

ΔΕΣΠΟΤΗΣ

ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΟΣ

Ο

ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΝΗΤΟΣ

Ὁ βίος του

ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του

ὡς τὴν ἀνάληψη τῆς δεσποτείας τοῦ Μυστρᾶ

(1407/8 - 1449)

Δημήτριος δ' αὐτὸς παλαιολόγος ὁ πορφυρογεννήτος·

ΥΠΟ

ΠΑΝΑΓΙΩΤΟΥ ΚΩΝ. ΜΑΓΚΑΦΑ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

ΥΠΟΒΛΗΘΕΙΣΑ ΠΡΟΣ ΕΚΠΛΗΡΩΣΙΝ ΤΩΝ ΠΡΟΫΠΟΘΕΣΕΩΝ ΑΠΟΝΟΜΗΣ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟΥ ΤΙΤΛΟΥ

ΤΟΥ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟΥ ΙΩΑΝΝΙΝΩΝ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥΠΟΛΙΣ, 2025

© ΠΑΝΑΓΙΩΤΗΣ ΚΩΝ. ΜΑΓΚΑΦΑΣ

ΤΡΙΜΕΛΗΣ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ἐπόπτης

Δρ. Παναγιώτης Γ. Αντωνόπουλος,
Ὁμότιμος Καθηγητὴς Βυζαντινῆς Ἱστορίας
(Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων)

Συμβουλευτικὰ Μέλη

Δρ. Κώστας Ν. Κωνσταντινίδης,
Ὁμότιμος Καθηγητὴς Βυζαντινῆς Ἱστορίας
(Πανεπιστήμιον Ἰωαννίνων)

Δρ. Σοφία - Εἰρήνη Κιαπίδου,
Ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια Βυζαντινῆς Φιλολογίας
(Πανεπιστήμιον Πατρῶν)

Εἰς μνήμην αἰωνίαν
πατρός μου τιμίου,
Κωνσταντίνου

ΠΡΟΛΟΓΙΚΟΝ ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος (ca.1407/8 - 1470),¹ πέμπτος κατὰ σειράν υἱὸς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β΄ καὶ τῆς Ἑλένης Dragaš, εἶναι μιὰ ἐνδιαφέρουσα φυσιογνωμία τῆς ἐποχῆς τοῦ ὕστερου Βυζαντίου. Ἐμεινε γνωστὸς στὴν ἱστορία ὡς ὁ ἀνθενωτικὸς γιὸς τοῦ Μανουὴλ Β΄. Γεννήθηκε κατὰ τὰ ἀμέσως μετὰ τὴν μάχη τῆς Ἀγκύρας ἔτη καὶ παρέμεινε ἐπὶ μακρὸν στὴν Κωνσταντινούπολη. Βιώνει ἀπὸ κοντὰ καὶ ἀπὸ θέση πρωταγωνιστικὴ τὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.

Μέχρι σήμερα καμία μονογραφία δὲν ἔχει ὑπάρξει γιὰ τὸν Δημήτριο Παλαιολόγο. Ἔτσι, κατόπιν προτάσεως τῶν καθηγητῶν μου, ἀνέλαβα πρὸ ἐτῶν τὸ τόλμημα τῆς συνθέσεως τῆς ἀνὰ χεῖρας μελέτης, ὑποβληθείσης ἤδη πρὸς ἐκπλήρωσιν τῶν προϋποθέσεων ἀπονομῆς μεταπτυχιακοῦ τίτλου τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος Μεσαιωνικῶν Σπουδῶν τοῦ Τμήματος Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων. Τὸ μὴ ἀναμενόμενο εὖρος τοῦ ἀρχικοῦ θέματος, τὸ ὁποῖον ἐκάλυπτε ὅλον τὸν βίον τοῦ Δημητρίου, ἀπετέλεσε τὸν κύριον λόγον γιὰ τὴν κοινὴ ἀπόφαση περιορισμοῦ τελικῶς τῆς διπλωματικῆς ἐργασίας στὴν καταγραφή τῶν γεγονότων ἀπὸ τὴν γέννηση τοῦ βιογραφουμένου ὡς τὸν ἐξονομασμό του ὡς δεσπότη Μυστρᾶ καὶ τὴν μετάβασή του, τὸ 1449, στὸν Μορέα πρὸς ἀνάληψη τῶν διοικητικῶν τοῦ αὐτῶν καθηκόντων.

Ἐξετάζοντας προσωπογραφικὰ τὸν δεσπότη Δημήτριο διαπιστώνει κανεὶς ἀμέσως πὼς πρόκειται γιὰ μιὰ ὅλως ἐνδιαφέρουσα προσωπικότητα. Ὡς πρὸς τὴν κοινωνικὴν θέσιν, πρόκειται γιὰ ἓνα μέλος τῆς (τελευταίας) αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Παράλληλα, ὅμως, πρόκειται καὶ γιὰ ἓνα πρόσωπο τὸ ὁποῖον βιώνει πλήρως τὴν ψυχολογία τοῦ κοινοῦ ἀνθρώπου τῶν δραματικῶν ἐκείνων πρὸ καὶ μετὰ τὴν ἄλωση χρόνων. Ἔτσι, γενικῶς ἡ μελέτη τῆς βιογραφίας τοῦ Δημητρίου φρονοῦμε πὼς εἶναι λίαν διαφορετικὴ τόσο τοῦ καθαρῶς ἱστορικοῦ πλαισίου ἐντὸς τοῦ ὁποίου διαδραματίζονται τὰ γεγονότα τῶν τελευταίων ἐτῶν τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους, ὅσο, καὶ κυρίως, τῆς ψυχολογίας τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας, ἀλλὰ καὶ τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Εἶναι σαφές ὅτι ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὡς γεγονὸς ἡσκησε μοναδικὴ ῥοπή ἐπὶ τοῦ μεσαιωνικοῦ ἀνθρώπου. Ἀντιστοίχως, τὰ πρὶν καὶ μετὰ τὴν ἄλωση ἐπίκαιρα διλήμματα – Δύση ἢ Ἀνατολή, Λατίνοι ἢ Ὀθωμανοί, χριστιανισμὸς ἢ ἰσλάμ – καθὼς καὶ τὸ διάχυτο αἶσθημα φόβου, ἀλλὰ καὶ οἱ ἐσχατολογικὲς θεωρίαι περὶ τὴν ἄλωση

¹ Alice - Mary Talbot, “Demetrios Palaiologos”, *ODB*, τ. 1, 606-7.

φαίνεται πώς προβλημάτισαν και επηρέασαν βαθιά, όπως ήταν φυσικό, και τον Δημήτριο.

Σκοπός της παρούσης εργασίας δεν είναι απλώς και μόνον η διαπραγμάτευση των γεγονότων του βίου του τελευταίου δεσπότη του Μυστρά ως το 1449. Έπιπροσθέτως, καταβάλλεται προσπάθεια κατανόησης και γίνεται απόπειρα έρμηνείας πολλών από τις μέχρι και σήμερα ανεξήγητες ή και παρεξηγημένες ενέργειες του άνδρος. Ακόμη, η περίπτωση του Δημητρίου αντιμετωπίζεται κατά το δυνατόν συνολικά και η προσωπικότητά του τοποθετείται εντός του ιστορικού της πλαισίου (με καταληκτικό χρονικό όριο το 1449 φυσικά), ώστε να γίνει καταφανής και η παραμικρή ροπή την όποιαν ένδεχομένως ήσκησε αυτή επί των συγχρόνων του ανθρώπων και των συμβάντων της εποχής του.

Στην εργασία χρησιμοποιείται το λεγόμενο πολυτονικό σύστημα, ως ένδειξη σεβασμού στην μακρά φιλολογική παράδοση του Γένους μας. Υιοθετείται, όμως, ως επί το πλείστον η νεώτερη ορθογραφία της «Γραμματικής Τριανταφυλλίδη».² Προτιμούνται συνήθως, ως πλέον επιστημονικώς δόκιμες, οι χρήσεις των όρων *Βυζαντινός*, αντί *Ρωμῆος* ή πολλῶ μᾶλλον *Ἑλληνας*. *Ὁθωμανός*, αντί *Τούρκος*. *ὀθωμανική κυριαρχία*, αντί *τουρκοκρατία*. *λατινική κυριαρχία*, αντί *λατινοκρατία* ή *φραγκοκρατία*. *Δυτική Ἐκκλησία*, αντί *παπική* ή *ρωμαιοκαθολική* ή *καθολική Ἐκκλησία*. *Ανατολική Ἐκκλησία*, αντί *ὀρθόδοξη Ἐκκλησία*. *Νοτιοανατολική Εὐρώπη* ή *Χερσόνησος τοῦ Αἴμου*, αντί *Βαλκάνια* ή *Βαλκανική χερσόνησος*. *Μορέας* αντί *Πελοπόννησος*. *Μυστράς* αντί *Μυζηθράς*. Όπου για πρώτη φορά αναφέρονται βυζαντινά τοπωνύμια περιοχών οι οποίες ανήκουν σήμερα στην Τουρκία ή άλλες χώρες, παρατίθεται σὲ παρένθεση ή ἐν χρήσει σήμερα ή και παλαιότερα τουρκική ή ἄλλη ὀνομασία με λατινικούς χαρακτήρες. Σὲ κάθε περίπτωση, όπου χρησιμοποιείται ἀλφαβητικό σύστημα ταξινόμησης, γίνεται χρήση τοῦ συγχρόνου εὐρωπαϊκοῦ ἀλφαβήτου (Modern European Alphabet) [όπου τὸ ἑλληνικὸ χ ἀντιστοιχεῖ στὸ ch, τὸ δ στὸ d, τὸ φ στὸ f, τὸ γ στὸ g, τὸ η καὶ τὸ ι στὸ i, τὸ κ στὸ k, τὸ λ στὸ l, τὸ ο καὶ τὸ ω στὸ o, τὸ π καὶ τὸ ψ στὸ p καὶ ps ἀντίστοιχα, τὸ ρ στὸ r, τὸ σ στὸ s, τὸ τ καὶ τὸ θ στὰ t καὶ th ἀντίστοιχα, τὸ β στὸ v, τὸ ξ στὸ x, τὸ υ στὸ y καὶ τὸ ζ στὸ z].

² Γ. Παπαναστασίου, *Νεοελληνική ορθογραφία, ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*, Α.Π.Θ./ Ἰνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν [Ἰδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη], Θεσσαλονίκη, 2008.

Πρὶν κλείσω, αἰσθάνομαι τὴν ἀνάγκη νὰ εὐχαριστήσω ἐδῶ ἐκ μέσης καρδίας τοὺς κυρίους κυρίους Παναγιώτη Ἀντωνόπουλο καὶ Κώστα Ν. Κωνσταντινίδη, Ὁμοτίμους πλέον καὶ σεβαστοὺς καθηγητὰς μου στὸ Πανεπιστήμιο τῶν Ἰωαννίνων, γιὰ τὴν ἀξιοθαύμαστη ὑπομονὴ καὶ συνεχῆ ἐμπιστοσύνη καὶ στήριξή τους ὅλα αὐτὰ τὰ χρόνια. Ἐπίσης τὸν καθηγητὴ μου, κύριο Ἀθανάσιο Ἀγγέλου. Ἀκόμη τὴν Ἀναπληρώτρια Καθηγήτρια Βυζαντινῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν, κυρία Σοφία - Εἰρήνη Κιαπίδου, μέλος τῆς τριμελοῦς ἐπιτροπῆς, ὅπως καὶ τοὺς καθηγητὲς τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων κ.κ. Ἰωάννη Τζαμτζῆ, Κοσμήτορα τῆς Φιλοσοφικῆς Σχολῆς, καὶ Χρῆστο Σταυρᾶκο, Διευθυντὴ τοῦ Μεταπτυχιακοῦ Προγράμματος «Βυζαντινὲς Σπουδές». Ἐπειτα τὸν μακαριστό († 2018) πρωτοπρεσβύτερο τοῦ Οἰκουμενικοῦ Θρόνου, Δοσίθεο Ἀναγνωστόπουλο, γιὰ τὴν πολύτιμη βοήθειά του σὲ μεταφραστικὸ ἐπίπεδο. Τοὺς ὑπαλλήλους τῶν Τομέων - παλαιῶν Σπουδαστηρίων τοῦ Τμήματος Ἱστορίας - Ἀρχαιολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων πρώτα, καθὼς καὶ τοὺς ὑπαλλήλους τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ ἰδίου ἰδρύματος καὶ τοὺς συναδέλφους τοὺς τῆς Γενναδίου Βιβλιοθήκης στὴν Ἀθήνα, τῆς Πανεπιστημιακῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Α.Π.Θ., τῆς Βιβλιοθήκης καὶ Κέντρου Πληροφόρησης τοῦ Πανεπιστημίου Πατρῶν, τῆς Βιβλιοθήκης τῆς École Française d' Athènes (εἴφα), τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Κέντρου Ἀνατολικῶν Σπουδῶν τοῦ Πανεπιστημίου Κορ (RCAC), τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ The Netherlands Institute in Turkey (NIT), τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ American Research Institute in Turkey (ARIT), τῆς Βιβλιοθήκης τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου στὴν Κωνσταντινούπολη, ὀνομαστικῶς δὲ τὸν Ἑλλογιμ. κ. Ἀντώνιον Βράτιμον, Βυζαντινολόγον, καὶ τῆς Θεολογικῆς Σχολῆς τῆς Χάλκης. Θερμὲς εὐχαριστίες ἐπίσης στοὺς φίλους καὶ συναδέλφους καθηγητὲς, διδάκτορες, ὑποψηφίους διδάκτορες καὶ μεταπτυχιακοὺς φοιτητὲς, οἱ ὅποιοι μπῆκαν κάθε φορὰ στὸν κόπο νὰ μὲ βοηθήσουν ποικιλοτρόπως, μὲ πρῶτο τὸν Καθηγητὴ Βυζαντινῆς Παιδείας στὸ Ἰόνιο Πανεπιστήμιο, κ. Ἡλία Γιαρένη, τὸν Δρα Ἀρχιμ. κ. Φιλόθεον Μαρούδαν, τὸν Δρα κ. Ἰωάννη Λαδᾶ, ἀλλὰ καὶ τοὺς Δρ.Δρ. Χρῆστο Ἀγγελόπουλο καὶ Ἡλία Πέτρου, Ἀναπληρωτὴ Καθηγητὴ πλέον στὸ Πανεπιστήμιο τοῦ Illinois. Ἰδιαίτερη εὐχαριστήριος ἀναφορὰ ἀξίζει στὸν συνάδελφο, ἀρχαιολόγο, ὑποψήφιο διδάκτορα Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν καὶ ὑπάλληλο τοῦ Ὑπουργείου Πολιτισμοῦ, κύριο Σωτήριο Φωτακίδη, γιὰ τὶς ἀπαραίτητα πειστικές, πάντοτε φιλικές, προτροπές του. Ἀκόμη στὸν παλαιὸ φίλο, Νικόλαο Ἀναστασόπουλο, Ἐπίκουρο Καθηγητὴ Νεώτερης καὶ Σύγχρονης Ἱστορίας στὴν κοινὴ τροφὴ Σχολὴ τοῦ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, καὶ στὴν πολυσέβαστή μου, μακαριστὴ πλέον Νέλλυ Ἀντωνοπούλου, γιὰ τὴν ἀδιάπτωτη, τόσο σπουδαία, ἠθικὴ καὶ ψυχολογικὴ συμπαρά-

στασή τους. Θερμές εὐχαριστίες ὀφείλω τέλος στίς οἰκογένειες Γερμενή καὶ Οἰκονόμου γιὰ τὴν ἐπὶ μακρὸν καὶ κατ' ἐπανάληψιν πλουσιοπάροχη φιλοξενία ποὺ μοῦ παρεῖχαν στίς οἰκίες τους στὰ Ἰωάννινα.

Τέλος, ἰδιαίτερος, εὐλαβῶς καὶ ἐκ βαθέων, ἄς εὐχαριστήσω καὶ ἐδῶ τὸν Αὐθέντην καὶ Δεσπότην μου, τὸν Οἰκουμενικὸν Πατριάρχην κύριον κύριόν μοι Βαρθολομαῖον τὸν πᾶν, τὸν εἰς αἰῶνα εὐεργετήσαντά με διὰ τῆς ἐντάξεώς μου στὰς τάξεις τοῦ εὐαγοῦς κλήρου τῆς Πανσέπτου Πατριαρχικῆς Αὐλῆς καὶ ἐμπιστευθέντος μοι ἐπιπροσθέτως τὴν πολυεύθυνον καὶ λίαν τιμητικὴν διακονίαν τοῦ Ἀρχιγραμματέως τῆς Ἀγίας καὶ Ἱερᾶς Συνόδου τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου, ἀλλὰ καὶ τοὺς δύο πολυσεβάστους καὶ προσφιλεστάτους μου γονεῖς, τὸν μακαρία τῇ μνήμῃ Κωνσταντῖνον († 2020) καὶ τὴν Κωστούλαν, δῶρα Θεοῦ πολυτιμότατα καὶ ἱερά. Οἱ τρεῖς αὐτοὶ εἶναι ὅ,τι ἀγιώτερον εἶχα στὴ ζωή.

ΒΡΑΧΥΓΡΑΦΙΕΣ

Acta diplomata	<i>Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana</i> , τ. Α' - Στ', έκδ. F. Miklosich - J. Müller, Wien, 1860 - 1890.
ǃ.ǃ.	ǃδηλος ǃκδοσις
Α.Δ.Δ.	Άνέκδοτος Διδακτορική Διατριβή
ǃγγ.	ǃγγλιστί
Angold, <i>H ǃλωση</i>	Angold, M., <i>H ǃλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς, Τομές και Συνέχεια</i> , μτφρ. Ά. Παππǃς, έκδ. Κριτική, Άθήνα, 2013.
ǃρ. σημ.	ǃριθμός σημειώσεως
Babinger, <i>Mehmed</i>	Babinger, F., <i>Mehmed the Conqueror and his Time</i> , μτφρ. R. Mannheim, έκδ. W. C. Hickman, Princeton, New Jersey, 1978.
Barker, <i>Manuel II</i>	Barker, J. W., <i>Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship</i> , Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1969.
BS	<i>Byzantinoslavica</i> , Praga, 1929 κ.ǃξ.
Byz	<i>Byzantion, Revue Internationale des Études Byzantines</i> , Paris - Brussel, 1924 κ.ǃξ.
BZ	<i>Byzantinische Zeitschrift</i> , Λειψία - Stuttgart, 1892 κ.ǃξ.
ca.	circa
CFHB	<i>Corpus Fontium Historiae Byzantinae</i> ,
Χαλκοκονδύλης	Laonikos Chalkokondylis, <i>The Histories</i> , μτφρ. A. Kaldellis, Dumbarton Oaks Medieval Library, Harvard University Press, London, 2014.
χ.χ.	χαμένη (ǃδηλος) χρονολογία
Χορτασμένος	<i>Johannes Chortasmenos (ca. 1370 - ca. 1436/37), Briefe, Gedichte und kleine Schriften</i> , έκδ. H. Hunger, Βιέννη, 1969.
CSHB	<i>Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae</i> , Bonn, 1828-1897.
ΔΙΕΕ	Δελτίον Ίστορικῆς καὶ Ἐθνολογικῆς Ἑταιρείας,
DOP	<i>Dumbarton Oaks Papers</i> , Cambridge - Mass, 1941 κ.ǃξ.
Δούκας	Ducæ, <i>Istoria Turco-Bizantina (1341-1462)</i> , έκδ. V. Grecu, Bucureşti, 1958.
ΕΕΒΣ	Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Άθήναι, 1924 κ.ǃξ.
EIE	Ἐθνικὸν Ίδρυμα Ἑρευνῶν
ǃκδ.	ǃκδοση / -εις
Ἐκθεσις Χρονική	Μαλαζός, Μανουήλ, «Ἐκθεσις Χρονική», έκδ. C. N. Sathas, <i>Bibliotheca Graeca Medii Aevi nunc primum edidit</i> , τ. 7/7, Venezia - Paris, 1894 καὶ ǃνατ. Άθήναι, 1972.
Ἑλληνικά	Ἑλληνικά, Φιλολογικόν, Ἱστορικὸν καὶ λαογραφικὸν περιοδικὸν σύγγραμμα, Άθήναι - Θεσσαλονίκη, 1928 κ.ǃξ.

ἐνθ.άν.	ἐνθα ἀνωτέρω
ἐνν.	ἐννοεῖται
ἐπανεκδ.	ἐπανεκδόση
ἐπιμ. ἐκδ.	ἐπιμέλεια ἐκδόσεως
ἐπιστ. ἐπιμ.	ἐπιστημονική ἐπιμέλεια
γαλ.	γαλλιστί
γεν.	Γενική πτώσις / γενικῶς
Guillard, “Le Despote”	R. Guillard, “Etudes sur l’histoire administrative de l’ empire byzantine: Le Despote, Δεσπότης”, <i>REB</i> 17 (1959), 52-89.
Harris, <i>The End</i>	Harris, J., <i>The End of Byzantium</i> , Yale University Press, London, 2012.
Hunger, <i>Λογοτεχνία</i>	Hunger, H., <i>Βυζαντινή Λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμική Γραμματεία τοῦ Βυζαντίου</i> , τ. 1 - 3 , ομάδα μεταφραστῶν, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα, 2001 ³ .
IEE	<i>Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους</i> , ἐκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, τ.17, Ἀθήνα, 1967-2000.
IMXA	Ἰνστιτοῦτο Μελετῶν Χερσονήσου τοῦ Αἴμου
<i>Ἱστορία Πολιτική</i>	Bekker, I., <i>Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos, Epirotica</i> , CSHB, Bonnae, 1849.
ἰταλ.	ἰταλιστί
IJTS	<i>International Journal of Turkish Studies</i> , Wisconsin, 1994 κ.ἐξ.
JHS	<i>Journal of Hellenic Studies</i> , London, 1880 κ.ἐξ.
JÖB	<i>Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik</i> , Wien, 1969 κ.ἐξ.
KBE	Κέντρο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν
κ.ἐξ.	καὶ ἐξῆς
Κιουσοπούλου, <i>Βασιλεύς</i>	Κιουσοπούλου, Τόνια, <i>Βασιλεὺς ἢ Οἰκονόμος, Πολιτικὴ Εξουσία καὶ ἰδεολογία πρὶν τὴν Ἀλωση</i> , ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα, 2007.
Κουκουλές, <i>Βυζαντινῶν Βίος</i>	Κουκουλές, Φ., <i>Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός</i> , τ. Α΄ - ζ΄, (ἐπανεκδ. ἐκδ. Παπαζήση,) Ἀθῆναι, 1947-1955.
Κριτόβουλος	<i>Critobuli Imbriotae Historiae</i> , ἐκδ. D. R. Reinsch (CFHB), Berlin - New York, 1983.
λατ.	λατινιστί
ΛΣ	<i>Λακωνικαὶ Σπουδαί</i> , Ἑταιρεία Λακωνικῶν Σπουδῶν, Ἀθήνα, 1972 κ.ἐξ.
λ.χ.	λόγου χάριν
MIET	Μορφωτικὸν Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης
Miller, <i>Φραγκοκρατία</i>	Miller, W., <i>Ἡ Φραγκοκρατία στὴν Ἑλλάδα 1204-1566</i> , μτφρ. Α. Φουριώτης, ἐκδ. ἑλληνικὰ γράμματα, Ἀθήνα, 1997.
NE	<i>Νέος Ἑλληνομνημῶν</i> , Ἀθῆναι, 1904 κ.ἐξ.
Necipoğlu, <i>Byzantium</i>	Necipoğlu, Nevra, <i>Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire</i> , Cambridge University Press, Cambridge, 2009.

Nicol, <i>Οι τελευταίοι αιώνες</i>	Nicol, D. M., <i>Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, 1261 - 1453</i> , μτφρ. Στ. Κομνηνός, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2001.
Nicol, <i>Immortal Emperor</i>	Nicol, D. M., <i>The Immortal Emperor</i> , University Press, Cambridge, 1992.
OA	<i>Osmanlı Araştırmaları, The Journal of Ottoman Studies</i> , Center for Islamic Studies, İstanbul, 1970 κ.έξ.
ὁ.ἀ.	ὅπου ἀνωτέρω
OCP	<i>Orientalia Christiana Periodica</i> , Roma, 1935 κ.έξ.
ODB	<i>The Oxford Dictionary of Byzantium</i> , A. P. Kazhdan, Alice - Mary Talbot, A. Culter, T. E. Gregory, Nancy P. Ševčenco, τ. 1-3, Oxford University Press, New York - Oxford, 1991.
Ostrogorsky, <i>Ίστορία</i>	G. Ostrogorsky, <i>Ίστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους</i> , μτφρ. Ἰ. Παναγόπουλος, ἐπ. ἐποπ. Εὐ. Κ. Χρυσός, τ. 3., έκδ. Στ. Δ. Βασιλόπου-λος, Αθήνα, 1993.
p.	post
Πελοποννησιακά	<i>Πελοποννησιακά</i> , Ἑταιρεία Πελοποννησιακῶν Σπουδῶν, Αθήναι, 1956 κ.έξ..
PG	<i>Patrologiae cursus completes, Series Graeca</i> , τ. 1 - 161, έκδ. J. - P.Migne, Paris, 1857 - 1866.
PLP	<i>Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit</i> , τ. 1-14, έκδ. E. Trapp, H. - V. Beyer, R. Walter, K. Sturmchnabl, Wien, 1976 - 1996.
ΠΠ	<i>Παλαιολόγεια καὶ Πελοποννησιακά</i> , τ. Α΄ - Δ΄, έκδ. Σπ. Λάμπρος, Αθήναι, 1912 - 1930.
Πρβλ.	παράβαλλε
REB	<i>Revue des Études Byzantines</i>
REG	<i>Revue des Études Grecques</i> , Paris, 1888 κ.έξ.
RESEE	<i>Revue des Études Sud-Est Européen</i>
ρ/καθ.	ρωμαιοκαθολικός, -ή, -ό
Runciman, <i>Μυστράς</i>	Runciman, S., <i>Μυστράς, Βυζαντινή πρωτεύουσα της Πελοποννήσου</i> , μτφρ. Πέι Κορρέ - Τζίνα Καπατσώρη, έκδ. Καρδαμίτσα, Αθήναι, 1986.
Σχολάριος	Γεωργίου τοῦ Γενναδίου Ἀπαντα τὰ Εὐρισκόμενα, <i>Œuvres complètes de Gennade Scholarios</i> , τ. Α΄ - Η΄, έκδ. L.Petit - A. Siderides - M. Jugie, Paris, 1928 -1936.
Σχολάριος, <i>Ἐκ προτροπῆς</i>	Γεωργίου Σχολαρίου, «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως...», <i>Π.Π.</i> , τ.Β΄, 52-76.
Schreiner, <i>Kleinchroniken</i>	Schreiner, P., <i>Die byzantinischen Kleinchroniken (chronica byzantina breviora)</i> , τ.Ι΄ - ΙΙΙ, Wien, 1975-79.
Scriptorium	<i>Scriptorium, Revue Internationale des Études des Manuscripts</i> , Brussel, 1946 κ.έξ.

Σφραντζής	<i>Giorgii Sphrantzae Chronicon</i> , έκδ. R. Maisano (CFHB, 29), Roma, 1990.
σημ.	σημερινός, -ή, -ό / σημείωση
Συρόπουλος;	<i>Les "mémoires" de Sylvestre Syropoulos sur le concile de Florence (1438 - 1439)</i> , έκδ. V. Laurent, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1971.
σ.σ.	σημείωση συγγραφέως
ΘΗΕ	<i>Θρησκευτική και Ήθική Έγκυκλοπαιδεία</i> , έκδ. Α. Μαρτίνο, τ. 1-12, Αθήναι, 1962-1968.
τουρ.	τουρκιστί
Βακαλόπουλος, <i>Ιστορία</i>	Βακαλόπουλος, Α. Ε., <i>Ιστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ</i> , τ.Α': <i>Ἀρχές καὶ διαμόρφωσή του</i> , τ.Β': <i>Τουρκοκρατία 1453-1669</i> , έκδ. Ἡρόδοτος, Αθήνα, 42007.
Βακαλόπουλος, «Πριγκίπισσες»	Βακαλόπουλος, Ἀπ. Ε., «Δύο Βυζαντινὲς συνονόματες, πρωτεξά- δελφες πριγκίπισσες, νῦφες σὲ ξένες Αὐλές, ἡ Ἑλένη τοῦ Θεοδώρου Β΄ καὶ ἡ Ἑλένη τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου», <i>Βυζάντιον (ἀφιέρωμα στὸν</i> <i>Ἀνδρέα Ν. Στράτο)</i> , τ. Ι: <i>Ιστορία - τέχνη καὶ ἀρχαιολογία</i> , Αθήναι, 1986, 165-184.
Βογιατζίδης, «Νέα πηγή»	Βογιατζίδης, Ι., Κ., «Νέα πηγή βυζαντινῆς ἱστορίας (1437 - 1450)», <i>NE</i> <i>XVIII</i> (1924), 70-105.
VV	<i>Vizantijskij Vremennik</i> ,
Βυζαντινά	<i>Βυζαντινά, Ἐπιστημονικὸ Ὅργανο τοῦ Κέντρου Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν τῆς</i> <i>Φιλοσοφικῆς Σχολῆς τοῦ Α.Π.Θ.</i> , Θεσσαλονίκη, 1969 κ.ἐξ.
ὑποσημ.	ὑποσημείωσις
Zakythinos, <i>Le Despotat</i>	Zakythinos, D.A., <i>Le Despotat grec de Morée (1262-1460)</i> , τ.Ι: <i>Histoire</i> <i>politique</i> , τ.ΙΙ: <i>Vie et institutions</i> , έκδ. Χρῦσα Μαλτέζου, London, 1975.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Τριμελής Έπιτροπή	σελ. 2
Προλογικὸ σημεῖωμα	σελ. 4
Βραχυγραφίες	σελ. 8
Περιεχόμενα	σελ.12
Εἰσαγωγή	σελ.14
ΚΕΦ. Α΄. Ἡ ἄνοδος καὶ ἡ πτώση μιᾶς αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας: Οἱ Παλαιολόγοι	σελ. 26
ΚΕΦ. Β΄. Δημήτριος. Ἕνας νεαρὸς πορφυρογέννητος Παλαιολόγος	σελ. 40
ΚΕΦ. Γ΄. Στὴ σκιά τοῦ Ἰωάννου Η΄	σελ. 60
ΚΕΦ. Δ΄. Πρώτη φορὰ στὸ προσκίνηιο: Βενετία - Φερράρα - Φλωρεντία	σελ. 93
ΚΕΦ. Ε΄. Δύο μεγάλες εὐκαιρίες	σελ. 137
ΚΕΦ. ΣΤ΄. Ἡ μετάβαση στὸ Μυστρά	σελ. 196
Ἐπίλογος	σελ. 216
Abstract - Περίληψη στὴν ἀγγλική	σελ. 222
Παράρτημα	
Γενεαλογικὸ δένδρο Παλαιολόγων	σελ. 226
Πίνακες	
Α΄. Δυναστεία Παλαιολόγων (1259 - 1453)	σελ. 227
Β΄. Ὀθωμανοὶ Ἡγεμόνες ἕως τοῦ Μέχμετ Β΄	σελ. 227

α') Ἐμίριδες	
β') Σουλτάνοι	
Γ'. Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως (1397 - 1475)	σελ. 227
Δ'. Πάπες Ρώμης (1406 - 1471)	σελ. 228
Ε'. Δεσπότες Σηλυβρίας - Μεσημβρίας (- 1453)	σελ. 228
ΣΤ'. Διοικητὲς Μυστρᾶ (1262 - 1461)	σελ. 229
α') <i>Κεφαλαὶ</i> Μορέως (ἀπὸ τοῦ 1262 κ. ἔξ.)	
β') <i>Ἐπίτροποι</i> Μορέως (ca. 1285 κ. ἔξ.)	
γ') <i>Δεσπόται</i> Μυστρᾶ (1349 - 1461)	
 Βιβλιογραφία	
Α'. Πηγές	
α'. Συλλογὲς πηγῶν	σελ. 230
β'. Αὐτοτελεῖς πηγές	σελ. 231
Β'. Βιβλιογραφία	σελ. 235
Γ'. Ἀρθρογραφία	σελ. 255

Εἰσαγωγή

Ἡ διαπραγμάτευση τοῦ βίου τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου δύναται σχηματικὰ νὰ χωρισθεῖ σὲ τρεῖς κύριες περιόδους. Πρώτη περίοδος, ἡ νεότης. Ἡ γέννηση, ἡ ζωὴ στὴν Κωνσταντινούπολη, οἱ σπουδές, ἡ διαμόρφωση τοῦ χαρακτήρα, τὰ ὄνειρα, οἱ φιλοδοξίες, ἡ πρώτη μεγάλη περιπέτεια ἐκτὸς Πόλεως. Δεύτερη περίοδος, ὁ δημόσιος βίος. Ἡ ἀνάληψη τοῦ πρώτου δημοσίου ἀξιώματος, ἡ συμμετοχὴ στὴν ἐνωτικὴ σύνοδος τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας, ἡ διεκδίκηση τοῦ θρόνου, ἡ δεσποτεία στὸν Μορέα. Τρίτη καὶ τελευταία περίοδος, τὸ τέλος. Ἡ παράδοση στὸν σουλτάνο, ἡ ζωὴ στὴ Θράκη, ἡ ὁδὸς τοῦ μοναχισμοῦ, ὁ θάνατος. Ἡ μετὰ χειρὰς ἐργασία ἐξαντλεῖται κατὰ βάσιν στὶς δύο πρώτες περιόδους.

Λόγω τοῦ πολυσχιδοῦς χαρακτήρος τοῦ Δημητρίου καὶ τῆς ἐκτάσεως τοῦ πρὸς διαπραγμάτευσιν ἱστοικοῦ ὕλικου, ἡ μελέτη τελικῶς διαρθρώνεται σὲ ἑξὶ συνολικὰ κεφάλαια, πλὴν τῆς εἰσαγωγῆς καὶ τῶν συμπερασμάτων. Στὰ κεφάλαια αὐτὰ παρακολουθοῦμε λεπτομερῶς τὰ γεγονότα τοῦ βίου τοῦ δεσπότη Δημητρίου ἐνταγμένα πάντοτε κατὰ τὸ δυνατόν στὸ εὐρύτερο ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς του. Ἐπίσης, σὲ ἄρκετὰ σημεία ὅπου, εἴτε ἐλλείπουν στοιχεῖα, εἴτε τὰ ὑπάρχοντα στοιχεῖα εἶναι ἀσαφῆ, ὑποβάλλονται συγκρατημένα στὴν κρίση τοῦ ἀναγνώστου προτεινόμενες ἐπιστημονικὲς ὑποθέσεις καὶ ἐρμηνείες.

Ἀναλυτικότερα στὸ πρῶτο κεφάλαιο (σελ. 26 - 39) παρατίθεται σύντομη, ἀλλὰ κατατοπιστικὴ, γενεαλογία τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων μὲ παράλληλη βραχεῖα ἱστορία τῶν σημαντικότερων γεγονότων τῶν τελευταίων αἰώνων τοῦ βυζαντινοῦ κράτους (ιγ' - ιε'). Τὴν ἴδια στιγμή παρακολουθοῦμε τὴν ἐκπληκτικὴ ἐξέλιξη τοῦ καινοφανοῦς ὀθωμανικοῦ ἐμιράτου τῆς Βιθυνίας σὲ κράτος αὐτοκρατορικῶν ἀξιώσεων καὶ διαστάσεων.

Στὸ δεύτερο κεφάλαιο (σελ. 40 - 59) διαλαμβάνονται τὰ περὶ τῆς γεννήσεως τοῦ Δημητρίου καὶ τῶν ἀρρένων ἀδελφῶν του, πιθανολογοῦνται μὲ σχετικὴ ἀκρίβεια τὰ περὶ τῶν σπουδῶν του καὶ γίνεται μιὰ πρώτη ἀναφορὰ στὶς ἐνδοοικογενειακὲς σχέσεις τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας τῶν Παλαιολόγων μὲ βάση πάντοτε τὰ γνωστὰ μας γεγονότα.

Τὸ τρίτο κεφάλαιο (σελ. 60 - 92) πραγματεύεται τὴν ζωὴ τοῦ Δημητρίου στὰ χρόνια ἀπὸ τὴν στέψη τοῦ ἀδελφοῦ του, Ἰωάννου Η', ὡς συναυτοκράτορος τὸ 1421 καὶ ἔπειτα. Κυρίως ἐξιστοροῦνται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν πολιορκία τῆς

Κωνσταντινουπόλεως τὸ 1422, ἡ φυγὴ τοῦ Δημητρίου στὸν Γαλατᾶ τὸ 1423 καὶ ἡ μυστηριώδης μετάβασή του στὴν Οὐγγαρία, ὁ θάνατος τοῦ Μανουὴλ Β΄ τὸ Καλοκαίρι τοῦ 1425, ἡ ἐπάνοδος ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία στὴν Βασιλεύουσα τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1427, ἕνας πρῶτος πιθανὸς γάμος τοῦ Δημητρίου καὶ ἡ ἀπονομὴ τοῦ τίτλου τοῦ δεσπότη τῆς Λήμνου (ca.1428/9) καὶ ὁ δεῦτερος γάμος του μὲ τὴν Ζωὴ Παρασπονδύλου τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1436. Ὁ Δημήτριος, ὡς ἕνα βαθμὸ, βιώνει ἀκόμη τὰ γύρω του γεγονότα ἀπὸ ἐνὸς εἵδους παρασκήνιο.

Πιὸ ἐνεργὸς ἀρχίζει νὰ φαίνεται ὁ ρόλος του, ὅταν τὸ 1437 καλεῖται νὰ συμμετέχει στὴν ἐνωτικὴ σύνοδο τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας. Οἱ προετοιμασίες, ἡ μετάβαση στὴν Ἰταλία, οἱ ἐργασίες τῆς συνόδου καὶ ἄλλα ἐνδιαφέροντα γεγονότα ποὺ ἔχουν σχέση μὲ τὸν Δημήτριο καὶ ποὺ συνέβησαν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς παραμονῆς του στὴν Ἰταλία, τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς, ἡ ὑποδοχὴ καθὼς καὶ ἡ εἶδηση τοῦ θανάτου τῆς συζύγου του Ζωῆς, ἐκτίθενται διὰ μακρὸν στὸ τέταρτο κεφάλαιο (σελ. 93 - 136).

Κατὰ τὸ πέμπτο κεφάλαιο (σελ. 137 - 195) βρίσκουμε τὸν Δημήτριο στὴν Κωνσταντινούπολιν ἔτοιμο νὰ διεκδικήσει τὸν ρόλο ποὺ θεωρεῖ πὼς τοῦ ἀναλογεῖ στὴν Ἱστορία. Τὸν παρακολουθοῦμε νὰ ἀναλαμβάνει τὸ 1441 δεσπότης Μεσημβρίας, νὰ διαλέγει καὶ νὰ νυμφεύεται τὴν τρίτη του (;) σύζυγο, τὴν Θεοδώρα Ἀσάν, νὰ γίνεται πατέρας, νὰ συνεργάζεται μὲ τοὺς Ὁθωμανοὺς, νὰ ἐκφράζει πολιτικὰ τοὺς ἀνθενωτικούς, νὰ ἀπειλεῖ τὸ 1442 στὴν πράξιν τὸν αὐτοκράτορα μὲ ἐκθρόνιση, νὰ ἀποτυγχάνει, νὰ συμβιβάζεται, νὰ φυλακίζεται, νὰ δραπετεύει καὶ ἐκ νέου νὰ συμβιβάζεται μὲ τὸν Ἰωάννη Η΄. Τελικὰ ἀποστέλλεται ὡς δεσπότης στὴν Λήμνο, ὅπου ἐφησυχάζει. Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1448 ὁ Δημήτριος καλεῖται ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ ἐπιστρέφει στὴν Κωνσταντινούπολιν. Κατὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννου Η΄, ὁ Δημήτριος εἶναι ὁ μόνος παρὼν στὴν πρωτεύουσα πορφυρογέννητος Παλαιολόγος. Θὰ δεχθεῖ ἔντονες εἰσηγήσεις καὶ πίεση ὥστε νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τοῦλάχιστον αὐτὴ τὴν δευτέρη εὐκαιρία του νὰ γίνῃ αὐτοκράτωρ. Ὅμως, ὁ Δημήτριος ἀπορρίπτει τὶς προτάσεις καὶ παραιτεῖται νωρὶς ἀπὸ τὴν διεκδίκηση. Αὐτοκράτορας θὰ ἀναγορευθεῖ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1449 στὸν Μυστρά ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄.

Τὸν Μάρτιο τοῦ 1449 συγκαλεῖται στὴν Κωνσταντινούπολιν ἕνα αὐτοκρατορικὸ - οἰκογενειακὸ συμβούλιο, τὸ ὁποῖον ἀποφασίζει ὅτι ὁ Δημήτριος θὰ κατέβῃ στὸν Μορέα καὶ θὰ ἀναλάβῃ τὴν διοίκησιν τοῦ Μυστρά. Ἡ ἀπόφασις αὕτη, ἡ πρόσληψή της ἀπὸ τὸν Δημήτριο καὶ τὸν ἀδελφὸ του Θωμᾶ, ἡ ὥς τότε ἱστορία τοῦ λεγομένου *δεσποτάτου τοῦ Μυστρά*, ἡ μετάβασις στὰ κατωτικὰ ἐδάφη τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ἡ ἐγκατάστασις στὴν καστροπολιτεία καὶ ἔδρα τῆς νέας του διοικήσεως ἐκτίθενται μετα-

ξὺ ἄλλων στὸ ἕκτο κεφάλαιο (σελ. 195 - 215). Ἀκολουθεῖ ὁ σύντομος ἐπίλογος (σελ. 216 - 221) μὲ τὸν ὁποῖον κατακλείεται ἡ ἐργασία.

Γιὰ τὸν βίο τοῦ Δημητρίου ἔχουμε, εἶναι ἀλήθεια, μετρημένες ἀλλὰ τακτικὲς ἀναφορὲς σὲ ὅλες τὶς σύγχρονες πηγές. Οἱ εἰδήσεις δὲν εἶναι σπάνιες. Εἶναι ὅμως συνήθως βραχείες καὶ ὀλιγόλογες, κάποτε δὲ ἀσαφεῖς καὶ ἐλεγχόμενες γιὰ τὴν ἀξιοπιστία τους.³ Ἀπὸ τὶς ἄμεσες σύγχρονες πηγές περισσότερο χρήσιμο ἀποδείχθηκε τὸ πολύτιμο *Chronicon Minus*⁴ τοῦ Γεωργίου Σφραντζῆ,⁵ τὸ ὁποῖον ἐξετάζει τὴν περίοδο μεταξὺ 1413 - 1477 καὶ προσφέρει τὴν παραδοσιακὴ βυζαντινὴ θεώρηση τῶν γεγονότων συνδυαζόμενη μὲ μεγάλη χρονολογικὴ ἀκρίβεια τῶν περιγραφομένων. Γίνεται προσπάθεια νὰ χρησιμοποιηθεῖ ὁ Σφραντζῆς μὲ μεγάλη σύνεση καὶ προσοχὴ στὴν παρούσα ἐργασία, καθὼς τηρεῖ στάση συστηματικὰ καὶ ἐξόφθαλμα ἀρνητικὴ πρὸς τὸν Δεσπότη Δημήτριο, λόγῳ τῆς ἀπόλυτης ἀφοσίωσής του στὸ πρόσωπο τοῦ τελευταίου αὐτοκράτορος.⁶

Τύχη ἀγαθὴ ἔχει σωθεῖ ἡ ἐξαιρετικὰ λεπτομερὴς καὶ παραστατικὴ διήγηση τοῦ Μεγάλου Ἐκκλησιάρχου Σιλβέστρου Συροπούλου.⁷ Τὸ σπουδαῖο καὶ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον αὐτὸ κείμενο πραγματεύεται τὰ σχετικὰ μὲ τὴν προετοιμασίαν τῆς ἐνωτικῆς συνόδου τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας (1438 - 1439), τὰ κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ ταξιδίου συμβάντα, καθὼς καὶ μέρος τῶν μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ τῆς βυζαντινῆς ἀποστολῆς γεγονότων. Εἶναι, νομίζω, ἡ πηγὴ πὺλ περιλαμβάνει τὸ μεγαλύτερο πλῆθος εἰδήσεων καὶ

³ Ἐνδεικτικῶς ἰδὲ Apostolos Karpozilos, "History Writing as Political Propaganda in Late Byzantium", *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönlü Byzantine Studies Symposium*, Istanbul, 21-23 June 2010, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu καὶ Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 183-7, καὶ δὴ 186-7. Ἐπίσης ἀδύνατον νὰ παραλειφθεῖ ἡ ἀναφορὰ στὴν σημαντικὴ καὶ κλασσικὴ πλέον συμβολὴ τοῦ Cyril A. Mango, *Byzantine Literature as a Distorting Mirror, An Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford on 21 May 1974*, Oxford at the Clarendon Press, Oxford, 1975.

⁴ Georgii Sphrantze, *Chronicon*, ἐκδ. R. Maisano (CFHB, 29), [Series Italica, Consilio Academiae Nationalis Lynceorum], Romae, 1990.

⁵ Ἰδὲ τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, *Περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Δούκας, Κριτόβουλος, Σφραντζῆς*, Χαλκοκονδύλης, Ἀθήναι, 1953, 137-66, ἐπίσης τοῦ H. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμικὴ Γραμματεία τοῦ Βυζαντίου*, τ. Β', ὁμάδα μεταφραστῶν, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα, 2001³, 351-8, ἀκόμη πρβλ. τόσο τὴν εἰσαγωγὴ τῆς Δήμητρας Μονιοῦ ἐν Γεωργίου Σφραντζῆ, *Βραχὺ Χρονικόν*, ἐπιμ. Δήμητρα Ι. Μονιοῦ, ἐκδ. Κανάκη, Ἀθήνα, 2006, 9-29, ὅσο τώρα καὶ Ἀπ. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Δ', ἐκδ. Κανάκη, Ἀθήνα, 2015, 571 κ.ἑξ..

⁶ A. Pertusi, *La Caduta di Costantinopoli, I. Le testimonianze dei contemporanei*, Verona, 1976, 214-25, καὶ Π. Γ. Ἀντωνοπούλου καὶ Π. Κ. Μαγκαφᾶ, «Αὐτόπτες μάρτυρες τῆς ἀλώσεως τοῦ 1453: Τέσσαρες ἀντιπροσωπευτικὲς περιπτώσεις», *Constantinopla, 550 años de su caída*, τ. II: *La Caída*, ed. E. G. Motos - M. F. Morfakidis, ἐκδ. Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, Granada, 2006, 41-51, ὅπου καὶ, ἐν σσ. 45-6, σύντομη ἀναφορὰ καὶ κριτικὴ τοῦ ἔργου τοῦ Σφραντζῆ καὶ τῆς ἐκ μέρους του ἔκφρασης τῆς ἐπίσημης, βυζαντινῆς ἐκδοχῆς τῶν ἱστορουμένων.

⁷ V. Laurent (ἐκδ.), *Les "mémoires" du Grand Ecclésiarque de l' Eglise de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439)*, Centre National de la Recherche Scientifique, Paris, 1971, ὅπου καὶ στίς σσ. 16-19 τὰ σχετικὰ ἐπιχειρήματα ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ὅτι τελικῶς ἀργότερα ὁ Συρόπουλος ὑπηρέτησε ὡς πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Σωφρόνιος Α' (1462 - 1463).

λεπτομερειῶν γιὰ τὸν Δημήτριο. Ἐπίσης καταγράφονται κάποια λεγόμενα τοῦ δεσπότη καὶ μικρὰ περιστατικὰ τῆς ζωῆς του, ἄλλως ἄγνωστα σὲ ἐμᾶς, ἀλλὰ ἐξαιρετικὰ πολύτιμα, ἂν θέλουμε νὰ σχηματίσουμε πιὸ ζωηρὴ καὶ ἄμεση εἰκόνα γιὰ τὸν χαρακτήρα τοῦ ἀνδρός. Τὸ μειονέκτημα τῆς ἱστορικῆς ἀφηγήσεως τοῦ Συροπούλου⁸ δὲν εἶναι τόσο ὅτι σχεδὸν ἀπόλυτο κίνητρό του γιὰ τὴν συγγραφὴ εἶναι ἡ ἀνάγκη του γιὰ δημόσια ἀπολογία στὸ πλῆθος τῶν ἀνθενωτικῶν τοῦ Βυζαντίου, ὅσο ὅτι τὶς ὄχι καὶ εὐάριθμες ἀναφορές του στὸ πρόσωπο τοῦ Δημητρίου θὰ πρέπει νὰ τὶς ἀντιμετωπίζει ὁ ἱστορικὸς κριτικά, ἀφοῦ εἶναι σαφές τὸ εὐνοϊκὸ πνεῦμα μὲ τὸ ὁποῖον ὁ ἀπολογητικὸς Συρόπουλος ἀντιμετωπίζει τὸν μᾶλλον ἤδη ἀπὸ τότε ἀνθενωτικὸ Δημήτριο. Ἡ κριτικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ κειμένου τοῦ Συροπούλου δὲν εἶναι εὐκόλη, ἀφοῦ κατ' οὐσίαν εἶναι σχεδὸν ἡ μόνη πηγὴ ἀπὸ ὅσες διαθέτουμε ὅπου ὁ Δημήτριος ἀντιμετωπίζεται μὲ τρόπο σχεδὸν καθαρὰ εὐνοϊκό.

Καὶ ὁ Κριτόβουλος ὁ Ἰμβριος, συνεργάτης⁹ καὶ γιὰ κάποια περίοδο συνοδοιπόρος τοῦ Δημητρίου, στὴν Ἱστορία¹⁰ του ἀντιμετωπίζει μᾶλλον θετικὰ τὸν δεσπότη. Στὸ ἔργο του ὁ Κριτόβουλος περιγράφει τὴν περίοδο ἀπὸ τοῦ 1451 μέχρι τοῦ 1467. Κανεὶς ἐρανίζει σὲ αὐτὸ ἀρκετὲς πληροφορίες γιὰ τὸν Δημήτριο, ὅμως κατ' οὐσίαν πρόκειται γιὰ περιγραφὴ τῶν γεγονότων τοῦ βίου τοῦ Πορθητῆ, στὸν ὁποῖον τὸ ἔργο ἀφιερώνεται, μὲ ὅσα ἐλαττώματα μπορεῖ νὰ συνεπάγεται τὸ σημαντικὸ αὐτὸ χαρακτηριστικό.¹¹

Τὸ ἄλλο σημαντικὸ ἔργο γιὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε εἶναι φυσικὰ ἡ *Ἀπόδειξις Ἱστοριῶν*¹² τοῦ Ἀθηναίου λογίου Λαονίκου Χαλκοκονδύλη,¹³ μαθητοῦ τοῦ

⁸ H. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμικὴ Γραμματεία τοῦ Βυζαντίου*, τ. Β', ὁμάδα μεταφραστῶν, Μορφωτικὸ Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθήνα, 2001³, 364.

⁹ D. R. Reinsch, "Kritoboulos of Imbros: learned historian, Ottoman raya and Byzantine patriot", *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 40 (2003), 297-311.

¹⁰ Ἴδὲ τὴν τελευταία ἐκδόση D. R. Reinsch, *Critobuli Imbriote Historiae*, (CFHB, 22), Berlin - New York, 1983, μὲ πλήρη καὶ κατατοπιστικὴ εἰσαγωγή.

¹¹ A. Pertusi, *La Caduta di Costantinopoli*, ἐν τ. I. *Le testimonianze dei contemporanei*, σ. 426, καὶ τ. III. *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Constantinopoli*, σσ. 98-99, ἐκδ. A. Carile, Verona, 1976, Hunger, ὁ.ἀ., 358-64, ἀλλὰ καὶ τὸ εἰσαγωγικὸ κείμενο τοῦ Diether Roderich Reinsch ἐν Κριτοβούλου τοῦ Ἰμβρίου, *Ἱστορία*, ἐπιμ. D. R. Reinsch καὶ Φωτεινῆς Κολοβοῦ, ἐκδ. Κανάκη, Ἀθήνα, 2005, 7-19, καὶ P. Badenas, «Τα συμφιλωτικὰ ρεύματα Ἑλλήνων λογίων στὴν αὐλὴ τοῦ Μεγάλου Τούρκου», ἐν *Ὁ Ἑλληνικὸς Κόσμος ἀνάμεσα σὴν Ἀνατολὴ καὶ τὴ Δύση 1453-1981*, Πρακτικὰ Α' Εὐρωπαϊκοῦ Συνεδρίου Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, Βερολίνο, 2-4 Ὀκτωβρίου 1998, Ἀθήνα, 1999, τ. Β', 409-19.

¹² E. Darkó (ἐκδ.), *Laonici Chalkokondylae Historiarum Demonstrationes* (Ἀπόδειξις Ἱστοριῶν), τ. Α'-Β', Budapest, 1922-27, καὶ πλεόν Laonikos Chalkokondylis, *The Histories*, μτφρ. A. Kaldellis, Dumbarton Oaks Medieval Library, Harvard University Press, London, 2014.

¹³ Γιὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα καὶ γενικῶς περὶ τῆς ὁμωνύμου οἰκογενείας ἰδὲ τὴν κλασσικὴ μονογραφία τοῦ Δ. Γ. Καμπούρογλου, *Οἱ Χαλκοκονδύλαι*, ἁ.ἔ., Ἀθήναι, 1926, ὅπως ἐμπλουτίζεται ἀπὸ τὸ ἄρθρο τοῦ Ν. Νικολοῦδη, «Ἡ ζωὴ τοῦ ἱστορικοῦ Λαονίκου Χαλκοκονδύλη ὑπὸ τὸ πρῖσμα νεωτέρων ἐρευνῶν», ἐν *Τετράμηνα* 49 (1991), 3386-94.

Γεωργίου Γεμιστοῦ - Πλήθωνος. Στὴν ἱστορία του ὁ Χαλκοκονδύλης καταγράφει τὰ ὥς τὸ 1463 συμβάντα. Πλεονεκτεῖ τῶν λοιπῶν ἱστορικῶν διηγήσεων, ὅταν πρόκειται περὶ γεγονότων τὰ ὁποῖα συνέβησαν στὸν Μορέα. Εἶναι βεβαίως γνωστὸ πὼς καὶ ὁ ἴδιος ἔμεινε ἐκεῖ γιὰ χρονικὸ διάστημα ἄρκετό, ὥστε νὰ γνωρίζει πρόσωπα, τόπους καὶ πράγματα. Κέντρο περὶ τοῦ ὁποῖου ἐκτυλίσσονται τὰ γεγονότα ποὺ περιγράφονται στὴν ἱστορία του εἶναι καὶ ἐδῶ τὸ ὀθωμανικὸ κράτος. Κύριο πρόβλημα τοῦ ἔργου ἡ συχνὴ σύγχυση τοῦ συγγραφέα ὡς πρὸς τὶς ἡμερομηνίες στὶς ὁποῖες τοποθετεῖ τὰ περιγραφόμενα γεγονότα.¹⁴ Τὸ γεγονὸς αὐτὸ προβληματίζει τὸν ἱστορικὸ ἐρευνητὴ τόσο, ὥστε τελικῶς νὰ εἶναι ἀκόμη πιὸ ἐπιφυλακτικὸς σὲ γεγονότα ποὺ παραδίδονται μόνον ἀπὸ τὸ ἔργο τοῦ Χαλκοκονδύλη καὶ περὶ τῶν ὁποίων δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἀναφορὰ σὲ ὁποιαδήποτε ἄλλη σύγχρονη ἢ καὶ μεταγενέστερη πηγή.

Ἀντίθετα, πολύτιμη γιὰ τὴν ἀξιοπιστία της, ἂν καὶ πτωχὴ σὲ ἀναφορὲς στὸν Δημήτριο, κρίνεται ἡ ἱστορία τοῦ Δούκα,¹⁵ ὁ ὁποῖος καταγράφει τὰ μέχρι τοῦ 1462 συμβάντα. Ἡ «φιλοδυτικὴ» τοποθέτηση τοῦ συγγραφέα καὶ ἡ στάση του ὑπὲρ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν εἶναι σαφής, δὲν φαίνεται, ὅμως, νὰ ἐπηρεάζει τὴν ἀξιοπιστία του ὡς ἱστορικοῦ. Ὑπάρχει καὶ ἰταλικὴ ἔκδοση τοῦ ἔργου, ἐνῶ μόνον μειωτικὸ τῆς ἀναμφισβήτητης κατὰ τὰ ἄλλα ἀξίας τοῦ ἔργου εἶναι ἡ ἐμμονὴ τοῦ Δούκα στὴν περιγραφή τῶν γεγονότων τῆς ἀλώσεως.¹⁶

Ἀξιόπιστο θεωρεῖται καὶ τὸ κείμενο ποὺ μᾶς εἶναι γνωστὸ ὡς *Χρονικὸ τῶν Τοῦρκων σουλτάνων*.¹⁷ Πρόκειται γιὰ ἔργο ἀνωνύμου συγγραφέως, τὸ ὁποῖον καλύπτει τὴν περίοδο μεταξὺ 1373 καὶ 1513. Τὸ τοποθετοῦμε περὶ τὰ τέλη τοῦ 15 αἰῶνα (ρ. 1573) καὶ μᾶς σώθηκε στὸν βαρβερινὸ κώδικα 111 τῆς Βατικανῆς βιβλιοθήκης

¹⁴ H. Hunger, *Λογοτεχνία*, τ. Β', 339-45, ἐπίσης τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ Ν. Β. Τωμαδάκη, *Περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Δούκας, Κριτόβουλος, Σφραντζής*, Ἀθήναι, 1953, 207-13, ἀκόμα Jonathan Harris, "Laonikos Chalkokondyles and the rise of the Ottoman Empire", *Byzantine and Modern Greek Studies* 27 (2003), 153-70, ἀλλὰ καὶ τὴν σχετικὰ καινούργια ἐργασία τοῦ Antony Kaldellis, *A New Herodotos: Laonikos Chalkokondyles on the Ottoman Empire, the Fall of Byzantium and the Emergence of the West*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection - Harvard University Press, Harvard, 2014. Τέλος, τώρα πρβλ. καὶ Ἀπ. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Δ', ἐκδ. Κανάκη, Ἀθήνα, 2015, 348 κ.ἐξ. .

¹⁵ Ducas, *Istoria Turco-Bizantina (1341-1462)*, ἐκδ. V. Grecu, București, 1958, ἀλλὰ καὶ Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, μτφρ. H. J. Magoulias, Detroit, MI, 1975, ὅπου καὶ πλήρης ἀνάλυση περὶ τοῦ ἱστορικοῦ καὶ τοῦ ἔργου του ἀπὸ τὴν ἐξαιρετικὴ εἰσαγωγὴ τοῦ Harry Magoulias, σσ. 23-41.

¹⁶ Ἰδὲ τὴν ἐνδιαφέρουσα εἰσαγωγὴ τοῦ Βρασίδα Καραλή, ἐν [Μιχαήλ] Δούκα, *Βυζαντινοτουρκικὴ Ἱστορία*, ἐπιμ. Βρ. Καραλή, ἐκδ. Κανάκη, Ἀθήνα, 1997, 7-64, ἐπίσης Τωμαδάκη, ὁ.ἀ., 15-34, καὶ Hunger, ὁ.ἀ., τ. Β', 345-51, τώρα δὲ καὶ Ἀπ. Καρπόζηλου, *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Δ', ἐκδ. Κανάκη, Ἀθήνα, 2015, 270 κ.ἐξ. .

¹⁷ Γ. Θ. Ζώρας (ἐκδότης), *Χρονικὸν περὶ τῶν Τοῦρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἐλληνικὸν κώδικα ΙΙΙ)*, Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήναι, 1957.

ἀκέφαλο καὶ ἐλλιπές. Εἶναι γραμμένο σὲ ἀπλὴ διάλεκτο καὶ φαίνεται πὼς στηρίχθηκε κυρίως στὸν Χαλκοκονδύλη, στὸν Ψευδο - Δωρόθεο, στὸν Λεονάρδο τὸν Χίο, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλες Δυτικὲς πηγές.¹⁸

Τὴν ἴδια στιγμή, ἀπὸ τὶς ὀθωμανικὲς πηγὲς ξεχωρίζει ἡ ἱστορικὴ ἀφήγηση τοῦ Ὀθωμανοῦ Âşık Paşa Zâde (ca. 1400 - ca. 1485)¹⁹ μὲ ἀρχικὸ τίτλο *Tevârih-i Al-i Osman*.²⁰ Ὁ Âşık Paşa Zâde ἐνσωματώνει στὸ ἔργο του, τὸ ὅποιο συνθέτει σὲ μεγάλη ἡλικία, τὴν παλαιότερη, προφορικὴ κυρίως, ὀθωμανικὴ ἱστοριογραφικὴ - ἀφηγηματικὴ παράδοση.²¹ Τὸ κείμενό του ἀφηγεῖται γεγονότα ποὺ συνέβησαν ἀπὸ τὸ 1298 μέχρι καὶ τὸ 1472 καί, παρότι φυσικὰ μεροληπτικό, θεωρεῖται σημαντικὸ, ἀκριβῶς διότι ἀποτελεῖ τὴν ὁπωσδήποτε ἐνδιαφέρουσα ὀθωμανικὴ ἐκδοχὴ γιὰ τὰ γεγονότα.²² Πολὺ λιγότερο σημαντικὴ ἢ ἀξιόπιστη εἶναι ἡ χρονογραφία τοῦ Tursun Beg (ca.1420 - ca.1496) μὲ πρωτότυπη ὀνομασία *Târih-i Ebü'l-Feth*,²³ στὸ σφζόμενο τμήμα τῆς ὁποίας παρουσιάζεται ἀρκετὰ συγκεχυμένα ἡ ὀθωμανικὴ ἐκδοχὴ τῶν μετὰ τὸ 1444 γεγονότων καὶ ὡς τὸ 1488 περίπου. Τὸ ἔργο αὐτὸ δὲν προσμετρῶ ὥστόσον ὡς ἀξιόλογη πηγὴ, καθὼς στὸ μεγαλύτερο τμήμα του ἔχει βασισθεῖ στὴν ἀφήγηση τοῦ Âşık Paşa Zâde.

Απὸ τὶς δευτερεύουσες πηγὲς ἀξίζει νὰ ἀναφέρουμε πρῶτες σὲ σειρὰ τὶς ἐγνωσμένης ἀξίας ἐνθυμήσεις τῶν λεγομένων βραχέων χρονικῶν,²⁴ τὶς ἐπιστολὲς καὶ ἄλλα κείμενα τοῦ αὐτοκράτορος Μανουῆλ Β',²⁵ τὶς δυστυχῶς εὐάριθμες σφζόμενες ἐπι-

¹⁸ Ἴδὲ Κ. Θ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχὴ μας*, ἐκδ. Γνώση, Αθήνα, 2000⁹, 69-70, καὶ κυρίως τὴν διατριβὴ ἐπὶ διδακτορία τῆς Ἑλισάβετ Ζαχαριάδου, *Τὸ Χρονικὸ τῶν Τούρκων Σουλτάνων (τοῦ βαρβερينوῦ ἔλλην. Κώδικα 111) καὶ τὸ ἰταλικὸ τοῦ πρότυπο, Ἑλληνικά - Περιοδικὸν Σύγγραμμα Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν*, Παράρτημα 14, Θεσσαλονίκη, 1960.

¹⁹ Ἑλισάβετ Ζαχαριάδου, *Ἱστορία καὶ Θρύλοι τῶν Παλαιῶν Σουλτάνων (1300-1400)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 1999, 41-6.

²⁰ Ἴδὲ τὴν ἐκδοσιν τοῦ *Tevârih-i Al-i Osman* τοῦ Âşık Paşa Zâde ἀπὸ τὸν Nihal Atsız, στὴ σειρὰ Osmanlı Tarihleri, ἐκδ. Türkiye Yayınları, İstanbul, 1949, πρβλ. δὲ καὶ τὸ ἔργο τοῦ B. Lewis, (ἐκδότη καὶ μεταφραστή) μὲ τίτλο, *Islam, From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, τ. I: *Politics and War*, Oxford University Press, New York - Oxford, 1987, 144-8, ἀλλὰ καὶ Α. Παπάζογλου, «Μωάμεθ Β' ὁ Πορθητὴς κατὰ τὸν Τούρκον ἱστορικὸν Ἀσίκ πασᾶ Ζαντέ», *ΕΕΒΣ* 16 (1940), 211-46, γιὰ μία πρώτη ἐλληνικὴ ἀπόδοση.

²¹ Περὶ τῶν ἱστοριογραφικῶν προσπαθειῶν τῶν Ὀθωμανῶν ἰδὲ ἐνδεικτικῶς τὸ κλασσικὸ δημοσίευμα τοῦ H. Inalcik, "The Rise of Ottoman Historiography", στὸ συλλογικὸ ἔργο *Historians of the Middle East*, ἐκδ. B. Lewis - P. M. Holt, London, 1962, 152-67.

²² Α. Γ. Κ. Σαββίδης, «Τὸ ἔργο τοῦ Τούρκου χρονικογράφου Ἀσίκ-Πασᾶ-Ζαδέ (c.1400 - c.1486) ὡς πηγὴ τῆς ὑστεροβυζαντινῆς καὶ πρώιμης ὀθωμανικῆς περιόδου», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 3 (1982), 57-70.

²³ H. Inalcik - Rh. Murphey, ἐκδότες, *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Beg, text published in facsimile with English translation*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis, 1978.

²⁴ Κ. Ἀμάντου καὶ Σπ. Λάμπρου, *Βραχέα Χρονικά, Μνημεῖα Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ. Α', ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Αθήναι, 1932-33, P. Schreiner, *Die byzantinischen Kleinchroniken (chronica byzantina breviora)*, τ. I' - III, Wien, 1975-79 καὶ (CFHB, XII/1-3), Wien, 1976-78.

²⁵ G. T. Dennis (ἐκδ.), *The Letters of Manuel II Palaeologus*, Washington D.C., 1977, ἐπίσης τοῦ ἰδίου, "Two Unknown Documents of Manuel II Palaeologus", *Travaux et Mémoires* 3 (1968), 397-404, ἀλλὰ

στολές και τὰ δημόσια ἔγγραφα τοῦ ἰδίου τοῦ Δημητρίου ἢ στενῶν συνεργατῶν του, τὸ σύνολο τῶν ὁποίων δημοσιεύεται στὸ μνημειῶδες καὶ πολύτιμο ἔργο τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου *Παλαιολογία καὶ Πελοποννησιακά*.²⁶

Ἰδιαίτερη μνεῖα πρέπει νὰ γίνει ἐδῶ στὴν ἔκθεση τὴν ὁποίαν ὑπὸ τύπον ἐπιστολῆς συντάσσει καὶ στέλνει τὸ 1450 ὁ συνομήλικος σχεδὸν τοῦ Δημητρίου καὶ πλέον μοναχὸς Γεννάδιος (Γεώργιος) Σχολάριος (ca.1400 - ca.1472)²⁷ στὸν δεσπότη Μυστρά Δημήτριο Παλαιολόγο. Ὁ ἀκριβὴς τίτλος τῆς ἐκθέσεως εἶναι *Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως καὶ τῶν τοῦ πατρίου καὶ ἀληθοῦς δόγματος ἀντιποιοιμένων*,²⁸ καὶ πρόκειται γιὰ κείμενο τὸ ὁποῖον γράφεται ὀλίγον ἄφ' ὅτου ὁ Γεώργιος Σχολάριος ἐκάρη μοναχὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Γεννάδιος στὴν μονὴ Χαρσιανίτου ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Στὸ κείμενο, τοῦ ὁποῖου ὁ ἀποδέκτης, μέχρις ὅτου ταυτισθεῖ²⁹ ἀπὸ τὸν Σπυρίδωνα Λάμπρο ὡς ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος, ἦταν ἄγνωστος, περιλαμβάνονται ἐξαιρετικῶς σημαντικὲς καὶ ἄλλως ἄγνωστες πληροφορίες γιὰ τὸν βίον τοῦ Δημητρίου.³⁰ Ἄν τὸ ἔργο τοῦ Σφραντζῆ μᾶς παρουσιάζει τὴν ἱστορία ἀπὸ τὴν ὀπτική τοῦ περιβάλλοντος τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ', ἡ ἀναφορὰ τοῦ Γενναδίου εἶναι ὅ,τι κοντινότερο ἔχομε σήμερα γιὰ τὴν ὀπτική τῶν ἀνθρώπων τοῦ κύκλου τοῦ Δημητρίου. Ἡ σπουδαιότητα τῆς πηγῆς αὐτῆς εἶναι καταλυτική γιὰ τὴν ἐργασία αὐτή, ἀφοῦ, ὅπως ἤδη παρατηρεῖ ὁ Ἰ. Κ. Βογιατζίδης,³¹ σὲ ἄρκετὰ σημεία φωτίζει σημαντικὰ περισσότερο γνωστά μας κατὰ τὰ ἄλλα γεγονότα, ἄλλοτε μᾶς δίνει μιὰν ἄγνωστη ὥς τώρα ὀπτική καὶ ὅχι σπάνια ἀνατρέπει ἱστορικὰ δεδομένα ἢ καὶ μᾶς παρέχει καίριες, ἄγνωστες ἀπὸ ἄλλου, πληρο-

καὶ E. Legrand, *Lettres de l'empereur Manuel Paléologue*, Paris, 1893, καὶ Julian Chrysostomides (ἐκδ.), *Manuel II Palaeologus, Funeral Oration on his brother Theodore*, Θεσσαλονίκη, 1985.

²⁶ Σπυρίδωνος Λάμπρου, *Παλαιολογία καὶ Πελοποννησιακά*, τ. Α'-Δ', Ἀθήναι, 1912-1930.

²⁷ Περί Γεωργίου - Γενναδίου Σχολαρίου ἰδὲ κατὰ πρῶτον Κ. Μπόνη, «Γεννάδιος ὁ Β', Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», ἐν *Θ.Η.Ε.*, τ. 4, 274-89. Ἔπειτα, Hunger, *Λογοτεχνία*, τ. Α', 89, 225, καὶ 232-3, Β. Ν. Τατάκη, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*, μτφρ. Εὐα Κ. Καλπουρτζή, ἐπ. Λ. Γ. Μπενάκης, ἐκδ. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα, 1977, 275-8, ἀλλὰ καὶ Μ. Ι. Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακεῖμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης (36 - 1884)*, ἐπιμ. Ν. Α. Φοροπούλου, ἐκδ. Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὡφελίμων Βιβλίων, Ἀθήναι, 1996², 351-360, τέλος δέ, καὶ κυρίως, π. Θ. Ζήση, *Γεννάδιος Β' Σχολάριος, Βίος - Συγγράμματα - Διδασκαλία*, Ἀνάλεκτα Μονῆς Βλατάδων 30, Θεσσαλονίκη, 1988.

²⁸ Σπ. Λάμπρου, *ΠΠ*, τ. Β', 52-76, ἐπίσης Gennadios Scholarios, *Œuvres complètes*, L. Petit - A. Siderides - M. Jugie, Paris, 1928-1936, τ. III, 117-36, ἀλλὰ καὶ τὴν ἔκδοση ὁμάδος ἐκδοτῶν ὑπὸ τὸν Χρ. Ἀραμπατζῆ μετὰ τίτλον *Αἰῶν Γενναδίου Σχολαρίου, II ἔργα ἀντιλατινικά*, καὶ μτφρ. Δ. Χατζημιχαήλ, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη, 2023, 258-321.

²⁹ Σπ. Λάμπρου, *ΠΠ*, τ. Β', ζ'-η'.

³⁰ Ἰδὲ σχετικῶς Ἰ. Κ. Βογιατζίδου, «Νέα πηγὴ βυζαντινῆς ἱστορίας (1437 - 1450)», ἐν *NE XVIII* (1924), 70-105.

³¹ Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», ὁ.ἀ., κυρίως 71, ἀλλὰ καὶ 103-5.

φορίες.³² Ένα ακόμη έργο του Σχολαρίου, σημαντικό, ένδεχομένως, ως προς τυχόν πληροφορίες που μπορεί να μᾶς παρέχει για τὸν βίο τοῦ Δημητρίου, εἶναι ὁ *Ἐπιτάφιος ἐπὶ τῷ μακαρίτῃ καὶ αἰοιδίμῳ δεσπότη κῦρ Θεοδώρῳ Παλαιολόγῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ*.³³ Τὴν δυνητικὰ σημαντικὴ αὐτὴ πηγὴ δυστυχῶς δὲν στάθηκε δυνατόν νὰ τὴν μελετήσω, λόγω τῆς ἐκτάσεως ποὺ ἀπροσδόκητα ἔλαβε ἡ παρούσα μελέτη.

Στὴν συλλογὴ τῶν *Παλαιολογείων καὶ Πελοποννησιακῶν* τοῦ Σπυρίδωνος Λάμπρου ἐκδίδονται καὶ τέσσερα ἀκόμη ἐνδιαφέροντα κείμενα, τὰ ὁποῖα ὅμως στεροῦνται ἐξωτερικῆς χρονολόγησής, ἐνῶ καὶ ἐσωτερικὰ δὲν μποροῦν πάντοτε μετὰ βεβαιότητος νὰ χρονολογηθοῦν. Ἀρχικῶς ἐρανίζομε ἓνα ἐγκωμιαστικὸ *Προσφωνημάτιον* τοῦ Γεωργίου Γεμιστοῦ - Πλήθωνος (ca. 1355/60 - 1452)³⁴ πρὸς τὸν κῦρ Δημήτριον δεσπότην τὸν πορφυρογέννητον.³⁵ Ὁ *προφήτης τῆς Νέας Ἑλλάδας*³⁶ ἀπευθύνει σύντομο λόγο στὸν δεσπότη Μυστρά μετὰ ἀπὸ κάποια εὐνοϊκὴ γιὰ ἐκεῖνον τροπὴ τῆς χρόνιας διεκκυστίνδας μὲ τὸν ἀδελφὸ του, δεσπότη Θωμᾶ. Ἐπαινεῖ τὸν Δημήτριο, διότι ὡς νικητῆς δὲν ἐπέδειξε σκληρότητα κατὰ τῶν ἡττημένων.³⁷ Τὸ κείμενο, στὸ ὁποῖον δύσκολα θὰ μπορέσει κανεὶς νὰ ἀλιεύσει νέες εἰδήσεις περὶ Δημητρίου, γράφηκε σίγουρα πρὸ τῆς 26^{ης} Ἰουνίου 1452, ὁπότε ἀπεβίωσε ὁ Γεμιστός.³⁸ Πρὶν τὸ 1452 ἔχουμε δύο συγκρούσεις τῶν δεσποτῶν στὸν Μορέα.³⁹ Ἡ πρώτη φαίνεται νὰ ἀρχίζει ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1449 καὶ νὰ ὁλοκληρώνεται μᾶλλον περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου τοῦ 1450. Ἡ δευτέρη τοποθετεῖται ἐντὸς τοῦ 1451. Στὸ *Προσφωνημάτιόν* του ὁ Γεμιστὸς ἀναφέρεται στὴν κλήση ξένων - ὀθωμανικῶν δυνάμεων πρὸς βοήθεια τοῦ Δημητρίου, ἀλλὰ καὶ στὴν ἀναίμακτη τελικὰ λύση τῆς σύγκρουσης. Εἶναι ἄλλωστε αὐτὴ καὶ ἡ ἀφορμὴ τοῦ ἐγκωμιασμοῦ. Τὰ ἀναφερόμενα γεγονότα, ὡστόσο, μαρτυροῦνται πανομοιότυπα καὶ στίς δύο κρίσεις τοῦ 1449/50 καὶ τοῦ 1451. Μόνη οὐσιώδη διαφορὰ

³² Λογοτεχνικὴ ἀδεία ὁ Παναγιώτης Κανελλόπουλος στὸ ἔργο του, *Γεννήθηκα στὸ χίλια τετρακόσια δύο*, Βιβλιοπωλεῖον τῆς Ἑστίας, Ἀθήνα, 2007, τ. Β', 223, χαρακτηρίζει οὐσιαστικὰ τὸ ἔργο αὐτὸ τοῦ Σχολαρίου «ἀπαράδεκτο ἐγκωμιασμό». Μεροληπτικὴ δὲ καὶ ἐπιτόλαιη παρουσίαση τῆς ἐκθέσεως αὐτῆς τοῦ Σχολαρίου μᾶς παραθέτει ὁ Κανελλόπουλος καὶ λίγες σελίδες πρὶν, ἐνθ. ἀν., τ. Β', 219-22.

³³ Γεωργίου Σχολαρίου, «Ἐπιτάφιος ἐπὶ τῷ μακαρίτῃ καὶ αἰοιδίμῳ δεσπότη κῦρ Θεοδώρῳ Παλαιολόγῳ τῷ Πορφυρογεννήτῳ», *ΙΙΙ*, τ. Β', 1-13.

³⁴ Alice-Mary Talbot, "George Gemistos Plethon", *ODB*, τ. III, 1685.

³⁵ Γεωργίου Γεμιστοῦ - Πλήθωνος, «Προσφωνημάτιον πρὸς τὸν κῦρ Δημήτριον δεσπότην τὸν πορφυρογέννητον», *ΙΙΙ*, τ. Δ', 207-10.

³⁶ Ἐνθουσιώδης χαρακτηρισμὸς τὸν ὁποῖον ἀπέδωσε ὁ Ν. Καζατζάκης στὸν Πλήθωνα. Ἴδὲ Ν. Καζατζάκη, *Ταξιδεύοντας*, Ἀθήνα, 1961, 285-92.

³⁷ Σύντομα σχόλια ἐπὶ τῆς πηγῆς στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ Δ' τόμου τῶν *ΙΙΙ*, ὅπου καὶ ἐκδίδεται τὸ *Προσφωνημάτιον*, σσ. ιζ' - κ'. Ἐκεῖ καταγράφεται καὶ τὸ ἀναλυτικὸ, ἀλλὰ ἐσφαλμένο κατὰ τὴν γνώμη μου, σκεπτικὸ χρονολογήσεως τῆς πηγῆς, τὸ ὁποῖον τὴν τοποθετεῖ στοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1451, καὶ ἀγνοεῖ φυσικὰ τὴν κρίσιμη ἀναφορὰ στὸν ρόλο τοῦ Ματθαίου Ἀσάν.

³⁸ *NE* 7 (1910), 160.

³⁹ Ἴδὲ Κεφ. ΣΤ' παρόντος, σ. 200 κ. ἐξ..

μεταξὺ τῶν δύο περιπτώσεων ἀποτελεῖ ἡ ἀναφορὰ στὴν πρεσβεία τοῦ Ματθαίου Ἀσάν στὴν ὀθωμανικὴ αὐλή. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ καταγράφεται μόνον στὸ πρῶτο ἐπεισόδιο, ὁπότε ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ ὁ ρόλος τοῦ γυναικαδελφοῦ τοῦ Δημητρίου, ὡς πρέσβεως.⁴⁰ Ἄρα, θεωρῶ πὼς μπορούμε, ἔστω μὲ ἐπιφύλαξη, νὰ τοποθετήσουμε τὴν ἐκφώνηση τοῦ *Προσφωνηματίου* αὐτοῦ ἐντὸς Φεβρουαρίου ἢ Μαρτίου τοῦ 1450.

Ἀκόμη, ἐκδίδεται στὰ *Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά* ὁ ἐπαινετικὸς λόγος κάποιου ἀταύτιστου ἀκόμη *Ἰωσήφ*, ὑπὸ τὸν τίτλο *Ἰωσήφ προσφωνηματικὸς εἰς τὸν εὐσεβέστατον καὶ θειότατον δεσπότην αὐτάδελφον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κῦρ Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον*.⁴¹ Ὁ συνθέτης τοῦ προσφωνηματικοῦ, παρ' ὅτι συλλαμβάνεται νὰ μὴν ἀκριβολογεῖ,⁴² εἶναι γνώστης ἀρκετῶν λεπτομερειῶν τῆς πρώιμης περιόδου τῆς ζωῆς τοῦ Δημητρίου. Ἀφοῦ κάνει μία ἐκτενῆ ἀναφορὰ στὰ ξεχωριστὰ ψυχικὰ καὶ πνευματικὰ χαρίσματα τοῦ ἐπαινουμένου, ἀλλὰ καὶ στὶς ἠθικὲς ἀρχές του,⁴³ τονίζει ὡς ιδιαίτερα χαρακτηριστικὰ του τὴν χρῆση τῆς λογικῆς καὶ τὴν εὐσέβεια στὴν πίστη.⁴⁴ Βεβαίως, ὅπως εὐστοχα γράφει γιὰ ἄλλη περίπτωση ὁ Σπ. Λάμπρος,⁴⁵ τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι *πάντα ταῦτα εἶναι ῥητορικότερα μᾶλλον ἢ πραγματικότερα*. Τῶν ἐπαίνων ἀκολουθοῦν ἐκτενεῖς ἔμμεσες παραινήσεις γιὰ ἀποχὴ ἀπὸ τὶς σαρκικὲς ἡδονές,⁴⁶ οἱ ὁποῖες ὡς γνωστὸν ἀπασχολοῦν περισσότερο τοὺς νέους. Ἐπειτα ἀμέσως γίνεται ἀναφορὰ στὶς διοικητικὲς ἀρετὲς ποὺ ἐπιδεικνύει στὴν πράξη ὁ δεσπότης στὴν περιφέρειά του (παρομοίωση μὲ Περικλῆ),⁴⁷ ἐνῶ στὴ συνέχεια, ἀφοῦ σημειωθεῖ τόσο ὁ ἐπὶ κτήτος ὅσο καὶ ὁ κληρονομικὸς χαρακτήρας τῆς ἀρετῆς τοῦ Δημητρίου, τονίζεται ἡ ἄσκηση τῆς ἀρετῆς αὐτῆς παρὰ τὸ νεαρὸν τῆς ἡλικίας (παρομοίωση μὲ προφήτη Δανιήλ).⁴⁸ Ἀκολουθοῦν σημαντικὲς γενικότητες γιὰ τὴν παιδικὴ ἡλικία τοῦ Δημητρίου⁴⁹ καὶ γιὰ τὴν περίοδο τῆς ἐκπαιδεύσεώς του,⁵⁰ καὶ στὴν συνέχεια γίνεται μία σημαντικὴ ἀναφορὰ στὴν διαδοχὴ τοῦ Μανουήλ Β', ἀλλὰ καὶ στὸ

⁴⁰ Χαλκοκονδύλης, περὶ τοῦ πρώτου ἐπεισοδίου: VII. 62, 158, περὶ τοῦ δευτέρου: VII. 68, 164.

⁴¹ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς εἰς τὸν εὐσεβέστατον καὶ θειότατον δεσπότην αὐτάδελφον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κῦρ Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον», *ΠΠ*, τ. Δ', 211-20.

⁴² Ὁ Σπ. Λάμπρος ἀλιεῦει μιὰν ἐσφαλμένη ἀναφορὰ στὸ ἐγκώμιο, *ΠΠ*, τ. Δ', κβ'. Ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναφορὰ στὸν θάνατο τοῦ Μανουήλ Β' (21 Ἰουλίου 1425), ἀπαριθμοῦνται τεσσάρες ἐν ζωῇ γυιοὶ του, ἀντὶ πέντε. Ἐξ αὐτῶν παραλείπεται ὁ Θωμᾶς. Πρβλ. *ΠΠ*, τ. Δ', 215, 31 κ.ἐξ..

⁴³ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς...», ὅπ. ἀν., 212, 7-15.

⁴⁴ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς...», ὅπ. ἀν., 212, 16-23.

⁴⁵ *ΠΠ*, Εἰσαγωγή τ. Α', μθ'.

⁴⁶ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς...», ὅπ. ἀν., 212, 21 κ. ἐξ., μέχρι καὶ 213, 30.

⁴⁷ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς...», ὅπ. ἀν., 213, 31-2 καὶ 214, μέχρι 24.

⁴⁸ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς...», ὅπ. ἀν., 214, 25 μέχρι τέλος, καὶ 215, μέχρι 13.

⁴⁹ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς...», ὅπ. ἀν., 215, 14-20.

⁵⁰ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς...», ὅπ. ἀν., 215, 20-25.

ένδιαφέρον του να αποκατασταθοῦν ὅλοι οἱ ἐν ζωῇ γιοί του, ἔστω καὶ μετὰ τὸν θάνατό του.⁵¹ Τελευταία ἱστορικὰ χρήσιμη πληροφορία ἡ ἐκχώρηση τῆς Λήμνου στὸν Δημήτριο ὡς δεσπότη, καθὼς καὶ κάποιοι γενικοὶ χαρακτηρισμοὶ γιὰ τὴν ἐκεῖ θητεία του,⁵² ἡ ὁποία μᾶλλον συνεχίζεται, ὅταν ἐκφωνεῖται ὁ λόγος. Ὁ Ἰωσήφ, πρὶν κατακλείσει κάνει μία ῥητορική ἀναφορὰ στὴν φιλοσοφία γενικῶς,⁵³ ἀλλὰ καὶ στὴν πολιτική θεωρία τῶν Βυζαντινῶν⁵⁴ καὶ περαίνει τὸν λόγο μὲ αὐστηρὲς παραινήσεις, ὅπως *Καὶ εἰς τὸ ἐξῆς εἴης διατελῶν οὕτως οὐ μόνον ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς βουλομένοις τὸν σὸν βίον ἀποσεμνύνειν*.⁵⁵

Τὸ κείμενο αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀναμφισβήτητα μίαν ἀκόμη σημαντικὴ ψηφίδα στὸ δύσκολο σχηματιζόμενο μωσαϊκὸ τῶν ἱστορικῶν πληροφοριῶν γιὰ τὸν Δημήτριο.⁵⁶ Ἐσωτερικὰ τεκμαίρεται ὅτι, ὅταν συντίθεται ὁ λόγος, ἔχει ἐπέλθει ὁ θάνατος τοῦ Μανουὴλ Β΄ καὶ αὐτοκράτορας εἶναι ὁ Ἰωάννης Η΄. Ἐπίσης, δὲν γίνεται ἀναφορὰ στὴν ἐνωτικὴ σύνοδο τῆς Ἰταλίας (1438-1439), ἐνῶ ἀντιθέτως ἀναφέρονται οἱ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν ἀδελφῶν Παλαιολόγων στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ τὸ 1427 καὶ ἐξῆς. Μποροῦμε λοιπὸν νὰ εἰκάσουμε μὲ ἀσφάλεια ὅτι ὁ λόγος ἐκφωνεῖται μεταξὺ φθινοπώρου 1428, ὅταν ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Η΄ ἐπιστρέφει στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν Μορέα, καὶ φθινοπώρου τοῦ 1437, ὁπότε Ἰωάννης Η΄ καὶ Δημήτριος ἀποπλέουν γιὰ τὴν Ἰταλία. Βεβαίως οἱ συνεχεῖς ἑμμεσες ἢ ἄμεσες ἀναφορὲς τοῦ λόγου στὸ νεαρὸ τῆς ἡλικίας τοῦ ἐπαινουμένου φέρνουν τὴν χρονολόγησή του πιὸ κοντὰ στὸ ἔτος 1428, ὁπότε ὁ Δημήτριος ἦταν 20 περίπου ἐτῶν, παρὰ στὸ 1437, ὁπότε ἦταν περίπου 30. Θεωρῶ πάντως πὼς κλειδὶ στὴν καλύτερη κατὰ προσέγγιση χρονολόγηση τῆς ὁμιλίας θὰ ἀποτελέσει τυχὸν ταύτιση τοῦ ἀνωνύμου ἄλλως αὐτοῦ Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος ὡς φαίνεται εἶχε ἰκανὴ θεολογικὴ καὶ θύραθεν κατάρτιση, γνωρίζει καλῶς τὸν Ἰωάννη Η΄ καὶ τὸν Δημήτριο, καὶ ἔχει τὸ θάρρος νὰ ἀπευθύνει καὶ αὐστηρὲς παραινήσεις καὶ στοὺς δύο.

Γιὰ τὴν πολιορκία τῆς Πόλεως ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς τὸ 1422, τὴν ὁποίαν ἔζησε ὁ Δημήτριος ὡς ἔφηβος, διαθέτουμε τὴν γνωστὴ μαρτυρία τοῦ αὐτόπτη μάρτυρα Ἰωάννη Κανανοῦ,⁵⁷ ἐνῶ γιὰ τὴν Σύνοδο Φερράρας-Φλωρεντίας (1438-9), ὅπου ὁ Δημήτριος ἔλαβε μέρος ὡς μέλος τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας καὶ συνοδὸς τοῦ Ἰωάν-

⁵¹ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 25-31.

⁵² Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 216, 2-17.

⁵³ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 217, 18 κ.ἐξ.

⁵⁴ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 218, 7 κ.ἐξ.

⁵⁵ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 220, 11-20.

⁵⁶ Σύντομα σχόλια τοῦ ἐκδότη ἐπὶ τοῦ κειμένου στὴν εἰσαγωγή τοῦ Δ΄ τόμου τῶν *III*, σσ. κ΄ - κβ΄.

⁵⁷ Ἰωάννης Κανανός, *De Constantinopolis Obsidione*, ἐκδ. E. Pinto, Napoli, 1968.

νου Η', ἐκτὸς τῆς ἀφηγήσεως τοῦ Σιλβέστρου Συροπούλου, σφύζονται καὶ τὰ πρακτικά της τόσο στὰ ἑλληνικά, ὅσο καὶ στὰ λατινικά.⁵⁸ Ἐνδιαφέρον εἶναι καὶ τὸ σατυρικό λογοτέχνημα τοῦ Μάζαρη⁵⁹ μετ' ἰσότιμον τίτλο *Ἐπιδημία Μάζαρι ἐν Αἰδου ἢ πεῦσις νεκρῶν ἐνίων περί τινων τῶν ἐς τὰ βασίλεια συναναστρεφόμενων*, τὸ ὁποῖον συντάσσεται στὶς ἀρχές τοῦ 15^{ου} αἰῶνος καὶ μᾶς παρέχει μιὰν ἄλλη, ζωντανή εἰκόνα γιὰ τὴν ὑψηλὴ κοινωνία τῶν χρόνων ὅπου γεννήθηκε καὶ ἀνδρώθηκε ὁ Δημήτριος.⁶⁰ Παράλληλα, μοναδικῆς ἀξίας εἶναι καὶ οἱ γενικὲς πληροφορίες ποὺ ἐρανίζουμε ἀπὸ τὶς σφύζομενες σημειώσεις καὶ ἐπιστολὰς τοῦ Κυριακοῦ τοῦ Ἀγκωνίτου (1391 - 1452)⁶¹ σχετικὲς μετ' ἀντικείμενα, γεωγραφία, κλίμα, πρόσωπα, κοινωνικὲς πραγματικότητες ἀλλὰ καὶ γεγονότα.

Εἶναι σὲ κάθε περίπτωση εὐχάριστο τὸ γεγονός, ὡς πρὸς τὶς ἔμμεσες πηγές, πὼς τοῦλάχιστον σὲ μία περίπτωση ἔχομε σφύζομενη ἀπεικόνιση τοῦ Δημητρίου, ὡς μοναχοῦ Δαβίδ, σὲ μικρογραφία χειρογράφου ποὺ φυλάσσεται στὴν Ἀγία Πετρούπολη.⁶² Στὸ ἴδιο χειρόγραφο βρίσκουμε καὶ τὸ μονόγραμμα τοῦ Δημητρίου.⁶³ Παράλληλα, μᾶς σφύζονται καὶ ἀρκετὰ αὐτόγραφα τοῦ δεσπότη,⁶⁴ ⁶⁵ ἐνῶ ὁ χαλκέντερος Σπυρίδων Λάμπρος δὲν παρέλειψε νὰ δημοσιεύσει καὶ σφραγίδα τοῦ Δημητρίου τυπωμένη ἐπὶ ἐρυθροῦ κηροῦ καὶ εὐρισκομένη ἐπὶ χαρτῶας ἐπιστολῆς τοῦ δεσπότη⁶⁶ *τῷ αὐτῷ κυρῷ Μπόρσω, μαρκίῳ Ἐστένσου καὶ αὐθέντῃ Φεραρίας*.⁶⁷ Ἡ ἐπιστολὴ φέρει ἡμερομηνία 23^η Μαρτίου, ἀδήλου ἔτους, ὅπως ὅποτε ὁμοῦς ἐξαπολύεται μετὰ τὸν Ὀκτώβριον τοῦ 1450, ὁπότε ὁ Borso d' Este ἀναλαμβάνει τὰ καθήκοντά του ὡς μαρκήσιος τῆς Φεράρας. Ἡ σφραγίδα φέρει στὸ κέντρο τῆς ἐστεμμένο δικέφαλο ἀετὸ καὶ περιμετρικὰ

⁵⁸ J. Gill (ed.), "Que supersunt actorum graecorum Concilii Florentini", *Concilium Florentinum Documenta et Scriptores*, Series B, v. I, Romae, 1953.

⁵⁹ Hunger, *Λογοτεχνία*, τ. Β', 574-8.

⁶⁰ J. N. Barry, - M. J. Share, - A. Smithies, - L. G. Westerink, (ἐπιμ. ἐκδ.), *Mazaris' Journey to Hades: or, Interviews with Dead Men about Certain Officials of the Imperial Court, Greek Text with Translation, Notes, Introduction and Index*, Seminar Classics 609, State University of New York at Buffalo, Arethusa Monographs 5, New York - Buffalo, 1975.

⁶¹ Περὶ τοῦ βίου Κυριακοῦ τοῦ Ἀγκωνίτου ἰδὲ τώρα, Mitchell, Ch., - Bodnar, E. W., - Foss, C., (ἐπιμ. ἐκδ. - μτφρ.), *Cyriac of Ancona, Life and Early Travels*, The I Tatti Renaissance Library 65, Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts, 2015, ὅπου καὶ ἔκδοση τοῦ πρώτου τμήματος τοῦ σφύζομενου ἔργου του, ἀλλὰ καὶ οἱ τίτλοι τῆς ὀγκώδους ξένης βιβλιογραφίας καὶ ἀρθρογραφίας. Γιὰ τὴν ἐποχὴ ποὺ πραγματευόμαστε πιὸ χρήσιμη εἶναι ἡ ἔκδοση τῶν τελευταίων σημειώσεων καὶ ἐπιστολῶν τοῦ ἀπὸ τὸν E. W. Bodnar, *Cyriac of Ancona, Later Travels*, The I Tatti Renaissance Library 10, Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts, 2004.

⁶² E. E. Granstrem, "Katalog greceskich rukopisej Leningranskich chranilisc", *IV* 23 (1963), 187.

⁶³ Σπ. Λάμπρος, *ΠΠ*, τ. Δ', κγ'.

⁶⁴ Σπ. Λάμπρος, *ΠΠ*, τ. Δ', 200.

⁶⁵ Τὸ ἐξώφυλλο τῆς μετὰ χεῖρας κοσμειῖ αὐτόγραφος ὑπογραφή τοῦ Δημητρίου, ὡς δεσπότη Μυστρά.

⁶⁶ Τὸ ἔγγραφο καὶ ἡ σφραγίδα φέρονται φυλασσόμενα στὸ κρατικὸ ἀρχεῖο τῆς Μοδένας. Σπ. Λάμπρος, «Σφραγίδες τῶν τελευταίων Παλαιολόγων», *Νέος Ἑλληνομνημῶν* 1/4 (1904), 416-32, καὶ δὴ 422-3.

⁶⁷ Πρόκειται περὶ τοῦ Δούκα Borso d' Este, περὶ τοῦ ὁποῖου γενικῶς ἰδὲ τὴν μονογραφία τοῦ Alfonso Lazzari, "Il primo duca di Ferrara: Borso d' Este", ἐν *Deputazione di Storia Patria per l' Emilia e la Romagna, Sezione di Ferrara, Atti e Memorie*, v. VIII, Ferrara, 1945.

τὴν ἐπιγραφὴν + ΔΗΜΗΤΡΙΟΣ ΕΝ ΧΘ ΤΩ ΘΩ ΠΙΣΤΟΣ ΔΕΣΠΟΤΗΣ ΑΛΕΟΛΟΓΟΣ
Ο ΠΟΡΦΥΡΟΓΕΝΗΤΟΣ.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Α΄.

Ἡ ἄνοδος καὶ ἡ πτώση μιᾶς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας:

Οἱ Παλαιολόγοι⁶⁸

Στις 15 Αὐγούστου τοῦ 1261 ὁ αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Η΄ εἰσερχόταν θριαμβικὰ στὴν μέχρι πρό τιος λατινοκρατούμενη⁶⁹ πρωτεύουσα τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ εἰσόδός του στὴν Πόλη ὀρίζεται συμβατικά ὡς ἡ ἀρχὴ τῆς τελευταίας περιόδου τῆς ἱστορίας τοῦ βυζαντινοῦ κράτους.⁷⁰ Ὑπῆρξε, ὅμως, καὶ τὸ καθοριστικὸ ἐκεῖνο γεγονὸς, τὸ ὁποῖον σταθεροποίησε πέραν πάσης ἀμφιβολίας τὴν θέση τοῦ αὐτοκράτορα στὴν συνείδηση τοῦ λαοῦ, τοῦ στρατεύματος καὶ τῆς Ἐκκλησίας.

Ὁ ἰσχυρὸς ἀριστοκράτης Μιχαὴλ Παλαιολόγος⁷¹ εἶχε ὀριστεῖ ἀντιβασιλεὺς ἐννέα μόλις ἡμέρες μετὰ τὸν θάνατο τοῦ αὐτοκράτορος Θεοδώρου Β΄,⁷² ὅταν κατὰ τὴν διάρκειά ἐπιμνημόσυνης δεήσεως γιὰ τὸν δεύτερο, δολοφονήθηκε ἄγρια μπροστὰ στὸ θυσιαστήριο ὁ μέχρι τότε ἀντιβασιλεὺς, Γεώργιος Μουζάλων. Τυπικὰ τὸν θρόνο κατεῖχε ὁ ἀνήλικος γιὸς τοῦ Θεοδώρου Β΄, Ἰωάννης Δ΄. Μετὰ τὴν εἴσοδο ὅμως τῶν Βυζαντινῶν στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ καλοκαίρι τοῦ 1261, ὁ Μέγας Δούξ, ποὺ εἶχε προαχθεῖ

⁶⁸ Γιὰ τὶς ρίζες καὶ τὴν καταγωγὴ τῆς τελευταίας αὐτοκρατορικῆς οἰκογένειας ἰδὲ C. A. Gausi καὶ P. Mallat, *The Palaeologos Family, A Genealogical Review*, Hamrun, Malta, 1985, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία. Ἀκόμη ἰδὲ A. Th. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen (1259-1453)*, München, 1938, καὶ ἀνατύπωση ἐν Amsterdam, 1962. Ἐπίσης J.- F. Vannier, “Les Premiers Paléologues. Etude généalogique et prosopographique”, ἐν J. C. Cheynet καὶ J. F. Vannier, *Etudes prosopographiques*, Paris, 1986, σσ. 123-187. Πρβλ. καὶ A. P. Kazhdan, “Palaiologos”, ἐν *ODB*, τ. 3, 1557-60.

⁶⁹ Γιὰ τὴν Λατινικὴ αὐτοκρατορία Κωνσταντινουπόλεως ἐνδεικτικῶς ἰδὲ Donald Nicol, «Ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὴν Ἀνάκτηση τῆς Κωνσταντινουπόλεως 1204-1261», *I.E.E.*, τ.Θ΄, 76-97.

⁷⁰ Γιὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας ἐκτὸς τοῦ μνημειώδους συλλογικοῦ ἔργου *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ ἔθνους*, ἐκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Ἀ.Ε., Ἀθήνα, 1979, τόμοι Θ΄- Ι΄, ἰδὲ γενικότερα τὴν ἐργογραφία τοῦ Donald M. Nicol, καὶ ἰδίως, *The last centuries of Byzantium 1261-1453*, β΄ ἐκδ., Cambridge, 1993, καὶ *The End of the Byzantine Empire*, Cambridge, 1979. Ἐπίσης σημαντικὸ τὸ εὐρὲως ἀποδεκτὸ ἔργο τοῦ Georg Ostrogorky, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, μτφρ. Ἰ. Παναγόπουλος, ἐπ. ἐποπ. Εὐ. Κ. Χρυσός, τ. 3., ἐκδ. Στ. Δ. Βασιλόπουλος, Ἀθήνα, 1993. Τὴν ἐλληνικὴ ὀπτική δίνει ὁλοκληρωμένα ὁ πολὺς Ἀπόστολος Ε. Βακαλόπουλος, ἐν *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ.Α΄: *Ἀρχὲς καὶ διαμόρφωσή του*, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 42007. Μιὰ νεώτερη σημαντικὴ ὁπωσδήποτε ἄποψη καταθέτει ἐσχάτως ὁ Jonathan Harris, ἐν *The End of Byzantium*, Yale University Press, London, 2012, τὸ ὁποῖον οὐσιαστικῶς ἀποτελεῖ καταγραφὴ τῶν σημειώσεων τῶν ἀκαδημαϊκῶν του παραδόσεων καὶ πρέπει πάντως νὰ ληφθεῖ ὑπόψιν κριτικά. Ἀκόμη ἐνδιαφέρουσες καὶ χρήσιμες εἶναι οἱ ἐργασίες τοῦ παλαιότερου G. Walter, *La Ruine de Byzance, 1204-1453*, Paris, 1958, ἀλλὰ καὶ τοῦ I. Djurić, *Le Crépuscule de Byzance*, Paris, 1996, προσεγγίζοντας πάντοτε τὰ γεγονότα ἐκ Δυτικῆς ἐπόψεως.

⁷¹ Alice - Mary Talbot, “Michael VIII Palaiologos”, *ODB*, τ. 2, 1367.

⁷² M. J. Angold, “Theodore II Laskaris”, *ODB*, τ. 3, 2040-1.

σε Δεσπότη καὶ ἐν τῷ μεταξύ (στὴν ἀλλαγὴ τοῦ ἔτους 1258/9) εἶχε ἀνακηρυχθεῖ συναυτοκράτωρ, στέφθηκε ἐκ νέου αὐτοκράτωρ στὸν ναὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας (Σεπτέμβριος 1261), παραμερίζοντας ὁλοκληρωτικὰ τὸν Ἰωάννη Δ΄, γιὰ τὸν ὁποῖον καὶ λίγους μῆνες ἀργότερα ἔδωσε τὴν ἐντολὴ νὰ τυφλωθεῖ. Ὅπως εὐστοχα παρατηρεῖ ὁ μεγάλος ἱστορικὸς Georg Ostrogorsky, «(...) ὁ ἐπιδέξιος Παλαιολόγος πέτυχε νὰ ἐπιβάλλει μιὰ μόνιμη ἐξουσία καὶ νὰ ἐγκαθιδρύσει τὴν πιὸ μακρόχρονη δυναστεία τῆς βυζαντινῆς ἱστορίας: τὴν δυναστεία ποὺ ἔμελλε νὰ κυβερνήσει τὴν αὐτοκρατορία ὡς τὴν ὀριστικὴ τῆς πτώση».⁷³

Ὁ Μιχαὴλ Η΄ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ὑπερικοσασαετοῦς βασιλείας του διακρίθηκε γιὰ τοὺς μεγαλεπίβολους στόχους τῆς ἐξωτερικῆς του πολιτικῆς,⁷⁴ μὲ σημαντικότερους σταθμούς, ἐκτὸς τῆς ἀνακατάληψης τῆς πρωτεύουσας (1261), τὴν ὑπογραφὴ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν τὸ καλοκαίρι τοῦ 1274, στὴ Λυὼν τῆς Γαλλίας, καὶ τὴν ἐνορχήστρωση τῆς ἐξέγερσης τοῦ «Σικελικοῦ Ἑσπερινοῦ», τὸν Μάρτιο τοῦ 1282.⁷⁵ Ὅμως, ἡ πολιτικὴ του ἐξάντλησε ἐσωτερικὰ τὸ μικρὸ Βυζάντιο. Δημιούργησε βαθύτατο διχασμὸ στοὺς πιστοὺς καὶ συνένωσε πολλοὺς περιφερειακοὺς ἐχθροὺς κατὰ τῆς αὐτοκρατορίας.⁷⁶ Ὅταν τὸ 1282 ὁ γιὸς του Ἀνδρόνικος Β΄⁷⁷ ἀνελαβε τὶς τύχες τοῦ κράτους, αὐτὸ δὲν περιελάμβανε παρὰ τὴν μισὴ Πελοπόννησο, τμῆμα τῆς Μακεδονίας καὶ τῆς Θράκης, τὴν πρωτεύουσα καὶ τὸ βόρειοδυτικὸ τμῆμα τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἐνῶ ἦταν πνιγνὰ περικυκλωμένο ἀπὸ τὰ τουρκικὰ ἐμιράτα ἀνατολικά καὶ ἀπὸ τὸ κράτος τῶν Σέρβων βόρεια.

Ὁ νέος αὐτοκράτορας (1282-1328) ἀκολούθησε, σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Μιχαὴλ Η΄, πολιτικὴ διπλωματικοῦ κατευνασμοῦ μὲ ὅλες τὶς πλευρές.⁷⁸ Μείωσε τὶς ἐκκλησιαστικὲς ἀντιπαραθέσεις ἐγκαταλείποντας τὴν ἐνωτικὴ πολιτικὴ τοῦ πατέρα του. Ἐπεδίωξε συμμαχίες μὲ τὰ ἄλλα βυζαντινογενῆ κρατίδια τῆς περιοχῆς (Δεσποτάτο τῆς Ἠπείρου, Αὐτοκρατορία τῆς Τραπεζοῦντος), μὲ τὸ κράτος τῶν Σέρβων, μὲ τὴν ἐκ νέου ἀναδυομένη δύναμη τῶν Βουλγάρων, μὲ τὶς ἰταλικὲς πόλεις - κράτη, ἰδίως μὲ τὴν Γένοβα,

⁷³ G. Ostrogorsky, *Ἱστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, μτφρ. Ἰ. Παναγόπουλος, ἐπ. ἐποπ. Εὐ. Κ. Χρυσός, τ. 3., ἐκδ. Στ. Δ. Βασιλόπουλος, Ἀθήνα, 1993, σσ. 132.

⁷⁴ Ἴδὲ τὸ ἐξαίρετο ἔργο τοῦ Κ. Ι. Γιαννακοπούλου, *Ὁ Αὐτοκράτωρ Μιχαὴλ Παλαιολόγος καὶ ἡ Δύσις 1258-1282: Μελέτη ἐπὶ τῶν Βυζαντινο-Λατινικῶν σχέσεων*, μτφρ. Κ. Πολίτης, ἐκδ. Κουλτούρα, Ἀθήνα, 2007.

⁷⁵ Sir S. Runciman, *The Sicilian Vespers, A History of the Mediterranean World in the Late Thirteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.

⁷⁶ Donald M. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 75-150.

⁷⁷ Alice - Mary Talbot, "Andronikos II Palaiologos", *ODB*, τ. 1, 94-5.

⁷⁸ Donald M. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 153-237.

ἀλλὰ καὶ μὲ τοὺς τουρκικοὺς κρατικοὺς σχηματισμούς (ἐμιράτα) τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Μείωσε δραματικὰ τὶς στρατιωτικὲς δαπάνες. Κατήργησε σχεδὸν τὸ πολυέξοδο βυζαντινὸ ναυτικόν. Ὡξῆσε δραματικὰ τὴν φορολογία, χωρὶς παράλληλα νὰ καταφέρει νὰ ἐπιβληθεῖ στοὺς ἰσχυροὺς ἀριστοκράτες καὶ μεγαλογαιοκτήμονες. Μείωσε αἰσθητὰ περαιτέρω τὴν ἀξία τοῦ ἤδη ἀσθενοῦς βυζαντινοῦ νομίσματος. Ὡστόσο, φαίνεται πὼς κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας του εὐνοήθηκε ἡ καλλιέργεια τοῦ πνεύματος καὶ ἡ καλλιτεχνικὴ καὶ εὐρύτερη πολιτισμικὴ παραγωγή, ἀλλὰ αὐξήθηκε καὶ ἐντυπωσιακὰ ἡ φιλομοναστικὴ τάση στὴν βυζαντινὴ κοινωνία. Ὡς αὐτοκράτορας εὐτύχησε νὰ περιστοιχίζεται ἀπὸ ἐμπίστους καὶ λογίους ἀξιωματοῦχους, ὅπως οἱ περίφημοι Θεόδωρος Μετοχίτης καὶ Νικηφόρος Γρηγοράς.

Ἐπὶ τῶν ἡμερῶν του, στὶς ἀρχὲς τοῦ ἰδ' αἰώνα, εἶναι ἀσφαλῶς ποὺ συμβαίνει ἡ ἐκτροπὴ τῆς πολυαναμενόμενης Καταλανικῆς Ἑταιρείας⁷⁹ σὲ σημαντικὴ πληγὴ κατὰ τοῦ κράτους. Ἐπίσης, στὰ τέλη τοῦ ιγ' αἰώνα ἐμφανίζεται καὶ ἔκτοτε ἀρχίζει σχεδὸν ἀνενόχλητη ἡ ἐδαφικὴ ἐπέκταση τοῦ ἐμιράτου τοῦ τουρκικοῦ φύλου ὑπὸ τὸν Ὀσμαν Γαζή⁸⁰ στὴν βυζαντινὴ ἐπαρχία τῆς Βιθυνίας, νοτίως τῆς θαλάσσης τοῦ Μαρμαρᾶ καὶ πολὺ κοντὰ στὴν Κωνσταντινούπολη, μὲ τὴν συνακόλουθη σταδιακὴ ἀλλὰ σταθερὴ ἀπώλεια τῶν σημαντικῶν ἀστικῶν κέντρων τῆς ἐναπομείνουσας βυζαντινῆς Μικρᾶς Ἀσίας.⁸¹ Τὴν ἴδια ἐποχὴ γιὰ πρώτη φορὰ ὀχυρώνεται καὶ χειραφετεῖται ἀπόλυτα ἡ γενονατικὴ πολίχνη τοῦ Γαλατᾶ στὸ Πέραν τοῦ Κερατίου.⁸² Ἀκόμη, τὸ Βυζάντιο ἀνάιτια ἐμπλέκεται στὶς ἐμπόλεμες διαμάχες μεταξὺ τῶν δύο κυρίων ἰταλικῶν ναυτικῶν

⁷⁹ Ἰδὲ ὅπωςδῆποτε τὴν γενικὴ, κλασσικὴ θεώρηση τοῦ G. Schlumberger, *Expédition des "Amulgavares" ou routiers Catalans en Orient*, Paris, 1902, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ ἀνακοίνωση τοῦ Μόσχου Μορφαικίδη, «Ἡ λεγόμενη "Καταλανικὴ Ἑταιρεία", Προβλήματα ἐθνικῆς σύστασης καὶ ονοματοδοσίας», *Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο, Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου*, 4-6 Ὀκτωβρίου 1990, ἐπιμ. Ν. Μοσχονᾶς, Κ.Β.Ε. - Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 1993, 419-31.

⁸⁰ Γιὰ τὴν ἱστορίαν τῶν ἀρχῶν καὶ τῶν πρώτων αἰώνων τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας ἰδὲ ἐνδεικτικῶς M. F. Köprülü, *The Origins of the Ottoman Empire*, μτφρ. G. Leiser, Albany, New York, 1992, H. W. Lowry, *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany, New York, 2003, C. M. Kortepeter, *The Ottoman Turks: Nomad Kingdom to World Empire*, Istanbul, 1991, D.J. Roxburgh, *Turks, Journey of a Thousand Years, 600-1600*, London, 2005, ἀλλὰ καὶ Elizabeth Zachariadou, *Studies in pre-ottoman Turkey and the Ottomans*, Ashgate Variorum, London, 2007 καί, τῆς ἰδίας, *Ἱστορία καὶ Θρόνοι τῶν Παλαιῶν Σουλτάνων (1300-1400)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1999, κυρίως τὴν εἰσαγωγὴν, 76-116.

⁸¹ Ἰδὲ Γεωργίου Ἀρνάκη - Γεωργιάδη, *Οἱ πρῶτοι Ὀθωμανοί, Συμβολὴ εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πτώσεως τοῦ ἐλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ἀσίας (1282-1337)*, Ἀθῆναι, 1947, καὶ ἐπανεκδόση στὴν δημοτικὴ ἀπὸ τὶς ἐκδ. Ἀρχιπέλαγος, Ἀθήνα, 2008.

⁸² Pistarino, G., "The Genoese in Pera – Turkish Galata", *Mediterranean Historical Review* 1 (1986), 63-85.

δημοκρατιῶν καὶ κατόπιν εἰσέρχεται στὴν δύνη τῆς ἐμφυλίου διαμάχης, ἡ ὁποία ὡς ἄμεση ὁρατὴ συνέπεια θὰ ἔχει τὴν διάσπαση τοῦ κράτους σὲ δύο τμήματα.

Ὁ Ἀνδρόνικος Β΄ δυστύχησε νὰ δεῖ τὸ κράτος ποὺ παρέλαβε ἀπὸ τὸν πατέρα του νὰ συρρικνώνεται περαιτέρω. Δυστύχησε νὰ χάσει πρόωρα τὸν πρωτότοκό του καὶ συναυτοκράτορα Μιχαὴλ Θ΄. Δυστύχησε νὰ ἐμπλακεῖ σὲ μακροχρόνιο ἐμφύλιο (1321-1328) μὲ τὸν μελλοντικὸ διάδοχό του. Ἐξαιτίας τῆς βαριᾶς φορολόγησής δὲν ἔχαιρε σχεδὸν ποτὲ θερμῶν αἰσθημάτων καὶ ἐκδηλώσεων ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ λαοῦ, ἐνῶ τὸν βίό του ἔκλεισε χάνοντας σὲ μεγάλη ἡλικία τὸν θρόνο του καὶ ἀναγκαζόμενος λίγο ἀργότερα νὰ περιβληθεῖ τὸ μοναχικὸ τριβῶνιο ὑπὸ τὸ ὄνομα Ἀντώνιος μοναχός⁸³ (θαν.1332).

Ὁ πρωταγωνιστὴς τοῦ πρώτου βυζαντινοῦ ἐμφυλίου, Ἀνδρόνικος Γ΄⁸⁴ (1328-1341), θὰ διαδεχθεῖ τὸν ἡλικιωμένο Ἀνδρόνικο Β΄ κομίζοντας στὴν πρωτεύουσα φιλόδοξα σχέδια καὶ νέες προοπτικές. Θὰ δεῖ ὅμως καὶ αὐτὸς τὴν αὐτοκρατορία του νὰ περιορίζεται ἀκόμη περισσότερο ἐδαφικά. Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς βασιλείας του ὁ Ἀνδρόνικος Γ΄ θὰ στραφεῖ κυρίως πρὸς τὶς εὐρωπαϊκὲς του ἐπαρχίες. Σὲ πρῶτο χρόνο θὰ καταφέρει νὰ ἀπορροφήσει τὰ ὑπολείμματα τοῦ κράτους τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς βυζαντινῆς ἡγεμονίας τῆς Θεσσαλίας. Ἀπὸ τὴν ἀρχή, ὅμως, θὰ ἐμπλακεῖ σὲ διαμάχες μὲ τοὺς Σέρβους καὶ τοὺς Βουλγάρους. Αὐτὴ του ἡ ἐμπλοκὴ θὰ τοῦ στοιχίσει τόσο τὶς νεοπροσκτηθεῖσες ἐπαρχίες τῆς Ἡπείρου καὶ τῆς Θεσσαλίας, ὅσο καὶ τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς βυζαντινῆς Μακεδονίας, ἐδάφη τὰ ὁποία βιαίως θὰ ἀφαιρέσουν ἀπὸ τὸ ἀδύναμο Βυζάντιο οἱ ὀρθόδοξοι Σέρβοι.

Στὴν Μικρὰ Ἀσία οἱ Ὀθωμανοὶ συνεχίζουν νὰ ἰσχυροποιοῦνται σὲ βάρος τόσο τῶν σελτζουκικῶν ἐμιράτων τῆς κεντρικῆς καὶ νοτίου Μικρᾶς Ἀσίας, ὅσο καὶ τοῦ βυζαντινοῦ κράτους. Τὸ 1329 θὰ νικήσουν σὲ μάχη ἓνα τμῆμα τοῦ βυζαντινοῦ στρατοῦ καὶ τὸ 1331, κατόπιν πολιορκίας, θὰ τοὺς παραδοθεῖ ἡ Νίκαια (τουρ. Iznik), πόλη – σύμβολο γιὰ τὴν Χριστιανοσύνη, γιὰ τὸ Βυζάντιο καὶ γιὰ τὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια. Ἡ Νικομήδεια (τουρ. Iznik), τὸ πάλαι θέρετρο τοῦ Μεγάλου Κωνσταντίνου, θὰ γίνῃ ὀθωμανικὴ ἔξι μόλις χρόνια ἀργότερα.⁸⁵

⁸³ Περὶ τῆς διαδεδομένης πρακτικῆς τῶν Βυζαντινῶν αὐτοκρατόρων νὰ κατακλείουν τὸν βίό τους περιβαλλόμενοι ἐκουσίως ἢ ἀκουσίως τὸ μοναχικὸ σχῆμα ἰδὲ R. Guillard, “Les empereurs de Byzance et l’attrait du monastère”, *EEBS* 21 (1951), 215-34.

⁸⁴ Alice - Mary Talbot, “Andronikos III Palaiologos”, *ODB*, τ. 1, 95.

⁸⁵ Σπύρος Βρυώνης, *Ἡ παρακμὴ τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἑλληνισμοῦ στὴ Μικρὰ Ἀσία καὶ ἡ διαδικασία Ἑξισλαμισμοῦ (11^{ος} -15^{ος} αἰώνας)*, μτφρ. Κάτια Γαλαταριώτου, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 2000, 120-9.

Ταυτοχρόνως στο έσωτερικό, οι ισχυροί της βυζαντινής κοινωνίας ισχυροποιούνται περισσότερο. Σημαντικότερος αξιωματούχος είναι ο αυτοκρατορικός φίλος, ο μέγας δομέστικος και ἄτυπος ἐπικεφαλής της βυζαντινής ἀριστοκρατείας, Ἰωάννης Καντακουζηνός,⁸⁶ ο οποίος, όταν τὸν Ἰούνιο τοῦ 1341 πεθαίνει ὁ Ἀνδρόνικος Γ΄, θὰ ἀξιώσει νὰ ἀναλάβει τὴν ἐπιτροπεία τοῦ ἐννεαετοῦς διαδόχου ὡς ἀντιβασιλεύς. Ἡ ἀξίωσή του αὐτὴ θὰ ἀποτελέσει τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὸν δεύτερο βυζαντινὸ ἐμφύλιο (1341-1347), ὁ ὁποῖος ξέσπασε σὲ λιγότερο ἀπὸ 13 χρόνια ἀπὸ τὴν λήξη τοῦ πρώτου. Ἀπέναντι στὶς ἀξιώσεις τοῦ Καντακουζηνοῦ θὰ συνασπισθοῦν ἡ αὐτοκράτειρα - μητέρα, Ἄννα τῆς Σαβοΐας,⁸⁷ ὁ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας⁸⁸ καὶ ὁ Μέγας Δοῦξ, Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος.⁸⁹ Παρὰ ταῦτα, ὁ Ἰωάννης Καντακουζηνός, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1341, θὰ αὐτοανακηρυχθεῖ αὐτοκράτωρ στὸ Διδυμότειχο, στηριζόμενος στοὺς δυνατοὺς τῆς Θράκης. Πέντε χρόνια μετὰ θὰ προχωρήσει καὶ στὴν στέψη του στὴν Ἀδριανούπολη ἀπὸ τὰ χέρια τοῦ Πατριάρχου Ἱεροσολύμων.

Ὅπως φαίνεται, ὁ διχασμὸς τοῦ Βυζαντίου κατὰ τὴν διάρκεια τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου ὑπῆρξε βαθύτερος καὶ οὐσιαστικότερος, ἀφοῦ διακρινόταν ἀπὸ χαρακτηριστικὰ πολιτικά, κοινωνικά καὶ θρησκευτικά, λόγῳ καὶ τῆς σοβούσης τότε θεολογικῆς ἔριδος τοῦ Ἠσυχασμοῦ.⁹⁰ Ὁ μὲν Ἰωάννης Καντακουζηνὸς τασσόταν ἀναφανδὸν ὑπὲρ τοῦ ἡσυχαστοῦ Γρηγορίου Παλαμᾶ,⁹¹ ὁ δὲ Οἰκουμενικὸς Πατριάρχης Ἰωάννης Καλέκας, ἐκ τῶν ἐπιτρόπων τοῦ νομίμου αὐτοκράτορος, Ἰωάννου Ε΄, ἦταν σφοδρὸς πολέμιος. Ἀκόμη, σὲ ἐπίπεδο κοινωνικό, ἀξίζει νὰ σημειωθεῖ πὼς ὁ ἕτερος

⁸⁶ Περὶ τοῦ πληθωρικοῦ Ἰωάννου Καντακουζηνοῦ ἰδὲ Donald Nicol, *Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ ἀπρόθυμος αὐτοκράτορας, αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου καὶ μοναχός, c.1295 - 1383*, μτφρ. Κατερίνα Χαλμούκου, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα, 2008, ὅπως καί, τοῦ ἰδίου, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100 - 1460*, Washington, D.C., 1968, 35-103, καί, ἀσφαλῶς, Alice - Mary Talbot, "John VI Kantakouzenos", *ODB*, τ. 2, 1050-1.

⁸⁷ D. M. Nicol, *Οἱ Βυζαντινὲς Δεσποσύνες: Δέκα πορträita 1250-1500*, μτφρ. Σ. Κομνηνός, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα, 1996, 139-60.

⁸⁸ A. Kazhdan, "Kalekas", *ODB*, τ. II, σ.1092.

⁸⁹ Alice - Mary Talbot, "Apokaukos, Alexios", *ODB*, τ. 1, 134-5.

⁹⁰ Περὶ τοῦ κινήματος τοῦ Ἠσυχασμοῦ ἰδὲ B. N. Τατάκη, «Ὁ Ἠσυχασμὸς καὶ ἡ Ἠσυχαστικὴ Ἑριδα», *ΙΕΕ*, τ. Θ΄, 361-7, ἐν παραβολῇ πρὸς τὸ τοῦ ἰδίου, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*, μτφρ. Εὐα Κ. Καλπουρτζή, ἐπ. Λ. Γ. Μπενάκης, ἐκδ. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νέο-ελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα, 1977, 243-61, ἐπίσης Ἰω. Μάγεντορφ, «Ἠσυχασμός», *ΘΗΕ*, τ. Στ΄, στ. 83-87, ἀλλὰ καὶ J. Meyendorff, *Byzantine Hesychasm: historical, theological and social problems*, Variorum Reprints, London, 1974, ὅπως καὶ τοῦ ἰδίου, *Byzantine Theology, Historical Trends and Doctrinal Themes*, Fordham University Press, New York, 1974, τὸ ὁποῖον ἐπικεντρώνεται καὶ στὴν θεολογικὴ ἀνάλυση τοῦ φαινομένου.

⁹¹ Γενικῶς ἐν Π. Χρήστου, «Γρηγόριος Παλαμᾶς», *ΘΗΕ*, τ. Δ΄, στ. 775 - 794. Περὶ τῆς διδασκαλίας του ἰδὲ B. N. Τατάκη, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*, μτφρ. Εὐα Κ. Καλπουρτζή, ἐπ. Λ. Γ. Μπενάκης, ἐκδ. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα, 1977, 251-6.

τῶν ἐπιτρόπων, Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος, στὸν ἀγῶνα τοῦ κατὰ τοῦ ἀριστοκράτου Καντακουζηνοῦ, χρησιμοποίησε τὴν αὐξανομένη λαϊκὴ ὀργή γιὰ τοὺς οἰκονομικὰ ἐπιφανεῖς. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ στὴν Θεσσαλονίκη, εὐνοημένο ἀπὸ τὶς ἐξελίξεις, θὰ κυριαρχήσει τὸ μοναδικὸ στὴν βυζαντινὴ ἱστορία καὶ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον λαϊκὸ κίνημα τῶν Ζηλωτῶν (1342-1349).⁹² Ἐπιπροσθέτως, ἔχει τὴν ἀξία τοῦ νὰ ἐπισημανθεῖ καὶ αὐτό· στὴν δευτέρη αὐτὴ ἐμφύλια σύγκρουση τῶν Βυζαντινῶν ἀνεμείχθησαν καὶ ὅλες ἀνεξαιρέτως οἱ γειτονικὲς ξένες δυνάμεις, Σέρβοι, Βούλγαροι, Σελτζοῦκοι, Ὀθωμανοί. Πότε μὲ τὴν μία καὶ πότε μὲ τὴν ἄλλη πλευρά, ἀναλόγως τῶν ἐκάστοτε συμφερόντων τοὺς φυσικά.

Τελικῶς ὁ Καντακουζηνὸς θὰ καταφέρει νὰ εἰσέλθῃ στὴν πρωτεύουσα τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1347 καὶ τὸν Μάιο τοῦ ἰδίου ἔτους θὰ στεφθεῖ ἐπισήμως αὐτοκράτωρ. Ὅμως τὸ Βυζάντιο ἔχει πλέον φτάσει σὲ οἰκτρὰ θέση.⁹³ Στὴν ξηρὰ ἡ αὐτοκρατορία παραμένει κυκλωμένη ἀπὸ τοὺς Σέρβους βόρεια - βορειοδυτικὰ καὶ ἀπὸ τοὺς Τούρκους νότια - νοτιοδυτικὰ. Στὴ θάλασσα ἡ ἐξουσία μοιράζεται ἀπολύτως μεταξὺ Βενετῶν καὶ Γενοβέζων. Ἡ Ἥπειρος καὶ ἡ Θεσσαλία καὶ σχεδὸν ὁλόκληρη ἡ Μακεδονία εἶναι πλέον ἐπαρχίες τοῦ Σερβικοῦ κράτους. Ἡ Θράκη ὑπῆρξε τὸ θέατρο καὶ τῶν δύο ἐμφυλίων καὶ ἔχει ὑποστεῖ ἐρημοποίηση. Στὸ Αἰγαῖο διαγκωνίζονται Λατίνοι, Ἰταλοὶ καὶ Σελτζοῦκοι. Ἀκόμη, ὅπως εἶναι φυσικὸ, παρατηρεῖται σοβαροτάτη μείωση τῆς ἀγροτικῆς παραγωγῆς, καθὼς καὶ μηδενικὴ ἐμπορικὴ δραστηριότητα. Ἡ οἰκονομικὴ κρίση ἐπηρεάζει ἀκόμη καὶ τοὺς ἰσχυροὺς μεγαλογαιοκτήμονες ἢ ἀριστοκράτες, γεγονὸς ποὺ ἀντανακλᾷ στὴν φοροδοτικὴ τους δυνατότητα. Ἔχουμε δηλαδὴ κατάρρευση τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν.⁹⁴ Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ τὰ αὐτοκρατορικὰ κοσμήματα δίδονται ἐνέχυρο στὴν Βενετία γιὰ δάνειο ὕψους 30.000 δουκάτων. Ὁ πληθυσμὸς μειώνεται αἰσθητά, λόγῳ τῶν συνεχῶν συγκρούσεων, τῶν ἐπιδρομῶν ἀλλὰ καὶ μιᾶς θανατηφόρου ἐπιδημίας τὸ 1348. Τέλος, καὶ ἡ μορφή διοίκησης τῆς αὐτοκρατορίας ἀλλάζει, ἀφοῦ τὰ

⁹² Ἐνδεικτικῶς ἰδὲ Ἀγγελικῆς Λαΐου, «Ὁ κοινωνικὸς χαρακτήρας τοῦ δευτέρου ἐμφυλίου πολέμου, Οἱ Ζηλωτὲς τῆς Θεσσαλονίκης», *I.E.E.*, τ. Θ', 156-160, ἀλλὰ καὶ Α. Ε. Vakalopoulos, *A History of Thessaloniki*, μτφρ. Τ. F. Carney, ἐκδ. Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 1963, 58-61.

⁹³ Donald M. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 331-94.

⁹⁴ D. A. Zakythinos, *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle*, Athènes, 1948, 70-1, ἐνδεικτικῶς.

τμήματα που της απομένουν διοικούνται ξεχωριστά από μέλη της αυτοκρατορικής οικογενείας διατηρώντας χαλαρούς μόνον δεσμούς με το κέντρο.⁹⁵

Το 1352 ο νόμιμος αυτοκράτωρ, Ιωάννης Ε',⁹⁶ γιός του Ανδρονίκου Γ', αισθάνεται πώς έχει έρθει ή ώρα να αναλάβει τις τύχες του κράτους. Με την αίσθησή του δεν συμφωνεί ο Ιωάννης Καντακουζηνός και έτσι, πέντε χρόνια μετά την λήξη του δευτέρου, έχουμε έναν τρίτο, βραχύτερο, έμφυλιο για την εξουσία, ο οποίος θα διαρκέσει όχι πάνω από μία διετία (1352-1354). Την έκβαση του τρίτου αυτού εμφυλίου θα κρίνει ή ανάμειξη των αντιζήλων ιταλικών ναυτικών δημοκρατιών, της Βενετίας και της Γένοβας. Η τυχοδιωκτική και μη άναμενομένη απόβαση και κατάληψη της Καλλιουπόλεως (Καλλίπολη και τουρ. Gelibolu) από τους Όθωμανούς, συμμάχους του Καντακουζηνού, τον Μάρτιο του 1354 θα σφραγίσει την έκβαση του τελευταίου εμφυλίου υπέρ του Ιωάννου Ε', καθώς, φαίνεται πώς ή κατάληψη για πρώτη φορά από τους Όθωμανούς μιās ευρωπαϊκής - θρακικής πόλεως θορύβησε έντονα την βυζαντινή κοινωνία και την έστρεψε δυναμικά κατά του θητεύοντος αυτοκράτορος. Τον Νοέμβριο του 1354 ο Ιωάννης Καντακουζηνός εξαναγκάστηκε σέ παραίτηση και ακολουθώς εκάρη μοναχός, όπως άλλοτε ο Ανδρόνικος Β', με το όνομα Ιωάσαφ (θαν.1383).

Η μακρά βασιλεία του Ιωάννου Ε' χαρακτηρίζεται από συνεχείς, έντονες δυναστικές έριδες μεταξύ μελών της αυτοκρατορικής οικογενείας.⁹⁷ Στόν τομέα της έξωτερικής πολιτικής ο αυτοκράτορας στρέφει την αυτοκρατορία και πάλι στις έπιλογές του γενάρχη της δυναστείας, Μιχαήλ Η', υίοθετώντας την προσπάθεια εκκλησιαστικής ενώσεως με την παπική Δύση έχοντας την έλπίδα της βοήθειας από την Δύση.⁹⁸ Όλα αυτά, διότι κατά την περίοδο της βασιλείας του λαμβάνει χώρα ή άσταμάτητη και άνευ προηγουμένου προέλαση των Όθωμανών στην χερσόνησο του Αΐμου (τουρ. Balkan). Το 1359 φθάνουν για πρώτη φορά όθωμανικές δυνάμεις έξω από την πρωτεύουσα. Το

⁹⁵ J. W. Barker, "The problem of appanages in Byzantium during the Palaiologan period", *Byzantina* 3 (1971), 103-22, και L. Maksimović, *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam, 1988.

⁹⁶ Alice - Mary Talbot, A. Cutler, "John V Palaiologos", *ODB*, τ. 2, 1050.

⁹⁷ Donald M. Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 397-463.

⁹⁸ Για τις κοσμικών κινήτρων προσπάθειες των Παλαιολόγων προς την κατεύθυνση της ενώσεως των Έκκλησιών ιδέ Βλασίου Φειδά, *Θεολογικός διάλογος Όρθοδόξου και Ρωμαιοκαθολικής Έκκλησίας από το Σχίσματος μέχρι της Αλώσεως (1054-1453)*, Αθήναι, 1977. Επίσης, για μιὰ σύντομη αναδρομή και αναφορά στις εκκλησιαστικές σχέσεις Βυζαντίου και Δύσεως ιδέ D. M. Nicol, *Byzantium: Its ecclesiastical History and Relations with the Western World*, London, 1972, όπως και έν Η. Μ. Ρεράκη, *Ο διάλογος Ανατολής και Δύσεως για την ένωση των Έκκλησιών*, Α.Δ.Δ., Θεολογική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1985.

1361 οι Όθωμανοί καταλαμβάνουν τὸ Διδυμότειχο, ἔπειτα τὴν Ἀδριανούπολη (τουρ. Edirne),⁹⁹ τὴν ὁποῖαν ἄμεσα σχεδὸν καθιστοῦν πρωτεύουσά τους. Τὸ 1363 πέφτει ἡ Φιλιππούπολις (βουλ. Plovdiv).

Ὁ αὐτοκράτορας, μπρὸς σὲ αὐτὲς τὶς ἐξελίξεις, θὰ ἀποφασίσει τὸ 1366 τὴν πρώτη[ν] ἀποδημία Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα σὲ πρωτεύουσα ξένης χώρας, τῆς Οὐγγαρίας, σὲ μιὰ μάταιη προσπάθεια ἐξεύρεσης συμμάχων. Θὰ ἀκολουθήσει τὸ 1369 δεύτερη ἐπίσκεψη στὸ ἐξωτερικὸ ἐξίσου ἀτελέσφορη, τὴ φορὰ αὐτὴ στὴν παλαιὰ ἔδρα τῆς αὐτοκρατορίας του, τὴ Ρώμη. Ἐκεῖ θὰ ἀσπασθεῖ τὰ δόγματα τοῦ παπισμοῦ ἐπισήμως καὶ θὰ λάβει σὲ ἀντάλλαγμα ἀνέξοδες ὑποσχέσεις. Τὸ 1370 ὁ αὐτοκράτωρ βρίσκεται στὴν Βενετία, ὅπου θὰ βιώσει μιὰ ταπεινωτικὴ ἐμπειρία, καθὼς ἔχει μένει ἄνευ οἰκονομικῶν πόρων καὶ δὲν ἔχει τὴν δυνατότητα ἐπιστροφῆς στὴν πρωτεύουσά του.¹⁰⁰ Ὁ γιὸς καὶ συναυτοκράτοράς του, Ἀνδρόνικος Δ΄,¹⁰¹ θὰ παραμείνει ἀσυγκίνητος,¹⁰² ἐνῶ σὲ βοήθεια τοῦ αὐτοκράτορος θὰ σπεύσει ὁ ἕτερος γιὸς του καὶ τελικὰ διάδοχός του, Μανουήλ. Ὁ αὐτοκράτορας θὰ καταφέρει νὰ βρεθεῖ καὶ πάλι στὴν πρωτεύουσά του ἓνα χρόνο μετὰ, τὸ 1371.

Κατὰ τὴ διάρκεια τῆς ἀπουσίας τοῦ αὐτοκράτορος, οἱ Όθωμανοὶ εἶχαν ἐπεκτείνει τὰ ἐδάφη καὶ τὴν ἐπιρροή τους στὴν Θράκη καὶ στὴ Μακεδονία, ιδίως μετὰ τὴν νίκη τους ἐπὶ ἀτάκτων, ἀλλὰ σοβαρῶν, σερβικῶν δυνάμεων στὴν πολὺ σημαντικὴ μάχη τοῦ Ἐβρου, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1371. Εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ τὸ βυζαντινὸ κράτος θὰ θεθεῖ σὲ κατάσταση ὑποτελείας καὶ ἀναγκαστικῆς συμμαχίας ἔναντι τῆς Ἀδριανουπόλεως.¹⁰³ Σὲ ἴδια κατάσταση εἶχε ἤδη περιέλθει καὶ τὸ βουλγαρικὸ κράτος. Τὸ 1373 ὁ Ἀνδρόνικος Δ΄ θὰ ἐκμεταλλευθεῖ μιὰν ἀκόμη ἀπουσία τοῦ Ἰωάννου Ε΄ καί, ταυτόχρονα μὲ ἓναν Όθωμανὸ πρίγκιπα, ὁ ὁποῖος ἐπανεστάτησε κατὰ τοῦ σουλτάνου,

⁹⁹ Elizabeth A. Zachariadou, "The Conquest of Andrinople by the Turks", *Studi Veneziani* 12 (1970), 211-217, καὶ H. Inalcik, "The Conquest of Edirne, 1361", *Archivum Ottomanicum* 3 (1971), 185-210.

¹⁰⁰ D. M. Nicol, *Βυζάντιο καὶ Βενετία, Μελέτη των διπλωματικῶν καὶ πολιτιστικῶν σχέσεων*, μτφρ. Χριστίνα - Ἀντωνία Μουτσοπούλου, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα, 2004, 380-4.

¹⁰¹ Alice - Mary Talbot, "Andronikos IV Palaiologos", *ODB*, τ. 1, 95-6.

¹⁰² Γιὰ μιὰ ἐξήγηση ἐπὶ τῶν πολλῶν φορῶν ἀναλήτων ἐνδοοικογενειακῶν συμπεριφορῶν τῶν Παλαιολόγων ἰδὲ M. Hinterberger, «Ο φθόνος, Ἀνθρώπινη ἀδυναμία καὶ κινητήρια δύναμη», ἐν *Το Βυζάντιο ὥριμο γιὰ ἀλλαγές, Ἐπιλογές, εὐαισθησίες καὶ τρόποι ἐκφράσεως ἀπὸ τὸν ἐνδέκατο στὸν δέκατο πέμπτο αἰῶνα*, ἐπ. ἐπιμ. Χριστίνα Γ. Ἀγγελίδη, Ε.Ι.Ε. – Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Ἀθήνα, 2004, 299-312.

¹⁰³ Ostrogorsky, G., "Byzance, état tributaire de l' empire turc", *Zbornik Rodova* (1958), 49-58.

θα ἐπαναστατήσῃ κατὰ τῆς ἐξουσίας τοῦ πατέρα του.¹⁰⁴ Τὸ κίνημα θὰ ἀποτύχει μὲ τὴν παρέμβαση τῶν Ὀθωμανῶν. Τὸ 1376, ὅμως, ὁ Ἀνδρόνικος Δ΄ θὰ ἐπανεέλθῃ στὸ προσκήνιο. Θὰ καταλάβῃ τὴν Κωνσταντινούπολη μὲ τὴν βοήθεια τῶν Γενοβέζων καὶ θὰ βασιλεύσῃ ὡς τὸ 1379, ὁπότε μὲ τὴν βοήθεια Βενετῶν καὶ - κυρίως - Ὀθωμανῶν θὰ ἐπιστρέψῃ στὸ θρόνο ὁ Ἰωάννης Ε΄. Ὅμως τὸ 1382 βρίσκουμε τὴν αὐτοκρατορία διοικητικῶς μοιρασμένη. Ὁ Ἀνδρόνικος Δ΄ ἔχει ἀναλάβῃ τὴν διοίκηση τῆς Σηλυβρίας, τῆς Ἡρακλείας καὶ τῆς Ῥαιδεστοῦ στὶς βόρειες ἀκτὲς τοῦ Μαρμαρᾶ, ὁ Μανουὴλ Β΄ τὴν Θεσσαλονίκη¹⁰⁵ καὶ ὁ Θεόδωρος Α΄ Παλαιολόγος τὸν Μυστρά.

Τὸ 1385 πεθαίνει ὁ φιλόδοξος Ἀνδρόνικος Δ΄. Ἐν τῷ μεταξὺ οἱ Ὀθωμανοὶ τὸ 1383 ἀφαιροῦν ὀριστικὰ τὶς Σέρρες ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς. Τὸ 1387 παραδίδεται ἡ Θεσσαλονίκη. Οἱ Ὀθωμανοὶ ἔχουν πλέον μεγάλη αὐτοπεποίθηση καὶ οἱ ἐπιθέσεις τους ἀρχίζουν νὰ χαρακτηρίζονται ἀπὸ μεγαλύτερη σκληρότητα. Τὸν Ἰούνιο τοῦ 1389 θὰ καταγραφῇ ἡ διαβόητη καὶ φονικὴ μάχη τοῦ Κοσσυφοπεδίου,¹⁰⁶ ὅπου ἡ σερβικὴ δύναμη ὑπέστη συντριβή. Λίγο πρὶν εἶχαν κατανικηθεῖ οἱ Βούλγαροι. Τὸ 1390 ὁ νέος Ὀθωμανὸς ἡγεμόνας, Μπέιαζιντ Ι. (1389-1402),¹⁰⁷ ὁ ὁποῖος θὰ ἀπαιτήσῃ νὰ ἀποκαλεῖται σουλτάνος πλέον καὶ ὄχι ἐμίρης, ὅπως οἱ ὡς τότε προκάτοχοί του,¹⁰⁸ θὰ ἀνεβάσῃ στὸ βυζαντινὸ θρόνο τὸν γιὸ τοῦ Ἀνδρονίκου Δ΄, Ἰωάννη Ζ΄.¹⁰⁹ Ὅταν μερικoὺς μῆνες μετὰ ὁ Ἰωάννης Ε΄ ἐπιστρέφῃ καὶ πάλι στὸν θρόνο του, ὁ σουλτάνος προκειμένου νὰ δεχθεῖ τὰ τετελεσμένα ζητεῖ τὸν Μανουὴλ Β΄ ὡς ὄμηρο. Μάλιστα, ὁ ὄμηρος συναυτοκράτωρ θὰ ἀκολουθήσῃ βοηθητικὰ τὸν σουλτάνο στὴν ἐκστρατεία κατάληψης τῆς τελευταίας ἀνυποτάκτου πόλεως τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῆς Φιλαδελφείας (τουρ. Alayehir), ἡ ὁποία καὶ ἔπεσε τὸ 1390 ἢ τὸ 1391, ἔτος κατὰ τὸ ὁποῖον πέθανε καὶ ὁ Ἰωάννης Ε΄.

¹⁰⁴ Γιά τὸ ἐνδιαφέρον αὐτὸ ταυτόχρονο κίνημα τῶν δύο ἐπιδόξων διαδόχων ἰδὲ Donald M. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 435-6, καὶ P. Charanis, "The strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks 1370-1402", *Byz* 16 (1942-43), 286-314.

¹⁰⁵ Ἰδὲ τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον G. T. Dennis, *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica, 1382-1387*, *Orientalia Christiana Analecta* 159, Roma, 1960.

¹⁰⁶ Halil Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική περίοδος 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα, 1995, 35.

¹⁰⁷ H. Inalcik, "Bayazid I", *The Encyclopaedia of Islam*, ἐκδ. E. J. Brill, Leiden, 1986, τ.Ι, 1117-1119.

¹⁰⁸ J. Harris, *The End of Byzantium*, Yale University Press, London, 2012, 8, καὶ Stephen Turnbull, *The Ottoman Empire 1326-1699*, Osprey Publishing, Oxford, 2008, 23.

¹⁰⁹ Alice - Mary Talbot, A. Cutler, "John VII Palaiologos", *ODB*, τ. 2, 1052.

Ὁ Μανουήλ Β'¹¹⁰ ὑπῆρξε ἕνας ἱκανότατος καὶ γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς του μεγαλειώδους αὐτοκράτωρ μὲ πολλὰ χαρίσματα μέσα στὰ ὁποία μαρτυρεῖται πὼς ἦταν καὶ ἡ ἐπιβλητικὴ ἐμφάνισή του. Θὰ βασιλέψει ὥς τὸ 1425. Ἀλλὰ οὐσιαστικὰ ὥς τὸ 1421. Θὰ εὐτυχίσει νὰ ἀποκτήσει καλὴ σύζυγο καὶ μεγάλη οἰκογένεια. Ἡ ταπεινὴ ἐπίσκεψή του στὴν δυτικὴ Εὐρώπη γιὰ ζητεῖα θὰ ἐντυπωσιάσει τὸν δυτικὸ κόσμον καὶ ὁ ἴδιος θὰ γίνῃ καθόλη τὴ διάρκεια τῆς ζωῆς του ἀποδέκτης τιμῶν καὶ σεβασμοῦ τόσο ἀπὸ τοὺς Δυτικούς, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ τοὺς Βυζαντινοὺς. Φυσικά, δὲν θὰ καταφέρει παρὰ τὶς ἐργῶδεις του προσπάθειες νὰ ἀνατρέψει καθοριστικὰ τὰ δεδομένα καὶ νὰ ἀπαλλάξει τὴν χώρα του ἀπὸ τὸν θανάσιμο ὀθωμανικὸ κίνδυνον.¹¹¹

Ἦδη, πρὶν τὸν θάνατον τοῦ Ἰωάννου Ε' καὶ τὴν ἄνοδον τοῦ Μανουήλ Β' στὸ θρόνον, εἶχε καταστῆ σαφὲς πὼς ὁ κίνδυνος ἦταν πλέον ἕνας καὶ μόνος. Οἱ Ὀθωμανοί. Ἀπὸ τὸ 1393 ἡ Βουλγαρία εἶχε γίνῃ, ὅχι χωρὶς ἀντίσταση, ἐπαρχία τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ὀριστικά. Τὸ 1394 ὁ ὑπερόπτης σουλτάνος Μπέιαζιντ Ι. θέτει τὴν Κωνσταντινούπολιν σὲ στενὸ περιορισμό, ὁ ὁποῖος θὰ διαρκέσει χρόνια.¹¹² Τὸ ἴδιο ἔτος οἱ Ὀθωμανοὶ καταλαμβάνουν τὴν Θεσσαλία καὶ κατέρχονται ὥς τὴν Βοιωτία, τὴν Ἀττικὴ καὶ τὴν Πελοπόννησον. Κανεῖς δὲν τοὺς σταματᾷ. Τὸ 1395 θὰ ὁλοκληρωθεῖ ἡ ἀνέγερσις τοῦ «ἀνατολικοῦ κάστρου» (τουρ. Anadolu Hisari) στὴν μικρασιατικὴ ὄχθη τοῦ Βοσπόρου μὲ σκοπὸ τὸν ἀποτελεσματικὸ ἔλεγχον τοῦ Καταστένου. Μετὰ τὸ 1395 θὰ γίνῃ ὑποτελὴς στοὺς Ὀθωμανοὺς καὶ ἡ Βλαχία, ἡ σημερινὴ νότια Ρουμανία. Ἐναν χρόνον μετὰ, τὸ 1396, στὴν σημαντικὴ καὶ πολύνεκρη μάχῃ τῆς Νικοπόλεως, στὸ μέσον σχεδὸν τῶν σημερινῶν χερσαίων συνόρων Βουλγαρίας - Ρουμανίας, οἱ Ὀθωμανοὶ θὰ συντρίψουν τὸν ἐνωμένον στρατὸ Οὐγγρων, Γάλλων, Γερμανῶν καὶ λοιπῶν Δυτικῶν.¹¹³ Τὸ 1397 οἱ Ὀθωμανοὶ θὰ καταλάβουν προσωρινὰ τὴν Ἀθήναν καὶ θὰ εἰσβάλλουν ἐκ νέου στὴν Πελοπόννησον. Μέσα σὲ αὐτὸ τὸ κλίμα καὶ μὲ τὴν Κωνσταντινούπολιν ἀποκλεισμένη εἶναι ποὺ ἀποφασίζει ὁ Μανουήλ Β', στὰ τέλη τοῦ 1399, τὴν μεγάλῃ καὶ ἱστορικῇ βασιλικῇ ἀποδημίᾳ του στὴν Δύση, ὡς ὑστάτη προσπάθεια σωτηρίας τοῦ κράτους του.

¹¹⁰ Περὶ τοῦ σπουδαίου αὐτοκράτορος Μανουήλ Β' παραμένει κατατοπιστικώτατον τὸ ἔργον τοῦ John W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1969, ὅπου καὶ ὅλη ἡ παλαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία.

¹¹¹ Donald M. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 464-529.

¹¹² D. Bernicolas-Hatzopoulos, "The first Siege of Constantinople by the Ottomans (1394-1402) and its repercussions on the civilian population of the City", *Études Byzantines* 10 (1983), 39-51. Γιὰ συγκριτικὴ προσέγγισιν τῶν πολιορκιῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς, ἰδὲ τὴν σχετικῶς πρόσφατον ἐργασίαν τοῦ Ἀντώνη Ἀθανασόπουλου, *Οθωμανικὲς πολιορκίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι καὶ τὴν ἄλωσην τοῦ 1453*, Α.Δ.Δ. - Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα, 2010.

¹¹³ D. Nicolle, *Nicopolis 1396, The Last Crusade*, Westport, CT, 2005.

Τὸ ταξίδι του θὰ διαρκέσει ὥς τὸ 1403 καὶ κατὰ τὴ διάρκεια του θὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν ἰταλικὴ χερσόνησο, τὴν σημερινὴ Γαλλία καὶ τὴν Ἀγγλία¹¹⁴ καὶ θὰ ἐντυπωσιάσει ὅλους μὲ τὸ παρουσιαστικὸ καὶ τὸν χαρακτήρα του, χωρὶς ὅμως καὶ πάλι πρακτικὸ ἀποτέλεσμα γιὰ τὴν αὐτοκρατορία. Πιὸ ἀποτελεσματικὴ γιὰ τὴν ἐπιβίωση τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν ἀσφαλῶς ἡ ἐμφάνιση¹¹⁵ τῶν ὀρδῶν τοῦ τουρκομογγολικῆς καταγωγῆς τελευταίου κοσμοκράτορος, Timur Lang,¹¹⁶ στὰ ἀνατολικά τῆς Μικρᾶς Ἀσίας. Τὸν Ἰουλίῳ τοῦ 1402 ὁ ὀθωμανικὸς στρατὸς θὰ συναντήσῃ στὸ ὀροπέδιο τῆς Ἀγκύρας (τουρ. Ankara) τὶς δυνάμεις τοῦ Timur καὶ θὰ ὑποστῇ ὀλοκλήρωτικὴ ἥττα μὲ τὸν ἴδιο τὸν Ὀθωμανὸ σουλτάνο νὰ αἰχμαλωτίζεται.¹¹⁷

Ἡ βίαιη παρουσία τῶν Μογγόλων στὴν Μικρὰ Ἀσία,¹¹⁸ ἂν καὶ σύντομη, ὑπῆρξε ὅμως καταλυτικὴ, ἀφοῦ ἀνέκοψε γιὰ ἓνα διάστημα τὴν ὀρμητικὴ πορεία τῶν Ὀθωμανῶν καὶ προσέφερε στὸ Βυζάντιο ἀνέλπιστη καὶ εὐεργετικὴ ἀνάσα στὴν πιὸ κρίσιμη ἱστορικὰ στιγμή. Στὸ ἡττημένο ὀθωμανικὸ κράτος ἄρχισε ἄμεσα ὁ ἀγώνας διαδοχῆς.¹¹⁹ Ὁ σουλτάνος Σουλεῖμαν (1402-1411),¹²⁰ ὑποστηριζόμενος ἀπὸ τὸ Βυζάντιο, ἡττήθηκε ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του σουλτάνο Μούσα (1411-1413),¹²¹ ὁ ὁποῖος μάλιστα ἀπείλησε καὶ τὴν βυζαντινὴ πρωτεύουσα. Τελικῶς, σουλτάνος ἀνεδείχθη καὶ μὲ τὴν βοήθεια τῶν Βυζαντινῶν ὁ φιλήσυχος Μέχμετ Ι. (1413-1421),¹²² ὁ ὁποῖος ἐκουσίως δὲν ἀπετέλεσε ποτὲ θανάσιμο ἀπειλὴ γιὰ τὴν αὐτοκρατορία. Τὸ Βυζάντιο ἐν τῷ μεταξὺ εἶχε ἀνακτήσει

¹¹⁴ G. Schlumberger, *Un Empereur de Byzance à Paris et à Londres*, Paris, 1916, Donald Nicol, "A Byzantine emperor in England, Manuel's visit to London in 1400-1401", *University of Birmingham Historical Journal* 12 (1969-70), 204-225, ἀλλὰ καὶ Ch. Dendrinos, "Manuel II Palaeologus in Paris (1400-1402): Theology, Diplomacy and Politics", *Greeks, Latins and Intellectual History 1204-1500*, ἐπιμ. M. Hinterberger - C. Schalel, Peeters, Leuven, 2011, 397-422.

¹¹⁵ Ἐχει ὑποστηριχθεῖ, ἀρκετὰ πειστικά, ὅτι ἡ βυζαντινὴ διπλωματία ὑπεκίνησε τὴν ἐπίθεση τῶν μογγολικῶν ὀρδῶν στὸ ὀθωμανικὸ κράτος. Σχετικῶς ἰδὲ J. W. Barker, *Manuel II Paleologus (1391-1425). A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, NJ, 1968, σσ. 504-9.

¹¹⁶ Γιὰ τὸ κράτος τοῦ Ταμερλάνου, ὅπως εἶναι γνωστότερος, ἰδὲ τῆς Beatrice Manz, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge, 1989.

¹¹⁷ Ν. Ἀκριτίδη, «Ἡ μάχη τῆς Ἀγκύρας (1402): Τελευταία ευκαιρία γιὰ τὴν ενοποίηση τοῦ κατάκερματισμένου Βυζαντίου», *Βυζαντιακά* 17-18 (2009-2010), 317-28.

¹¹⁸ M. M. Alexandrescu-Dersca, *La champagne de Timur en Anatolie 1402*, București, 1942.

¹¹⁹ P. Wittek, "De la défaite d'Ankara à la prise de Constantinople", *Revue des Études Islamiques* 12 (1938), 1-34, ὅπου ἀνάλυση τῶν γεγονότων τῆς περιόδου τὴν ὁποίαν οἱ ὀθωμανολόγοι ὀνομάζουν *μεσοβασίλεια*. Ἐπίσης ἰδὲ τὴν σχετικῶς πρόσφατον ἐργασία τοῦ D. J. Kastitsis, *The sons of Bayezid, Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13*, Leiden, 2007.

¹²⁰ C. E. Bosworth, "Suleyman Çelebi", *The Encyclopaedia of Islam*, ἐκδ. Brill, Leiden, 1997, τ.ΙΧ, 843.

¹²¹ C. Imber, "Musa Çelebi", *The Encyclopaedia of Islam*, ἐκδ. E. J. Brill, Leiden - N. York, 1993, τ.Ⅶ, 644-5.

¹²² H. Inalcık, "Mehemmed I", *The Encyclopaedia of Islam*, ἐκδ. E. J. Brill, Leiden, 1991, τ.Ⅵ, 973-8.

τὴν Θεσσαλονίκη μὲ τὴν γύρω τῆς περιοχῇ καὶ τὴν Χαλκιδική, ὁλόκληρες περιοχὲς στὴν Θράκη καὶ σειρὰ νησιῶν στὸ Βόρειο Αἰγαῖο.¹²³ Κυρίως, ὅμως, εἶχε τονωθεῖ τὸ ἠθικὸ τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας. Φαίνεται, ὡστόσο, πὼς τὸ Βυζάντιο δὲν μπόρεσε νὰ ἐκμεταλλευθεῖ στὸ ἔπακρο τὴν μοναδικὴ εὐκαιρία. Οἱ ἐγγενεῖς ἀσθένειες καὶ ἀδυναμίες τῆς ὑπερχιλιετοῦς κρατικῆς δομῆς καὶ ἡ ψυχολογικὴ κόπωση σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν ἀξεπέραστη ἐσωστρέφεια τῶν Βυζαντινῶν ὁδηγοῦσαν τὰ δημόσια πράγματα πρὸς τὸ τέλος, τὸ ὁποῖον εἶχεν ἤδη, πρὶν τὴν αὐγὴ τοῦ 15^{οῦ} αἰῶνος, ἀρχίσει νὰ φαντάζει ἀναπότρεπτο, ἂν καὶ κατὰ βάσιν ἀπίστευτο.¹²⁴

Μετὰ τὴν ἀνάρρηση τοῦ Μέχμετ I. στὸν ὀθωμανικὸ θρόνο, ὁ Μανουὴλ Β΄ θὰ ταξιδεύσει ὡς τὴν ἀνακτημένη Θεσσαλονίκη καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Πελοπόννησο. Τὸ 1416 θὰ ἐπιστρέψει στὴν πρωτεύουσα. Ἀκολουθοῦν μερικὰ χρόνια ἡρεμίας καὶ ἀνάπαυλας μέχρι τὸ 1421. Τὸ ἔτος ἐκεῖνο στέφεται συναυτοκράτορας ὁ πρεσβύτερος γιὸς τοῦ Μανουὴλ Β΄, Ἰωάννης Η΄ (1421-1448),¹²⁵ ἐνῶ λίγο μετὰ πεθαίνει ὁ φιλειρηνικὸς σουλτάνος Μέχμετ I. Ὁ Μανουὴλ Β΄ ἀποσύρεται ἔκτοτε ἀπὸ τὴν ἐνεργὸ δράση καὶ ἀργότερα κήρεται μοναχὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα Ματθαῖος. Θὰ πεθάνει τὸ 1425. Ἡ ἄκομψη ἀνάμειξη τῶν Βυζαντινῶν στὴ διαδοχὴ τοῦ σουλτάνου Μέχμετ I. ἔδωσε στὸν νέο σουλτάνο Μούρατ II. (1421-1451)¹²⁶ τὴν ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐναρξὴ μιᾶς σοβαρῆς, ἀλλὰ χωρὶς ἀποτέλεσμα, πολιορκίας τῆς πρωτεύουσας μετὰ ἀπὸ εἴκοσι χρόνια, τὸ 1422.¹²⁷ Ἀπὸ τὸ 1426 τὸ Βυζάντιο γίνεται καὶ πάλι ὑποτελὲς φόρου στοὺς Ὀθωμανοὺς. Τὸ 1430 ὁ Μούρατ Β΄ θὰ καταλάβει τὴ Θεσσαλονίκη.

¹²³ T. Dennis, "The Byzantine-Turkish treaty of 1403", *OCP* 33 (1967), 72-88.

¹²⁴ Φαίνεται, καὶ ἔχει ἰσχυρῶς ὑποστηριχθεῖ, ὅτι οἱ σύγχρονοι Βυζαντινοὶ δὲν θεωροῦσαν ἀντικειμενικῶς πιθανὴ τὴν ἄλωση τῆς Πόλεως, διότι τὴν θεωροῦσαν «θεοφρούρητο». Σὲ κάθε περίπτωση τυχὸν πτώση τῆς Βασιλεύουσας στὸ μυαλὸ τῶν χριστιανικῶν πληθυσμῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου θὰ σήμαινε ἀσφαλῶς τὴν ὥρα γιὰ τὴν δευτέρη ἐνδοξὴ ἔλωση τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ, γνωστὴ ὡς Δευτέρα Παρουσία. Δὲν εἶναι ἄσχετες καὶ οἱ προφητείες περὶ θείας ἐπεμβάσεως τὴν ὥρα πιθανῆς ἀλώσεως σὲ συγκεκριμένα οἰκιστικὰ σημεία τῆς πρωτεύουσας (τείχη, Φόρο Κωνσταντίνου, Ναὸ τῆς τοῦ Θεοῦ Σοφίας). Ἰδὲ ἐνδεικτικῶς A. Argyriou, *Les exégèses grecques de l'Apocalypse à l'époque turque (1453-1821)*, Thessaloniki, 1982, Marie - Hélène Congourdeau, "Byzance et la fin du monde, Courants de pensées apocalyptiques sous les Paléologues", *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*, B. Lellouch - St. Yerassimos (ed.), Paris, 1999, 55-97, ἀλλὰ καὶ τῶν Vasilka Tăpkova - Zaimova καὶ Anisava Miltenova, «Ἡ ἄλωση τῆς Πόλης καὶ ἡ ἱστορικοαποκαλυπτικὴ λογοτεχνία τῆς Βουλγαρίας», ἐν *Ἡ ἄλωση τῆς Πόλης*, (ἐπιστ. ἐπιμ.) Εὐ. Χρυσοῦ, ἐκδ. Ἀκρίτας, Ἀθήνα, 1994, 209-18.

¹²⁵ Alice - Mary Talbot, "John VIII Palaiologos", *ODB*, τ. 2, 1053-4.

¹²⁶ J. H. Kramers, "Murad II", *The Encyclopaedia of Islam*, ἐκδ. E. J. Brill, Leiden - N. York, 1993, τ. VII, 594-5

¹²⁷ Donald M. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 519-529 καὶ 542-48.

Ὁ Ἰωάννης Η΄ θὰ στραφεῖ καὶ πάλι στὴν Δύση γιὰ βοήθεια καὶ θὰ διαπραγματευθεῖ τὴν ὑποταγὴ τῆς ὀρθόδοξης Ἐκκλησίας στὴν παπικὴ. Μάλιστα θὰ τεθεῖ ἐπικεφαλῆς πολυπρόσωπης βυζαντινῆς ἀποστολῆς στὴν Ἰταλία, ὅπου θὰ πραγματοποιηθεῖ ἡ γνωστὴ ἐνωτικὴ σύνοδος Φερράρας - Φλωρεντίας (1438-39).¹²⁸ Ἡ κίνησή του αὐτὴ θὰ διχάσει γιὰ ἄλλη μιὰ φορὰ βαθιὰ τὴν βυζαντινὴ κοινωνία, ἐνῶ δὲν θὰ βοηθήσει καθόλου στὴν ἀποστολὴ οὐσιώδους στρατιωτικῆς βοήθειας ἀπὸ τὴν Δύση. Βέβαια τὸ 1443 ὀργανώθηκε ἕνας ἀκόμη σοβαρὸς εὐρωπαϊκὸς χριστιανικὸς συνασπισμὸς, ὁ τελευταῖος πρὶν τὴν ἄλωση,¹²⁹ ὁ ὁποῖος, ὅμως, μέσα στὸ 1444 γνώρισε συντριπτικὴ ἥττα ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς στὴν Βάρνα τῆς σημερινῆς Βουλγαρίας.¹³⁰ Τὸ 1446 ὁ σουλτάνος Μούρατ II. θὰ πραγματοποιήσῃ ἀνεμπόδιστος μιὰ πρώτη καταστροφικὴ ἐπιδρομὴ στὸ Μοριά. Τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1448 θὰ πεθάνει ἄκληρος ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Η΄.¹³¹

Ὁ ἀδελφὸς του Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ (1449-1453)¹³² θὰ τὸν διαδεχθεῖ στὸν θρόνο καὶ παρὰ τὶς ἀξιοπρεπεῖς προσπάθειές του θὰ εἶναι ὁ μοιραῖος τελευταῖος αὐτοκράτορας τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας. Στὴν Πελοπόννησο ὅμως δύο ἀκόμη γιοὶ τοῦ Μανουήλ Β΄ διατηροῦν βυζαντινὴ ἐξουσία. Τὸ 1460 ὁ ἴδιος ὁ πορθητῆς σουλτάνος, Μέχμετ II. (1451-1481), θὰ ἐκδράμει στὸ Μοριά καὶ θὰ καταλύσει τὰ ὑπολείμματα βυζαντινῆς παρουσίας. Ὁ δεσπότης Δημήτριος Παλαιολόγος θὰ ἀκολουθήσῃ τὸν σουλτάνο στὴν Ἀδριανούπολη, ὅπου καὶ θὰ ἀποβιώσῃ τὸ 1470. Ὁ μικρότερος ἀδελφός, Θωμᾶς (1408;-1465),¹³³ θὰ καταφύγει στὴν Ἰταλία. Θὰ κομίσει μαζί του τὴν κἀρα τοῦ Ἀποστόλου Ἀνδρέου, τὴν ὁποία θὰ παραδώσῃ στὴν «φύλαξη»¹³⁴ τοῦ Πάπα Πίου II γιὰ νὰ λάβει ἀπὸ ἐκεῖνον ἰσόβιο σιτηρέσιο. Τὴν ἄρρενα γενεαλογικὴ γραμμὴ τῶν Παλαιολόγων θὰ κλείσουν οἱ δύο γιοὶ τοῦ Θωμᾶ, Ἀνδρέας (1453-1502) καὶ Μανουήλ

¹²⁸ Γιὰ τὴ Σύνοδον αὐτὴ ἰδὲ κατωτέρω ἐνταῦθα, Κεφ. Δ΄, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

¹²⁹ Γιὰ γενικὴ θεώρηση τοῦ φαινομένου στοὺς ὕστερους αἰῶνες τοῦ Μεσαίωνα, ἰδὲ N. Houseley, *The Later Crusades, from Lyons to Alcazar 1274-1580*, Oxford, 1992.

¹³⁰ O. Halecki, *The Crusade of Varna*, New York, 1943, ἐπίσης C. Imber, *The Crusade of Varna*, 1443-1445, ἐκδ. Ashgate, Aldershot, 2006, ἀλλὰ καὶ Elizabeth Zachariadou, "Europe and the Ottoman Empire around 1444", *550th Anniversary of the Istanbul University, International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth Century)*, ἐκδ. S. Atasoy, Istanbul, 2004, 69-74.

¹³¹ Donald M. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 563-576.

¹³² Alice - Mary Talbot, "Constantine XI Palaiologos", *ODB*, τ. 1, 505.

¹³³ Alice - Mary Talbot, "Thomas Palaiologos", *ODB*, τ. 3, 2077-8.

¹³⁴ Ἡ ἐπιλογὴ τῆς λέξεως εἶναι ἐδῶ ρομαντικῆς σημασιολογίας, καθὼς ὑπαινίσσεται ἀρτιγέννητο μεταβυζαντινὸ ἀλτρωτισμὸ ἀντίστοιχο ἐκείνου ποὺ ἐμφανίσθηκε καὶ τὸ 1204 σὲ ὁλόκληρο τὸν τότε βυζαντινὸ κόσμο.

(1455- ;) καὶ τὰ παιδιά τους. Ὁ Ἀνδρέας¹³⁵ μαρτυρεῖται ὅτι ἀπέκτησε ἓναν γιό, τὸν Κωνσταντῖνο, ἀξιωματικὸ τῆς παπικῆς φρουρᾶς στὴν Ρώμη, καὶ ὁ Μανουήλ, ὁ ὁποῖος περὶ τὸ 1476 ἀπεσκίρτησε στὴν ὀθωμανικὴ αὐλὴ, δύο γιούς, τὸν Ἰωάννη καὶ τὸν Ἀνδρέα. Ὁ πρῶτος παραδίδεται πὼς πέθανε νωρὶς, ἐνῶ ὁ δεύτερος ἀσπάσθηκε τὸν μωαμεθανισμό, χωρὶς περαιτέρω πληροφορίες. Ὅσο γιὰ τοὺς θήλεις ἀπογόνους τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, γνωρίζουμε γιὰ τὶς δύο κόρες τοῦ Θωμᾶ, τὴν Ἑλένη καὶ τὴν Ζωή-Σοφία, οἱ ὁποῖες παντρεύτηκαν ἀμφότερες καὶ τεκνοποίησαν.¹³⁶ Τέλος, εἶναι γνωστὸ πὼς τὸ μόνο τέκνο τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου, ἡ Ἑλένη, ξεψύχησε πρόωρα στὸ χαρέμι τοῦ Μέχμεντ Β΄.¹³⁷

¹³⁵ Jonathan Harris, “A worthless prince? Andreas Palaeologus in Rome, 1465-1502”, *Orientalia Christiana Periodica* 61 (1995), 537-54.

¹³⁶ Donald M. Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 616-645.

¹³⁷ Γιὰ τὴν κόρη τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου, Ἑλένη, ἰδὲ Ἀπ. Ε. Βακαλόπουλος, «Δύο Βυζαντινὲς συνονόματες, πρωτεξάδελφες πριγκίπισσες, νῦφες σὲ ξένες Αὐλές, ἡ Ἑλένη τοῦ Θεοδώρου Β΄ καὶ ἡ Ἑλένη τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου», *Βυζάντιον (ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στρατο)*, τ.Ι: *Ἱστορία - τέχνη καὶ ἀρχαιολογία*, Ἀθῆναι, 1986, 165-184, ὅπως καὶ κατωτέρω ἐδῶ, Κεφ. Ε΄, Στ΄ καὶ Ζ΄.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Β΄.

Δημήτριος. Ένας νεαρός πορφυρογέννητος Παλαιολόγος¹³⁸

Ο Δημήτριος γεννήθηκε πέραν πάσης αμφιβολίας μέσα στα πρώτα έτη του ιε΄ αιώνα. Γεννήθηκε όταν ο πατέρας του ήταν ήδη καιρό αυτοκράτωρ και το γεγονός αυτό τον καθιστά, σύμφωνα με τα ισχύοντα στο βυζαντινό κράτος για τα τέκνα εν ενεργεία αυτοκράτορος, πορφυρογέννητο.¹³⁹

Από τη γέννησή του ήταν μέλος μιᾶς μεγάλης και σημαντικής οικογένειας τῆς βυζαντινῆς ἀριστοκρατίας με σπουδαία παράδοση και μακρά ιστορία. Ἡ οἰκογένεια αὐτὴ ήταν τὸ τελευταῖο παρακλάδι τῆς κυβερνώσας ἐπὶ δύο αἰῶνες τὸ Βυζάντιο δυναστείας. Ὑπῆρξε πολυμελὴς καὶ ἔδωσε στὸ κράτος, ἐκτὸς τοῦ Μανουὴλ Β΄, δύο αὐτοκράτορες καὶ τέσσαρες δεσπότες. Ἄν καὶ στίς πηγές δὲν ὑπάρχουν λεπτομερεῖς εἰδήσεις, ἔχει, φρονῶ, ἐνδιαφέρον νὰ προσπαθήσει κανεὶς νὰ ἀνασυνθέσει τὴν πραγματικότητα τῶν χρόνων κατὰ τοὺς ὁποίους γεννήθηκε ὁ Δημήτριος, νὰ ἐξετάσει τὸν τρόπο ἀνατροφῆς καὶ μόρφωσής του. Νὰ προσπαθήσει νὰ ἐξετάσει πῶς ἀνδρώθηκε ὁ νεαρὸς πορφυρογέννητος μέσα σὲ μιὰ σπουδαία οἰκογένεια, ἀλλὰ καὶ νὰ διαβλέψει λογικὰ μέσα ἀπὸ τίς ἀναφορές ἢ καὶ τίς σιωπές τῶν πηγῶν τὰ περιστατικὰ ἐκεῖνα ποὺ σφράγισαν τὴν ψυχὴ τοῦ νέου ἐκείνου ἀνθρώπου στὴν ἀρχὴ τῆς ζωῆς του,¹⁴⁰ τίς συμπεριφορές καὶ τίς ἐμπειρίες ποὺ διαμόρφωσαν καθοριστικὰ τὸν χαρακτήρα του ἢ ποὺ τὸν στιγμάτισαν ἀνεξίτηλα ὡς τὸ τέλος τῆς ζωῆς του.

Εἶναι γνωστὸ ὅτι ὁ Μανουὴλ Β΄ μετὰ τὴν γυναῖκα του, Ἑλένη Dragaš,¹⁴¹ ἀπέκτησαν μιὰ μεγάλη οἰκογένεια, ἀκόμη καὶ γιὰ τὰ δεδομένα τῆς ἐποχῆς τους.

¹³⁸ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι σὲ αὐτόγραφες ἐρυθρᾶς μελάνης μονοκονδυλιᾶς τοῦ Δημητρίου ποὺ μᾶς σώζονται διαβάζουμε *†Δημήτριος δεσπότης Παλαιολόγος ὁ Πορφυρογέννητος*. Ἴδὲ ἐν Σπ. Π. Λάμπρου, *ΠΠ*, τ. Α΄-Δ΄, Ἀθήναι, 1912-1930, 198-202, καὶ τοῦ ἰδίου, «Σφραγίδες τῶν τελευταίων Παλαιολόγων», *Νέος Ἑλληνομνημὼν* 1/4 (1904), 416-32.

¹³⁹ Περί τοῦ ὅρου *πορφυρογέννητος-η* ἰδὲ ἐνδεικτικῶς M. McCormick, "Porphyrogennetos", *ODB*, τ.3, 1701. Ἐπίσης γιὰ μιὰ σύντομη καὶ διαχρονικὴ θεώρηση Judith Herrin, *Τι εἶναι τὸ Βυζάντιο*, μτφρ. Χριστιάννα Σαμαρᾶ, ἐκδ. Ὠκεανίδα, Ἀθήνα, 2008, 361-72 καὶ ἰδιαίτερη ἀναφορὰ περὶ τῆς χρήσεως τοῦ ὅρου μέχρι τὸ 1453, 372. Ὁ Σφραντζῆς ἀποκαλεῖ τοὺς νεαροὺς πορφυρογεννήτους *ἀθθεντόπουλα* (Σφραντζῆς, *ΠΙ*, 8), λέξεις ἢ ὅποια ὅπωςδήποτε, παρὰ τὴν χρῆση τῆς ἐνίστε καὶ ἐπισήμως, δὲν ἔχει τὸ ἐπίσημο περιεχόμενο τοῦ πολιτειακῆς σημασίας παλαιότερου ὅρου *πορφυρογέννητος*.

¹⁴⁰ Ἐπειδὴ δικαίως ἔχει γίνῃ καὶ γίνῃται ἀκόμη συζητήσιμη περὶ τοῦ ἐὰν ὁ ἱστορικὸς μπορεῖ νὰ προσπαθῇ νὰ ἀνατάμῃ ψυχολογικὰ ἱστορικὰ πρόσωπα ἢ ὄχι, ἰδὲ ἐνδεικτικῶς τὸ συλλογικὸ ἔργο, σὲ ἐπιμέλεια Benjamin B. Wolman, *The Psychoanalytic Interpretation of History*, Basic Books Publishers, New York, 1971, ἀλλὰ καὶ τοῦ Peter Gay, *Freud for Historians*, Oxford University Press, Oxford, 1985.

¹⁴¹ Περί τῆς Ἑλένης Dragaš ἰδὲ κυρίως τῆς Petra Melichar, *Empresses of Late Byzantium, Foreign Brides, Mediators and Pious Women*, ἐκδ. Peterlang, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien, 2019, 277-95, ἀλλὰ καὶ Siren Çelik, *Manuel II Palaiologos (1350 - 1425): A Byzantine emperor*

Βεβαίως υπάρχουν ένδειξεις ότι ο αυτοκράτωρ είχε αποκτήσει και κάποια - άδηλο το φύλο ή ο αριθμός τους - εκτός γάμου τέκνα.¹⁴² Για τον αριθμό, τα ονόματα και τις χρονολογίες γεννήσεως των όποιων νομίμων θήλεων τέκνων δεν έχουμε δυστυχώς πληροφόρηση. Για τους άρρενες νόμιμους γόνους έχουμε ασφαλώς περισσότερες ειδήσεις.¹⁴³

Έτσι, γνωρίζουμε ότι ο Μανουήλ Β΄ και η σύζυγός του Έλένη απέκτησαν πάνω από έξι άρρενα τέκνα. Ο πρωτότοκος Ιωάννης,¹⁴⁴ μετέπειτα αυτοκράτωρ Ιωάννης Η΄, γεννήθηκε τον Δεκέμβριο του 1392, έναν περίπου χρόνο μετά τον θάνατο του παππού του, Ιωάννου Ε΄ (†1391), και την ανάληψη της πλήρους ευθύνης της διακυβερνήσεως από τον Μανουήλ Β΄. Δεύτερο μαρτυρείται πώς γεννήθηκε, ή χρονολογία παραμένει άδηλη, ένα τέκνο το όποιο έλαβε το όνομα Κωνσταντίνος και το όποιο πέθανε νωρίς, μετά το 1399, στην Μονεμβασία, στην Πελοπόννησο.¹⁴⁵ Ο τρίτος γιός, ο Θεόδωρος έχει υποστηριχθεί ότι γεννήθηκε μετά το 1395.¹⁴⁶ Τα τρία αυτά άρρενα τέκνα είναι, έτσι, τα μόνα που έχουν γεννηθεί προ της χρονιάς αναχώρησης του πατέρα τους για την περίφημη αποδημία του στην Δύση.

Το τέταρτο τέκνο, ο Ανδρόνικος, σύμφωνα με τις πειστικές υποθέσεις του Barker,¹⁴⁷ εκυοφορείτο πιθανότατα ήδη από τα τέλη του 1399, όποτε και ο πατέρας του ξεκίνησε για την Δύση, με αποτέλεσμα να γεννηθεί εντός του 1400 στην Πελοπόννησο, όπου η αυτοκρατορική οικογένεια διέμενε αναμένοντας την επιστροφή του αυτοκράτορος.¹⁴⁸ Ο τελευταίος αυτοκράτωρ, Κωνσταντίνος, πέμπτος στη σειρά των άρρένων τέκνων, υπήρξε ο πρώτος γιός, ο όποιος γεννήθηκε μετά την επιστροφή του

in a time of tumult, Cambridge University Press, N. York, 2021, 157-160. Ο G. Schlumberger, στο έργο του, *Un Empereur de Byzance à Paris et à Londres*, Paris, 1916, σσ. 96, 97 και 361, ονομάζει την αυτοκράτειρα Έλένη *Eirήνη* και σημειώνει ότι είναι γνωστή με δύο ονόματα *Eirήνη* και *Έλένη*. Επί του θέματος ιδε και Ch. Du Cange, *Histoire byzantine*, τ. I, Paris, 1964², 198, αλλά και G. Ostrogorky, *Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους*, μτφρ. Ι. Παναγόπουλος, έπ. έποπ. Ευ. Κ. Χρυσός, έκδ. Στ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1993, τ. 3, 271.

¹⁴² Περί του Μανουήλ Β΄ γενικώς, αλλά και περί της συζυγικής του ζωής και της οικογενείας του, ιδε το ολοκληρωμένο έργο του John W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425): A Study in Late Byzantine Statesmanship*, Rutgers University Press, New Brunswick, New Jersey, 1969. Ίδιως για τις ένδειξεις περί εκτός γάμου τέκνων, ιδε αυτόθι, 474-8.

¹⁴³ Αναλυτική θεώρηση του ζητήματος εν John W. Barker, ό.ά., σσ. 494-96.

¹⁴⁴ Για τους αυτοκράτορες Ιωάννη Ε΄, Μανουήλ Β΄, Ιωάννη Η΄, Κωνσταντίνο ΙΑ΄ ιδε τις παραπομπές... του Α΄ Κεφ. του παρόντος.

¹⁴⁵ Σφραντζής, II, 2, 6, και III, 8, στ.6-7.

¹⁴⁶ Ίδε εν Α. T. Papadopoulos, *Versuch einer Genealogie der Palaiologen, 1259-1453*, Διδακτορική Διατριβή, Munich, 1938, 1962², σ. 60.

¹⁴⁷ Ίδε John W. Barker, ό.ά., σ. 495.

¹⁴⁸ Πρβλ. και Χάρης Α. Καλλιγιά, *Η Βυζαντινή Μονεμβασία και οι πηγές της ιστορίας της*, μτφρ. Μ. Μπλέτας, έκδ. Έστία, Αθήνα, 2003, 211-2.

αυτοκράτορας από την Δύση (1403), το 1404 ή πιο πιθανά στις αρχές του 1405.¹⁴⁹ Έλαβε το όνομα Κωνσταντίνος γιατί εν τῷ μεταξύ είχε πεθάνει ο συνονόματος μεγαλύτερος αδελφός του. Πριν την γέννηση των δύο μικρότερων γιων, Δημητρίου και Θωμά, μαρτυρείται η γέννηση ενός ακόμη τέκνου, του Μιχαήλ, έκτου στη σειρά, ο οποίος επίσης πέθανε σε βρεφική ηλικία¹⁵⁰ και του οποίου η γέννηση υπολογίζεται κάπου μεταξύ των ετών 1406 με 1407. Τελευταίος γεννᾶται, μάλλον το 1409[;], ο Θωμάς, ὄγδοος, ἂν υπολογισθοῦν οἱ πρόωρα χαμένοι, Κωνσταντίνος και Μιχαήλ, στην καταμέτρηση.

Έτσι, ἂν και ἡ χρονολογία γεννήσεως τοῦ Δημητρίου δὲν μαρτυρεῖται, καὶ ἐφόσον φυσικὰ δὲν ἀμφισβητηθεῖ ἡ ἀκρίβεια τῆς ἔμμεσης μαρτυρίας τοῦ Σφραντζῆ περὶ γεννήσεως τοῦ Μιχαήλ¹⁵¹ στὸ χρονικὸ διάστημα μεταξύ τῆς γεννήσεως τοῦ δευτέρου Κωνσταντίνου καὶ τοῦ Δημητρίου, ὡς χρονολογία γεννήσεως τοῦ τελευταίου θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ τὸ ἔτος 1407 ἢ τὸ ἀργότερο τὸ ἔτος 1408, χωρίς, ὡστόσο, νὰ μπορούμε ἀπὸ τὰ πορίσματα τῆς ὥς τώρα ἔρευνας νὰ εἰσφέρουμε στοιχεῖα ἢ ἔστω πειστικὲς ἐνδείξεις οἱ ὁποῖες νὰ βαρύνουν ἀποφασιστικὰ ὑπὲρ τῆς πρώτης ἢ τῆς δεύτερης χρονολογίας.¹⁵² Φυσικὰ ὁ Δημήτριος γεννήθηκε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπου ἤδη ἀπὸ τὸ 1403 εἶχε ἐπιστρέψει σύμπασα ἡ αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια.

Ὁ Δημήτριος ἔρχεται στὸν Κόσμο σὲ μιὰ περίοδο σχετικὰ ἡρεμῆ γιὰ τὴν πληγωμένη καὶ συρρικνωμένη αὐτοκρατορία. Τὸν Ἰούλιο τοῦ 1402 ὁ σουλτάνος Μπέιαζιντ νικάται συντριπτικὰ ἀπὸ τοὺς Μογγόλους τοῦ Τιμὺρ καὶ τὸ ὀθωμανικὸ κράτος βυθίζεται στὴν ἀστάθεια λόγῳ δυναστικῶν συγκρούσεων.¹⁵³ Ὅταν ὁ Δημήτριος γεννιέται, σουλτάνος τῶν Ὀθωμανῶν εἶναι ὁ εὐγενὴς, ἄτολμος καὶ φιλοβυζαντινὸς Σούλεϊμαν, ὁ ὁποῖος καταφέρνει νὰ παραμείνει στὴν ἐξουσία ὡς τὸ 1410, ὅποτε καὶ ἀμφισβητεῖται σοβαρὰ ἡ θέση του. Τὸ βυζαντινὸ κράτος ἔχει ἀνακτήσει περιοχὲς καὶ πόλεις στὴν εὐρωπαϊκὴ ἀκτὴ τῆς Μαύρης Θάλασσας καὶ στὴν βόρεια ἀκτὴ τοῦ

¹⁴⁹ Γιὰ τὸ ζήτημα ἰδὲ καὶ τὶς δύο διαφορετικὲς εἰδήσεις ποὺ μᾶς δίδει ὁ Σφραντζῆς, ἐν II, 2, 6, καὶ ἐν XXXV, 10, 134. Ἐπίσης πρβλ. Barker, *Manuel II*, 495. Ὡστόσο ὁ Donald Nicol, στὸ ἔργο του *The Immortal Emperor*, University Press, Cambridge, 1992, 2, ὡς ἡμερομηνία γεννήσεως τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ δίδει τὴν 8^η Φεβρουαρίου 1405.

¹⁵⁰ Α. Τ. Papadopoulos, ὁ.ἀ., σ. 55, καὶ φυσικὰ Barker, *Manuel II*, ὁ.ἀ..

¹⁵¹ Σφραντζῆς, III, 8, στ.9.

¹⁵² Ἡ βιβλιογραφία ὡς τώρα δὲν ἔχει ἀσχοληθεῖ μὲ τὸ ζήτημα τοῦ ὀρισμοῦ γενικῶς ἀποδεκτῆς χρονολογίας γεννήσεως τοῦ Δημητρίου. Βεβαίως, συνηθέστερα, ὅταν γίνεται ἀναφορὰ στὸ ζήτημα, ἡ γέννησή του τοποθετεῖται στὸ ἔτος 1406, ἔτος ὅμως κατὰ τὸ ὁποῖον ἐνδέχεται, ὅπως εἴπαμε, νὰ γεννήθηκε ὁ πρόωρα ἀποθανὼν ἀδελφὸς τοῦ Δημητρίου, Μιχαήλ. Πρβλ. Barker, *Manuel II*, 495 καὶ κυρίως 496.

¹⁵³ Γιὰ τὸ διάστημα 1402 – 1413, τὸ ὁποῖον οἱ ὀθωμανολόγοι ἀποκαλοῦν Μεσοβασιλεία (Interregnum) ἰδὲ Halil Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική περίοδος 1300-1600*, μτφρ. Μ.Κοκολάκης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα, 1995, 39-47.

Μαρμαρά, νησιά του βορείου Αιγαίου και την Θεσσαλονίκη με το Άγιον Όρος.¹⁵⁴ Στο έσωτερικό δεν υπάρχουν ενδείξεις για σοβούσα θρησκευτική κρίση, όπως παλαιότερα. Ταυτόχρονα οι σχέσεις με τις δυτικές δυνάμεις και τις ιταλικές ναυτικές δημοκρατίες είναι καλές και τίποτε δεν προμηνύει κάποια άμεση αρνητική εξέλιξη στο μέτωπο αυτό.

Ο Μανουήλ Β΄ έχει επιστρέψει από ένα σημαντικό ταξίδι στην δυτική Ευρώπη, έχοντας αφήσει θετικότες εντυπώσεις και έχοντας ο ίδιος αποκομίσει σημαντικές εμπειρίες. Είναι σημαντικό να σημειωθεί έδω ότι το 1407 ο μικρότερος αδελφός του αυτοκράτορα, Θεόδωρος Α΄, δεσπότης για χρόνια στον Μυστρά (1382-1407), πεθαίνει, ενώ το 1408 πεθαίνει στην Θεσσαλονίκη και ο επίφοβος αντίζηλος του αυτοκράτορα και ανεψιός του, Ιωάννης Ζ΄, χωρίς να αφήσει απογόνους. Οι δύο αυτές απώλειες ισχυροποιούν την θέση της αυτοκρατορικής οικογενείας, αφού από τη μια ο Μανουήλ Β΄ αισθάνεται ασφάλεια, μην έχοντας να αντιμετωπίσει πιθανούς αμφισβητίες στην επικράτειά του, από την άλλη μπορεί πια να τοποθετήσει γιούς του ως διοικητές σε τμήματα της αυτοκρατορίας, όπως ή Θεσσαλονίκη και ο Μυστράς, των οποίων οι διοικήσεις πλέον χρεούνται.¹⁵⁵ Είναι χαρακτηριστικό και πάντως όχι τυχαίο ότι ο αυτοκράτορας ακριβώς το 1408 είναι που αποφασίζει να πραγματοποιήσει μια περιοδεία στις επαρχίες του κράτους του. Κατά την διάρκειά της (1408-1409) θα επισκεφθεί πρώτα τον Μυστρά και έπειτα την Θεσσαλονίκη. Στην δεύτερη θα εγκαταστήσει δεσπότη τον ανήλικο γιό του Ανδρόνικο και στον πρώτο τόν, μεγαλύτερο του Ανδρόνικου, έτερο γιό του, Θεόδωρο Β΄, γεγονός που φανερώνει ως ένα βαθμό¹⁵⁶ και την σημασία που απέδιδε ο αυτοκράτωρ στην Πελοπόννησο. Η τακτική αυτή, της τοποθέτησης μελών της αυτοκρατορικής οικογενείας ως διοικητών τμημάτων της αυτοκρατορίας, επί ημερών του Μανουήλ Β΄ θα καταστεί θεσμός και θα τηρηθεί πιστά ως το τέλος.¹⁵⁷ Ο ίδιος ο Δημήτριος θα λάβει αργότερα διαφορετικά κατά καιρούς τμήματα της αυτοκρατορίας υπό την διοίκησή του.

Επιπροσθέτως η έρευνα μάς έχει προσφέρει αρκετές ενδιαφέρουσες πληροφορίες για την πόλη στην οποία γεννήθηκε ο Δημήτριος, την Κωνσταντινούπολη

¹⁵⁴ G. Dennis, "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403", *OCP* 33 (1967), 72-88.

¹⁵⁵ Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 505.

¹⁵⁶ Γράφω ότι ως ένα βαθμό η τοποθέτηση του πρεσβυτέρου υιού στον Μυστρά καταδεικνύει την σημασία την οποία ο αυτοκράτωρ απέδιδε στις επαρχίες της Πελοποννήσου, διότι ως γνωστόν ο Ιωάννης Ζ΄ πεθαίνει το 1408, μετά δηλαδή από τον Θεόδωρο Α΄ του Μυστρά (†1407). Οπότε, δοθέντος ότι ο Μανουήλ Β΄ δεν μπορεί να γνώριζε τον επικείμενο θάνατο του Ιωάννου Ζ΄ στη Θεσσαλονίκη, φαντάζει λογικό στην πρώτη χρονικά κενούμενη θέση να τοποθετεί τον μεγαλύτερο υιό και στην δεύτερη τόν νεώτερο.

¹⁵⁷ J. W. Barker, "The problem of appanages in Byzantium during the Palaiologan period", *Byzantina* 3 (1971), 103-22.

τῶν ἀρχῶν τοῦ 15^{ου} αἰῶνα.¹⁵⁸ Γνωρίζουμε ὅτι ὁ μόνιμος πληθυσμὸς θὰ πρέπει νὰ ὑπολογίζεται περὶ τὶς 40.000 κατοίκους. Ἡ ἀπειλὴ ὀθωμανικῆς ἐπίθεσης, ὁ ἔλεγχος τῆς οἰκονομίας καὶ τοῦ ἐμπορίου ἀπὸ τοὺς Ἰταλοὺς καὶ ἡ μείωση τῆς ἐπικράτειας καὶ τοῦ πληθυσμοῦ, ἅρα τῆς παραγωγικῆς καὶ φορολογικῆς βάσης, εἶχαν ὀδηγήσει τὸ κράτος σὲ ἔνδεια. Αὐτὸ εἶχε ὡς συνέπεια τὴν ἀδυναμία συντηρήσεως τῶν ἄλλοτε ἐντυπωσιακῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν κτηρίων, γεγονός πὺν προσέδιδε στὴν Κωνσταντινούπολη τὴν ὄψη παραμελημένης πόλεως μὲ πλῆθος κτηρίων σὲ κακὴ κατάσταση. Γνωρίζουμε ἀκόμη πὺν μεγάλες περιοχὲς τῆς ἄλλοτε κατοικημένης πόλεως εἶχαν στὸν 15^ο αἰῶνα μεταβληθεῖ σὲ καλλιεργήσιμες ἐκτάσεις. Ὁ οἰκιστικὸς ἱστὸς περιοριζόταν στίς συνοικίες περὶ τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας, ἐκατέρωθεν τῆς Μέσης Ὀδοῦ, περὶ τῆς ἀνακτόρου τῶν Βλαχερνῶν καὶ στὴν βόρειο παράλιο περιοχή, στὴν ἀκτὴ τοῦ Κερατίου. Παρὰ τὴν ἔλλειψη συντήρησης ἡ Ἁγία Σοφία ἔστεκε καὶ λειτουργοῦσε ἀκόμη, ὅπως εἶναι φανερό. Δίπλα τῆς ὑπῆρχε ἡ κεντρικὴ πλατεία τοῦ Αὐγουσταίου. Ὅμως τὸ Ἱερὸν Παλάτιον εἶχε σχεδὸν στὸ σύνολό του μεταβληθεῖ σὲ ἐρείπια, ἐνῶ στὸν ἱππόδρομο εἶχαν φυτρώσει δένδρα. Οἱ Ἅγιοι Ἀπόστολοι δὲν λειτουργοῦσαν. Τὸ πλῆθος τῶν ἐκκλησιῶν, τῶν μονῶν, τῶν πλατειῶν καὶ τῶν δημοσίων κτηρίων ἔδιναν ἀσφαλῶς ἀκόμη κῦρος καὶ μεγαλεῖο στὴν πρωτεύουσα, ὅπως καὶ τὰ ἱστορικὰ καὶ ἰσχυρὰ τείχη τοῦ Θεοδοσίου. Εἶναι γνωστὸ πὺν ἔδρα τῆς κυβερνήσεως καὶ αὐτοκρατορικῆς κατοικία ἀποτελοῦσε πλέον τὸ περίφημο ἀνάκτορο τῶν Βλαχερνῶν ἤδη μάλιστα ἀπὸ τὴν ἐποχὴ τῶν Κομνηνῶν.¹⁵⁹ Ἐπρόκειτο γιὰ

¹⁵⁸ Γιὰ τὴν κατάσταση τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὴν ἐπίμαχη περίοδο ἰδὲ τὴν ἐμπεριστατωμένη εἰκόνα πὺν δίνει ἡ Τόνια Κιουσσοπούλου, στὸ *Βασιλεὺς ἡ οἰκονόμος, Πολιτικὴ ἐξουσία καὶ ἰδεολογία πρὶν τὴν ἄλωση*, ἐκδ. Πόλις, Ἀθήνα, 2007, 23-41, ἡ ὁποία ἀσφαλῶς μεταξὺ ἄλλων στηρίχθηκε ἐν πολλοῖς στὸ μνημειῶδες ἔργο τοῦ R. Janin, *Constantinople byzantine, Développement urbain et répertoire topographique*, Paris, 1964. Ἐπίσης ἰδὲ M. Balard, “Constantinople vue par les témoins du siège de 1453”, *Constantinople and its Hinterland*, ἐκδ. C. Mango - G. Dagron, Aldershot, 1995, 169-177. I. Djurić, “L’habitat constantinopolitain sous les Paléologues: Les palais et les baraques (quelques remarques)”, *Πρακτικὰ Ἀ’ Διεθνοῦς Συμποσίου Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο, Τομὲς καὶ Συνέχειες στὴν ἐλληνιστικὴ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοση*, Ἀθήνα, 1989, 733-752. Τόνιας Κιουσσοπούλου, “La notion de ville chez Manuel Chrysoloras: «Σύγκρισις Παλαιᾶς καὶ Νέας Ρώμης»”, *Byzantinoslavica* 59 (1998), 71-79, καὶ Ἐλευθερίας Παπαγιάννη, *Μορφές οἰκοδομῶν κατὰ τὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο, Πληροφορίες ἀπὸ νομικὰ ἐγγράφα*, Ἀθήνα, 1995, ὅπως καὶ K.- P. Matschke, “Builders and Buildings in Late Byzantine Constantinople”, *Byzantine Constantinople, Monuments, Topography and Everyday Life*, ἐκδ. Nevra Necipoğlu, Leiden, 2001, 316-28. Τέλος, vade mecum γιὰ τὸν ἐρευνητὴ τῆς βυζαντινῆς πρωτεύουσας ἀποτελεῖ ἡ συλλογὴ δημοσιευμάτων τοῦ σπουδαίου Cyril Mango, *Studies on Constantinople*, Variorum Collected Studies Series (Book 394), Aldershot, Routledge, 1993, ὅπως ἀντίστοιχα γιὰ τὸ Ἱερὸν Παλάτιον, τὰ πρακτικὰ ἐνὸς σημαντικοῦ εἰδικοῦ συμποσίου τὸ ὁποῖον ἔλαβε χώρα στὴν Κωνσταντινούπολη τὸ 2010, μὲ τὴν ἐπιστ. ἐπιμ. τῶν Ayta Ödekan, Nevra Necipoğlu καὶ Engin Akyürek, *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, Koç University Press, Istanbul, 2013.

¹⁵⁹ C. Mango, “Tekfur Saray”, *ODB*, τ. 3, σ. 2022.

πολυτελές σύμπλεγμα κτηρίων τὸ ὁποῖον ὁμως δὲν θύμιζε σὲ τίποτε τὴν πολυτέλεια καὶ τὸ μεγαλεῖο τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου.¹⁶⁰ Στὸ ἀνάκτορο τῶν Βλαχερνῶν εἶναι ποὺ θὰ πρέπει νὰ γεννήθηκε καὶ ὁ Δημήτριος. Ἐκεῖ μεγάλωσε καὶ ἀσφαλῶς ἐκεῖ ἔλαβε κατάλληλη ἐκπαίδευση.

Βεβαίως, παρότι στὸν Μυστρά εἶναι ποὺ χτυπάει ἡ καρδιά τῆς πιὸ δημιουργικῆς καὶ δραστήριας πνευματικῆς συντροφιάς τῆς αὐτοκρατορίας,¹⁶¹ καὶ παρὰ τὸ γεγονὸς τῆς γενικότερης παρακμῆς τοῦ βυζαντινοῦ κράτους¹⁶² καὶ τῆς συνεχῶς παρούσης ὀθωμανικῆς ἀπειλῆς, ἡ αὐλὴ τοῦ Μανουὴλ Β΄ στὴν Κωνσταντινούπολη ἐξακολουθοῦσε κατὰ τὸ μᾶλλον ἢ ἥττον νὰ εἶναι τόπος συναντήσεως λογίων καὶ ἀνθρώπων τοῦ πνεύματος.¹⁶³ Παραμένει ἄλλωστε τὸ κατεξοχὴν κέντρο τῆς διοικήσεως τοῦ κράτους καὶ ἐκεῖ εἶναι ποὺ βρίσκει ἀκόμη κανεῖς τοὺς διαδόχους τῶν σπουδαίων καὶ ἐγγραμμάτων γραφειοκρατῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι ἐπίσης ἡ ἔδρα τοῦ Πατριαρχείου καὶ τῶν ὅσων λογίων κληρικῶν δραστηριοποιοῦνται γύρω του.¹⁶⁴ Ἀκόμη, ἡ αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ εἶναι ὁ προορισμὸς καὶ ἡ ἀφετηρία ἀρκετῶν διπλωματικῶν ἀποστολῶν ἀπὸ καὶ πρὸς τὸ ἐξωτερικὸ κάθε χρόνο.¹⁶⁵ Ἡ διπλωματικὴ κινητικότητα σημαίνει πάντοτε καὶ κινητικότητα σκέψεως, ἰδεῶν, γνώσεων, εἰδήσεων, καλλιτεχνικῆς, πολιτισμικῆς καὶ ἀντικειμενικῆς ἀξίας ἀντικειμένων. Βεβαίως ἡ Κωνσταντινούπολις δὲν ἔχει παύσει νὰ εἶναι καὶ σπουδαῖο μοναστικὸ κέντρο, μὲ κυριώτερες τὶς περίφημες μονὲς τῶν Στουδίου, τοῦ Παντοκράτορος, τοῦ Παντεπόπτου,

¹⁶⁰ Albrecht Berger, “The Byzantine Court as a Physical Space”, ἐν *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu καὶ Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 3-12 καὶ ἰδίως 10-11, ὅπου καὶ τοπογραφικὸ τῶν ἀνακτόρων. Ἐπίσης D. Kuban, *Istanbul, An Urban History, Byzantium, Constantinopolis, Istanbul*, T.I.B. - Kültür Yayınları, Istanbul, 1996, 180-4.

¹⁶¹ I. P. Medvedev, *Mistra Ocherski istorii i kultury pozdnevizantijsko goroda*, (*Mistra, Essays on the history and culture of a late Byzantine town*), Leningrad, 1970, καὶ Zakythinos, *Le Despotat*, τ. II, 320-37.

¹⁶² I. Djurić, *Le Crépuscule de Byzance*, Paris, 1996.

¹⁶³ Sir S. Runciman, *Ἡ τελευταία βυζαντινὴ ἀναγέννηση*, μτφρ. Α. Καμπερίδης, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, 1991, 87-89, Ihor Ševčenko, «Τὰ γράμματα καὶ οἱ τέχνες τὴν εποχὴ τῶν Παλαιολόγων», ἐν *Ἱστορία τοῦ Βυζαντίου* (Πανεπιστήμιο τῆς Οξφόρδης), ἐκδότης C. Mango, μτφρ. Ὁλγα Καραγιώργου, ἐπιμ. ἐλλ. ἐκδ. Γλασκωβίου Μουσείου, ἐκδ. Νεφέλη, Ἀθήνα, 2006, 380-91, καὶ ἰδίως 386 κ.ἐξ., καὶ Michael Angold, *Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης ἀπὸ τοὺς Οθωμανοὺς, Τομὲς καὶ Συνέχεια*, μτφρ. Α. Παπᾶς, ἐκδ. Κριτική, Ἀθήνα, 2013, 77-94. Ἐπίσης γιὰ μιὰ εἰκόνα τῆς αὐλῆς ὡς τόπου παραγωγῆς καὶ παρουσίας φιλολογικῶν ἔργων κατὰ τὰ παλαιότερα χρόνια, ἰδὲ Margaret Mullett, “Did Byzantium have a Court Literature”, ἐν *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu καὶ Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 173-82.

¹⁶⁴ D. M. Nicol, *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge, 1979.

¹⁶⁵ Sophia Mergiali - Sahas, “A Byzantine Ambassador to the West and his Office during the Fourteenth and Fifteenth Centuries: A Profile”, *BZ* 94 (2001), 588-604.

τῆς Ἀχωρήτου Χώρας, τῆς Περιβλέπτου, τῆς Παμμακαρίστου, τῶν Μαγγάνων.¹⁶⁶ Τὰ μοναστήρια δὲν ἔπαυσαν ποτὲ νὰ εἶναι κέντρα ἀντιγραφῆς κωδίκων, θεολογικοῦ προβληματισμοῦ καὶ διδασκαλίας.¹⁶⁷ Πλῆθος λογίων μοναχῶν, τὰ ὀνόματα τῶν ὁποίων στὶς περισσότερες τῶν περιπτώσεων δὲν μᾶς σφύζονται, ἀσχολοῦνται ἀκόμη μὲ τὴν ἀντιγραφή χειρογράφων, τὴν μελέτη τῆς ἀρχαίας πνευματικῆς παραγωγῆς, τὴν διδασκαλία.¹⁶⁸

Ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ Μανουὴλ Β΄ ὑπῆρξε λόγιος καὶ πολυγραφότατος.¹⁶⁹ Γνώριζε καὶ λατινικὰ καὶ εἶχε καλλιεργήσει δυνατὲς φιλίες μὲ τοὺς περισσοτέρους λογίους τῆς ἐποχῆς του, τῆς Δύσης καὶ τῆς Ἀνατολῆς.¹⁷⁰ Ἀπὸ ἓναν σύγχρονο ἐγκωμιαστικό, ἢ μᾶλλον παραινετικό, λόγο κάποιου ἀνωνύμου Ἰωσήφ γνωρίζουμε πῶς ὁ αὐτοκράτορας ἀπετέλεσε ὁ ἴδιος παράδειγμα,¹⁷¹ ὅχι φυσικὰ μόνο γιὰ τὸν μικρὸ Δημήτριο, ἀλλὰ μετὰ βεβαιότητος καὶ γιὰ τὰ ἄλλα παιδιά του. Συγκεκριμένα γιὰ τὸν Δημήτριο γράφει ὁ ἀνώνυμος αὐτὸς ὅτι τὶς ἀρετὲς τοῦ χαρακτήρος του, ἄλλες τὶς διέθετε ἀφ' ἑαυτοῦ του, ἄλλες τὶς κληρονόμησε ἀπὸ τὴν οἰκογένειά του.¹⁷² Μάλιστα οὐ γὰρ ἐμποδὼν ἦν αὐτῷ τὸ ἄνθος τῆς ἡλικίας πρὸς ἀρετῆς ἀνάληψιν,¹⁷³ ἀλλὰ, ἀντιθέτως, ὁ νεαρὸς Παλαιολόγος τῆς ὄντως γνώσεως κατηζῶτο.¹⁷⁴ Ὅποτε θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ἀπίθανο γιὰ τὸν Μανουὴλ Β΄ νὰ μὴν ἐπεδίωξε τὴν καλύτερη δυνατὴ μόρφωση γιὰ τὰ

¹⁶⁶ Ἴδὲ Sir S. Runciman, *Ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησίᾳ ἐν Αἰχμαλωσίᾳ, Τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως λίγο πρὶν ἀπὸ τὴν Ἀλωση τῆς Πόλης μέχρι καὶ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821*, μτφρ. Πολυζένη Ἀντωνοπούλου, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα, 2010, 67-8, καὶ Peter Charanis, "The Monk as an Element of Byzantine Society", *DOP* 25 (1971), 64-84, καὶ ἰδίως 71-73.

¹⁶⁷ Ἴδὲ χαρακτηριστικῶς τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ I. Ševčenco, "Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time", ἐν *The Kariye Djami*, τ. 4: *Studies in the Art of the Kariye Djami and its Intellectual Background*, ἐπιμ. P. A. Underwood, Princeton University Press, Princeton, 1975, 19-55, τὸ ὁποῖον ἀναφέρεται ἀσφαλῶς στὴν προηγούμενη τοῦ Μανουὴλ Β΄ γενιά, ὅμως δίδει μιὰν λιαν κατατοπιστικὴ εἰκόνα γιὰ τὴν πνευματικὴ κίνηση στὰ μοναστικά ἰδρύματα τῆς βυζαντινῆς Κωνσταντινουπόλεως τῶν ὕστερων χρόνων.

¹⁶⁸ Ἴδὲ καὶ πάλιν St. Runciman, *Ἡ τελευταία βυζαντινὴ ἀναγέννηση*, μτφρ. Λ. Καμπερίδη, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, 1980, 106-8.

¹⁶⁹ Ἴδὲ ἐνδεικτικῶς Roberto A. Soto, «Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγος: Αυτοκράτορας καὶ συγγραφέας (1350-1425)», *Byzantion Nea Hellás* 28 (2009), 69-86, ὅπου καὶ πλήρης κατάλογος βιβλιογραφίας καὶ ἀρθρογραφίας περὶ τοῦ Μανουὴλ Β΄.

¹⁷⁰ Πρβλ. Ν. Β. Τωμαδάκη, «Μανουὴλ Β΄ ὁ Παλαιολόγος (+1425), οἱ λόγοι τῶν χρόνων αὐτοῦ καὶ ἡ ἐνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν», *Παρνασσός* τ. Β΄, αρ. 4 (1960), 561-575, καθὼς καὶ St. Runciman, ὁ.ἀ., σ. 88, κυρίως.

¹⁷¹ «Καὶ πρότερον μὲν ἔχων (ὁ Δημήτριος ἐνν.) τὰς ἀφορμὰς ἐκ τοῦ γεννήτορος, ...», Ἰωσήφ Ἀνωνύμου, «Προσφωνηματικὸς εἰς τὸν εὐσεβέστατον καὶ θειότατον δεσπότην αὐτάδελφον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἁγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κύρ Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον», *ΠΠ*, τ. Δ΄, 215, 20-21.

¹⁷² «Εἶδη τοίνυν τῶν ἀρετῶν τὰ μὲν αὐτὸς οἰκοθεν εὗρατο, τὰ δ' ἐκ προγόνων ἐρανισάμενος χρῆμά τι θεῖον ἑαυτὸν τῷ θεῷ καὶ τέμενος ἱερὸν ἀπειργάσατο, ...», Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς, ...», ὅπ. ἀν., 214, 25-27.

¹⁷³ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς, ...», ὅπ. ἀν., 214, 33 καὶ 215, 1. Ἐπίσης, πρβλ. «Ὅτου χάριν ταῦτά μοι εἴρηται; Ὅπως μὴ πρὸς τὴν ἡλικίαν ὀρῶν τις καὶ τοὺς ἐνταῦθ' ἐπαίνους ἀμφιγνοῇ», ὅπ. ἀν., 215, 5-6.

¹⁷⁴ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικὸς, ...», ὅπ. ἀν., 214, 30-31.

παιδιά του, πάντοτε φυσικά ἐντὸς τῶν ὁρίων ποὺ ἡ μακρόχρονη ἐκπαιδευτικὴ παράδοση τοῦ Βυζαντίου εἶχε ὀρίσει.¹⁷⁵

Ἡ μόνη πηγὴ ποὺ διαθέτουμε γιὰ τὰ πρῶτα χρόνια τῆς ζωῆς τοῦ Δημητρίου, ὁ ἀνώνυμος Ἰωσήφ, μπορεῖ νὰ εἶναι ἓνα κλασσικὸ βυζαντινὸ ρητορικὸ κείμενο, μὲ χρῆση ἐπιτηδευμένων λέξεων καὶ λόγο σχοινοτενῆ, μακροπερίοδο καὶ δυσνόητο, τὸ ὁποῖον ἐγκωμιάζει ὡς ἓνα βαθμὸ τὸν νεαρὸ Δημήτριο, δὲν εἶναι ὅμως καὶ λίγες οἱ περιπτώσεις τῶν μὴ ἀπολύτως κολακευτικῶν ἀναφορῶν καὶ διαπιστώσεων, ἀλλὰ ἀκόμη καὶ τῶν παραινέσεων. Ἔτσι, ὁ Δημήτριος, μέσῳ τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας φυσικά, *τῆς ἀρετῆς στήλη τις ἔμψυχος τοῖς περὶ αὐτὸν ἅπασιν ἀναδείκνυται, εἰ καὶ μὴ τελέως, ἀλλ' οὖν ταῖς κατὰ μικρὸν ἐπιδόσεσιν ἐπὶ τὸ ἀκρότατον ἐπιβήσεται*.¹⁷⁶ Συμπεραίνουμε ἄρα εὐκόλα ὅτι, σύμφωνα μὲ τὸν Ἰωσήφ, ἡ ἐκπαίδευση ποὺ ἔλαβε ὁ Δημήτριος ἦταν ἡ ἐνδεδειγμένη, πλην ὅμως ὁ ἴδιος ἀπείχε ἀρκετὰ ἀπὸ τὸ νὰ εἶναι τέλειος μαθητής. Φαίνεται πὼς ὁ νεαρὸς Παλαιολόγος δὲν ἀνταποκρινόταν στὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία, ὅσο ἀναμενόταν ἀπὸ ἐκεῖνον, ιδίως ὡς υἱὸ τοῦ λογίου Μανουὴλ Β'. Ἡ ἐπίδοσή του ἦταν μᾶλλον μετρία. Ὡς αἷτια γιὰ τὸ γεγονὸς αὐτὸ προβάλλονται στὴν συνέχεια τοῦ λόγου *τὸ ἀπαλὸν ἔτι καὶ νεάζον τῆς φύσεως ἀρχικῶς*,¹⁷⁷ ἐνῶ καὶ ὁ χαρακτήρας του, παρὰ τὰ δεδομένα θετικά του στοιχεῖα, φάνηκε ἐξ ἀρχῆς *τραχὺς* στοὺς διδασκάλους του.¹⁷⁸ Αὐτοί, πάλι, ἐνῶ δυσκολεύτηκαν κάπως στὴν ἐπιλογὴ τῆς ἐνδεδειγμένης γιὰ τὸν Δημήτριο παιδαγωγικῆς μεθόδου, κατέφεραν τελικῶς νὰ λιάνουν τὰ ἀρνητικὰ σημεῖα καὶ νὰ ὀδηγήσουν τὸν νεαρὸ πορφυρογέννητο σὲ μία παιδαγωγικὴ κατάσταση συνεχοῦς βελτιώσεως.¹⁷⁹ Ὅλες αὐτὲς οἱ ἐνδιαφέρουσες πληροφορίες δὲν συμπληρώνονται δυστυχῶς ἀπὸ συγκεκριμένες σημαντικὲς ἐκπαιδευτικὲς λεπτομέρειες γιὰ τὴν μαθησιακὴ πορεία τοῦ Δημητρίου. Ἔτσι, ἀγνοοῦμε ποιοὺς ὑπῆρξε δάσκαλός του, πόσον καιρὸ διήρκεσε ἡ φοίτησή του, τὶ εἶδους μαθήματα διδασκόταν καὶ ποῦ ἢ σὲ ποιά εἶχε φυσικὴ ἔφεση καὶ κλίση. Παρὰ ταῦτα, διατηροῦμε τὴν βεβαιότητα ὅτι, προσπαθώντας νὰ περιγράψουμε διὰ βραχέων τὴν ἐκπαιδευτικὴ πραγματικότητα τοῦ Βυζαντίου τῆς μέσης καὶ ὕστερης κυρίως περιόδου, περιγράφουμε

¹⁷⁵ «...καὶ διδασκαλικῶν οὐκ ὀλίγων ἀπολαύσας ναμάτων, πρὸς τὰ κρεῖττονα ῥυθμιζόντων τὸν ἐντὸς ἄνθρωπον...», Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 21-23.

¹⁷⁶ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 11-13.

¹⁷⁷ Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 15-16.

¹⁷⁸ «...ἄλλως τε καὶ τῆς ἀρετῆς ἐξ ἀρχῆς ἥδη νομιζομένης τε καὶ ὑπόσεως τῷ ὄντι τοῖς ταύτην μετιοῦσι *τραχείας*», Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 16-18.

¹⁷⁹ «...προκόπτουσι δὲ καὶ λίαν ἡδέια, ταύτη γε οὐκ ἦν κώλυμα ἀπλῶς τῷ μετιόντι πως ὁδῷ προβαίνων, καὶ τάξει μετέπειτα αὐτῷ προσγενήσεται...», Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 18-20.

οὐσιαστικὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ πορεία ποὺ σὲ γενικὲς γραμμὲς ἀκολούθησε καὶ ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος.

Γνωρίζουμε ἀρκετὰ γιὰ τὴν ἐκπαιδευτικὴ διαδικασία κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες καὶ κυρίως γνωρίζουμε ὅτι αὐτὴ δὲν διέφερε σημαντικὰ ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη τῶν προηγουμένων αἰώνων.¹⁸⁰ Ὁ μαθητὴς ξεκινοῦσε κάποια στιγμή, σὲ ἡλικία μεταξὺ 6 καὶ 8 ἐτῶν τὴν στοιχειώδη τοῦ ἐκπαίδευση, τὴν *προπαιδεΐα*. Ἐπειτα, σὲ ἡλικία 10-11 χρόνων, συνέχιζε σὲ ἀνώτερες σπουδές, τὴν γνωστὴ *ἐγκύκλιο παιδευσιν*, διαρθρωμένες ἀπὸ αἰῶνες σὲ δύο παραλλήλους κύκλους γνωστούς μὲ τὴν λατινικὴ τους ὀνομασία ὡς *trivium* καὶ *quadrivium*. Ἡ μὲν *τρικτὺς* περιελάμβανε τὰ μαθήματα τῆς *γραμματικῆς*, τῆς *ῥητορικῆς* καὶ τῆς *διαλεκτικῆς*, ἡ δὲ *μαθηματικὴ τετρακτὺς* τὴν *ἀριθμητικὴν*, τὴν *γεωμετρίαν*, τὴν *ἀστρονομίαν* καὶ τὴν *μουσικὴν* ἢ *ἁρμονικὴν*. Μᾶς εἶναι γνωστὸ πῶς γιὰ ὅσους ἐπιθυμοῦσαν τὴν περαιτέρω ἐπιμόρφωσή τους ὑπῆρχαν δύο δημόσιες ἀνώτατες σχολές, τριετοῦς συνήθως φοιτήσεως. Ἡ πατριαρχικὴ σχολὴ ἢ πατριαρχικὴ ἀκαδημία, μὲ προφανὴ τὴν ἐκκλησιαστικὴ της κατεύθυνση, καὶ ἡ αὐτοκρατορικὴ σχολὴ ἢ πανεπιστήμιο, μὲ σκοπὸ τὴν ἐπιμόρφωση μελλοντικῶν κρατικῶν ὑπαλλήλων.

Βεβαίως γνωρίζουμε ὅτι τόσο ἡ *προπαιδεΐα*, ὅσο καὶ ἡ ἀνώτερη, ἡ *ἐγκύκλιος* ἐκπαίδευση, μὲ τὸ *trivium* καὶ τὸ *quadrivium*, παρεχόταν ἰδιωτικά, κατ' οἶκον, ἀπὸ ἐμπείρους διδασκάλους, ἢ καί, πιὸ ὀργανωμένα, ἐντὸς ἀστικῶν μοναστικῶν ἰδρυμάτων καί, παλαιότερα, ἀλλὰ πάντως πιὸ σπάνια, ἐντὸς ἐνὸς εἵδους δημοσίων σχολείων, τῶν *παιδευτηρίων*. Εἶναι μᾶλλον ἢ βέβαιον ὅτι ὁ νεαρὸς Δημήτριος, ὅπως καὶ τὰ ὑπόλοιπα πορφυρογέννητα «αὐθεντόπουλα», ἔλαβαν τὴν ἀπαραίτητη αὐτὴν ἐκπαίδευση, στοιχειώδη καὶ ἐγκύκλιο, ἐντὸς τῆς Αὐλῆς καὶ πιθανότατα στὸ ἀνάκτορο τῶν Βλαχερνῶν ἀπὸ ἓναν ἢ, τὸ πιὸ πιθανόν, περισσοτέρους λογίους διδασκάλους τῆς ἐποχῆς,

¹⁸⁰ Γιὰ τὴν ἐκπαίδευση στὸ Βυζάντιο ἰδὲ τὸ πάντοτε γλαφυρό, κλασσικὸ καὶ κατατοπιστικὸ ἔργο τοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμὸς*, Ἀθῆναι, 1948-1957, τ. Α' / Ι, 34-137. Γιὰ πιὸ λεπτομερὴ ἀνάλυση ἰδὲ Ἀθανασίου Μαρκοπούλου, «Ἡ ὀργάνωση τοῦ σχολείου (Παράδοση καὶ ἐξέλιξη)», ἐν *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο, Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση, Πρακτικὰ τοῦ Α' Διεθνοῦς Συμποσίου*, Κ.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 1989, 325-33, ἐπίσης, τοῦ ἰδίου, «Βυζαντινὴ Ἐκπαίδευση καὶ Οἰκουμενικότητα», ἐν *Τὸ Βυζάντιο ὡς Οἰκουμένη*, ἐπιμ. Εὐ. Χρυσός, Ε.Ι.Ε.-Ι.Β.Ε., Διεθνὴ Συμπόσια 16, Ἀθήνα, 2005, 183-200, ἀλλὰ καί, ἐπίσης τοῦ ἰδίου, «The School in Byzantium: Structure and Problems», ἐν *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu καὶ Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 189-93. Ἰδίως δὲ γιὰ τὴν παλαιολόγειο περίοδο ἰδὲ τὸ λεπτομερὲς ἔργο τοῦ C. N. Constantinides, *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, Texts and Studies of the History of Cyprus XI, Nicosia, 1982. Ἐπίσης γιὰ γενικὲς πληροφορίες περὶ τῆς ἐκπαιδευτικῆς διαδικασίας κατὰ τὴν βυζαντινὴν περίοδο ἰδὲ ἀπαραιτήτως τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ P. Lemerle, *Ὁ πρῶτος βυζαντινὸς οὐμανισμὸς, Σημειώσεις καὶ παρατηρήσεις γιὰ τὴν ἐκπαίδευση καὶ τὴν παιδεΐαν στὸ Βυζάντιο ἀπὸ τὴν ἀρχὴν ὡς τὸν 10^ο αἰῶνα*, μτφρ. Μαρία Νυσταζοπούλου - Πελεκίδου, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1981, καὶ ἰδίως ἐπὶ τοῦ θέματος σσ. 93-98.

οί όποιοι θά πρέπει άκόμη τότε νά όνομάζονταν κατὰ άρχαιότερη παράδοση *διδάσκαλοι* ή *παιδοτρίβαι*, *παιδαγωγοί*, *γραμματικοί*, *μαΐστορες* ή *γραμματισταί* ή καί *γραμματεΐς*.

Εΐναι άναμενόμενο, άν καί δέν έχουμε ειδήσεις περι άυτοϋ, ό Δημήτριος νά συνέχισε τις σπουδές του καί σέ άνώτατο επίπεδο, ιδίως έπειδή ήταν τέκνο τοϋ Μανουήλ Β΄. Γνωρίζουμε ότι ό Μανουήλ Β΄ στα τέλη τοϋ ιδ΄ αιώνα προχώρησε σέ ένα είδος εκπαιδευτικής μεταρρυθμίσεως, όσον άφορᾷ κυρίως στην άνωτάτη εκπαίδευση.¹⁸¹ Οί ρυθμίσεις, πού θα ισχύσουν ώς τις παραμονές της άλώσεως, εΐναι έπουσιώδεις καί περιλαμβάνουν μετονομασία της άυτοκρατορικής σχολής, τοϋ «Πανεπιστημίου», σέ *Καθολικόν Μουσείον*, καί την μετεγκατάστασή του στην Μονή Αγίου Ιωάννου στο Πέτριον, στον Κεράτιο, ίσως άκριβώς εκεί όπου σήμερα βρίσκεται ή έδρα τοϋ Οίκουμενικοϋ Πατριαρχείου. Η Πατριαρχική Ακαδημία μετεγκαθίσταται επίσης, αλλά στην Μονή Αγίου Ιωάννου τοϋ Στουδίτου. Τα δύο ιδρύματα έχουν πρόσβαση σέ πλούσιες για την εποχή βιβλιοθήκες, μοιράζονται τους ίδιους διδάσκοντες καί διοικητικώς τίθενται υπό την δικαιοδοσία ενός εκ των τεσσάρων Καθολικων Κριτων.¹⁸² Εΐναι λοιπόν, νομίζω, λογική ή υπόθεση ότι ό τόσο ενδιαφερόμενος για την εκπαίδευση καί τα γράμματα, Μανουήλ Β΄, δέν θα ήταν δυνατόν νά μὴν επέμεινε καί νά μὴν επέβλεψε κιόλας, ίσως, την σέ άνώτατο επίπεδο εκπαίδευση τόσο τοϋ Δημητρίου, πού μάς ενδιαφέρει έδῶ, όσο όμως καί των άλλων τέκνων του.

Βεβαίως δέν εΐναι καί άναμενόμενο ένας πορφυρογέννητος Παλαιολόγος νά μεταβαίνει σέ κάποια άνώτερη σχολή μαζί με συνομηλίκους του καί μακριά από την ασφάλεια τοϋ παλατιοϋ. Εΐναι πιό πιθανό νά έλάμβανε ιδιαίτερα μαθήματα στο άνάκτορο των Βλαχερνων. Και, άν στις κατώτερες εκπαιδευτικές βαθμίδες εΐναι πιθανό νά ποίκιλαν τα πρόσωπα των παιδαγωγων πού παρείχαν τις υπηρεσίες τους στους γιους τοϋ άυτοκράτορος, εΐναι μάλλον άπίθανο νά συνέβαινε τὸ ίδιο καί στο άνώτερο επίπεδο

¹⁸¹ Sir St. Runciman, *Η τελευταία βυζαντινή αναγέννηση*, μτφρ. Α. Καμπερίδη, έκδ. Δόμος, Αθήνα, 1980, 69-70. Αξίζει ωστόσο νά γίνει έδῶ άναφορά στην πολϋ σημαντική άνέκδοτη διδακτορική διατριβή τοϋ συναδέλφου Ηλία Π. Πέτρου, ή όποία ύποστηρίχθηκε τὸ 2017 στο Πανεπιστήμιο των Ιωαννινων, με τίτλο *Η Παιδεία στην Κωνσταντινούπολη κατὰ τὸν 15° αϊ.*. Η έργασία αϋτή συμβάλλει ικανοποιητικά στην άμβλυνση «της έπιστημονικῶς έξακριβωμένης άμάθειάς μας» (:Γιάννης Τσαρούχης, *Μάτην Ψνείδισαν την Ψυχήν μου*, β΄ έκδ., έκδ.Καστανιώτη, Αθήνα, 1993, 59). Κυρίως ιδέ σσ. 37-76 της διατριβής.

¹⁸² Για τὸν θεσμό των Καθολικων Κριτων ιδέ έν Α. Ρ. Kazhdan, "Kritai Katholikai", *ODB*, τ. 2, 1158, έν G. Ostrogorky, *Ιστορία*, τ. 3, 197-8, I. Έ. Καραγιαννοπούλου, *Το Βυζαντινό Κράτος*, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001, 398-9 καί 254, επίσης Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 291-2, Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς*, 131 καί Ruth Macrides, J.A. Minitiz, Dimiter Angelov, *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, Birmingham Byzantine and Ottoman Studies 15, Routledge-Ashgate, Farnham, 2013, 309.

τῆς ἐκπαιδεύσεως. Ἀντιθέτως, ἀκόμη κι ἂν ὑπῆρχε ομάδα διδασκάλων,¹⁸³ θὰ πρέπει νὰ θεωρεῖται βέβαιον ὅτι ἓνας εἶχε τὴν εὐθύνη καὶ ἔδιδε τὶς κατευθυντήριες γραμμὲς γιὰ τὴν ἐκπαίδευση τῶν βασιλοπαίδων.

Ἄν πράγματι ὑπῆρχε τέτοιο πρόσωπο, ὅπως τὸ φαντάζομαι, θὰ πρέπει νὰ ἦταν κάποιος ἔμπιστος τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας μὲ ἐλεύθερη πρόσβαση στὸ ἀνάκτορο τῶν Βλαχερνῶν. Θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἐπὶ ἔτη διακριθεῖ ὡς ἐκπαιδευτικὸς καὶ νὰ ἦταν εὐρύτερα καταξιωμένος λόγιος. Πιὸ πιθανό, τέλος, εἶναι νὰ πρόκειται γιὰ δημόσιο πρόσωπο ὑπεύθυνο καὶ γιὰ τὶς δύο ἀνώτερες σχολές, τὴν πατριαρχικὴ καὶ τὴν αὐτοκρατορικὴ, καὶ νὰ εἶχε ἐπιπλέον ἐπιβαρυνθεῖ καὶ μὲ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν σπουδῶν τῶν νεαρῶν γιῶν τοῦ Μανουὴλ Β΄. Ἐπιβάρυνση τὴν ὁποῖαν ἀσφαλῶς θὰ δέχθηκε, εἴτε ἐξ ὑποχρεώσεώς του, ὡς ὑπήκοος σὲ κυβερνήτη, εἴτε μὲ τὴν ἐλπίδα τῆς ὑλικῆς ἢ τιμητικῆς ἀνταμοιβῆς – μὲ τὴν μορφή ἴσως τῆς ἀπρόσκοπτης πρόσβασης στὸ παλάτι, εἴτε, πιθανότερα, ἐπειδὴ θὰ ἐπρόκειτο γιὰ πρόσωπο ποὺ ἀπολάμβανε τῆς φιλίας τοῦ λογίου αὐτοκράτορος καὶ ἔνιωθε τὴν ἐσωτερικὴ ὑποχρέωση νὰ συνδράμει στὴν ἐκπαίδευση τῶν παιδιῶν τοῦ Μανουὴλ Β΄. Ἄν δεχθοῦμε τὴν συλλογιστικὴ αὐτὴ, θὰ πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πὼς πρόσωπα μὲ χαρακτηριστικὰ σὰν αὐτὰ ποὺ περιγράψαμε, στὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε, ἔχομε μόνον δύο, τὸν Ἰωσήφ Βρυέννιο καὶ τὸν Ἰωάννη Χορτασμένο. Εἶναι γνωστὸ πὼς οἱ δύο αὐτοὶ λόγιοι διατηροῦσαν μεταξύ τους στενὲς πνευματικὲς σχέσεις, μὲ τὸν Ἰωσήφ Βρυέννιο νὰ διακρίνεται ὡς ὁ ἰσχυρότερος λόγιος ὑποστηρικτῆς τῆς Ὁρθοδοξίας στὴν ἐποχὴ του καὶ τὸν Ἰωάννη Χορτασμένο νὰ ἔχει τὴν φήμη τοῦ ἐξαίρετου καὶ ταλαντούχου διδασκάλου.¹⁸⁴

Φαίνεται ὄντως πὼς ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος (1350; - 1431/2;),¹⁸⁵ στενὸς φίλος, συνομιλητῆς καὶ συνομήλικος τοῦ αὐτοκράτορα, θὰ μποροῦσε νὰ εἶναι καὶ ὁ

¹⁸³ Γιὰ παράδειγμα γνωρίζουμε ὅτι δύο λόγιοι τῆς ἐποχῆς, ὁ Μακάριος Μακρῆς καὶ ὁ Μανουὴλ (ἢ Γεώργιος) Χρυσοκόκης, διετέλεσαν διδάσκαλοι τοῦ μετέπειτα ἀρχιεπισκόπου Ἐφέσου, Μάρκου τοῦ Εὐγενικοῦ, ὁ ὁποῖος δὲν ἦταν κατὰ πολὺ μεγαλύτερος τοῦ Δημητρίου. Ἰδὲ V. Grumel, “Marc d’Éphèse, Vie - écrits - doctrine”, *Etudis Franciscans* 26 (1925), 442 κ. ἐξ.. Πρβλ. καὶ S. Runciman, *Ἡ τελευταία βυζαντινὴ Ἀναγέννηση*, μτφρ. Λ. Καμπερίδης, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, 1991, 91, ὅπου διδάσκαλος τοῦ μετέπειτα καρδινάλιου Βησσαρίωνος ἀναφέρεται κάποιος Γεώργιος Χρυσοκόκης, ὁ ὁποῖος ὡς πιθανὸς ἐγγονὸς τοῦ ὁμωνύμου ἀστρονόμου ζεῖ καὶ διδάσκει στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς ἀρχὲς τοῦ 14 αἰ.. Πρβλ. καὶ O. Lampsides, “Georges Chrysococcis, Le medecin et son oeuvre”, *BZ* 38 (1945), 312-22.

¹⁸⁴ Angold, *Ἡ ἄλωση*, 77-82.

¹⁸⁵ Ν. Β. Τωμαδάκη, «Βρυέννιος Ἰωσήφ», *ΘΗΕ*, τ. 3, Ἀθῆναι, 1963, στ.1049-50, ἀκόμα St. Runciman, *Ἡ τελευταία βυζαντινὴ ἀναγέννηση*, μτφρ. Λ. Καμπερίδης, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, 1980, 88-9, καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, *Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400*, Ἀθῆναι, 1947. Σχετικὰ πρὸ πρόσφατη εἶναι ἡ ἐργασία τοῦ πρωτοπρεσβυτέρου Ν. Χ. Ἰωαννίδη, *Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος, βίος, ἔργο, διδασκαλία*, Ἀθήνα, 1985, ὅπου περισσότερο βάρος δίδεται στὶς θεολογικὲς φύσεως διδασκαλίαις τοῦ Βρυεννίου. Γιὰ μιὰ περισσότερο φιλολογικὴ ματιὰ στὰ ἔργα τοῦ Βρυεννίου ἰδὲ τὸ σχετικὰ πρόσφατο ἄρθρο τῆς Hélène Bazini, “Une première édition des œuvres de Joseph Bryennios: Les *Traitées Adressés aux Crétois*”, ἐν *REB* 62 (2004), σσ. 83-132, ἀλλὰ καὶ Ν. Β. Τωμαδάκη, «Ἰωσήφ Βρυεννίου ἀνέκδοτα ἔργα κρητικὰ», ἐν *ΕΕΒΣ* ΙΘ΄ (1949), 130-54, καὶ τοῦ ἰδίου, «Ἀγιορειτικοὶ κώδικες τῶν ἔργων Ἰωσήφ Βρυεννίου», *ΕΕΒΣ*

διδάσκαλος τῶν παιδιῶν του, ἀφοῦ ἔχαιρε τῆς βαθιᾶς ἐκτιμήσεως τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ καὶ ἐμφορεῖτο ἀπὸ τὶς ἴδιες ἀντιλήψεις καὶ ἀρχές με αὐτόν, ὄντας πολέμιος τῆς προοπτικῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος ὡς μιὰ σοβαρὴ προσωπικότητα τῆς ἐποχῆς του, ἀλλὰ καὶ ὡς ἓνας ἔμπειρος λόγιος διδάσκαλος τόσο στὴν πατριαρχικὴ ἀκαδημία, ὅσο μᾶλλον καὶ στὸ *Καθολικὸν Μουσεῖον*, ἦταν ὁ ἐνδεδειγμένος ἄνθρωπος γιὰ νὰ παρέχει τὴν γνώση στὸν νεαρὸ Δημήτριο, ἂν ὄχι καὶ σὲ κάποια ἀπὸ τὰ μεγαλύτερα ἀδελφία του νωρίτερα.¹⁸⁶

Φαίνεται πὼς εἶχε ἐπηρεασθεῖ ἀπὸ τὴν σχολαστικὴ σχολή, ὅπως καὶ ἄλλοι λόγιοι τῆς ἐποχῆς του ἀλλὰ καὶ ἀργότερα στὴν Κωνσταντινούπολη, με ἀντιπροσωπευτικότερους τὸν Ἐφέσου, Μᾶρκο Εὐγενικό, καὶ ἀργότερα τὸν Γεώργιο (Γεννάδιο) Σχολάριο, τὸν Ματθαῖο Καμαριώτη, τὸν Γεώργιο Τραπεζοῦντιο, τὸν Ἰωάννη Δοκειανό.¹⁸⁷ Ὅλοι αὐτοὶ ἦσαν θέσει ἀντίθετοι με τὸν νεοπλατωνιστὴ Γεώργιο Γεμιστό - Πλήθωνα. Ἐπιπροσθέτως ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος, ὁ ὁποῖος γνώριζε ἄριστα λατινικά, παρέμεινε πάντοτε, ὅπως καὶ οἱ περισσότεροι ὁπαδοὶ τοῦ ἀριστοτελισμοῦ καὶ τοῦ σχολαστικισμοῦ τῆς ἐποχῆς του, ἐνάντιος στὴν προοπτικὴ τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ αὐτὸ εἶναι – ὅπως εἶπαμε – μιὰ ἀκόμη ἐνδειξὴ ὅτι ὡς πνευματικὸς ἄνθρωπος ἐκινεῖτο στὸ ἴδιο μῆκος κύματος με τὸν Μανουήλ Β΄.¹⁸⁸ Ἐχει σημασία ἡ ἐμμονὴ στὴν ἐξέταση τῶν ἀπόψεων καὶ τῆς ἐν γένει προσωπικότητος τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου, διότι, ἂν δεχθοῦμε ὅτι εὐσταθεῖ τελικῶς ἡ ὑπόθεση πὼς αὐτὸς ἦταν ὁ κυρίως ἢ *κατ' ἀλήθειαν διδάσκαλος* τοῦ Δημητρίου, τότε πολλὲς μεταγενέστερες ἐπιλογὲς τοῦ δευτέρου καθίστανται αἰφνὶς εὐεξήγητες.

Παρακολουθώντας τὴν διαδρομὴ τοῦ Βρυεννίου, ὅπως ἐκτίθεται ἀπὸ τοὺς ἐρευνητὲς τοῦ βίου καὶ τοῦ ἔργου του, ἀλλὰ καὶ τὴν πορεία τοῦ νεαροῦ Δημητρίου ὅπως τὴν ὑπολογίζουμε, βρίσκουμε πὼς κατὰ τὰ ἐπίμαχα χρόνια, ὅπου τοποθετοῦνται χρονικὰ οἱ σπουδὲς τοῦ Δημητρίου, ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος βρισκόταν ἀσφαλῶς στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ βιοῦσε τὰ ἔτη τῆς ἐκπαιδευτικῆς του ὠριμότητος, τῆς δημόσιας

KB' (1963), 26-39. Τέλος, ἰδὲ καὶ H. Hunger, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμικὴ Γραμματεία τοῦ Βυζαντίου*, σὲ μτφρ. Γ. Χ. Μακρῆ, ἐκδ. Μ.Ι.Ε.Τ, Αθήνα, 2001³, τ. Γ', 62.

¹⁸⁶ Τὴν ὑπόθεσίν μου αὐτὴ δὲν μπορεῖ, νομίζω, παρὰ νὰ ἐνισχύει ὁ χαρακτηρισμὸς τοῦ Ἰωσήφ Βρυεννίου ὡς *κατ' ἀλήθειαν διδασκάλου* ἀπὸ τὸν συνομήλικό του Δημητρίου καὶ πολὺ κοντινὸ στὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια Γεώργιο Σφραντζῆ (Σφραντζῆ, V, 12, στ.20)

¹⁸⁷ Γιὰ τὴν φύσιν καὶ θέσει κατηγοριοποίηση τῶν Βυζαντινῶν λογίων τῶν τελευταίων δεκαετιῶν πρὶν τὴν ἄλωση, ἀλλὰ καὶ τῶν πρώτων μετὰ, ἰδὲ τὸ πληρέστατο μνημειώδες ἔργο τοῦ B. N. Τατάκη, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*, μτφρ. Εὐα Κ. Καλπουρτζή, ἐπιμ. Λ. Γ. Μπενάκης, ἐκδ. Ἑταιρείας Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Αθήνα, 1977, 261-84.

¹⁸⁸ N. B. Τωμαδάκη, «Μανουήλ Β΄ ὁ Παλαιολόγος (+1425), οἱ λόγιοι τῶν χρόνων αὐτοῦ καὶ ἡ ἐνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν», ἐν *Παρνασσός*, τ. Β', ἀριθ. 4, (1960), 561-75.

αναγνώρισης και της κοινωνικής καταξίωσης. Φαίνεται πώς ο λόγιος διέγραψε μια πορεία από την Σπάρτη στην Κωνσταντινούπολη,¹⁸⁹ έπειτα στην Κρήτη από το 1381 μέχρι το 1401 και πάλι πίσω στην Κωνσταντινούπολη. Από την Βασιλεύουσα τον βρίσκουμε πάλι να αποστέλλεται κατά το 1405 και ως το 1406 σε διπλωματική αποστολή στην Κύπρο, απ' όπου και επιστρέφει και πάλι στην πρωτεύουσα, όριστικά τη φορά αυτή, καθώς φαίνεται.

Παράλληλα, και έφόσον δεχόμεθα τον υπολογισμό του 1407/8 ως έτους γεννήσεως του Δημητρίου, θα πρέπει να υπολογίσουμε ότι είναι πιθανόν να ξεκίνησε τη στοιχειώδη εκπαίδευσή του στο παλάτι των Βλαχερνών σε ηλικία περίπου 6 ετών, δηλαδή το 1413/4. Τέσσερα χρόνια μετά θα άρχισε ή έγκύκλιος εκπαίδευση του νεαρού Δημητρίου, δηλαδή περίπου το 1417/8, σε ηλικία 10 ή 11 ετών. Αν δεχθούμε ότι ή *έγκύκλιος παιδευσίς* διήρκεσε έξι έτη, τότε θα πρέπει να ολοκληρώθηκε περίπου το 1423/4, όταν δηλαδή ο Δημήτριος ήταν 16 ή 17 ετών. Τότε είναι πού θα πρέπει να υπολογιστεί και ή έναρξη των άνωτέρων σπουδών του Δημητρίου, ή όποία, αν δέν συνέβαινε κάτι άπρόοπτο, θα πρέπει να ολοκληρώθηκε σε ηλικία 19-20 ετών, δηλαδή περί το 1426/7.

Τούτων δοθέντων εξάγεται πώς, απ' όταν θα πρέπει να υπολογίζουμε την άρχή της στοιχειώδους εκπαιδεύσεως του Δημητρίου (ca.1413/14) μέχρι και την υποτιθέμενη ολοκλήρωση των άνωτέρων σπουδών του (ca.1426/27), ο Ίωσήφ Βρυέννιος βρίσκεται, χωρίς γνωστή σε έμας τουλάχιστον άπουσία του, συνεχώς στην Κωνσταντινούπολη. Ο δάσκαλος είναι τότε σε προχωρημένη ηλικία και χαίρει ήδη εύρειας εκτιμήσεως στους κύκλους των λογίων, των άξιωματούχων της κυβερνήσεως, του πατριαρχείου. Το γεγονός της χρονικής σύμπτωσης της παρουσίας του Βρυεννίου στην πρωτεύουσα και της χρονικής διάρκειας των σπουδών του Δημητρίου, οί πολλαχόθεν μαρτυρούμενες στενές φιλικές σχέσεις του πρώτου με τον Μανουήλ Β', ή διδακτική καριέρα του Βρυεννίου στα δύο άνώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα της έποχής του, καθώς και το γεγονός ότι ο Γεώργιος Σφραντζής τον άποκαλεί *κατ' αλήθειαν διδάσκαλο*, είναι στοιχεία πού μου έπιτρέπουν, νομίζω, να έπιμείνω στο βάσιμο της είκασίας μου. Ο Ίωσήφ Βρυέννιος γνωρίζουμε ότι πεθαίνει περί το 1431,¹⁹⁰ κάποια

¹⁸⁹ Βλ. Sir St. Runciman, *Η τελευταία βυζαντινή αναγέννηση*, μτφρ. Λ. Καμπερίδη, έκδ. Δόμος, Αθήνα, 1980, 89.

¹⁹⁰ Ο μελετητής του Βρυεννίου καθηγητής Τωμαδάκης στο λήμμα της *Θ.Η.Ε.*, ό.ά., αναφέρει ως πιθανή χρονολογία θανάτου του το 1432. Αντιθέτως ο Runciman, ό.ά., αλλά και ο πρωτοπρεσβύτερος Ν. Χ. Ίωαννίδης, έν *Ο Ίωσήφ Βρυέννιος, βίος, έργο, διδασκαλία*, Αθήνα, 1985, τοποθετούν το γεγονός στο 1431.

δηλαδή χρόνια μετά την ολοκλήρωση - όπως την υπολογίζουμε - των ανώτερων σπουδών του Δημητρίου (1426/7) και αφού πρώτα το 1425 είχε ορισθεί εκτελεστής της διαθήκης του φίλου του, αυτοκράτορος Μανουήλ Β'.¹⁹¹

Το 1431 είναι όμως, κατά τον P Schreiner,¹⁹² το έτος θανάτου και του άλλου πιθανού διδασκάλου του Δημητρίου, του Ιωάννου Χορτασμένου. Ο Χορτασμένος είχε την φήμη του σπουδαίου διδασκάλου.¹⁹³ Είχε ξεκινήσει από νοτάριος της πατριαρχικής γραμματείας και κατέληξε επίσκοπος Σηλυβρίας. Υπήρξε και εκείνος επιφανές μέλος του κύκλου του αυτοκράτορος Μανουήλ Β' και επίσης αντίθετος με την πολιτική ενόσω των Εκκλησιών. Γνωρίζουμε πώς υπήρξε διδάσκαλος του Μάρκου Εὐγενικοῦ, του Γεωργίου Σχολαρίου – συνομηλίκου και φίλου του Δημητρίου – και του Βησσαρίωνος για κάποιο διάστημα.¹⁹⁴ Είναι λοιπόν εξίσου πιθανόν ο Δημήτριος να είχε διδάσκαλο τον Ιωάννη Χορτασμένο, όπως και τον Ιωσήφ Βρυέννιο. Άλλο ενδεχόμενο είναι ο Βρυέννιος να ήταν ο επικεφαλής και ψιλῷ δικαιώματι υπεύθυνος της μορφώσεως των νεαρῶν πορφυρογεννήτων πριγκίπων του Μανουήλ Β', ἐνῶ ο Ιωάννης Χορτασμένος μπορούσε ενδεχομένως να είχε αναλάβει την καθημερινή διδασκαλία τους.¹⁹⁵ Βεβαίως και παρά όλες αυτές τις λογικές υποθέσεις, τίποτε δὲν μπορεί να μᾶς βεβαιώσει πλήρως ὅτι ο Δημήτριος συνέχισε καὶ τις σπουδές του σὲ ἀνώτερο επίπεδο. Ίσως μόνο μία ἀποστροφή του Γενναδίου Σχολαρίου στὴν *Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως ἐπιστολή* του, ποὺ ἀπευθύνει μᾶλλον τὸ 1450 πρὸς τὸν ἴδιο τὸν Δημήτριο, θὰ μπορούσε, ἂν φυσικὰ δὲν πρόκειται γιὰ μία ἀκόμη βυζαντινὴ ρητορικὴ φιλοφρόνηση, νὰ ἐκληφθεῖ ὡς ἔμμεση μαρτυρία κάποιας ὑψηλοῦ ἐπιπέδου

¹⁹¹ Σφραντζῆς, XV, 2, 32, στ.11-13.

¹⁹² P. Schreiner, "Zum Tod des Johannes Chortasmenos", ἐν *JÖB* 45 (1995), 219-21. Ὁ M. Angold, ἐν *Η ἀλωση*, 79, εὐθυγραμμίζεται ἀπολύτως μετὰ τὴν ἀποψη αὐτή.

¹⁹³ Περὶ τοῦ Ἰωάννου - Ἰγνατίου Χορτασμένου ἰδὲ ἰδίως ἐν H. Hunger, *Johannes Chortasmenos (ca. 1370 - 1436/37), Briefe Gedichte und kleine Schriften, Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text*, Wiener Byzantinistische Studien VII, ἐκδ. Hermann Böhlau, Wien, 1969, ἀκόμη, τοῦ ἰδίου, *Βυζαντινὴ Λογοτεχνία, Ἡ λόγια κοσμικὴ Γραμματεία τοῦ Βυζαντίου*, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 2001³, τ. Γ', 62-3, σὲ μτφρ. Γ. Χ. Μακρῆ, ἐπίσης Σπ. Λάμπρου, «Ἰγνάτιος Σηλυβρίας ὁ Χορτασμένος», *Νέος Ἑλληνομνήμων* Δ' (1907), 484-6, ἀλλὰ καὶ M. Angold, *Η ἀλωση*, 79-82.

¹⁹⁴ Χ. Π. Μπαλόγλου, «Βησσαρίωνος ἔργα καὶ ἡμέραν», ἐν Η. Α. Γιαρένη - Α. Γ. Μαῤᾷ - Χ. Π. Μπαλόγλου - Θ. Α. Κυριακίδη (ἐπιμ.), *Βησσαρίων ἐκ Τραπεζούντος τοῦ Πόντου, Λόγιος τοῦ Βυζαντινοῦ καὶ τοῦ Δυτικοῦ Αναγεννησιακοῦ 15^{ου} αἰῶνα, Εἰδικό Αφιέρωμα*, σειρά Βυζαντινὸς Δόμος 25 (2016-2017), ἐκδ. Κ.-Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2017, 21-2.

¹⁹⁵ Ἀπὸ μία φράση τοῦ Ἀνώνυμου Ἰωσήφ συνάγουμε μετὰ ἐπιφύλαξη ὅτι υπήρξε ὁμάδα διδασκάλων τοῦ Δημητρίου καὶ ὄχι ἓνας μόνον διδάσκαλος: «...τῆς ἀρετῆς ἐξ ἀρχῆς ἥδη νομιζομένης τε καὶ ὑπόθεσης τῶ ὄντι τοῖς ταύτην μετιοῦσι (διδασκάλοις ἐνν.) τραχείας,...», «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 16-18.

Βεβαίως, φαίνεται πὺς στὰ χρόνια ποὺ ἐξετάζουμε ὁ Χορτασμένος ἦταν ἤδη ἱεράρχης καὶ διέμενε στὴν Μονὴ τοῦ Σωτῆρος στὴν Σηλυβρία. Πρβλ. Χ. Π. Μπαλόγλου, «Βησσαρίωνος ἔργα καὶ ἡμέραν», ἐνθ. ἀν., 22 καὶ ὑποσημ. 54.

καλλιέργειας τοῦ νεαροῦ Παλαιολόγου.¹⁹⁶ Ἀντιθέτως, γνωρίζουμε πῶς, σὲ ἓνα μυστηριώδες ταξίδι τοῦ τὸ 1423 καὶ σὲ ἡλικία 16 περίπου ἐτῶν, ὁ Δημήτριος μετέβη ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὸν Γαλατᾶ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Οὐγγαρία διακόπτοντας φυσικὰ τὴν ἐκπαίδευσή του. Ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη δὲν ἐπέστρεψε πρὶν τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1427.¹⁹⁷

Σὲ μιὰ ἄλλη θεώρηση, οἱ συνεχεῖς ἀπουσίες τοῦ πατέρα του καὶ ἡ ἐνασχόλησή του μὲ βαθύτερα πνευματικὰ ζητήματα, τὸ προκεχωρημένο τῆς ἡλικίας τοῦ αὐτοκράτορα, ἡ ἀσθένεια ποὺ τὸν ἐπληξε, ἡ ἀναχώρησή του σὲ μοναστήρι καὶ τέλος ὁ θάνατός του τὸ 1425, πρὶν δηλαδὴ ὀλοκληρώσει ὁ Δημήτριος τὴν ἀνώτερη ἐκπαίδευσή του, καθιστοῦν πιθανὸ ὁ κουρασμένος καὶ ἀπογοητευμένος αὐτοκράτορας νὰ μὴν ἔδωσε τελικὰ ἐξ ἀρχῆς τὴν ἀναμενόμενη προσοχὴ στὴν ὀλοκλήρωση τῶν σπουδῶν τοῦ Δημητρίου. Ἄλλωστε, μία ἀποστροφὴ τῆς γνωστῆς προσφωνήσεως τοῦ Ἀωνύμου Ἰωσήφ πρὸς τὸν Δημήτριο μαρτυρεῖ ἀκριβῶς, κατὰ τὴν γνώμη μου, τὴν ἀπώλεια τοῦ Μανουὴλ Β΄, πρὶν ὁ Δημήτριος ὀλοκληρώσει τὴν ἐκπαίδευσή του.¹⁹⁸ Ἐπίσης, ἡ στέψη τοῦ Ἰωάννου Η΄ ὡς συναυτοκράτορος τὸ 1421, ἡ ψυχολογικὴ πίεση τῆς σοβαρῆς πολιορκίας τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς τὸ 1422, ὁ πιθανὰ ἀτίθασος χαρακτήρας τοῦ ἰδίου τοῦ Δημητρίου, ἀλλὰ καὶ τὸ σχετικὰ προχωρημένο τῆς ἡλικίας τῶν προτεινομένων ἐδῶ ὡς διδασκάλων του, εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπετέλεσαν περαιτέρω ἀνασταλτικούς παράγοντες γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν ἀνωτέρων σπουδῶν τοῦ νεαροῦ Δημητρίου.¹⁹⁹ Ἄλλωστε, ὁ Ἀωνύμος Ἰωσήφ δὲν ἀποκρίπτεται ὅτι, ἀρκετὲς μᾶλλον φορές, ὁ νεαρὸς Δημήτριος δέχθηκε παραινέσεις καὶ προτροπὲς ὥστε νὰ ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμα τοῦ λογίου πατρός του.²⁰⁰

¹⁹⁶ «... ἀλλ' ὅτε συνῆσθα (ἐνν. 1438-1439) τῷ βασιλεῖ ἐκείνῳ (Ἰωάννη Η΄ ἐνν.) ... καὶ ἔδει σε διὰ πολλῶν ἰέναι πόλεων καὶ πολλαῖς μὲν πολιτείαις, πολλοῖς δὲ ἄρχουσιν ἐντυγχάνειν καὶ ἰδιωτῶν τῶν βελτίστων τοῖς πλησιάζουσιν, οὐ χείρων ἐφάνης τὰδελοῦ τε καὶ βασιλέως.» Γεννάδιος - Γεώργιος Σχολάριος, «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως καὶ τῶν τοῦ πατρὶου καὶ ἀληθοῦς δόγματος ἀντιποιομένων», Π.Π., τ. Β΄, 52, 16-21.

¹⁹⁷ E. Kislinger, "Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos", *Byzantiaka* 4 (1984), 109.

¹⁹⁸ «...ἔχων τὰς ἀφορμὰς ἐκ τοῦ γεννήτορος, ἕως περ ἦν ἐν τοῖς ζῶσι,...», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 20-21.

¹⁹⁹ Στὴν ὑπόθεση αὐτὴ σημαντικὴ ὑποστήριξη θὰ μπορούσε νὰ ἀποτελέσει μιὰ συγκριτικὴ γραφολογικὴ μελέτη-ἐξέταση τῶν μονοκονδυλιῶν-ὑπογραφῶν, ὅσων μᾶς σώζονται, τῶν τελευταίων Παλαιολόγων. Σὲ μιὰ πρώτη πάντως ἐξέταση, ἡ ὑπογραφή τοῦ Μανουὴλ Β΄ μαρτυρεῖ λόγιο χέρι, ὅπως καὶ τοῦ Θεοδώρου Β΄, τοῦ Ἰωάννου Η΄, λιγότερο, ἀλλὰ καὶ τοῦ Θωμᾶ. Οἱ ὑπογραφὲς ὁμῶς, τόσο τοῦ Δημητρίου, ὅσο καὶ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄, μαρτυροῦν σὲ σύγκριση μὲ τῶν ἄλλων μελῶν τῆς οἰκογενείας τοὺς λιγότερο ἔμπειρο χέρι. Μέχρι, ὁμῶς, νὰ ἔλθει μιὰ σχετικὴ ἐπιστημονικὴ μελέτη ὅλα αὐτὰ ἀποτελοῦν πρόχειρες εἰκασίες.

²⁰⁰ «...καὶ οὕτω λέγω, ὅτι καὶ χωρὶς παραινέσεως ὁ βίος ἐκείνου (τοῦ Μανουὴλ Β΄ ἐνν.) ἱκανὸς ἦν εἰς παρὰκλήσιν τοῖς ἀκριβῶς ἀτενίζειν αὐτῷ βουλομένοις.», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 23-25.

Σε κάθε περίπτωση έχει ενδιαφέρον ότι, όσο ο Δημήτριος σπούδαζε στην Κωνσταντινούπολη, σπουδαία γεγονότα συνέβησαν στην αυτοκρατορική οικογένεια. Συγκεκριμένα, τὰ ἔτη μεταξύ 1413-1416, ὅταν ὁ Δημήτριος εἶναι στὴν τρυφερὴ καὶ κρίσιμη ἡλικία τῶν 5-8 ἐτῶν καὶ λαμβάνει τὴν στοιχειώδη ἐκπαίδευση, ὁ πατέρας του θὰ ἀπουσιάσει ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα πραγματοποιώντας περιοδεῖα στὴ Θεσσαλονίκη καὶ τὴν Πελοπόννησο.²⁰¹ Τὸ 1421, ὅταν ὁ Δημήτριος φοιτᾷ στὴν ἐγκύκλιο ἐκπαίδευση καὶ εἶναι 14-15 ἐτῶν, θὰ δεῖ τὸν ἀδελφὸ του Ἰωάννη Η΄ νὰ στέφεται συναυτοκράτορας καὶ νὰ νυμφεύεται κατὰ τὸ αυτοκρατορικὸ τυπικόν,²⁰² ἐνῶ ὁ πατέρας του ἐτοιμάζεται νὰ ἀποσυρθεῖ ἀπὸ τὴν διοίκηση καὶ ἀργότερα νὰ καρεῖ μοναχὸς ὑπὸ τὸ ὄνομα *Ματθαῖος*.²⁰³ Ἐναν χρόνον μετὰ, τὸ 1422, ὁ Δημήτριος ἀντικρίζει γιὰ πρώτη του φορὰ τὸν ἐχθρὸ ποὺ βασανίζει τὴν οἰκογένεια καὶ τὴν χώρα του, καθὼς ὁ νέος σουλτάνος Μούρατ Β΄ (1421-1451) θὰ ἐπιχειρήσει τότε μιὰ σοβαρὴ πολιορκία τῆς Πόλης.²⁰⁴ Εἶναι βέβαιον πὼς παρατηρώντας τὸ ξένο στράτευμα ἀπὸ ἀπόσταση ἀναπνοῆς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀσφάλεια τῶν τειχῶν τοῦ ἀνακτόρου τῶν Βλαχερνῶν, ὁ Δημήτριος ἐντυπωσιάστηκε μὲ τὴν ἰσχὺ καὶ τὸν δυναμισμό τῶν Ὀθωμανῶν.²⁰⁵ Τὸ 1425, ἓνα ἢ δύο χρόνια ἀφότου πιθανῶς ἔχει ἀρχίσει τὴν ἀνώτατη ἐκπαίδευσή του ὁ Δημήτριος καὶ σὲ ἡλικία 17-18 ἐτῶν, θὰ βιώσει καὶ τὴν ἀπώλεια τοῦ Μανουὴλ Β΄, ὁ ὁποῖος τὰ τελευταῖα χρόνια του τὰ ἔζησε ἄρρωστος στὴν Μονὴ τῆς Περιβλέπτου.²⁰⁶ Τὸ γεγονός, παρὰ τὶς ἀπουσίες τοῦ πατέρα του καὶ τὴν ἀπόσταση ποὺ πρέπει ἀντικειμενικὰ νὰ ὑπῆρχε μεταξύ τους, ὑπῆρξε ὅπωςδήποτε σημαντικὸ καὶ ἄσκησε χωρὶς ἀμφιβολία ἔντονη ροπὴ στὴν ψυχρὸν σύνθεση τοῦ ἔφηβου Παλαιολόγου.

Ἐχοντας ἐξετάσει μὲ σχετικὴ πληρότητα ὡς τώρα τὸ ἱστορικὸ πλαίσιο τῆς ἐποχῆς στὴν ὁποία γεννιέται ὁ Δημήτριος, καὶ ἀφοῦ ὑπολογίσαμε χρονικὰ τὴν γέννησή του καὶ εἰκάσαμε βάσιμα τὴν πορεία τῶν σπουδῶν του, ὑποθέτωντας ἀκόμα καὶ ποιὸς μπορεῖ νὰ ὑπῆρξε ὁ δάσκαλός του, μπορούμε νὰ δοῦμε λεπτομερέστερα τὴν ψυχολογία τοῦ νεαροῦ Δημητρίου ὅπως μᾶς ἀποκαλύπτεται ἀπὸ τὶς εἰδήσεις ποὺ ἔχουμε στὴ διάθεσή μας. Ὡς γνωστόν, ὁ Δημήτριος γεννᾶται μερικὰ μόλις χρόνια μετὰ τὴν

²⁰¹ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 513-4.

²⁰² Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 517-8.

²⁰³ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 526.

²⁰⁴ Donald M. Nicol, *Τὸ Τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, μτφρ. Μ. Μπλέτας, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα, 1997, 147-8.

²⁰⁵ Περὶ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατοῦ γενικῶς, ἀλλὰ καὶ ιδίως κατὰ τὴν ἐξεταζομένη περίοδο, ἰδὲ τὸ ἐνδιαφέρον ἔργο τοῦ Χ. Ι. Κονταρίδη, *Ο Ὀθωμανικὸς Στρατός (1299-1922), Οργάνωση, Οπλισμός, Τακτικὲς μάχης καὶ στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις*, ἐκδ. Εὐρασία, Ἀθήνα, 2012, ιδίως δὲ σσ. 125-45.

²⁰⁶ J. W. Barker, *Manuel II Palaeologus (1391-1425), A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, 1969, 367 καὶ 381 καὶ ἐξῆς.

ἐπιστροφή τοῦ πατέρα του, ἀπὸ τὴν χρόνια ἀποδημία του στὴν Δύση, καὶ τῆς μητέρας του μὲ τὰ ἀδελφία του, ἀπὸ τὸ ἀσφαλὲς ἔδαφος τῆς Πελοποννήσου. Φαίνεται, ἔτσι, πὼς ἡ γέννησή του συμπίπτει σχεδὸν μὲ τὴν ἑναρξὴ μιᾶς νέας, βραχείας περιόδου σχετικῆς ἡρεμίας στὸ Βυζάντιο. Εἶναι ἡ ἱστορικὴ περίοδος τῆς ὀθωμανικῆς λεγόμενης Μεσοβασιλείας, ὅταν δηλαδὴ οἱ διάδοχοι τοῦ ἡττημένου Μπέγιαζιντ μάχονται γιὰ ὀλοκληρωτικὴ κυριαρχία στὸ ὀθωμανικὸ κράτος.²⁰⁷ Ὅμως τὰ αἰσθήματα ἀνησυχίας καὶ ἀβεβαιότητος δὲν ἔχουν ἐντελῶς ἐγκαταλείψει τὸν βυζαντινὸ ψυχισμό. Ἴσως ἔχουν ἐν μέρει ἀντικατασταθεῖ ἀπὸ αἰσθήματα ἐλπίδος γιὰ καλύτερες μελλοντικὲς ἐξελίξεις. Ὡς μέλος τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας²⁰⁸ ὁ Δημήτριος δὲν θὰ πρέπει νὰ στερήθηκε τῶν ὑλικῶν ἀγαθῶν, ἐνῶ ὅπωςδήποτε πρέπει νὰ ἔτυχε πολὺ καλῆς ἀνατροφῆς. Ὡς γιὸς²⁰⁹ τοῦ λογίου Μανουὴλ Β΄ θεωρεῖται λογικὸ πὼς δὲν στερήθηκε τὴν ἀπαραίτητη ἐκπαίδευση, ἀλλὰ καὶ τὴν κοινωνικὴ μόρφωση, ἂν ὄχι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν σερβικῆς καταγωγῆς αὐτοκράτειρα - μητέρα του, σίγουρα ἀπὸ τὰ μέλη τῆς αὐλῆς τὰ ἐπιφορτισμένα μὲ τὸ δύσκολο αὐτὸ ἔργο τῆς κατάλληλης κοινωνικῆς διαπαιδαγωγήσεως. Ἐπίσης δεδομένα πρέπει νὰ θεωροῦνται καὶ τὰ αἰσθήματα ἀγάπης καὶ στοργῆς ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἔνιωθε ὁ Μανουὴλ Β΄ καὶ ἡ Ἑλένη Dragaš γιὰ ὅλα τὰ παιδιά τους. Τὸ ὑπὸ ἀμφισβήτησιν εἶναι, ἂν ὁ αὐτοκράτωρ εἶχε τὸν ἀπαραίτητο χρόνο καὶ τὴν ψυχολογία νὰ ἐκδηλώσει τὰ αἰσθήματά του αὐτὰ πρὸς τὰ παιδιά του, δεδομένων τῶν κρίσιμων καταστάσεων τὶς ὁποῖες ἐκκλήθη νὰ ἀντιμετωπίσει κατὰ τὴν διάρκεια τῆς μακρᾶς βασιλείας του ἀφενός, ἀλλὰ καὶ τῶν συνεχῶν ἀποδημιῶν του στὴ Δύση, τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν Θεσσαλονίκη ἀφετέρου.

Γνωρίζουμε γιὰ παράδειγμα πὼς, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν γέννηση τοῦ Δημητρίου (1407/8),²¹⁰ ὁ πατέρας του ξεκινάει γιὰ μιὰ διετὴ περιοδεία στὴν

²⁰⁷ D. J. Kastiris, *The sons of Bayezid, Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13*, Leiden, 2007.

²⁰⁸ Περὶ τῆς βυζαντινῆς οἰκογενείας ἐν γένει ἰδὲ καὶ τὸ ἐνδιαφέρον συλλογικὸ ἔργο *Approaches to the Byzantine Family*, σὲ ἐπιμ. Leslie Brubaker καὶ Shaun Tougher, ἐκδ. Routledge, London - New York, 2013.

²⁰⁹ Γιὰ τὸ παιδί γενικῶς στὸ Βυζάντιο ἰδὲ τὸν ἐξαίρετο συλλογικὸ τόμο, *Becoming Byzantine, Children and Childhood in Byzantium*, ed. Arietta Papaconstantinou καὶ Alice-Mary Talbot, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Harvard University Press, Washington, 2009. Ἐπίσης τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, Ἀθήναι, 1948, τ. Α΄/Ι, «Παίδων ἀνατροφή», 139-60. Πρβλ. καὶ μιὰν ἄλλη γενικὴ θεώρηση τοῦ παιδιοῦ στὸν Μεσαιωνικὸ Χριστιανικὸ Κόσμο, D.A. Bidon καὶ D. Lett, *Η Καθημερινή Ζωή των παιδιών στο Μεσαίωνα, 5^{ος} - 15^{ος} αιώνας*, μτφρ. Στ. Βλοντάκης, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα, 1999.

²¹⁰ Ἀφορμὴ τῆς ἀποδημίας αὐτῆς στάθηκε ὁ θάνατος τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ αὐτοκράτορα, Θεοδώρου Α΄, στὸ Μυστρά (†1407). Ἡ πραγματοποιοῦσα τῆς ἐπίσκεψης αὐτῆς τοῦ αὐτοκράτορα ἔχει μεγάλη σημασία στὸν καλύτερο χρονικὸ ἐντοπισμὸ τῆς γεννήσεως τοῦ Δημητρίου. Γνωρίζουμε πὼς στὸ Βυζάντιο γενικῶς τὰ βρέφη βαπτίζονταν πολὺ νωρὶς μετὰ τὴν γέννησή τους. [Ἰδὲ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Δ΄, 46-7.] Ἐτσι, ἂν ὑποθέσουμε πὼς ὁ Μανουὴλ Β΄ θέλησε, πρὶν φύγει γιὰ τὴν περιοδεία του, νὰ ἔχει βαπτίσει τὸν νεογέννητο γιὸ του καὶ πὼς τὸν βάπτισε σὲ ἡλικία 1 μὲ 2 μηνῶν, τότε εἶναι πιὸ

Θεσσαλονίκη και την Πελοπόννησο (1408-1409).²¹¹ Μαζύ του ο αυτοκράτορας στο ταξίδι στην Πελοπόννησο πήρε, όπως είναι γνωστό, τον δευτερότοκο γιό του Θεόδωρο, τον όποιον εγκατέστησε ως δεσπότη Μυστρά, Θεόδωρο Β'. Κατά την διάρκεια της αποδημίας του στην Πελοπόννησο, ο Μανουήλ Β' πληροφορείται τον θάνατο και του δεσπότη της Θεσσαλονίκης, άνεψιού του, Ιωάννου Ζ' († Σεπτέμβριος 1408). Έτσι, το 1409 τοποθετεί στη Θεσσαλονίκη τον τρίτο γιό του, Ανδρόνικο, ως δεσπότη.²¹² Ο Θεόδωρος Β' ήταν 12-13 ετών, όταν τοποθετήθηκε δεσπότης Μυστρά. Ο Ανδρόνικος πάλι ήταν μόλις 8-9 ετών. Έπτά χρόνια μετά, το 1416 και για μία διετία, ο επίδοξος διάδοχος Ιωάννης, θα σταλεί επίσης στον Μορέα προκειμένου να αποκτήσει διοικητική εμπειρία.²¹³ Το 1418, ο Θωμάς, 9 ετών τότε, θα σταλεί επίσης στην Πελοπόννησο, προκειμένου να άνδρωθεί κοντά στον εμπειρότερο άδελφό του Θεόδωρο Β'.

Η απομάκρυνση των παιδιών της από κοντά της δεν θα πρέπει να έγινε δεκτή ευχαρίστως από την αυτοκράτειρα. Η Ελένη Dragaš ήταν άναγκασμένη να μοιράζει την στοργή της, όταν εύρισκε τον χρόνο να την έκδηλώσει, στα έξι άρρενα και στα άγνωστου αριθμού θήλεα τέκνα της. Επίσης, ως μάνα είναι, αδύνατον να αντιμετώπισε επιδερμικά την γνωστή απώλεια των δύο άρρένων τέκνων της σε βρεφική ή παιδική ηλικία (Κωνσταντίνος και Μιχαήλ). Άγνωστο, αν είχε να αντιμετωπίσει και άλλες απώλειες θηλέων τέκνων της. Στο ψυχολογικό πορτραίτο της αυτοκράτειρας τρία ακόμη δεδομένα πρέπει να συνυπολογισθούν. Οί συνεχείς απουσίες του άνδρα της, ή μετάβασή της μαζύ με τα παιδιά της στην έπαρχιακή Πελοπόννησο, όσο εκείνος επισκεπτόταν τις Δυτικές αυλές, και φυσικά ή απόσπαση τέκνων της σε τρυφερή ηλικία

πιθανό ο Δημήτριος να είχε γεννηθεί περί τα μέσα ή προς τα τέλη του 1407. Με βάση την λογική αυτή φαίνεται πώς ή γέννηση του Δημητρίου προηγήθηκε του θανάτου του θείου του, Θεοδώρου Α'. Ακολούθησε ή βάπτισή του λίγο μετά την άφιξη της ειδήσεως του θανάτου του Θεοδώρου Α' και στην συνέχεια ο Μανουήλ Β' απέχωρησε για τον Μυστρά μάλλον νωρίς το θέρος του 1408. Δεν είναι, άλλωστε, εύκολο να υποστηριχθεί πώς ο αυτοκράτορας ξεκίνησε το ταξίδι του πριν γεννήσει και σαραντίσει ή γυναίκα του. Η περίοδος του *σαραντισμού* έθεωρείτο, και ακόμη θεωρείται, επίφοβη για την υγεία τόσο του βρέφους, όσο και της λεχούδας [Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τ. Δ', 47.]. Η βάπτισή του νεογεννήτου έγινε μετά βεβαιότητας μετά τον σαραντισμό του και παρόντος όπωσδήποτε του αυτοκράτορος - πατέρα του [Περί της «βαπτίσεως των βασιλοπαιδών» εν γένει στο Βυζάντιο ιδε Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινών Βίος και Πολιτισμός*, τ. Δ', 65-69.]. Ένδεχομένως ο χρόνος της τελετής επισπεύσθηκε λόγω και της ανάγκης πληρώσεως του διοικητικού κενού στον Μυστρά. Γνωρίζουμε πάντως πώς ο Μανουήλ Β' δεν έσπευσε να μεταβεί στο Μοριά άμα τη ανακοινώσει του θανάτου του δεσπότη του Μυστρά. Άλλα καθυστέρησε την αναχώρησή του. Δεν είναι βέβαιον ότι ο κύριος λόγος της καθυστέρήσεως ήταν ή γέννηση ή - πιο σωστά - ή βάπτισή του Δημητρίου, είναι όμως πολύ πιθανόν να συνέβαλε και αυτή ως λόγος.

²¹¹ Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 508-10.

²¹² A. E. Vakalopoulos, *A History of Thessaloniki*, μτφρ. T. F. Carney, έκδ. Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 1963, 64.

²¹³ Nicol, *ό.ά.*, 518.

για λόγους διοικητικούς (Θεόδωρος Β΄ - Μυστρά, Ανδρόνικος - Θεσσαλονίκη, Θωμάς - Μυστρά). Τέλος, αν αληθεύουν οι εικασίες των ιστορικών περί εκτός γάμου σχέσεων και τέκνων του αυτοκράτορος,²¹⁴ θα πρέπει και αυτό να διαδραμάτισε κάποιον σοβαρό ρόλο στην ψυχική κατάσταση της αυτοκράτειρας. Άλλωστε η γνώμη του Μανουήλ Β΄ περί γάμου γενικώς, αλλά και ειδικώς περί του γάμου του με την Έλενη Dragaš, μάς σφύζεται πλήρης στο όμώνυμο έργο του *De Matrimonio*,²¹⁵ όπου υπό μορφήν διαλόγου με την μητέρα του Έλενη Καντακουζηνή μάς αποκαλύπτει άφενός ότι ο γάμος του τον επιφόρτισε με βαριές έγνοιες εν μέσω κρατικών δυσχερειών, αφετέρου ότι, αν νυμφεύθηκε, νυμφεύθηκε διότι μια σύζυγος είναι απαραίτητη για έναν αυτοκράτορα, ως βοηθός, ως μητέρα των διαδόχων του, αλλά και ως παράδειγμα για τους υπηκόους. Ουδείς λόγος για αγάπη, συντροφικότητα ή έσωτερική ανάγκη συζυγίας.

Ώστε, είναι σαφές ότι ο Δημήτριος, παρά την προσεκτική ανατροφή του, βίωσε κάποια αποξένωση από τους γονείς του. Μεγάλωσε σε περίοδο σχετικής άβεβαιότητας στο Βυζάντιο με άπόντα συχνά τον πατέρα του, ο οποίος δεν έβλεπε με ένθουςιασμό τα καθήκοντά του ως πατέρα, και με την μητέρα του να έχει δικά της οικογενειακά προβλήματα να αντιμετωπίσει. Το βασανιστικό αίσθημα μοναξιάς θα πρέπει να εντάθηκε καθώς ο Δημήτριος μεγαλώνοντας συνειδητοποιούσε ότι έχει αδέλφια τα οποία λόγω αντικειμενικών συνθηκών της εποχής δεν τα είχε δει ποτέ του. Τα αδέλφια του Θεόδωρος Β΄, Ανδρόνικος και Θωμάς μεγαλώνουν μακριά από την Κωνσταντινούπολη. Έτσι, ο Δημήτριος μένει να ανδρώνεται σχεδόν μόνος του στο ανάκτορο των Βλαχερνών, καθώς ο πρωτότοκος Ιωάννης είναι άρκετά μεγαλύτερός του (κατά περίπου 15 έτη) και φαίνεται πώς προτιμά την συντροφιά του Κωνσταντίνου με τον όποιον έχουν κατά τι μικρότερη διαφορά ηλικίας και συνδέονται από νωρίς, όπως καταδεικνύουν οι ίδιες οι ιστορικές εξελίξεις που ακολούθησαν, με σχέσεις ειλικρινούς συναντίληψης και εμπιστοσύνης.

Είναι λοιπόν πολύ πιθανό, παρά τον άνετο βίο και την κατάλληλη ανατροφή, ο Δημήτριος να ενηλικιώθηκε σε περιβάλλον μοναξιάς και γονεϊκής - όπως θα λέγαμε σήμερα - εγκατάλειψης. Είναι δε με μια τέτοιου είδους προσέγγιση που πρέπει κανείς, κατά την γνώμη μου, να εξετάσει τον μετέπειτα βίο και την πολιτεία του ενήλικου

²¹⁴ Barker, *Manuel II*, 474-8.

²¹⁵ Ίδε Manuel II Palaiologos, *Manuelis Palaeologi Dialogum de Matrimonio: Περί Γάμου*, επιμ. C. Bevegni, Saggi e Testi 2, Centro di Studi sul'antico cristianesimo, Catania, 1989, αλλά και Manuel Palaiologos, *Dialogue with the Empress-Mother on Marriage, Introduction, Text and Translation*, επιμ. A. D. Angelou, εν Byzantina Vindobonensia 19, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 1991.

Δημητρίου καὶ ὅχι νὰ ἀποδεχθεῖ ἀβίαστα στὴν καταδικαστικὴ γνώμη ἀρκετῶν συγχρόνων του πηγῶν, οἱ ὁποῖες δὲν ἀφήνουν πολλὰ περιθώρια, ἀντιμετωπίζοντας συχνὰ μὲ προκατάληψη καὶ κάποτε μὲ ἀπροκάλυπτη, δυσεξηγήτη ἐμπάθεια τὸν Παλαιολόγο αὐτόν. Ἐπιπροσθέτως, ἂν τελικῶς δεχθοῦμε τὴν εὐλογη ὑπόθεση περὶ ἰδιάζουσας παιδικῆς ἡλικίας, πολλὰς ἀπὸ τὶς πράξεις καὶ ἐπιλογές τοῦ Δημητρίου στὸν ἐνήλικο βίον του καθίστανται εὐεξηγήτες, ἂν καί, πολὺ πιθανῶς, ὅχι δικαιολογημένες. Φαίνεται δὲ ἐντυπωσιακὰ προφητικὴ καὶ ἡ ἐν κατακλείδι παραίνεση τὴν ὁποίαν μὲ παρρησία ἀπευθύνει πρὸς τὸν νεαρὸ τότε Δημήτριο ὁ ἀκόμη ἀταύτιστος Ἰωσήφ στὸν προσφωνηματικὸ τοῦ λόγου ποὺ μᾶς σφύζεται:

Καὶ εἰς τὸ ἐξῆς εἴης διατελῶν οὕτως οὐ μόνον ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς βουλομένοις τὸν σὸν βίον ἀποσεμνύνειν. Σὸν γάρ ἐστιν, ὃ θειότατον ἄγαλμα, σὸν, ἐμοὺς λόγους ἀντισεμνύνειν καὶ μὴ ἀκύρους ποιεῖν. Ὅταν οὖν προσωτέρω χωρῶν ἔργοις τοῖς κρείττοσι, τότε ἴσθι μᾶλλον τοὺς ἐπαινέτας βεβαιοῦν καὶ ἐτέρους προτρέπειν μηδαμῶς σιωπᾶν ἐν μὲν τοῖς κάτω λαχοῦσι χώραν τε καὶ τάξιν ὧν ἔχουσι βέλτιον σοὶ προσκομίζουσι λόγους, ἄνωθεν δὲ θεός σοι ὁ καὶ τὸ εἶναι χαρισάμενος δοίη μετὰ γε τοῦ σχήματος οὐπερ ἠξίωσαι καὶ τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀπόλαυσιν.²¹⁶

²¹⁶ Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 220, 11-20.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Γ΄.

Στὴ σκιά τοῦ Ἰωάννου Η΄

Στις 19 Ἰανουαρίου 1421 ὁ πρωτότοκος τοῦ ἑβδομηταενάχρονου πλέον Μανουὴλ τοῦ Β΄, Ἰωάννης Η΄, 29 χρόνων περίπου, θὰ στεφθεῖ συναυτοκράτωρ τοῦ πατέρα του στὸν Ναὸ τῆς Ἀγίας Σοφίας.²¹⁷ Τὴν ἴδια μέρα λίγο νωρίτερα, ἀλλὰ κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἴδιας τελετῆς θὰ νυμφευθεῖ τὴν δύσμορφη, ἀλλὰ μάλλον ἀγαθὴ Ἰταλίδα νύφη του,²¹⁸ τὴν Σοφία Μομφερρατική,²¹⁹ τὴν ὁποία τοῦ ἐπέβαλε ἡ διπλωματικὴ πολιτικὴ τοῦ πατέρα του πρὸς ὄφελος τῶν κρατικῶν ὑποθέσεων.²²⁰ Διερωτᾶται κανεῖς ἂν ἄραγε ἦταν ἡ θλιβερὴ κατάσταση τῶν δημοσίων οἰκονομικῶν ποὺ συνετέλεσε στὴν ἀπόφαση τέλεσης τῶν δύο τελετῶν, γάμου καὶ στέψης, ταυτοχρόνως.²²¹ Ἐνδεχομένως. Πάντως, παρὰ τὶς ἀναμενόμενες περικοπὲς καὶ ἐκπτώσεις, ἡ τελετὴ – ποὺ ἔμελλε νὰ εἶναι ἡ τελευταία τοῦ εἴδους τῆς στὴν βυζαντινὴ ἱστορία – θὰ πρέπει νὰ τελέσθηκε μὲ λαμπρότητα καὶ κατὰ τὶς ἐπιταγὲς τοῦ αὐτοκρατορικοῦ τυπικοῦ.²²² Ὁ Σφραντζῆς στὸ *Chronicon Minus* τοῦ χαρακτηρίζει, χωρὶς περαιτέρω διευκρινίσεις, τὸ ὅλον γεγονὸς ὡς *ἐορτῶν ἐορτὴ καὶ πανήγυρι*

²¹⁷ Γενικῶς ἰδὲ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 517-8. Εἰδικότερα F. Dölger, “Die Krönung Johannis VIII. Zum Mitkaiser”, *BZ* 36 (1936), 318-9, καὶ Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος*, Ἀθήναι, 1956, 203-4.

²¹⁸ Εἶναι χαρακτηριστικὸ ὅτι ἡ Σοφία ὑπέμεινε μὲ καρτερικότητα ἑξὶ ὀλόκληρα χρόνια τὴν συζυγικὴ ψυχρότητα τοῦ Ἰωάννου Η΄ (ἔφθασε στὴν Πρωτεύουσα τὸ 1420) καὶ, ὅταν τὸ 1426 ὀργάνωσε τὴν φυγὴ τῆς καὶ βρέθηκε στὴν πατρίδα τῆς Φερράρα, ἀντὶ τοῦ ἐλευθεριάζοντος βίου μιᾶς ζωτοχήρας αὐτοκράτειρας, διάλεξε τὸ μοναχικὸ τριβῶνιο καὶ τὸν ἀπλὸ καὶ λιτὸ βίον ποὺ αὐτὸ συνεπάγεται. Δούκας, XX. 6, 137-9.

²¹⁹ Γιὰ τὸν πατέρα τῆς Σοφίας, Θεόδωρο Παλαιολόγο, ἰδὲ τὸ ἐνδιαφέρον ἄρθρο τῆς Ἀγγελικῆς Λαῖου, “A Byzantine Prince Latinized: Theodore Palaeologus, Marquis of Monferrat”, ἐν *Byzantion* 38 (1968), 386-410.

²²⁰ Γενικῶς περὶ τῶν σχέσεων ἐπιγαμίας μεταξὺ Βυζαντίου καὶ Δύσεως, κατὰ τὴν ἐπίμαχη ὑστεροβυζαντινὴ περίοδο, ἰδὲ ἐνδεικτικῶς, S. Origone, “Marriage connections between Byzantium and the West in the age of the Palaiologoi”, ἐν *International Contacts in the Medieval Mediterranean: Studies in Honour of David Jacoby*, ἐπιμ. ἐκδ. B. Arbel, London, 1996, 226-41. Γενικότερα δὲ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Δ΄, 124-6. Πλέον συγκεκριμένως, λίαν σημαντικὸ τὸ ἄρθρο τῆς Silvia Ronchey, “Malatesta/Paleologi, Un’ alleanza dinastica per rifondare Bizanzio nel quindicesimo secolo”, *BZ* 93 (2000), 521-67.

²²¹ Περὶ γάμων βασιλικῶν γενικῶς ἐν Βυζαντίῳ ἰδὲ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Δ΄, 119-47.

²²² Περὶ τῆς στέψεως γενικῶς στὸ Βυζάντιο ἰδὲ τὸ σπουδαῖο ἔργο τῆς Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος*, Ἀθήναι, 1956, εἰδικότερον δὲ περὶ τῆς παλαιολογείου περιόδου 214-226, ἐπίσης τοῦ P. Yannopoulos, “Le couronnement de l’empereur à Byzance: Rituel et fond institutionnel”, ἐν *Byzantion* 61 (1991), 71-92, ὅπως καὶ τὴν φιλολογικὴ ἐνδιαφέροντος γοητευτικὴ διήγηση τοῦ Ἀλεξάνδρου Μωραΐτιδου, ἐν *Κωνσταντινούπολις, Μὲ τοῦ Βορηᾶ τὰ κύματα, ταξίδια - περιγραφαί - ἐντυπώσεις*, β΄ ἔκδοσις, ἐκδ. Κυριακίδη, Ἀθήνα, 2008, 198-210.

πανηγύρεων.²²³ Από θέση περίοπτη μέσα στην Μεγάλη Ἐκκλησία θὰ πρέπει νὰ παρακολοῦθησε τὴν ἐντυπωσιακὴ τελετὴ καὶ ὁ μικρότερος πορφυρογέννητος ἀδελφός τοῦ Ἰωάννου Η΄, Δημήτριος, σὲ ἡλικία τότε περίπου 14 ἐτῶν, ἴσως μάλιστα μαζὺ μὲ τὸν κατὰ δύο περίπου χρόνια μεγαλύτερο ἕτερο ἀδελφό τους, τὸν Κωνσταντῖνο.

Ὁ Δημήτριος τότε ἀκόμη βρισκόταν στὸ μέσον περίπου τῆς ἐγκυκλίου παιδεύσεώς του, τὴν ὁποίαν πρέπει νὰ εἶχε ξεκινήσει περὶ τὸ 1417/1418. Ἡ ζωὴ του θὰ περιοριζόταν κυρίως στοὺς χώρους τοῦ ἀνακτόρου τῶν Βλαχερνῶν, στὸ βορειοδυτικὸ ἄκρο τῆς Βασιλεύουσας, καὶ στοὺς προσεγμένους κήπους καὶ τὶς αὐλές του.²²⁴ Ἀσφαλῶς στὸ σύνολο τῆς κατ' οἶκον ἐκπαιδεύσεώς του θὰ περιλαμβάνονταν καὶ ἀθλοπαιδιές, ὅπως ἴσως ἵππασία ἢ πάλη.²²⁵ Στὸν προστατευμένο, μονότονο, ἐντὸς ἀνακτόρων βίο του, πρέπει νὰ ὑπῆρχαν μικρὰ ἐνδιαφέροντα διαλείμματα, ὅπως ἡ προσεκτικὴ μετάβαση κάποτε στὰ ἐκτὸς τειχῶν πυκνὰ δάση πέριξ τῆς Κωνσταντινουπόλεως γιὰ κυνήγι,²²⁶ οἱ ἐορταστικὲς ἐκδηλώσεις καθ' ὅλη τὴ διάρκεια τοῦ χρόνου μέσα στὸ παλάτι, οἱ σημαντικὲς θρησκευτικὲς ἐορτές,²²⁷ τελετὲς καὶ λιτανεῖες, τὶς ὁποῖες πολλὲς φορὲς συνόδευε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτωρ μὲ μέλη τῆς οἰκογενείας του,²²⁸ κάποτε καὶ σημαντικὲς, ἱστορικὲς στιγμές, ὅπως ἡ στέψη τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Ἰωάννου Η΄ στὴν Ἀγία Σοφία. Εἶναι φυσικὸ ὁ Δημήτριος, ὡς μέλος τῆς αὐλῆς καὶ τῆς ἴδιας τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, νὰ παρευρισκόταν συχνὰ σὲ ὑποδοχὲς ξένων πρέσβων στὸ παλάτι, σὲ λογοδοσίες Βυζαντινῶν πρέσβων, σὲ ἀναφορὲς στρατιωτικῶν ἢ διοικητικῶν ὑπαλλήλων, σὲ στρατιωτικὰ συμβούλια, σὲ

²²³ Σφραντζής, VI, 2, 14, στ.11.

²²⁴ Σχετικῶς ἰδὲ Antony R. Littlewood, "Palatial Gardens as Symbols of Imperial Power", ἐν *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu καὶ Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 63-6, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ ἀρθρογραφία.

²²⁵ Περί «ἀγώνων καὶ ἀγωνισμάτων» ἐν Βυζαντίῳ γενικῶς ἰδὲ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινὸν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Γ΄, 81-134. Ἐπίσης περὶ «ἀγωνιστικῶν παιγνίων», στὸ ἴδιο ἔργο, 134-47.

²²⁶ Ἰδὲ ἐπίσης Φαίδωνος Κουκουλέ, «Κυνηγετικά ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων», *ΕΕΒΣ* 9 (1932), 3-33.

²²⁷ Περί «ἐορτῶν καὶ πανηγυρισμῶν» γενικῶς ἐν Βυζαντίῳ ἰδὲ καὶ πάλιν Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινὸν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Β΄/Ι, 7-63.

²²⁸ Ἰδὲ γενικῶς Tamara Talbot Rice, *Everyday Life in Byzantium*, London-New York, 1967, 32, καὶ Cyril Mango, "Daily Life in Byzantium", *JÖB* 31/1 (1981), 337-53 καὶ 32/1 (1982), 252-7. Ἐπίσης, A. Berger, "Imperial and Ecclesiastical Processions in Constantinople", ἐν *Byzantine Constantinople, Monuments, Topography and Everyday Life*, ἐπιμ. Nevra Necipoğlu, Leiden, 2001, 73-87. Πιὸ συγκεκριμένα, ἂν καὶ ὄχι ἀκριβῶς γιὰ τὶς δεκαετίες ποὺ ἐξετάζουμε, ἰδὲ τὸ ἄρθρο τῆς Ruth Macrides, "Inside and Outside the Palace: Ceremonies in the Constantinople of the Palaiologoi", ἐν *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu καὶ Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 165-70.

επίσημα δείπνα και σε σημαντικές και σοβαρές συζητήσεις επί διαφόρων θεμάτων.²²⁹ Τα δύσκολα για το όθωμανικό κράτος χρόνια από το 1402 μέχρι το 1413²³⁰ είναι βέβαιον πώς υπήρξαν μια χρυσή περίοδος ήρεμίας και στοιχειώδους ανασύνταξης της αυτοκρατορίας. Θα πρέπει να ήταν τα καλύτερα χρόνια και για τον ίδιο τον Δημήτριο, αν και αποτελούν την πολύ πρώιμη περίοδο της ζωής του.

Αλλά και στα χρόνια άμέσως μετά το 1413 δεν αλλάζει αξιοσημείωτα η ζωή του Δημητρίου. Βεβαίως το 1421 είναι ένα διαφορετικό και σίγουρα ενδιαφέρον έτος. Δεν είναι μόνον η στέψη του Ιωάννου Η΄ ως συναυτοκράτορος και ο γάμος του την ίδια μέρα, στις 19 Ιανουαρίου. Ένας άλλος γιος του Μανουήλ Β΄, ο Θεόδωρος Β΄, νυμφεύεται, ίσως την ίδια μέρα, και ανακηρύσσεται επισήμως δεσπότης Λακεδαιμόνος. Παράλληλα, ο Μανουήλ Β΄, μετά από 30 δύσκολα χρόνια, είναι το 1421 που σκέφτεται σοβαρά πλέον την αναχώρησή του από το προσκήνιο. Φαίνεται πώς αρχίζει να παραδίδει την πρωτοβουλία των κινήσεων στον Ιωάννη Η΄. Παρά το γεγονός ότι ο σοφός και ικανότατος αυτοκράτορ Μανουήλ Β΄ δεν εγκατέλειψε στις 19 Ιανουαρίου τις υποθέσεις του κράτους στον νεοστεφί συναυτοκράτορά του, είναι αλήθεια πώς η ηλικία του και η ψυχολογική του κόπωση του επέβαλαν την ελάττωση των ρυθμών ενασχόλησής του με τα καθημερινά προβλήματα. Έτσι, δεν θα ήταν λάθος να πούμε πώς από το 1421 και έπειτα η αυτοκρατορική εξουσία αρχίζει ουσιαστικώς να περιέρχεται στα χέρια του Ιωάννου του Η΄.²³¹

Το ίδιο πάντα έτος έχουμε δύο σχετικά με τους Όθωμανούς γεγονότα, σημαντικά για τον Δημήτριο και για την πορεία του Βυζαντίου. Το πρώτο είναι ένα ενδιαφέρον περιστατικό, το οποίο κατά την γνώμη μου, δείχνει την άμηχανία και νευρικότητα των Βυζαντινών ακόμη και σε περίοδο ήρεμίας ως προς τις σχέσεις τους με τους Όθωμανούς. Λίγο καιρό μετά την στέψη του Ιωάννου Η΄ και πάντως πριν την άνοιξη του 1421 φαίνεται πώς ο σουλτάνος Μέχμεντ Ι. ζήτησε να διαπεραιωθεῖ με τμήμα του στρατού του από την ευρωπαϊκή ακτή του Βοσπόρου στην ασιατική, μέσω Κωνσταντινουπόλεως. Το αίτημά του έβαλε σε σκέψεις τους Βυζαντινούς και, κατόπιν συζητήσεων, ο Μανουήλ Β΄ αποφάσισε να απαντήσει θετικά στο αίτημα,

²²⁹ Για μια γενική, σύντομη και εκλαϊκευμένη, αλλά πάντως δροσερή θεώρηση της ζωής του βυζαντινού παλατιού διαχρονικώς ιδεε της Judith Herrin, *Τι είναι το Βυζάντιο*, μτφρ. Χριστιάννα Σαμαρά, έκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα, 2008, 333-60.

²³⁰ H. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική περίοδος 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, έκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1995, 39-47.

²³¹ Σφραντζής, VIII, 18, 3, 23-26: [...] *ὡς κατὰ παραχώρησιν δέδωκεν ἐξουσίαν ὁ ἅγιος βασιλεὺς τῷ νίῳ αὐτοῦ «ὡς θέλεις», ἐπειπὼν, «ποιήσον ἐγὼ γάρ εἰμι, νιέ μου, καὶ γέρον καὶ ἀσθενὴς καὶ ἐγγὺς τοῦ θανάτου, τὴν δὲ βασιλείαν καὶ τὰ αὐτῆς δέδωκα πρὸς σέ, καὶ ποιήσον ὡς θέλεις».*

ἀποφεύγοντας ὅμως εὐγενικὰ τὴν διέλευση τοῦ Ὀθωμανοῦ ἡγεμόνα μέσα ἀπὸ τὴν Πόλη. Τὸν σουλτάνο προϋπάντησαν λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα Βυζαντινοὶ ἀξιωματοῦχοι, οἱ ὁποῖοι καὶ τὸν συνόδευσαν ὡς τὴν περιοχὴ τοῦ Διπλοκιονίου (τουρ. Beşiktaş), βορείως τῆς Πόλεως, ἐπὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς ἀκτῆς τοῦ Βοσπόρου. Μόνον ἐκεῖ ἦταν ποὺ ἐμφανίστηκε διὰ θαλάσσης μὲ δύο πλοία ὁ Μανουήλ Β΄ μὲ τοὺς γιούς του, ὅπως ἀναφέρει ὁ Σφραντζῆς, ὁ ὁποῖος καὶ διηγεῖται γλαφυρὰ τὸ περιστατικό. Τὸ πιθανότερο εἶναι ἐκτὸς τοῦ συναυτοκράτορος πλέον, Ἰωάννου Η΄, καὶ τοῦ Κωνσταντίνου, τὸν Μανουήλ Β΄ νὰ συνόδευε καὶ ὁ τρίτος του γιός, ὁ Δημήτριος, καθὼς οἱ ἄλλοι τρεῖς γιοὶ του δὲν βρίσκονται, ὅπως ξέρουμε, στὴν Κωνσταντινούπολη, ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμή ἡ διατύπωση τοῦ Σφραντζῆ δὲν ἐξαιρεῖ τὸν Δημήτριο.²³² Στὸ δεύτερο πλοῖο ἐπιβιβάστηκε ὁ σουλτάνος καὶ ἔτσι παραπλέοντα σὲ κοντινὴ ἀπόσταση τὰ δύο πλοία διεπεραιώθησαν στὴν ἀσιατικὴ ἀκτὴ τοῦ Βοσπόρου, στὴν Χρυσούπολη (τουρ. Üsküdar), ἐνῶ οἱ ὑψηλοὶ ἐπιβάτες συνομιλοῦσαν φιλικὰ καθήμενοι στὸ πλοῖο τοῦ ὁ καθένας. Ἀπ' ἐκεῖ ὁ μὲν σουλτάνος ἀνεχώρησε γιὰ τὴν Νικομήδεια (τουρ. İzmit), ὁ δὲ αὐτοκράτωρ μὲ τοὺς γιούς του ἀπέπλευσε γιὰ τὴν Πόλη.²³³

Εἶναι προφανὲς ὅτι ὁ Μανουήλ Β΄ δὲν πῆρε μαζύ του τοὺς γιούς του μόνον γιὰ νὰ τιμήσει διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὸν Ὀθωμανὸ σουλτάνο, τὸν ὁποῖον συνόδευσε στὴ διαπεραίωσή του ἀπὸ τὴν Εὐρώπη στὴν Ἀσία. Ἦταν σίγουρα ἓνα ἐνδιαφέρον μάθημα γιὰ τοὺς γιούς του. Θὰ εἶχαν τὴν εὐκαιρία νὰ δοῦν ἀπὸ κοντὰ τὸν Ὀθωμανὸ ἡγεμόνα ἀφενός, καὶ ἀφετέρου νὰ διδαχθοῦν ἀπὸ τοὺς διπλωματικούς τρόπους τοῦ πατέρα τους. Μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε τὸν εἰκοσιεννιάχρονο πρόσφατα ἐστεμμένο, Ἰωάννη Η΄, νὰ συμμετέχει τὴν συνάντηση μὲ κάποια ὑπεροπτικὴ αὐτοπεποίθηση καὶ διάθεση κριτικῆς ἀπέναντι στὴν - κατὰ τὴν γνώμη του - ὑποχωρητικὴ στάση τοῦ Μανουήλ Β΄. Ὁ δεκαεξάχρονος Κωνσταντῖνος ὑπὸ τὴν σχεδὸν βεβαία ἐπιρροή τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ του, θὰ πρέπει λίγο ἢ πολὺ νὰ συμμεριζόταν τὰ ἴδια ἐπιφυλακτικὰ αἰσθήματα μὲ τὸν ἀδελφό του. Ἐνῶ ὁ περίπου δεκατετράχρονος καὶ κάπως μοναχικός, Δημήτριος, θαυμάζοντας περισσότερο τὸν πατέρα του, θὰ παρακολούθησε κάθε στιγμή τῶν συζητήσεων μὲ ἐνδιαφέρον καὶ ἐφηβικὴ περιέργεια. Ὁ θαυμασμός του σίγουρα μεγάλωσε, ὅταν, μετὰ τὴν συνάντηση, διεπίστωσε πλέον, ὅπως καὶ ὅλοι ὅσοι ἦσαν νωρίτερα ἐπιφυλακτικοὶ στὴν αὐλή, ὅτι ἡ σχεδὸν ἀνεπιφύλακτα κατευναστικὴ συμπεριφορὰ τοῦ πατέρα του εἶχε δικαιωθεῖ ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος. Ἀντίθετα, οἱ

²³² Σφραντζῆς, VII, 16, 3, 8-9: «(...) ὁ βασιλεὺς ὁ ἅγιος καὶ οἱ υἱοὶ αὐτοῦ (...)».

²³³ Γιὰ τὴν περιγραφή τοῦ περιστατικοῦ ἰδὲ Σφραντζῆ, VII, 1-3, 14-16.

συμβουλές τῶν θερμόαιμων ποὺ ἔφτασαν μέχρι τοῦ σημείου νὰ ζητήσουν τὴν σύλληψη τοῦ σουλτάνου, ἀπεδείχθησαν, σίγουρα καὶ στὰ μάτια τοῦ Δημητρίου, ἐσφαλμένες καὶ δυνητικὰ ἐπικίνδυνες. Ὁ ἴδιος δὲ ὁ σουλτάνος, εὐγενὴς καὶ προσηγνὴς πρὸς τὸν Μανουὴλ Β΄, θὰ ἄφησε σίγουρα θετικὲς ἐντυπώσεις στὸν Δημήτριο, ὁ ὁποῖος δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία πὼς θὰ εἶχε προΐδεαστεῖ ἀρνητικῶς ἀπὸ τοὺς ἀνθρώπους τῆς αὐλῆς.

Τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1421, λίγο μόνον καιρὸ μετὰ τὴν συνάντησιν τοῦ Βοσπόρου, ὁ φαινομενικῶς τοῦλάχιστον φιλήσυχος²³⁴ σουλτάνος Μέχμεντ Ι. (1413-1421), ὁ ὁποῖος εἶχε ἐν τῷ μεταξὺ ἐπιστρέψει στὴν Ἀδριανούπολη (τουρ. Edirne), θὰ ἀφήσει αἰφνιδιαστικὰ καὶ πρόωρα τὴν τελευταία του πνοή. Ὁ κατὰ κάποιους ὑποπτος²³⁵ θάνατός του θὰ ὀδηγήσῃ στὴν διαδοχὴ του ἀπὸ τὸν ἐριστικὸ γιό του, Μούραντ ΙΙ. (1421-1451), καὶ αὐτὸ θὰ εἶναι τὸ δεύτερο σημαντικὸ σχετικὸ μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς γεγονὸς ἐντὸς τοῦ 1421. Ἡ ἀλλαγὴ ἡγεμόνα τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους ἔδωσε τὴν εὐκαιρίαν στὸν νέο Βυζαντινὸ συναυτοκράτορα νὰ δοκιμάσῃ τὶς ἱκανότητές του νὰ συνεχίσει τὴν εὐφυῆ πολιτικὴ τοῦ πατέρα του δημιουργῶντας ἐσωτερικὸ πρόβλημα στὸν νέο σουλτάνο. Ὁ Ὀθωμανὸς ἀντίζηλος τὸν ὁποῖον προώθησε ὁ Ἰωάννης Η΄ ἀπέτυχε στὸ ἔργο ποὺ τοῦ ἀνατέθηκε. Ἡ ὅλη κίνησις ἐπέτυχε ὅμως νὰ ἐξοργίσῃ τὸν νέο σουλτάνο καὶ κάπως ἔτσι στὶς ἀρχὲς Ἰουνίου τοῦ 1422 τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα βρέθηκαν ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἄρχισαν τὴν πρώτη τῆς πολιορκίας μετὰ τὸ 1402.²³⁶ Γνωρίζομε πὼς ὁ Ἰωάννης Η΄ πρωτοστάτησε πράγματι στὴν ὀργάνωσιν τῆς ἀμύνης τῆς Πόλεως καὶ πὼς ἦταν μιὰ σοβαρὴ ἀπόπειρα τῶν Ὀθωμανῶν, ἂν καὶ ἀνεπιτυχής, ἀφοῦ στὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου τοῦ 1422 τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα ἄρχισαν νὰ ἀποχωροῦν ἄπρακτα.²³⁷

Ὁ δεκαπεντάχρονος Δημήτριος σίγουρα διδάχθηκε πολλὰ ἀπὸ τὴν πρώτη ἐπαφὴν του μὲ τὸν μοιραῖο ἐχθρὸ τῆς πατρίδας του. Παρατηρῶντας τὰ πολυπληθῆ μάχιστα ὀθωμανικὰ στρατεύματα²³⁸ ἀπὸ κοντινὴ ἀπόστασιν, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν ἀσφάλεια τῶν ὑψηλῶν τειχῶν τῶν Βλαχερνῶν - ἐντυπωσιακῶν ὡς σήμερα - θὰ πρέπει νὰ

²³⁴ Γιὰ τὶς Βυζαντινο-ὀθωμανικὰς σχέσεις στὰ χρόνια τοῦ Βάγιαζιντ Ι. καὶ τῆς Μεσοβασιλείας, ἰδὲ τῆς Nilgün Elâm, *Σχέσεις Βυζαντίου καὶ Ὀθωμανῶν κατὰ τὰ ἔτη 1391-1421*, Α.Δ.Δ., Τμῆμα Ἱστορίας - Ἀρχαιολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2010.

²³⁵ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 519.

²³⁶ Γιὰ τὴν πολιορκίαν τῆς Πόλεως τὸ θέρος τοῦ 1422, ἰδὲ ἐνδεικτικῶς Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 520-2, ἐπίσης Α. Δ. Ἀθανασοπούλου, *Ὀθωμανικὲς πολιορκίαι τῆς Κωνσταντινουπόλεως μέχρι καὶ τὴν ἄλωση τοῦ 1453*, Α.Δ.Δ. - Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα, 2010, κυρίως 58-9, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ, περιορισμένη εἶναι ἡ ἀλήθεια, βιβλιογραφία.

²³⁷ Ἰδὲ τὴν σύγχρονον ἀναλυτικὴν περιγραφὴν τοῦ Ἰωάννου Κανανοῦ, *De Constantinopoli Anno 1422 Oppugnata Narratio*, ἐκδ. I. Bekker, Bonn, 1838.

²³⁸ Χρήστος Ι. Κονταρίδης, *Ὁ Ὀθωμανικὸς Στρατὸς (1299-1922), Ὀργάνωσις, Ὀπλισμός, Τακτικὲς μάχης καὶ στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις*, ἐκδ. Εὐρασία, Ἀθήνα, 2012.

αισθάνθηκε δέος και φόβο, αλλά ίσως και θαυμασμό, ως έφηβο άγόρι. Είναι βέβαιον ότι θα άρχισε για πρώτη φορά να συνειδητοποιεί, αυτό που ως τότε άκουγε μόνο, την υπεροπλία και αριθμητική ισχύ των Όθωμανών σε σχέση με το Βυζάντιο.²³⁹ Τα βιώματά του από τις επάλξεις κατά τις στιγμές των εφόδων, ιδίως των γενικευμένων της 22^{ης} και της 24^{ης} Αυγούστου, θα πρέπει όχι μόνον να τον σημάδεψαν, αλλά και να τον συντρόφευαν ως το τέλος της ζωής του. Η ήδη τότε παρατηρουμένη ολιγανθρωπία στο στρατόπεδο των Βυζαντινών μπορεί να μάς επιτρέψει την εικάσια ότι ο δεκαπεντάχρονος Δημήτριος επιφορτίσθηκε είτε με ρόλο ενεργό στην υπεράσπιση των τειχών, είτε έστω έπικουρικό. Από όποια θέση και αν προσέφερε τις υπηρεσίες του, και παρά το γεγονός ότι τύγγανε μέλος της αυτοκρατορικής οικογενείας, δεν μπορούμε να φαντασθούμε πώς, άκόμη κι αν ο ίδιος δεν έβίωσε το αίσθημα της πείνας, δεν παρετήρησε τις μαρτυρούμενες έλλείψεις τροφίμων ή - πιο πολύ - τους πεινασμένους ανθρώπους και τις δυσκολίες που συνεπάγεται μια σοβαρή πολιορκία. Ένηλικιώνόμενος σε τέτοιες δύσκολες συνθήκες ο όποιοςδήποτε άνθρωπος είναι λογικό και αναμενόμενο να αναπτύξει και άμυνες ψυχολογικές, άκριβδως σαν και εκείνες τις όποιες άνιχνεύουμε στις μετέπειτα αποφάσεις και πράξεις του Δημητρίου.

Η λύση της πολιορκίας τον Σεπτέμβριο του 1422, έφερε ένα αίσθημα ανακούφισης στους κατοίκους της Πόλεως όπωςδήποτε. Όμως ή όθωμανική τρομοκρατία συνεχίσθηκε έντεινόμενη στην υπόλοιπη χερσόνησο του Αΐμου.²⁴⁰ Οί Όθωμανοί στο έξής θα έπιδίδονταν σε μια σειρά καλά οργανωμένων επιθετικών ενεργειών και κατακτητικών επιδρομών στα πρώην ευρωπαϊκά εδάφη της αυτοκρατορίας. Πρώτα άρχίζουν μακροχρόνιο και βασανιστικό άποκλεισμό της έμβληματικής βυζαντινής πόλεως, της Θεσσαλονίκης.²⁴¹ Έπειτα, και καθώς έρχεται ή άνοιξη του 1423, προσβάλλουν την βυζαντινή Θεσσαλία. Κατόπιν την Άνατολική Στερεά και τέλος εισβάλλουν στην Πελοπόννησο, άφοϋ καταλύσουν την όποια αντίσταση στο εξαμίλιον τεΐχος στα Ίσθμια της Κορινθίας.²⁴² Η βεβαιότητα ότι σύντομα θα έρχόταν το τέλος της βυζαντινής κυριαρχίας έπὶ του Μορέως όδήγησε τον δεσπότη Θεόδωρο Β΄ να δεχθεί την συμμετοχή του σε κάποιου είδους

²³⁹ Ένδεικτικώς Μ. C. Bartusis, *The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia, 1992, όπως και του S. Kyriakidis, *Warfare in Late Byzantium, 1204-1453*, Brill, Leiden-Boston, 2011.

²⁴⁰ Ό Georg Ostrogorsky στην *Ίστορία του βυζαντινού κράτους*, μτφρ. Ί. Παναγόπουλος, έκδ. Στ. Δ. Βασιλόπουλος, Αθήνα, 1993, τ. Γ΄, 262, γράφει ότι «...με την πολιορκία της Κωνσταντινουπόλεως το 1422 άρχισε ή έσχατη έπιθανάτια πάλη της βυζαντινής αυτοκρατορίας».

²⁴¹ Α. Ε. Vakalopoulos, *A History of Thessaloniki*, μτφρ. Τ. F. Carney, έκδ. Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 1963, 64-5.

²⁴² Barker, *Manuel II*, 361-71.

διαπραγματεύσεις με τούς Βενετούς με αντικείμενο την πώληση τῶν βυζαντινῶν κτήσεων σὲ ἐκείνους.²⁴³

Ὁ αὐτοκράτορας Μανουὴλ Β΄, ἀπογοητευμένος ἤδη ἀπὸ τοὺς χειρισμοὺς τοῦ διαδόχου του ποὺ ὀδήγησαν στὴν θερινὴ πολιορκία τῆς Πόλεως τὸ 1422 ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανούς, ἀποσύρεται στὴν Μονὴ Παντοκράτορος σὲ ἓνα ὕψωμα πολὺ κοντὰ στὸ κέντρο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἐπιζητῶντας τὴν ἡσυχία. Εἶναι γνωστὸ πὼς ἐκεῖ ὑπῆρξε κάποιας μορφῆς ἐγκεφαλικὸ ἐπεισόδιο, στὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου τοῦ 1422, ὅπως μᾶς ἀναφέρει ὁ Σφραντζῆς.²⁴⁴ Τὸ χτύπημα βεβαίως αὐτὸ δὲν ἐσήμανε καὶ πάλι τὴν ὀλοκληρωτικὴ ἀπομάκρυνσή του ἀπὸ τὶς ὑποθέσεις τοῦ κράτους. Γνωρίζουμε, ἔτσι, ὅτι οἱ διαπραγματεύσεις τοῦ γιοῦ του Ἀνδρονίκου,²⁴⁵ δεσπότη τῆς ἀποκλεισμένης ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς Θεσσαλονίκης, γιὰ παράδοση τῆς πόλης του στὴν προστασία τῆς Βενετίας, ἔγιναν ἐν γνώσει τοῦ Μανουὴλ Β΄ καὶ ὀλοκληρώθηκαν μετὰ τὴν σύμφωνη γνώμη του τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1423.²⁴⁶

Καὶ εἶναι ἀκριβῶς μέσα σὲ αὐτὰ τὰ γεγονότα ποὺ παρεμβάλλεται χρονικῶς ἓνα μυστηριῶδες καὶ δυσερμηνευτὸ χωρίο τῆς διηγήσεως τοῦ αὐλικοῦ Σφραντζῆ καὶ τὸ ὁποῖον μετὰ τὴν ἀσαφῆ διατύπωσή του δημιουργεῖ ἐρωτήματα:

«... Καὶ τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ ἔτους (1423) ἔφυνεν ὁ ἀθηνόπουλος κῆρ Δημήτριος μετὰ Ἰλαρίωνος Ντόρια καὶ Γιούργη Ἰζαοῦλ καὶ γαμβροῦ αὐτοῦ δὴ τοῦ Ντόρια. Καὶ ἀπῆλθον εἰς τὸν Γαλατᾶν, ἵνα ὑπάγωσιν εἰς τοὺς Τούρκους, εἰ καὶ οὐκ ἀπῆλθον, ἀλλ’ εἰς τὴν Οὐγγαρίαν.»²⁴⁷

Δύο τινὰ φαίνονται ὡς γεγονότα ἀναμφισβήτητα στὸ ἀνωτέρω παράθεμα. Ἀφενδὸς «ὁ ἀθηνόπουλος Δημήτριος» δὲν μπορεῖ νὰ εἶναι ἄλλος ἀπὸ τὸν ὁμώνυμο πορφυρογέννητο Παλαιολόγο. Ἀφετέρου γίνεται σαφῶς λόγος γιὰ ἐξοδὸ τοῦ νεαροῦ Παλαιολόγου ἀπὸ τὴν βασιλεύουσα καὶ μάλιστα μετὰ συνοδεία. Ἀπὸ τοῦ σημείου αὐτοῦ αὐτοῦ ὅμως σταματοῦν οἱ ἐξαγόμενες ἀπὸ τὸ χωρίο τοῦ Σφραντζῆ βεβαιότητές μας.

²⁴³ W. Miller, *Ἡ Φραγκοκρατία στὴν Ἑλλάδα 1204-1566*, μτφρ. Α. Φουριώτης, ἐκδ. ἑλληνικὰ γράμματα, Ἀθήνα, 1997, 450.

²⁴⁴ Σφραντζῆς, XI, 2.8-10: *Καὶ τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ μετὰ τὸ ἄριστον ἐγένετο τὸ τῆς ἡμιπληζίας νόσημα τῷ ἀγίῳ βασιλεῖ κῆρ Μανουὴλ*. Πρβλ. καὶ Δούκας, XXVIII, 6, 235-7 «Ὁ δὲ βασιλεὺς Μανουὴλ κατάκοιτος ὦν...» καὶ, XXVIII, 7, 237 «Ὁ δὲ βασιλεὺς Μανουὴλ [...] γενόμενος παράπληκτος...» Πρβλ. καὶ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 528.

²⁴⁵ A. E. Vakalopoulos, *A History of Thessaloniki*, μτφρ. T. F. Carney, ἐκδ. Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 1963, 65-6, ὅπου καὶ ἡ μία ἐκδοχὴ γιὰ τὸ τέλος τοῦ Ἀνδρονίκου. Γιὰ τὸν Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο ἰδὲ κυρίως A. Sideras, “Neue Quellen zum Leben des Despoten Andronikos Palaiologos”, *BZ* 80/1 (1987), 3-15, ἀλλὰ καὶ τοῦ Ν. Μεלבάνι, «Ο Δεσπότης Θεσσαλονίκης Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος», ἐν *Τὸ Ἅγιον Ὄρος στὸν 15^ο καὶ 16^ο αἰῶνα, Πρακτικὰ ΣΤ’ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Α.Π.Θ. - Ἀγιορείτικη Ἑστία, Θεσσαλονίκη, 2012, 417-29.

²⁴⁶ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 525.

²⁴⁷ Σφραντζῆς, XII, 2, 24, 9-12.

Ἡ ἀναχώρηση τοῦ Δημητρίου γιὰ τὸ ὀχυρὸ πόλισμα τῶν Γενουατῶν στὸν Γαλατᾶ²⁴⁸ τοποθετεῖται σχεδὸν ἕναν χρόνον μετὰ τὴν πολιορκία τῆς Πόλεως ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ Μούραντ II.. Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ αὐτοκράτορας ἔχει ὑποστεῖ ἐγκεφαλικὸ ἐπείσodio, ἐνῶ οἱ Ὀθωμανοὶ ἔχουν προελάσει στὸν ἐλλαδικὸ ὠρὸ καὶ ἡ Θεσσαλονίκη ἀσφυκτυᾷ ὑπὸ τὸν κλοιὸν τους. Ποιὸς εἶναι ὁ ἀληθινὸς λόγος τῆς ἐξόδου τοῦ Δημητρίου καὶ τῶν συνοδῶν του ἀπὸ τὴν Πόλιν; Ἄν ἐνεργοῦν σὲ διατεταγμένη ὑπηρεσία ἐπικοινωνίας μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς ὡς πρέσβεις, γιὰτὶ νὰ περάσουν πρῶτα στὸν Γαλατᾶ; Ἦταν μήπως ἡ φυγὴ ἀποτέλεσμα τοῦ ἀντιδραστικοῦ χαρακτηῖρος τοῦ Δημητρίου; Οἱ συνοδοὶ του ἦσαν ἔμπειστοι σύντροφοι καὶ φίλοι, ἠθικὰ ὑποχρεωμένοι νὰ τὸν ἀκολουθήσουν, ἢ μήπως ἐπρόκειτο γιὰ ἀνθρώπους τῆς αὐτῆς ἐπιφορτισμένους μὲ τὴν φύλαξιν καὶ προστασία τοῦ νεαροῦ πορφυρογεννήτου; Ἡ φυγὴ πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς εἶχε τὴν ἔννοια ἐπιθετικῆς ἐνεργείας ἀπὸ ἕναν νεαρὸ εὐγενῆ ὁ ὁποῖος κουράστηκε νὰ παρακολουθεῖ ἄπρακτος τὴν κατάκτησιν τῆς μικρῆς αὐτοκρατορίας τοῦ πατέρα του; Ἦ μήπως εἶχε στὸ μυαλὸν του τὴν καταλλαγή, τὴν διαμεσολάβησιν, ὥστε νὰ ἐπανέλθουν τὰ πράγματα στὸ προγενέστερο εἰρηνικὸ status quo; Μήπως, ἀκόμα, ὑπῆρχε στὸ νοῦν του, ὡς σκέψιν, ἡ οἰκειοθελὴς παράδοσιν στὸν ἰσχυρὸ Ὀθωμανὸ σουλτάνον ἢ, τέλος, θὰ ζητοῦσε τὴν ὀθωμανικὴ μεσολάβησιν, ὥστε νὰ ἀναλάβει ὁ ἴδιος διάδοχος τοῦ πατέρα του, ἀντὶ τοῦ Ἰωάννου Η΄; Ἀρκετὰ ἐρωτήματα γεννῶνται ἀκόμη: Πότε, ποιὸς καὶ γιὰτὶ ἄλλαξαν τὸν προορισμὸ τῆς συντροφιάς τοῦ Δημητρίου; Πῶς καὶ γιὰτὶ ἡ δευτέρη ἐπιλογὴ μετὰ τοὺς Ὀθωμανοὺς ἦταν ἡ μακρινὴ Οὐγγαρία; Ποιὸς πλήρωνε τὰ ἐξόδα τοῦ νεαροῦ Παλαιολόγου καὶ τῆς συντροφιάς του καὶ γιὰτὶ;

Τὸν Σφραντζῆ ἔρχονται νὰ συμπληρώσουν ἀνέλπιστα καὶ ἄλλες σύγχρονές του πηγές. Πρῶτη καὶ σημαντικότερη ὁ Μέγας Ἐκκλησιάρχης, Σίλβεστρος Συρόπουλος, ταυτιζόμενος μὲ μεγάλη πιθανότητα μὲ τὸν μετέπειτα Οἰκουμενικὸ Πατριάρχην Σωφρόνιον Α΄ (1463-4;),²⁴⁹ ὁ ὁποῖος, σαφῶς εὐνοϊκότερα διακείμενος πρὸς τὸν νεαρὸ Παλαιολόγον, φαίνεται νὰ δικαιολογεῖ τὴν «ἀπόδρασιν» (sic) τοῦ Δημητρίου στὸν Γαλατᾶ, τονίζοντας πῶς ὁ νεαρὸς Παλαιολόγος ἐξαναγκάστηκε στὴν κίνησιν αὐτὴν

²⁴⁸ Περὶ τῆς ἱστορίας τῆς γενοβέζικης πολέμης τοῦ Πέραν, ἰδὲ G. Pitarino, "The Genoese in Pera - Turkish Galata", ἐν *Mediterranean Historical Review* 1 (1986), 63-85, ὅπως καὶ Ἐλισάβετ Ζαχαριάδου, «Ὁ Γαλατᾶς», *ΙΕΕ*, τ.Θ΄, 279-80. Ἐπίσης, C. Mango, "Galata", *ODB*, τ. 2, 815-6.

²⁴⁹ Μανουὴλ Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακείμ Γ΄ τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης* (36 - 1884), ἐπιμ. Ν. Α. Φοροπούλου, ἐκδ. Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὠφελίμων Βιβλίων, Ἀθῆναι, 1996², 361. Πληρέστερη, φυσικὰ, διαπραγμάτευσις τοῦ ζητήματος ὑπὸ V. Laurent, "Syropoulos patriarche?", ἐν εἰσαγωγῇ τῆς ἐκδόσεως τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Μεγάλου Ἐκκλησιάρχου, Συροπούλου, 16-9.

λόγω τῆς ἐν γένει καταστάσεως.²⁵⁰ Ἐπίσης ἀπὸ τὸν Συρόπουλο γνωρίζουμε πῶς, κατὰ τὴν διαμονὴ τοῦ Δημητρίου στὸν Γαλατᾶ, τόσον ὁ αὐτοκράτορας, ὅσο καὶ ἡ αὐτοκράτειρα, τοῦ ζητοῦσαν νὰ ἐπιστρέψει στὴν Πόλη. Τότε εἶναι ποὺ ὁ Δημήτριος ἀποφασίζει νὰ μεταβεῖ στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπῃ.²⁵¹ Στὴν ἀπόφασή του αὐτὴ ἀπρόθυμους χορηγοὺς ἐμφανίζει ὁ Συρόπουλος καὶ πάλι τὸ αὐτοκρατορικὸ ζεῦγος.²⁵² Ἐπιπροσθέτως, δύο ἀπανωτὲς ἐνθυμήσεις ἀπὸ τὸ ἴδιο βραχὺ χρονικὸ²⁵³ ἔρχονται κί αὐτὲς νὰ ἐπιβεβαιώσουν τὶς ἄλλες μαρτυρίες καὶ νὰ συμπληρώσουν ἀπὸ τὴν πλευρά τους τὴν εἰκόνα ποὺ ἔχομε. Ἀρχικῶς, δηλαδή, ἐνῶ ὁ Σφραντζῆς²⁵⁴ περιγράφει τὸ γεγονὸς διὰ τῶν ῥημάτων *ἐφυγεν καὶ ἀπῆλθον εἰς Γαλατᾶν*, καὶ ὁ Συρόπουλος λέγει ὅτι ὁ Δημήτριος *ἀναγκασθεὶς ἀπέδρα*, ἡ ἐνθύμησις τοῦ βραχέως χρονικοῦ χρησιμοποιεῖ τὸ οὐδέτερο ῥῆμα *διέβη*.²⁵⁵ Ἐπίσης, ἐνῶ ὁ Σφραντζῆς τοποθετεῖ τὰ γεγονότα γενικῶς *τὸ θέρος τοῦ αὐτοῦ ἔτους*, καὶ ὁ Συρόπουλος ἀποφεύγει νὰ δώσει συγκεκριμένη χρονολογία, ἡ ἐνθύμησις τοποθετεῖ ξεκάθαρα τὸ γεγονὸς τῆς διάβασης τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη στὸν Γαλατᾶ στίς 4 Ἰουλίου τοῦ 1423. Χώρια ἀπ’ αὐτά, ἐνῶ ὁ Σφραντζῆς μὲ τὴν διατύπωση ποὺ ἐπιλέγει δὲν μᾶς προῖδεάζει κἂν γιὰ τὴν χρονικὴ ἀπόσταση μεταξὺ τοῦ γεγονότος τῆς μετάβασης τοῦ Δημητρίου στὸν Γαλατᾶ καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἀναχώρησής του ἀπ’ ἐκεῖ γιὰ τὴν Οὐγγαρία, ὁ Συρόπουλος τοποθετεῖ τὸ γεγονὸς *κατὰ τὸν Σεπτέμβριον*,²⁵⁶ χωρὶς προφανῶς νὰ εἶναι βέβαιος. Οἱ ἐνθυμήσεις, ὅμως, εἶναι σαφεῖς. Ὁ Δημήτριος διαπεραιώθηκε στὸν Γαλατᾶ στίς 4 Ἰουλίου καὶ ἀπέπλευσε ἀπ’ ἐκεῖ γιὰ τὴν Οὐγγαρία μόλις στίς 7 Ἰουλίου τοῦ 1423.²⁵⁷ Νομίζω πῶς, ἂν ὁ Σφραντζῆς δὲν ἐνδιαφέρεται νὰ ἀναφερθεῖ σὲ λεπτομέρειες γιὰ τὸν

²⁵⁰ Συρόπουλος, II, 11, σ.112: *Ὁ δὲ βασιλεὺς περιπέπτωκε νοσήματι ἡμιπληξίας, ...καὶ ἐγένετο ἐγκρατὴς τῆς ἀρχῆς ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ βασιλεὺς κῆρ Ἰωάννης ὁ Παλαιολόγος· τὰ δὲ πράγματα ἐν στεναχωρίᾳ ἦσαν ὑπὸ τῆς μάχης, καὶ ἀναγκασθεὶς ὁ δεσπότης κῆρ Δημήτριος, ἀρξαμένου τοῦ δευτέρου ἔτους τῆς μάχης, ἀπέδρα ἐν τῷ Γαλατᾶ μετὰ τοῦ γαμβροῦ τοῦ βασιλέως τοῦ Ντόρια.*

²⁵¹ Ewald Kislinger, “Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos”, ἐν *Byzantiaka* 4 (1984), 104, ὑποσημ. 41.

²⁵² Συρόπουλος, II, 11, σ.112: *Διευμνέτο οὖν παρά τε τοῦ πατρὸς καὶ τῆς μητρὸς αὐτοῦ ὑποστρέψαι καὶ οὐκ ἠθέλησεν, ἀλλ’ ἐβουλήθη ἀπελθεῖν εἰς τὸν βασιλέα τῶν Ἀλαμανῶν· καὶ ἄκοντες οὖν ἐνέδωκαν καὶ ὠκονόμησαν αὐτὸν μετὰ κῆρ Ματθαίου τοῦ Ἀσάνη καὶ τοῦ Ντόρια καὶ τινων ἐτέρων ἀρχόντων καὶ ἀπῆλθε διὰ τοῦ Ἀσπροκάστρου εἰς Οὐγγρίαν κατὰ τὸν Σεπτέμβριον ἰνδικτιῶνος δευτέρας.*

²⁵³ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. II, 420-2.

²⁵⁴ Σφραντζῆς, XII, 2, 24, 9-12.

²⁵⁵ «καὶ τῇ δ’ ἰουλίῳ, τῆς αὐτῆς ἰνδικτιῶνος, διέβη εἰς τὸν Γαλατᾶν ὁ αὐθέντης κῆρ Δημήτριος μετὰ Ἰλαρίωνος Ντόρια.», Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.13, #8, 117.

²⁵⁶ Βεβαίως, ἡ ἀναχώρησις τοῦ Δημητρίου καὶ τῆς συνοδείας του ἀπὸ τὸν Γαλατᾶ γιὰ τὴν Οὐγγαρία τοποθετεῖται χρονικῶς τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1423 καὶ ἀπὸ ἑνα ἀκόμη, λίγοτερο γνωστό, χρονικό. E. Mioni, “Una inedita cronaca bizantina (dal’ Marc.gr.595)”, *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 1 (1981), 76, #40.

²⁵⁷ «καὶ τῇ ζ’ τοῦ αὐτοῦ μηνός, τῆς αὐτῆς ἰνδικτιῶνος, διέβη εἰς τὴν Οὐγγρίαν μετὰ κατέργον ὁ αὐτὸς αὐθεντόπουλος κῆρ Δημήτριος.», Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.13, #9, 117.

νεαρό Παλαιολόγο και ἄν ὁ Συρόπουλος γράφει καιρὸ μετὰ τὰ γεγονότα και ἔχοντας θετική προδιάθεση γιὰ τὸν Δημήτριο, τότε θὰ πρέπει νὰ ἀποδεχθοῦμε ὡς πιθανότερη και πιὸ ἀξιόπιστη πηγή τὸν ἀνώνυμο ἐνὸς βραχέως χρονικοῦ.²⁵⁸

Εἶναι ἀλήθεια πὼς δὲν μποροῦμε νὰ προσφέρουμε ἀσφαλεῖς ἀπαντήσεις γύρω ἀπὸ τὸν πραγματικὸ σκοπὸ τοῦ μυστηριώδους πράγματι²⁵⁹ ταξιδιοῦ αὐτοῦ τοῦ Δημητρίου. Σὲ κάθε ὅμως περίπτωσι, τὸ ταξίδι αὐτὸ τοῦ Δημητρίου φαίνεται ὡς ἓνας ἱκανὸς πρόλογος τῶν ὅσων ὁ Δημήτριος θὰ πράξει στὸν μετέπειτα δημόσιο βίον του. Μπορῶ, λοιπόν, νὰ φαντασθῶ πὼς ὁ Δημήτριος ἔχοντας ὡς διδασκάλους του γνωστοὺς αὐστηροὺς ἀνθροπικούς, μέλη τοῦ πνευματικοῦ κύκλου τοῦ λογίου πατέρα του, εἶχε μάθει νὰ θαυμάζει τὸν Μανουὴλ Β΄ και τὴν πολιτική του,²⁶⁰ νὰ ὑπολογίζει μὲ δέος στὴν ὀθωμανικὴ δύναμη και ὁρμὴ και νὰ ἀντίκειται δυναμικά στὴν προοπτικὴ πλήρους ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν. Εἶχε δεῖ τὸν γέροντα αὐτοκράτορα νὰ προειδοποιεῖ τὸν Ἰωάννη Η΄ γιὰ τὶς πιθανὲς ἐπικίνδυνες συνέπειες τῆς ἄφρονος πολιτικῆς του ἐναντι τῶν Ὀθωμανῶν. Εἶναι μᾶλλον εἰ πιθανὸν στίς ἀνεδαφικὲς ἀπόψεις τοῦ Ἰωάννου Η΄ νὰ στοιχιζόταν και ὁ ἕτερος δυναμικὸς ἀδελφός, ὁ Κωνσταντῖνος. Ὅποτε, και ὅσο, ἐκ τῶν πραγμάτων και ἐκ τῶν εἰδήσεων ποὺ κατέφθαναν συνεχῶς, ὁ Μανουὴλ Β΄ δικαιωνόταν, ὁ νεαρὸς Δημήτριος, μὲ τὴν αὐτοπεποίθησι τῶν δεκαῆξι ἐτῶν του πιά, ἀποφασίζει πὼς εἶναι ὁ ἱκανότερος νὰ ἐπιλύσει τὰ προβλήματα τῆς αὐτοκρατορίας σύμφωνα μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ πατέρα του και φυσικά νὰ δικαιωθεῖ και στὰ μάτια τοῦ σεβαστοῦ και ἀπογοητευμένου αὐτοκράτορα. Ἔχει ἔντονα ὑποστηριχθεῖ ἡ φυσικὴ ὁμοιότης τοῦ Μανουὴλ Β΄ μὲ τὸν Ἰωάννη Στ΄ Καντακουζηνό. Καὶ φαίνεται πράγματι πὼς ὁ Μανουὴλ Β΄ εἶχε περισσότερο τὸ σουλούπι τοῦ παπποῦ του παρὰ τοῦ πατέρα του (Ἰωάννου Ε΄).²⁶¹ Καὶ φυσικά γνωρίζουμε τὴν ταύτισι τῶν δύο ἀνδρῶν και στὸ ἀκανθώδες ἐκκλησιαστικὸ και διπλωματικὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν.²⁶² Ἐπίσης μᾶς εἶναι γνωστὴ ἡ ἐξωτερικὴ ὁμοιότης τοῦ Δημητρίου μὲ τὸν πατέρα του, ἀλλὰ και ἡ ἀναφανδὸν συμφωνία του μὲ τὴν ἐφεκτικὴ ὡς πρὸς τὴν ἔνωσι τῶν

²⁵⁸ Περὶ τοῦ βραχέως αὐτοῦ χρονικοῦ και τῆς ἀξιοπιστίας τῶν εἰδήσεων του, πρβλ. και Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, 115-6. Διαφορετικὴ πάντως γνώμη ἔχει ὁ Ewald Kisliger, "Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos", *Byzantiaka* 4 (1984), 104-5, ὑποσημ. 41, ὅπου ὑποστηρίζει ὡς πιθανότερη τὴν ἀναχώρησι τοῦ Δημητρίου γιὰ τὴν Οὐγγαρία κατὰ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1423.

²⁵⁹ Alice - Mary Talbot, "Demetrios Palaiologos", *ODB*, τ. 1, 606-7.

²⁶⁰ Τὴν συμφωνία και συναντίληψι τοῦ Δημητρίου μὲ τὸν αὐτοκράτορα πατέρα του, ἄλλως μὴ μαρτυροῦμενη, συνάγουμε ἐναργῶς και ἀπὸ τὴν κατὰ πολὺ μεταγενέστερη (1450) ἐπιστολή τοῦ Γενναδίου Σχολαρίου στὸν δεσπότη Μυστρᾶ. Ἰδὲ Σπ. Λάμπρου, *III*, τ. Β΄, 52-3.

²⁶¹ D. M. Nicol, *Ἰωάννης Καντακουζηνός, ὁ ἀπρόθυμος αὐτοκράτορας, αὐτοκράτορας τοῦ Βυζαντίου και μοναχός, c. 1295 - 1383*, μτφρ. Κατερίνα Χαλμούκου, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα, 2008, 275-8.

²⁶² Καὶ πάλι Σφραντζῆς, *XXIII*, 5-6, 82, ὅπου, ὡς γνωστόν, ἡ ἄποψι τοῦ Μανουὴλ Β΄ ἐπὶ τοῦ θέματος.

Ἐκκλησιῶν στάση του Μανουήλ Β'.²⁶³ Νομίζω, λοιπόν, πὼς ἐδῶ μπορούμε νὰ διακρίνουμε τὴν ἐνδοδυναστικὴ κάθετη πολιτικὴ διαφοροποίηση ποὺ ξεκινᾷ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Στ', συνεχίζει ἐπιτυχῶς στὸν Μανουήλ Β' καὶ σβήνει μὲ τὸν Δημήτριο. Τὰ λεπτομερῆ χαρακτηριστικὰ αὐτῆς τῆς διαφοροποίησης καθὼς καὶ τὰ ὑποκρυπτόμενα αἰτία της εἶναι νομίζω σημαντικὸ νὰ ἀναζητηθοῦν καὶ νὰ ἀναδειχθοῦν. Μιὰ τέτοια σημαντικὴ ἔρευνα, ὅμως, ἐκφεύγει πλήρως τοῦ σκοποῦ καὶ τῶν ὁρίων τῆς παρούσης ἐργασίας. Νομίζω, πάντως, πὼς τὴν συνειδητοποίηση τῆς ἀδιαμφισβήτητης πολιτικῆς διαφοροποιήσεως μεταξὺ Μανουήλ Β' καὶ Ἰωάννου Η' θὰ πρέπει νὰ τὴν τοποθετήσουμε ὅπωςδήποτε ἤδη στὸ 1421. Καὶ σίγουρα τότε εἶναι ποὺ καὶ ὁ Δημήτριος, ἔστω καὶ στὴν ἐφηβεία του, ἀρχίζει νὰ βρίσκει τὸν ἑαυτὸ του σύμφωνο μὲ τὴν πολιτικὴ ἀντίληψη τοῦ πατέρα του. Ἄν δεχθοῦμε τὴν ὑπόθεση ὅτι ἀπὸ τὸ 1421-1422 ὁ Δημήτριος ἔχει, ὅψιμη ἔστω, ἀλλὰ δυναμικὴ πολιτικὴ ἀντίληψη, τότε ἐξηγεῖται ἡ πιθανότητα νὰ προέβη σὲ κάποιους σχεδιασμοὺς πολιτικῆς φύσεως. Ἡ ἀκριβὴς διάστασή τους μᾶς εἶναι φυσικὰ ἄγνωστη.

Ἔτσι, σὲ κάποια δεδομένη στιγμή, μυεῖ πιθανόν στὰ σχέδιά του δύο ἐμπίστους φίλους του καὶ μαζὺ διαφεύγουν στὸν Γαλατᾶ. Ἐκεῖ ἐκθέτουν τὶς φιλοδοξίες τους καὶ ζητοῦν τὴν βοήθεια τῶν Γενοβέζων στὴν ὑλοποίησή τους. Φαίνεται πὼς οἱ Γενοβέζοι ἔδωσαν βάση στὰ λεγόμενα τοῦ νεαροῦ Παλαιολόγου, τὸν ὁποῖον ἄλλωστε συνόδευε ὁ γενουατικῆς καταγωγῆς εὐγενής, Ἰλαρίων Ντόρια.²⁶⁴ Ἀκόμη καλύτερα, ὑπολόγισαν πὼς εἶχαν λαμβάνειν ἀπὸ τὸν ἡλικιωμένο αὐτοκράτορα, ὅταν θὰ ζητοῦσαν νὰ πληρωθοῦν τὰ ἔξοδα τοῦ Δημητρίου. Πάντως πιθανὴ σκέψη του νὰ ἐπισκεφθεῖ τὴν ὀθωμανικὴ αὐλὴ δὲν φαινόταν νὰ ἐξυπηρετεῖ τὰ συμφέροντά τους καὶ ἔτσι θὰ τὸν ἀπέτρεψαν, χρησιμοποιώντας ἴσως φῆμες γιὰ τὴν ἀφερεγγυότητα ἢ τὸν βάνανσο χαρακτήρα τοῦ νέου Σουλτάνου. Ἀντίθετα ἐνδέχεται νὰ τὸν ὥθησαν πρὸς τὴν Δύση καταδεικνύοντας τὸ ἰσχυρότερο βασίλειο τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης, τὴν ρωμαιο-καθολικὴ αὐτοκρατορία τῆς Οὐγγαρίας τοῦ Σιγισμούνδου τοῦ Λουξεμβούργου (1387-1437).²⁶⁵ Τὸ ταξίδι, λοιπόν, δὲν πρέπει νὰ διήρκεσε περισσότερο τοῦ ἐνὸς μηνός,

²⁶³ «... τῷ πατρὶ δὲ ἤκουες ὅμοιος παρὰ πάντων.» καὶ «... καὶ πολλοὶ ἦσαν, οἱ ... πολλὴν ἀνέωρων σοὶ τὴν πρὸς ἐκεῖνον ὁμοιότητα καὶ τὸ μὴ φύσει μόνον, ἀλλὰ καὶ ἐς τὰ ἄλλα ἅπαντα συγγενές.» Γεννάδιος - Γεώργιος Σχολάριος, «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως καὶ τῶν τοῦ πατρίου καὶ ἀληθοῦς δόγματος ἀντιποιομένων», Π.Π., τ. Β', 52, 23-4 καὶ 53, 2-5.

²⁶⁴ Πρβλ. ὑπόσημ. 252.

²⁶⁵ Πρβλ. τὸ πολὺ ἐνδιαφέρον κείμενο τοῦ Ioan Dan Mureșan, "Une histoire de trois empereurs, Aspects des relations de Sigismond de Luxembourg avec Manuel II et Jean VIII Paléologue", ἐν *Sigismund of Luxemburg and the Orthodox World*, ἐπιμ. Αἰκατερίνη Μήτσιου κ.ἄ., Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Wien, 2010, 41-101. Γενικῶς περὶ τῶν σχέσεων Οὐγγαρίας - Βυζαντίου

δοθέντος ότι ακολουθήθηκε ή δυτική παρευξείνιος διαδρομή μέχρι τὸ ὄχυρὸ τοῦ Ἀσπροκάστρου²⁶⁶ (σημ. Bilhorod - Dnistrovsky) καὶ ἐκεῖθεν πιθανότατα ή πλωτή ὁδὸς μέσω Δουνάβεως.

Ἐνδιαφέρον παρουσιάζει σὲ κάθε περίπτωση καὶ ή σύνθεση τῆς συνοδείας τοῦ Δημητρίου, ὅπως ἀναφέρεται ὀνομαστικά, κυρίως στὸν Συρόπουλο, ἀλλὰ καὶ στὸν Σφραντζῆ. Ὁ νεαρὸς εὐγενής, Γεώργιος Ἰζαούλ,²⁶⁷ εἶναι γνωστὸ ὅτι κατὰ τὸ σχετικὰ πρόσφατο παρελθὸν εἶχε ἀπωλέσει τὴν διοίκηση τῆς πόλεως τῶν Ἰωαννίνων ἀπὸ τὸν ἡγεμόνα τῆς Κεφαλληνίας Carlo I Tocco. Ὁ Γενουάτης στὴν καταγωγή πενθερὸς του, Ἰλαρίων Ντόρια (1372-1424),²⁶⁸ ἦταν γαμβρὸς τοῦ Μανουήλ Β΄, ἔχοντας νυμφευθεῖ ἑτεροθαλή ἀδελφή του. Ὁ Ματθαῖος Ἀσάν,²⁶⁹ μέλος τῆς γνωστῆς οἰκογενείας δυνατῶν τοῦ Μορέα, εἶναι ή πρώτη φορὰ ποὺ ἀπαντᾷ σὲ σχέση με τὸν Δημήτριο καὶ στὸ ἐξῆς θὰ ἀποτελέσει στενὸ συνεργάτη τοῦ δεσπότη καὶ ἔμπιστο ἄνθρωπό του. Ὅπως εὐκόλα παρατηρεῖ κανεῖς, πρόκειται γιὰ δεύτερης γραμμῆς ἀριστοκράτες, με ἀποτυχίες νὰ ἔχουν ἐγγραφεῖ ἤδη στὸ παθητικὸ τους, νεαροὺς ἢ ἐνδεχομένως καὶ δυσσαρεστημένους ἀπὸ τὴν κοινωνικὴ θέση καὶ ἐπιρροή ποὺ εἶχαν ὡς τότε κατακτήσει.

Γιὰ τὸ χρονικὸ διάστημα ποὺ παρέμεινε ὁ Δημήτριος στὴν Οὐγγαρία δὲν μᾶς πληροφορεῖ ὁ Σφραντζῆς, οὔτε ὅμως καὶ γιὰ τὸν χρόνο τῆς ἐπιστροφῆς του στὰ ἴδια. Ἀντιθέτως, ἀμέσως μετὰ τὸ χωρίο ποὺ ἐξετάζομε μᾶς παραθέτει πληροφορίες γιὰ τὸ ταξίδι τοῦ Ἰωάννου Η΄ στὴν Οὐγγαρία μέσω Ἰταλίας,²⁷⁰ καθὼς, λίγο μετὰ, καὶ γιὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ἰωάννου Η΄ ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία μέσω Δουνάβεως τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1424.²⁷¹ Ἀπὸ τὴν ἐν συνεχείᾳ περιγραφή τῆς ἐξαιρετικῆς χαρᾶς τοῦ γέροντα αὐτοκράτορα καὶ τῆς αὐτοκράτειρας - μητέρας, ὅταν ἐνημερώνονται τὴν ἐπικείμενη

κατὰ τὸν Μεσαίωνα ἰδὲ Π. Γ. Ἀντωνοπούλου, «Βυζάντιο καὶ Ουγγαρία: Μία πορεία πέντε αἰῶνων», *Διαλέξεις* I, ἐκδ. Οἱ φίλοι τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα, 2000, 13-29.

²⁶⁶ Περὶ τῆς διαδρομῆς ποὺ ἀκολούθησε ὁ Δημήτριος καὶ ή συνοδεία του πρὸς τὴν Οὐγγαρία, ἰδὲ βιβλιογραφικὴ ἀναφορὰ ἐν Συρόπουλος, 113, ὑποσ. 9. Ἐπίσης, τὸ πολὺ σημαντικὸ ἄρθρο τοῦ Ewald Kisliger, "Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos", ἐν *Byzantiaka* 4 (1984), 104-5, ὑποσημ. 41. Ἀκόμη, πρβλ. καὶ τίς σελ. 109-11 τοῦ ἰδίου ἄρθρου, ὅπου περιγράφεται σὲ γενικὲς γραμμὲς ή θαλάσσια διαδρομή τοῦ Γερμανοῦ Johann Schiltbergen ὡς τὸ Ἀσπρόκαστρο καὶ ή ποτάμια ἢ καὶ χερσαία ἐκεῖθεν καὶ μέχρι τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, ή ὁποία δὲν θὰ πρέπει σημαντικὰ νὰ διέφερε ἀπὸ τὴν ἀντίστοιχη διαδρομή ποὺ ἀκολούθησε τὸ 1423 ὁ Δημήτριος.

²⁶⁷ Πρβλ. ὑποσημειώσεις 247 καὶ 282 τοῦ παρόντος.

²⁶⁸ Περὶ τοῦ Ἰλαρίωνος Ντόρια ἰδὲ ἐν Thierry Ganchou, "Ilario Doria, le gambros génois de Manuel II Palaiologos: beau-frère ou gendre?", ἐν *REB* 66 (2008), 71-94, Κιουσοπούλου, *Βασιλεὺς*, 123, καὶ Ν. Iorga, *Τὸ Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο*, μτφρ. Γ.Καρᾶ, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα, 1989, 47.

²⁶⁹ Διὰ τὴν βουλγαρικῆς καταγωγῆς βυζαντινὴ αὐτὴ οἰκογένεια, ἰδὲ Α. Kazhdan, "Asan", ἐν *ODB*, τ. 1, 202.

²⁷⁰ Σφραντζῆς, XII, 3, 24.

²⁷¹ Σφραντζῆς, XIII, 1, 26.

ἐπιστροφή τοῦ Ἰωάννου Η΄, περιγραφή²⁷² πού μάλλον θυμίζει ἀνθρώπους οἱ ὅποιοι πληροφοροῦνται τελικῶς τὴν θετικὴ εἵδηση τῆς ἐπιστροφῆς ὄχι μόνον ἑνὸς παιδιοῦ τους (Ἰωάννου Η΄), ἀλλὰ ἴσως καὶ δύο (Δημητρίου), θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ συνάγει ὡς πιθανότερη τὴν κοινὴ ἐπιστροφή τῶν δύο. Φαντάζει, ἄλλωστε, πιθανὸ τὸ ἐνδεχόμενο ἐνημερωμένος καταλλήλως καὶ ἀπὸ τὴν πρεσβεία τοῦ Φιλέλφου, ὁ Σιγισμοῦνδος, νὰ παρέτεινε τὴν «φιλοξενία» τοῦ Δημητρίου στὴν αὐλὴ του τοῦλάχιστον μέχρι τῆς ἀφίξεως τοῦ Ἰωάννου Η΄ στὴν Οὐγγαρία, ὥστε νὰ ἀναχωρήσουν ἔπειτα τὰ δύο ἀδελφία μαζί. Φαίνεται δὲ λογικὸ νὰ συνέπεσε χρονικὰ ἡ παρουσία τῶν δύο ἀδελφῶν στὴν αὐλὴ τοῦ ἡγεμόνα τῶν Οὐγγρων καὶ ἀπὸ τὴν σειρὰ τῶν γεγονότων ὅπως τὰ παρουσιάζει καὶ ὁ Συρόπουλος, ὁ ὅποιος ὄχι μόνον καὶ ἐκεῖνος δὲν ἀναφέρει λεπτομέρειες περὶ τοῦ τρόπου καὶ χρόνου ἐπιστροφῆς τοῦ Δημητρίου εἰς τὰ ἴδια, ἀλλὰ τὸ ἀναφερόμενο στὴν μετάβαση τοῦ Ἰωάννου Η΄ στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη χωρὶς τὸ τοποθετεῖ καὶ ἐκεῖνος, σὰν τὸν Σφραντζῆ, ἀμέσως μετὰ τὴν ἀναφορὰ στὸ ταξίδι τοῦ Δημητρίου στὴν Οὐγγαρία.²⁷³ Ὅμως, παρὰ τὶς ἀμυδρὲς αὐτὲς ἐνδείξεις στὶς πηγὲς αὐτές, δὲν ὑπάρχει οὐδεμία ἀναφορὰ οὔτε καὶ τοῦ ὀνόματος τοῦ Δημητρίου.

Ὡστόσο, ὁ Ewald Kislinger, στὸ πολὺ καλὸ τοῦ ἄρθρου “Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos”,²⁷⁴ ἔρχεται νὰ φωτίσει μία σύγχρονη ἀναφορὰ τοῦ Γερμανοῦ σταυροφόρου Johann Schiltberger, ἡ ὁποία μᾶς ὁδηγεῖ σὲ ἄλλα συμπεράσματα. Ὁ Johann Schiltberger²⁷⁵ εἶχε ξεκινήσει τὸ 1396 ἀπὸ τὴν Βούδα τῆς Οὐγγαρίας ὡς μέλος μιᾶς πολυεθνικῆς σταυροφορικῆς καὶ ἀντι-ὀθωμανικῆς στρατιᾶς ὑπὸ τὸν Σιγισμοῦνδο. Μετὰ τὴν ἀτυχῆ γιὰ τοὺς Δυτικούς μάχη τῆς Νικοπόλεως (26 Σεπτεμβρίου 1396) ὁ Schiltberger αἰχμαλωτίσθηκε καὶ γιὰ χρόνια ἄλλαξε κυρίου, ἐνῶ μεταφερόταν ὅλο καὶ πιὸ βαθιὰ στὴν Μικρὰ Ἀσία καὶ τὸν Καύκασο. Τελικῶς μετὰ περιπετειώδη τρόπο κατάφερε νὰ ἀπελευθερωθεῖ ἀπὸ τοὺς δεσμῶτες του καὶ νὰ φθάσει στὴν Κωνσταντινούπολη μόλις τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1426. Ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσα ἀνεχώρησε τελικῶς διὰ θαλάσσης τὸν Μάρτιο τοῦ 1427 καὶ φθάνοντας στὸ Ἀσπρόκαστρο καὶ αὐτὸς ἀκολούθησε τὴν ποτάμιο διαδρομὴ ὡς τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη.

²⁷² Σφραντζῆς, XIII, 1-4, 26-28.

²⁷³ Συρόπουλος, II, 12, σ. 114: *Ὁ δὲ βασιλεὺς κῆρ Ἰωάννης, ὁρῶν τὸ ἀδιόρθωτον τῆς μάχης καὶ δυσχεραίνων, δεῖν ἔγνω καὶ αὐτὸς ἀπελθεῖν εἰς τὸν προειρημένον βασιλέα τῶν Ἀλαμανῶν, ὅπως παρακινήσῃ τοῦτον καὶ ποιήσῃ βοήθειάν τινα ὑπὲρ τῆς Πόλεως. Οἰκονομηθεὶς οὖν ἐξήλθε...*

²⁷⁴ E. Kislinger, “Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos”, *Byzantiaka* 4 (1984), 97-111.

²⁷⁵ Περὶ τῶν περιπετειῶν τοῦ Schiltberger μέχρι νὰ φθάσει τελικῶς στὴν Κωνσταντινούπολη, E. Kislinger, *ἐνθ.ἀν.*, 99-103.

Λίγο αργότερα βρέθηκε στην Λιθουανία, όπου και κατέγραψε τις εμπειρίες του, οι οποίες ευτυχώς μās σφζονται.²⁷⁶

Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς παραμονῆς τοῦ στὴν Κωνσταντινούπολη, μās πληροφορεῖ ὁ Schiltberger, εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ συναντηθεῖ μὲ τὸν αὐτοκράτορα. Ἀφοῦ ἐξέθεσε τὸ χρονικὸ τῆς πολυετοῦς ταλαιπωρίας του, ὁ Γερμανὸς σταυροφόρος ζήτησε νὰ βοηθηθεῖ ὥστε νὰ ἐπιστρέψει στὴν πατρίδα του. Ὁ αὐτοκράτορας τότε τὸν παρέπεμψε στὸν πατριάρχη, πιθανότατα γιὰ τὴν διευθέτηση τῶν λεπτομερειῶν τῆς διαμονῆς του στὴν Πόλη, καὶ τοῦ ζήτησε νὰ περιμένει μέχρις ὅτου ἓνας ἀδελφός του, ὁ ὁποῖος ἀσχολεῖται μὲ τὰ ζητήματα τοῦ βασιλέως τῶν Οὔγγρων Sigmund, ἀφίχθεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὅταν τὰ πλοῖα ποὺ θὰ μετέφεραν τὸν ἀδελφό του θὰ ἔπαιρναν τὸν δρόμο τῆς ἐπιστροφῆς γιὰ τὴν Βλαχία, τότε θὰ μπορούσε μαζί τους νὰ ἀναχωρήσει καὶ ὁ Schiltberger.²⁷⁷ Πολὺ εὔστοχα ὁ E. Kislinger ταυτίζει τὸν ἀναφερόμενο στὴν πηγὴ αὐτοκράτορα μὲ τὸν Ἰωάννη Η', τὸν Sigmund μὲ τὸν Σιγισμούνδο φυσικά, καὶ τὸν ἀδελφὸ τοῦ αὐτοκράτορα μὲ τὸν ἴδιο τὸν Δημήτριο.²⁷⁸ Ἡ προφανῶς ὀρθὴς αὐτὴ ταυτίσεις μās ὀδηγοῦν στὸ συμπέρασμα πὼς ὁ Δημήτριος τελικὰ βρέθηκε τὸ φθινόπωρο τοῦ 1423 στὴν αὐλὴ τοῦ Σιγισμούνδου, ἐκεῖ συναντήθηκε καὶ μὲ τὸν ἀδελφό του, ὁ ὁποῖος ἔφθασε αργότερα δι' ἄλλης ὁδοῦ, καὶ ἀποφασίζοντας νὰ μὴν τὸν ἀκολουθήσει στὴν ἐπιστροφή του στὴν Κωνσταντινούπολη, παρέμεινε στὴν Οὔγγαρία. Στὶς ἀρχὲς τοῦ 1427 εἶχε ὅμως γίνῃ ἤδη γνωστὴ στὴν Βασιλεύουσα ἡ ἐπικείμενη ἔλευσή του. Εἶχαν σταλεῖ βυζαντινὰ πλοῖα στὸ Ἀσπρόκαστρο γιὰ νὰ τὸν παραλάβουν, ὅπως εἶχε γίνῃ τὸ 1424 γιὰ τὸν Ἰωάννη Η',²⁷⁹ καὶ φαίνεται πὼς ὁ Schiltberger αὐτὰ τὰ πλοῖα θὰ ἔπρεπε νὰ περιμένει, καθὼς κατόπιν θὰ ἀναχωροῦσαν καὶ πάλι γιὰ τὴν Βλαχία, ὅποτε θὰ τὸν ἔπαιρναν μαζί τους. Ἔτσι, ἀπροσδόκητα λύνεται καθὼς φαίνεται τὸ μυστήριό τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ Δημητρίου, τὴν ὁποία θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε τελικῶς περὶ τὸν Φεβρουάριο ἢ Μάρτιο τοῦ 1427, ὅποτε καὶ ὁ Schiltberger ἀναχωρεῖ τελικῶς μὲ βυζαντινὰ πλοῖα γιὰ τὸ Ἀσπρόκαστρο.

²⁷⁶ Τὸ ἔργο σὲ κριτικὴ ἔκδοση ἀπὸ τὸν V. Langmantel, *Schiltbergers Reisebuch*, Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 172, Tübingen, 1885. Γιὰ σύγχρονη ἀπόδοση στὴν Γερμανικὴ ἰδὲ Johannes Schiltberger, *Als Sklave im osmanischen Reich und bei den Tataren, 1394-1427*, ἐπιμ. ἐκδ. U. Schlemmer, *Alte abenteuerliche Reiseberichte*, Erdmann, Stuttgart, 1983. Ὑπάρχει καὶ παλαιότατη ἀγγλικὴ μετάφραση J. B. Telfer, *The bondage and travels of Johann Schiltberger*, Hakluyt Society 58, London, 1879.

²⁷⁷ V. Langmantel, *Schiltbergers Reisebuch*, Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 172, Tübingen, 1885, 45, 26-30.

²⁷⁸ E. Kislinger, ἔνθ.ἀν., 104.

²⁷⁹ Σφραντζῆς, XIII, 1: ...ἐπανῆλθε καὶ εἰς τὴν Πόλιν ἀπὸ τοῦ μέρους τοῦ εἰς τὸν Δανούβιον ποταμὸν Κελλίου ὀνομαζομένου ὁ βασιλεὺς κῆρ Ἰωάννης, ἀπελθόντων κατέργων ἀπὸ τῆς Πόλεως ἐκεῖσε.

Τίθεται βεβαίως μία σειρά από ερωτήματα. Όπως, γιατί ο Δημήτριος δεν επέστρεψε με τον Ιωάννη Η' στην Κωνσταντινούπολη το 1424. Γιατί επέλεξε να μείνει στην Ούγγαρία και δὴ γιὰ τριάμισι περίπου χρόνια (Φθινόπωρο 1423 - άνοιξη 1427). Οί συνοδοί του παρέμειναν μαζί του ἢ κάποιοι παρέμειναν καὶ κάποιοι ἄλλοι ἀπεχώρησαν νωρὶς μετὰ τὸν Ιωάννη Η'. Ποιὸς συντηροῦσε τὸν νεαρὸ Δημήτριο καὶ ποιοὺς κάλυπτε τὰ ἐξοδα τῶν κινήσεών του καὶ τῆς ὅποιας συνοδείας του. Γιὰ κανένα ἀπὸ αὐτὰ τὰ φυσικῶς ἀναφύεμενα ἐρωτήματα δὲν ἔχουμε ἀπαντήσεις. Ξεκινώντας ὡστόσο ἀπὸ τὸ τελευταῖο μπορῶ νὰ φαντασθῶ ὅτι τὸ αὐτοκρατορικὸ ταμεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως δύσκολα θὰ μποροῦσε νὰ ἀνθέξει τὴν ἐπιβάρυνση τῆς συντήρησης τοῦ νεαροῦ πορφυρογεννήτου καὶ τῆς ἔστω ὀλιγοπρόσωπης συνοδείας του στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη.²⁸⁰ Ὅμως, τί ἦταν τελικῶς ἐκεῖνο ποὺ ἔκανε τὸν Δημήτριο ἐξ ἀρχῆς νὰ δραπετεύσει ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, νὰ καταφύγει στὸν Γαλατᾶ καὶ ἀπὸ ἐκεῖ στὴν Ούγγαρία, ἀπ' ὅπου ἔκανε τριάμισι χρόνια νὰ ἐπιστρέψει; Πιστεύω πὼς δὲν ἦταν οὔτε ἐφηβικὴ ἐπαναστατικὸτητα, οὔτε ἡ ὀψιμη ὑπερβολικὴ φιλοδοξία. Πιθανότερο εἶναι ὁ νεαρὸς Παλαιολόγος νὰ δέχθηκε κάποια πολὺ μεγάλη προσβολὴ ἢ νὰ ἐνοχλήθηκε βαθιὰ ἀπὸ κάποια συμπεριφορὰ ἢ νὰ πρωταγωνίστησε σὲ κάποια ἐντονη διαφωνία εἴτε πολιτικὴ, εἴτε ἐνδοοικογενειακὴ ἢ ἀκόμη καὶ νὰ ἀπειλήθηκε. Ἄγνωστο τὸ τί τελικῶς συνέβη. Ὡστόσο, ἂν τελικῶς ὑπῆρξε ἡ πληροφορία πὼς ὁ Δημήτριος ἀπὸ τὸν Γαλατᾶ θὰ μετέβαινε στοὺς Ὀθωμανοὺς ὡς ἐξωμότης, εἶναι λογικὸ νὰ τοῦ ζήτησαν ἐπιτακτικῶς καὶ ἐπιστρέψει ἐντὸς τῶν τειχῶν. Σὲ ἀρνητικὴ του ἀπάντηση ἴσως τοῦ πρότειναν τὴν αὐλὴ τοῦ φίλου αὐτοκράτορα Σιγισμούνδου, ὅπου με ἡρεμία θὰ μποροῦσε νὰ σκεφθεῖ καὶ νὰ λάβει τίς ὅποιες του ἀποφάσεις. Μάλιστα, ὅπως μαρτυρεῖ ὁ Συρόπουλος,²⁸¹ τότε ἐστάλη κοντά του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ὁ Ματθαῖος Ἀσάν, τοῦ ὁποῖου ὁ ρόλος δὲν μπορεῖ φυσικὰ νὰ διευκρινισθεῖ πλήρως. Ἀπὸ τὴν διατύπωση φαίνεται πὼς μᾶλλον δὲν εἶχε φύγει μαζί μετὰ τὸν Δημήτριο στὸν Γαλατᾶ, ἀλλὰ τώρα ἐρχόταν νὰ προστεθεῖ στὴν συνοδεία τοῦ νεαροῦ *ἀθηντόπουλου* σταλμένος ἀπὸ τὰ βυζαντινὰ ἀνάκτορα.

²⁸⁰ Περὶ τῶν δημοσίων οικονομικῶν τὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε ἰδέ, ὅπως ἐνδεικτικῶς, τὸ κλασσικὸ τοῦ D. A. Zakythinos, *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle*, Athènes, 1948, 17-20, 97-8 καὶ 102-5, τῶν Angeliki E. Laiou καὶ Cécil Morrisson, *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, New York, 2007, ἰδίως 215-24 καὶ 224-7, ὅπου ἐν πολλοῖς ἐπαναλαμβάνονται τὰ προηγούμενα, καὶ τὸ ἄρθρο τοῦ P. Charanis, "Economic factors in the decline of Byzantine Empire", *Journal of Economic History* 13 (1953), 412-24. Πρὸβλ. ἐπίσης τὸ σημαντικὸ ἔργο τοῦ Michael F. Hendy, *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300 - 1450*, Cambridge University Press, London - New York - Melbourne, 1985, 536-546, ὅπου περιγράφεται ἡ φθίνουσα πορεία τοῦ βυζαντινοῦ νομίσματος, κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς αὐτοκρατορίας.

²⁸¹ Συρόπουλος, II, 11, σ.112.

Ὁ Δημήτριος μετέβη τελικῶς στὴν αὐλὴ τοῦ Σιγισμουῦνδου. Στὴν αὐλὴ τοῦ Σιγισμουῦνδου μᾶς εἶναι ἄγνωστο, ἂν ὁ ἰσχυρὸς ἡγεμόνας δέχθηκε νὰ παραχωρήσει ἀκρόαση στὸν ἔφηβο Παλαιολόγο. Νομίζω πάντως πὼς τὸ γεγονὸς αὐτὸ ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν διάρκεια παραμονῆς τοῦ Δημητρίου στὴν ξένη ἐπικράτεια. Δὲν θεωρῶ δηλαδὴ πιθανό, ἐφόσον ὁ Δημήτριος παρέμεινε στὴν Οὐγγαρία τριάμισι χρόνια, νὰ μὴν ὑπῆρξε καμία συνάντηση μὲ τὸν ἰσχυρὸ ἄνδρα τῆς Κεντρικῆς Εὐρώπης. Ὁ Σιγισμουῦνδος σίγουρα πληροφορήθηκε τοὺς λόγους τῆς ἐπισκέψεως τοῦ βυζαντινοῦ πρίγκιπα, ὅπως καὶ ὅ,τι ἄλλο τὸν ἐνδιέφερε. Εἶναι δὲ πιθανὸν νὰ ἔκρινε σκόπιμη τὴν ἐνημέρωση τῆς κυβέρνησης στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐσχάτως, ὁ Thierry Ganchou σὲ ἄρθρο του γιὰ τὸν Γεώργιο Ἰζαοῦλ²⁸² ἐπισημαίνει γνωστὴ ἐπιστολὴ τοῦ Φραγκίσκου Φιλέλφου (Francesco Filelfo), γνωστοῦ Ἰταλοῦ λογίου τοῦ 15ο αἰῶνος (1398-1481),²⁸³ ἀπευθυνόμενη πρὸς τὸν καρδινάλιο Πικολομίνι (Piccolomini). Στὴν μεταγενέστερη τῶν γεγονότων ποὺ ἐξετάζουμε ἐπιστολὴ ὁ Φίλελφος ὑποστηρίζει πὼς ὁ Ἰωάννης Η΄ τὸν ἔστειλε τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴν αὐλὴ τοῦ Σιγισμουῦνδου προκειμένου νὰ μεταφέρει ἀνησυχίες τῆς Κωνσταντινουπόλεως πὼς ἀληθινὸς ἴσως σκοπὸς τοῦ Δημητρίου ἦταν ἡ κατάληξί του στὴν αὐλὴ τοῦ Ὀθωμανοῦ ἡγεμόνα. Σύμφωνα μὲ τὸν Φίλελφο μάλιστα, ὁ Ἰωάννης Η΄ ζητοῦσε τὴν παρέμβαση τοῦ Οὔγγρου ἡγεμόνα, ὥστε πιθανὸς τέτοιος σχεδιασμὸς τοῦ Δημητρίου νὰ ἀποτραπεῖ. Στὴν ἴδια αὐτὴ ἐπιστολή, ἡ ἀναφορὰ τοῦ Φιλέλφου στὶς προβληματικὲς σχέσεις μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν (Ἰωάννου Η΄ - Δημητρίου) ἤδη δὲν μᾶς προξενεῖ ἰδιαίτερη ἐντύπωση.

Ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης Η΄ γνωρίζουμε πὼς τὸν Νοέμβριο τοῦ 1423 ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν Βενετία.²⁸⁴ Ἀπ’ ἐκεῖ, τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1424, ἔφθασε στὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη καὶ στὴν αὐλὴ τοῦ Σιγισμουῦνδου. Εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέσουμε πὼς ὁ Ἰωάννης Η΄ ἤσκησε πιέσεις στὸν 17χρονο Δημήτριο νὰ τὸν ἀκολουθήσει στὴν προγραμματιζόμενη ἐπιστροφή του στὴν Κωνσταντινούπολη. Αὐτὸς πρέπει νὰ ἦταν καὶ ἓνας ἀπὸ τοὺς λόγους τῆς ἀποδημίας του ὡς τὴν αὐλὴ τοῦ Εὐρωπαίου μονάρχη. Εἶναι λογικὸ οἱ γονεῖς τῶν δύο Παλαιολόγων νὰ ἦσαν ἀνήσυχοι στὴν πρωτεύουσα γιὰ τὶς ἐξελίξεις καὶ νὰ ἀδημονοῦσαν γιὰ τὴν ἐπιστροφή καὶ τῶν δύο παιδιῶν τους. Θεωρῶ πὼς ὁ Δημήτριος ἀρνήθηκε κατηγορηματικὰ νὰ ἀκολουθήσει τὸν ἀδελφὸ του, καί, ἐὰν

²⁸² Thierry Ganchou, “Giourgès Izaoul de Ioannina, fils du despote Esau Buondelmonti, ou les tribulations balkaniques d’ un prince d’ Épire dépossédé”, ἐν *Medioevo Greco* 8, 2008, 1-42.

²⁸³ Ἰδὲ P. Viti, “Filelfo, Francesco”, ἐν *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma, 1997, 624, ἐπίσης N. G. Wilson, *Ἀπὸ το Βυζάντιο στὴν Αναγέννηση, Ἑλληνικὲς Σπουδὲς κατὰ τὴν Ἰταλικὴ Αναγέννηση*, μτφρ. Φωτεινὴ Πρεβεδοῦρου - Γεωργίνη, ἐκδ. Λιβάνη, Ἀθήνα, 1994, 95-105.

²⁸⁴ Σφραντζῆς, XII, 3, 24, καὶ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.13, #10, 117.

κάτι τέτοιο συνέβη, ίσως καταδεικνύει και τον κυρίως αίτιο της άρχικης αναχώρησης του Δημητρίου από την Κωνσταντινούπολη, τὸ θέρος τοῦ 1423. Μπορῶ νὰ φαντασθῶ τὸν Ἰωάννη Η΄ νὰ ζητεῖ ἀπὸ τὸν Σιγισμούνδο τὴν φιλοξενία τοῦ ἀδελφοῦ του γιὰ ὅσο χρειασθεῖ, νὰ δηλώνει ὅτι τὸ Βυζάντιο καὶ ὁ αὐτοκράτοράς του θὰ ἦταν εὐγνώμων γιὰ τὴν εὐγενικὴ αὐτὴ κίνηση, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐπισημαίνει τὸν κοινὸ κίνδυνο σὲ περίπτωσι πού ὁ Δημήτριος εὔρισκε τρόπο νὰ διαφύγει στὴν αὐλὴ τοῦ Ὁθωμανοῦ σουλτάνου. Ἔτσι κάπως νομίζω πὼς θὰ πρέπει νὰ ἐξηγήσουμε τὰ πράγματα. Καὶ ἔτσι ἐξηγεῖται, πιστεύω, καὶ ἡ μαρτυρούμενη ἀπὸ τὸν Σφραντζῆ²⁸⁵ ἀδημονία τῶν γονέων τῶν δύο Παλαιολόγων γιὰ τὴν ἄφιξη τοῦ Ἰωάννου Η΄, ἀλλὰ καὶ ἡ ἐντυπωσιακὴ, ὅπως περιγράφεται, χαρὰ τους στὸ ἄκουσμα τῆς ἀναμενόμενης ἐπιστροφῆς. Εἶναι προφανὲς βεβαίως πὼς δὲν γνώριζαν ὅτι μόνον ὁ Ἰωάννης Η΄ ἐπέστρεφε.²⁸⁶ Φαντάζεται κανεὶς τὴν ἀπογοήτευσή του ὅταν κατέστη ἀντιληπτὸ ὅτι ὁ Δημήτριος εἶχε παραμείνει στὴν Οὐγγαρία.

Χρόνια ἀργότερα, τὸ 1437, ὅταν μία πολυμελὴς βυζαντινὴ ἀντιπροσωπεῖα θὰ ἐτοιμάζεται νὰ μεταβεῖ στὴν Ἰταλία γιὰ νὰ συμμετάσχει σὲ μία ἐνωτικὴ ἐκκλησιαστικὴ σύνοδο,²⁸⁷ παραδίδεται πὼς ὁ Ἰωάννης Η΄ δικαιολόγησε τὴν ἀναγκαστικὴ συμμετοχὴ καὶ τοῦ Δημητρίου στὴν ἀποστολὴ ὡς αὐτονόητη καὶ ἐπιβεβλημένη γιὰ λόγους πού ὅλοι γνωρίζουν.²⁸⁸ Ἐνῶ σύγχρονες καὶ μεταγενέστερες ἐνθυμήσεις ἢ χρονολογίες χαρακτηρίζουν ἤδη τότε τὸν Δημήτριο ὡς *σκανδαλοποιόν*.²⁸⁹ Ἀναζητῶντας νὰ ἐντοπίσει κανεὶς ποιὸ ἢ ποιά ἦσαν ἀκριβῶς τὰ γνωστὰ ὡς τότε πολιτικὰ προφανῶς *σκάνδαλα*, τὰ ὁποῖα δημιούργησε ἢ στὰ ὁποῖα πρωταγωνίστησε ὁ Δημήτριος, ἀδυνατεῖ νὰ βοηθηθεῖ ἀπὸ τίς πηγές. Προσωπικῶς θεωρῶ πὼς ἡ ἀνεξήγητη γιὰ τοὺς πολλοὺς, καὶ γιὰ ἐμᾶς ἀκόμη σήμερα, *φύγῃ* τοῦ Δημητρίου στὸν Γαλατᾶ, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1423, ἀπετέλεσε *σκάνδαλον* γιὰ τοὺς συγχρόνους του. Ἡ ἄρνησή του νὰ ἐπιστρέψει στὴν Πόλη, παρὰ τίς ἐκκλήσεις τῶν γονέων του, καὶ ἡ ἐν συνεχείᾳ μετάβασή του στὴν Οὐγγαρία, σὲ αὐτὴ τὴν νεαρὴ ἡλικία, χωρὶς προφανῆ στοὺς πολλοὺς λόγο καὶ μὲ ἐπιβάρυνση τῶν δημοσίων οικονομικῶν θὰ μεγέθυνε ὅπωςδὴποτε τὸ προξενηθὲν *σκάνδαλον*. Τέλος, ἡ ἐπιστροφή τοῦ Ἰωάννου Η΄ μόνου ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη περὶ

²⁸⁵ Σφραντζῆς, XIII, 4, 28.

²⁸⁶ Μάλιστα ὁ Ἰωάννης Η΄ ἔστειλε καὶ γραπτὸ σημεῖωμα στοὺς γονεῖς του «ὅτι καὶ ὑγιαίνει καὶ ἀπέρχεται καλῶς», χωρὶς νὰ ἀναφέρει τίποτε περὶ τοῦ ἀδελφοῦ του, τὸν ὁποῖον ἦταν δεδομένο ὅτι θὰ συναντοῦσε νωρίτερα στὴν αὐλὴ τοῦ Σιγισμούνδου. Ἰδὲ Σφραντζῆς, XIII, 3, 28. Εἶναι πιθανόν, ἀπὸ τὸ σύντομο σημεῖωμα, νὰ ἐξήχθη τὸ συμπέρασμα ὅτι ἔληξε ἐπιτυχῶς ἡ ἀποδημία καὶ πὼς ἐπιστρέφουν αἰσιῶς Ἰωάννης Η΄ καὶ Δημήτριος.

²⁸⁷ Πρβλ. Κεφ. Δ΄ παρόντος.

²⁸⁸ «...καὶ πάντες οἶδασιν ὅτι ἀνάγκη ἐστὶν ἐλθεῖν καὶ αὐτὸν μεθ' ἡμῶν.», Συρόπουλος, Γ΄, 30, 190-1.

²⁸⁹ Πρβλ. Συρόπουλος, III, 15, 608, καὶ *Ἐκθεσις Χρονική*, 562, 10-12.

τὰ τέλη Ὀκτωβρίου τοῦ 1424 καὶ ἡ γνωστοποίηση τόσο τῆς κατηγορηματικῆς ἀρνήσεως τοῦ Δημητρίου νὰ ἐπιστρέψει, ὅσο καὶ τῶν εἰκαζομένων προθέσεων του νὰ μεταβεῖ στὸν Ὀθωμανὸ σουλτάνο, ἀπετέλεσαν ἀκόμη μεγαλύτερο σκάνδαλο καὶ ἄρχισαν ἀσφαλῶς νὰ δημιουργοῦν ἀρνητικὴ εἰκόνα γιὰ τὸν νεαρὸ πορφυρογέννητο Παλαιολόγο. Νομίζω πὼς ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ φήμη του ὡς *σκανδαλοποιοῦ* ἤδη τὸ 1437.

Ἡ ἀντίθεση τῆς περιπτώσεως τοῦ Δημητρίου σὲ σύγκριση μὲ τὸν ἀδελφό του Κωνσταντῖνο θὰ πρέπει νὰ ἦταν μεγάλη στὰ μάτια τῶν συγχρόνων τους Βυζαντινῶν. Ὁ Ἰωάννης Η΄ εἶχε φροντίσει, πρὶν τὴν ἀναχώρησή του γιὰ τὴν Βενετία τὸ 1423, νὰ ὀρίσει τὸν Κωνσταντῖνο ὑπεύθυνο τῶν πραγμάτων τῆς πρωτεύουσας,²⁹⁰ καὶ μάλιστα γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν τοῦ ἀπένειμε καὶ τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη.²⁹¹ Ὁ ὀρισμὸς ἀντιβασιλείας θὰ ἔγινε, βεβαίως, καὶ μὲ ὑπόδειξη τοῦ ἰδίου τοῦ Μανουὴλ Β΄, ἀδυνάμου πλέον γιὰ ρόλους ἀπαιτητικούς. Εἶναι δὲ ἡ πρώτη φορὰ ποὺ μαρτυρεῖται καὶ ἀπὸ τὶς πηγές ἡ ὡς τώρα εἰκαζόμενη συνεργασία τῶν δύο ἀδελφῶν (Ἰωάννου Η΄ - Κωνσταντίνου). Συνεργασία ποὺ κατὰ τὴν γνώμη μου ἀποτελεῖ σοβαρὴ πρώτη ἔνδειξη συναντίληψης τῶν δύο τους.²⁹² Πάντως, ὁ Μανουὴλ Β΄ ἐξακολουθοῦσε νὰ εἶναι παρὼν. Ἡ ἐνεργός, ἀλλὰ διακριτικὴ, παρουσία τοῦ Μανουὴλ Β΄ μαρτυρεῖται ἐμμέσως καὶ ἀπὸ τὸν Σφραντζή²⁹³ στὴν περιγραφή τῶν διαπραγματεύσεων ποὺ προηγήθησαν τῆς συνθήκης μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Ὀθωμανῶν, ἡ ὁποία ὑπεγράφη στὰ τέλη Φεβρουαρίου τοῦ 1424, μῆνες πρὶν τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ἰωάννου Η΄ ἀπὸ τὴν Κεντρικὴ Εὐρώπη, καὶ ἡ ὁποία θὰ ἐπέφερε ἐνὸς εἴδους εἰρηνικὴ συνύπαρξη μεταξὺ τῶν δύο

²⁹⁰ Donald Nicol, *The Immortal Emperor*, University Press, Cambridge, 1992, 6. Κανείς ἄλλος ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς τοῦ αὐτοκράτορα δὲν θὰ μπορούσε νὰ ὑπηρετήσῃ τὴν στιγμὴ ἐκείνη ὡς ἀντιβασιλεύς. Ὁ Θεόδωρος Β΄ βρίσκεται στὴν Πελοπόννησο, ὅπως καὶ ὁ μικρότερος Θωμᾶς. Ὁ Ἀνδρόνικος, μετὰ τὴν παράδοση τῆς Θεσσαλονίκης στοὺς Βενετοὺς (Σεπτέμβριος 1423), ἔχει βρεῖ καταφύγιο μᾶλλον στὴν Κωνσταντινούπολη, ἂν καὶ ὁ Donald Nicol ἀναφέρει ὡς τόπο ἡσυχίας τοῦ Ἀνδρόνικου τὸν Μυστρά. Ἰδὲ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 526, ὅπου καὶ βιβλιογραφικὲς ἀναφορές. Τῆς αὐτῆς ἀπόψεως εἶναι καὶ ὁ Ἀπ. Βακαλόπουλος ἐν *A History of Thessaloniki*, μτφρ. Τ. F. Carney, ἐκδ. Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 1963, 66. Σύμφωνα μὲ τὸν Σφραντζή, (Σφραντζῆς, XVI, 8, 40) ὁ Ἀνδρόνικος θὰ ἐκμετρήσῃ τὸ ζῆν ὡς μοναχὸς Ἀκάκιος λίγα χρόνια μετὰ (1427/8;) καὶ θὰ ἐνταφιασθεῖ στὴν μονὴ Παντοκράτορος, ὅπου καὶ διέμενε. Δύο σχετικὰ ἄρθρα νομίζω πάντως πὼς θὰ πρέπει κανεὶς νὰ προσμετρήσῃ ὡς πρὸς τὴν ἐπίσημη προσέγγιση τοῦ βίου τοῦ πρόωρα χαμένου αὐτοῦ γιου τοῦ Μανουὴλ Β΄, πρῶτον τὸ πρόσφατο τοῦ Ν. Μελβάνι, «Ο δεσπότης Θεσσαλονίκης Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος καὶ τὸ Ἅγιον Ὄρος», ἐν *Πρακτικὰ ΣΤ΄ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου, Τὸ Ἅγιον Ὄρος στὸν 15^ο καὶ 16^ο αἰῶνα*, Ἀγιορείτικὴ Ἑστία – Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2012, 417-29, καὶ ἔπειτα τοῦ J. Tsaras, “La fin d’Andronic Paléologue dernier despote de Thessalonique”, *RESEE* 3 (1965), 419-32.

²⁹¹ Nicol, *Immortal Emperor*, 6.

²⁹² Ὁ Jonathan Harris, ἐν Harris, *The End*, 112-5, διαβλέπει ἀντιθέτως σχέσεις ἀντιζηλίας καὶ πιθανοῦ ἀνταγωνισμοῦ μεταξὺ Ἰωάννου Η΄ καὶ Κωνσταντίνου. Ἡ ἄποψη αὐτή, κατὰ τὴν γνώμη μου, δὲν εἶναι πειστικὴ, οὔτε καὶ ὑποστηρίζεται ἐπαρκῶς ἀπὸ τὶς πηγές. Πρόκειται καθαρὰ γιὰ αἰόλη ὑπόθεση.

²⁹³ Σφραντζῆς, XII, 4, 26, στ.8-10: «... καὶ ὅτι, ἂν δεῖσῃ, νὰ γράψω καὶ δι’ ὑφειλιτῶν εἰς τε τὸν ἅγιον βασιλέα (Μανουὴλ Β΄) καὶ εἰς τὸν υἱὸν αὐτοῦ τὸν βασιλέα εἰς τὴν Οὐγγαρίαν εὐρισκόμενον.»

κρατῶν.²⁹⁴ Ἡ θέση τοῦ Βυζαντίου μὲ τὴν συνθήκη αὐτὴν δὲν ἐπεβαρύνετο μόνον στὸ ἐπίπεδο τῆς ἐπισήμου ἀπωλείας ἐδαφῶν, ἀλλὰ καὶ σὲ ἐπίπεδο κύρους καὶ δημοσίων οἰκονομικῶν, ἀφοῦ τὸ κράτος μετέπιπτε καὶ πάλι μετὰ τὴν περίοδο τῆς μάχης τῆς Ἀγκύρας (1402) στὴν θέση τοῦ ὑποτελοῦς, καλούμενο νὰ καταβάλλει ἐτησίως στοὺς Ὀθωμανοὺς φόρο 100.000 δουκάτων.

Τὸ περιστατικὸ αὐτὸ, ὅπως καὶ τὸ προηγούμενο τῆς διαπεραίωσης τοῦ σουλτάνου Μέχμεντ Ι. ἀπὸ τὴν εὐρωπαϊκὴν στὴν ἀσιατικὴ πλευρὰ τοῦ Βοσπόρου, καταδεικνύουν αὐτὸ πὺν σημαντικοὶ ἱστορικοὶ τῆς ὑπὸ ἐξέτασιν περιόδου συμφωνοῦν πῶς διακρίνεται μὲ ἀρκετὴ ἐνάργεια.²⁹⁵ Ἡ ἀναγκαία κατευναστικὴ καὶ πάντως ἀπολύτως διπλωματικὴ πολιτικὴ τοῦ Μανουὴλ Β΄ πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς πρέπει νὰ εἶχε ἔνοχλῃσει κάποιους θερμοαίμους Βυζαντινοὺς νεαροὺς, οἱ ὅποιοι στὰ πρόσωπα τοῦ Ἰωάννου Η΄ καὶ τοῦ μικροτέρου, ἀλλὰ πιὸ δυναμικοῦ, ἀδελφοῦ του Κωνσταντίνου ἔβλεπαν τὴν ιδεώδη νέα καὶ ἐμπνευσμένη, κατάλληλη ἡγεσία γιὰ τὸ Βυζάντιο.²⁹⁶ Εἶναι σαφὲς πῶς ὁ Μανουὴλ Β΄ εἶχε σὲ πολλὰ ζητήματα γνώμη διαφορετικὴ ἀπὸ ἐκείνην τοῦ Ἰωάννου Η΄ καὶ τὴν ἐξέφραζε.²⁹⁷ Πλὴν, ὅμως, οἱ σωματικὲς καὶ ψυχικὲς δυνάμεις του δὲν τοῦ ἐπέτρεπαν πιά νὰ ἐπιβάλλει τὴν σῶφρονα γνώμη του ἢ νὰ ὀξύνει περαιτέρω τὴν διαφωνία. Μποροῦμε νὰ φανταστοῦμε ὅτι ἤδη ἀπὸ τὸ 1421 καὶ ἔπειτα ἀφοσιώθηκε περισσότερο στὶς μελέτες του, στὶς συζητήσεις μὲ τοὺς λογίους φίλους του, ὅπως τὸν μοναχὸ Ἰωσήφ Βρυέννιο κυρίως ἢ τὸν ἐπίσκοπο Ἰωάννη Χορτασμένο, καὶ στὴν ζωὴ τῆς ἐκκλησίας. Ἄλλωστε εἶναι γνωστὸ πῶς οἱ βυζαντινοὶ τῶν Παλαιολογείων Χρόνων ἔβρισκαν στὴν θεολογία τὴν ἰδανικὴ διαφυγὴ ἀπὸ τὴν φρίκη τῆς ἱστορίας. Ἔτσι ἐξηγεῖται ὅτι λίγους μῆνες πρὶν ἀποβιώσει ἐπέλεξε νὰ περιβληθεῖ τὸ μοναχικὸ ῥάσο, ὑπὸ τὸ ὄνομα Ματθαῖος.²⁹⁸ Ὁ θάνατος τοῦ Μανουὴλ Β΄ ἐπισυνέβη στὶς 21 Ἰουλίου 1425, ὅταν ὁ Δημήτριος, σὲ ἡλικία 18 ἐτῶν περίπου, βρισκόταν ἀκόμη στὴν Οὐγγαρία.

²⁹⁴ Ἰδὲ Ostrogorky, Ἱστορία, 262, ὅπου πιθανῶς ἐκ παραδρομῆς ἀναφέρεται ὡς χρονολογία συνάψεως τῆς συνθήκης τὸ 1426, Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 524, Barker, *Manuel II*, 379, Harris, *The End*, 110-1.

²⁹⁵ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 529, Harris, *The End*, 103-6 καὶ 114-5, ἰδίως δὲ 92, Barker, *Manuel II*, 298, 314, 349-50, ἐπίσης Angold, *Ἡ ἄλωση*, 58-9.

²⁹⁶ Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ στὰ χρόνια τῆς δυναστείας τῶν Παλαιολόγων πὺν μιὰ νεώτερη γενιὰ γεμάτη φροῦδα αὐτοπεποιθήση ζητᾷ νὰ ἀναλάβει τὰ ἡνία τῆς αὐτοκρατορίας. Ἐνδεικτικῶς πρβλ. Donald Nicol, *Τὸ Τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, μτφρ. Μ. Μπλέτας, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα, 1997, 54-6, ἢ Harris, *The End*, 5-7.

²⁹⁷ Εἶναι χαρακτηριστικὸ τὸ γνωστὸ περιστατικὸ πὺν μᾶς παραδίδεται ἀπὸ τὸν Σφραντζῆ, ὅπου εἰς ἐπὶ-κοον τοῦ ἰδίου ὁ Μανουὴλ Β΄ νοθετεῖ τὸν Ἰωάννη Η΄ καί, κατόπιν, σχολιάζει τὴν ματαιοδοξία τοῦ γιου-οῦ του λέγοντας ἐπικριτικὰ πῶς ἡ αὐτοκρατορία δὲν χρειάζεται βασιλέα πλέον, ἀλλὰ (ἄξιον) οἰκονόμο-διαχειριστή. Σφραντζῆς, XXIII. 5-7, 82.

²⁹⁸ Barker, *Manuel II*, 383.

Ὁ Δημήτριος πληροφορήθηκε σίγουρα τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του, ἔστω καὶ μὲ κάποια καθυστέρηση. Ἡ ἀπώλεια τοῦ πατέρα του δὲν θὰ πρέπει νὰ ἦταν γεγονὸς ποὺ τὸν αἰφνιδίασε, κυρίως διότι ἡ ἡλικία τοῦ Μανουὴλ Β΄ ἦταν μεγάλη γιὰ τὴν ἐποχὴ (75 χρόνων), ἀλλὰ καὶ διότι ἡ βαριά του ἀσθένεια ἐπέτεινε σίγουρα τὴν βεβαιότητα σύντομης ἐλεύσεως τοῦ μοιραίου.²⁹⁹ Σίγουρα ὁμως τὸ γεγονὸς τὸν λύπησε καὶ τὸν προβλημάτισε βαθιά. Δυστυχῶς δὲν ἔχουμε ἀπολύτως καμία ἀναφορὰ στὶς πηγές γιὰ τὴν προσληψὴ τοῦ γεγονότος ἀπὸ τὸν Δημήτριο. Ἐκεῖνο ποὺ θὰ πρέπει νὰ ἐντυπωσίασε τὸν νεαρὸ Δημήτριο, ἐφόσον τὸ πληροφορήθηκε, ἔστω ἀργότερα, εἶναι τὸ «βαθὺ καὶ εἰλικρινές» πένθος τῶν Βυζαντινῶν γιὰ τὸν αὐτοκράτορά τους.³⁰⁰ Πρέπει, ὅπωςδήποτε, νὰ θεωρήσουμε δεδομένα τὰ αἰσθήματα βαθέως σεβασμοῦ καὶ πιθανῶς θαυμασμοῦ ποὺ εἶναι λογικὸ νὰ ἔτρεφε γιὰ τὸν πατέρα του ὁ Δημήτριος. Σίγουρα, ὡστόσο, θὰ εἶχε διδαχθεῖ καὶ τὴν οἰκογενειακὴ ἱστορία καὶ θὰ γνώριζε τὶς παγερὲς ἢ καὶ ἀρνητικὲς ἐκδηλώσεις μὲ τὶς ὁποῖες ὑπεδέχθησαν οἱ Βυζαντινοὶ τὶς ἀναγγελίες τῶν θανάτων τοῦ Μιχαὴλ Η΄³⁰¹ καὶ τοῦ παπποῦ του Ἰωάννου Ε΄,³⁰² αὐτοκρατόρων ποὺ προσεπάθησαν νὰ προωθήσουν τὴν Ἑνωσιὴ τῶν Ἐκκλησιῶν. Θὰ πρέπει δὲ νὰ θεωρήσουμε βέβαιον πὼς ἡ σύγκριση τῆς τότε λαϊκῆς ὀργῆς μὲ τὴν τωρινὴ πάνδημη θλίψη γιὰ τὸν Μανουὴλ Β΄³⁰³ θὰ ἀξιολογήθηκε σοβαρὰ ἀπὸ τὸν Δημήτριο, ὁ ὁποῖος πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ θαύμασε τὴν εὐρεία ἀποδοχὴ τοῦ πατέρα του ἀπὸ τοὺς ὑπηκόους του. Ἄν δεχθοῦμε τὴν ὑπόθεση ποὺ ἀναπτύχθηκε στὸ προηγούμενο κεφάλαιο, ὅτι δηλαδὴ ὑπεύθυνος γιὰ τὶς ἀνώτερες σπουδὲς τοῦ Δημητρίου ἦταν ὁ ἀνθωνωτικὸς νοῦς, Ἰωσήφ Βρυέννιος, ἢ ὁ ὁμοίως σκεπτόμενος, Ἰωάννης Χορτασμένος, εἶναι σαφὲς πὼς ἡ σκέψη τοῦ Δημητρίου, ὅπως καὶ ἐκείνη τοῦ μακαρίτη πατέρα του, κατευθυνόταν ἤδη πρὸς ἀνθωνωτικά «μονοπάτια», ἐν ἀντιθέσει μὲ ὅ,τι συνέβαινε στοὺς ἀδελφοὺς Ἰωάννη Η΄ καὶ Κωνσταντῖνο. Τὴν λογικὴ, νομίζω, αὐτὴ ὑπόθεση ἔρχεται νὰ στηρίζεται ὁ μοναχὸς Γεννάδιος Σχολάριος, ὁ ὁποῖος τὸ 1450 γράφοντας *Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱεῖρας συνάξεως* (...) τῶν ἀδελφῶν τῆς μονῆς Χασιανίτου, ὅπου ἐγκαταβιοῦσε,³⁰⁴ πρὸς τὸν τότε δεσπότη Μυστρᾶ Δημήτριο σημειώνει τὰ ἑξῆς σχετικῶς:

²⁹⁹ Δούκας, XXVIII. 6, 235-7 «Ὁ δὲ βασιλεὺς Μανουὴλ κατάκοιτος ὢν καὶ καθεκάστην ἔχων εἰπεῖν πρὸ ὀφθαλμῶν τὸν θάνατον...»

³⁰⁰ Λεπτομερὴς ἀναφορὰ ἐν Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 526-7.

³⁰¹ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 148-9.

³⁰² Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 462-3.

³⁰³ Σφραντζῆς, XIV, 1, 30, στ.5-6.

³⁰⁴ I. K. Βογιατζίδου, «Νέα πηγὴ βυζαντινῆς ἱστορίας (1437 - 1450)», *NE XVIII* (1924), 71.

...τῷ πατρὶ δὲ ἤκουες ὅμοιος παρὰ πάντων. (...) καὶ πολλοὶ (...) πολλὴν ἀνεώρων σοι τὴν πρὸς ἐκεῖνον ὁμοιότητα καὶ τὸ μὴ φύσει μόνον, ἀλλὰ καὶ καὶ ἐς τὰ ἄλλα ἅπαντα συγγενές.³⁰⁵

Μὲ τὸν θάνατο τοῦ Μανουὴλ Β΄ ἡ ἐξιστόρησή μας περνᾷ πλέον σὲ μία ἄλλη περίοδο. Εἶναι πλέον ὁ Ἰωάννης Η΄ ποὺ ἐλέγχει ἀπολύτως τὴν κυβέρνησις τῆς αὐτοκρατορίας. Χάρη στὴν ἀποστροφή τοῦ Schiltberger γνωρίζουμε πλέον πῶς ὁ Δημήτριος θὰ ἐπιστρέψει στὴν Κωνσταντινούπολη, πάνω ἀπὸ ἐνάμισι χρόνο μετὰ τὸν θάνατο τοῦ πατέρα του, περὶ τὰ τέλη Φεβρουαρίου ἢ καὶ τὸν Μάρτιο τοῦ 1427.³⁰⁶ Εἶναι πλέον περίπου 20 ἐτῶν. Ἐκεῖνο ποὺ δὲν γνωρίζουμε εἶναι γιατί ἐπιστρέφει τότε. Γιατὶ ὄχι νωρίτερα. Γιατὶ ὄχι ἀργότερα. Εἶναι ἐρωτήματα ποὺ δυστυχῶς πρέπει ἀκόμη νὰ μείνουν ἀναπάντητα. Πάντως, μὲ τὴν ἐπιστροφή του, βρίσκει ἀσφαλῶς τὴν Κωνσταντινούπολη σαφῶς διαφοροποιημένη ὡς πρὸς τὸν ἴδιο. Ἐκτὸς τῆς ἀπουσίας τοῦ πατέρα του καὶ τῆς διακυβέρνησης ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η΄, βρίσκει ἐπίσης τὸν ἀδελφὸ τοῦ Κωνσταντῖνο δεσπότη Μεσημβρίας.³⁰⁷ Ἡ παιδιόθεν καλὴ σχέση τοῦ Ἰωάννου Η΄ μὲ τὸν Κωνσταντῖνο, ἔχει πλέον ἐξελιχθεῖ σὲ σχέση στενῆς συνεργασίας. Τὰ δύο ἀδελφία, μολοντί ἔχουν πλέον ἀξιολογήσει σοβαρὰ τὴν ἀρνητικὴ ἐμπειρία τῆς ἀναμείξεως στὴν διαδοχὴ τοῦ σουλτάνου Μούραντ II. καὶ τῆς συνεπείᾳ αὐτῆς πολιορκίας τῆς Πόλεως ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1422, ἔχουν ἀκόμη αὐτοπεποίθησι, ἐνέργεια καὶ σχέδια.

Ἔτσι, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1427,³⁰⁸ ἐπτά μῆνες μετὰ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Δημητρίου στὴν Κωνσταντινούπολη, καὶ ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτορας ὀλοκλήρωσε κάθε προετοιμασία καὶ διευθέτησε καὶ τὰ τῆς νέας συζύγου του,³⁰⁹ ἀπέπλευσε μαζὺ μὲ τὸν δεσπότη Μεσημβρίας, Κωνσταντῖνο, γιὰ τὸν Μορέα.³¹⁰ Τὰ δύο ἀδελφία θὰ συναντήσουν στὴν Πελοπόννησο τὸν ἀδελφὸ τους, δεσπότη Μυστρᾶ, Θεόδωρο Β΄³¹¹ καὶ τὸν μικρότερο

³⁰⁵ Σπ. Λάμπρου, *ΠΠ*, τ. Β΄, 52, 23-24 καὶ 53, 1-5.

³⁰⁶ E. Kislinger, "Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos", *Byzantiaka* 4 (1984), 109.

³⁰⁷ Nicol, *Immortal Emperor*, 6-7.

³⁰⁸ Σφραντζῆς, XV, 1, 30.

³⁰⁹ Πρόκειται γιὰ τὴν Μαρία Κομνηνή, κόρη τοῦ αὐτοκράτορος Τραπεζοῦντος, Ἀλεξίου Δ΄ (1417-1429).

³¹⁰ Ο J. Harris, ἐν Harris, *The End*, 115, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Ἰωάννης Η΄ ἐπιθυμοῦσε τὴν τακτοποίηση τοῦ Κωνσταντίνου ὡς δεσπότη μακρὰν τῆς Πόλεως. Ὁ ἴδιος ὁ Σφραντζῆς, ὅπ.αν., ἀναφέρει ὡς σκοπὸ τῆς ἀποδημίας τῶν δύο ἀδελφῶν στὸν Μορέα τὴν τοποθέτησι τοῦ Κωνσταντίνου ὡς δεσπότη στὴν θέσι τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ του, τοῦ καλλιεργημένου Θεοδώρου Β΄. «...διὰ τὸ βουλευέσθαι γενέσθαι τὸν ἀδελφὸν αὐτῶν τὸν δεσπότην κῆρ Θεόδωρον καλόμενον καὶ ὁ κῆρ Κωνσταντῖνος ἐναπομένειν αὐθέντης τοῦ Μορέως, εἰ καὶ μετεμελήθη καὶ οὐκ ἐγένετο.» : Σφραντζῆς, XV, 1, 30. Κατὰ τὴν γνώμη μου, πλέον πιθανὸν εἶναι ὁ Ἰωάννης Η΄ νὰ ἐπιθυμοῦσε τὴν διακυβέρνησι τοῦ Μορέως ὑπὸ τοῦ ἐμπίστου ἀδελφοῦ τοῦ Κωνσταντίνου, τὸν ὅποιον καὶ προόριζε ὡς διάδοχόν του, διὰ τῆς παρακάμψεως τοῦ Θεοδώρου Β΄.

³¹¹ Περὶ Θεοδώρου Β΄ Παλαιολόγου, δεσπότη Μυστρᾶ, ἰδὲ Alice - Mary Talbot, "Theodore II Palaiologos", ἐν *ODB*, τ.3, 2041.

ἀδελφό, Θωμά. Σύντομα θα ἐμπλακοῦν σὲ στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις κατὰ τοῦ φιλόδοξου Φράγκου ἡγεμόνα Κεφαλληνίας, Λευκάδος καὶ Ἡπείρου, κόμη Carlo I Tocco³¹² μὲ στόχο τὴν κατάληψη τῆς ναυτικὰ σημαντικῆς Γλαρέντζας (Clarentia ἢ Clarence, σημ. Κυλλήνη) καὶ τοῦ ὀχυροῦ Χλεμουτσίου. Στὴν ἀμφίρροπη διαμάχη θὰ φανεῖ ἀναπάντεχα νὰ ὑπερισχύει τὸ στρατόπεδο τῶν Παλαιολόγων καὶ ὁ εὐπροσάρμοστος Tocco θὰ προτείνει τὴν ἀνεψιά του, Θεοδώρα (Maddelena) Tocco, ὡς σύζυγο τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου, σὲ μιὰ προσπάθεια νὰ ἀπεμπλακεῖ εὐσχημα ἀπὸ τὴν πελοποννησιακὴ παγίδα τῶν γυιῶν τοῦ Μανουήλ Β΄.³¹³ Ὁ γάμος θὰ τελεσθεῖ τὴν 1^η Ἰουλίου 1428, στὰ περίχωρα τῶν ἀποκλεισμένων ἀπὸ τοὺς Βυζαντινοὺς Πατρῶν,³¹⁴ ἐνῶ ἡ νύφη θὰ ἀποβιώσει τὸν Νοέμβριο τοῦ 1429. Ἐν τῷ μεταξύ, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1429,³¹⁵ ὁ Κωνσταντῖνος θὰ καταφέρει νὰ καταλάβει τὴν σημαντικὴ πελοποννησιακὴ πόλη τῶν Πατρῶν καὶ πλέον *de facto* ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ δεῦτερος ἐν ἐνεργείᾳ δεσπότης Μυστρᾶ μετὰ τὸν Θεόδωρο Β΄. Ὁ Ἰωάννης Η΄, σίγουρος ἴσως ὅτι ἔχει ἓναν ἄνθρωπο τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης του στὸν Μορέα, θὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Βασιλεύουσα τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1428.³¹⁶

Στὶς πολεμικὲς ἐπιχειρήσεις τῶν ἀδελφῶν Παλαιολόγων στὸν Μορέα ὁ μόνος ποὺ δὲν μετεῖχε ἦταν ὁ Δημήτριος. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀπουσίας του στὴν Οὐγγαρία εἶχε ἤδη διαδοθεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς του ὡς *σκανδαλοποιό*. Ἡ ἐπιστροφή του ἀντιμετωπίστηκε ἐνδεχομένως ψυχρὰ ἀπὸ ὅλους καὶ θὰ κρίθηκε σκόπιμο νὰ παραμείνει στὴν πρωτεύουσα καὶ νὰ μὴν συνοδεύσει τοὺς ἀδελφούς του στὴν Πελοπόννησο. Βεβαίως δὲν ἐπρόκειτο νὰ ὀριστεῖ ἀντιβασιλεὺς ἐν τῇ ἀπουσίᾳ τοῦ Ἰωάννου Η΄, ὅπως εἶχε γίνει μὲ τὸν Κωνσταντῖνο τὸ 1423-1424. Ἀντιθέτως, μᾶλλον θὰ τοῦ συνέστησαν νὰ ὀλοκληρώσει τὶς ἀνώτερες σπουδές του,³¹⁷ τὶς ὁποῖες εἶχε ἐγκαταλείψει μὲ τὴν φυγὴν τοῦ στὸν Γαλατᾶ, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1423. Φυσικά, οἱ πηγές δὲν μᾶς δίδουν καμία εἴδηση γιὰ τὸν Δημήτριο τὴν περίοδο αὐτή, θεωρῶ ὅμως δεδομένο πὼς ὅποιες καὶ ἂν ἦσαν οἱ κινήσεις του στὴν Κωνσταντινούπολη τελοῦσε πάντοτε ὑπὸ τὴν διακριτικὴ παρακολούθησιν ἢ καὶ τὸν ἔλεγχο τῶν ἀνθρώπων τῆς αὐλῆς. Θὰ πρέπει δὲ νὰ θεωρηθεῖ σίγουρο πὼς μία περίοδος ἐκ νέου προσαρμογῆς τοῦ ἰδίου στὸ Βυζάντιο, ἀλλὰ καὶ

³¹² Ἰδὲ Alice - Mary Talbot, "Tocco", ἐν *ODB*, τ.3, 2090.

³¹³ S. Runciman, *Μυστράς*, 88-9, Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 541 καὶ Harris, *The End*, 115-6.

³¹⁴ Σφραντζῆς, XVI, 3, 38. Πρβλ. καὶ Donald Nicol, *The Immortal Emperor*, University Press, Cambridge, 1992, 8.

³¹⁵ Ἀπὸ δύο χωρία τοῦ Σφραντζῆ, XIX, 7-11, 60-62 καὶ XXI, 3, 70, φαίνεται πὼς οἱ ἐκτὸς τειχῶν συνοικίες τῶν Πατρῶν παρεδόθησαν στὸν Κωνσταντῖνο τὸν Ἰούνιο τοῦ 1429, ἐνῶ τὸ ὄχυρό τῆς πόλεως παρεδόθη, ὕστερα ἀπὸ στενὸ ἀποκλεισμό, τὸν Μάιο τοῦ 1430.

³¹⁶ Σφραντζῆς, XVI, 6, 38.

³¹⁷ Πρβλ. Κεφ. Β΄, 51 καὶ ἐξῆς, παρόντος.

ἄμβλυνσης τῆς γενικότερης ἀρνητικῆς διάθεσης τῶν ἀνθρώπων γιὰ τὸ πρόσωπό του, θὰ ἀπαιτήθηκε. Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς περιόδου αὐτῆς θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε καὶ μία σειρὰ γεγονότων, τὰ ὁποῖα μὲ δυσκολία ἐρρανίζουμε ἀπὸ σποραδικὲς πηγές.

Ἐπάρχει κατ' ἀρχὰς μία ἀχρονολόγητη ἐνθύμησις, ἡ ὁποία ἐρμηνεύεται, χωρὶς ὁμως ἐπαρκῆ τεκμηρίωσι, ὡς ἔνδειξις γιὰ ἕναν πρῶτο γάμο τοῦ Δημητρίου.³¹⁸ Ἄν δεχθοῦμε τὴν ἐρμηνεῖα αὐτή, τὸν γάμο αὐτὸν θὰ πρέπει, κατὰ τὴν γνώμη μου, νὰ τὸν τοποθετήσουμε χρονικά, ὅπωςδὴποτε μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τὴν Οὐγγαρία (Φεβρουάριος - Μάρτιος τοῦ 1427) καὶ ἴσως καὶ μετὰ τὴν ἐπιστροφή τοῦ Ἰωάννου Η' στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὸν Μορέα (τὸν Νοέμβριο τοῦ 1428), σίγουρα πάντως πρὸ τοῦ δευτέρου γάμου, ὁ ὁποῖος τελέσθηκε, ὅπως γνωρίζουμε, τὴν ἄνοιξη τοῦ 1436.³¹⁹ Στὴν περίπτωσι αὐτή, ὁ Δημήτριος, σὲ ἡλικία 20 ἐτῶν περίπου (1427/8), νυμφεύθηκε σὲ πρῶτο γάμο τὴν κόρη τοῦ Βυζαντινοῦ κυβερνήτου τοῦ Ζητουνίου (σημ. Λαμίας), Καντακουζηνοῦ Στραβομύτη.³²⁰ Τὸ ὄνομα τῆς εἰκαζόμενης αὐτῆς πρώτης συζύγου δὲν παραδίδεται. Ὁ γάμος, ὁμως, εἶναι πιθανὸν νὰ ἔγινε, ἂν λάβουμε ὑπόψιν πὼς ὁ Δημήτριος ἦταν ἤδη σὲ ἡλικία γάμου σύμφωνα μὲ τὰ ἤθη τῆς ἐποχῆς.³²¹ Ἀξιοπρόσεκτο εἶναι, ὅπωςδὴποτε, ὅτι ὁ πιθανὸς αὐτὸς γάμος μαρτυρεῖται ἅπαξ μόνον καὶ μάλιστα μέσῳ μιᾶς φράσεως, ὅπου δὲν ὑπάρχει καὶ ἡ λέξις γάμος καὶ ὅπου τὸ ῥῆμα ἔλαβεν πιθανολογεῖται ὡς ἐννοούμενο. Φρονῶ, ὥστόσο, πὼς δὲν θὰ πρέπει νὰ προβληματισθοῦμε ἰδιαίτερα, ἐφόσον ἀκόμη τότε εἶναι σπανιότατες οἱ εἰδήσεις ποὺ ἔχουμε γιὰ γεγονότα ποὺ ἀφοροῦν στὴν ζωὴ τοῦ Δημητρίου.

Πάντως, σὲ συνέχεια τοῦ εἰκαζομένου αὐτοῦ πρώτου γάμου καὶ ἕναν περίπου χρόνο μετὰ, ἔχομε τὴν πρώτη σοβαρὴ ἀπόδειξις ὅτι ὁ Δημήτριος εἶχε πλέον λάβει τὸν

³¹⁸ «...ὁ δὲ Δημήτριος Κατακουζηνοῦ τοῦ Στραβομήτη τὴν κόρην [ἐνν. λαμβάνει γυναῖκα]», R - J. Loenertz, "Chronicon brève de Graecorum imperatoribus, ab anno 1341 ad annum 1453 e codice Vatican graeco 162", *E.E.B.Σ.* 28 (1958), #25, 212, καὶ σὲ νεώτερη ἔκδοσις, «ὁ δὲ Δημήτριος Κατακουζηνοῦ τοῦ Στραβομήτη τὴν κόρην», Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.22, #39, 186.

³¹⁹ Σφραντζῆς, XXII, 6, 76.

³²⁰ Περὶ τοῦ Καντακουζηνοῦ Στραβομύτη (ἢ καὶ Στραβομήτη ἢ Σταυρουμύτη ἢ Σταυρομύτη) ἰδὲ ἐν Δούκας, XXVIII. 11, 239. Ὁ ἀξιωματοῦχος αὐτὸς πρέπει νὰ ἐστάλη στὴν Στεταῖα Ἑλλάδα ἀπὸ τὸν δεσπότη Μυστρά, Θεόδωρο Α' Παλαιολόγο, περὶ τὸ 1402 (;). Τὴν ἴδια χρονιά ἀπελευθέρωσε τὴν ὀχυρὴ πόλιν τοῦ Ζητουνίου καὶ κατέστη διοικητὴς τῆς. Τὴν θέσι αὐτὴ πρέπει νὰ κράτησε ὡς τὸ 1423, ὁπότε ἡ πόλις ἔπεσε στὰ χέρια τῶν Ὀθωμανῶν τοῦ Μούραντ II. . Πρβλ. συνδυαστικῶς "#10987 Καντακουζηνὸς Στραβομύτης" [Statthalter Zetuni, ca. 1417/8-1424], *PLP* 5 (1981), καὶ "#21454 Παλαιολόγος Δημήτριος", *PLP* 9 (1989), ἀλλὰ καὶ Donald Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100-1460*. Washington, D.C., 1968, 59, σημ. 13.

³²¹ Περὶ τῆς λεγόμενης ἡλικίας γάμου, ἰδὲ Κατερίνας Νικολάου, *Ἡ γυναῖκα στὴ Μέση Βυζαντινὴ Εποχὴ. Κοινωνικά πρότυπα καὶ καθημερινὸς βίος στα ἀγιολογικὰ κείμενα*, Μονογραφίαι 6, Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 2005, 85-6. Σημειωθῆτω ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε νυμφευθεῖ τὸν Ἰούλιο τοῦ 1428 καὶ ὁ Θωμᾶς θὰ ἀκολουθοῦσε τὸν Ἰανουάριον τοῦ 1430.

τίτλο τοῦ δεσπότη τῆς Λήμνου.³²² Εἶναι γνωστὸ πὺς μᾶς σφύζεται ἀργυρόβουλος ὀρισμὸς τοῦ Δημητρίου, ὡς δεσπότη Λήμνου, χρονολογούμενος τὸν Δεκέμβριο τοῦ 1429.³²³ Δι' αὐτοῦ χορηγεῖται φορολογικὴ ἀτέλεια καὶ ἐπαναβεβαιώνονται τὰ κτητορικὰ δικαιώματα τῆς Μεγίστης Λαύρας τοῦ Ἁγίου Ὁρους ἐπὶ ἀκινήτων τῆς στῆν νῆσο τῆς δεσποτείας του. Φαίνεται πὺς ὁ νέος αὐτοκράτορας ἔκρινε, μᾶλλον ἐκ λόγων οἰκογενειακῆς διπλωματίας, παρὰ ἐκ λόγων δυναστικοῦ ἔθους, πὺς μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὸν Μορέα, εἶχε ἔλθει ἡ ὥρα νὰ ὀνομάσει *δεσπότη* τὸν Δημήτριο. Τοῦ ἐκχώρησε μάλιστα καὶ ἓνα τμήμα αὐτοκρατορικῆς γῆς. Πρόκειται γιὰ τὶς νήσους τοῦ Θρακικοῦ πελάγους, Λήμνο, Θάσο, Σαμοθράκη, Ἰμβρο, Τένεδο.³²⁴ Μᾶς εἶναι κατ' οὐσίαν ἄγνωστο ἂν ὁ Δημήτριος μετέβη καὶ διέμεινε στὴν Λήμνο, ἢ ἔστω ἂν τὴν ἐπισκεπτόταν τακτικά. Δεδομένο εἶναι πὺς στὸ ἐξῆς τὰ ἐξοδά του καλύπτονταν ἀπὸ τὶς προσόδους τῶν νήσων αὐτῶν. Εἶναι δὲ πιθανὸν πὺς δὲν ἐπισκέφθηκε τότε καθόλου τὶς νήσους αὐτές, τὶς ὁποῖες ἐνδέχεται νὰ διοικοῦσε ἐκεῖ κάποιος ἀνώτερος Βυζαντινὸς ἀξιωματοῦχος ἐξ ὀνόματος τοῦ Δημητρίου.

Ἐνδιαφέρον ἔχει ὅτι κατὰ καιροὺς ἔχουν προταθεῖ διάφορες πιθανὲς χρονολογίες γιὰ τὸ πότε τελικῶς ἔλαβε ὁ Δημήτριος τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη. Κᾶτι τέτοιο εἶναι φυσικὸ, ἐφόσον ἐμμέσως μόνον μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε πότε περίπου τοῦ ἀποδόθηκε ὁ τίτλος. Ὁ George Majeska εἰκάζει, χωρὶς ἐπαρκὴ τεκμηρίωση, ὅτι ὁ Δημήτριος ἔλαβε τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη ἤδη μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ 1423, ὅταν δηλαδὴ βρισκόταν στὴν Οὐγγαρία.³²⁵ Ὁ R. Guillard ὑποθέτει ὅτι ὁ Δημήτριος θὰ πρέπει νὰ

³²² Περὶ Λήμνου ἰδὲ γενικῶς T. E. Gregory, "Lemnos", ἐν *ODB*, τ. 2, 1205. Εἰδικότερον δὲ τὸ συλλογικὸν ἔργο *Λήμνος*, καὶ διὰ τὸν τ. Β', *Ιστορικὴ καὶ πολιτιστικὴ κληρονομιά*, σὲ ἐπιμέλεια καὶ ἐκδόση Γιώργου Κωνσταντέλλου, Λήμνος, 2010.

³²³ P. Lemerle – A. Guillou – N. Svoronos – D. Papachrysanthou ἐκδ., *Actes de Lavra III (1329-1500)*, Paris, 1979, 180-183 (ἀρ.167). Πρβλ. ἐπίσης καὶ Ewald Kisliger, "Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos", *Byzantiaka* 4 (1984), 97-111 καὶ κυρίως 105-8.

³²⁴ Σωστά ὁ Ἱ. Κ. Βογιατζίδης ταυτίζει τὴν περιφέρειαν τῆς νήσου Λήμνου μὲ τὶς βυζαντινὲς νήσους τοῦ Θρακικοῦ πελάγους, δηλαδὴ τὴν Λήμνο, τὴν Σαμοθράκη, τὴν Ἰμβρο (καὶ ἴσως τὴν Θάσο καὶ τὴν Τένεδο, θὰ προσέθετα ἐγώ). Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 87-8.

³²⁵ Ἰδὲ τὰ σχόλια ἐπὶ τοῦ περιηγητικοῦ κειμένου *Ξένος* τοῦ Ρώσου Διακόνου Ζωσιμά. George Majeska, ἐν *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Dumbarton Oaks Studies 19, Washington DC, 1984, 166-7. (Γενικῶς τὸ κείμενον τῆς περιήγησιν ἐν 176-95.) Εἶναι βεβαίως ἀλήθεια πὺς ὁ Ρώσος Διάκονος Ζωσιμάς στὸ περιηγητικὸν ἔργο του *Ξένος* παραθέτει μίαν λίσταν τῶν γυναικῶν τοῦ Μανουὴλ Β', τῶν τίτλων καὶ τῶν ἀξιομάτων τους, ὁ.ἀ., 192-3. Εἶναι ἐπίσης ἀλήθεια ὅτι στὴν λίσταν αὐτὴ ἀναφέρεται ὀνομαστικὰ καὶ ὁ Δημήτριος ὡς δεσπότης Λήμνου καὶ εἶναι ἀλήθεια πὺς ὁ Διάκονος Ζωσιμάς περιγράφει τὴν Κωνσταντινούπολιν ὅπως τὴν εἶδε μετὰ τῶν ἐτῶν 1419-1422. Ὅμως, δὲν θὰ πρέπει νὰ μᾶς διαφεύγει τὸ καταλυτικὸν συμπέρασμα τοῦ ἐκδότη τῆς πηγῆς, ὅτι τὸ ἔργο ἀναθεωρήθηκε, ἐνημερώθηκε καὶ οὐσιαστικὰ ξαναγράφηκε ἐξ ὁλοκλήρου ἀρκετὰ μετὰ τὸ 1422, ὅταν ὁ Ζωσιμάς εἶχε πλέον ἀσφαλὴς ἐπιστρέψει στὴν Ρωσσίαν. Πρβλ. George P. Majeska, ὁ.ἀ., 166 κ.ἐξ. Παράλληλα, ἀξίζει, νομίζω, νὰ σημειωθεῖ ἐδῶ ὅτι ὁ αὐλικὸς Σφραντζῆς, στὴν σύντομὴν περιγραφήν τοῦ γνωστοῦ πλέον περιστατικοῦ τῆς φυγῆς τοῦ Δημητρίου στὸν Γαλατὰ, τὸ καλοκαίρι τοῦ 1423, δὲν συνάπτει στὸ ὄνομα τοῦ πρωταγωνιστοῦ τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη. Τὸ γεγονὸς αὐτὸ δὲν μπορεῖ φυσικὰ

υπηρετούσε ως δεσπότης Λήμνου ήδη από το 1425.³²⁶ Ίδια χρονολογία έχει προτείνει νωρίτερα ο F. Dölger,³²⁷ τὸν ὁποῖον μᾶλλον ἀκολουθοῦν ὁ Ζακυθινός³²⁸ καὶ ὁ V. Laurent.³²⁹ Ὁ Ν. Οἰκονομίδης προτείνει τὰ ἔτη 1428 - 1429.³³⁰ Ὁ ἐπίσης μακαρίτης Σλάβος ἱστορικὸς Božidar Ferjančić, στὴν λαμπρὴ διδακτορικὴ του μελέτη, ὑποστηρίζει ὅτι ὁ Δημήτριος θὰ πρέπει ὅπωςδήποτε νὰ θεωρεῖται δεσπότης Λήμνου πρὶν ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ 1429, ἀλλὰ πάντως ὄχι πολὺ νωρίτερα.³³¹ Στὴν ἄποψη αὐτὴ φαίνεται τελικὰ νὰ προσχωρεῖ καὶ ὁ γνωστότερος ἱστορικὸς τῆς περιόδου, Donald M. Nicol.³³² Εἶναι ὅμως πλέον ξεκάθαρο, κατὰ τὴν γνώμη μου, ὅτι ὁ Δημήτριος, ὅταν σὲ ἡλικία 16 περίπου ἐτῶν διέφευγε στὸν Γαλατᾶ, δὲν εἶχε ὀνομασθεῖ δεσπότης. Τὸ ἴδιο συνέβαινε καὶ γιὰ τὰ χρόνια ποὺ παρέμεινε στὴν Οὐγγαρία καὶ ὡς τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1427, ὁπότε ἐπέστρεψε ἐκεῖθεν. Ἐπίσης, ὁ ἀργυρόβουλος ὀρισμὸς τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1429 λειτουργεῖ φυσικὰ ὡς *terminus ante quem*. Ὅποτε εἴμαστε πλέον βέβαιοι πὼς μεταξὺ τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1427 καὶ τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1429 ὁ Δημήτριος ὀνομάστηκε δεσπότης.

Προσωπικὰ δέ, θεωρῶ ἀπίθανο νὰ δόθηκε στὸν Δημήτριο ὁ τίτλος τοῦ δεσπότης μόλις ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Φεβρουάριο ἢ Μάρτιο τοῦ 1427. Θεωρῶ, ὅπως τόνισα ἤδη, πὼς ἀρχικῶς ἔτυχε ψυχρῆς ἀντιμετωπίσεως, κυρίως λόγῳ τῆς ἀρνήσεώς του νὰ ἀκολουθήσει τὸν ἀδελφὸ του πίσω στὴν Πόλη, τὸ 1424, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐπιλογῆς του νὰ παραμείνει ἐπὶ μακρὸν στὴν Οὐγγαρία. Ὁ Δημήτριος ἔπρεπε τώρα νὰ παραμείνει στὴν πρωτεύουσα γιὰ κάποιον καιρό. Ἐπρεπε νὰ ὁλοκληρώσει τὶς διακοπεῖσες σπουδές του καὶ παράλληλα νὰ δώσει δείγματα σοβαρότητος. Φαίνεται πὼς μέχρι τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Ἰωάννου Η΄ ἀπὸ τὸν Μορέα, περὶ τὸν Νοέμβριο τοῦ 1428, δηλαδὴ ἐπὶ ἐνάμισι ἔτος, ὁ Δημήτριος ἐφυσύχαζε στὴν Κωνσταντινούπολη. Εἶναι ἀκόμη πολὺ πιθανόν, πιστεύω, ὁ Ἰωάννης Η΄ νὰ ἔφερε μαζὺ του ἀπὸ τὴν Πελοπόννησο μία νέα κοπέλα, τὴν κόρη τοῦ ἄρχοντος Ζητουνίου, ἢ ὁποία θὰ δινόταν στὸν Δημήτριο ὡς σύζυγος. Θεωρῶ, λοιπόν, πὼς, ἂν τελικῶς ὑπῆρξε τέτοιος γάμος, τότε αὐτὸς ἔλαβε

νὰ εἶναι τυχαῖο, οὔτε θὰ πρέπει νὰ ἀγνοηθεῖ. Ἀντιθέτως, κατὰ τὴν γνώμη μου εἶναι ἐνδεικτικὸ τοῦ γεγονότος ὅτι τότε ὁ Δημήτριος δὲν εἶχε ἀνακηρυχθεῖ ἀκόμη δεσπότης.

³²⁶ R. Guillard, "Etudes sur l'histoire administrative de l'empire byzantine: Le Despote, Δεσπότης", *REB* 17 (1959), 70-1.

³²⁷ F. Dölger, *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München, 1948, ἀρ.32, 87-9.

³²⁸ Zakythinos, *Le Despotat*, τ. II, 74-5.

³²⁹ V. Laurent, "Le dernier gouverneur byzantin de Constantinople", *REB* 15 (1957), 200.

³³⁰ N. Oikonomidès (ἐκδ.), *Actes de Dionysiou*, Archives de l' Athos 4, Lethielleux, Paris, 1968, 153, σχόλιο στὸν ἀρ. 26.

³³¹ Božidar Ferjančić, *Despota u Vizantiji i južnoslovenskim zemljama*, Srpske akademije nauka i umetnosti, Posebna izdanja, 336, Beograd, 1960, 122-23.

³³² Nicol, *Immortal Emperor*, 15.

σίγουρα χώρα στην πρωτεύουσα στο τέλος του 1428 ή στις αρχές του 1429, πιθανόν τον Ιανουάριο.³³³ Προχωρώντας ένα βήμα ακόμη παραπέρα, θα μπορούσα να φαντασθώ την άπαξ μαρτυρούμενη κηδεστία του Δημητρίου με την κόρη του Καντακουζηνού Στραβομύτη να συμπίπτει χρονικά με την άπονομή του τίτλου του δεσπότη και του «τιμαρίου» της Λήμνου. Είναι δηλαδή νομίζω πιθανό, ο Ιωάννης Η΄ να οργάνωσε τον γάμο του Δημητρίου και την άπονομή του τίτλου του δεσπότη ταυτόχρονα.³³⁴

Τότε ή λίγο αργότερα, θα πρέπει επίσης να τοποθετήσουμε τον προσφωνηματικό λόγο ενός άνωνύμου Ιωσήφ προς τον νεαρό δεσπότη Δημήτριο.³³⁵ Όπως αναλυτικά εκτίθεται στην εισαγωγή του παρόντος, τεκμαίρεται έσωτερικά ότι, όταν συντίθεται ο λόγος, έχει επέλθει ο θάνατος του Μανουήλ Β΄ και αυτοκράτορας είναι ο Ιωάννης Β΄.³³⁶ Επίσης, στον λόγο δεν γίνεται αναφορά στην ένωτική σύνοδο της Ιταλίας (1438-1439) ούτε ως ένδεχόμενο ή προετοιμαζόμενο γεγονός. Αντιθέτως αναφέρονται οι στρατιωτικές επιχειρήσεις των αδελφών Παλαιολόγων στην Πελοπόννησο από το 1427 και έξης.³³⁷ Μπορούμε λοιπόν να εικάσουμε με ασφάλεια ότι ο λόγος εκφωνείται μεταξύ φθινοπώρου 1428, όταν ο αυτοκράτορας Ιωάννης Η΄ επιστρέφει στην Κωνσταντινούπολη από τον Μορέα, και φθινοπώρου του 1437, όποτε Ιωάννης Η΄ και Δημήτριος αποπλέουν για την Ιταλία. Βεβαίως, οι συνεχείς έμμεσες ή άμεσες αναφορές του λόγου στο νεαρό της ηλικίας του Δημητρίου φέρνουν λογικά την χρονολόγησή του πιο κοντά στο έτος 1428,³³⁸ όποτε ο Δημήτριος ήταν 20 περίπου έτων, παρά στο 1437, όποτε ήταν περίπου 30.

³³³ Αξίζει να σημειωθεί, αν έχει κάποια σημασία, ότι ο Ιωάννης Η΄ νυμφεύθηκε σε πρώτο γάμο στις 19 Ιανουαρίου 1421 και ο Θωμάς επίσης τον Ιανουάριο του 1430.

³³⁴ Ήδη έχουμε δει ότι ο Ιωάννης Η΄ την ίδια μέρα νυμφεύθηκε με την Σοφία Μομφερρατική και έστεφθη συναυτοκράτωρ. Επίσης φαίνεται πως κάτι αντίστοιχο συνέβη και με τον αδελφό του, δεσπότη του Μυστρά, Θεόδωρο Β΄ Παλαιολόγο και την λόγια σύζυγό του Κλεόπα Μαλατέστα. Πρβλ. Δούκας, ΧΧ. 5, 137, «Και είσελθόντων έν τη Πόλει και στεφανώσας αυτούς [τόν Ιωάννη με την Σοφία] ο πατήρ νόμος γάμου, ταινιοϊ τούτους και βασιλεΐς Ρωμαίων αναδείκνυσι, την δέ θυγατέρα του Μαλατέστα τῷ Θεοδώρῳ και δεσπότην Λακεδαιμονίας εύφήμησεν, ένδύσας αυτόν τὰ παράσημα.» Ίσως έπρόκειτο λοιπόν για μία άτυπη παράδοση της τελευταίας αυτοκρατορικής οικογενείας, την όποιαν έγκαίνιασε ο Μανουήλ Β΄ και συνέχισε πιθανότατα, στο πρόσωπο του Δημητρίου, ο Ιωάννης Η΄.

³³⁵ Ιωσήφ [Άνωνύμου], «Προσφωνηματικός εις τον εύσεβέστατον και θειότατον δεσπότην αὐτάδελφον του κραταιού και άγίου ήμῶν αὐθέντου και βασιλέως κύρ Δημήτριον τον Παλαιολόγον», ΠΠ, τ. Δ΄, 211-20.

³³⁶ «Έπειδὴ δὲ ἐκεῖνος (ὁ Μανουήλ Β΄ ένν.) τῶν ὧδε μετήλλαξε και τῶν ένταῦθα πόνων τὰς οὐρανίους μονάς κληρουχίαν ἀπέιληφε, τὰ σκῆπτρα και τήν ἀρετήν τῷ πρεσβυτέρῳ νύῳ καταλιμπάνει, και διάδοχον ποιεῖται τοῦτον ὡς ἔδει τῆς βασιλείας...», Ιωσήφ [Άνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», όπ. άν., 215, 25-28.

³³⁷ «Θατέρῳ δ΄ ήν ὁ κρατῶν έναγχος έργον ίδίου πολέμου πεποιήτο πρότερον οὐκ οὔσαν ήμετέραν, τὰ μέρη τῆς Αχαΐας, δίδοται...», Ιωσήφ [Άνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», όπ. άν., 216, 1-2.

³³⁸ E. Kislinger, "Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos", *Byzantiaka* 4 (1984), 105, ύποσημ. 45, και 109.

Πολλά ενδιαφέροντα ἀλιεύει κανείς στὸν λόγο αὐτόν. Κατ' ἀρχάς, ἐπιβεβαιώνεται ἡ ἐκχώρηση τῆς Λήμνου στὸν Δημήτριο, καὶ ρητορικῶς μακαρίζεται τὸ νησι γιὰ τὴν τύχη ποὺ εἶχε.³³⁹ Ἐπειτα ἐπαινεῖται ὡς ἀγαπημένος γυιὸς τοῦ Μανουὴλ Β' καὶ διάδοχός του, ὁ Ἰωάννης Η', διότι ἐφρόντισε προσωπικῶς ὥστε νὰ μὴν ἀδικηθεῖ κανείς ἐκ τῶν ἀδελφῶν του, ἀλλ' ἀντιθέτως μὲ τρόπο δίκαιο νὰ ἀναλάβουν ἀπὸ κοινοῦ τὴν διοίκηση τῶν ἐπαρχιῶν τοῦ μικροῦ τοὺς κράτους.³⁴⁰ Ἀκόμη σὲ δύο σημεία ὑμνεῖται ὁ νεαρὸς Δημήτριος ὡς ἱκανὸς διοικητής. Τὴν πρώτη φορά, συγκρινόμενος εὐνοϊκὰ πρὸς τοὺς ἀδελφούς του,³⁴¹ ὡς σῶφρων, ἀνδρεῖος, φρόνιμος, δίκαιος καὶ ἀξιοθαύμαστος γιὰ τὴν λογικὴ του καὶ τὴν εὐσέβειά του πρὸς τὰ θεία.³⁴² Τὴν δεύτερη φορά ἐμμέσως διὰ τῆς περιγραφῆς τῆς ἐνθουσιώδους ἀντιδράσεως τῶν κατοίκων τῆς Λήμνου στὴν ἀναγγελία τῆς ἀναλήψεως τῆς διοικήσεώς της ἀπὸ τὸν Δημήτριο,³⁴³ ἀλλὰ καὶ διὰ τῆς περιγραφῆς τῆς διοικήσεώς του ὡς δικαίας καὶ χρηστῆς.³⁴⁴ Βεβαίως, ὅπως θὰ παρατηροῦσε ὁ Σπυρίδων Λάμπρος, τὸ πιθανότερο εἶναι ὅτι *πάντα ταῦτα εἶναι ρητορικότερα μᾶλλον ἢ πραγματικότερα*.³⁴⁵ Ἐντύπωση πάντως προξενεῖ συνολικὰ τὸ ὕφος τοῦ προσφωνηματικοῦ αὐτοῦ λόγου, ἀφοῦ ταλαντεύεται μεταξὺ ἐπαίνου καὶ

³³⁹ «τρίτῳ δέ γε τῷ νῦν ὑμνουμένῳ ἡ περιώνυμος Λήμνος κληροδοτεῖται, πάλαι μὲν οὐ πολὺ τὸ κλέος ἐσχηκυῖα, νυνὶ δὲ καὶ μάλα σεμνῶς τῶν ἄλλων ἐγκανχᾶται ταῖς ἀγλαΐαις τοῦ κλήρῳ ταύτην λαχόντος», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 216, 2-5.

³⁴⁰ «...τὰ σκήπτρα καὶ τὴν ἀρετὴν τῷ πρεσβυτέρῳ νίῳ (Ἰωάννη Η' ἐνν.) καταλιμπάνει (ὁ Μανουὴλ Β' ἐνν.), (...), ἐν τάξει μὲν ὄντα πατὴρ τοῖς φιλάτοις καὶ διὰ τοῦθ' ὡς μάλιστα ἐνὸς ἐκάστου φροντίδα κεκτημένον, ὅπως τῶν πατρῶν κλήρων ἐνδίκως ἀπολαύσωσι.», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 215, 26-31.

³⁴¹ «...μετὰ τὸν κρατοῦντα (Ἰωάννη Η' ἐνν.) μόνος τῆς ἀρετῆς παράδειγμα γεγονὼς τοῖς ἐξῆς καὶ τῶν πρωτείων ἐπιλημμένος», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 212, 7-9.

³⁴² «τὸ γὰρ εἰς τοσαύτην ἡλικίαν εἶναι, ἔτι γε μὴν τὸν ἴουλον ἐπανθοῦντα καὶ τὰς ὑψηλοτάτας τῶν ἀρετῶν μετιέναι καὶ τὴν φύσιν εἰς τοῦργον διηνεκῶς ἔχοντα συνεργὸν καὶ οἰονεῖ τὸ μέλλον ἐξεικονίζειν ἐκ πρώτης ἀφετηρίας, πῶς οὐ μόνον ἐπαινετέος, ἀλλὰ καὶ παρὰ πᾶσι θαυμάζεσθαι ἄξιος, τιμήσας μὲν **σωφροσύνην** τε καὶ **ἀνδρείαν** εἰ καὶ τις ἄλλος, **φρόνησιν** καὶ **δικαιοσύνην**, τὰς γενικωτάτας πασῶν τῶν ἀρετῶν, **καὶ** τοῦτοις τὰς τῆς ψυχῆς δυνάμεις ῥυθμίσας καὶ ὑποτάξας τῷ **λόγῳ** ὡς ἦν δυνατόν; Τὸ γὰρ δὴ μέγιστον, αὐτὸς ἑαυτὸν ἔχων ποδηγὸν καὶ προστάτην ἐπὶ τὰ τελεώτερα, μᾶλλον δὲ τὴν ἐν αὐτῷ κατοικοῦσαν χάριν τοῦ πνεύματος, **λογιστικὸν** μὲν δοὺς αἰεὶ μελετᾶν τῇ τε **εὐσεβείᾳ** καὶ **δικαιοσύνῃ** τὸ ἐξ ἀρχῆς πρὸς τοῦ κρείττονος δεδομένον κάλλος ἡμῖν, **θυμικὸν** δ' αὖθις ἐνοπλίσας κατὰ γε τῶν παθῶν, ἐς αἰεὶ τῇ φύσει **πολιορκούντων**, καὶ τοῦ τῆς κακίας προστάτου.», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 212, 9-23.

³⁴³ «Καὶ τοῦτο μὲν (ἡ δεσποτεία τοῦ Δημητρίου ἐνν.) πάλαι κατεμηνύετο ταύτῃ (τῇ Λήμνῳ ἐνν.), διὰ δὲ τοῦ πράγματος περιὸν σχεδὸν ἄπιστον ἦν. Ἐχαιρε τοιγαροῦν τοσοῦτον ὄλβον προσδεχομένη, καὶ μονοῦν τὰ δευτερεῖα τῆς βασιλίδος κατέχουσα εὐελπίς ἦν. Ὡς γοῦν ἠξιώθη τῆς δωρεᾶς, καὶ ἤδη τὸ δῶρον ἐγκολπωσαμένη πᾶσαν ἀνίαν ἢ προκάτοχος ἦν ἐν ταῖς ἐπιθέσεσι τῶν προκατειληφόντων ταύτην ἀποβαλοῦσα, ἐδόξαζε τε μεγάλως καὶ εὐχαρίστει θεῷ καὶ σοὶ τῷ ἀξιώσαντι ταύτην λαβεῖν εἰς κατάσχεσιν.», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 213, 31-32, καὶ 214, 1-6.

³⁴⁴ «Καὶ πρῶτον μὲν **ἀδικίαν** τε καὶ **ἀταξίαν** ἐκ μέσου πεποιήκας, τοὺς δὲ ταύτης ἐργάτας παρήνεις σοῖς ἔργοις τῆς **πλεονεξίας ἀπέχεσθαι** ὅσοι μὴ τελῶς ἀπαλλαγέντες ἦσαν...», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 214, 6-8. Στὴν ἴδια σελίδα ἀκολουθοῦν οἱ κλασσικὲς παρομοιώσεις τοῦ δεσπότη ὡς ἀρίστου ἱατροῦ (214, 8-12) καὶ ὡς κυβερνήτου νηὸς (214, 12-16). Τέλος δὲ καὶ ἡ σύγκριση μὲ τὸν Περικλῆ τὸν Ἀθηναῖο (214, 16-24).

³⁴⁵ Σπ. Λάμπρου, «Εἰσαγωγή», ΠΠ, τ. Α', μθ'.

προτροπῆς. Χαρακτηριστικὸ δὲ εἶναι τὸ τέλος του, ὅπου ὁ Δημήτριος προτρέπεται αὐστηρῶς νὰ ἐπιβιβαιώσῃ στὴν πράξιν τοὺς ἐπαίνους ποὺ ἀκούσθηκαν.³⁴⁶ Εἶναι, λοιπόν, σαφὲς ὅτι ὁ λόγος αὐτὸς ἐκφωνεῖται ἀπὸ πρόσωπο τὸ ὁποῖον ἔχει ἐκ τῆς θέσεώς του τὸ ἐλεύθερο νὰ ἐκφράζεται ἀνοικτὰ κατ' ἐνώπιον ἐνὸς μέλους τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας. Ἐπίσης, ἡ ἡλικία στὴν ὁποία βρίσκεται τότε ἀκόμη ὁ Δημήτριος, ἐπιτρέπει ὄχι μόνον ἐπαίνους, ταιριαστοὺς στὸ ἀξίωμα τοῦ δεσπότη τοῦ ὁποῖου ἤδη κατέχει, ἀλλὰ καὶ νουθεσίες καὶ προτροπὲς καὶ διδασκαλία, στοιχεῖα ποὺ βρίσκουμε ἀρκετὰ στὸν προσφωνηματικὸ αὐτὸν λόγο.

Ἔτσι λοιπόν, συνοψίζοντας, μπορούμε νὰ ποῦμε πὼς ἡ ἀρχικὴ ψυχρότητα ἀπέναντι στὸν Δημήτριο, ὅταν ἐπανῆλθε στὴν Κωνσταντινούπολιν τὴν ἀνοιξὴ τοῦ 1427, εἶχε ὡς ἐμφανεῖς συνέπειες τὴν ἀπομόνωσή του στὴν Πόλιν καὶ τὴν ἐνασχόλησή του μὲ δευτερεύοντα ζητήματα. Ἴσως μὲ τὴν ὁλοκλήρωση τῶν σπουδῶν του. Ζοῦσε κυριολεκτικὰ στὸν ἴσκιο τοῦ αὐτοκράτορα ἀδελφοῦ του. Ἦδη πρὶν τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Ἰωάννου Η' στὴν πρωτεύουσα, τὸν Νοέμβριο μᾶλλον τοῦ 1428, εἶχε γίνῃ σαφὴς ἡ πρόθεσις πλέον τοῦ Δημητρίου νὰ εἰρηνεύσῃ μὲ τὴν οἰκογένειά του καὶ τὴν χώρα του. Ἡ ἀμοιβὴ δὲν ἄργησε νὰ ἔλθῃ. Τὸν Ἰανουάριον μᾶλλον τοῦ 1429 νυμφεύθηκε μὲ μία νεαρὴ Πελοποννήσια ἀρχοντοπούλα καὶ ὀνομάστηκε δεσπότης. Ἀνέλαβε τὴν διοίκησιν τῶν θρακῶν νήσων, ἀλλὰ εἶναι ἀμφίβολο ἂν ἐπισκέφθηκε ποτὲ τὴν ἐπαρχία του. Αὐτὸ φαίνεται ἐμμέσως πλὴν σαφῶς καὶ ἀπὸ μιὰ σύγκρισιν τοῦ Δημητρίου μὲ τὸν Περικλῆ, ὅπως τὴν ἔχει συνθέσῃ ὁ ἀνώνυμος Ἰωσήφ στὸ ἐπαινετικὸ του προσφώνημα,³⁴⁷ τὸ ὁποῖον πρέπει νὰ ἐκφώνησε κατὰ τὰ ἔτη 1428-1429 ἢ ἴσως καὶ λίγο βραδύτερα.

Στόχος τῶν κινήσεων αὐτῶν (κηδεστία, ἀπόδοσις τίτλου δεσπότη, δημόσιες νουθεσίες), οἱ ὁποῖες ἀναμφίβολα εἶχαν ὀργανωθεῖ προσεκτικὰ ἀπὸ τὸν ἴδιον τὸν

³⁴⁶ «Καὶ εἰς τὸ ἐξῆς εἴης διατελῶν οὕτως οὐ μόνον ἐμοί, ἀλλὰ καὶ πᾶσι τοῖς βουλομένοις τὸν σὸν βίον ἀποσεμνύνειν. Σὸν γάρ ἐστιν, ὃ θειότατον ἄγαλμα, σὸν, ἐμοὺς λόγους ἀντισεμνύνειν καὶ μὴ ἀκύρους ποιεῖν. Ὅταν οὖν προσωτέρω χωρῶν ἔργοις τοῖς κρείττοσι, τότε ἴσθι μᾶλλον τοὺς ἐπαινέτας βεβαιοῦν καὶ ἐτέρους προτρέπειν μηδαμῶς σιωπᾶν ἐν μὲν τοῖς κάτω λαχοῦσι χώραν τε καὶ τάξιν ὧν ἔχουσι βέλτιον σοὶ προσκομίζουσι λόγους, ἄνωθεν δὲ θεὸς σοι ὁ καὶ τὸ εἶναι χαρισάμενος δοίη μετὰ γε τοῦ σχήματος οὐπερ ἠξίωσαι καὶ τὴν ἐν οὐρανοῖς ἀπόλαυσιν.», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 220, 11-20.

³⁴⁷ «Καὶ ἀπὸν μὲν οὗτος (ὁ Περικλῆς ἐνν.) πολλάκις ἐκεῖνον (τὸν δῆμον τῶν Ἀθηναίων ἐνν.) σύγχυσιν ἐμποιοῦντα, παρελθὼν δ' αὖθις μέσος τὴν ἀταξίαν συνέσειλεν. Ἀλλ' αὐτὸς ὡσαύτως διατελεῖς ἐνεργῶν καὶ τὴν αὐτὴν δύναμιν ἔχων εἰς τὸ προτρέπειν τὰ δέοντα, (...), οὕτω πάσης δηλαδὴ καχεξίας ἐξοριζομένης σὴ **παρουσία**.», Ἰωσήφ [Ἀωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 214, 19-24. Ἀπὸ τὴν διατύπωσιν ἀφίηται νὰ ἐννοηθεῖ ἡ σπάνια κάποτε παρουσία τοῦ Δημητρίου στὴν ἐπαρχία του. Ὅμως θεωρῶ πὼς ὁ ῥήτορας ἀναφέρεται περισσότερο στὴν θεωρητικὴν δυνατότητα τοῦ δεσπότη νὰ ἐπισκέπτεται τίς περιοχὰς διοικήσεώς του. Ἐπὶ τῆς οὐσίας ὁ Δημήτριος παρέμενε στὴν Κωνσταντινούπολιν, ὁλοκληρῶνε τίς σπουδὰς του ὑπὸ τὸ ἀγρυπνο βλέμμα τῶν ἀνθρώπων τῆς αὐλῆς. Μὲ τοὺς διοικητὰς τῶν νησιῶν τῆς περιφερείας του, πρέπει νὰ εἶχε τακτικὴ ἐπικοινωνία, ἀλλὰ ὄχι συχνή. Ἐκεῖνοι δὲ ἀσκοῦσαν φυσικὰ τὴν πραγματικὴ ἐξουσία, ἔστω καὶ ἐνεργοῦντες πάντοτε ἐξ ὀνόματός του.

Ἰωάννη Η΄, ἦταν ἡ ἐξασφάλιση τῆς ὑποταγῆς τοῦ νεαροῦ καὶ φιλόδοξου Δημητρίου. Ἄλλωστε, ἀπὸ μία ἀποστροφή στὸ τέλος τοῦ προσφωνηματικοῦ λόγου τοῦ Ἰωσήφ γίνεται σαφές πὼς ὁ Δημήτριος δὲν εἶχε ἀκόμη γίνει ἀποδεκτὸς ἀπὸ τὸ σύνολο τῆς οἰκογένειάς του ἢ τῶν ἀξιωματούχων τοῦ παλατιοῦ ἢ καὶ μερίδος ἀπλῶν ὑπηκόων. Ὑπῆρχαν ἀκόμη ἀρκετοὶ οἱ ὅποιοι *ἐβούλοντο τὸν αὐτοῦ βίον ἀποσεμνύνειν*.³⁴⁸ Ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης Η΄ πρέπει ἤδη νὰ θεωροῦσε τὸν ἀδελφό του *σκανδαλοποιόν*. Καὶ θὰ πρέπει νὰ ἦταν ἀρκετὰ προσεκτικὸς μὲ τὴν περίπτωση, ἰδίως ἐφόσον τὴν ἴδια περίοδο ἡ συμβίωση τῶν ἄλλων τριῶν ἀδελφῶν στὸν Μορέα ἀποδεικνυόταν προβληματική. Ἡ ἄφιξη ἐκεῖ τοῦ δυναμικοῦ Κωνσταντίνου μὲ τὴν ὑποστήριξη τοῦ Ἰωάννου Η΄, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1427, οἱ στρατιωτικές του ἐπιτυχίες, ἡ πίεση στὸν μεγαλύτερο ἀδελφὸ Θεόδωρο Β΄ νὰ ἐγκαταλείψει τὰ ἐγκόσμια πρὸς χάριν τοῦ Κωνσταντίνου, θὰ ὀδηγήσουν σὲ τριβές τοὺς δύο Παλαιολόγους. Τὰ δύο ἀδελφία, ποὺ εἶχαν ἡλικιακὴ διαφορὰ περίπου δέκα ἐτῶν μεταξύ τους, δὲν γνωρίζονταν καθόλου, ἀφοῦ, ὅταν ὁ Θεόδωρος Β΄ ἔφυγε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη (1408) σὲ ἡλικία περίπου 13 ἐτῶν γιὰ νὰ τοποθετηθεῖ δεσπότης Μυστρᾶ ἀπὸ τὸν Μανουήλ Β΄, ὁ Κωνσταντῖνος ἦταν περίπου 3 ἐτῶν.³⁴⁹ Ἐπιπλέον, ὁ Θεόδωρος Β΄ εἶχε φήμη καλλιεργημένου ἡγεμόνα ποὺ ἀγαποῦσε τὰ γράμματα - ἰδίως τὰ μαθηματικά - καὶ ἡ αὐλή του στὸν Μυστρᾶ συγκέντρωνε λογίους, ὅπως ὁ Γεώργιος Γεμιστός.³⁵⁰ Ὁ Κωνσταντῖνος ἀπὸ τὴν ἄλλη ἦταν ἄνθρωπος τῆς δράσης, μὲ φυσικὴ ρώμη, ἔντονο χαρακτήρα καὶ κλίση στὶς ἀθλοπαιδιές.³⁵¹ Ὅταν, ἄρχισε νὰ γίνεται σαφές ἡ εὐνοια τοῦ ἄτεκνου Ἰωάννου Η΄ πρὸς τὸν νεώτερο τοῦ Θεοδώρου Β΄, Κωνσταντῖνο, ἦταν πιά ἓνα σημεῖο ἀπ’ ὅπου ἡ ἀντιπαράθεση καὶ ἀντιζηλία τῶν δύο ἀδελφῶν δὲν μπορούσε νὰ ἀποτραπεῖ.

Ὡστόσο, ὁ Μορέας ὡς δεσποτᾶτο, θὰ χωριθεῖ ὀριστικῶς μεταξύ τῶν τριῶν Παλαιολόγων μόλις τὸ 1432.³⁵² Σύμφωνα μὲ τὸν διακανονισμὸ αὐτὸν οἱ τρεῖς διοικήσεις ἦσαν ἀνεξάρτητες καὶ οἱ τρεῖς δεσπότες ισότιμοι μὲ προβάδισμα τιμῆς στὸν μεγαλύτερο Θεόδωρο Β΄, ὁ ὁποῖος διοικοῦσε μὲ ἔδρα τὸν ἱστορικὸ Μυστρᾶ. Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε ἔδρα στὰ Καλάβρυτα, ἀλλὰ πιὸ μετὰ ἡ Κόρινθος ἀπετέλεσε τὸ

³⁴⁸ «...πᾶσι τοῖς βουλομένοις τὸν σὸν βίον ἀποσεμνύνειν.», Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», ὅπ. ἀν., 220, 12-13.

³⁴⁹ Barker, *Manuel II*, 495, ὅπου ἡ γέννηση τοῦ Κωνσταντίνου τοποθετεῖται περὶ τὶς ἀρχές τοῦ 1405.

³⁵⁰ Runciman, *Μυστρᾶς*, 84-5, καὶ τοῦ ἰδίου, *Ἡ τελευταία βυζαντινὴ Ἀναγέννηση*, μτφρ. Α. Καμπερίδης, ἐκδ. Δόμος, Ἀθήνα, 1991, 89.

³⁵¹ Harris, *The End*, 114-5, ἐπίσης Donald Nicol, *Immortal Emperor*, 4, ἀλλὰ καὶ τῆς Margaret Carroll, "Constantine XI Palaeologus: "Some Problems of Image", ἐν *Maistor, Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, ed. Ann Moffatt, Canberra, 1984, 329-343.

³⁵² Runciman, *Μυστρᾶς*, 90, Nicol, *Immortal Emperor*, 13, καὶ κυρίως Zakythinos, *Le Despotat*, τ. I, 204-13.

οὐσιαστικό του ὀρμητήριο. Τέλος, ὁ Θωμᾶς διοικοῦσε τὸ δυτικὸ τμήμα τοῦ Μορέως μὲ πρωτεύουσα τὴν Γλαρέντζα. Τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1430³⁵³ θὰ τελεσθοῦν οἱ γάμοι τοῦ εἰκοσιενάχρονου δεσπότη Θωμᾶ Παλαιολόγου μὲ τὴν Caterina Zaccaria στὸν Μυστρά. Τὸ 1432, μόλις ὁ πατέρας της, Centurione II Zaccaria,³⁵⁴ πεθαίνει, ὁ Θωμᾶς θὰ καταλάβει τὴν Κυπαρισσία, πόλη πού εἶχε κρατήσει ὁ Centurione ὡς προσωπικὴ του κτήση. Ἀκολούθως θὰ συλλάβει τὴν μητέρα τῆς συζύγου του καὶ θὰ τὴν κλείσει στὴν φυλακὴ. Ἐκεῖ ἡ δυστυχὴς Creusa Tocco θὰ πεθάνει ἀργότερα.³⁵⁵ Ἦταν μιὰ σκληρὴ πράξη πού ὅπωςδήποτε ἀποτυπώνει τὸν χαρακτήρα τοῦ νεαροῦ Παλαιολόγου.

Μῆνες μόνον μετὰ τὸν γάμο τοῦ Θωμᾶ μὲ τὴν Zaccaria, τὸν Μάρτιο τοῦ 1430, οἱ Ὁθωμανοὶ τοῦ Μούραντ II. θὰ πάρουν ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Βενετῶν τὴν Θεσσαλονίκη μετὰ ἀπὸ ἀσφυκτικὴ πολιορκία.³⁵⁶ Στις 9 Ὀκτωβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους, μιὰ ἄλλη σημαντικὴ πόλις, τὰ Ἰωάννινα τῶν Tocco, θὰ παραδοθοῦν οἰκειοθελῶς στὸν σουλτάνο.³⁵⁷ Παράλληλα, τὸ 1431 ὀθωμανικὲς δυνάμεις ὑπὸ τὸν Τούρακχαν (Turak Han Beg) θὰ εἰσβάλουν στὴν Πελοπόννησο,³⁵⁸ ὁλοκληρώνοντας τὴν καταστροφὴ τοῦ Ἐξαμιλίου³⁵⁹ καὶ ἀφήνοντας ἀνοικτὸ τὸ ἐνδεχόμενο γιὰ σοβαρότερη εἰσβολὴ στὸ μέλλον. Εἶναι ἡ ἐποχὴ πού ὁ Ἰωάννης Η΄ θορυβημένος ἀποφασίζει πὼς ἦρθε ἡ ὥρα «νὰ παίξει τὸ χαρτί» τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν καὶ ἀρχίζει πλέον νὰ ἀσχολεῖται σοβαρὰ μὲ τοὺς τρόπους πού θὰ μπορούσε νὰ ὑλοποιήσει τὸ σχέδιό του αὐτό.³⁶⁰ Φαίνεται πὼς ὅλη του τὴν ἐνεργητικότητα τὴν διοχέτευσε στὴν ὑπόθεση αὐτὴ ἐπὶ τῆς ὁποίας στήριζε τὶς τελευταῖες του ἐλπίδες. Ταυτόχρονα, οἱ Ὁθωμανοί, ἔχοντας κερδίσει δύο ἀπὸ τὶς σημαντικότερες πόλεις τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἔδειχναν ἱκανοποιημένοι καὶ φαινόταν σὰν πρὸς στιγμὴν νὰ τηροῦσαν στάση ἀναμονῆς σὲ σχέση μὲ τὸ ἀδύναμο Βυζάντιο,³⁶¹ κᾶτι πού φυσικὰ λειτουργοῦσε λυτρωτικὰ γιὰ τὸν Ἰωάννη Η΄ καὶ τὶς προσπάθειές του.

³⁵³ Σφραντζῆς, XX, 10, 68.

³⁵⁴ Περί τοῦ συγγενοῦς τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀσάν, Centurione II Zaccaria, ἰδὲ Nicol, *Immortal Emperor*, 12.

³⁵⁵ Runciman, *Μυστράς*, 90.

³⁵⁶ A. E. Vakalopoulos, *A History of Thessaloniki*, μτφρ. T. F. Carney, ἐκδ. Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 1963, 71-5.

³⁵⁷ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 543-7. Γιὰ εὐρύτερη ἐξιστόρηση τῶν πρὸ καὶ κυρίως τῶν μετὰ τὴν παράδοση Θεσσαλονίκης καὶ Ἰωαννίνων στὸν Μούραντ II. ἰδὲ Ἀπ. Ε. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ.Α΄: *Ἀρχὲς καὶ διαμόρφωσή του*, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 42007, 245-55.

³⁵⁸ Σφραντζῆς, XXI, 9, 72.

³⁵⁹ Σὲ προγενέστερη ἐπιδρομὴ, τὸ 1423, μετὰ τὴν ἀτυχοῦς ἐκβάσεως γιὰ τοὺς Ὁθωμανοὺς πολιορκία τῆς Πόλεως, εἶχε γιὰ πρώτη φορὰ εἰσβάλει στὸν Μορέα ὁ Τούραχαν καταστρέφοντας τὸ Ἐξαμίλιον τείχος. Runciman, *Μυστράς*, 87.

³⁶⁰ Ἰδὲ ἀμέσως ἐπόμενο Κεφ. τοῦ παρόντος.

³⁶¹ Τὴν δεκαετία τοῦ 1430 οἱ Ὁθωμανοί, γεμάτοι αὐτοπεποίθηση, στρέφονται δυναμικὰ κατὰ τοῦ οὐγγρικοῦ κράτους τοῦ Σιγισμούνδου. Οἱ ἐπιθέσεις τους γίνονται πιὸ ἐπίμονες ἰδίως μετὰ τὸν θάνατο

Τὴν ἴδια στιγμή, οἱ προστριβὲς Κωνσταντίνου καὶ Θεοδώρου Β΄ στὸν Μορέα αὐξάνονταν δραματικὰ ἀπὸ τὸ 1432 καὶ ἐντεῦθεν. Ἡ ἐποχὴ ἀπὸ τὴν ἔλευση τοῦ Κωνσταντίνου στὸν Μορέα μέχρι καὶ τὸ 1437 εἶναι ἐποχὴ ρήξης καὶ κλιμακούμενης ἀντιπαλότητας μὲ τὸν ἀδελφὸ του, Θεόδωρο Β΄. Εἶναι ἡ πρώτη τέτοια περίοδος³⁶² στὴν σύντομη σχετικὰ ἱστορία τοῦ δεσποτάτου τοῦ Μορέως. Ἡ δευτέρη περίοδος ρήξεως μεταξὺ δεσποτῶν εἶναι αὐτὴ μεταξὺ Δημητρίου καὶ Θωμᾶ ἀργότερα.³⁶³ Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1435 φαίνεται πὼς ἡ ὑπομονὴ τοῦ Κωνσταντίνου εἶχε ἐξαντληθεῖ καὶ ἔτσι στὰ τέλη Σεπτεμβρίου τοῦ ἰδίου ἔτους τὸν βρίσκουμε στὴν Πόλη.³⁶⁴ Οἱ στιγμὲς ἦσαν κρίσιμες καὶ γιὰ ἕναν ἄλλον λόγο. Ὁ Ἰωάννης Η΄ ἦταν πλέον 42 ἐτῶν καὶ ἤδη ὀκτὼ χρόνια νυμφευμένος μὲ τὴν Μαρία Κομνηνὴ τῆς Τραπεζοῦντος, χωρὶς ὅμως νὰ ἔχει ἀποκτήσει τέκνα.

Ἡ ἀπουσία τοῦ Κωνσταντίνου ἀπὸ τὸν Μορέα καὶ ἡ παρουσία του στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν πέρασαν ἀπαρατήρητα. Ὁ ἕτερος ἀδελφός, Θεόδωρος Β΄, πληροφορήθηκε τὶς εἰδήσεις καὶ περὶ τὰ τέλη Μαρτίου 1436 ἔφτασε διὰ θαλάσσης στὴν Πόλη.³⁶⁵ Στὸ ἴδιο πλοῖο³⁶⁶ ἐπέβαινε καὶ ἡ νέα νύφη τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου, ἡ Ζωή, κόρη τοῦ μεγάλου δουκός, Παρασπονδύλου.³⁶⁷ Ὁ γάμος τους,³⁶⁸ περὶ τὰ τέλη Μαρτίου - ἀρχὰς Ἀπριλίου, ἂν καί, ὅπως εἶδαμε, ὑπάρχει κάποια πιθανότητα νὰ ἦταν ὁ δεύτερος γιὰ τὸν Δημήτριο,³⁶⁹ θὰ πρέπει νὰ τελέσθηκε στὴν Μεγάλῃ Ἐκκλήσια, μὲ κάθε ἐπισημότητα καὶ παρόντος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ Β΄ τοῦ ἀπὸ Ἐφέσου.³⁷⁰ Ὁ

τοῦ ἰσχυροῦ ἡγεμόνα (1437), ἐνῶ τὸ 1439 καταλύουν καὶ τὸ δεσποτάτο τῆς Σερβίας. Περὶ τούτων ἰδὲ Η. Inalcik, *Η Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία, Η κλασικὴ περίοδος 1300-1600*, μτφρ. Μ.Κοκολάκης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Αθήνα, 1995, 43-4.

³⁶² Περὶ τῶν βυζαντινῶν χωροδεσποτειῶν στοὺς τελευταίους δύο αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου καὶ τῶν διαφόρων προβλημάτων ποὺ προέκυψαν ἀπὸ τὴν πρόνοια αὐτῇ τῶν αὐτοκρατόρων ἰδὲ J. W. Barker, "The problem of appanages in Byzantium during the Palaiologan period", ἐν *Byzantina* 3 (1971), 103-22.

³⁶³ Ἰδὲ Κεφ. ΣΤ΄, σελ. 201-2, 210-1 καὶ 213-4 παρόντος.

³⁶⁴ Σφραντζῆς, XXII, 5, 76. Πρβλ. καὶ Nicol, *Immortal Emperor*, 14.

³⁶⁵ Σφραντζῆς, XXII, 7, 76.

³⁶⁶ Σφραντζῆς, XXII, 6, 76.

³⁶⁷ Περὶ Παρασπονδύλων ἰδὲ Α. Kazhdan - Ch. M. Brand "Leo Paraspondylos" ἐν *ODB*, τ. 3, 1586, "#21905 Παρασπόνδυλος", *PLP* 9 (1989), ἄλλες πληροφορίες γιὰ τὸν μέγα αὐτὸν δούκα δὲν ἔχουμε.

³⁶⁸ Περὶ γάμου ἰδὲ Κατερίνας Νικολάου, *Η γυναίκα στη Μέση Βυζαντινὴ Εποχὴ, Κοινωνικὰ πρότυπα καὶ καθημερινὸς βίος στα αγιολογικὰ κείμενα*, Μονογραφίαι 6, Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2005, 79-85, ἀλλὰ καὶ τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινὸν βίος καὶ πολιτισμός*, ἐκδ. Παπαζήση, Αθήνα, 1951, τ. Δ, γενικῶς 70-119 καὶ ἐδικῶς περὶ «βασιλικῶν» γάμων 119-47. Πρβλ. καί, στὸ αὐτὸ ἔργο, τ. Β΄ - II, 185-6, «ἡ γυνὴ καὶ ὁ γάμος».

³⁶⁹ Ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ πὼς δὲν ἔχουμε καὶ καμμία μαρτυρία περὶ τῆς καταλήξεως τοῦ ὑποτιθέμενου πρώτου γάμου. Ἄν ἐγινε, βεβαίως, τὸ πιθανότερο εἶναι ἡ κόρη τοῦ ἀρχοντος Ζητουνίου νὰ ἀπεβίωσε στὰ χρόνια μέχρι τὸ 1435/6.

³⁷⁰ Περὶ τοῦ πατριάρχου αὐτοῦ στὸ Κεφ. ποὺ ἀκολουθεῖ. Γενικῶς ἰδὲ Τ. Α. Γριτσοπούλου, «Ἰωσήφ ὁ Β΄, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως (1416-1439)» ἐν *Θ.Η.Ε.*, τ. Ζ΄, 116-7, καὶ Μανουὴλ Ἰ. Γεδεών, ἐν *Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακεῖμ Γ΄ τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης* (36 - 1884), ἐπιμ. Ν. Α. Φοροπού-

Δημήτριος, ἂν δὲν δεχθοῦμε ὅτι μεταξύ τῶν ἐτῶν 1427-1429 εἶχε νυμφευθεῖ γιὰ πρώτη φορά, ἦταν ὁ τελευταῖος ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του ποὺ νυμφευόταν καὶ τὸ ἔπραττε σὲ ἡλικία 28 - 29 ἐτῶν.

Μετὰ τὸν γάμο καὶ ὅταν τὰ ἀδελφία Ἰωάννης Η΄, Θεόδωρος Β΄ καὶ Κωνσταντῖνος, ἔμειναν μόνα, ἔγινε ξεκαθάρισμα λογαριασμῶν. Ἔτσι, τὸ προβάδισμα τοῦ Θεοδώρου Β΄ τόσο στὸν Μορέα, ὅσο, καὶ κυρίως, στὴν διαδοχὴ τοῦ ἀδελφοῦ του, ἀναγνωρίσθηκε ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ κατοχυρώθηκε πλήρως. Ὁ Κωνσταντῖνος μᾶλλον ἐνοχλημένος ἐγκατέλειψε κατὰ μῆνα Ἰούνιο τοῦ 1436 τὴν Πόλη «ὡς φυγὰς», ὅπως χαρακτηριστικὰ γράφει ὁ Σφραντζῆς,³⁷¹ βάζοντας πλώρη γιὰ τὸν Μορέα. Καταπόδας ἀκολούθησε καὶ ὁ Θεόδωρος Β΄, μὴν ἔχοντας προφανῶς ἐμπιστοσύνη στὴν ἀποφασιστικότητα τοῦ Κωνσταντίνου νὰ τηρήσει τὰ συμπεφωνημένα.

Δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ ποὺ παρατηροῦμε ἔντονες ἐνδοδυναστικές διαμάχες στὴν αὐτοκρατορική οἰκογένεια τῶν Παλαιολόγων. Ἀντιθέτως, ἡ συμπεριφορὰ αὐτὴ ὄχι μόνον δὲν μᾶς ἐκπλήσσει, ἀλλὰ τείνει νὰ γίνῃ καὶ κανόνας κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες τῆς αὐτοκρατορίας.³⁷² Μιὰ ἐνδιαφέρουσα πρώτη ἐξήγηση τῶν ιδιόρρυθμων καὶ δυσεξηγήτων αὐτῶν συμπεριφορῶν ἔχει νὰ κάνει μὲ τὸ μικρόψυχο αἶσθημα τοῦ φθόνου καὶ τῆς ἀντιζηλίας ποὺ κάνει τὴν ἐμφάνισή του σὲ κοινωνίες καὶ οἰκογένειες σὲ στιγμὲς κρίσιμες.³⁷³ Στὴν περίπτωσι τοῦ Μορέως τὸ τεταμμένο κλίμα μεταξύ Θεοδώρου Β΄ καὶ Κωνσταντίνου δὲν ἐκτονώθηκε παρὰ τὸ 1437, ὅταν αὐτοκρατορική ἀντιπροσωπία μετέβη στὸν Μυστρά³⁷⁴ καὶ ἀνεκοίνωσε τὴν ἐπιθυμία τοῦ Ἰωάννου Η΄,

λου, ἐκδ. Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, Ἀθῆναι, 1996², 347-9. Ἱστορική εἰρωνία ὅτι περίπου 3 χρόνια μετὰ ὁ Δημήτριος θὰ παρίσταται στὴν κηδεῖα τοῦ Ἰωσήφ Β΄ στὴν Φλωρεντία τῆς Ἰταλίας.

³⁷¹ Ὁ Σφραντζῆς, XXII, 7-9, 76-8, περιγράφει γλαφυρά, ἂν καὶ ἀκροθιγῶς, τὴν συνάντηση τῶν ἀδελφῶν, τὶς μεταξύ των διαπραγματεύσεις καὶ διαφωνίες καὶ τὴν «φυγὴ» τοῦ Κωνσταντίνου. Τὸ τοῦλάχιστον ἀμήχανο κλίμα ποὺ σκιαγραφεῖται μᾶς ἀφήνει περιθώριο νὰ συμπεράνουμε τὸν βαθὺ διχασμὸ τὸν ὁποῖον ὁ αὐλικὸς Σφραντζῆς διστάζει νὰ καταγράψῃ μὲ κάθε λεπτομέρεια. Ἄλλωστε, τὰ στὰ ἀμέσως ἐπόμενα χωρία (Σφραντζῆς, XXII, 10-11, 78) περιγραφόμενα θλιβερά περιστατικὰ ἀποδεικνύουν τὴν δυστοκία τῶν ἐνδοοικογενειακῶν διαπραγματεύσεων τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1436 στὴν Πόλη.

³⁷² Ἀγγελικῆς Λαῖου, «Ἐμφύλιοι πόλεμοι καὶ δυναστικές ἐριδες», ἐν *Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. Θ΄, ἐκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Α.Ε., Ἀθήνα, 1979, 152-6. Πρβλ. καὶ Évelyne Patlagean, *Ὁ Ἑλληνικὸς Μεσαίωνας, Βυζάντιο, 9^{ος} - 15^{ος} αἰῶνας*, μτφρ. Δέσποινα Λαμπιδά, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα, 2014, 466-7.

³⁷³ Γενικῶς περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς οἰκογενείας στὸ Βυζάντιο, ἰδὲ Βασιλικῆς Βλυσίδου, Βασιλικῆς Γεωργιάδου, Ἐλεωνόρας Κουντουρᾶ - Γαλάκη, Στ. Λαμπάκη, Τ. Λουγκῆ, Σοφίας Πατούρα, καὶ Α. Σαββίδη, «Ἡ ἐξέλιξις τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς τῶν Βυζαντινῶν: Μιὰ πρώτη προσέγγισις», ἐν *Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο, Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοσις, Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Διεθνoῦς Συμποσίου*, Κ.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 1989, 155-60. Εἰδικῶς ὁμῶς ἐπὶ τῶν οἰκογενειακῶν σχέσεων τῶν ἐν ἔξουσῃα οἰκογενειῶν, ἰδὲ τὸ ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον ἄρθρο τοῦ Μ. Hinterberger, «Ὁ φθόνος, Ἀνθρώπινη αδυναμία καὶ κινητήρια δύναμις», ἐν *Το Βυζάντιο ὥριμο γιὰ ἀλλαγές, Ἐπιλογές, ἐναισθησίες καὶ τρόποι ἐκφράσεως ἀπὸ τὸν ἐνδέκατο στὸν δέκατο πέμπτου αἰῶνα*, ἐπ. ἐπιμ. Χριστίνα Γ. Ἀγγελίδη, Ε.Ι.Ε. - Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα, 2004, 299-312.

³⁷⁴ Σφραντζῆς, XXII, 11-12, 78.

κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀπουσίας του στὴν Δύση γιὰ τὴν Σύνοδο τῆς Ἑνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν, τὴν ἀντιβασίλειά νὰ ἀναλάβει ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος μεταβαίνοντας γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν στὴν Κωνσταντινούπολη.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Δ'.

Πρώτη φορά στο προσκήνιο: Βενετία - Φερράρα - Φλωρεντία

Στις 24 Σεπτεμβρίου τοῦ 1437³⁷⁵ ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος φθάνει διὰ θαλάσσης στήν Πόλη ἀπὸ τὸν Μορέα, κατόπιν προσκλήσεως τοῦ ἀδελφοῦ του Ἰωάννου Η΄, προκειμένου νὰ ἀναλάβει τὴν ἀντιβασιλεία³⁷⁶ καὶ τὴν εὐθύνη τῆς Κωνσταντινουπόλεως.³⁷⁷ Ὁ αὐτοκράτορας, σὲ ὥριμη ἡλικία πλέον, καὶ ἔχοντας χάσει σχεδὸν κάθε ἐλπίδα ἀνατάξεως τῆς οἰκτρᾶς καταστάσεως μὲ ἴδια μέσα, ἔχει ἀποφασίσει νὰ προχωρήσει σὲ μία διπλωματικὴ περισσότερο, ἀλλὰ πάντως ἐσωτερικῶς παρακινδυνευμένη κίνηση, περὶ τῆς ὁποίας ὁ πατέρας του τὸν εἶχε κατ' ἐπανάληψιν προειδοποιήσει καὶ ῥητῶς ἀποτρέψει.³⁷⁸ Τὸ σχέδιο ἦταν γνωστὸ καὶ θὰ πρέπει νὰ φαινόταν ἀπλό. Ἡ ἀνατολικὴ Ἐκκλησία θὰ ὑποτασσόταν στήν δυτικὴ ὑπὸ τὸν Ἐπίσκοπο Ρώμης,³⁷⁹ γεγονὸς τὸ ὁποῖον θὰ ἦρε τὶς ἐπιφυλάξεις τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου στὸν σχεδιασμὸ καὶ τὴν ἐκκίνηση μιᾶς ἐκστρατείας, ἂν ὄχι ἐξάλειψης, τοῦλάχιστον χρονίας ἀνάσχεσης τοῦ ὀθωμανικοῦ κινδύνου.³⁸⁰ Ἐχομε ἐνδείξεις πὼς ὁ αὐτοκράτορας ἄρχισε νὰ μελετᾷ καὶ νὰ ὀργανώνει τὴν ὑλοποίηση τοῦ σχεδίου του αὐτοῦ, σχεδὸν ταυτόχρονα ἢ καὶ πρὶν τὴν ἄλωση τῆς Θεσσαλονίκης ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς (1430).³⁸¹ Φαίνεται ὅμως πὼς ὁ σπóρος τῆς σκέψης αὐτῆς εἶχε πέσει καιρὸ πρὶν στὸ μυαλὸ του, καὶ πὼς τὰ γεγονότα ἀπλῶς βοήθησαν ὥστε ὁ σπóρος νὰ ριζώσει καὶ νὰ καρποφορήσει κανονικά.

Ἄν, ὅπως πιστεύω πὼς μπορούμε νὰ εικάσουμε ἀπὸ προσεκτικὴ ἀνάγνωση τῶν πηγῶν, ὁ Ἰωάννης Η΄ θεωροῦσε πὼς κατὰ τὴν βασιλεία τοῦ ἡπίου χαρακτηῖρος πατέρα

³⁷⁵ Σφραντζῆς, XXII, 12, 78.

³⁷⁶ Περὶ τοῦ θεσμοῦ τῆς ἀντιβασιλείας στὸ Βυζάντιο καὶ δὴ στήν ἐποχὴ ποὺ μᾶς ἀπασχολεῖ ἰδὲ Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, Νεότερος Ἑλληνισμός, Συμβολὴ στὴν Ἑρευνα*, τ. Α΄, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθῆναι, 2006, 117 κ.ἐξ., ἰδίως δὲ 219 κ. ἐξ..

³⁷⁷ Ὅπως διαλαμβάνεται στὸ ἐπόμενο κεφάλαιο, ὁ Κωνσταντῖνος, ἐγκαταλείποντας τὸν Μορέα καὶ μεταβαίνοντας στήν Κωνσταντινούπολη, θὰ πρέπει νὰ ὀνομάστηκε τυπικῶς δεσπότης Μεσημβρίας (καὶ Σηλυβρίας). Θέση τὴν ὁποία διετήρησε ἀπὸ τὸ 1437 μέχρι τὸ 1441, ὁπότε καὶ *de facto* τὸν διεδέχθη ὁ Δημήτριος. Πρβλ. Κεφ. Ε΄ παρόντος, σελ. 139-40.

³⁷⁸ Σφραντζῆς, XXIII, 5-7, 82.

³⁷⁹ Βακαλόπουλος, *Ἱστορία*, 181-7, ὅπου συνοπτικὴ ἀνάλυση τοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως τῆς ἀνατολικῆς μὲ τὴν δυτικὴ Ἐκκλησία ἐξ ἱστορικῆς κυρίως ἀπόψεως.

³⁸⁰ Πρβλ. ἐνδεικτικῶς «*Ἡμεῖς (ἐνν. οἱ Βυζαντινοὶ) ἤλθομεν ἐνταῦθα (ἐνν. Ἰταλία) διὰ τὸ θεῖον ἔργον τῆς ἐνώσεως, ὡς ἂν, τοῦτον γενομένου, συναιρομένου Θεοῦ, ἐπακολουθήσῃ τῇ πατρίδι τι ἀγαθόν.*» Συρόπουλος, Η΄, 26, 412-3.

³⁸¹ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 548-9, καὶ Harris, *The End*, 130.

του είχε χαθεί μιὰ μοναδική ευκαιρία ἀπαλλαγῆς τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὸν θανάσιμο ἐναγκαλισμὸ τῶν Ὀθωμανῶν καὶ ἂν εἶχε καταλήξει πὼς ὑπαίτια γιὰ τὴν ἀπώλεια αὐτὴ ἦταν ἡ κατευναστικὴ καὶ φιλειρηνικὴ πολιτικὴ τοῦ Μανουὴλ Β΄, τότε λογικὰ θὰ ἀναζήτησε διαφορετικὲς ὁδοὺς πολιτείας. Ἐνδέχεται ὡς μιὰ τέτοια διαφορετικὴ ὁδὸ νὰ εἶδε ἀρχικῶς τὴν ἐνεργὸ ἀνάμειξη στὴν διαδοχὴ τοῦ Ὀθωμανοῦ ἡγεμόνα, τὸ 1421. Ἐπειτα, καὶ ἀφοῦ ἡ τακτικὴ αὐτὴ εἶχε ἀποτύχει ἐπικίνδυνα, ὀδηγώντας στὴν πολιορκία τῆς πρωτεύουσας τὸ 1422, στράφηκε πρὸς τὴν κατεύθυνση ποὺ οἱ πρόγονοί του αὐτοκράτορες εἶχαν δοκιμάσει στὸ παρελθόν.³⁸² Ὅμως, ἡ συνάντησή του μὲ τοὺς ἄρχοντες τῆς Ἰταλίας καὶ τὸν ἡγεμόνα τῆς Οὐγγαρίας, στὸ γνωστὸ του ταξίδι στὴν κεντρικὴ Εὐρώπη τὸ 1423-24, κατεδείκνυε, ὡς ἀπόλυτη προϋπόθεση γιὰ τὴν ὅποια συζήτηση, τὴν ὑποταγὴ τῶν ὀρθοδόξων στὴν Ἐκκλησία τῆς Ρώμης.³⁸³ Τότε νομίζω εἶναι ποὺ θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε χρονικὰ τὴν πρώτη υἱοθέτηση τῆς ιδέας τῆς ἐνώσεως στὸ μυαλὸ τοῦ Ἰωάννου Η΄. Ἡ ιδέα αὐτή, ἀρχικῶς τοῦλάχιστον, φαινόταν σίγουρα παράτολμη καὶ ὑπῆρχαν πολλοὶ λόγοι ποὺ ὀδήγησαν ἀρχικῶς στὴν ἀπόρριψή της. Ὅμως, ἡ ἐνίσχυση τῆς δυνάμεως τῶν Ὀθωμανῶν μὲ τὸν νέο σουλτάνο, οἱ βαρεῖς ὅροι τῆς βυζαντινο-ὀθωμανικῆς συνθήκης τοῦ 1424 καὶ κυρίως ἡ κατάληψη τῆς Θεσσαλονίκης καὶ τῶν Ἰωαννίνων τὸ 1430 σὲ συνάρτηση καὶ μὲ τὴν εἰσβολὴ στὸν Μορέα τὸ 1431, θρόνιασαν τὴν ἀπόγνωση στὸ μυαλὸ τοῦ αὐτοκράτορα. Κάπως ἔτσι καὶ ὑπὸ τὸ καθεστῶς τῆς πιέσεως τῶν πραγμάτων ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν³⁸⁴ φάνηκε ὡς μία κάποια λύσις καὶ πάντως κίνηση προτιμώμενη ἀπὸ τὴν ψυχοφθόρο ἀδράνεια.³⁸⁵

Ὁ θάνατος τοῦ σπουδαίου διδασκάλου καὶ ἔντονα ἀνθενωτικοῦ, Ἰωσήφ Βρυεννίου, τὸ 1431, ἀλλὰ καὶ τοῦ ἰδίων ἀντιλήψεων ἐπισκόπου Σηλυβρίας, Ἰωάννου

³⁸² Συγκεκριμένως περὶ τῶν προσπαθειῶν ἐπαναπροσέγγισης τῶν δύο Ἐκκλησιῶν ἰδὲ ἐνδεικτικῶς ἐν Βλασίου Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. β΄, *Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχίᾳ μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, ἐκδ. Διήγηση, Ἀθῆναι, 2002, 583-602. Ἐπίσης γιὰ μιὰ σύντομη προσέγγιση τοῦ κυρίαρχου καθ' ὅλη τὴν ὕστερη βυζαντινὴ περίοδο ζητήματος τῆς λεγομένης ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν ἰδὲ τὸ σχεδὸν ἐκλαϊκευτικὸ ἔργο τῆς Judith Herrin, *Τι εἶναι τὸ Βυζάντιο*, μτφρ. Χριστιάννα Σαμαρᾶ, ἐκδ. Ὠκεανίδα, Ἀθήνα, 2008, 558-71 κ.ἐξ.. Γιὰ μιὰ ἱστορικὴ θεώρηση τοῦ θεολογικοῦ διαλόγου μεταξὺ Ἀνατολῆς καὶ Δύσης ἰδὲ πάλιν Βλασίου Ἰ. Φειδᾶ, *Θεολογικὸς διάλογος Ὀρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Σχίσματος μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1054-1453)*, Ἀθῆναι, 1977.

³⁸³ Donald Nicol, *The Immortal Emperor*, University Press, Cambridge, 1992, 6. Ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *Τὸ Τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, μτφρ. Μ. Μπλέτας, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα, 1997, 149-50, καὶ πιδ παραστατικὰ ἐν, τοῦ ἰδίου, *Βυζάντιο καὶ Βενετία, Μελέτη τῶν διπλωματικῶν καὶ πολιτιστικῶν σχέσεων*, μτφρ. Χριστίνα - Ἀντωνία Μουτσοπούλου, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα, 2004, 453-4.

³⁸⁴ Περὶ τῆς θέσεως τῆς Ἐκκλησίας στὸ Βυζάντιο καὶ τῶν σχέσεών της μετὰ τῆς Πολιτείας, ὅλως ἐνδεικτικῶς, ἰδὲ Ἰ. Ἐ. Καραγιαννόπουλος, *Ἡ Πολιτικὴ Θεωρία τῶν Βυζαντινῶν*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1992, 59-68.

³⁸⁵ Harris, *The End*, 127-30. Ἐπίσης, περὶ τῆς πολιτικῆς διαστάσεως τῆς κινήσεως τῆς Φλωρεντίας καὶ τὴν ὥς σήμερα συνέχεια τῆς διαστάσεως αὐτῆς, ἰδὲ G. Alberigo, *Christian Unity: The Council of Ferrara/Florence (1438/9 - 1989)*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 97, Leuven University Press, Leuven, 1991.

Χορτασμένου (†1431/37;), ἄφησε τὴν ἰσχυρὴ παράταξη τῶν ἀντιτιθεμένων στὴν προοπτικὴ μιᾶς ἐνώσεως χωρὶς μαχητικὲς κεφαλές.³⁸⁶ Ἐνῶ καὶ ὁ Μανουὴλ Β΄, ὁ ὁποῖος παραδοσιακὰ ἦταν ἐφεκτικὸς ὡς πρὸς τὸ ζήτημα, εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν ζωὴ πρὸ πολλοῦ (†1425).³⁸⁷ Ὁ Ἰωάννης Η΄, ἀντιθέτως, ὡς τὸ 1437, εἶχε ἀναδείξει στὴν αὐλή του σειρὰ προσώπων τῆς ἀπολύτου ἐμπιστοσύνης του, ὅπως ὁ Λουκάς Νοταρᾶς, ὁ Δημήτριος Παλαιολόγος Μετοχίτης καὶ οἱ ἀδελφοὶ Μάρκος καὶ Μανουὴλ Παλαιολόγοι Ἰαγάρεις, ἀλλὰ καὶ οἱ ταπεινότερης καταγωγῆς, Γεώργιος Σχολάριος καὶ Ἰωάννης Ἀργυρόπουλος, ὅπως καὶ οἱ ἡγούμενοι τῶν Μονῶν Ἀγίου Βασιλείου καὶ Ἀγίου Δημητρίου ἀντίστοιχα, Βησσαρίων καὶ Ἰσίδωρος.³⁸⁸ Οἱ σπουδαῖοι αὐτοὶ κρατικοὶ καὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι συμερίζονταν τότε τὶς ἀπόψεις τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἐργάζονταν συστηματικὰ γιὰ τὴν ἐπικράτησίν τους σὲ πολιτικὸ ἢ καὶ θεολογικὸ ἀργότερα ἐπίπεδο.

Ἀπὸ πλευρᾶς τῆς Ρώμης ἔγινε νωρὶς σαφὲς πῶς, παρ’ὅτι ὑπῆρχε διαχρονικὴ ἐπιθυμία γιὰ ἔνωση, ἡ ὁποία καὶ ἐπιβεβαιώθηκε ἐκ νέου, τὸ ζήτημα θὰ ἔπρεπε νὰ λυθεῖ πλέον μὲ τρόπο σύμφωνο πρὸς τὶς ἐκκλησιαστικὲς παραδόσεις. Αὐτὸ παρέπεμπε σὲ ἐκκλησιαστικὴ Σύνοδο στὰ πρότυπα τῶν ἱστορικῶν Οἰκουμενικῶν Συνόδων, ὅπως αὐτὲς ἀναγνωρίζονταν καὶ ἀπὸ τὶς δύο Ἐκκλησίες.³⁸⁹ Οἱ Βυζαντινοὶ δέχθηκαν ἀμέσως καὶ μὲ ἀνακούφιση τὴν πρόταση, καθὼς αὐτὸ θὰ ἀποτελοῦσε ἀναπόφευκτα αἶτημα καὶ τῶν βυζαντινῶν ἐκκλησιαστικῶν κύκλων, μόλις τοὺς ἐτίθετο τὸ ζήτημα. Λόγω ἐνδοεκκλησιαστικῶν ἐρίδων τῶν Δυτικῶν, οἱ προσυνοδικὲς διαπραγματεύσεις, ἐνῶ ἄρχισαν ἄμεσα (1431), ὑπῆρξαν χρονοβόρες καὶ ἀπαίτησαν λεπτοὺς διπλωματικοὺς χειρισμοὺς ἀπὸ πλευρᾶς τῶν Βυζαντινῶν.³⁹⁰ Τελικῶς οἱ κοινὲς προσπάθειες εὐοδώθησαν καὶ ὁρίσθηκε ἡμερομηνία καὶ τόπος διεξαγωγῆς τῆς Συνόδου.³⁹¹

³⁸⁶ Ν. Β. Τωμαδάκη, «Μανουὴλ Β΄ ὁ Παλαιολόγος (+1425), οἱ λόγοι τῶν χρόνων αὐτοῦ καὶ ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν», *Παρνασσός*, τ. Β΄, ἀριθ. 4, (1960), 561-75.

³⁸⁷ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 526-7.

³⁸⁸ Harris, *The End*, 103-4.

³⁸⁹ Γιὰ τὴν προτίμηση τῶν Δυτικῶν στὴν *via synodica* ἰδὲ fr. J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959, 42-5, ἀλλὰ καὶ τοῦ καθηγητοῦ Βλασίου Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. β΄, *Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχίᾳ μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, ἐκδ. Διήγηση, Ἀθήναι, 2002, 602.

³⁹⁰ Γιὰ τὶς ζυμώσεις στὸ ἐσωτερικὸ τῶν διχασμένων τότε Δυτικῶν καὶ γιὰ τὶς λεπτὲς διπλωματικὲς ἰσορροπίες ποὺ ἐτήρησε ἡ πλευρὰ τῶν Βυζαντινῶν ἰδὲ κυρίως Papadakis, A. - Meyendorff, J., *Ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ ἀνοδος τοῦ παπισμοῦ, Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ 1071-1453*, μτφρ. Στ. Εὐθυμιάδης, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 2003, 551-82 καὶ δὴ 565-82. Ἐπίσης fr. J. Gill, ἐν *The Council of Florence*, Cambridge, 1959, 46-83.

³⁹¹ Ν. Σαββόπουλος, *Ἀνατολὴ καὶ Δύση στὴν τελευταία τους συνάντηση. Ἡ σύγκληση τῆς Συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας, Ἱστορικὴ προσέγγιση*, ἐκδ. Κυριακίδης, Ἀθήνα, 2009.

Ἡ βυζαντινὴ ἀντιπροσωπεία σχεδιάστηκε καὶ ἦταν πολυπρόσωπη καὶ εὐπρόσωπη.³⁹² Ἦταν καὶ αὐτὸ ἓνας τρόπος ὥστε νὰ δοθεῖ στοὺς Δυτικούς³⁹³ ἡ ἐντύπωση τῆς προσήλωσης τοῦ Ἰωάννου Η΄ καὶ τοῦ λαοῦ του στὸν σκοπὸ «τῆς τῶν πάντων ἐνώσεως». Ἐκτὸς τοῦ ἰδίου τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ βουλγαρικῆς καταγωγῆς³⁹⁴ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου, Ἰωσήφ Β΄ τοῦ ἀπὸ Ἐφέσου, ἀξιομνημόνευτες εἶναι μεταξὺ τῶν ἄλλων ἀπὸ ἐκκλησιαστικῆς πλευρᾶς οἱ παρουσίες στὴν σύνοδο τοῦ Ἡρακλείας Ἀντωνίου, τοῦ Νικαίας Βησσαρίωνος, τοῦ Ἐφέσου Μάρκου, τοῦ Σάρδεων Διονυσίου, τοῦ Μονεμβασίας Δωροθέου, τοῦ Μόσχας Ἰσιδώρου, καὶ ἀπὸ κοσμικῆς πλευρᾶς τοῦ Κριτοῦ καὶ διδασκάλου Γεωργίου Σχολαρίου, τοῦ περίφημου διανοομένου Γεωργίου Γεμιστοῦ καὶ τῶν δασκάλων Γεωργίου Ἀμοιρούτζη καὶ Γρηγορίου Τραπεζουντίου.³⁹⁵ Μεταξὺ αὐτῶν ὅλων καὶ ἄλλων πολλῶν, προκαλεῖ ἐντύπωση ἡ συμμετοχὴ καὶ τοῦ ἰδίου τοῦ Δημητρίου, τριάντα περίπου ἐτῶν τὸ 1437.

Ἄν κρίνει κανεῖς ἀπὸ τὸ παρελθόν, εἶναι σαφὴς ἡ παγερὴ σχέση τῶν δύο ἀδελφῶν. Ὁ Ἰωάννης, ἐνῶ ἔχει χορηγήσει τίτλους καὶ ὁλόκληρες περιοχὲς τοῦ Μορέως στοὺς μικρότερους ἀδελφούς του Κωνσταντῖνο καὶ Θωμᾶ, στὸν Δημήτριο ἔχει ὀνομαστικῶς μᾶλλον παραδώσει τὴν διοίκησι μιᾶς μικρῆς νησιωτικῆς περιφέρειας στὸ Θρακικὸ πελάγος. Ἐπιπροσθέτως, ὁ Κωνσταντῖνος τοποθετεῖται τὸ 1423 ἀντιβασιλεὺς στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀπουσίας τοῦ Ἰωάννου Η΄ στὴν Δύση καὶ τὸ ἴδιο θὰ συμβεῖ καὶ κατὰ τὴν μακρὰ ἀπουσία τοῦ αὐτοκράτορα ἐξ ἀφορμῆς τῆς Συνόδου τῆς Ἐνώσεως (1437-1440). Παράλληλα, ὁ Δημήτριος ἔχει ἀποπειραθεῖ ἤδη μιὰν ἔξοδο ἀπὸ τὴν Πόλη, τὸ 1423, γεγονὸς ποὺ τὸν ἀπεμάκρυνε ἀκόμη περισσότερο ἀπὸ τὴν ὑπὸ τὸν Ἰωάννη Η΄ οἰκογένεια. Ἔτσι, ἡ ἀπόφαση τοῦ αὐτοκράτορος νὰ πάρει μαζὺ του τὸν Δημήτριο στὴν Ἰταλία τὸ Φθινόπωρο τοῦ 1437,

³⁹² Περὶ τῆς προετοιμασίας τῆς ἀντιπροσωπίας τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ περὶ τῆς διὰ πρεσβειῶν κλήσεως τῶν πρωθιεραρχῶν τῶν Πρεσβυγενῶν Πατριαρχείων καὶ τῶν Ἐκκλησιῶν τῆς Τραπεζοῦντος, τῆς Ἰβηρίας (σημ. Γεωργίας), τῆς Μολδαβίας, τῆς Σερβίας καὶ τῆς Ρωσσίας, ὅπως ἐκπροσωπηθοῦν στὴν σύνοδο ἢ ὀρίσουν ἀντιπροσώπους, ἰδὲ ἐν Συρόπουλος, Γ΄, 3, 162-5, καθὼς καὶ Γ΄, 8-11, 168-73.

³⁹³ Τὸ σημεῖο αὐτὸ θεωρῶ κατάλληλο γιὰ νὰ παραθέσω ἐνδεικτικῶς κάποιους τίτλους σχετικούς μετὰ τὴν ἱστορία τῆς δυτικῆς Εὐρώπης κατὰ τὴν περίοδο ποὺ ἐξετάζουμε ἐδῶ, ὅπως τοῦ David Nicholas, *Ἡ ἐξέλιξη τοῦ Μεσαιωνικοῦ Κόσμου, Κοινωνία, διακυβέρνηση καὶ σκέψη στὴν Εὐρώπη, 312 - 1500*, σὲ μτφρ. τῆς Μαριάννας Τζιαντζή, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 2005, κυρίως τὰ δύο τελευταῖα κεφ. ΙΔ΄ καὶ ΙΕ΄, 617-667 καὶ 668-707 ἀντιστοίχως καὶ μετὰ προτεινόμενη βιβλιογραφία, ἀλλὰ καὶ τῆς Merry E. Wiesner - Hanks, *Πρώιμη Νεότερη Εὐρώπη, 1450 - 1789*, μτφρ. Ἑλένη Καλογιάννη, ἐκδ. Ξυφάρῳς, Ἀθήνα, 2008, 16-49, ὅπου καὶ ἐνδεικτικὴ βιβλιογραφία.

³⁹⁴ Angold, *Ἡ ἄλωση*, 58.

³⁹⁵ Συρόπουλος, Γ΄, 23-4, 184-7. Γενικῶς περὶ τῆς συνθέσεως τῆς περίπου 700 ἀτόμων ἀντιπροσωπίας τῆς ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας στὴν ἐνωτικὴ σύνοδο τῆς Φερράρας-Φλωρεντίας ἐν Α. Papadakis, - J. Meyendorff, *Ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ ἄνοδος τοῦ παπισμοῦ, Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ 1071-1453*, μτφρ. Στ. Εὐθυμιάδης, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 2003, 584-5. Ἀκόμη, fr. J. Gill, *Personalities of the Council of Florence and other Essays*, Oxford, 1964. Ἐπίσης, Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 551-2.

φαίνεται να όφείλεται στην μειωμένη έμπιστοσύνη του αυτοκράτορα προς τον δεσπότη Λήμνου. Χαρακτηριστικό είναι ότι, χωρίς να παρέχεται ούδεμία περαιτέρω διευκρίνιση, ό Ιωάννης, όταν του δόθηκε ή εύκαιρία, φέρεται να είπε σχετικά, άπευθυνόμενος άπαντητικώς προς τον πατριάρχη, πώς *όλοι γνωρίζουν ότι είναι ανάγκη να έρθει μαζί μας κι εκείνος* (ό Δημήτριος).³⁹⁶

Φαίνεται, λοιπόν, πώς ό Ιωάννης Η΄, έχοντας και τον ήδη θεωρούμενο ως σκανδαλοποιό ³⁹⁷ Δημήτριο στην συνοδεία του, έπιθυμούσε να τον έλέγχει. Έχοντάς τον μαζί του έπετύγχανε να τον άποκόψει άπό τον κύκλο των φίλων και συνεργατών του, οί όποιοι σίγουρα άσκοϋσαν έντονη ρόπη έπάνω του. Παράλληλα, άφηνε και τους υπό τον Δημήτριο κύκλους άκέφαλους για μακρύ χρονικό διάστημα, τουλάχιστον όσο θα διαρκούσε ή άποδημία στην Ίταλία. Ό Δημήτριος, κοντά στον Ιωάννη Η΄, ήταν πρακτικά παντελώς άδύναμος να ύλοποιήσει πιθανά σχέδια σφετερισμού της έξουσίας.³⁹⁸ Επίσης, ή άπουσία του άπό την πρωτεύουσα άφηνε όλο το πεδίο έλεύθερο στον Κωνσταντίνο, άφοϋ άλλως ή συνύπαρξη των δύο άδελφών στην ίδια πόλη προβλεπόταν τουλάχιστον προβληματική. Τέλος, άν δεχθούμε, κρίνοντας έκ των ύστέρων, ότι ως ένα βαθμό ό Δημήτριος μπορούσε δυνητικά στο μέλλον να εκπροσωπήσει πολιτικά την παράταξη εκείνων όσοι παραδοσιακά θα άντιστέκονταν σε κάθε ένωση, ή παρουσία του στην Σύνοδο της Ένώσεως ήρε ήθικώς την δυνατότητα του αυτή, άφοϋ διά της παρουσίας του νομιμοποιούσε θεωρητικώς τουλάχιστον την όλη διαδικασία. Φυσικά, ή καθημερινή τριβή του Δημητρίου με τον Ιωάννη ίσως τελικά ήταν και ένας τρόπος άμβλυνσης των βαθιά άρνητικών αισθημάτων που άμοιβαία έτρεφαν μεταξύ τους. Βεβαίως, κάτι τέτοιο, όπως γνωρίζουμε, δέν συνέβη. Άντιθέτως, μάλλον διευρύνθηκε το χάσμα μεταξύ των δύο και όξύνθηκε ή πίστη του Δημητρίου στην αναγκαιότητα να αναλάβει δράση.

Μετά το μυστηριώδες ταξίδι του Δημητρίου ως την Ούγγαρία (1423-1427), οί άμεσες πηγές σιγοϋν σε σχέση με τον Δημήτριο. Μπορούμε να τον φανταστούμε πρακτικώς περιορισμένο στην Πόλη όλα τα χρόνια μετά το γεγονός αυτό. Φαίνεται πώς ή έμπιστοσύνη της αυτοκρατορικής οικογενείας προς τον Δημήτριο είχε κλονισθεί

³⁹⁶ «...και πάντες οίδασιν ότι ανάγκη έστιν έλθειν και αυτόν μεθ'ήμων.» Συρόπουλος, Γ΄, 30, 190-1.

³⁹⁷ Πρβλ. Έκθεσις Χρονική, 562, 10-12, «...λαβών και τον κϋρ Δημήτριον τον δεσπότην ως κακότροπον, φοβούμενος αυτόν μη ποιήση σκάνδαλον ως και άλλοτε», και μία σχετική ένθύμηση: «...τον δε κυρ Δημίτριον τον έταξεν ό βασιλευς κϋρ Ιωάννης ό άδελφός του ής Ήταλήαν δια το μι πην σκάνδαλα έν τη Πόλει και δια αίτέρας άφορμάς.» (sic) δημοσιευόμενη έν Συρόπουλος, ΙΙΙ, 15, 608.

³⁹⁸ Η φήμη του Δημητρίου «ως έπιβούλου της Πόλεως» φαίνεται πώς είχε ήδη διαδοθεί: R. J. Loenertz, "Chronicon brève de Graecorum imperatoribus, ab anno 1341 ad annum 1453 e codice Vatican graeco 162," *E.E.B.Σ.* 28 (1958), 213, και νεώτερη έκδοση Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. Ι, Ch.22, #43, 187: «...έχων μετ' αυτόν τον Δημήτριον ως έπίβουλον της Πόλεως.»

άνεπανόρθωτα ήδη από το περιστατικό του 1423. Δεν συνόδευσε τους αδελφούς του στο ταξίδι τους στον Μορέα το 1427 και ούτε έχουμε την παραμικρή ένδειξη ότι όλον εκείνο τον καιρό εγκατέλειψε καθόλου την Πόλη. Ίσως το 1428 ή το 1429 έλαβε τιμητικά, ως μέλος της αυτοκρατορικής οικογενείας, τον τίτλο του δεσπότη και ανέλαβε τυπικώς και μάλλον εκ του μακρόθεν την διοίκηση των νήσων του Θρακίου πελάγους. Είναι λογικό να υποθέσουμε πως ο Δημήτριος ζούσε υπό συνθήκες διακριτικής παρακολούθησης και συνεχοῦς ἐλέγχου. Από μία εκ παραδρομής αναφορά μόλις πληροφορούμεθα ότι ίσως ένας πρώτος του γάμος έγινε με την κόρη ενός άξιωματούχου, του Καντακουζηνού Στραβομύτη.³⁹⁹ Σύντομη, σχεδόν όνομαστική, είναι και η αναφορά των πηγών στον δεύτερο γάμο του Δημητρίου, το 1436, με την Ζωή, κόρη κάποιου κατά τα άλλα άγνωστου Μεγάλου Δουκός Παρασπονδύλου.⁴⁰⁰ Το πιθανότερο είναι η νύφη να στάλθηκε από τον Μορέα και να είχε επιλεγεί εκεί από τους αδελφούς του Δημητρίου με αυτοκρατορική έντολή και με την σύμφωνη γνώμη της αυτοκράτειρας - μητέρας, σε μία προσπάθεια ἐλέγχου του ανήσυχου και ένδεχομένως πληθωρικού χαρακτήρος του Δημητρίου. Πάντως η αναφορά των πηγών στον ένδεχόμενο πρώτο και στον δεύτερο γάμο του Δημητρίου αποτελεί έξαίρεση στην άλλως παντελή έλλειψη ειδήσεων επί δεκατέσσερα έτη. Τώρα, λόγω της αναγκαστικής συμμετοχής του στην βυζαντινή αποστολή στην Ιταλία, έχουμε την ευκαιρία, σχεδόν όμως πάντοτε εκ παραδρομής και παρεμπιπτόντως, να καταγράψουμε ειδήσεις σχετικές και με τον Δημήτριο. Μπορούμε, ωστόσο, να φαντασθούμε ότι δεν ήταν σε καμία περίπτωση δική του επιθυμία ή συμμετοχή του στην αποδημία στην Δύση. Άλλωστε και τα περισσότερα μέλη της αποστολής, αν δεν ήταν αρνητικά, ήταν σίγουρα έτοιμα ήδη κατά την προετοιμασία του απόπλου να βρουν πληθος λόγων ή προφάσεων για να απαλλαγούν από μία περιπέτεια πού, στο μυαλό τους, θα μπορούσε να τους κοστίζει μέχρι και την ίδια την ζωή τους.⁴⁰¹

Έτσι κάπως φαίνεται πως προσπάθησε ο πατριάρχης να αποφύγει την περιπέτεια, κατά την οποία πράγματι θα έκμετροῦσε το ζήν, διά της συγκρούσεως με τον αυτοκράτορα έξ αφορμής των 15.000 φλουριών τα οποία έστειλε ο πάπας στον αυτοκράτορα για την προετοιμασία της αποστολής.⁴⁰² Φαίνεται πως ο αυτοκράτωρ απαιτούσε ιδιαίτερες προετοιμασίες από τους εκκλησιαστικούς παράγοντες, όπως

³⁹⁹ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.22, #39, 186.

⁴⁰⁰ Σφραντζής, XXII, 6, 76.

⁴⁰¹ Συρόπουλος, Γ', 14, 174-77.

⁴⁰² Συρόπουλος, Γ', 29, 190-1.

καινούργια ἄμφια καὶ ἐνδύματα, γιὰ τὰ ὁποῖα ὁμως δὲν ἔστειλε τὸ ἀνάλογο ποσὸν στὸν πατριάρχη. Ἀπαντῶντας ὁ Ἰωάννης Η΄ στὶς πατριαρχικὲς αἰτιάσεις ἐξηγεῖ ποῦ διοχετεύθησαν τὰ χρήματα. Ἔτσι, ἐκ παραδρομῆς, πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Δημήτριος ἔλαβε τὸ ποσὸν τῶν 2.000 φλουριῶν γιὰ τὴν προσωπικὴ του προετοιμασία. Ἴσως καὶ γιὰ τὸν κατάλληλο εὐτρεπισμὸ ἐνὸς - δύο ἢ καὶ περισσοτέρων μελῶν τῆς συνοδείας του. Τὸ ποσὸν αὐτὸ ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης Η΄, πάντως, δὲν τὸ θεωρεῖ ἄρκετὸ ὡς χορηγία γιὰ τὸν δεσπότη ἀδελφὸ του.⁴⁰³ Ἐνῶ, στὴν συνέχεια τῆς πηγῆς, ὁ Συρόπουλος μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὁ ἴδιος ὁ οἰκουμενικὸς πατριάρχης γιὰ τὸν ἴδιο καὶ τὴν προσωπικὴ του συνοδεία προτάθηκε νὰ λάβει τελικῶς τὸ ποσὸν τῶν μόλις 1.000 φλουριῶν.⁴⁰⁴ Γεγονός, τὸ ὁποῖον ἀπὸ μόνο του καταδεικνύει τὴν σημαντικότερη πολιτειακὴ θέση ποὺ κατεῖχε τὴν δεδομένη στιγμή ὁ δεσπότης Δημήτριος ἔναντι τοῦ οἰκουμενικοῦ πατριάρχου.

Ἔτσι, προετοιμασμένοι ὅλοι κατὰ τὴν ἀξία καὶ τὴν θέση τους, ἐτοιμάζονται νὰ ἀποπλεύσουν γιὰ τὴν Ἰταλία.⁴⁰⁵ Ὁ Μέγας Ἐκκλησιάρχης Σίλβεστρος Συρόπουλος,⁴⁰⁶ συνοδὸς τοῦ πατριάρχου, μᾶς δίνει λεπτομερεῖς εἰκόνες ἰσχυρῆς παραστατικότητος, τόσο τῆς προετοιμασίας, ὅσο καὶ τῶν δύο θαλασσίων ταξιδιῶν, τῆς ἀναχώρησης καὶ τῆς ἐπιστροφῆς. Ὁ Δημήτριος, ὅταν, μᾶλλον τὴν Δευτέρα, 25 Νοεμβρίου τοῦ 1437, ἐπιβιβάζεται στὴν γαλέρα ποὺ θὰ τὸν μεταφέρει στὴν Ἰταλία, εἶναι πλέον 29-30 ἐτῶν, κατέχει τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη καὶ εἶναι ἤδη νυμφευμένος γιὰ μᾶλλον δεύτερη φορά. Ἡ σύζυγός του, Ζωὴ Παρασπονδύλου, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀποδημίας τοῦ Δημητρίου στὴν Ἰταλία, θὰ παραμείνει στὴν Βασιλεύουσα καὶ μᾶλλον θὰ διαμένει σὲ δωμάτια ποὺ θὰ τῆς εἶχαν παραχωρηθεῖ σὲ κάποια αὐτοκρατορικὴ κατοικία ἢ καὶ στὸ αὐτοκρατορικὸ ἀνάκτορο τῶν Βλαχερνῶν, ὅπου θὰ διέμενε καὶ ἡ σύζυγος τοῦ Ἰωάννου Η΄, Μαρία Κομνηνή,⁴⁰⁷ ἀλλὰ πιθανότατα καὶ ἡ χήρα-αὐτοκράτειρα τοῦ Μανουὴλ Β΄.⁴⁰⁸ Ὁ πατριάρχης Ἰωσήφ Β΄ εἶχε μὲ τὴν συνοδεία του ἐπιβιβασθεῖ στὴν δική του

⁴⁰³ «...ἐδώκαμεν γὰρ τῷ ἀδελφῷ μου τῷ δεσπότη τὰς δισχιλίας, καὶ οὐκ ἔχει τις εἰπεῖν ὅτι ἐδώκαμεν αὐτῷ πολλά, ἢ ὅτι περισσὸν ἐστὶ τὸ ἐλθεῖν καὶ αὐτὸν μεθ' ἡμῶν, ἀλλὰ καὶ ὀλίγα εἰσὶ πρὸς οἰκονομίαν αὐτοῦ· καὶ πάντες οἶδασιν ὅτι ἀνάγκη ἐστὶ ἐλθεῖν καὶ αὐτὸν μεθ' ἡμῶν.», Συρόπουλος, Γ΄, 30, 190-1.

⁴⁰⁴ «Εἴτα διέκρινεν ὁ βασιλεὺς, ἵνα λάβῃ ὁ πατριάρχης τὰ χίλια φλωρία καὶ ποιήσῃ ὡς θέλει μετὰ τῶν ἐν τῷ κελλίῳ αὐτοῦ· τὰ δὲ πεντακισχίλια μερίσωσιν εἰς τοὺς λοιπούς.», Συρόπουλος, Γ΄, 32, 192-3.

⁴⁰⁵ Ἀρκετὲς εἶναι ἀναφορὲς καὶ στὰ βραχέα χρονικὰ γιὰ τὸ γεγονός. Αἴφνης στὴν συλλογὴ τοῦ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, ἰδὲ Ch.22, #43, 187, Ch.29, #10, 215, Ch.34, #9, 267, Ch.55, #10, 399, Ch.60, #15, 452, Ch.62, #9, 462, Ch.72, #7, 555, Ch.102, #3, 656, Ch.105, #1, 664.

⁴⁰⁶ Συρόπουλος, 3-19 (εἰσαγωγή).

⁴⁰⁷ D. M. Nicol, *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100 - 1460*, Washington, D.C., 1968, 171.

⁴⁰⁸ Γενικῶς περὶ τῆς θέσεως τῆς γυναίκας στὴν βυζαντινὴ αὐλή, ἰδὲ ἐνδεικτικῶς τὴν ἀνακοίνωση τῆς Judith Herrin, "Female Space at the Byzantine Court", ἐν *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu καὶ Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 79-82, ὅπου καὶ ἡ σχετικὴ ἀρθρογραφία.

γαλέρα τὴν προηγούμενη ἡμέρα ἀπὸ τὸ παλαιὸ λιμάνι τοῦ Νεωρίου ἐπὶ τῆς παραλίας τῶν Εὐγενίου (σημ. Sirkeci) καὶ κατέλυσε ἐντὸς τοῦ πλοίου. Ὁ Ἰωάννης Η' ἐπιβιβάστηκε καὶ αὐτὸς στὴν δική του γαλέρα, ἐπίσης τὴν Δευτέρα, ἀπὸ τὸν λιμένα τῆς πύλης τοῦ Κυνηγοῦ, πλησίον τοῦ παλατιοῦ τῶν Βλαχερνῶν (σημ. Balat). Μόλις ἐπιβιβάστηκε καὶ ὁ τελευταῖος συνοδὸς τοῦ αὐτοκράτορα, ἐπισυνέβη σεισμός. Θεωρήθηκε φυσικὰ ὡς κακὸς οἰωνός. Ὡστόσο, μετὰ ἀπὸ ἓνα σύντομο γεῦμα, οἱ τρομπέτες ἤχησαν, οἱ ἄνθρωποι στὴν ἀκτὴ ζητωκραύγασαν ἐνθουσιασμένοι ἀπὸ τὸ θέαμα καὶ τὰ πλοῖα ἀπέλευσαν.⁴⁰⁹

Σχηματίστηκε νηοπομπή, ἡ ὁποία ἐξῆλθε τοῦ Κερατίου κόλπου⁴¹⁰ καὶ ἔπλευσε ἐπὶ τοῦ Βοσπόρου, νότια-νοτιοδυτικά, ἀγκυροβολῶντας γιὰ δύο περίπου ἡμέρες σὲ ἀρχαῖο λιμένα τοῦ Ἱεροῦ Παλατίου μὲ τὴν ὀνομασία Τόποι (σημ. Sultanahmet),⁴¹¹ ὥστε οἱ 600 περίπου ἐπιβάτες νὰ συνηθίσουν στὸν συνωστισμό καὶ στοὺς χώρους τῆς γαλέρας, ποὺ ἦσαν σχεδιασμένοι γιὰ μεταφορὰ ἐμπορεύματος καὶ ὄχι ταξιδιωτῶν.⁴¹² Τὴν νηοπομπή, κατὰ τὸν Συρόπουλο, ἀποτελοῦσαν ἡ γαλέρα ἢ κάτεργο τοῦ αὐτοκράτορα, τρεῖς γαλέρες ποὺ εἶχε ναυλώσει καὶ στείλει ὁ πάπας, μία γαλέρα

⁴⁰⁹ Γιὰ τὴν ἐπιβίβαση τῶν ἡγετικῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας στὰ πλοῖα τους, Συρόπουλος, Δ', 1, 196-7.

⁴¹⁰ Γιὰ τὴν τοπογραφία ἐν γένει τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἰδὲ τὸ κλασσικὸ, Α. Μ. Schneider, *Byzans, Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*, Berlin, 1936, ἀλλὰ καί, κυρίως, R. Janin, *Constantinople byzantine, Développement urbain et répertoire topographique*, Paris, 1964.

⁴¹¹ Συρόπουλος, Δ', 1, 196-7.

⁴¹² Περὶ ναυσιπλοΐας γενικῶς στὴν Μεσόγειο ἰδὲ τὸ λίαν ἐνδιαφέρον συλλογικὸ ἔργο, *Η Μεσόγειος στὴν Ἱστορία*, ἐπιμ. David Abulafia, μτφρ. Γ. Σιώρη - Σέβη Σπυριδογιαννάκη, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα, 2004. Πιο εἰδικά, στὸ ἴδιο, τοῦ Μ. Balard, «Η Μεσόγειος τῶν χριστιανῶν», 183-217. Περὶ «ναυτικοῦ βίου» τῶν Βυζαντινῶν ἐν γένει τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Ε', 344-86. Γιὰ τὴν περίοδο τῶν Μέσων καὶ Ὑστερων βυζαντινῶν χρόνων, ἰδὲ καὶ τὸ κλασσικὸ Helen Ahrweiler, *Byzance et la mer, La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIIe - XVe siècles*, Paris, 1966. Ἰδίως, ὡστόσο, γιὰ τοὺς ὕστερους αἰῶνες τοῦ Βυζαντίου καὶ μετὰ, τὴν κατασκευή, τὴν χρῆση καὶ τὴν οἰκονομικὴ σημασία τῶν πλοίων, ἰδὲ George Makris, «Ships», ἐν *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, ἐπιμ. ἐκδ. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Studies, 39, Washington, D.C., 2002, 91-100. Ἀναλυτικότερα καὶ γενικότερα ἐπὶ τοῦ θέματος, R. W. Unger, *The Ship in the Medieval Economy, 600-1600*, London - Montreal, 1980. Γιὰ τὴν ναυτιλία τῆς Μεσογείου καὶ τὴν πολιτιστικὴ καὶ οἰκονομικὴ ροπὴ τῆς στὴν ἐποχὴ ποὺ μᾶς ἐνδιαφέρει, ἰδὲ τὸ ἐπίσης κλασσικὸ, ἀλλὰ ἰδιαίτερο, ἔργο τῶν F. Braudel, - F. Coarelli, - M. Aymard, *Η Μεσόγειος, ὁ Χῶρος καὶ ἡ Ἱστορία*, μτφρ. Ἔφη Ἀβδελά - Ρίκα Μπενβενίστε, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα, 1990, ἐπίσης ἰδὲ τοῦ John H. Pryor, *Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the Mediterranean, 649-1571*, Cambridge University Press, London, ²1992. Τέλος γιὰ μιὰν εἰκόνα τῆς ναυτικῆς δύναμης τῆς Βενετίας, ἐπικεντρωμένην στὸ βενετικὸ πλοῖο, ἰδὲ κυρίως τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ, εἰδικοῦ ἐπὶ τοῦ θέματος, Frederic Ch. Lane, *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance*, J. Hopkins University Press, Baltimore, 1934, ἀλλὰ καὶ, τοῦ ἰδίου, *Le Navi di Venezia*, Torino, 1983, καθὼς καὶ τὸ ἐμβληματικὸ, τοῦ ἰδίου, *Venice: A Maritime Republic*, J. Hopkins University Press, Baltimore-London, 1973.

φλωρεντινή και τρία κοινά έμπορικά πλοία,⁴¹³ που είχαν παραχωρήσει οι Βενετοί.⁴¹⁴ Φαίνεται πως αυτοκράτορας και πατριάρχης επέβαιναν σε τρία διαφορετικά πλοία, και πιστεύω πως το ίδιο συνέβαινε και με τον δεσπότη.⁴¹⁵ Πρέπει να φανταστούμε τα πλοία της νηοπομπής να πλέουν υπερπλήρη από τα πρόσωπα της αντιπροσωπείας της Ανατολής στην Σύνοδο, με τα προσωπικά τους αντικείμενα και άρκετες αποσκευές, καθώς επίσης από υπηρέτες, λοιπούς συνοδούς, ίσως και κάποιους ανεξάρτητους ταξιδιώτες με προορισμό την Ίταλία. Επιπλέον, πρέπει να φανταστούμε σχοινιά και κουπιά, κλουβιά ζώων, που θα καταναλώνονταν κατά την διάρκεια του ταξιδιού και είχαν τοποθετηθεί στα καταστρώματα, άλλα τρόφιμα, αλλά και δώρα για τις επίσημες συναντήσεις, καθώς και διάφορα έμπορεύματα.

Υπό άλλες συνθήκες, κανείς από τους επιβάτες των πλοίων δεν θα δεχόταν να διαπλεύσει το Αιγαίο και την Αδριατική μέσα στον Χειμώνα. Ήταν πιθανότατα το χειρότερο και πλέον ριψοκίνδυνο ταξίδι που θα μπορούσε ένας στεριανός να υποφέρει. Ωστόσο, ή ιστορική πίεση των στιγμών⁴¹⁶ και, ίσως περισσότερο, ή πίεση που ασκούσε ο ίδιος ο αυτοκράτορας ήταν πραγματικά αναπόδραστη. Άλλωστε, ο ίδιος ο αυτοκράτορας, ο οποίος υπέφερε σοβαρά από κάποιας μορφής αρθρίτιδα, ούρική ή ρευματική,⁴¹⁷ είχε αποφασίσει να υποστεί κάθε κακουχία. Το ίδιο και ο πατριάρχης, ο

⁴¹³ Donald M. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία, Μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, μτφρ. Χριστίνα - Αντωνία Μουτσοπούλου, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2004, 465, υποσημ. 45, όπου βιβλιογραφικές πληροφορίες για την βενετική έμπορική νηοπομπή που έρχόταν από την Τραπεζούντα με κατεύθυνση προς την Βενετία και στην οποία προστέθηκαν τα υπόλοιπα πλοία των Ανατολικών.

⁴¹⁴ Συρόπουλος, Δ', 2, 198-9.

⁴¹⁵ Ο Συρόπουλος δεν αναφέρει ρητώς ότι ο Δημήτριος, κατά το ταξίδι προς την Ίταλία, επέβαινε μόνος του σε γαλέρα άλλη από εκείνες που φιλοξενούσαν τον αδελφό του και τον πατριάρχη. Το αναφέρει όμως για το ταξίδι της επιστροφής από την Ίταλία (Συρόπουλος, ΙΑ', 11, 532-3). Θεωρώ πως, αν υπήρξε τέτοια πρόβλεψη για το ταξίδι της επιστροφής, όπου ή νηοπομπή αποτελούνταν από 4 πλοία, είναι πιθανότατα το ίδιο να συνέβη και στο ταξίδι προς την Ίταλία, όταν τα πλοία ήταν σαφώς περισσότερα. Βεβαίως έχουμε μία μεταγενέστερη πηγή, ή οποία αναφέρει ότι «*ὁ βασιλεὺς γὰρ μετὰ ἰδίου κατέρηρον λαβὼν καὶ τὸν κῆρ Δημήτριον τὸν δεσπότην ὡ κακὸτροπον, φοβούμενος αὐτὸν μὴ ποιήσῃ σκάνδαλον ὡς καὶ ἄλλοτε*», *Ἐκθεσις Χρονική*, 562, 9-12. Θεωρώ ωστόσο ότι ή μαρτυρία είναι έλεγχομένη για την αξιοπιστία της. Αφενός διότι είναι πολύ μεταγενέστερη και γραμμένη όταν ήδη είχε επικρατήσει καθολικῶς αρνητική γνώμη για τον Δημήτριο, αφετέρου διότι —κατά την γνώμη μου— ή ίδια ή διατύπωση, αφήνει περιθώριο να θεωρήσουμε ότι αναφέρονται δύο διαφορετικά γεγονότα. Πρῶτον ή μετάβαση του Ἰωάννου Η' στην Ίταλία με βυζαντινὸ πλοίο και δεύτερον ότι στην αποστολή περιελήφθη αναγκαστικῶς και ο Δημήτριος. Άν, πάντως, δεχθούμε την πληροφορία ὡς αξιόπιστη, πρᾶγμα πιθανό φυσικά, τότε είναι, νομίζω, ἐξίσου ἐνδιαφέρον τὸ γεγονός ότι κατά την μετάβαση της αντιπροσωπείας στην Ίταλία ο Δημήτριος επέβαινε του πλοίου του Ἰωάννου Η', ἐνῶ κατά την επιστροφή επέβαινε ξεχωριστοῦ πλοίου.

⁴¹⁶ Περὶ τῆς ιστορικῆς συγκυρίας τῆς στιγμῆς, ἰδὲ χαρακτηριστικὰ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 553-4, ὅπου και παραπομπές σε σύγχρονα ἔργα περιηγητῶν, στὰ ὁποῖα ἀποτυπώνεται με θλιβερή ἐνάργεια ή κατάσταση τῆς περικυκλωμένης και ἀδύναμης αυτοκρατορίας.

⁴¹⁷ Ἐχει ἐντόνως υποστηριχθεῖ πως οἱ τελευταῖοι Παλαιολόγοι είχαν μία μάλλον κληρονομική τάση ἐμφανίσεως ούρικής αρθρίτιδος (Θεόδωρος Α' δεσπότης Μυστρά, Ἀνδρόνικος δεσπότης Θεσσαλονίκης, Ἰωάννης Η'). Φαίνεται δὲ πως ὁ Μανουήλ Β' εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν ἀνακτορικὸ ἰατρό, Δημήτριο Πεπαγωμένο, τὴν σύνταξη διατροφικῆς μελέτης για τὴν θεραπεία τῶν συμπτωμάτων τῆς ἀσθενείας. Για λεπτο-

όποιος καὶ σὲ μεγάλη ἡλικία βρισκόταν καὶ χρόνιο καρδιολογικὸ πρόβλημα ἀντιμετώπιζε. Δὲν εἶναι δύσκολο νὰ καταλάβουμε πὼς κανεὶς ἀπὸ τοὺς δύο τους, ἀκόμη καὶ στὶς πλέον καλὲς τους στιγμές, δὲν θὰ μπορούσε κατὰ τὴν διάρκειά τοῦ μακροῦ αὐτοῦ θαλασσίου ταξιδιοῦ νὰ ἀποτελέσει ἰδεώδη συνταξιδιώτη. Φαίνεται ἐπίσης πὼς κανεὶς ἀπὸ τοὺς δύο δὲν ἐπιθυμοῦσε κατὰ βάθος νὰ πραγματοποιήσει τὸ ταξίδι αὐτό, οὔτε κανεὶς τους ἀνέμενε στ' ἀλήθεια κάποια πραγματικὰ θετικὴ ἐξέλιξη ἀπὸ τὰ ἀποτελέσματα τῆς Συνόδου. Ἐπρόκειτο ὅμως γιὰ μιὰ τελευταία ἀπέλπιδα προσπάθεια μήπως ἐξασφάλιζαν κάποιου εἶδους βοήθεια γιὰ τὴν ταπεινωμένη αὐτοκρατορία.

Στὴν πραγματικότητα ἡ νηοπομπὴ ἀπέπλευσε ἀπὸ τὴν Πόλη στὶς 27 Νοεμβρίου.⁴¹⁸ Ὑπῆρχε εὐδία καὶ οἱ κωπηλᾶτες δὲν χρειάστηκε νὰ κοπιᾶσουν. Τὸ ἴδιο βράδυ ὅμως ἐπισυνέβη καταιγίδα «καὶ σκότος ψηλαφητὸν ἐγεγόνει».⁴¹⁹ Ὑπῆρξε καὶ φόβος ναυαγίου σὲ ἓνα ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ Μαρμαρᾶ, ἀλλὰ μὲ τὸ πρῶτο φῶς διεπίστωσαν ὅτι εἶχαν περάσει μὲ ἀσφάλεια τὴν Προικόννησο.⁴²⁰ Φθάνοντας στὴν Καλλίπολη (τουρ. Gelibolu) καὶ παραπλέοντες στὴν ἀκτὴ δέχθησαν ἀπὸ πλευρᾶς τῶν Ὀθωμανῶν ρίψεις βελῶν καὶ λίθων ἀπὸ πολεμικοὺς καταπέλτες. Καθὼς σταμάτησαν μικρὴ ἀπόσταση ἀπὸ ἐκεῖ, στὴν Μάδυτο, ἐπὶ τῆς βορείου ἀκτῆς τοῦ Ἑλλησπόντου, ἓνας ἀκόμη σεισμός σημειώθηκε κάνοντας τὸν πατριάρχη νὰ δηλώσει τὴν ἐπιθυμία του νὰ ἐγκαταλείψει τὴν νηοπομπὴ ἐξερχόμενος στὴν ἀκτὴ. Ταυτόχρονα, οἱ ναῦτες ποὺ εἶχαν ἀποβιβασθεῖ στὴν ξηρὰ πρὸς ἀνεφοδιασμό τῶν πλοίων μὲ νερό, δεχομενοὶ ἐπίσης ἐπίθεση ἀπὸ Ὀθωμανούς, ἐγκατέλειψαν τὰ δοχεῖα νεροῦ καὶ ἐπέστρεψαν ἄπραγοι καὶ φοβισμένοι στὸ πλοῖο. Ἡ ἀτμόσφαιρα στὴν νηοπομπὴ ἔγινε τεταμένη. Ἔτσι ὁ Ἰωάννης ἔστειλε ἀντιπροσώπους του στὸν τοπικὸ Ὀθωμανὸ διοικητὴ (Subaşı)⁴²¹ καὶ ζήτησε

μέρειες ἐπὶ τοῦ θέματος καὶ ἐπὶ τῆς ἐργασίας τοῦ Πεπαγωμένου ἰδὲ τὸ ἄρθρο τοῦ St. Lazaris, "La production nouvelle en medecine vétérinaire sous les Paléologues et l'œuvre cynégétique de Démétrios Péragôménos", ἐν *Philosophie et sciences à Byzance de 1204 à 1453: les textes, les doctrines et leur transmission, Actes de la Table Ronde organisée au XXe Congrès International d'Études Byzantines, Paris, Aug. 2001*, ἐπιστ. ἐπιμ. M. Cacouros - M. H. Congourdeau, *Analecta Orientalia Lovaniensia* 146, Louvain, 2006, 225-67.

⁴¹⁸ Εἶναι νομίζω ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέρον, γενικότερα, ὅτι σχετικὰ προσφάτως ἀνακαλύφθηκε καὶ δημοσιεύθηκε ἄλλη μία μαρτυρία γιὰ τὸ ταξίδι τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἀνατολῆς στὴν Δύση. Πρόκειται γιὰ τὸ χειρόγραφο ἐνὸς πολύπειρου Ῥοδίου, κυβερνήτη βενετικῶν πλοίων στὴν ἀνατολικὴ Μεσόγειο, τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ῥοδίου. Michael of Rhodes, *The Book of Michael of Rhodes, A Fifteenth - Century Maritime Manuscript*, ἐπιμέλεια ἐκδόσεως Pamela O. Long, D. McGee, A. M. Stahl, M.I.T. Press, Cambridge - Massachusetts, 2009. Ἰδίως γιὰ τὸν πλοῦ ἀπὸ τὴν Πόλη πρὸς τὴν Βενετία, 15-20, ἐνῶ περὶ τοῦ Μιχαὴλ τοῦ Ῥοδίου, 1-33.

⁴¹⁹ Συρόπουλος, Δ', 3, 198-9.

⁴²⁰ Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁴²¹ Περὶ τοῦ ὅρου ἰδὲ Halil Inalcık, *Η Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία, Η κλασικὴ περίοδος 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα, 1995, 374.

ἄδεια νὰ ἀνεφοδιασθεῖ μὲ νερό, λαμβάνοντας θετική ἀπάντηση. Πέρασαν τὴν νύκτα ἀγκυροβολημένοι ἐκεῖ, ἢ προσπαθώντας νὰ ἀγκυροβολήσουν, λαμβανομένου ὑπόψιν τοῦ γεγονότος ὅτι τὸ μικρὸ φυσικὸ λιμάνι, στὸ ὁποῖο βρῆκαν καταφύγιο, περικυκλώθηκε ἀπὸ ἀτάκτους Ὀθωμανοὺς στρατιῶτες, οἱ ὁποῖοι ἄναψαν φωτιὲς καὶ θορυβοῦσαν ὅλη τὴν νύκτα. Ὄταν τελικὰ τὸ πρῶι τὰ πλοῖα ἐτοιμάσθηκαν νὰ ἀποπλεύσουν, κάποιοι Ὀθωμανοὶ προσπάθησαν νὰ ἐμποδίσουν τὴν γαλέρα τοῦ πατριάρχου νὰ λύσει τὰ σχοινιά. Οἱ ναῦτες εἶχαν ἀποφασίσει νὰ κόψουν τοὺς κάβους γιὰ νὰ ἀπελευθερώσουν τὸ πλοῖο, ὅταν τελικὰ τὴν τελευταία στιγμή τοὺς ἐπετράπη νὰ ἀποπλεύσουν.⁴²²

Ἡ πλεύση συνεχίσθηκε, μὲ τὴν νηοπομπὴ νὰ διασπᾶται κάπως, ὥς τὸ λιμάνι τοῦ Μούδρου στὴν Λήμνο. Ὡς γνωστὸν ὁ Δημήτριος ἦταν δεσπότης τῆς Λήμνου. Παραμένει ἄγνωστο ἂν εἶχε ἐπισκεφθεῖ καθόλου ὥς τότε τὸ νησι αὐτὸ τοῦ Θρακικοῦ πελάγους ἢ ἂν εἶχε ποτὲ διαμείνει ἐκεῖ κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια. Δὲν γνωρίζουμε ἐπίσης ἂν τοῦ ἐπιφυλάχθηκε κάποια εἰδικὴ ὑποδοχὴ ἀπὸ τοὺς ἐκκλησιαστικοὺς καὶ διοικητικοὺς ἄρχοντες τῆς νήσου, γιὰ τοὺς ὁποίους πάντως ἡ ταυτόχρονη ἐπίσκεψη αὐτοκράτορος καὶ πατριάρχου θὰ πρέπει νὰ ἀπετέλεσε γεγονὸς ἀξιοπερίεργο καὶ ἀξιομνημόνευτο. Στὴν Λήμνο, λοιπόν, τὰ πλοῖα πραγματοποιοῦσαν διήμερη στάση πρὸς ἀνεφοδιασμό, ἀλλὰ καὶ προκειμένου τὰ ἐμπορικὰ συνοδευτικὰ νὰ πραγματοποιήσουν καὶ τὶς συνήθειες ἐμπορικῆς τους πράξεις. Φαίνεται, ἐπίσης, πὼς οἱ ναῦτες ἀφέθηκαν ἐλεύθεροι νὰ λεηλατήσουν τὰ ἀγαθὰ τῶν κατοίκων τῆς Λήμνου.⁴²³ Μάλιστα, ἀπὸ τὸ κείμενο τοῦ Συρόπουλου δὲν πληροφορούμεθα τίποτε σχετικὸ μὲ πιθανὴ ἀντίδραση τοῦ Δημητρίου, ὡς δεσπότης Λήμνου, στὴν ἐνέργεια αὐτή. Οὔτε ὑπάρχει σχόλιο περὶ διαμαρτυρίας ἢ ἀντιγνωμίας τοῦ Ἰωάννου Η΄ στὴν κακομεταχείριση τῶν ὑπηκόων του. Ἐτσι, ἴσως θὰ μπορούσαμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ δὲν ἀποβιβάσθηκαν καθόλου, ἀλλὰ μᾶλλον παρέμειναν στὶς γαλέρες τους, χωρὶς ἴσως ἡ παρουσία τους νὰ γίνεαι καὶ ἀντιληπτὴ ἀπὸ τοὺς κατοίκους τῆς νήσου. Ἄλλωστε, ὁ Συρόπουλος ἀναφέρει πὼς μόλις οἱ ὑποθέσεις τῶν ναυτικῶν περαιώθηκαν, αὐτοὶ ἐτοιμάσθηκαν γιὰ ἄμεσο ἀπόπλου «...μηδεμίαν φροντίδα περὶ τοῦ βασιλέως ποιησαμένων...».⁴²⁴

Τὸ ἴδιο ἄλλωστε συνέβη, ὅπως ρητῶς ἀναφέρει ἡ πηγὴ μας, καὶ στὸν Εὐρύπο (σημ. Χαλκίδα), ὅπου ἔφθασε ἡ νηοπομπὴ στὶς 7 Δεκεμβρίου 1437, Σάββατο. Παρότι,

⁴²² Συρόπουλος, Δ΄, 4, 200-1.

⁴²³ «...ὥστε τοὺς ναυτικούς εἰς Μυσῶν λείαν διαθεῖναι τὰ τῶν δυστήνων Λημνίων...» Συρόπουλος, Δ΄, 5, 200-201.

⁴²⁴ Ὁ.ἀ. .

δηλαδή, ὁ πατριάρχης ἐπιθυμοῦσε νὰ εἰσέλθει στὸ κάστρο τῆς πόλης, ὅπου οἱ Βενετοὶ ἀξιωματοῦχοι εὐγενῶς τὸν προσεκάλεσαν, ὥστε, λόγω τῆς καταστάσεώς του, νὰ ἀναπαυθεῖ σὲ κανονικὸ κρεβάτι, ὁ αὐτοκράτωρ θεώρησε τὴν ἐκ μέρους τοῦ πατριάρχου πιθανὴ ἀποδοχὴ τῆς προσκλήσεως αὐτῆς ἀναξιοπρεπῆ. Ὅποτε στήθηκε μία σκηνὴ ἐπὶ τῆς ἀκτῆς, ὅπου ὁ πατριάρχης ἐνοχλημένος κατακλίθηκε γιὰ δύο ἡμέρες. Οἱ κάτοικοι τῆς Εὐβοίας, πληροφορούμενοι τὴν ἔλευση τῶν ὑψηλῶν ἐπισκεπτῶν, κόμισαν στὴν σκηνὴ τοῦ πατριάρχου διάφορα ἐδέσματα, φρούτα καὶ κρασί. Ὁ αὐτοκράτωρ πεισματικὰ σχεδὸν παρέμεινε στὴν γαλέρα του.⁴²⁵

Τὴν Δευτέρα, 9 Δεκεμβρίου, τὰ πλοῖα, μὲ πρώτη τὴν αὐτοκρατορικὴ γαλέρα, ἀπέπλευσαν γιὰ τὸν Μορέα βοηθούμενα ἀπὸ οὐρίους ἀνέμους. Τὴν δεύτερη ὁμως ἡμέρα ἀπὸ τὸν ἀπόπλου οἱ ἄνεμοι ἄλλαξαν καὶ δυνάμωσαν. Τὰ πλοῖα χωρίσθηκαν καὶ ἡ γαλέρα τοῦ πατριάρχου - ὅπου ἐπέβαινε ἡ πηγὴ μας - κατέληξε στὴν ἀκτὴ τῆς Συκῆς (σημ. Συκέας), στὴν Λιμηρᾶ (λακωνικὴ) Ἐπίδαυρο, κάπου βορείως τῆς Μονεμβασίας. Δύο ἡμέρες μετὰ, καὶ ἀφοῦ ἡ αὐτοκρατορικὴ γαλέρα δὲν φαινόταν πουθενά, οἱ ναυτικοὶ ἔστειλαν ἓνα πλοιάριο γιὰ νὰ συλλέξει πληροφορίες. Τὴν ἐπομένη ἡμέρα ἔφθασαν οἱ πληροφορίες, ὅτι τὸ πλοῖο τοῦ αὐτοκράτορος εἶχε ἀρχικὰ βρεῖ καταφύγιο σὲ κάποια βραχονησίδα τοῦ Σαρωνικοῦ, μὲ τὴν τότε ἐπωνυμίᾳ Γαδουρόννησος, περιμένοντας νὰ κοπάσουν οἱ ἄνεμοι.⁴²⁶ Στὴ Γαδουρόννησο φαίνεται πὼς ὁ Ἰωάννης Η΄ φάνηκε πολὺ τυχερός. Διότι, ἀκριβῶς ἐκεῖ καὶ χωρὶς νὰ τὸ ἀντιληφθοῦν οἱ Βυζαντινοί, εἶχαν βρεῖ καταφύγιο ἀπὸ τὴν κακοκαιρία καὶ τέσσαρα ἀκόμη πλοῖα, ἐκ τῶν ὁποίων τὰ δύο καταλανικά. Οἱ Καταλανοί, ἀνακαλύπτοντας τὴν παρουσίᾳ τοῦ Ἰωάννου Η΄, ἀπεφάσισαν νὰ τὸν αἰχμαλωτίσουν γιὰ ἐκζήτηση λύτρων. Φαίνεται, ὡστόσο, πὼς τὴν τελευταία στιγμὴ ἐπεκράτησαν ψυχραιμότερες σκέψεις ἀνάμεσά τους. Οἱ Βυζαντινοὶ δὲν εἶχαν συνειδητοποιήσει τίποτε ἀπ' ὅλα αὐτά, μέχρις ὅτου, στὴν Φλωρεντία ἀργότερα, ἓνας ἄντρας ἀπὸ τὴν Ῥόδο, αἰχμάλωτος τότε τῶν Καταλανῶν ποὺ στὸ μεταξύ τοὺς εἶχε διαφύγει, ἐμφανίσθηκε καὶ ἀπεκάλυψε στοὺς συνοδοὺς τοῦ αὐτοκράτορος τι παρὰ λίγο νὰ εἶχε συμβεῖ στὴ Γαδουρόννησο.⁴²⁷

Μετὰ τὸν κίνδυνο αὐτόν, ἡ αὐτοκρατορικὴ γαλέρα κατευθύνθηκε πρὸς τὸ λιμάνι τοῦ Κεγχρεῶνος (σημ. Κεχρεές), νοτιοανατολικά τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Ἐκεῖ ἀπεβιβάσθη ὁ Ἰωάννης Η΄ μὲ τοὺς συνοδοὺς του καὶ ἔφιππος πλέον διέσχισε τὸν

⁴²⁵ Ὁ.ἀ. .

⁴²⁶ Συρόπουλος, Δ΄, 6, 202-3.

⁴²⁷ Συρόπουλος, Δ΄, 7, 202-3.

Μορέα.⁴²⁸ Φαίνεται πώς ο Ίωάννης Η΄ δὲν ἐνθουσιαζόταν ιδιαίτερα μὲ τὸ ἐπικίνδυνο διὰ θαλάσσης χειμερινὸ ταξίδι. Εἶναι ἀντιθέτως σαφές, καὶ ἀπὸ ἄλλα σημεῖα τοῦ κειμένου τοῦ Συρόπουλου, πὼς ἀπελάμβανε τὴν ἵππασία, ἴσως καὶ λόγῳ τῆς δυσκολίας ποὺ εἶχε στὸ ἀπλὸ βάδισμα, ἐξαιτίας τῆς ἀρθρίτιδος ποὺ τὸν ταλαιπωροῦσε. Ἴσως, ἐπίσης, ἤθελε νὰ ἐπιθεωρήσει γιὰ μίαν ἀκόμη φορὰ τὴν μόνη σχετικὰ ἀσφαλῆ κτήση τῆς μικρῆς τοῦ αὐτοκρατορίας. Αὐτὸ μπορεῖ καὶ νὰ αὔξανε καὶ τὴν αὐτοπεποίθησή του, πρὶν ἀντιμετωπίσει τὶς ἀπαιτήσεις τῶν Δυτικῶν στὴν σύνοδο. Εἶναι πολὺ πιθανὸ ἐπίσης νὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ συναντηθεῖ μὲ τοὺς δύο ἐκεῖ ἀδελφούς του, Θεόδωρο Β΄ καὶ Θωμᾶ, τόσο ἐνδεχομένως γιὰ λόγους διοικητικῆς φύσεως, ὅσο καὶ γιὰ νὰ πεισθεῖ πὼς κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀπουσίας του δὲν θὰ δημιουργοῦσαν μεταξύ τους τυχὸν προβλήματα. Τέλος εἶναι πιθανὸ νὰ ἐπιθυμοῦσε νὰ πείσει ὁ ἴδιος κάποιους λογίους, ἐκκλησιαστικούς καὶ μη, ἄρχοντες τοῦ Μυστρᾶ νὰ τὸν ἀκολουθήσουν στὴν Ἰταλία. Σὲ κάθε περίπτωση, οἱ ἄμεσες πηγὲς ἀπαξιοῦν γιὰ ἄλλη μία φορὰ νὰ δώσουν πληροφορίες γιὰ τὸν ἕτερο ἀδελφὸ, Δημήτριο. Καὶ παρότι θὰ ἦταν εὐκόλο νὰ θεωρήσει κανεῖς ὡς πιθανότερο ἐνδεχόμενο ὁ Δημήτριος νὰ ἀκολούθησε τὸν Ίωάννη Η΄, ὥστε νὰ γνωρίσει καὶ ἐκεῖνος γιὰ πρώτη φορὰ τὸν Μορέα καὶ νὰ παραστεῖ σὲ μία ἀπὸ τὶς σπάνιες οἰκογενειακὲς συναντήσεις τῶν ἐν ζωῇ γυιῶν τοῦ μακαρίτη Μανουὴλ Β΄, μιὰ ἀναφορὰ τῶν βραχέων χρονικῶν⁴²⁹ τὸν παρουσιάζει συνοδὸ τοῦ πατριάρχου. Ἀπορεῖ κανεῖς πῶς ὁ Ίωάννης Η΄ ἀποχωρήθηκε, ἔστω προσωρινά, τὸν *σκανδαλοποιὸν* ἀδελφὸ του.

Ἡ νηοπομπή μὲ τὸν πατριάρχη καὶ τὸν Δημήτριο συνέχιζε διὰ θαλάσσης τὸν πλοῦ ὡς τὴν ὀχυρὴ Μεθώνη.⁴³⁰ Ἐκεῖ ἔδεσαν, δίνοντας καὶ τὸν ἀπαραίτητο χρόνο στὸν αὐτοκράτορα, γιὰ περίπου 13 ἡμέρες. Γιόρτασαν, ἔτσι, στὴν πελοποννησιακὴ πολίχνη καὶ τὰ Χριστούγεννα. Ἀπὸ ἐκεῖ, στίς 3 Ἰανουαρίου,⁴³¹ ἀπέπλευσε ἡ νηοπομπή γιὰ τὸν κοντινὸ λιμένα τοῦ Ναβαρίνου (σημ. Πύλος), στὴν μεσσηνιακὴ ἀκτὴ, ὅπου περίμενε ὁ αὐτοκράτορας ἀπὸ τὶς 28 Δεκεμβρίου.⁴³² Ὁ Ίωάννης Η΄ εἶχε φθάσει στὴν Πύλο συνοδεῖα ἱκανοῦ ἀριθμοῦ μελῶν τῆς ἀποστολῆς. Ἐκτὸς ἐκείνων ποὺ τὸν συνόδευσαν

⁴²⁸ «Ὁ δὲ βασιλεὺς ἔφιππος τὴν τοῦ Πέλοπος διελθὼν ἀπὸ τοῦ Κεγχρεῶνος καὶ διὰ μέσου τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ συγγενόμενος...» Συρόπουλος, Δ΄, 11, 206-9.

⁴²⁹ Σπυρίδωνος Λάμπρου, «Ἐνθυμήσεων, ἥτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη», ΝΕ 7 (1910), σ. 156, ἀρ. σημ. 115: «Ἐτους ,ς'ημς'· ,αυλζ'· ἐν μηνὶ Δεκεμβρίῳ κα'· ἦλθεν ὁ πατριάρχης τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ὁ κὺρ Ἰωσήφ, εἰς τὴν Μεθώνην καὶ (...) καὶ ὁ δεσπότης ὁ κὺρ Δημήτριος. Οἱ αὐτοὶ ὅλοι ἦλθαν μὲ ἕνα κάτεργο βασιλικὸν καὶ τρία τοῦ πάπα Ρώμης. Ἐστάθησαν μέσα εἰς Μεθώνην ἡμέρας ἰδ'·». Πρβλ. καὶ τοῦ ἰδίου, ΠΠ, τ. Γ΄, 362, ἀλλὰ καὶ τὴν νεώτερη ἐκδοσὴ, Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.104 I., #1, 662.

⁴³⁰ Συρόπουλος, Δ΄, 8-10, 204-7.

⁴³¹ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.104 I., #2, 662.

⁴³² Συρόπουλος, 207, ὑπόσημ. 5.

ἀπὸ τὶς Κεχρεές, εἶχε τώρα πάρει μαζί του καὶ ἄλλους ἀπὸ τὸν Μυστρά, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ ὁ ἡλικιωμένος πλέον Γεώργιος Γεμιστός - Πλήθων.⁴³³

Μὲ δυσκολίες ἡ νηοπομπή κατάφερε νὰ φθάσει, τὴν παραμονὴ τῶν Θεοφανείων (5 Ἰανουαρίου 1438), στὴν Κεφαλλονιά καὶ νὰ ἐλλιμενισθεῖ στὸν βορείως τῆς νήσου εὐρισκόμενο ὄρμο τοῦ Πιτζκάρδου (σημ. Φισκάρδο). Ὁ Συρόπουλος μᾶς μεταφέρει τὴν ἔντονη διαμαρτυρία ποὺ ὑπῆρξε γιὰ τὴν βραδυπορία αὐτή, καθὼς οἱ ἄνεμοι ἦσαν ἐξαιρετικῶς οὖριοι. Τελικῶς, πλὴν μιᾶς γαλέρας ἡ ὁποία συνέχισε γιὰ Κέρκυρα, οἱ λοιπὲς παρέμειναν στὸ Φισκάρδο.⁴³⁴ Ἡ ἀτυχία γιὰ ὅσους παρέμειναν στὴν Κεφαλλονιά ἦταν μεγάλη, ἐφόσον ξέσπασε πολυήμερη καταιγίδα. Μὲ τὴν πρώτη ὥστόσο εὐκαιρία ἀπέπλευσαν καὶ πάλι γιὰ νὰ πέσουν σὲ ἄλλη ἐπικίνδυνη ἀνεμοθύελλα. Τὰ πλοῖα ὑπέστησαν ζημιές καὶ ὑπὸ τὸν φόβο δραματικότερων ἐξελίξεων ἐπέστρεψαν πίσω στὸ Φισκάρδο, ὅπου ἔδεσαν γιὰ τρεῖς ἀκόμη ἡμέρες, ἐνῶ ἡ κακοκαιρία μενόταν στὸ ἀνοικτὸ πέλαγος. Τελικὰ μιὰ νύχτα μὲ ξάστερο οὐρανὸ καὶ καθαρὸ φεγγάρι ἐτοιμάσθηκαν νὰ ἀποπλεύσουν καὶ πάλι. Ἐνῶ ὁμως ἡ γαλέρα τοῦ πατριάρχου ἐξερχόταν ἀπὸ τὸν ὄρμο τοῦ Φισκάρδου, μιὰ ἀπότομη ριπὴ ἀνέμου ἔστειλε πάνω τῆς ἓνα ἄλλο πλοῖο τῆς συνοδείας σπάζοντας μιὰ σειρὰ κουπιῶν. Παρ' ὅλες τὶς ἀτυχίες, ἡ νηοπομπή κατάφερε περὶ τὶς 15 Ἰανουαρίου νὰ φθάσει ὡς τὴν Κέρκυρα, ὅπου ἐπανενώθηκε μὲ τὴν γαλέρα ποὺ εἶχε προηγηθεῖ καὶ ἔδεσε γιὰ 11 ἡμέρες.⁴³⁵

Ἀφήνοντας τὴν Κέρκυρα πίσω τους καὶ ἀναπλέοντας πρὸς τὶς δαλματικὲς ἀκτές, στὸ ὕψος τοῦ κόλπου τῆς Ραγούζας (λατ. Ragusium, σημ. Dubrovnik), συνάντησαν μιὰ ἀκόμη καταιγίδα ἡ ὁποία διέσπασε καὶ πάλι τὴν νηοπομπή. Οἱ γαλέρες κατάφεραν νὰ βρεθοῦν καὶ πάλι ὅλες μαζί στὴν Κούρσουλα (Corsola, πιθανότατα σημ. νῆσος Korčula Κροατίας), ἐπὶ τῶν δαλματικῶν ἀκτῶν, ὅπου ἐπληροφορήθησαν ἀφενὸς τὸν θάνατο τοῦ Σιγισμούνδου (†9 Δεκεμβρίου 1437) καὶ ἀφετέρου ὅτι ὁ Βενετὸς πάπας, Εὐγένιος IV,⁴³⁶ εἶχε ἤδη μεταβῆ στὴν Φερράρα, ὅπου καὶ ἀνέμενε τὴν ἀντιπροσωπεία τῆς Ἀνατολῆς.⁴³⁷ Ἐκεῖ ἔδεσαν τὰ πλοῖα γιὰ 2 ἡμέρες καὶ ἔγινε στὴν ξηρὰ ἡ πρώτη μακρὰ κατ' ἰδίαν συνάντηση τοῦ αὐτοκράτορος μὲ τὸν πατριάρχη ἀπὸ

⁴³³ J. Irmscher, «Τὸ ταξίδι τοῦ Πλήθωνος ἀπὸ τὸν Μοριά στὴν Ἰταλία», *Πελοπόννησος, Πόλεις καὶ ἐπικοινωνίες στη Μεσόγειο καὶ τὴ Μαύρὴ Θάλασσα, ἐπιλογή ἀπὸ τὰ Ε', ΣΤ' καὶ Η' Συμπόσια Ἱστορίας καὶ Τέχνης τοῦ Μονεμβασιώτικου Ομίλου*, ἐπιμ. Χάρις Καλλιγᾶ - Α.Μάλλιαρης, ἐκδ. Ἑστίας, Αθήνα, 2006, 177-180.

⁴³⁴ Συρόπουλος, Δ', 11, 208-9.

⁴³⁵ Συρόπουλος, Δ', 12-13, 208-11.

⁴³⁶ Περὶ τοῦ πάπα Εὐγενίου IV (1431-1447) ἰδὲ ἐν John N. D. Kelly, *The Oxford Dictionary of Popes*, Oxford University Press, Oxford University Press, Oxford - New York, ³1989, 241-3, καὶ λεπτομερέστερα, fr. Joseph Gill, *Eugenius IV, Pope of Christian Union*, Newman Press, Westminster, Md., 1961.

⁴³⁷ Συρόπουλος, Δ', 14, 210-1.

τὴν ἀναχώρησή τους ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἀναχωρῶντας ἀπὸ τὴν Corsola ἔπλευσαν ἐπὶ δύο ἡμέρες καὶ σταμάτησαν ἔπειτα σὲ ἓνα ξερονήσι, ἀφοῦ ὁ αὐτοκράτορας ἦταν πλέον ἀρκετὰ καταπονημένος. Ἐν μέσῳ χιονοπτώσεως καὶ ψύχους στήθηκε στὴν ἀκτὴ μία σκηνή, ὅπου μεταφέρθηκε ὁ αὐτοκράτορας. Τέσσαρες ἡμέρες μετὰ ἀπέπλευσαν καὶ ἀπὸ ἐκεῖ καὶ βρέθηκαν στὴν Τζιάραν (Zara, πιθανότατα σημ. Zadar Κροατίας), ὅπου παρέμειναν ἐπὶ τριήμερον. Βγαίνοντας καὶ πάλι στὴν ἀνοικτὴ θάλασσα, ἔπεσαν σὲ μίαν ἀκόμη σφοδρὴ κακοκαιρία ὁπότε καὶ ἔπαθε ζημιὰ τμῆμα τοῦ καταρτιοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς γαλέρας. Ἡ ἐπισκευὴ ἔγινε στὸ Ρουβίνι (Rovigno, πιθανότατα σημ. Rovinj στὴν χερσόνησο τῆς Ἰστρίας), ὅπου ἀναγκαστικῶς ἔδεσαν γιὰ δύο ἡμέρες. Διανύοντας ἐκεῖθεν μικρὴ πλεύσιμη ἀπόσταση ἔφθασαν στὸ Παρέντζο (Parenzo, πιθανότατα σημ. Poreč στὴν χερσόνησο τῆς Ἰστρίας), ὅπου ἄλλη καταιγίδα τοὺς ἀνάγκασε σὲ ἀναμονὴ τριῶν ἐπιπλέον ἡμερῶν.⁴³⁸ Ὁ ὑπόλοιπος δρόμος ὡς τὴν Βενετία ἦταν καλός, ἀλλὰ δὲν ἀπέμενε παρὰ διάπλους μίᾳς περίπου ἡμέρας.

Ἡ νηοπομπὴ εἰσῆλθε στὴν λιμνοθάλασσα τῆς Βενετίας καὶ ἀγκυροβόλησε πλησίον τῆς Μονῆς τοῦ Ἀγίου Νικολάου τῶν Βενεδικτίνων μοναχῶν στὸ Λίντο (Lido).⁴³⁹ Ἐκεῖ προσῆλθε, τὴν Κυριακὴ 10 Φεβρουαρίου 1438, διὰ θαλάσσης ὁ Φραντσέσκο Φόσκαρι, δόγης τῆς Βενετίας,⁴⁴⁰ ἐπὶ τῆς εἰδικὰ διαμορφωμένης γιὰ ἐπίσημες ὑποδοχὲς λέμβου τοῦ κυβερνήτου τῆς Γαληνοτάτης Δημοκρατίας, προκειμένου νὰ προῦπαντήσῃ τοὺς ὑψηλοὺς ἐπισκέπτες του.⁴⁴¹ Ἀνέβηκε στὴν αὐτοκρατορικὴ γαλέρα καὶ παρεκάλεσε τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐπιβιβασθεῖ μαζί του στὸ καταλληλότερο γιὰ τέτοιες ἐπίσημες περιστάσεις πλοῖο τοῦ κυβερνήτη τῆς πόλης. Ὁ Ἰωάννης Η΄ ἀρνήθηκε εὐγενικά, «...οὐκ ἔχων εὐκόλως ποιῆσαι τοῦτο...»,⁴⁴² καὶ προτίμησε νὰ καθίσει δεξιὰ του τὸν δόγη καὶ ἀριστερά του τὸν Δημήτριο καὶ νὰ εἰσπλεύσῃ ἀργὰ καὶ ἐπιβλητικὰ στὸν βενετικὸ λιμένα. Ὁ Συρόπουλος⁴⁴³ μαρτυρεῖ μιὰ μοναδικὴ εἰκόνα μὲ χιλιάδες σχεδὸν συνωθούμενα βενετικὰ πλοία, «ὥστε τὴν προαύλιον τῆς Βενετίας θάλασσαν σχεδὸν πᾶσαν καλύπτεσθαι ὑπὸ τῶν πλοίων», νὰ

⁴³⁸ Συρόπουλος, Δ΄, 15, 210-3.

⁴³⁹ Μᾶλλον στίς 8 Φεβρουαρίου 1438. Συρόπουλος, Δ΄, 16, 212-3.

⁴⁴⁰ Περὶ τοῦ Francesco Foscari, τοῦ πλέον ἴσως διασήμου ἀπὸ τοὺς δόγες τῆς Βενετίας, λόγῳ καὶ τῆς μακρᾶς του θητείας στὸ ὕπατο ἀξίωμα τῆς πόλης (1423-1457), καὶ τοῦ τελευταίου δόγη πὺ θὰ εἶχε συνεργασία μὲ Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα, ἰδὲ τὴν ἐξαίρετη καὶ ὁλοκληρωμένη ἐργασία τοῦ Denis Romano, *The Likeness of Venice: A Life of Doge Francesco Foscari, 1373-1457*, Yale University Press, New Haven-London, 2007, ὅπου καὶ ὅλη ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁴⁴¹ Συρόπουλος, Δ΄, 20, 216-7.

⁴⁴² Μία ἀκόμη ἀναφορὰ στὴν ἀδυναμία τοῦ Ἰωάννη Η΄, λόγῳ τῆς εὐθραυστης ὑγείας του. Συρόπουλος, Δ΄, 21, 216-9.

⁴⁴³ Γιὰ τὴν λεπτομερὴ περιγραφὴ τῆς διὰ θαλάσσης ἐντυπωσιακῆς ὑποδοχῆς τοῦ αὐτοκράτορος στὴν Βενετία, Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

υποδέχονται έορταστικά με σάλπιγγες και ύμνους την αυτοκρατορική γαλέρα συνοδευόμενη, μέσα σε καταχνιά, ψιλόβροχο και όμίχλη, από την επίσημη λέμβο του δόγη, ως τον κεντρικό οικιστικό ιστό της πόλης, όπου διαρκείς χαρμόσυνες κωδωνοκρουσίες έδιναν μίαν αλλόκοσμη διάσταση στην ιστορική στιγμή.⁴⁴⁴

Μετά την μεγαλειώδη υποδοχή ο Ιωάννης Η' και ο δεσπότης Δημήτριος όδηγήθηκαν στους *λαμπρούς και περιφανείς* οίκους⁴⁴⁵ που οι Βενετοί είχαν έτοιμάσει για την διαμονή των ύψηλών έπισκεπτών της πόλης τους.⁴⁴⁶ Οι συνοδείες του αυτοκράτορος και του πατριάρχου παρέμειναν για κάποιο διάστημα στην Βενετία. Οι Βυζαντινοί θαμπώθηκαν από τα θαυμάσια *palazzo* κατά μήκος των καναλιών, τον έμφανη δημόσιο και ιδιωτικό πλούτο των *Βενετικών* και τους παλαιούς βυζαντινούς θησαυρούς της Κωνσταντινούπολης που με άρκετη άμηχανία εντόπισαν και περιεργάσθηκαν στις βενετικές έκκλησίες.⁴⁴⁷ Φαίνεται πως υπήρξε και μιá τελευταία συζήτηση εκεί⁴⁴⁸ για τó αν θα κατευθυνόταν ή αντιπροσωπεία προς την σύνοδο της Βασιλείας⁴⁴⁹ ή αν, όπως είχε σχεδιασθεί, θα πορευόταν προς τον πάπα, ο όποιος ανέμενε με την συνοδεία του ήδη στην Φερράρα. Τελικώς, άρχισαν τὰ μέλη της Βυζαντινής αποστολής να μεταβαίνουν στην Φερράρα,⁴⁵⁰ όπου υπεβάλλοντο στο τελετουργικό της προσκύνησης του πόδα του ποντίφικα.⁴⁵¹ Ο ίδιος ο Ιωάννης Η', έχοντας πιθανόν πληροφορηθεί τις παπικές αυτές απαιτήσεις, ανεχώρησε μάλλον έσπευσμένα και διά θαλάσσης από την Βενετία στις 28 Φεβρουαρίου. Έφθασε στην Φερράρα περί τις 4 Μαρτίου του 1438 διαπλέοντας τον Πάδο ποταμό (ιταλ. Ρο).⁴⁵² Την ίδια μέρα ξεκινούσε από την Βενετία και ο πατριάρχης ένοχλημένος, καθώς δεν

⁴⁴⁴ Είναι άγνωστο αν από τó μυαλό του Ιωάννου Η', κατά τις ιστορικές εκείνες στιγμές, περνούσαν καθόλου τὰ γεγονότα της Άνοιξης του 1370, όποτε ένας άλλος Βενετός δόγης, ο Andrea Condarini, υποδεχόταν με σχεδόν έντελώς διαφορετικές διαθέσεις έναν άλλο Βυζαντινό αυτοκράτορα, τον Ιωάννη Ε'. Περὶ του περιστατικού εκείνου ιδέ, Donald M. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία, Μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, μτφρ. Χριστίνα - Άντωνία Μουτσοπούλου, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2004, 380-4.

⁴⁴⁵ Συρόπουλος, Δ', 18, 214-5: «...και έδειξαν ήμῖν οίκίαν λαμπράν και περιφανή, ήν ήτοιμάσαν τῷ βασιλεῖ, έχουσαν κλίνας τριάκοντα έξ, και έτέραν πάλιν άλλαχοῦ, ήν ήτοιμάσαν διά τόν δεσπότην.»

⁴⁴⁶ Ο πατριάρχης και ή συνοδεία του είχαν σπεύσει να έγκατασταθοῦν στα δικά τους καταλύματα ήδη από τις 8 Φεβρουαρίου. Συρόπουλος, Δ', 19, 214-7.

⁴⁴⁷ Συρόπουλος, Δ', 25, 222-5.

⁴⁴⁸ Συρόπουλος, Δ', 24-26, 220-7.

⁴⁴⁹ Βλασίου Ι. Φειδᾶ, *Έκκλησιαστική Ιστορία*, τ. β', *Από την Εικόνομαχία μέχρι τή Μεταρρύθμιση*, έκδ. Διήγηση, Αθήναι, 2002, 422-8.

⁴⁵⁰ Ιδὲ και Β. Σταυρίδου, «Σύνοδος Φερράρας - Φλωρεντίας», εν *ΘΗΕ*, τ. ΙΑ', στ. 1015-20.

⁴⁵¹ Πρβλ. Jan L. De Jong, *The Power and the Glorification, Papal Pretensions and the Art of Propaganda in the Fifteenth and Sixteenth Centuries*, The Pennsylvania State University Press, University Park, Pennsylvania, 2013, 37-41.

⁴⁵² Συρόπουλος, Δ', 28, 226-7.

γνώριζε τούς λόγους τῆς ἐσπευσμένης ἀναχώρησης τοῦ αὐτοκράτορα.⁴⁵³ Στις 7 Μαρτίου ἔφθασε καὶ ὁ πατριάρχης στὰ περίχωρα τῆς Φερράρας. Ἐκεῖ πληροφορήθηκε ἐκπληκτος τὰ περὶ ἀσπασμοῦ τοῦ πόδα τοῦ πάπα καὶ σὲ ἀντίδραση ἀρνήθηκε νὰ ἀποβιβασθεῖ. Ἀκολούθησαν πυρετώδεις διαπραγματεύσεις μεταξύ τῶν δύο πλευρῶν, οἱ ὁποῖες κατέληξαν σὲ ὑποχώρηση τοῦ πάπα μὲ ταυτόχρονο ὅμως ὑποβιβασμὸ τῆς ὑποδοχῆς τοῦ πατριάρχου καὶ τῆς συνοδείας του σὲ ἀνεπίσημη δοχὴ ποὺ ἔλαβε χώρα στις 8 Μαρτίου 1438.⁴⁵⁴

Ὁ Συρόπουλος δὲν μπαίνει καθόλου στὸν κόπο νὰ μᾶς ἐνημερώσει σχετικὰ μὲ τὸν δεσπότη Δημήτριο, ἂν δηλαδὴ ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Βενετία μαζὺ μὲ τὸν αὐτοκράτορα ἢ ἂν συνόδευσε τὸν πατριάρχη ἢ ἂν, πάλι, καθυστέρησε περισσότερο τὴν δική του ἀναχώρηση. Ὡς πλέον πιθανὸ προκρίνω τὸ ἐνδεχόμενον ὁ Δημήτριος νὰ συνόδευσε τὸν πατριάρχη στὴν καθυστερημένη ἀναχώρησή του ἀπὸ τὴν Βενετία. Κᾶτι ἀντίστοιχο εἶχε ἄλλωστε συμβεῖ καὶ κατὰ τὸν περίπλου τοῦ Μορέως, ὅπου ὁ Δημήτριος ἀκολούθησε τὸν πατριάρχη στὴν Μεθώνη καὶ ὄχι στὸν Ἰωάννη Η΄ στὴν ἡπειρωτικὴ διαδρομὴ του. Ἐπίσης καὶ στὴν Φερράρα γνωρίζουμε πάλι ὅτι οἱ δύο ἀδελφοὶ διέμεναν σὲ ξεχωριστὰ οἰκήματα, μὲ τὸν Δημήτριο νὰ καταλύει στὸν νοτιοανατολικὸ τομέα τῆς πόλεως.⁴⁵⁵ Τὸ οἶκημα στὸ ὁποῖο φιλοξενήθηκε, ἓνα γοητευτικὰ ἀπλό, μακρόστενο κτήριο πρωτοαναγεννησιακῆς ἀρχιτεκτονικῆς, στέκει ἀκόμα στὸ ἱστορικὸ κέντρο τῆς Φερράρας.⁴⁵⁶ Παρὰ τίς σπάνιες ἀναφορὲς τοῦ Συρόπουλου στὸν δεσπότη, πρέπει νὰ παραδεχθοῦμε πὼς τὰ ὅσα γνωρίζουμε γιὰ τὸν Δημήτριο κατὰ τὴν διάρκειά τῆς συνόδου στὴν Ἰταλία χρεωστῶνται κατὰ κύριο, ἂν ὄχι ἀπόλυτο, λόγο στὴν μαρτυρία αὐτή. Καὶ εἶναι ἀνάγκη, φυσικά, νὰ θυμόμαστε ὅτι ὁ Συρόπουλος, κάθε φορὰ ποὺ ἀναφέρεται στὸν Δημήτριο, δείχνει κατανόηση καὶ μιὰ κάποια ἰδιαίτερη ἐκτίμηση γιὰ τὴν θέση του.⁴⁵⁷ Ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ εἶναι σαφὲς ὅτι ὀφείλεται στὸ γεγονὸς πὼς σχετικὰ νωρὶς καὶ οἱ δύο τοὺς βρέθηκαν στὴν πλευρὰ τῶν ἐναντίων στὴν ὁποία προοπτικὴ ἐνώσεως τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.

⁴⁵³ Συρόπουλος, Δ΄, 29, 228-9.

⁴⁵⁴ Συρόπουλος, Δ΄, 30-35, 230-9, ὅπου περιγράφονται ἡ ἄφιξη τοῦ πατριάρχου στὰ περίχωρα τῆς Φερράρας, οἱ διαπραγματεύσεις μὲ τοὺς παπικοὺς ἀπεσταλμένους καὶ τελικῶς ἡ συνάντηση τῶν δύο πρωθυεραρχῶν στὰ οἰκήματα τοῦ πάπα στὴν Φερράρα.

⁴⁵⁵ Συρόπουλος, 227, ὑποσημ. 7.

⁴⁵⁶ Στὴν ἔκδοση τῶν ἀπομνημονευμάτων τοῦ Συρόπουλου, ὁ.ἀ., ἀναφέρεται ἡ στοὰ Schivanoglia ὡς ὁ τόπος διαμονῆς τοῦ Δημητρίου. Πρόκειται γιὰ τὸ σφωζόμενο ὡς σήμερα *palazzo Schifanoia*, γνωστὸ ἀξιοθέατο τῆς Φερράρας.

⁴⁵⁷ Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δημήτριος ὑπῆρξε μᾶλλον ἀγενὴς πρὸς τὸν Συρόπουλο στὴν Φερράρα. Συρόπουλος, ζ΄, 17, 308-9.

Τὴν ἴδια στιγμή καὶ ἐκ παραλλήλου, ὁ ἐκ τῶν βασικῶν πρωταγωνιστῶν τῆς διηγήσεως, Ἰωάννης Η',⁴⁵⁸ παρουσιάζεται σὲ μειονεξία. Ὁ Συρόπουλος δὲν χρειάζεται, ὁμως, νὰ καταβάλλει ιδιαίτερες προσπάθειες γιὰ νὰ παρουσιάσει τὴν πράγματι μειονεκτικὴ θέση τοῦ αὐτοκράτορος. Ἡ διήγηση τοῦ πλοῦ πρὸς καὶ ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἀλλὰ καὶ ἡ ἀφήγηση τῶν γεγονότων τῆς συνόδου, εἶναι πλήρεις ἀναφορῶν σειρᾶς περιστατικῶν κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ αὐτοκράτορας δὲν μποροῦσε νὰ σταθεῖ ὀρθὸς ἢ νὰ βαδίσει. Ὁ Ἰωάννης εἶναι ὁ μόνος Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας τοῦ ὁποῖου μᾶς σφύζεται ρεαλιστικὸ πορτραῖτο τοῦ σὲ μετάλλιο.⁴⁵⁹ Ὁ πρότελευταῖος Βυζαντινὸς ἡγεμόνας ἦταν ἓνας μικροκαμωμένος καὶ ἀσθενικός, λιπόσαρκος ἄνθρωπος. Εἶχε ὄψη μελαχροινῆ, λεπτὰ χαρακτηριστικά, ἀλλὰ καὶ κάπως γαμπὴ μύτη, καὶ ἔτρεφε «βυζαντινὸ» πώγωνα καὶ μακρὰ κόμη μὲ βοστρύχους.⁴⁶⁰ Ἀρεσκόταν ιδιαιτέρως στὸ κυνήγι καὶ τὶς χαρὲς τῆς ζωῆς καὶ γιὰ τὶς δημόσιες ἐμφανίσεις του - σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν πατέρα του, Μανουὴλ Β' - ἐπέλεγε μόνον ἀμφιέσεις ποὺ ἀποτελοῦσαν τὴν τελευταία λέξη τοῦ συρμοῦ τῆς ἐποχῆς, μὲ ἔμφαση στοὺς περίτεχνους πῖλους, τὰ τότε ἀποκαλούμενα «σκιάδια».⁴⁶¹ Ὡς χαρακτήρας ὑπῆρξε ἀναβλητικὸς καὶ σίγουρα πείσμων καὶ ἰσχυρογνώμων, ἐνίοτε καὶ ὑπερόπτης ἢ εἴρων.⁴⁶² Ἀπὸ τῆς γεννήσεώς του ἦταν βεβαρυμένος μὲ τὴν ιδιαίτερη εὐθύνη τοῦ πρωτοτόκου καὶ «νεαροῦ αὐτοκράτορος» μιᾶς αὐτοκρατορίας ἡ ὁποία ἐπὶ γενιές βρισκόταν σὲ παρακμὴ καὶ βαθμιαία διάλυση, πρὶν ἐκεῖνος ἀρχίσει νὰ συνειδητοποιεῖ τὶς δικές του εὐθύνες ἐπὶ τοῦ ζητήματος. Ὁ ιδιωτικὸς του βίος ἦταν σύνθετος καὶ ἐπίσης θλιβερός. Τὸ πρόσωπό του εἶχε ἔκφραση μελαγχολικὴ ἴσως λόγῳ τῶν ἀνυπόφορων πόνων στὶς ἀρθρώσεις του.⁴⁶³ Εἶναι γνωστὸ ὅτι ἐπὶ ἔτη ἐταλαιπωρεῖτο ἀπὸ σοβαροὺς πόνους προκαλούμενους εἴτε ἀπὸ οὐρική, εἴτε ἀπὸ ρευματικὴ ἀρθρίτιδα. Ὅταν ἔφθασε στὴν Ἰταλία, εἶχε ἤδη καταπονθηθεῖ ἔντονα ἀπὸ τὸ θαλάσσιο ταξίδι καί, κατὰ τὴν διάρκειά των ἐργασιῶν τῆς συνόδου, τὸν περισσότερο καιρὸ ἦταν κλινήρης καὶ συχνὰ περνοῦσε ὥρες περικυκλωμένος ἀπὸ κάποιες δεκάδες φλύαρων Βυζαντινῶν,

⁴⁵⁸ Fr. Joseph Gill, *Personalities of the Council of Florence and other Essays*, Oxford, 1964, 104-24.

⁴⁵⁹ Περὶ τοῦ πορταῖτου ἰδὲ Σταύρου Λάζαρη, "L' empereur Jean VIII Paléologue vu par Pisanello lors du Concile de Ferrare-Florence", *Byzantinische Forschungen* 29 (2007), 293-324. Ἐπίσης, R. Weiss, *Pisanello's Medallion of the emperor John VIII Palaeologus*, British Museum, Oxford-London, 1966. Περὶ Pisanello γενικῶς καὶ τῶν ἔργων του, ἰδὲ τῶν Dillian Gordon καὶ Luke Syson, *Pisanello: Painter to the Renaissance Court*, National Gallery Company, London, 2001.

⁴⁶⁰ Harris, *The End*, 103.

⁴⁶¹ Πρβλ. Τόνιας Κιουσσοπούλου, «Στοιχεῖα τῆς βυζαντινῆς ἐνδυμασίας κατὰ τὴν ὕστερη ἐποχὴ. Τα καπέλα», ἐν *Το Βυζάντιο ὥριμο γιὰ ἀλλαγές, Ἐπιλογές, ἐναισθησίες καὶ τρόποι ἐκφράσεως ἀπὸ τὸν ἐνδέκατο στὸν δέκατο πέμπτο αἰῶνα*, ἐπ. ἐπιμ. Χριστίνα Γ. Ἀγγελίδη, Ε.Ι.Ε. — Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Ἀθήνα, 2004, 187-96.

⁴⁶² Πρβλ. fr. Joseph Gill, ὁ.ἀ., 115-6.

⁴⁶³ Vespasiano da Bisticci, *The Vespasiano Memoirs*, μτφρ. W. George καὶ Emily Waters, London, 1926, 25.

λογίων θεολόγων καὶ κληρικῶν, οἱ ὅποιοι τὸν ἐνημέρωναν γιὰ τὶς θεολογικὰς θέσεις τους, τὶς μεταξὺ τους ἀντιθέσεις, τὰ σχετικὰ μὲ τὴν διαβίωσή τους προβλήματα, τὶς προσβολὰς τῶν Λατίνων, τὶς εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσα καὶ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Παρὰ τὸ πρόβλημα μὲ τὴν ὑγεία του βρέθηκε στὴν δύσκολη θέση νὰ πρέπει, κατ' ἀπαίτησιν τοῦ πάπα, νὰ παρακολουθήσει μέγα μέρος τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, ταπεινῶσα τὴν ὁποία δέχθηκε ἔχοντας στὸ μυαλό του, ἴσως, ὅτι ἐπρόκειτο γιὰ τὴν τελευταία εὐκαιρία ἐξασφάλισης βοήθειας γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη.

Μόλις τὸ σύνολο τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας⁴⁶⁴ τακτοποιήθηκαν στὰ καταλύματά τους στὴν Φερράρα, ἀνέκυψε ζήτημα μὲ τὰ σιτηρέσια.⁴⁶⁵ Συμφωνήθηκε ἓνα ποσὸν γιὰ κάθε μέλος. Εἰδικὰ ὁ αὐτοκράτορας, ὡστόσο, θὰ ἐλάμβανε μηνιαίως 30 φλουριά, ὁ πατριάρχης 25 καὶ ὁ Δημήτριος 20.⁴⁶⁶ Ὅταν τὸ ζήτημα αὐτὸ φάνηκε πὼς λύνεται, μιὰ νέα σειρά ἀντιπαραθέσεων ἄρχισε σχετικὰ μὲ τὸ πρωτόκολλο ποὺ θὰ ἐτηρεῖτο κατὰ τὶς ἐργασίες τῆς συνόδου, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸν τρόπο σχηματισμοῦ τῶν πομπῶν εἰσόδου καὶ ἐξόδου πρὸς καὶ ἀπὸ τὸν καθεδρικὸ Ναό, ὅπου θὰ γίνονταν οἱ συνεδριάσεις, ὅπως ἐπίσης καὶ γιὰ τὸν τρόπο παραστάσεως τῶν μελῶν τῶν δύο ἀντιπροσωπειῶν στὴν σύνοδο, τὸ εἶδος, τὴν θέση καὶ τὸ ὕψος τῶν καθισμάτων.⁴⁶⁷ Τελικά, καὶ ἀφοῦ φάνηκε πὼς βρέθηκαν λύσεις σχεδὸν σὲ ὅλα, μὲ ἀμοιβαῖες ὑποχωρήσεις, ἡ σύνοδος ἄνοιξε τὶς ἐργασίες της στίς 9 Ἀπριλίου, κατὰ τὴν Μεγάλῃ Ἑβδομάδα τοῦ 1438.⁴⁶⁸ Τελέσθηκε πρῶτα λατινικὴ θεία λειτουργία καὶ μετὰ τὸ πέρας της πραγματοποιήθηκε ἐν πομπῇ ἡ ἐπίσημη εἴσοδος τῶν μελῶν τῆς ἀντιπροσωπείας τῆς Ἀνατολῆς.⁴⁶⁹

Εἰσερχόμενος κανεῖς στὸν ἐπιμήκη καθεδρικὸ Ναὸ τῆς Φερράρας ἐκείνη τὴν ἡμέρα, θὰ ἀντίκριζε⁴⁷⁰ στὸ βάθος ἀνατολικά, ἐκεῖ ποὺ διασταυρῶνονται οἱ δύο κεραῖες τοῦ νοητοῦ ἀρχιτεκτονικοῦ σταυροῦ ποὺ σχημάτιζε ὁ κυρίως ὀργανισμὸς τοῦ μνημειώδους κτηρίου, τὸ ἐπιβλητικὸ θησιαστήριο. Δεξιὰ τοῦ θυσιαστηρίου, πρὸς τὴν νότια πλευρὰ τοῦ Ναοῦ εἶχε τοποθετηθεῖ σὲ ἐξέχουσα θέση ἓνας μεγαλειώδης θρόνος

⁴⁶⁴ Γιὰ μιὰν ὀνομαστικὴ ἀναφορὰ τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας τὸν καιρὸ τῆς ἀφίξεώς της στὴν Φερράρα, ἰδὲ E. Delaruelle, E.-R. Labande καὶ P. Ourliac, *L'Église au temps du Grande Schisme et de la crise conciliaire (1377-1449)*, Paris, 1964, τ. 2, 544-9.

⁴⁶⁵ Συρόπουλος, Δ', 42, 244-7 καὶ 45, 248-51.

⁴⁶⁶ «...παρεῖχον δὲ κατὰ μῆνα καὶ τῷ βασιλεῖ φλωρία τριάκοντα, τῷ δὲ πατριάρχῃ εἴκοσι πέντε, καὶ τῷ δεσπότη εἴκοσι, ...» Συρόπουλος, Δ', 42, 246-7.

⁴⁶⁷ Συρόπουλος, Δ', 39-41, 240-5.

⁴⁶⁸ Συρόπουλος, Δ', 48, 252-3.

⁴⁶⁹ Λεπτομερῶς περὶ τῶν τῆς ἐπισήμου ἐνάρξεως τῶν ἐργασιῶν τῆς Συνόδου ἰδὲ fr. J. Gill, *The Council of Florence*, Cambridge, 1959, 103-6.

⁴⁷⁰

για τὸν πάπα μὲ ὑψηλὸ ἐρεισίνωτο καὶ «οὐρανό». Κάποια μέτρα πιὸ νότια καὶ δυτικὰ εἶχε τοποθετηθεῖ ἓνας ἡγεμονικὸς θρόνος γιὰ τὸν αὐτοκράτορα τῶν Γερμανῶν.⁴⁷¹ Ἀκριβῶς ἀπέναντι στὸ θρόνο ἐκεῖνο, στὴν βόρεια πλευρὰ τοῦ Ναοῦ καὶ κοντὰ στοὺς ἀναβαθμοὺς τοῦ θυσιαστηρίου, εἶχε τοποθετηθεῖ ἓνας πανομοιότυπος ἡγεμονικὸς θρόνος προοριζόμενος γιὰ τὸν Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα. Ὁ θρόνος αὐτὸς πλαισιωνόταν δεξιὰ καὶ ἀριστερά του ἀπὸ δύο μικρότερους, ἴσους μεταξὺ τους, ἀλλὰ καὶ πάλι εὐμεγέθεις θρόνους. Δεξιὰ τοῦ αὐτοκράτορα κάθισε ὁ ἀδελφός του, δεσπότης Δημήτριος,⁴⁷² ἐνῶ ἀριστερά του καὶ πλησιέστερα στὸ θυσιαστήριο ἦταν ἡ θέσις τοῦ πατριάρχου, ὁ ὁποῖος ἐπικαλέσθηκε τὴν ὑγεία του καὶ δὲν προσῆλθε στίς 9 Ἀπριλίου στὸν καθεδρικὸ τῆς Φερράρας.⁴⁷³ Πέριξ καὶ ὀπισθεν τοῦ θρόνου τοῦ πατριάρχου εἶχαν τοποθετηθεῖ θρανία γιὰ τοὺς πέντε συνοδοὺς διακόνους του. Ἀκριβῶς μπροστὰ του, πάλι, καὶ σὲ κάπως χαμηλότερο ἐπίπεδο τοποθετήθηκαν θρονίσκοι γιὰ τοὺς «*τοποτηρητάς*», ἀντιπροσώπους τῶν παλαιφάτων πατριαρχείων Ἀλεξανδρείας, Ἀντιοχείας καὶ Ἱεροσολύμων. Σὲ ἀκόμη χαμηλότερο ἐπίπεδο, στὸν χῶρο μπροστὰ ἀπὸ τοὺς θρόνους τοῦ Ἰωάννου Η΄, τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ πατριάρχου καὶ πιὸ κοντὰ πρὸς τὸ κέντρο τοῦ Ναοῦ, εἶχαν τοποθετηθεῖ ἔδρανα γιὰ τοὺς πρέσβεις τοῦ αὐτοκράτορος τῆς Τραπεζοῦντος, τοῦ μεγάλου δουκὸς Μοσχοβίας, τοῦ ἡγεμόνος τῆς Γεωργίας καὶ τῶν δεσποτῶν τῆς Σερβίας καὶ τῆς Βλαχίας. Στὰ δεξιὰ τοῦ θρόνου τοῦ Δημητρίου καὶ σὲ κατώτερο ἐπίπεδο εἶχαν τοποθετηθεῖ ἄλλα ἔδρανα γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς ἄρχοντες, τοὺς αὐλικούς, τοὺς συγκλητικούς, τοὺς λογίους. Ἐπειτα κατὰ μῆκος τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ καθεδρικοῦ τοποθετήθηκαν στὴν σειρὰ θρανία, ὅπου κατὰ τάξιν καὶ πρεσβεία χειροτονίας κάθισαν ὀρθόδοξοι μητροπολίτες, ἀρχιεπίσκοποι, ἐπίσκοποι, ὀφφικίαλοι τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἡγούμενοι, ἀπλοὶ ἱερωμένοι καὶ οἱ ἐκπρόσωποι τοῦ Ἁγίου Ὁρους. Ἀκριβῶς ἀπέναντί τους, σὲ ἀντίστοιχα θρανία τοποθετημένα κατὰ μῆκος τῆς νοτίου πλευρᾶς τοῦ καθεδρικοῦ, εἶχαν καθίσει, πάλιν κατὰ τάξιν καὶ πρεσβεία τὰ μέλη τῆς παπικῆς ἀντιπροσωπείας, καρδινάλιοι, ἀρχιεπίσκοποι, ἡγούμενοι, διδάκτορες τῶν πανεπιστημίων, ἀπλοὶ ἱερωμένοι, καθὼς καὶ λιγοστοὶ πρέσβεις ἡγεμόνων, κάποιοι πρίγκιπες, δοῦκες, μαρκίσιοι καὶ λοιπὰ μέλη τῆς δυτικῆς ἀριστοκρατίας.

⁴⁷¹ Ὁ θρόνος αὐτὸς φυσικὰ παρέμεινε κενός, ἀφοῦ ὁ Σιγισμούνδος εἶχε ἐκμετρήσει τὸ ζεῖν στὰ τέλη τοῦ 1437.

⁴⁷² «...ἐκ δεξιῶν δὲ τοῦ βασιλέως, τοῦ δεσπότη καὶ ἐφεξῆς τῶν συγκλητικῶν ἀρχόντων καί...» Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁴⁷³ Συρόπουλος, ὁ.ἀ. καὶ ὑπόσημ. 1.

Ὁ Ἰωάννης Η΄ εἶχε πάντοτε στὸ μυαλό του τὴν βοήθεια ποὺ θὰ μπορούσε ἐνδεχομένως νὰ λάβει ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες τῆς Δύσης, ὕστερα ἀπὸ μίαν ἔνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν. Ἔτσι, θέλησε στὴν σύνοδο τῆς Φερράρας νὰ παρίστανται ἀντιπρόσωποι τοῦλάχιστον τῶν σπουδαιότερων ἀπὸ τοὺς ἡγεμόνες αὐτοῦς.⁴⁷⁴ Ἡ ἐπιδίωξή του αὐτὴ εὑρίσκει τὸν πάπα Εὐγένιο IV ἔνθεμα σύμφωνο, ἀφοῦ καὶ ἐκεῖνος, γιὰ νὰ ἰσχυροποιήσει τὴν θέση του ἔναντι τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀντιπολίτευσης τῆς συνόδου τῆς Βασιλείας, ἔπρεπε νὰ ἀποδείξει πὼς μπορεῖ νὰ συγκεντρώσει γύρω του τοὺς ἰσχυρότερους ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης. Ὅποτε, δὲν ἦταν δύσκολο οἱ δύο ἄνδρες νὰ συμφωνήσουν ὅτι οἱ ἐπίσημες συνεδρίες τῆς συνόδου θὰ μπορούσαν νὰ ἀναβληθοῦν ἐπὶ τετράμηνο⁴⁷⁵ ἀρχικῶς, μέχρις ὅτου οἱ ἡγεμόνες τῆς Εὐρώπης ἢ οἱ ἀντιπρόσωποί τους κατάφερναν νὰ φθάσουν ὥς τὴν Φερράρα ἀνταποκρινόμενοι στὴν ἔγγραφη πρόσκληση τοῦ πάπα νὰ παραστοῦν στὴν ὑπ' αὐτὸν «οἰκουμενική» σύνοδο ἔνωσης τῶν Ἐκκλησιῶν Ἀνατολῆς καὶ Δύσης. Μέχρι ὅμως τὴν λήξη τῆς τετράμηνης αὐτῆς προθεσμίας, συγκροτήθηκε μὲ πρόταση τοῦ πάπα μία ἐπιτροπὴ προπαρασκευαστικῆ τροποντινὰ τῶν συζητήσεων ποὺ θὰ ἀκολουθοῦσαν στὶς ἐργασίες τῆς ἐπισήμου συνόδου.⁴⁷⁶ Στὴν ἐπιτροπὴ αὐτῇ, ὅπου συμμετεῖχαν 10 μέλη ἀπὸ κάθε πλευρά, συζητήθηκαν ἐπίμαχα ζητήματα, ὅπως ἡ προσθήκη τοῦ *filioque* στὴν ὁμολογία τῆς πίστεως, ἡ θεωρία τοῦ μετὰ θάνατον καθαρτηρίου τῶν ψυχῶν (*purgatorium*), ἡ χρῆση ἀζύμου ἢ ἐνζύμου ἄρτου στὴν θεία λατρεία, ἡ θέση τοῦ πάπα ἐντὸς τῆς οἰκουμενικῆς Ἐκκλησίας.⁴⁷⁷ Ὁ Ἰωάννης Η΄, ἂν καὶ δὲν παρίστατο στὶς ἐργασίες αὐτῆς τῆς ἐπιτροπῆς, ἐνημερωνόταν συνεχῶς καὶ ἔδιδε λεπτομερεῖς ὁδηγίες στὴν ὀρθόδοξη πλευρά.⁴⁷⁸ Ὑπὸ αὐστηρὸν ἔλεγχο βρίσκονταν, ἐπίσης, κατευθεῖαν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὰ περισσότερα μέλη τῆς βυζαντινῆς ἀποστολῆς, χωρὶς νὰ ἔχουν ἐλευθερία ἐξόδου ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Φερράρας καὶ μετακίνησής σὲ ἄλλες πόλεις.⁴⁷⁹

Ἐν τῷ μεταξύ ὁ χρόνος περνοῦσε καὶ ὁ καιρὸς βελτιωνόταν. Ὁ Ἰωάννης Η΄ εἶχε ζητήσει ἀπὸ τὸν πάπα νὰ τοῦ δοθοῦν ἄλογα γιὰ νὰ μπορέσει νὰ ἐπιδοθεῖ στὴν

⁴⁷⁴ Βλασίου Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, ὁ.ἀ., 613.

⁴⁷⁵ Συρόπουλος, Δ΄, 41, 244-5.

⁴⁷⁶ Συρόπουλος, Ε΄, 5-18, 260-73, 27-34, 280-9, καὶ 37-39, 290-3.

⁴⁷⁷ Περί μιᾶς πάντως πρὸ ἱστορικῆς προσεγγίσεως τῶν θεολογικῶν διαφορῶν μεταξύ τῶν δύο Ἐκκλησιῶν καὶ τοῦ ἱστορικοῦ τοῦ μεταξύ τῶν δύο πλευρῶν διαλόγου κατὰ τὸ μέσο καὶ ὕστερο Βυζάντιο, ἰδὲ καὶ πάλι Βλασίου Ἰ. Φειδᾶ, *Θεολογικὸς διάλογος Ὁρθόδοξον καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Σχίσματος μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1054-1453)*, Αθήναι, 1977.

⁴⁷⁸ «...πάντα γὰρ τῆς γνώμης ἐκείνου καὶ τῆς βουλῆς ἐξήρτηντο, καὶ ἄνευ τοῦ θελήματος καὶ τοῦ ὀρισμοῦ τοῦ βασιλέως οὐδέν τι τῶν ἐκκλησιαστικῶν ἐπράττετο. Διὸ καὶ ἐν τῷ παρόντι αὐτὸς μόνος ἦν ὁ βουλευτής, τοῦ πατριάρχου ὀλίγον περὶ τῶν ἐκκλησιαστικῶν ζητημάτων φροντίζοντος.» Συρόπουλος, Ε΄, 16, 270-1.

⁴⁷⁹ Συρόπουλος, ζ΄, 1, 294-5. Πρβλ. καὶ fr. J. Gill, "The freedom of the Greeks in the Council of Florence", *University of Birmingham Historical Journal* 12 (1969-70), 226-36.

ἀγαπημένη του ἀθλοπαιδιά, τὴν κυνηγεσία.⁴⁸⁰ Τὰ ἄλογα ἦλθαν τελικὰ περὶ τὰ μέσα τοῦ Θέρου τοῦ 1438. Δὲν ἱκανοποίησαν ὅμως τὸν αὐτοκράτορα. Μετακινήθηκε ἐκτὸς τῆς Φερράρας, διαμένοντας μὲ τὴν συνοδεία του σὲ ἓνα μοναστήρι στὴν ἐξοχή. Κυνηγοῦσε σχεδὸν συνεχῶς⁴⁸¹ ἐκεῖνο τὸ Καλοκαίρι στὴν ἐπαρχία τῆς Φερράρας (βορειο-ἀνατολικὴ Emilia-Romagna), ἴσως καὶ ἐπειδὴ ἡ ἵππασία τοῦ ἦταν εὐκόλη καὶ εὐχάριστη σὲ ἀντίθεση μὲ τὸ βάδισμα. Ἴσως, ἐπίσης, ἦταν μιὰ δράση ποὺ λειτουργοῦσε ἀγχολυτικά. Καὶ εἶναι δεδομένο πὼς ὁ Ἰωάννης Η΄ εἶχε ἄγχος, γιὰ τὸ μέλλον τοῦ κράτους του, γιὰ τὴν ἔκβαση τῆς Συνόδου, γιὰ τὴν βοήθεια ἀπὸ τὴν Δύση, τὴν ὁποία βαθμιαία ἄρχισε νὰ συνειδητοποιεῖ ὡς φρούδα ἐλπίδα.⁴⁸² Ἄλλωστε, οἱ πρέσβεις καὶ ἀντιπρόσωποι τῶν ἡγεμόνων τῆς Δύσης, ἐν ἀναμονῇ τῆς ἐλεύσεως τῶν ὁποίων εἶχε πάρει παράταση ἢ οὐσιαστικὴ ἑναρξὴ τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, δὲν φαίνονταν πουθενά. Ἡ Εὐρώπη δὲν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὶς διεκκλησιαστικὲς διαμάχες ἢ γιὰ τὴν τύχη τῆς σχισματικῆς αὐτοκρατορίας τῆς μακρινῆς Κωνσταντινούπολης. Παρὰ ταῦτα ὁ Ἰωάννης Η΄ περίμενε. Δὲν ἔβλεπε νὰ ἔχει ἄλλες ἐπιλογές.

Ἐν τῷ μεταξύ, μόλις τὶς 15 Αὐγούστου 1438, κατάφερε νὰ φθάσει στὴν Φερράρα ὁ Μόσχος Ἰσίδωρος,⁴⁸³ ὁ ὁποῖος ἓνα χρόνο πρὶν εἶχε ξεκινήσει μὲ πολυπρόσωπη συνοδεία ἀπὸ τὴν Ρωσσία. Στὴν συνοδεία του περιλαμβανόταν καὶ ὁ Νικόλαος Γουδέλης,⁴⁸⁴ ὁ ὁποῖος ὡς πρέσβυς τοῦ αὐτοκράτορος εἶχε μεταβεῖ στὴν Μόσχα μαζὺ μὲ τὸν Ἰσίδωρο προκειμένου νὰ πείσουν τὸν μέγα δούκα Βασίλειο νὰ ἀποστείλει ἀντιπροσωπεῖα στὴν ἐνωτικὴ σύνοδο. Ὁ Γουδέλης εἶχε φαίνεται ἀγοράσει κάποια καλὰ ἄλογα, εἴτε ἀπὸ τὴν Ρωσσία, εἴτε κατὰ τὸ χρονοβόρο ταξίδι πρὸς τὴν Ἰταλία. Ἀπὸ τὰ ἄλογά του ἓνα ἀγόρασε ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης Η΄, ὁ ὁποῖος βρῆκε πλέον ἄτι κατάλληλο γιὰ τὶς ἐξορμήσεις του. Τὰ ὑπόλοιπα τὰ ἀγόρασε ὁ Δημήτριος.⁴⁸⁵ Πρόκειται γιὰ τὴν πρώτη σαφὴ ἑνδειξὴ ὅτι καὶ ὁ Δημήτριος ἀγαποῦσε τὴν ἵππασία. Εἶναι ἄγνωστο, φυσικά, ἂν καὶ αὐτὸς ἔμενε ἐκτὸς τῶν τοιχῶν τῆς Φερράρας, τὸ Καλοκαίρι τοῦ 1438. Πάντως, ἐφόσον ὁ Δημήτριος χρησιμοποιοῦσε τὰ ἄλογά του, εἶναι βέβαιον ὅτι γιὰ ἐκεῖνον δὲν θὰ πρέπει νὰ εἶχαν τὴν ἴδια ἰσχὺ οἱ περιορισμοὶ ἐξόδου καὶ μετακινήσεως ποὺ εἶχαν ἐπιβληθεῖ στὰ ὑπόλοιπα μέλη τῆς βυζαντινῆς ἀποστολῆς,

⁴⁸⁰ Συρόπουλος, ζ', 3, 296-7.

⁴⁸¹ Συρόπουλος, ζ', 5, 298-9.

⁴⁸² A. Papadakis, - J. Meyendorff, *Ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ ἄνοδος τοῦ παπισμοῦ, Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ 1071-1453*, μτφρ. Στ. Εὐθυμιάδης, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 2003, 583-4.

⁴⁸³ Πρβλ. Jonathan Harris, *Greek émigrés in the West c.1400-1520*, Camberley, 1995, 72-84.

⁴⁸⁴ Συρόπουλος, ζ', 3, 296-7, καὶ περὶ Νικολάου Γουδέλη, ὑποσημ. 5.

⁴⁸⁵ «...τοὺς δὲ λοιποὺς τοῦ Γουδέλη ἵππους ἐπρίατο ὁ δεσπότης κῆρ Δημήτριος.» Συρόπουλος, ὅ.α. .

τὰ ὁποῖα ἦσαν ὑποχρεωμένα νὰ παραμένουν πάντοτε ἐντὸς τῶν τοιχῶν, ἀναμένοντας πότε θὰ ἄρχιζαν οἱ συνεδρίες τῆς συνόδου.⁴⁸⁶

Δύο, πάντως, περιστατικὰ ποὺ μᾶς παραδίδονται ἀπὸ τὸν Συρόπουλο εἶναι, κατὰ τὴν γνώμη μου, ἐνδεικτικὰ τῆς στάσεως ποὺ εἶχε ἀποφασίσει νὰ τηρήσει ὁ Δημήτριος στὴν Ἰταλία. Κατὰ τὸ πρῶτο, ὅταν οἱ σημαντικοὶ μητροπολίτες Ἡρακλείας καὶ Ἐφέσου κατάφεραν νὰ ἐξασφαλίσουν τὴν ἄδεια τοῦ αὐτοκράτορος νὰ ἐγκαταλείψουν, προσωρινῶς ἔστω, τὴν Φερράρα καὶ ὅταν παραταῦτα κρίθηκε ἀπαραίτητο νὰ κληθοῦν πίσω ἄμεσα,⁴⁸⁷ ὁ πατριάρχης ἔστειλε τὸν ἴδιο τὸν Συρόπουλο πρῶτα στὸν Δημήτριο, προκειμένου νὰ δανεισθεῖ κάποιο ἀπὸ τὰ ἄλογά του, ὥστε μὲ ταχύτητα νὰ σπεύσει νὰ καλέσει τοὺς δύο φυγάδες πίσω. Ὅμως ὁ Δημήτριος, παρότι ἔδειξε νὰ ἀντιλαμβάνεται τὴν κατάσταση καὶ νὰ κατανοεῖ τὴν ἀνάγκη, δὲν ἄλλαξε τὴν ἐφεκτικὴ στάση του καὶ ἀρνήθηκε κατηγορηματικὰ νὰ ἐξυπηρετήσῃ τὴν στιγμὴ δανείζοντας κάποιο ἀπὸ τὰ ἄλογά του.⁴⁸⁸ Στὴν δεύτερη περίπτωση, ὅταν ὑπῆρξε ἔντονη δυσπιστία τῶν Βυζαντινῶν πρὸς τὶς κοινές, καθησυχαστικὲς δηλώσεις αὐτοκράτορος καὶ πατριάρχου περὶ τῶν κατιδίαν συνομιλιῶν τους μὲ τὸν ποντίφικα, ἓνας ἐκ τῶν παρισταμένων ἱερωμένων ἔκρινε σκόπιμο νὰ ῥωτήσῃ τὸν παρόντα Δημήτριο περὶ τῆς ἀκριβείας τῶν λεγομένων, γιὰ νὰ εἰσπράξῃ κάθετη ἄρνηση τοῦ Δημητρίου γιὰ ὁποιαδήποτε συμμετοχὴ στὰ τεκταινόμενα.⁴⁸⁹ Ἔτσι, φαίνεται πὼς ὁ Δημήτριος φρόντιζε νὰ διατηρεῖ ἐπιδεικτικὴ ἀπόσταση τόσο ἀπὸ τὴν καθημερινότητα τοῦ ἀδελφοῦ του, ὅσο καὶ ἀπὸ τὰ τεκταινόμενα γενικῶς στὴν σύνοδο, ἀλλὰ καὶ στὴν βυζαντινὴ ἀντιπροσωπεΐα. Λάμβανε μέρος μόνο κατόπιν ἐντολῶν ἢ προτροπῶν τοῦ ἀδελφοῦ του καὶ τότε, πάλι, ἦταν ὡσεὶ παρών. Μὲ τὸν τρόπο αὐτὸ δηλοποιοῦσε ἀφενὸς

⁴⁸⁶ Πρβλ. Ἰωάννης Η': «*Ἡμεῖς ἐκδεχόμεθα πρέσβεις ἐκ τῶν ῥηγῶν καὶ τῶν αὐθεντῶν, ἐκδεχόμεθα καὶ πλείονας ἐπισκόπους καὶ καρδηνάλιους. Πῶς οὖν ποιήσομεν σύνοδον, μὴ ἐλθόντων ἐκείνων; Οὐ γὰρ ἤλθομεν ποιῆσαι τὴν οἰκουμενικὴν σύνοδον μετὰ μόνων τῶν Φεραρίων. Ἐξ ἀνάγκης οὖν ἐκαθήμεθα καὶ ἄκοντες.*» Συρόπουλος, ζ', 6, 298-9, καί, Συρόπουλος: «*Καιρὸς παρήλθε πολὺς ἡμῶν καθημένων ἀργῶν (παρήλθε γὰρ μὴν καὶ ἐπέκεινα μετὰ τὴν διωρίαν)...*» Συρόπουλος, ζ', 9, 300-1, καί, Συρόπουλος: «*Παρήρχοντο οὖν αἱ ἡμέραι, καὶ ἡμεῖς ἤλθομεν, μάτην τοῦ χρόνου διατρέχοντες,...*» Συρόπουλος, ζ', 10, 302-3, καί, πάλιν Ἰωάννης Η': «*Οἶδα κάγῳ τὸν καιρὸν καὶ οὐκέτι μοι δοκεῖ ἔγκαιρος πρὸς τὴν σύνοδον.*», καὶ «*... διὸ λέγω, κάθησθε καὶ ἀναπαύεσθε, καὶ ὅταν ἰδῶ ἐγὼ τὸ ἔγκαιρον, ἐλεύσομαι καὶ διαπράξομαι τὸ προσήκον.*» Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁴⁸⁷ Συρόπουλος, ζ', 16, 306-309.

⁴⁸⁸ «*Καὶ εὐθὺς ἔστειλεν ἐμὲ (τὸν Συρόπουλο ἐνν.) ὁ πατριάρχης εἰς τὸν δεσπότην ἵνα διηγῆσομαι περιπαθῶς τὸ γεγονός καὶ τὸ ἐκ τούτου προσδωκόμενον δεινόν, καὶ ζητήσω καὶ ἵππον ὡς ἂν φθάσω καὶ ὑποστρέψω αὐτούς. Ἐλθὼν οὖν εἰς τὸν δεσπότην, εἶπον αὐτῷ ταῦτα, καὶ ἔδοξαν κάκειναι δεινά· πλην οὐκ ἔδωκέ μοι ὁ δεσπότης ἵππον.*» Συρόπουλος, ζ', 17, 308-309.

⁴⁸⁹ «*Ἐκάθητο δὲ καὶ ὁ πνευματικὸς πλησίον τοῦ δεσπότην χαμαὶ καὶ ἀπῆτει καὶ αὐτὸς μετὰ τῶν ἄλλων τὴν διασάφισιν τοῦ γεγονότος, καὶ στραφεὶς πρὸς τὸν δεσπότην εἶπε· Κἂν ἡ βασιλεία σου ὄρισον ἡμῖν ὅπερ ζητοῦμεν, ἐπεὶ καὶ αὐτὸς παρῆς εἰς τὸν πάπαν, ὅτε ἐπράχθη ὅπερ νῦν ἀπαιτοῦμεν μαθεῖν. Ἐφη δὲ ὁ δεσπότης· Μὴ ἀπαίτει παρ' ἐμοῦ· ἐγὼ γὰρ οὐ λέξω τι ἀφ' ὧν ἀπῆτε.*» Συρόπουλος, ζ', 20, 314-5.

τὴν ἀντίθεσή του στὴν ἐνωτικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰωάννου Η΄ καὶ ἀφετέρου τὴν βαθιὰ ἐνόχλησή του στὸν ἐξαναγκασμὸ του νὰ ἀκολουθήσει τὸν αὐτοκράτορα στὴν Δύση.

Ἡ ἐνόχληση τοῦ Δημητρίου ἔγινε βαθύτερη ἀπὸ τὴν ἐν γένει στάση τοῦ αὐτοκράτορα ἀπέναντί του. Ὁ Συρόπουλος μᾶς παρουσιάζει τὶς δημόσιες ταπεινώσεις στὶς ὁποῖες ὁ Ἰωάννης Η΄, ἐκούσια ἢ ἀκούσια, ὑπέβαλλε τὸν Δημήτριο, ὁ ὁποῖος μὲ τὴν σειρά του φαίνεται νὰ ἀδυνατεῖ νὰ προασπίσει τὸν ἑαυτό του. Παραδίδεται ὅτι εἶχε ζητηθεῖ ἀπὸ τὸν Δημήτριο νὰ παρίσταται σὲ συναντήσεις κορυφῆς τοῦ ποντίφικα μὲ τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν πατριάρχη.⁴⁹⁰ Σκοπός, ἴσως, ἦταν νὰ ἀυξηθεῖ τὸ κύρος τῆς αὐτοκρατορικῆς παρουσίας συνοδευόμενης ἀπὸ δύο ἀκόμη ἀνώτατους ἀξιωματούχους, ἐνὸς ἐκκλησιαστικοῦ καὶ ἐνὸς πολιτειακοῦ. Εἴτε, πάλι, στόχος ἦταν νὰ θεωρηθεῖ καὶ ὁ Δημήτριος, διὰ τῆς παρουσίας του στὶς συναντήσεις ἐκεῖνες, ὡς συμπράττων στὴν ἐνωτικὴ πολιτικὴ τοῦ ἀδελφοῦ του. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ θὰ ἐξέλειπε καὶ ἡ δυνατότητα τοῦ Δημητρίου νὰ ἀξιοποιήσει πολιτικὰ στοὺς κόλπους μιᾶς δυνητικῆς ἀντιπολιτεύσεως μετὰ τὴν σύνοδο τὸ οἰοδήποτε ἠθικὸ ἔρεισμα θὰ τοῦ προσέδιδε ἢ μᾶλλον ἀνθενωτικὴ στάση του κατὰ τὴν διάρκειά τῆς συνόδου.⁴⁹¹ Σὲ σχέση μὲ μία τέτοια διμερῆ - μετὰξὺ πάπα καὶ αὐτοκράτορα - συνάντηση θέλησε ὁ Ἰωάννης Η΄ νὰ ἔχει συνεργασία μὲ τὸν πατριάρχη. Μαζὺ μὲ τὸν αὐτοκράτορα προσῆλθε στὴν συνάντηση καὶ ὁ Δημήτριος, ὅμως ὁ Ἰωάννης εἶδε τελικὰ μόνος του τὸν Ἰωσήφ Β΄ ἀφήνοντας ἐπιδεικτικὰ ἐπὶ ὥρες τὸν ἀδελφό του νὰ περιμένει σὲ μιὰ αὐλή.⁴⁹²

Ἄλλοτε πάλι, σὲ ἄτυπη συνέλευση τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας μὲ ἀντικείμενο τὴν προετοιμασία τῆς κοινῆς στάσεως τῶν ὀρθοδόξων ἐν ὧσιν τῆς ἐνάρξεως τῶν συνεδριῶν τῆς συνόδου, ὁ Ἰωάννης Η΄, ἀφοῦ συνώπλισε πρῶτα τὶς ἀποφάσεις, ἔπειτα αἰφνιδιαστικὰ ζήτησε δημοσίᾳ τὴν γνώμη καὶ τοῦ παρισταμένου

⁴⁹⁰ Συρόπουλος, ζ΄, 20, 312-3.

⁴⁹¹ Πρβλ. καὶ Συρόπουλος, Η΄, 32, 420-1: «...θέλω γὰρ ἵνα κατέχω γεγραμμένην τὴν γνώμην ἐκάστου, ἵνα μὴ ἐξῇ τινι μετὰ καιρὸν διαβάλλειν αὐτήν.», ὅπου φαίνεται πῶς ὁ αὐτοκράτορας ὑπολόγιζε τὶς ἀντιδράσεις τῶν ὑπηκόων του στὴν μελετώμενη ἐνωσις καὶ σχεδίαζε τὴν ἐπομένη, μετὰ τὴν ἐπιστροφή του στὴν Πόλη, ἡμέρα.

⁴⁹² «...καὶ τῇ ἐπιούσῃ ἦλθεν ὁ βασιλεὺς καὶ εἶδεν τὸν πατριάρχη, καὶ ἐβουλεύοντο μόνοι οἱ δύο πολὺ μέρος τῆς ἡμέρας· ἦλθε δὲ καὶ ὁ δεσπότης μετὰ τοῦ βασιλέως, πλην ἀφῆκεν αὐτὸν ὁ βασιλεὺς καὶ ἵστατο ἔφιππος ἐν τῇ αὐλῇ, ἐν ὅσῳ ἐκεῖνοι οἱ δύο ἐβουλεύοντο.» Συρόπουλος, ζ΄, 20, 312-3, καὶ «...οὗ οὐδὲ τὸν δεσπότην ἠθέλησαν ἔχειν συνίστορα· ... κατέλιπον αὐτὸν ἔξω ἵστασθαι ἔφιππον, ...» Συρόπουλος, ὁ.ἀ., 316-7.

δεσπότη,⁴⁹³ επιλέγοντας να τον αποκαλέσει μειωτικά «ἀδελφούτζικε» (:ἀδελφίδιον),⁴⁹⁴ για να λάβει απάντηση, στην οποία ίσως εγκρύπτεται ἔμμεση μορφή για την πολιτεία τοῦ ἰδίου τοῦ Ἰωάννου. Ἀπάντησε, δηλαδή, ὁ Δημήτριος ὅτι ἀποφεύγει να τοποθετεῖται ἐπὶ ζητημάτων τὰ ὅποια δὲν γνωρίζει.⁴⁹⁵ Εἶναι βέβαια γνωστόν, ὅτι καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τῆς συνόδου ὁ Ἰωάννης Η΄ ἐμπλεκόταν συνεχῶς καὶ πιεστικὰ τόσο σὲ ζητήματα διαδικαστικά, ὅσο καὶ σὲ ζητήματα θεολογικῆς καὶ δὴ καὶ δογματικῆς οὐσίας.⁴⁹⁶ Ἰσως, μάλιστα, ἡ αὐθόρμητη αὐτὴ πρώτη ἀπάντηση τοῦ Δημητρίου νὰ δημιούργησε πρὸς στιγμὴν ἀτμόσφαιρα ἀμηχανίας στοὺς παρευρισκομένους καὶ ἔτσι ὁ δεσπότης ἔσπευσε νὰ προσθέσει πῶς, πάντως, ἐπὶ τῆς οὐσίας συντάσσεται μὲ τὴν γνώμη τῆς πλειοψηφίας. Κατὰ τὸν Συρόπουλο, τὸ ἴδιο περιστατικὸ ἐπανελήφθη σχεδὸν πανομοιότυπα τοῦλάχιστον δύο ἀκόμη φορές στὴν Φλωρεντία.⁴⁹⁷

Ἡ μειωτικὴ συμπεριφορὰ τοῦ Ἰωάννου Η΄ δὲν περνοῦσε ἀπαρατήρητη καὶ αὐτὸ φυσικὰ ἀποτελοῦσε αἰτία γιὰ μεγαλύτερη ἐνόχληση τοῦ Δημητρίου. Φαίνεται πῶς ἐπὶ τῆς οὐσίας κανεὶς δὲν ὑπολόγιζε ἰδιαίτερος τὸν Δημήτριο. Ὅταν, σὲ μία ἀπὸ τὶς συνελεύσεις τῶν Βυζαντινῶν, ὁ πατριάρχης ἔκανε λόγο γιὰ δύο «*Αὐθέντας*», ἐννοῶντας τὸν αὐτοκράτορα καὶ τὸν ἑαυτό του, ὁ παρὼν Δημήτριος εἰσέπραξε ἀπὸ ἓναν ἐκ τῶν παρευρισκομένων ἱερωμένων τὴν ὑποτιμητικὴ ἐρώτηση «*Καὶ νῦν τί; ἀπέμεινεν ἡ βασιλεία σου ἔξω εὐρεθεῖσα τῶν Αὐθεντῶν;*»⁴⁹⁸ Ὁ Συρόπουλος δὲν μᾶς παραδίδει ἀπάντηση τοῦ Δημητρίου στὴν συγκεκριμένη προσβολή. Φαίνεται ὅμως πῶς ἡ ὑπομονὴ τοῦ δεσπότη εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ ἐξαντλεῖται.

⁴⁹³ «*Ἐπὶ δὲ τούτοις ὁ βασιλεὺς ἐβεβαίωσε τῶν πλειόνων τὴν ψήφον, ἐπεὶ καὶ πρότερον αὐτῇ συνηγόρει· ἐζήτησε δὲ καὶ τὸν δεσπότην γνώμην εἰρηκώς· Εἶπε καὶ σὺ ἀδελφούτζικε τί σοι δοκεῖ περὶ τοῦτου;* Ἐφη δὲ ὁ δεσπότης· *Ἐγὼ οὐκ οἶδα λέγειν περὶ τῶν τοιούτων· τί γὰρ ἂν εἶπω εἰς ὃ οὐκ ἐπίσταμαι;* Ὅμως ἐπειδὴ ὀρίζεις ἵνα εἶπω τι, φαίνεται μοι κάλλιον εἶναι τὸ ταῖς τῶν πλειόνων ἔπεσθαι γνώμαις.» Συρόπουλος, ζ', 21, 318-9.

⁴⁹⁴ Τὸ ὑποκοριστικὸ τοῦ ἀδελφῆ ἀδελφούτζικε φαίνεται πῶς ὑπὸ τὴν μορφή αὐτὴν ἀπαντᾷ μόνον στὸν Συρόπουλο. Εἶναι δὲ σαφές πῶς πρόκειται περὶ τύπου χρησιμοποιουμένου στὴν καθομιλουμένη. Ὑπὸ τὸν τύπο ἀδελφούτσικος, ὡστόσο, τὸ ἀπαντοῦμε στὸ Χρονικὸν τοῦ Μορέως ἀλλὰ καὶ σὲ μία ἐνθύμησι ἀπὸ Βραχέα Χρονικά. Περὶ τούτων πάντων ἰδὲ Ἑμμανουήλ Κριαρᾶ, «ἀδελφούτσικος», *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημώδους Γραμματείας, 1100 - 1669*, Θεσσαλονίκη, 1969, τ. Α', 87.

⁴⁹⁵ Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁴⁹⁶ Ἐνδεικτικῶς πρβλ., «*Ἐπὶ ἤνεσαν δὲ τοῦτο πάντες· τίς γὰρ εἶχεν ἀντιλέγειν, εἰ καὶ ἐβούλοιο, τοῦ βασιλέως οὕτως ἀποφηνάμενον;*» Συρόπουλος, ζ', 18, 310-1. Ἐναργέστερα «*...ὁ μὲν πατριάρχης ὀλίγον πάνυ εἰς ταῦτα συνεβάλλετο, πάντα δὲ διὰ τοῦ βασιλέως κατεσκευάζοντο καὶ ἐκ τῆς ἐκείνου γνώμης ἤρτητο τὰ καθόλου.*» Συρόπουλος, ζ', 21, 316-7. Καὶ «*...ὁ βασιλεὺς...γὰρ συνεῖχε πάντας καὶ ἀντελαμβάνετο τῶν λόγων καὶ τῶν ζητημάτων καὶ πάντα πρὸς τὸ ἴδιον εἵλκε καὶ κατεσκεύαζεν βούλημα, καὶ οὐδεὶς εἶχεν ἐλευθερίαν λέγειν ὡς ἐβούλετο, οὐχ οἷός τε ὦν ἀντιλέγειν τῷ βασιλεῖ.*» Συρόπουλος, ζ', 24, 322-3. Ἀλλὰ καὶ «*Τοῦτο δὲ μόνον ἐμέμψατο ἡμῖν (ὁ πάπας ἐνν.), ὅτι ὑπὸ πολλὴν δουλείαν ὑπετάξαμεν τὴν Ἐκκλησίαν εἰς τὴν κοσμικὴν ἀρχήν.*» Συρόπουλος, Δ', 38, 240-1.

⁴⁹⁷ Πρβλ. Συρόπουλος, Θ', 21, 456-7: «*Εἶτα ἐζήτησεν ὁ βασιλεὺς τὸν δεσπότην ἵνα εἴπῃ γνώμην καὶ οὐκ ἠθέλησεν*», καὶ Θ', 24, 458-9: «*Εἶτα ἐζήτησεν ὁ βασιλεὺς πάλιν ἐπιμελῶς τὴν γνώμην τοῦ δεσπότητος εἰρηκώς αὐτῷ μετὰ καὶ ἄλλων πολλῶν λόγων· Εἶπε καὶ σὺ ἀδελφούτζικε.*».

⁴⁹⁸ Συρόπουλος, ζ', 20, 314-5.

Ἐν τῷ μεταξύ, μὲ τὴν ἔλευση τοῦ Σεπτεμβρίου στὴν Φερράρα ἐνέσκηψε καὶ πανώλης. Κανεὶς ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ ἀποστολὴ δὲν προσεβλήθη. Ὅμως πολλὰ μέλη τῆς παπικῆς ἀντιπροσωπείας ἔφυγαν ἀπὸ τὴν πόλιν καὶ φυσικὰ ὁ φόβος τῆς ἀσθένειας καὶ τοῦ θανάτου κυρίευσεν τὴν πόλιν.⁴⁹⁹ Καὶ μέσα σὲ μιὰ τέτοια ἀτμόσφαιρα, στίς 8 Ὀκτωβρίου 1438,⁵⁰⁰ ἄρχισαν οὐσιαστικὰ οἱ ἐπίσημες ἐργασίες τῆς συνόδου. Μετὰ ἀπὸ ἓνα Καλοκαίρι κυνηγετικῆς φρενίτιδας ὁ Ἰωάννης Η΄ εἶχε χειροτερέψει. Τὸν Ὀκτώβριον μετὰ βίας περπατοῦσε. Ἐνιωθε τόσο πόνο, ὥστε ζήτησε νὰ εἰσέλθῃ ἔφιππος στὸ οἶκτον τοῦ πάπα, ὅπου θὰ συνεδρίαζε ἡ σύνοδος. Τοῦ τὸ ἀπαγόρευσαν. Ἀκολούθησε σειρά διαπραγματεύσεων μεταξὺ τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ μόνος σχετικὰ ἀξιοπρεπὴς τρόπος γιὰ νὰ μεταφερθεῖ ἐντὸς τῆς αἰθούσης τῶν συνεδριάσεων ὁ ἀνήμερος αὐτοκράτορας ἦταν νὰ περιστοιχίζεται ἀπὸ μέλη τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας, τὰ ὁποῖα διακριτικὰ θὰ τὸν μετέφεραν ὑποβασταζόμενο ὡς τὸν θρόνον του. Ὁ πατριάρχης ἀρνοῦνταν νὰ βοηθήσῃ τὴν κατάστασιν καὶ ἐπιστρατεύθηκε ὁ Δημήτριος γιὰ νὰ τὸν λογικεύσῃ, χωρὶς ὅμως νὰ καταφέρει πολλὰ πράγματα.⁵⁰¹

Ὁ Ἰωάννης Η΄ εἶχε ταπεινωθεῖ δημόσια. Ὁ πάπας, γιὰ νὰ τὸν πείσῃ νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ πάλιν στὴν σύνοδο, χρειάστηκε νὰ δώσῃ ἐντολὴ νὰ γκρεμισθεῖ ἓνας τοῖχος, ὥστε εὐκόλως καὶ διακριτικὰ νὰ μεταφέρεται κάθε φορὰ ὁ αὐτοκράτορας ὡς τὴν αἴθουσαν τῶν συνεδριῶν.⁵⁰² Παρὰ ταῦτα ἡ κατάστασις τῆς υἱείας του ἐπιδεινωνόταν συνεχῶς. Μέχρι τὸν Δεκέμβριον εἶχε κατακλιθεῖ ἀπὸ τὸν πόνο. Ὁ ἡλικιωμένος πατριάρχης, Ἰωσήφ Β΄, ἦταν ἐπίσης κλινήρης, λόγῳ τοῦ ὀξυμμένου πλέον καρδιολογικοῦ του προβλήματος. Ἡ συνεργασία τῶν δύο ἀνδρῶν ἦταν πλέον πρακτικὰ δύσκολη, ιδίως ἀφοῦ ὁ Ἰωάννης Η΄ ἐξακολουθοῦσε νὰ μένῃ στὰ περίχωρα τῆς Φερράρας, μακριὰ ἀπὸ τὰ παράπονα καὶ τὶς τριβὲς τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας. Εἶναι τότε - μετὰ τὴν ἐπανέναρξιν τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου - ποὺ θὰ πρέπει, κατὰ τὴν γνώμην μου, νὰ τοποθετήσουμε τὴν μετακίνηση τοῦ Δημητρίου στὴν Βενετία.⁵⁰³ Οἱ συνεχεῖς προσβολαὶ καὶ ἡ ἀπαξίωσίς του,⁵⁰⁴ ἀλλὰ καὶ ἡ ἀσθένεια πατριάρχη καὶ αὐτοκράτορα, ὅπως καὶ ἡ βραδεία πορεία τῶν ἐργασιῶν τῆς συνόδου, εἶχαν ὁδηγήσῃ τὸν Δημήτριον στὴν ἀπόφασιν νὰ ζητήσῃ ἐπιτακτικὰ ἀπὸ τὸν ἀδελφὸν του ἄδεια νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Βενετία, ποὺ πρέπει νὰ τὸν εἶχε ἐντυπωσιάσῃ ιδιαίτερα

⁴⁹⁹ Συρόπουλος, ζ', 7, 298-301.

⁵⁰⁰ Συρόπουλος, 326-7, ὑποσημ. 1.

⁵⁰¹ Συρόπουλος, ζ', 25, 322-325.

⁵⁰² Συρόπουλος, ζ', 28, 326-9.

⁵⁰³ «...ὁ γὰρ δεσπότης... ἀπεδήμησεν εἰς τὴν Βενετίαν,...», Συρόπουλος, Ζ', 28, 380-1.

⁵⁰⁴ «...μὴ φέρων τὰς παρὰ τοῦ βασιλέως περιφρονήσεις, ὥς ὅτε μετὰ τοῦ πατριάρχου βουλευομένου τοῦ βασιλέως ἴστατο αὐτὸς ἔξω ἔφιππος ἐπέκεινα τῶν τριῶν ὥρων περιμένων,...», Συρόπουλος, δ.ἀ. .

κατὰ τὴν μεγαλειώδη ὑποδοχὴ τοῦ Φεβρουαρίου. Ὁ Ἰωάννης Η΄ θὰ χορήγησε τὴν ἄδεια,⁵⁰⁵ εἴτε διότι κατανοοῦσε καὶ ἐκεῖνος τοὺς λόγους τοῦ αἰτήματος, εἴτε διότι εἶχε αἰσθανθεῖ ὅτι εἶχε ξεπεράσει τὰ ὅρια στὴν σχέση του μὲ τὸν ἀδελφό του, εἴτε, πάλι, διότι δὲν θεωροῦσε τὸν Δημήτριο χρήσιμο στὴν Φερράρα, οὔτε ὅμως καὶ ἐπικίνδυνο, ἐφόσον θὰ πρέπει διακριτικὰ νὰ παρακολουθοῦσε καὶ νὰ ἐνημερωνόταν γιὰ τὶς κινήσεις τοῦ ἀδελφοῦ του. Περισσότερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ ταξίδι ἐκεῖνο καὶ τὴν διαμονὴ τοῦ Δημητρίου στὴν Βενετία δὲν ἔχουμε, δὲν εἶναι ὅμως παράλογο, νομίζω, νὰ ὑποθέσουμε πὼς ἡ Γαλινοτάτη δέχθηκε εὐγενικὰ τὸν πολλὰ ὑποσχόμενο, ἀκόμη τότε, νεώτερο ἀδελφὸ τοῦ ἄκληρου αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου καὶ ἴσως μάλιστα τὸν φιλοξένησε καὶ μὲ τὴν συνοδεία του στὸ οἶκημα ποὺ τοῦ εἶχε παραχωρήσει γιὰ τὴν διαμονὴ του κατὰ τὴν ἄφιξή του ἐκεῖ τὸν προηγούμενο Φεβρουάριο τοῦ 1438.

Παράλληλα, καὶ παρὰ τὰ προβλήματα, οἱ ἐργασίες τῆς συνόδου συνεχίζονταν. Μέχρι τὶς 8 Δεκεμβρίου εἶχαν πραγματοποιηθεῖ 13 συνολικὰ συνεδρίες καὶ εἶχε ἐπίσης καταστεῖ σαφὴς ἡ ἀδυναμία τοῦ ποντιφικικοῦ ταμείου νὰ καλύψει ἐπαρκῶς τὰ κεφάλαια ποὺ ἀπαιτοῦνταν γιὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῆς συνόδου.⁵⁰⁶ Ὁ πάπας εἶχε ἤδη ἀρχίσει νὰ ἀναζητᾷ λύσεις. Κατάφερε νὰ συμφωνήσει μὲ τὴν Φλωρεντία (ἰταλ. Firenze) τῶν Μεδίκων⁵⁰⁷ τὴν κάλυψη τῶν ἐξόδων τῆς συνόδου καὶ ἐνημέρωσε τὸν αὐτοκράτορα ὅτι ἡ σύνοδος ἔπρεπε νὰ μεταφερθεῖ ἐκεῖ. Ἡ μεταφορά, ὅμως, δὲν ἦταν εὐκόλη ὑπόθεση. Οἱ παπικοὶ δυσκολεύονταν νὰ ἐξασφαλίσουν τὰ ἀπαραίτητα γιὰ τὴν μεταφορὰ ἄλλα, ὑποζύγια καὶ λοιπὰ μεταφορικὰ μέσα. Οἱ Βυζαντινοί, ἐπίσης, ἔπρεπε νὰ ἀποφασίσουν θετικά, κάτι ποὺ δὲν ἦταν ἐξ ὀρισμοῦ εὐκόλο.⁵⁰⁸ Ὄταν ἐλήφθη πλέον μετὰ βεβαιότητος ἡ ἀπόφαση, ὁ Ἰωάννης Η΄ ἐνημέρωσε τὸν ἀδελφό του στὴν Βενετία καὶ τοῦ ζήτησε νὰ ἐπιστρέψει ἐσπευσμένα στὴν Φερράρα, ὥστε νὰ ταξιδεύσουν μαζὺ γιὰ τὴν Φλωρεντία.⁵⁰⁹ Φαίνεται, ὅμως, πὼς ὁ Δημήτριος εἶχε βρεῖ τὴν ἡσυχία του στὴν Βενετία καὶ πὼς ἡ ἐπιστροφή του στὸ νοσηρὸ περιβάλλον τῆς συνόδου δὲν περνοῦσε

⁵⁰⁵ Ὁ Συρόπουλος (ζ΄, 16, 306-9) ὑπονοεῖ ὅτι ὁ αὐτοκράτορας δὲν ἦταν πάντοτε ἀρνητικὸς στὴν χορήγηση «ἐνδόσεως» (: ἀδείας), σὲ μέλη τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπίας ποὺ ζητοῦσαν νὰ ἐξέλθουν τῆς Φερράρας ἢ ἐπιθυμοῦσαν νὰ ἐπισκεφθοῦν τὴν Βενετία.

⁵⁰⁶ A. Papadakis, - J. Meyendorff, *Ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ ἀνοδος τοῦ παπισμοῦ*, ὁ.ἀ., 583. Πρβλ. καὶ Συρόπουλος, Ζ΄, 25, 376-7.

⁵⁰⁷ Γιὰ μιὰ γενικὴ θεώρηση τῆς ἱστορίας τῆς Φλωρεντίας ἰδὲ John M. Najemy, *A History of Florence, 1200-1575*, London, 2008, ἀλλὰ καὶ τὸ κλασσικὸ πολυμεταφρασμένο ἔργο τοῦ Gene A. Brucker, *Florence: The Golden Age, 1138-1737*, The University California Press, Berkeley-Los Angeles-London, 1998. Ἐπίσης, γιὰ τὴν οἰκογένεια τῶν Μεδίκων, ἰδὲ Christopher Hibbert, *The House of Medici, Its Rise and Fall*, New York, 1999, ὅπου καὶ πλήρης βιβλιογραφία.

⁵⁰⁸ Συρόπουλος, Ζ΄, 25-27, 376-81.

⁵⁰⁹ «Ὁ δὲ βασιλεὺς μετεκαλεῖτο τὸν ἑαυτοῦ ἀντάδελφον τὸν δεσπότην ἐκ τῆς Βενετίας ἐλθεῖν καὶ συνεκδημῆσαι αὐτῷ εἰς τὴν Φλωρεντίαν», Συρόπουλος, Ζ΄, 28, 380-81.

κἂν ἀπὸ τὸ μυαλό του. Ἔτσι, ἀρνήθηκε νὰ συμμορφωθεῖ μὲ τὴν ἀπαίτηση τοῦ αὐτοκράτορα. Ἀμέσως ὁ Ἰωάννης Η΄ ἄρχισε καὶ πάλι νὰ ὑποπεύεται τὸν Δημήτριο. Ζήτησε τότε ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν πατριάρχη νὰ μεσολαβήσῃ, προκειμένου νὰ ἐπιστρέψῃ ὁ Δημήτριος.⁵¹⁰ Ἐφθασε, μάλιστα, στὸ σημεῖο νὰ διαβεβαιώσῃ γραπτῶς καὶ ἐνὸρκως τὸν ἀδελφό του ὅτι, σὲ περίπτωση ποὺ ἐπέστρεφε στὶς ἐργασίες τῆς συνόδου, δὲν θὰ ὑφίστατο κανέναν περιορισμὸ καὶ καμία προσβολή. Ὡς δὲ ἀδελφὸς τοῦ αὐτοκράτορα καὶ δεσπότης θὰ ἔχαιρε τοῦ σεβασμοῦ ποὺ τοῦ ἀναλογοῦσε.⁵¹¹

Ἡ ἐπιμονὴ τοῦ Ἰωάννου Η΄ νὰ ἔχει κοντά του τὸν Δημήτριο δὲν θὰ πρέπει φυσικὰ νὰ συνδεθεῖ μὲ ὅποιονδήποτε πιθανὸ ρόλο ποὺ θὰ μπορούσε νὰ διαδραματίσῃ ὁ Δημήτριος στὶς ἐργασίες τῆς συνόδου. Ὁ Ἰωάννης Η΄ ἦταν ἡσυχος, ὅσο εἶχε τὸν ἀδελφό του ὑπὸ τὸν ἄμεσο ἔλεγχό του. Φυσικά, παρουσίαζε καὶ ἄλλη εἰκόνα ὁ ἴδιος στοὺς Δυτικούς ἐμφανιζόμενος νὰ συνοδεύεται ἀπὸ τὸν δεσπότη ἀδελφό του. Ὅμως εἶναι σαφὲς ὅτι αὐτὸ δὲν ἦταν τὸ κύριο μέλημά του. Ἐνδιαφέρον εἶναι πάντως πῶς ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος κάμφθηκε τελικῶς ἀπὸ τὶς διαβεβαιώσεις καί, παρὰ τὴν ἀντίθετη ἐπιθυμία του, πείσθηκε, ὅχι νὰ ἐπιστρέψῃ στὴν Φερράρα, ἀλλὰ νὰ προσέλθει ἀργότερα, μόνος του, στὴν Φλωρεντία. Δὲν βιαζόταν καθόλου νὰ συναντήσῃ τὸν ἀδελφό του καὶ νὰ βιώσῃ καὶ πάλι τὴν ἀτμόσφαιρα ποὺ ἐπικρατοῦσε στὶς τάξεις τῆς ὀρθόδοξης ἀποστολῆς.

Στὶς 16 Ἰανουαρίου 1439 ἀνεχώρησε ὁ ποντίφικας ἀπὸ τὴν Φερράρα γιὰ τὴν Φλωρεντία.⁵¹² Δέκα μέρες μετὰ ἀνεχώρησε καὶ ὁ πατριάρχης μὲ τὴν συνοδεία του.⁵¹³ Ἀκολούθησε ὁ ἴδιος ὁ Ἰωάννης Η΄ μὲ τὴν δική του συνοδεία. Μετὰ ἀπὸ διάφορες καθυστερήσεις καὶ ἓνα δύσκολο ταξίδι πάνω ἀπὸ τὴν ὁροσειρὰ τῶν Ἀπεννίνων ἐν μέσῳ Χειμῶνος, ἡ βυζαντινὴ ἀντιπροσωπεῖα ἔφθασε ἐπιτέλους στὴν Φλωρεντία. Ἡ ἐπίσημη εἴσοδος τοῦ αὐτοκράτορα στὴν πόλη προγραμματίσθηκε γιὰ τὶς 15 Φεβρουαρίου, Κυριακὴ τῆς Τυρινῆς (ρ/καθ. Carnevale). Ἦταν πλήρης ἀποτυχία.⁵¹⁴ Ἐνῶ καθόλη τὴν διάρκεια τῆς ἡμέρας εἶχε σχετικὴ ἡλιοφάνεια, τὸ ἀπόγευμα ὁ οὐρανὸς ἔγινε νεφελώδης. Ὅταν τελικά, ἀργότερα τὸ ἀπόγευμα, ὁ αὐτοκράτορας εἰσοδεύων πέρασε τὴν πύλη τοῦ San Gallo, ἓνας τρομακτικὸς κεραυνὸς ἔδωσε τὸ σύνθημα ὥστε νὰ ἀνοίξουν οἱ

⁵¹⁰ «...ὁ γὰρ δεσπότης μὴ φέρων τὰς παρὰ τοῦ βασιλέως περιφρονήσεις, (...) ὡς προεῖρηται, (...) διαμηνόμενος, οὐκ ἤθελεν ἐπανελθεῖν, ὃ καὶ εἰς λογισμοὺς εἰσήξε τὸν βασιλέα. Διὸ καὶ τῷ πατριάρχῃ συνεργῶ χρησάμενος ὁ βασιλεὺς καὶ ὀρκωμοτικὸν στείλας, μόλις κατέπεισεν αὐτὸν ὑποστρέψαι.» Συρόπουλος, δ.ἂ..

⁵¹¹ «Τὸ ὀρκωμοτικόν, ὃ ἐποίησε πρὸς με ὁ βασιλεὺς, γράφει, ἵνα ὑποστρέψω εἰς τὴν Βενετίαν, ὅταν θελήσω, ἀνεμποδίστως μετὰ πάσης ἐλευθερίας.» Συρόπουλος, Θ΄, 24, 458-9.

⁵¹² Συρόπουλος, Ζ΄, 32, 384-5.

⁵¹³ Συρόπουλος, Ζ΄, 35, 386-7.

⁵¹⁴ Συρόπουλος, Ζ΄, 36, 386-9.

οὐρανοί. Ἡ μεγαλειώδης ὑποδοχή κατέληξε σὲ ἀπογοήτευση. Ὁ Ἰωάννης συνέχισε ἔφιππος κατὰ μῆκος τῆς κεντρικῆς ὁδοῦ, μέχρις ὅτου βρεγμένος ὡς τὸ κόκκαλο ἔφθασε στὴν οἰκεία πὺν προοριζόταν γιὰ τὴν διαμονή του. Καθὼς πατοῦσε τὸ κατώφλι τοῦ καταλύματός του καὶ χανόταν ἀπ' τὴν κοινὴ θέα, ἡ βροχὴ σταμάτησε.

Παρὰ τὴν δυσάρεστη αὐτὴ ἀρχή, οἱ ἐργασίες τῆς συνόδου συνεχίσθηκαν στὴν Φλωρεντία κανονικά. Ἡ πρώτη συνεδρίαση ἔγινε στίς 26 Φεβρουαρίου τοῦ 1439.⁵¹⁵ Δηλωμένος πλέον σκοπὸς ἦταν, ὅχι ἡ συζήτηση ἐπὶ τῶν διαφορῶν τῶν δύο Ἐκκλησιῶν, ἀλλὰ ἡ ἔνωση καὶ οἱ πλέον πρόσφοροι τρόποι γιὰ ἓναν συμβιβασμὸ τῶν διαφορῶν.⁵¹⁶ Ὁ Δημήτριος δὲν πρέπει νὰ εἶχε φθάσει ἀκόμη στὴν Φλωρεντία, ὅταν οἱ ἐργασίες τῆς συνόδου ἄρχιζαν. Ἐφθασε ὅμως λίγο ἀργότερα. Ἴσως περὶ τὰ μέσα ἢ τέλη Μαρτίου. Σὲ ἐκείνη τὴ χρονικὴ στιγμή ὁ Συρόπουλος τὸν παρουσιάζει καὶ πάλι σὲ μία ἀπὸ τίς δημόσιες συνελεύσεις τῆς πλευρᾶς τῶν ὀρθοδόξων. Αὐτὴ τὴ φορὰ θὰ προσπαθοῦσε νὰ μεσολαβήσει πυροσβεστικὰ σὲ μιὰ στιγμή ἔντασης μεταξὺ τοῦ αὐτοκράτορα καὶ τοῦ Μητροπολίτου Ἡρακλείας Ἀντωνίου. Ἀρχιερεῖς πὺν κάθονταν κοντὰ στὸν Δημήτριο τοῦ ζήτησαν νὰ παρέμβει στὸν Ἀντώνιο καὶ στὸν Ἰωάννη, ὥστε νὰ ἐκτονωθεῖ ἡ ἔνταση. Τελικὰ μὲ παρέμβαση καὶ ἄλλων ἔληξε τὸ ἐπεισόδιο.⁵¹⁷ Εἶναι ἡ δευτέρη φορὰ στὴν διήγηση τοῦ Συρόπουλου πὺν ὁ Δημήτριος ἐμφανίζεται νὰ παρεμβαίνει ἐνεργὰ σὲ κάποιο περιστατικό. Τὴν πρώτη φορὰ, εἶναι στὴν Φερράρα, στὴν πρώτη συνεδρία στὴν οἰκία διαμονῆς τοῦ πάπα, ὅπου ὁ Δημήτριος παρενέβη στὸν πατριάρχη ζητῶντας του νὰ βοηθήσει μὲ τὴν στάση του στὴν διακριτικὴ διέλευση τοῦ ἀσθενοῦς αὐτοκράτορος.⁵¹⁸ Ἴσως τότε τοῦ εἶχε ζητηθεῖ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη ἡ ὑπηρεσία ἐκείνη. Τώρα εἶναι οἱ ἀρχιερεῖς πὺν ζητοῦν τὴν παρέμβασή του, κυρίως πρὸς τὸν αὐτοκράτορα. Ὁ Δημήτριος μὲν ἔχει ἐπιστρέψει ἀπὸ τὴν Βενετία, ὅπου φαίνεται πὺς εἶχε καὶ πάλι βρεῖ τὴν ἡσυχία του καὶ εἶχε ξεπεράσει τίς δημόσιες προσβολές τῶν προηγουμένων μηνῶν. Ἐχει πλέον ἀπόσταση ἀπὸ τίς μικρότητες πὺν ἔχουν ἐν τῷ μεταξὺ προλάβει νὰ μολύνουν τίς σχέσεις τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας. Ἐχει ἀκόμη τὴν αὐτοπεποίθηση πὺν τοῦ χαρίζει ἡ διαβεβαίωση τοῦ Ἰωάννη Ἡ' ὅτι δὲν θὰ τὸν

⁵¹⁵ Συρόπουλος, Η', 2, 390-1.

⁵¹⁶ Πρβλ. καὶ Βλασίου Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. β', *Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχίαν μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, ἐκδ. Διήγηση, Ἀθῆναι, 2002, 617-8.

⁵¹⁷ «Ταῦτ' οὖν καὶ ἕτερα πολλὰ τοιαῦτα ῥήματα θυμοῦ καὶ βάρους πλήρη κατὰ τοῦ Ἡρακλείας ἐρευζάμενος ὁ βασιλεὺς μετ' ὀργῆς (...) κατέρριπεν. (...) Εἶτα ἐπαύσαντο πάντες καὶ ἐφ' ἱκανὸν ἐκάθηντο ἄφωνοι· μὲν δὲ ποτε ἠξίωσαν τὸν δεσπότην ἐκ τῶν ἀρχιερέων οἱ πλησίον αὐτοῦ καθήμενοι, ἵνα μεσητεύσῃ καὶ διαλλάξῃ τῷ Ἡρακλείας, ὃ καὶ γέγονεν· ἀξιώσαντος γὰρ τοῦ δεσπότην καὶ τινῶν ἀρχιερέων, εἶρηκεν ὁ βασιλεὺς· Ἐγὼ ἤδη ἀφίημι τόγε νῦν ἔχον καὶ συμπαθῶ τὸ περὶ τούτου· αὐτὸν δὲ χρὴ προσέχειν εἰς τὸ ἐξῆς.» Συρόπουλος, Η', 15, 402-5.

⁵¹⁸ Πρβλ. ὑπόσημ. 501 παρόντος κεφ., σ. 117.

προσβάλλει πάλι σὲ καμία περίπτωση. Ἔτσι, ἐγκαταλείπει πρὸς στιγμὴν τὴν ὥς τότε ἐφεκτικὴ του στάση πρὸς τὰ πράγματα. Ἄν ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ ἰσχύει, τότε εἶναι σαφὲς πὼς ἔχομε νὰ κάνομε μὲ ἄνθρωπο καλῶν προθέσεων, σὲ ἀντίθεση μὲ ὅ,τι ὥς τώρα ἔχει ἐπικρατήσει στὴν βιβλιογραφία.⁵¹⁹

Ἄν δεχθοῦμε τὸν Συρόπουλο, οἱ καλὲς προθέσεις τοῦ Δημητρίου δὲν ἄργησαν νὰ δοκιμασθοῦν. Σὲ κάποια ἀπὸ τὶς συχνὲς συσκέψεις τῆς πλευρᾶς τῶν ὀρθοδόξων τὴν Ἄνοιξη τοῦ 1439,⁵²⁰ κατὰ τὴν ὁποία συνεζητεῖτο ἡ συμβιβαστικὴ λύση τῆς ἀποδοχῆς ἀπὸ τοὺς ὀρθοδόξους τῆς προθέσεως «διά», ἀντὶ τῆς προθέσεως «ἐκ», στὴν λατινικὴ προσθήκη τοῦ Filioque, καὶ ἀφοῦ εἶχαν διὰ μακρῶν τοποθετηθεῖ, ἐκτὸς τοῦ πατριάρχου, οἱ μητροπολίτες, ἀλλὰ καὶ λοιποὶ ἐκκλησιαστικοὶ ἀξιωματοῦχοι, ἀκόμη στὸ τέλος καὶ μὴ κληρικοί, ὁ Ἰωάννης Η΄ αἰφνιδιαστικὰ στράφηκε καὶ πρὸς τὸν Δημήτριο ζητῶντας του νὰ τοποθετηθεῖ ἐπὶ τοῦ θέματος. Ὁ Δημήτριος δὲν θέλησε νὰ ἀπαντήσει καὶ μπορεῖ κανεῖς νὰ φαντασθεῖ τὴν ἐνόχλησή του.⁵²¹ Μετὰ τὸν Δημήτριο, ὁ Ἰωάννης ἔστειλε νὰ ρωτήσουν ἐπὶ τοῦ θέματος ἀκόμη καὶ τοὺς συνοδοὺς καὶ ὑπηρέτες τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀποστολῆς. Ἦσαν ὅλοι φυσικὰ ὑπὲρ τῆς υἱοθέτησης τῆς συμβιβαστικῆς λύσης. Ἐπειτα, μίλησε ὁ ἴδιος ὁ αὐτοκράτορας. Ἡ ὁμιλία του, ὅμως, ἦταν ἐπεισοδιακὴ, ἀφοῦ κατὰ τὴν διάρκειά της τὸ ἀγαπημένο του κυνηγόσκυλο, ποὺ συνήθως τὸν συνόδευε ἤσυχα στὶς συσκέψεις του μὲ τοὺς Βυζαντινούς, ἄρχισε νὰ ἀλυχτᾷ θλιβερὰ καὶ δὲν σταματοῦσε παρὰ τὶς προτροπὲς καὶ ἀπειλὲς ἀκόμη τῶν συνοδῶν τοῦ αὐτοκράτορα.⁵²² Ἐν τῷ μεταξὺ ὁ Ἰωάννης Η΄ ἀτάραχος συνέχισε τὴν εἰσήγησή του. Ἡ ἀνατριχιαστικὴ ἡχητικὴ συνοδεία τῆς ὁμιλίας τοῦ αὐτοκράτορα, σταμάτησε μόνον ὅταν κὶ ἐκεῖνος περαίωσε τὸν λόγο του. Τὸ γεγονὸς ἀναστάτωσε τοὺς παρευρισκόμενους καὶ ἐνόχλησε φυσικὰ τὸν ἴδιο τὸν Ἰωάννη. Ἔτσι, μετὰ τὴν ἀτυχή προσπάθειά του νὰ μιλήσει, στράφηκε καὶ πάλι στὸν Δημήτριο. Τὴν φορὰ αὐτὴ προσπάθησε νὰ τὸν κάνει νὰ μιλήσει χρησιμοποιῶντας πιὸ εὐγενικὲς ἐκφράσεις καὶ μὲ περισσότερα καὶ κάπως ἐπαινετικὰ λόγια. Στὸ τέλος ὅμως δὲν ἀπέφυγε ἓνα ἀκόμη «ἀδελφούτζίκε».⁵²³

⁵¹⁹ Πρβλ. ἐνδεικτικῶς Barker, *Manuel II*, 402, ὅπου ὁ Δημήτριος χαρακτηρίζεται "worthless". Ἀλλὰ καὶ τὰ σχόλια τοῦ V. Laurent ἐν Συρόπουλος, 569, ὑπόσημ. 3 καὶ 4, ὅπου ὁ Δημήτριος οὐσιαστικὰ κατηγορεῖται γιὰ ὑπέρμετρη φιλοδοξία.

⁵²⁰ Ἡ σημαντικὴ σύσκεψη αὐτὴ θὰ πρέπει νὰ τοποθετηθεῖ μεταξὺ 30 Μαΐου καὶ 2 Ἰουνίου 1439, μὲ πιθανότερη τὴν πρώτη ἡμερομηνία. Βλ. Συρόπουλος, Θ΄, 19, 452-3 καὶ ὑπόσημ. 2 στὶς αὐτὲς σελίδες.

⁵²¹ Συρόπουλος, Θ΄, 21, 456-7.

⁵²² Συρόπουλος, Θ΄, 23, 458-9.

⁵²³ Συρόπουλος, Θ΄, 24, 458-9.

Για τὸν Δημήτριο ἦταν μιὰ ἀκόμη δημόσια προσβολή καὶ ἡ σταγόνα ποὺ ξεχείλισε τὸ ποτήρι. Αποφάσισε νὰ φύγει ἄμεσα γιὰ τὴν Βενετία, ἔτσι θὰ ἀπέφευγε καὶ ὁποιαδήποτε ἀνάμειξη στὴν ὑπογραφή τῆς ἐνώσεως. Ὅμως ὁ Ἰωάννης Η΄ δὲν χορηγοῦσε τὴν ἀπαραίτητη γραπτὴ ἄδεια. Ζήτησε τότε τὴν μεσολάβηση τοῦ πατριάρχη. Τοῦ τόνισε πὼς ὁ Ἰωάννης Η΄ καταπατοῦσε τὴν ἐγγραφή καὶ ἔνορκη διαβεβαίωση ποὺ εἶχε δώσει, νὰ ἐπιτρέψει τὴν ἀναχώρηση τοῦ Δημητρίου, ὅποτε ἀποφασίστηκε τὸ ζήτησε. Θύμησε ἐπίσης στὸν Ἰωσήφ Β΄ τὴν προσωπικὴ, δική του, ἠθικὴ δέσμευση στὴν ὑπόθεση αὐτή. Ἡθικὴ δέσμευση ἢ ὅποια ἀπέρεε ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι, κατὰ τὶς διαπραγματεύσεις γιὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὴν Βενετία στὴν Φερράρα, ὁ ἴδιος, ὡς πατριάρχης, εἶχε μεσολαβήσει καὶ εἶχε διαβεβαιώσει γραπτῶς τὸν Δημήτριο γιὰ τὶς ἀγαθὲς προθέσεις τοῦ ἀδελφοῦ του, προτρέποντάς τον νὰ ὑπακούσει καὶ νὰ ἐπιστρέψει.⁵²⁴ Τὸ πιεστικὸ καὶ δίκαιο αἶτημα τοῦ δεσπότη ἀνάγκασε τὸν πατριάρχη νὰ μεσολαβήσει καὶ πάλι, ὑπὲρ τοῦ Δημητρίου αὐτὴ τὴ φορά. Ἡ μεσολάβηση ἀπέδωσε φαινομενικά, ἀφοῦ ὁ πατριάρχης ἀπέσπασε ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η΄ διαβεβαίωση γιὰ θετικὴ ἀνταπόκριση στὸ αἶτημα τοῦ Δημητρίου.⁵²⁵

Ἡ διατύπωση τοῦ Συρόπουλου στὴν συνέχεια⁵²⁶ ἀφήνει νὰ ἐννοήσουμε ὅτι ἡ διαβεβαίωση αὐτὴ δὲν ἦταν παρὰ ἓνας τακτικὸς ἐλιγμὸς τοῦ αὐτοκράτορα γιὰ νὰ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς πιέσεις τοῦ πατριάρχου. Ἀφήνεται νὰ ἐννοηθεῖ, δηλαδή, ὅτι ὁ Ἰωάννης Η΄ σὲ συνεργασία μὲ κάποιους καρδινάλιους ἐπινόησε μιὰ μικρὴ πλεκτάνη, ὥστε νὰ ἐξαναγκάσει τὸν Δημήτριο νὰ παραμείνει στὴν Φλωρεντία. Ἔτσι, καὶ ἐνῶ ὅλα ἦσαν ἔτοιμα γιὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ δεσπότη, ἔτυχε νὰ ζητήσει ἀκρόαση ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η΄ μιὰ ἀντιπροσωπεῖα Καρδινάλιων. Στὴν ἀκρόαση ἦταν παρὼν καὶ ὁ Δημήτριος. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς συζητήσεως ὁ Ἰωάννης ἀθῶα ἀνέφερε τὰ τῆς ἀναχωρήσεως τοῦ Δημητρίου, γιὰ νὰ ἀκούσει ἀπὸ τοὺς παπικοὺς ἱεράρχες πὼς κάτι τέτοιο δὲν μποροῦσε νὰ συμβεῖ. Οἱ καρδινάλιοι ἦσαν κάθετοι καὶ πιεστικοὶ καὶ ὁ Ἰωάννης μὲ δυσθυμία παρεκάλεσε τὸν Δημήτριο νὰ παραμείνει στὴν Φλωρεντία, ἀφοῦ ἡ ἀπαίτηση τῶν καρδινάλιων ἦταν τόσο ἔντονη. Ὁ Δημήτριος βρέθηκε σὲ δύσκολη

⁵²⁴ «Ὁ δεσπότης (...) οὐδόλως ἤθελε προσμένειν ἐν Φλωρεντία, ἀλλ' ὑποστρέψαι εἰς Βενετίαν· ἐκωλύετο δὲ παρὰ τοῦ βασιλέως. Διὸ δυσχέραινε καὶ ἐλυπεῖτο καὶ πάντα ἐποίει μὴ εὐρεθῆναι ἐκεῖσε ἐν τῇ ἐνώσει, καὶ συνεχῶς τῷ πατριάρχῃ προσερχόμενος ἔλεγεν, ὅτι· Τὸ ὀρκωμοτικόν, ὃ ἐποίησε πρὸς με ὁ βασιλεὺς, γράφει, ἵνα ὑποστρέψω εἰς τὴν Βενετίαν, ὅταν θελήσω, ἀνεμποδίστως μετὰ πάσης ἐλευθερίας. Οὕτως οὖν τηρεῖ ὁ βασιλεὺς τὸ ὀρκωμοτικόν αὐτοῦ; καὶ τοῦτον χάριν μοι ἔγραψεν ἡ μεγάλη ἀγιωσύνη σου, ἵνα ἔλθω εἰς τὸν βασιλέα ὅπως ἀφαιρεθῶ τὴν ἐλευθερίαν μου;» Συρόπουλος, Θ΄, 24, 458-9.

⁵²⁵ «Ὡς οὖν εἶδεν ὁ πατριάρχης τὸν δεσπότην ἐπιμόνως ζητήσαντα τὴν ἀποδημίαν πολλάκις, ἠξίωσε καὶ αὐτὸς τὸν βασιλέα καὶ ἐνέδωκεν αὐτῷ τὴν ἀποδημίαν.» Συρόπουλος, δ.ἀ. .

⁵²⁶ «Τοῦτο δὲ ἦν οἰκονομία βασιλική·» Συρόπουλος, Θ΄, 25, 460-1.

θέση και αναγκάστηκε να δώσει θετική απάντηση στο αυτοκρατορικό αίτημα.⁵²⁷ Ο αυτοκράτορας είχε πετύχει αυτό που ήθελε. Έξακολουθούσε να έχει υπό την επίβλεψή του τον ταπεινωμένο Δημήτριο, ενώ ταυτόχρονα του αφαιρούσε και την δυνατότητα να απουσιάζει από την υπογραφή και ανακήρυξη της ένωσης.

Συνέχιζε δε να περιπαίζει τον αδελφό του⁵²⁸ περήφανος για το τέχνασμα με τους καρδινάλιους, αφού, σε επόμενη δημόσια διαβούλευση που είχε με τον ασθενή πατριάρχη, διηγήθηκε σε όλους, παρόντος και του ιδίου του αδελφού του, πώς ο αποφασισμένος να φύγει, Δημήτριος μετεπείσθη από μερικούς καρδινάλιους και παραμένει τελικώς στην Φλωρεντία. Ο Δημήτριος ενοχλημένος διευκρίνισε πώς υπάκουσε στην εντολή του Ιωάννου Η' και όχι στα κελεύσματα των καρδινάλιων, τους οποίους και δεν έκτιμούσε ιδιαίτερος. Ο Ιωάννης δεν φάνηκε να θεωρεί την δημόσια ταπείνωση του αδελφού του ικανοποιητική και επανέλαβε λίγο αργότερα ότι οι καρδινάλιοι άλλαξαν την απόφαση του αδελφού του. Δημιουργήθηκε άμνηστια, όταν ο δεσπότης διέκοψε τον αυτοκράτορα και σε ύφος έντονο διευκρίνισε και πάλι την θέση του. Το ζήτημα, φυσικά, πέρα από έγωισμούς, ήταν σημαντικό και πολιτικά, διότι, αν στην κοινή γνώμη επικρατούσε ή έκδοχη του αυτοκράτορα, ο Δημήτριος έχανε στα μάτια των Βυζαντινών, καθώς παρουσιαζόταν ανίκανος να αντισταθεί στις πιεστικές απαιτήσεις μερικών καρδινάλιων. Αν πάλι επικρατούσε ή έκδοχη του Δημητρίου, τότε ή πράξη του Ιωάννου Η' καθίστατο πράξη τυράννου και δυνάστη,⁵²⁹ κάτι το όποιο στα βυζαντινά πολιτικά είωθота έθεωρείτο λόγος άρκετος για έκθρόνιση και έκπτωση από το αυτοκρατορικό αξίωμα.⁵³⁰

⁵²⁷ «Ετοιμαζόμενοι δὲ τοῦ δεσπότης ἀπελθεῖν, ἔτυχε παραγενέσθαι εἰς τὸν βασιλέα καρδινάλιους καὶ λέγειν περὶ τῆς ἐνώσεως· (...) παρὴν δὲ καὶ ὁ δεσπότης. Καὶ μεταξὺ τῆς ὁμιλίας αὐτῶν εἶπεν ὁ βασιλεὺς πρὸς τοὺς καρδινάλιους· Ὁ ἀδελφός μου ὁ δεσπότης ἤδη ἀπέρχεται εἰς τὴν Βενετίαν. Καὶ εὐθὺς ἐπετέθησαν αὐτῷ οἱ καρδινάλιοι καὶ ἤξιον ἵνα προσμείνῃ διὰ τὸ συμπέρασμα τῆς συνόδου· ὁ δὲ οὐκ ἐπέθετο. Ὡς δὲ πολλάκις καὶ μετὰ πολλῆς ἀξιώσεως ἐζήτησαν τοῦτο, ἔφη καὶ ὁ βασιλεὺς, ὥς· Ἐπεὶ μετὰ τοσαύτης ἀξιώσεως ζητοῦσιν ἵνα προσμείνῃς, πρέπον ἐστὶν ἵνα ποιήσῃς τὸ ζήτημα αὐτῶν. Ὅθεν καὶ αἰδεσθεὶς προσέμεινε.» Συρόπουλος, Θ', 25, 460-1.

⁵²⁸ «...ἐλθὼν ὁ βασιλεὺς εἰς τὸν πατριάρχη (...), παρόντων καὶ ἡμῶν πάντων, διηγήσατο ὅπως ἀξιωσάντων πλεῖστα τῶν καρδινάλιων καὶ προστεθεικότος καὶ αὐτοῦ ὅτι πρέπει γενέσθαι ὅπερ ἀξιούσιν οἱ καρδινάλιοι, ἐπείσθη ὁ δεσπότης καὶ προσέμεινε. Καὶ εὐθὺς ἀπεκρίθη ὁ δεσπότης, ὅτι· Διὰ τὸν ὀρισμὸν τῆς ἁγίας βασιλείας σου ἔμεινα, οὐ μὴν διὰ τοὺς λόγους τῶν καρδινάλιων· οὐ γὰρ ἔχω αὐτοὺς περὶ πολλοῦ. Ὁ δὲ βασιλεὺς μετὰ τινος λόγου αὐτῆς προσέθηκεν· Ἐπείσθη οὖν ὁ δεσπότης διὰ τοὺς λόγους τῶν καρδινάλιων. Καὶ ὁ δεσπότης εὐθὺς· Οὐκ ἐπείσθη τῷ λόγῳ τῶν καρδινάλιων, καθὼς ἀνέφερον, ἀλλ' ἔμεινα, ἵνα μὴ δόξω παρῆκοος τοῦ ὀρισμοῦ τῆς ἁγίας βασιλείας σου.» Συρόπουλος, δ.ά. .

⁵²⁹ Κιουσοπούλου, Βασιλεύς, 193-4.

⁵³⁰ Εὐάγγελος Χρυσός, «Το δικαίωμα της αντίστασης στο Βυζάντιο», *Αμφισβήτηση της Εξουσίας*, Ε.Ι.Ε. - Ἐπιστήμης Κοινωνία, Εἰδικὲς Μορφωτικὲς Ἐκδηλώσεις, Ἀθήνα, 2003, 35-48. Πρβλ. δὲ καὶ Κωνσταντίνου Πιτσάκη, «Αντίσταση κατὰ τῆς ἐξουσίας καὶ ἐπανάσταση στο Βυζάντιο: Ἡ θέση τοῦ δικαίου τῆς Ἐκκλησίας», ἐν *Αμφισβήτηση της Εξουσίας*, δ.ά., 49-65. Ἐπίσης, γιὰ γενικὴ θεώρηση τοῦ ζητήματος, Καλλιόπης Α. Μπουρδάρα, *Καθοσίσσεις καὶ Τυραννίς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους, Μακεδονικὴ Δυναστεία 867 - 1056*, ἐκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθήνα, 1981, 131-4 καὶ 140-1, ἀλλὰ καὶ Ἰ. Ἐ. Κα-

Πρὸς τὸ παρόν, ὁμως, κανεὶς δὲν ἔθετε ζήτημα αὐτοκράτορος. Ἀντιθέτως οἱ ἐργασίες τῆς συνόδου προχωροῦσαν καὶ φαινόταν πὼς βρισκόταν σιγά-σιγά ἡ χρυσή τομή, ὥστε νὰ φθάσουν τὰ πράγματα σὲ αἴσιο πέρας. Ἰσχυρότερη μέχρι τέλους παραφωνία στὴν βυζαντινὴ ἀποστολὴ ἀποτελοῦσε ὁ Ἐφέσου, Μάρκος Εὐγενικός,⁵³¹ ὁ ὁποῖος ἀφ' ἐνὸς δὲν δεχόταν ἐπ' οὐδενὶ νὰ ὑπογράψει τὴν ἔνωση, ἀλλ' ὁμως, ταυτόχρονα, φοβόταν καὶ γιὰ τὶς συνέπειες τῶν πράξεών του. Ὁ Δημήτριος εἶχε ἀκόμη τὴν δυνατότητα νὰ ἐπηρεάζει κάπως τὸν αὐτοκράτορα. Ἔτσι ἐξηγεῖται ἡ μαρτυρία ὅτι μεσολάβησε μὲ ἐπιτυχία ὑπὲρ τοῦ Ἐφέσου.⁵³² Μέσα σὲ ὅλα αὐτά, ὁ αἰφνίδιος θάνατος τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ Β', στίς 10 Ἰουνίου τοῦ 1439,⁵³³ ἐπέφερε ἀκόμη μία ἀναπόφευκτη χρονοτριβὴ στὶς ἐργασίες τῆς συνόδου. Ἡ ἐντυπωσιακὴ κηδεία καὶ ταφὴ τοῦ νεκροῦ του ἔγινε στὴν Φλωρεντία, στὴν ἐκκλησίᾳ τῶν Δομινικανῶν, Sancta Maria Novella, περὶ τὴν ὁποία διέμεναν καὶ πολλὰ ἀπὸ τὰ μέλη τῆς ὀρθόδοξης ἀποστολῆς. Ὁ Δημήτριος παρίστατο στὴν κηδεία, ὅπου ἐκπροσώπησε τὸν ἀσθενούντα αὐτοκράτορα, καὶ τέθηκε καὶ τιμητικὰ ἐπικεφαλῆς τῆς πομπῆς μέχρι τὸν τάφο τοῦ Ἰωσήφ Β', ποὺ ὡς σήμερα σῶζεται στὴν Φλωρεντία.⁵³⁴

Τὰ πάντα ἦσαν, ὥστόσο, ἔτοιμα γιὰ τὴν ἀνακήρυξη τῆς ἐνώσεως καὶ ὁ θάνατος τοῦ πατριάρχου ἐλάχιστα καθυστέρησε τὴν πορεία τῶν πραγμάτων.⁵³⁵ Μέσα στίς προετοιμασίες γιὰ τὴν ὑπογραφή τοῦ ὅρου τῆς ἐνώσεως καὶ τέσσαρες μόλις ἡμέρες μετὰ τὴν ταφὴ τοῦ πατριάρχου, στίς 15 Ἰουνίου 1439, ὁ Δημήτριος κατάφερε νὰ βρεῖ τρόπο νὰ φύγει γιὰ τὴν Βενετία.⁵³⁶ Φαίνεται, μάλιστα, πὼς τὴν φορὰ αὐτῇ, ἔχοντας μάθει ἀπὸ τὰ λάθη τοῦ παρελθόντος, οὔτε μπῆκε κἄν στὸν κόπο νὰ ἐνημερώσει τὸν ἀδελφό του. Ἡ ἀπόφασί του ἦταν τόσο ἰσχυρή, ὥστε δὲν ὑπολόγισε οὔτε στιγμή ὅτι μὲ τὴν ἔξοδό του ἀπὸ τὴν Φλωρεντία θὰ ἔχανε καὶ τὴν καταβολὴ πέντε μηνῶν⁵³⁷ παπικῆς χορηγίας τῶν 20 φλουριῶν ἀνὰ μῆνα, τὴν ὁποῖαν ἐλάμβανε ἤδη ἀπὸ ὅταν

ραγιαννοπούλου, *Ἡ Πολιτικὴ Θεωρία των Βυζαντινῶν*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1992, 35-7, καὶ τοῦ ἰδίου, *Τὸ Βυζαντινὸ Κράτος*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001, 299.

⁵³¹ J. Gill, *Personalities of the Council of Florence and other Essays*, Oxford, 1964, 55-64, καὶ C. N. Tsirpanlis, *Mark Eugenikos and Council of Florence, A Historical Re-evaluation of his Personality (1891-1445)*, Κέντρον Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 1974.

⁵³² «Πρεσβεύσαντος οὖν τοῦ δεσπότης εἰς τὸν βασιλέα καὶ δεηθέντος ἱκανῶς ὑπὲρ τοῦ Ἐφέσου, ἐπίσθη ὁ βασιλεὺς καὶ εὐεργέτησεν αὐτῷ πληροφορίαν, ὅτι οὔτε ἀναγκασθήσεται ὑπογράψαι καὶ ἐπανελεύσεται ἀσφαλῶς εἰς τὴν πατρίδα ἐπιμελείᾳ καὶ φροντίδι βασιλικῇ.» Συρόπουλος, Γ', 9, 484-5.

⁵³³ Συρόπουλος, Θ', 38, 472-3.

⁵³⁴ «Ἐμείνει δὲ ὁ δεσπότης μέχρι τῆς τελευτῆς τοῦ πατριάρχου· παρὴν γὰρ καὶ ἐν τῇ ἐκφορᾷ αὐτοῦ καὶ προηγέτο, ...» Συρόπουλος, Θ', 25, 460-1.

⁵³⁵ A. Papadakis, - J. Meyendorff, *Ἡ Χριστιανικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ ἄνοδος τοῦ παπισμοῦ*, ὁ.ἀ., 591-609.

⁵³⁶ «...καὶ μετὰ τέσσαρας ἀπῆλθεν ἡμέρας εἰς τὴν Βενετίαν παραιτησάμενος καὶ τὸ σιτηρέσιον, ἐπεὶ οὐκ ἀπεδέχετο παρεῖναι ἐν τῇ ὑπογραφῇ τοῦ ὅρου ἢ ἐν τῇ ἐνώσει.» Συρόπουλος, Θ', 25, 460-1.

⁵³⁷ Πρβλ. «...τὸ σιτηρέσιον τῶν παρελθόντων πέντε μηνῶν» Συρόπουλος, Γ', 21, 506-7 καὶ «...τὸ σιτηρέσιον τῶν πέντε μηνῶν...» Γ', 26, 514-5.

βρέθηκε στην Φερράρα.⁵³⁸ Μαζύ του ταξίδευσαν ο Γεμιστός και ο Σχολάριος,⁵³⁹ οι οποίοι επίσης δεν επιθυμούσαν να είναι παρόντες στην υπογραφή του Όρου της Ένώσεως.⁵⁴⁰ Τò ταξίδι τους διήρκεσε περί τις 12 ημέρες, κάτι που μαρτυρεί ίσως και την ανάγκη της συντροφιάς να βρεθεί μακριά από την σύνοδο και τὸν πιεστικὸ αὐτοκράτορα. Εἶναι βέβαιον πὼς οἱ δύο λόγιοι Βυζαντινοὶ εἶχαν ἄρκετὸ χρόνο νὰ ἐκθέσουν ἀναλυτικῶς τὶς ἀπόψεις τους γιὰ τὰ πράγματα. Ἰδίως μπορούμε νὰ φαντασθοῦμε τὸν Πλήθωνα νὰ μυεῖ τὸν Δημήτριο στὶς «αἰρετικές» διοικητικές καὶ κοινωνικὲς λύσεις πού καὶ ἄλλοτε εἶχε εἰσηγηθεῖ σὲ μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας τοῦ Βυζαντίου.⁵⁴¹

Πάντως, ὁ ἴδιος ὁ Γεώργιος Σχολάριος στὴν μεταγενέστερη (1450), πολύτιμη γιὰ τὶς πληροφορίες της, *Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως...* ἐπιστολὴ τοῦ πρὸς τὸν δεσπότη Μορέως, τότε, Δημήτριο, δὲν δίνει καμία πληροφορία γιὰ τὶς 12 ἐκεῖνες ἡμέρες τοῦ ταξιδιοῦ τῶν τριῶν ἀνδρῶν ἀπὸ τὴν Φλωρεντία στὴν Βενετία. Ἀναφέρεται⁵⁴² ὁ μοναχὸς τότε, Γεννάδιος, στὰ κίνητρα τοῦ Δημητρίου γιὰ τὴν πρόωρη ἀναχώρηση ἀπὸ τὴν σύνοδο, κατονομάζοντας τὴν *εὐσέβεια τῆς πατρίου πίστεως*, τὴν ἐμμονὴ δηλαδὴ τοῦ Δημητρίου στὸ ἀνόθευτο Ὁρθόδοξο δόγμα. Ἐπίσης, μᾶς πληροφορεῖ ὁ μελλοντικὸς πατριάρχης ὅτι ἡ ἀναχώρηση τῶν τριῶν ἔγινε χωρὶς τὴν συναίνεση τοῦ αὐτοκράτορος καὶ δυσaráστησε τόσο ἐκεῖνον, ὅσο καὶ τὸν πάπα. Παρὰ ταῦτα ἡ συντροφιά ἐγκατέλειψε τὴν Φλωρεντία καὶ ἔφθασε στὴν Βενετία, περὶ τὴν 1^η Ἰουλίου 1439.⁵⁴³

Στὴν Φλωρεντία, ἐν τῷ μεταξύ, οἱ διαπραγματεύσεις ἦσαν πυρετώδεις μέχρι λίγο πρὶν τὴν υπογραφή τῶν συμπερασμάτων τῆς συνόδου. Τò τελικὸ κείμενο, μισὸ στὰ λατινικὰ καὶ μισὸ στὰ ἑλληνικὰ, γραμμένο πάνω σὲ περγαμινὴ, ὑπεγράφη στὶς 5

⁵³⁸ Συρόπουλος, Δ', 42, 246-7.

⁵³⁹ C. J. G. Turner, "George - Gennadius Scholarius and the Union of Florence", *Journal of Theological Studies* XVIII (1967), 83-103.

⁵⁴⁰ «Ἀπῆλθον δὲ μετ' αὐτοῦ καὶ οἱ σοφότατοι διδάσκαλοι ὃ τε Γεμιστός καὶ ὁ Σχολάριος, μηδὲ αὐτοὶ παρεῖναι βουλόμενοι.» Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁵⁴¹ Πρβλ. Γεωργίου Γεμιστοῦ - Πλήθωνος, «Συμβουλευτικὸς πρὸς τὸν Δεσπότην Θεόδωρον περὶ τῆς Πελοποννήσου», ΠΠ, τ. Δ', 113-35, καθὼς καὶ «Εἰς Μανουὴλ Παλαιολόγον περὶ τῶν ἐν Πελοποννήσῳ πραγμάτων», ΠΠ, τ. Γ', 246-65.

⁵⁴² Τὸ σχετικὸ χωρίο ἔχει ὡς ἑξῆς. «Εὐσεβείας δὲ οὕτως ἀντεῖχον τῆς πατρὶος ἐπιμελῶς, ὥστε προειδόμενος, ὡς εἶθ' ὑπ' ἀνάγκης, εἴτ' ἀγνοία τοῦ ἀληθοῦς, εἴτε γνώμης φανλότητι τρέψονται γε ἐπὶ τὸ κοινωνῶν ἡσυχία ἀβασανίστως τῶν πρὶν ἀνηκέστων δοκούντων, τὸν ἀδελφὸν καταλιπὼν, ὥχον ἐπὶ Ὀθενετίαν, καὶ ἡμεῖς σοι συγκατήμεν, ὃ τε Γεμιστός καὶ ἐγὼ, καίτοι οὔτε τῷ ἀδελφῷ ἤρεσκε ταῦτα οὔτε τῷ Εὐγενίῳ. Ἀλλὰ σὺ γε πρὸ τοῦ αὐτοῖς ἀρέσκοντος τὴν εὐσέβειαν ἐποίησ'· οὗ γὰρ ἐώρας κατὰ νόμον αὐτοῦς τὰ δόγματα ἐξετάζοντας.» Γεννάδιος - Γεώργιος Σχολάριος, «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως καὶ τῶν τοῦ πατρὶος καὶ ἀληθοῦς δόγματος ἀντιτιπυμένων», Π.Π., τ. Β', 53, 19-27.

⁵⁴³ N. Jorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, ROC, τ. II, Paris, 1899-1902, σ.14, ἀρ. 5.

Ἰουλίου 1439.⁵⁴⁴ Τὴν ἐπομένη, στὸν καθεδρικοὸ Ναὸ τῆς Φλωρεντίας ἐορτάσθηκε ἡ ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν μὲ κάθε ἐπισημότητα καὶ μὲ πάνδημη συμμετοχή, ἀφοῦ ἡ ἡμέρα εἶχε κηρυχθεῖ ἁγία.⁵⁴⁵ Στις 20 καὶ 21 Ἰουλίου χρειάστηκε νὰ μποῦν περαιτέρω ὑπογραφές σὲ ἀντίγραφα τοῦ ὅρου τῆς ἐνώσεως.⁵⁴⁶ Μετὰ καὶ τὶς ὑπογραφές, τὰ μέλη τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας ἄρχισαν τμηματικὰ⁵⁴⁷ νὰ ἀναχωροῦν γιὰ τὴν Βενετία, ἀναμένοντας ἐκεῖ τὸν κοινὸ ἀπόπλου. Ὁ αὐτοκράτορας, ὅμως, στις 28 Ἰουλίου ἀπεφάσισε μιὰ τελευταία ἐξόρμηση στὰ περίχωρα τῆς Φλωρεντίας, στὴν Pistoia καὶ τὸ Prato.⁵⁴⁸ Φαίνεται πὼς λόγω τῆς ἀσθενείας του προσπαθοῦσε διαρκῶς καὶ μὲ κάθε τρόπο νὰ ἀναβάλει τὴν ἀναχώρησή του. Τελικῶς ξεκίνησε γιὰ τὴν Βενετία, ὅπου καὶ ἔφθασε στις 6 Σεπτεμβρίου.⁵⁴⁹

Ἐνῶ, ὅμως, ἔχουμε πληροφορίες γιὰ τὸ Καλοκαίρι τοῦ Ἰωάννου Η΄, οἱ πηγές μας πάλι σιγοῦν σὲ σχέση μὲ τὸν Δημήτριο. Ἐμεινε ἐπὶ δύο μῆνες, Ἰούλιο καὶ Αὐγουστο, στὴν Βενετία, ὅπου τὰ καλοκαίρια εἶναι ὑγρὰ καὶ ἀποπνικτικά, ἢ, σὰν τὸν ἀδελφὸ του, ἀσχολήθηκε κὶ ἐκεῖνος μὲ τὸ κυνήγι καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ περιηγήθηκε σὲ ἐπαρχίες καὶ πολιτείες πέριξ τῆς Βενετίας. Κατὰ τὴν γνώμη μου κυρίως θὰ συνέβη τὸ πρῶτο, χωρὶς νὰ ἀποκλείεται ἐνίοτε καὶ τὸ δεύτερο - ἂς μὴν ξεχνᾶμε τοὺς ἵππους τοῦ Γουδέλη.⁵⁵⁰ Ἀφενὸς γνωρίζομε πὼς ὁ Δημήτριος εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Φλωρεντία πρὶν τὴν ὑπογραφή τοῦ Ὁρου τῆς Ἐνώσεως καὶ ἔτσι στερήθηκε τῆς καθορισμένης γιὰ αὐτὸν παπικῆς ἀποζημιώσεως ἢ ὅποια εἶχε ἤδη καθυστερήσει νὰ καταβληθεῖ ἐπὶ ἓνα πεντάμηνο.⁵⁵¹ Ἀπὸ τὴν ἄλλη γνωρίζομε πὼς μαζὺ μὲ τὸν Δημήτριο ταξίδευσαν οἱ Γεμιστὸς καὶ Σχολάριος, ἐνῶ λίγο ἀργότερα ἄρχισαν νὰ καταφθάνουν καὶ ἄλλα μέλη τῆς βυζαντινῆς ἀποστολῆς στὴν Βενετία. Φαίνεται πὼς ἐκεῖ ἄρχισε νὰ σχεδιάζεται καὶ ἡ στάση ποὺ θὰ τηροῦσε καθένας μὲ τὴν ἐπιστροφή στὴν πατρίδα. Ὁ Δημήτριος ἔχαιρε ἤδη κάποιας ἐκτίμησης, ἂν ὄχι προτίμησης, μεταξὺ τῶν μελῶν τῆς ἀντιπροσωπείας καὶ κυρίως τῶν κληρικῶν. Στὴν Βενετία, ὅμως, ἐν ἀναμονὴ τῆς ἀφίξεως τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ ἀπόπλου γιὰ τὴν Ἀνατολή, ἡ ἐκτίμηση αὐτὴ στὸ πρόσωπο τοῦ Δημητρίου ἐνισχύθηκε περαιτέρω καὶ ἔλαβε χαρακτηριστικὰ κοινοῦ τόπου μεταξὺ κυρίως τῶν ἀνθρώπων τοῦ κλήρου.

⁵⁴⁴ Συρόπουλος, Γ΄, 13, 492-3.

⁵⁴⁵ Συρόπουλος, Γ΄, 16, 496-501.

⁵⁴⁶ Συρόπουλος, Γ΄, 25, 510-3.

⁵⁴⁷ Συρόπουλος, Γ΄, 26-27, 514-5.

⁵⁴⁸ K. M. Setton, "The Emperor John VIII slept here...", *Speculum* 33 (1958), 222-8.

⁵⁴⁹ Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁵⁵⁰ Συρόπουλος, ζ΄, 3, 296-7 .

⁵⁵¹ Συρόπουλος, Γ΄, 21, 506-7 καὶ Γ΄, 26, 514-5 .

Σε αὐτὰ ὅλα συνηγοροῦν καὶ δύο ἀκόμη ἐνδιαφέροντα περιστατικὰ ποὺ μᾶς διασφύζει ὁ Συρόπουλος. Ἀρχικὰ ἡ ὑπόθεση τοῦ μητροπολίτου Σταυρουπόλεως, ὁ ὁποῖος κατάφερε νὰ ἀποφύγει τὴν ὑπογραφή τοῦ Ὁρου τῆς Ἐνώσεως στὴν Φλωρεντία. Ἐπρόκειτο γιὰ ἓναν γέροντα μητροπολίτη, ὁ ὁποῖος διέφυγε τὴν προσοχή τῶν φρουρῶν τῆς Φλωρεντίας καὶ κατάφερε νὰ δραπετεύσει.⁵⁵² Αὐτὸς ὁ μητροπολίτης βρῆκε τὸν τρόπο νὰ φθάσει στὰ μέσα τοῦ Καλοκαιριοῦ τοῦ 1439 στὴν Βενετία⁵⁵³ - φαίνεται, πάντως, πὼς δὲν ἦταν συνταξιιδίωτης τοῦ Δημητρίου, τοῦ Γεμιστοῦ καὶ τοῦ Γενναδίου. Φθάνοντας στὴν πόλη θὰ ἐπεδίωξε νὰ συναντήσῃ τὸν Δημήτριο, γνωρίζοντας τὴν ἐφεκτικὴ στάση κὶ ἐκείνου στὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως. Ἡ συνάντηση τοῦ ἱεράρχη μὲ τὸν δεσπότη πῆγε περίφημα, ἂν κρίνουμε ἀπὸ τὸ γεγονὸς πὼς ὁ Δημήτριος πρότεινε στὸν Σταυρουπόλεως νὰ τὸν φιλοξενήσῃ στὸ οἶκμα ποὺ διέμενε ὁ ἴδιος.⁵⁵⁴ Στὴν πρόταση αὐτὴ βάρυνε καὶ ἡ πληροφορία ὅτι ἡ παρουσία τοῦ γέροντα μητροπολίτη στὴν Βενετία, ποὺ εἶχε γίνει ἀντιληπτὴ, καθὼς καὶ ἡ στάση του ἀπέναντι στὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως, εἶχαν ἐξοργίσει κάποιους Δυτικούς, οἱ ὁποῖοι ἴσως καὶ νὰ κινοῦνταν ἀπειλητικὰ κατὰ τῆς σωματικῆς ἀκεραιότητος τοῦ Βυζαντινοῦ ἱεράρχη.⁵⁵⁵ Ὁ Δημήτριος, ἔτσι, στὰ μάτια τῶν μελῶν τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας λειτουργοῦσε *de facto* σὰν αὐτοκράτορας, προστάτης τῆς ἀποστολῆς καὶ ὑπεύθυνος γιὰ κάθε πρακτικὴ καὶ λειτουργικὴ λεπτομέρεια. Ὑπὸ μιὰ τέτοια ὀπτικὴ ἐξηγεῖται καὶ τὸ πρῶτο σκέλος τοῦ δευτέρου περιστατικοῦ ποὺ μᾶς παραδίδει ὁ Συρόπουλος. Παρουσιάζει, δηλαδή, τὸν μετέπειτα οἰκουμενικὸ πατριάρχη, τὸν τότε Κυζίκου Μητροφάνη, νὰ φροντίζει νὰ ἐπισκεφθεῖ τὸν Δημήτριο προκειμένου νὰ τὸν ἐνημερώσῃ γιὰ μιὰ ἐνωτικὴ λειτουργία ποὺ εἶχε ἤδη τελέσει σὲ στενὸ κύκλο, στὸ μοναστήρι στὸ ὁποῖον ἐφιλοξενεῖτο, καὶ γιὰ μιὰ δεύτερη ποὺ ἐτοίμαζε.⁵⁵⁶ Ἡ ἀπάντηση τοῦ Δημητρίου ἦταν κόλαφος γιὰ τὶς ἐνέργειες τοῦ Κυζίκου.⁵⁵⁷ Ἀρχικὰ ἀπαίτησε νὰ παύσουν οἱ ἐνωτικὲς λειτουργίες. Ἐπειτα ἐπέπληξε

⁵⁵² «Αὐτὸς δὲ ὁ Σταυρουπόλεως, ἀρξαμένων συνάγεσθαι τῶν ἄλλων ἐπὶ τῷ ὑπογράψαι, λάθρα ἐξελθὼν τῆς Φλωρεντίας, φυγὰς ὄχρετο.» Συρόπουλος, Γ', 13, 494-5.

⁵⁵³ «Ὅμως συνηθροίσθημεν πάντες εἰς τὴν Βενετίαν καὶ ἐξεδεχόμενθα τὸν βασιλέα· πρὸ ἡμῶν δ' ἐν αὐτῇ παρεγένετο ὁ φυγὰς Σταυρουπόλεως...» Συρόπουλος, ΙΑ', 2, 524-5.

⁵⁵⁴ «...καὶ ἐφυλάχθη παρὰ τοῦ δεσπότη» Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁵⁵⁵ «...ἤκουσαν γάρ τινες τῶν Λατίνων ὅτι οὐ στέργει τὴν ἔνωσιν καὶ ἠθέλον διαχειρίσασθαι αὐτόν.» Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁵⁵⁶ Συρόπουλος, ΙΑ', 3, 524-5.

⁵⁵⁷ «Καλὸν ἦν ὁ ἐποίησας, δέσποτα; καὶ οὕτως ἔδει ποιῆσαι ἀρχιερέα γέροντα καὶ καλὸν ἄνθρωπον; Πρῶτον μὲν οὐκ εἶχες λόγον εἰς τοῦτο παρὰ τοῦ βασιλέως τοῦ ἀδελφοῦ μου· εἶτα οὔτε πατριάρχην ἔχομεν, ἵνα πράττῃ μετ' ἐκείνου τὰ ἐκκλησιαστικά. Πόθεν οὖν εἶχες τὴν ἄδειαν ἵνα μνημονεύσῃς τὸν πάπαν; Εἰσὶν ἐνταῦθα καὶ ἕτεροι ἀρχιερεῖς καὶ πρῶτοι καὶ τίμιοι καὶ αἰδέσιμοι, καὶ ὥσπερ οὐδὲ ἐκεῖνοι ἐποίησάν τι, οὕτως οὐδὲ σε ἔδει ποιῆσαι. Διὰ τοῦτο μηδὲ εἰς τὸ ἐξῆς ποιήσῃς τι.» Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

τὸν ἱεράρχη γιὰ πρακτικὲς ποὺ προδίδουν τάχα ἔλλειψη σεβασμοῦ πρὸς τὸν ἀπόντα αὐτοκράτορα καὶ πρὸς τὸ γεγονὸς τῆς χρείας τοῦ πατριαρχικοῦ θρόνου.

Εἶναι σαφὲς πὼς ὁ Δημήτριος μὲ αὐτὴ τὴν σφοδρὴ δημόσια τοποθέτησή του εἶχε δύο στόχους. Ἀφενὸς νὰ δώσει ἓνα σαφὲς δείγμα γραφῆς τῆς δικῆς του διακριτῆς πολιτείας ὡς πιθανοῦ ἐπικεφαλῆς τοῦ Βυζαντίου, ἀφετέρου νὰ ἱκανοποιήσει τοὺς δυσαρεστημένους, τόσο ἀπὸ τὶς πολιτικὲς τοῦ αὐτοκράτορα, ὅσο καὶ ἀπὸ τὶς ἐνέργειες τοῦ Κυζίκου στὴν Βενετία. Φαίνεται, ἔτσι, πὼς μὲ κινήσεις σὰν καὶ αὐτές, καὶ μάλιστα στὴν ἐλευθερία ποὺ δημιουργοῦσε ἡ ἀπουσία τοῦ αὐτοκράτορα, ὁ Δημήτριος κατοχύρωνε τὸ μεγάλο του κεφάλαιο ἐμπιστοσύνης μὲ τοὺς ἀνθενωτικούς, τὸ ὁποῖον εἶχε ἀρχίσει ἐκούσια ἢ ἀκούσια νὰ κτίζει καθόλη τὴν διάρκεια τῆς συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας. Στὴν λογικὴ αὐτή, μόνον τυχαῖος δὲν μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ ὁ χαρακτηρισμὸς «ὀρθοδοξότατος δεσπότης» ποὺ τοῦ ἐπιφυλάσσει ὁ Σίλβεστρος Συρόπουλος.⁵⁵⁸ Καθίσταται, ἐπίσης, γιὰ πρώτη ἴσως φορὰ μέσα ἀπὸ τὶς πηγές, σαφὴς ἡ πολιτικότητα στὶς κινήσεις τοῦ Δημητρίου. Εἶναι φανερὸ πὼς, ὅταν δὲν καταπιέζεται ἀπὸ τὴν καταλυτικὴ παρουσία τοῦ Ἰωάννου Η΄, ὁ Δημήτριος μεταλλάσσεται σὲ ἓναν δυναμικὸ καὶ φιλόδοξο Παλαιολόγο, μὲ συγκεκριμένη ἄποψη ἐπὶ τῶν προβλημάτων καὶ μὲ ἐκπεφρασμένη πολιτικὴ βούληση.

Μὲ τὴν ἔλευση τοῦ αὐτοκράτορα στὴν Βενετία (6 Σεπτεμβρίου 1439), περιορίζεται καὶ ὁ δυναμισμὸς τοῦ Δημητρίου. Ὁ Ἰωάννης Η΄ θὰ πρέπει νὰ ἐνημερώθηκε γιὰ τὸ περιστατικὸ μὲ τὸν μητροπολίτη Κυζίκου, ἀλλὰ δὲν θὰ θέλησε νὰ δώσει συνέχεια. Δικαίωσε ὅμως ἐμμέσως, πλὴν σαφῶς, τὸν Μητροφάνη, διὰ τῆς ἀποδοχῆς τῆς προτάσεως τοῦ δόγη νὰ τελεσθεῖ μία ὀρθόδοξη ἐνωτικὴ λειτουργία στὸν καθεδρικὸ τοῦ Ἁγίου Μάρκου.⁵⁵⁹ Στὶς 13 Σεπτεμβρίου, Σάββατο, καὶ ἐνῶ θὰ εἶχαν ἀρχίσει οἱ ἐτοιμασίες γιὰ τὴν ἐνωτικὴ λειτουργία, εὐλογήθηκε καὶ καθελύστηκε στὴν ἐνετικὴ λιμνοθάλασσα ἡ αὐτοκρατορικὴ γαλέρα.⁵⁶⁰ Ἡ καθέλκυση ὅμως καὶ τῶν ἄλλων πλοίων τῆς νηοπομπῆς τῆς ἐπιστροφῆς θὰ καθυστεροῦσε, λόγῳ καταστροφικῆς πυρκαγιᾶς ποὺ ξέσπασε τὸ ἴδιο ἐκεῖνο βράδυ στὸ βενετσιάνικο arsenal. Ὁ Ἰωάννης βρῆκε, τότε, τὴν εὐκαιρία γιὰ ἓνα ἀκόμη ταξίδι, διήμερο τὴ φορὰ αὐτή, ὡς τὴν Πάδοβα. Ἦταν κάτι ποὺ ἐξόργισε τοὺς περισσότερους Βυζαντινούς. Ἐνῶ οἱ ἴδιοι πιέζονταν νὰ συμμετέχουν στὴν ἐνωτικὴ λειτουργία τοῦ Ἁγίου Μάρκου,⁵⁶¹ ὁ αὐτοκράτορας, μὴ

⁵⁵⁸ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 3, στ.19, 524-5

⁵⁵⁹ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 5, 526-7.

⁵⁶⁰ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 4, 524-7.

⁵⁶¹ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 6-8, 526-31.

ὕπολογίζοντας τὸν ἐκκλησιασμὸ τῆς Κυριακῆς καὶ τὴν ἐορτὴ τῆς Ὑψώσεως τοῦ Τιμίου Σταυροῦ, προτιμοῦσε τὴν ἀναψυχὴ του.⁵⁶² Μὲ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ Ἰωάννου Η΄ ἀπὸ τὴν Πάδοβα στὴν Βενετία, εἶχε ἤδη προγραμματισθεῖ καὶ ἡ ὀρθόδοξη ἐνωτικὴ λειτουργία στὸν San Marco. Ὁ Ἰωάννης τελικὰ δὲν παρέστη. Ζήτησε ὅμως ἀπὸ τὸν ἀδελφὸ του νὰ εἶναι παρὼν καὶ νὰ στέκεται δίπλα στὸν Βενετὸ δόγη, ἐκπροσωπώντας τὸν αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου.⁵⁶³ Ἦταν μιὰ διακριτικὴ καὶ τιμητικὴ, ἀλλὰ ταυτόχρονα σκληρὴ καὶ ἐπιδεικτικὴ τιμωρία γιὰ ὅσα εἶχε πράξει ὁ Δημήτριος στὴν Βενετία, πρὶν ἀκόμη φθασεῖ ἐκεῖ ὁ ἀδελφός του. Γιὰ νὰ γίνῃ δὲ ἀκόμη πιὸ σαφὲς τὸ μήνυμα τοῦ Ἰωάννου πρὸς ὅλους ὅσοι τὸν εἶχαν ἀκολουθήσει στὴν Ἰταλία, ὀρίσθηκε νὰ ἱερολογηθεῖ καὶ ἐπιμνημόσυνη Θεία Λειτουργία γιὰ τὸν πατριάρχη Ἰωσήφ Β΄.⁵⁶⁴ Ἐπρόκειτο γιὰ μιὰ ἀκόμη ἐνωτικὴ λατρευτικὴ σύναξη, ὅπου συμμετεῖχαν καὶ παπικοὶ κληρικοί. Τελέσθηκε στὴν Μονὴ Ἀγίου Γεωργίου, ὅπου καὶ εἶχε ἐπὶ μέρες διαμείνει ὁ πατριάρχης φθάνοντας στὴν Βενετία καὶ πρὶν πάρῃ τὴν ἄγουσα γιὰ τὴν Φερράρα. Ὁ Συρόπουλος δὲν ἀναφέρει πούθενά παρουσία τοῦ Δημητρίου στὴν ἐπιμνημόσυνη ἐκείνη λειτουργία, ὅμως φαίνεται πὼς ἡ ἐκπροσώπηση τοῦ αὐτοκράτορα στὴν ἐνωτικὴ λειτουργία τοῦ Ἀγίου Μάρκου ἦταν ἀρκετὴ γιὰ νὰ τρώσῃ ἤδη ἐπὶ ἰταλικοῦ ἐδάφους τὴν εἰκόνα τοῦ Δημητρίου ὡς δυναμικοῦ ἀνθωνωτικοῦ δελφίνου.

Τελικῶς, ἡ βυζαντινὴ ἀποστολὴ ἐπιβιβάσθηκε στὰ πλοῖα περὶ τὰ μέσα Ὀκτωβρίου 1439. Ἡ νηοπομπὴ τῆς ἐπιστροφῆς θὰ ἀπετελεῖτο ἀπὸ τέσσερα μόνο πλοῖα, δύο ἐμπορικὰ τῆς γραμμῆς, σὲ καθένα τὰ ὁποῖα θὰ ἐπέβαιναν 100 ἄτομα τοῦλάχιστον, καὶ δύο γαλέρες, ἡ αὐτοκρατορικὴ καὶ ἐκείνη τοῦ δεσπότη.⁵⁶⁵ Ἀργὰ τὸ βράδυ καὶ πρὶν ξημερώσῃ ἡ ὀρισμένη ἡμέρα τοῦ ἀπόπλου, μιὰ ἰσχυρὴ καταιγίδα ἔσπασε τοὺς κάβους τῶν ἀγκυρῶν κάποιων πλοίων, τὰ ὁποῖα παρεσυρμένα προσέκρουσαν σὲ ἄλλα. Τέσσερα πλοῖα ὑπέστησαν σοβαρὲς βλάβες, μεταξὺ τῶν ὁποίων καὶ τὸ πλοῖο τοῦ Συρόπουλου καὶ τῶν ἄλλων ἐκκλησιαστικῶν ἀξιωματούχων. Χρειάστηκαν τρεῖς ἡμέρες γιὰ νὰ ἐπισκευασθοῦν οἱ ζημιές. Τελικῶς ὁ ἀπόπλους πραγματοποιήθηκε στίς 19 Ὀκτωβρίου 1439, μὲ τοὺς ἐπιβάτες νὰ στριμώχνονται μὲ δυσκολία στὰ τέσσερα πλοῖα.⁵⁶⁶ Ἀφήνοντας τὸ ὄχυρὸ λιμάνι τῆς Πόλας (σημ. Pula) στὴν Ἰστρία, συνήντησαν ἀντίθετους ἀνέμους καὶ ἀναγκάσθηκαν νὰ περιμένουν σὲ ἕνα

⁵⁶² Συρόπουλος, ΙΑ΄, 4, 526-7.

⁵⁶³ «Ἐλειτουργήσαμεν οὖν, παρόντος τοῦ δεσπότη καὶ τοῦ δουκὸς καὶ ἱσταμένων ὁμοῦ (ὁ βασιλεὺς γὰρ οὐ παρὴν τῇ λειτουργίᾳ), ...» Συρόπουλος, ΙΑ΄, 9, 530-1.

⁵⁶⁴ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 10, 530-3.

⁵⁶⁵ «Ἐρρόγευσαν οὖν ναύτας τοῦ ἐνὸς κατέργον, ἐν ᾧ καὶ ὁ δεσπότης εἰσῆλθεν· εἰς δὲ τὸ κατέργον τοῦ βασιλέως ἔδωκαν ῥόγαν μηνῶν δύο» Συρόπουλος, ΙΑ΄, 11, 532-3.

⁵⁶⁶ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 12, 532-3.

φυσικό λιμάνι για 3 ημέρες. Ακόμη χειρότερος καιρός τους εξέτρεψε και τους οδήγησε σε ένα ακατοίκητο νησί, την Λέσα (σημ. νήσος Lastovo ;). Πλέοντας ανοικτά του κόλπου της Ραούζας (λατ. Ragusium, σημ. Dubrovnik) έπασαν σε άλλη δυνατή και επικίνδυνη θαλασσοταραχή. Κατάφεραν να ξεφύγουν τον κίνδυνο και έπλευσαν και πάλι προς την στεριά, την Ήπειρο, και από εκεί κατευθείαν στο Ίόνιο.

Στην Κέρκυρα ή γαλέρα του Δημητρίου και τα δύο έμπορικά πλοία περίμεναν ένα διήμερο ως ότου φανεί ή γαλέρα του αυτοκράτορα. Ο Ιωάννης Η΄ είχε εκεί την ευκαιρία της πρόγευσης του τι τον περίμενε μόλις πατούσε το πόδι του στην Βασιλεύουσα. Οί Κερκυραίοι ήσαν αναστατοι με την εξέλιξη της ένωσης. Έπέβαλαν με τρόπο έντονο τα παράπονα και τις απορίες τους στον αυτοκράτορα και έλαβαν συγκεχυμένες απαντήσεις και ανέξοδες υποσχέσεις.⁵⁶⁷ Από την Κέρκυρα ως την Μεθώνη ο πλοῦς εξελίχθηκε καλῶς. Στις 16 Νοεμβρίου⁵⁶⁸ έφθασαν στην Μεθώνη, όπου ή νηοπομπή, λόγω έναντίων ανέμων, ναυλόγησε για πέντε ημέρες. Υπήρξαν και εκεί διαμαρτυρίες ορθοδόξων για την ένωση.⁵⁶⁹ Στο λιμάνι της Μεθώνης θα πρέπει να αποβιβάσθηκαν και τα μέλη της αντιπροσωπείας από τον Μυστρά, τα όποια κατά το ταξίδι προς την Ίταλία είχαν μάλλον επιβιβάσθει μαζί με τον αυτοκράτορα στην Πύλο. Το γεγονός αυτό θα λειτούργησε όπωσδήποτε ευεργετικά για τους λοιπούς ταξιδιώτες, αφού θα άπελευθερώθηκε σημαντικός χώρος στις γαλέρες.

Έν τῷ μεταξύ, ο Ιωάννης Η΄ επιθύμησε να ίππεύσει καί, όπως πληροφορούμεθα από τα βραχεία χρονικά,⁵⁷⁰ μετέβη έφιππος μαζί με τον Δημήτριο στην Κορώνη και από εκεί σε κάποιο μεσόγαιο μέρος με το τοπωνύμιο *Μάντενα* (γεν. *Μαντένης*). Πιθανῶς πρόκειται για το σημερινό χωριό Μάδενα,⁵⁷¹ πλησίον της Μεσσήνης.⁵⁷² Τὸν ακολουθήσαν τα πλοία της νηοπομπής στον Μεσσηνιακό κόλπο, απ' όπου και τα δύο αδέρφια επιβιβάσθηκαν και πάλι στις γαλέρες τους. Είναι ή πρώτη φορά που μαρτυρείται επίσκεψη του Δημητρίου σε τμήμα της ένδοχώρας του Μορέως. Στο ταξίδι προς την Ίταλία, ο Δημήτριος είχε συνοδεύσει τον πατριάρχη παραπλέοντας τον

⁵⁶⁷ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 13, 534-7.

⁵⁶⁸ Συρόπουλος, 536, ύποσημ. 1.

⁵⁶⁹ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 14, 536-7.

⁵⁷⁰ «...και διέβη ό βασιλεύς ό κὺρ Ιωάννης και ό αδελφός του της στερεᾶς εἰς την Μαντένην» ἐν Σπυρίδωνος Λάμπρου, «Ένθυμήσεων, ήτοι χρονικῶν σημειωμάτων, συλλογή πρώτη», ΝΕ 7 (1910), σ. 157, άρ. σημ. 115, και νεώτερη έκδοση, Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. Ι, Ch.104 I, #3, 662.

⁵⁷¹ Στην έτερη δημοσίευση της ίδιας πηγής πάλι από τον Σπ. Λάμπρο, *ΙΙΙ*, τ. Γ΄, 362, το τοπωνύμιο αναφέρεται ως *Μαντώνα -ης*.

⁵⁷² Όπως σωστά έπισημαίνει ό Laurent, Συρόπουλος, 537, ύποσημ. 7, για αντικειμενικούς λόγους δὲν μπορούμε να ταυτίσουμε την Μαντένα, -η, με την Μεγάλη ή την Μικρά Μαντινεία της μεσσηνιακής Μάνης. Πρβλ. και σχολιασμό του Schreiner, ἐν *Kleinchroniken*, τ. ΙΙ, 456 και ιδίως ύποσημ. 96.

Μορέα και είχε μείνει για κάποιες μέρες στην Μεθώνη μαζί με την πατριαρχική συνοδεία.⁵⁷³ Μετά τὸν Μεσσηνιακὸ κόλπο ἡ νηοπομπὴ παρέπλευσε πρώτα τὸν Κάβο Μαλέα, τὴν Μονεμβασία μετὰ καὶ ἀρκετὸ τμῆμα τῆς ἀρκαδικῆς ἀκτῆς ἔπειτα, ὅταν ἄλλη μιὰ τρομακτικὴ θύελλα ξέσπασε. Μὲ τὸ ξημέρωμα διεπίστωσαν πὼς εἶχαν φθάσει στὰ ἀνοικτὰ τῶν Ἀθηνῶν. Ἡ θέα τῶν κιόνων τοῦ Ναοῦ τοῦ Ποσειδῶνος στὸ Σούνιο ἔδωσε στοὺς ταξιδιωτὲς κάποια γεύση ἐλπίδος. Οἱ ἄνεμοι εἶχαν πέσει. Ἡ θάλασσα εἶχε καλμάρει, καὶ κάπως ἔτσι μέσα σὲ δύο μέρες ἔπιασαν στὴν Εὐβοία. Ἀκολούθησαν μέρες ἔντονης βροχόπτωσης καὶ ἀνέμων ἀπαγορευτικῶν τοῦ ἀπόπλου.⁵⁷⁴ Στὴν Χαλκίδα τελέσθηκε καὶ ἐνωτικὴ λειτουργία ἀπὸ τὸν ὀρθόδοξο Μητροπολίτη σὲ λατινικὸ Ναό. Μολανταῦτα οἱ ἀπλοὶ κληρικοὶ τῆς νήσου φέρονται καὶ πάλι ἔντονα ἐνιστάμενοι κατὰ τῆς ἐνώσεως.⁵⁷⁵

Μετὰ 10 ἡμέρες, ἡ νηοπομπὴ ἦταν ἔτοιμη νὰ ἀποπλεύσει καὶ πάλι, ἀλλὰ ὁ Ἰωάννης ἀπεφάσισε ὅτι θὰ καθυστεροῦσε κάπως τὸν ἀπόπλου τῆς δικῆς του γαλέρας, καθὼς ἔμαθε ὅτι ἔφθαναν στὸ νησὶ κάποιες ἐνδιαφέρουσες εἰδήσεις ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Τὰ ἄλλα πλοία ἀπέπλευσαν καὶ ἔφθασαν στοὺς Ὁρεοὺς τῆς Εὐβοίας,⁵⁷⁶ ὅπου μάταια περίμεναν ἐπὶ 10 ἀκόμη ἡμέρες τὴν ἔλευση τῆς αὐτοκρατορικῆς γαλέρας. Μάταια. Ἀναγκαστικὰ ἔπλευσαν καὶ πάλι πίσω στὴν Εὐβοία. Ἐκεῖ βρῆκαν μὲν τὸν Ἰωάννη Η΄, ἀλλὰ ἀποκλείσθηκαν ἐπὶ 15 ἡμέρες ἀπὸ βαριὰ κακοκαιρία. Κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἐκεῖ παραμονῆς ἔγινε γνωστὸ ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα ἦταν βαριὰ ἄρρωστη. Κανεὶς ὥστόσο δὲν ἐτόλμησε νὰ ἐνημερώσει τὸν Ἰωάννη Η΄.⁵⁷⁷ Ἀποπλέοντας καὶ πάλι ἀπὸ τὴν Χαλκίδα βρῆκαν οὖριο ἄνεμο καὶ πέρασαν τὴν Σκιάθο καὶ τὴν Σκόπελο, ἀλλ’ ἔπειτα, λόγῳ ἔντονων καὶ ἐνάντιων ἀνέμων, ἀναγκάσθηκαν νὰ ἀγκυροβολήσουν στὴ νῆσο Διάδρομοι (σημ. Ἀλόνησος) γιὰ ἀρκετὲς μέρες. Ξέμειναν μάλιστα καὶ ἀπὸ τροφὴ καὶ νερὸ καὶ ἀναγκάσθηκαν νὰ στείλουν ἓνα πλοιάριο στὴν Σκόπελο γιὰ προμήθειες. Δύο μέρες μετὰ, ἔφθασαν στὴν Ἀλόνησο 17 καρβέλια ψωμὶ γιὰ τοὺς ταξιδιωτὲς καὶ ἓνα γαϊδούρι γιὰ τροφὴ τῶν σκύλων τοῦ Ἰωάννου Η΄. Μὲ τὴν πρώτη βελτίωση τοῦ καιροῦ ἀνοίχθηκαν καὶ πάλι στὸ πέλαγος καί, παραπλέοντας τὸ φυσικὸ λιμάνι τοῦ Γυμνοπελαγίσου (πρόκειται καταφανῶς γιὰ τὸν κόλπο Πλανήτη τῆς νησίδας Κυρὰ Παναγιᾶ), εἶδαν ἐκπληκτοὶ τὴν αὐτοκρατορικὴ γαλέρα νὰ εἰσέρχεται ἀπὸ τὸ στενὸ πέρασμα καὶ ἀκολούθησαν. Ἐκεῖ παγιδεύθηκαν λόγῳ τῶν ἐναντίων

⁵⁷³ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch. 104 I, #1, 662.

⁵⁷⁴ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 15, 536-9.

⁵⁷⁵ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 16, 538-9.

⁵⁷⁶ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 17, 538-9.

⁵⁷⁷ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 18, 538-9.

άνέμων ἐπὶ σχεδὸν μία βδομάδα. Καί, ὅταν ἐπιχειρήθηκε ἡ ἔξοδος τῶν πλοίων, πάλι οἱ γалέρες τοῦ Ἰωάννου Η΄ καὶ τοῦ Δημητρίου ἀπέτυχαν νὰ βγοῦν στὸ πέλαγος καὶ ἔμειναν στὸν κόλπο Πλανήτη γιὰ μία ἀκόμη ἡμέρα.⁵⁷⁸ Τὴν ἐπομένη ἔβαλαν τελικῶς πλώρη γιὰ τὴν Λήμνο, ὅπου, στὸ λιμάνι τοῦ Κότζινου (σημ. Κότσιнос ἢ Κοτσίνας), στὰ βόρεια τοῦ νησιοῦ, ἔδεσαν γιὰ 5 ἡμέρες, τόσο γιὰ ἀνεφοδιασμό, ὅσο καὶ γιὰ τὸ Ἰωάννης Η΄ ἤθελε νὰ βγεῖ γιὰ κυνήγι. Ὡστόσο, ἐνόσο ὁ αὐτοκράτορας ἀπολάμβανε τὸ χόμπι του, οἱ ναυτικοὶ τῶν πλοίων προέβησαν καὶ πάλι σὲ κλοπὲς καὶ βανδαλισμούς.⁵⁷⁹ Ἐνῶ ἔφθασαν καὶ θλιβερὲς εἰδήσεις γιὰ τὸν θάνατο τῆς αὐτοκράτειρας Μαρίας, καθὼς καὶ τῆς συζύγου τοῦ Δημητρίου, Ζωῆς. Ἀποφασίστηκε ὁμόφωνα νὰ μὴν κοινολογηθεῖ ἡ εἰδηση, διότι ὑπῆρχαν φόβοι ὅτι ὁ αὐτοκράτορας δὲν θὰ κατάφερνε ψυχολογικὰ νὰ συνεχίσει τὸ ταξίδι.⁵⁸⁰ Ἀποπλέοντας ἀπὸ τὸν Κότσινο μία ἀκόμη καταιγίδα καὶ καθυστέρηση μίας ἡμέρας ἐξαιτίας της. Ἐκ νέου ἀπόπλους καὶ ἔπειτα πάλι δυνατοὶ νότιοι ἄνεμοι.⁵⁸¹ Παρὰ ταῦτα, μόλις τέσσαρες ὥρες πλεύσης τοὺς χρειάσθηκαν ὥς τὴν εἴσοδο τοῦ Ἑλλησπόντου. Ὅταν ἔφθασαν στὴν Καλλιούπολη (τουρ. Gelibolu), ὁ Ὁθωμανὸς διοικητὴς της ἔστειλε καλωσορίσματα στὸν αὐτοκράτορα καὶ ὁ Ἰωάννης σὲ ἀνταπόδοση τοῦ ἔστειλε μίαν ἀργυρὴ ὑδροχόο.⁵⁸²

Ἀπὸ ἐκεῖ δὲν ἀπέμεναν παρὰ δύο ἡμέρες πλεύσης ὥς τὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐφθασαν στὴν περιοχὴ Θεολόγος τοῦ Ἑβδόμου (σημ. Μακροχώρι καὶ τουρ. Bakırköy), λίγο ἔξω ἀπὸ τὴν Βασιλεύουσα, ὅπου ὁ Παῦλος Ἀσάν,⁵⁸³ *κεφαλὴ* τῆς Πόλεως, προσῆλθε μὲ μικρὴ συνοδεία γιὰ νὰ προὔπαντήσῃ τιμητικῶς τὸν αὐτοκράτορα.⁵⁸⁴ Ἀργότερα τὴν νύκτα ἔπλευσαν ὥς τὴν Ἐξάρτησι, πολὺ κοντὰ στὴν Χρυσὴ Πύλη. Τὴν ἐπομένη, 1^η Φεβρουαρίου 1440, ἔφθασε σὲ ἐπίσημη ὑποδοχὴ ὁ ἀντιβασιλεὺς, δεσπότης Κωνσταντῖνος. Στὴν γαλέρα του ἐπέβαινε καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς Ἰταλῶν σὲ ἔνδειξη τοῦ νέου κλίματος ὁμόνοιας, μετὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν. Τὰ πλοῖα ἔπλευσαν, ἔπειτα, ὅλα μαζύ, κατὰ μῆκος τοῦ Κερατίου καὶ εἰσῆλθαν πανηγυρικὰ στὸν αὐτοκρατορικὸ λιμένα τοῦ Κυνηγοῦ. Εἶχε προετοιμασθεῖ ἐκεῖ θριαμβικὴ ὑποδοχὴ γιὰ τὴν ἐπιστροφὴ τοῦ αὐτοκράτορος.⁵⁸⁵ Κανεὶς δὲν εἶχε ἀποκαλύψει οὔτε στὸν

⁵⁷⁸ «Ἐμειναν οὖν ἐκεῖσε αἱ δύο τριήρεις, ἡ βασιλικὴ καὶ ἡ τοῦ δεσπότητος» Συρόπουλος, ΙΑ΄, 19, 540-1.

⁵⁷⁹ Πρβλ. Συρόπουλος, Δ΄, 5, 200-1.

⁵⁸⁰ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 20, 542-3.

⁵⁸¹ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 21, 542-3.

⁵⁸² Συρόπουλος, ΙΑ΄, 22, 544-5.

⁵⁸³ Πρβλ. ἐπόμενο κεφ. παρόντος.

⁵⁸⁴ Περὶ τῆς ἐπιστροφῆς τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ δεσπότη Δημητρίου στὴν Κωνσταντινούπολη ἰδὲ καὶ ἐνθυμήσεις βραχέων χρονικῶν, ὅπως καταχωροῦνται στὴν συλλογὴ τοῦ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. Ι, Ch.29, #10, 215, Ch.33, #38, 250, Ch.34, #10, 268, Ch.94 B, #7, 632.

⁵⁸⁵ Συρόπουλος, ΙΑ΄, 23, 544-5.

Δημήτριο, οὔτε, πολλὰ μᾶλλον, στὸν Ἰωάννη Η΄ ὅτι εἶχαν καὶ οἱ δύο χάσει τὶς συζύγους τους.⁵⁸⁶ Πλήθος κόσμου, τρομπέτες, ἰαχὲς καὶ ψάλλματα προὔπαντησαν προσεικότως τοὺς ἄρχοντες τοῦ Βυζαντίου, ποὺ ἐπέστρεφαν στὴν πατρίδα τους μετὰ ἀπὸ δύο καὶ πλέον ἔτη. Στὴν ἀκτὴ σχηματίσθηκε πομπὴ μὲ μέτωπο πρὸς τὸ παλάτι, τὴν ὁποίαν ὁδηγοῦσε ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος ἔφιππος.

Ἐκεῖ, ἡ λίγο πρὶν, πληροφορήθηκε ἐμπιστευτικὰ ὁ Ἰωάννης Η΄ ὅτι ἡ σύζυγος τοῦ Δημητρίου εἶχε ἀποβιώσει τὸν Ἰανουάριο κατὰ τὴν ἐπιδημία λοιμοῦ. Ἐνῶ κάποιος, ταυτόχρονα, ἐνημέρωνε κατ’ ἰδίαν καὶ τὸν Δημήτριο ὅτι ἡ αὐτοκράτειρα εἶχε νικηθεῖ ἀπὸ τὴν πανῶλη κατὰ τὰ μέσα Δεκεμβρίου. Ἔτσι, ὅταν στὸ ἀνάκτορο βρέθηκαν ἀντιμέτωποι μὲ ἀτμόσφαιρα πένθιμη, οἱ σκέψεις κινήθηκαν πρὸς τὴν ξένη ἀπώλεια. Μόνον ὅταν πέρασαν πλέον στὰ αὐτοκρατορικὰ δωμάτια, ἡ αὐτοκράτειρα - μητέρα, Ἑλένη, ἀνεκοίνωσε στοὺς δύο γιουὺς της ὅτι εἶχαν χηρεύσει καὶ οἱ δύο μὲ διαφορὰ ἐνὸς μηνός.⁵⁸⁷ Ὁ Ἰωάννης ἔπεσε σὲ μελαγχολία καὶ ἀσθένησε ἀμέσως μένοντας στὸ κρεβάτι ἐπὶ τρεῖς τοῦλάχιστον ἐβδομάδες.⁵⁸⁸ Δὲν εἶχε διάθεση νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ τὶς ὑποθέσεις τῆς αὐτοκρατορίας ἢ μὲ τὴν προώθηση τῆς ἐνώσεως. Δὲν ὀργάνωσε ἐπίσημη παρουσίαση τῶν ἀποτελεσμάτων τῆς συνόδου τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας, οὔτε καὶ φρόντισε ὥστε νὰ τελεσθεῖ πανηγυρικὴ θεία λειτουργία γιὰ τὴν ἔνωση τῶν δύο Ἐκκλησιῶν.⁵⁸⁹ Ἀκόμη καὶ τὸ ζήτημα τῆς πλήρωσης τοῦ χηρεύοντος πατριαρχικοῦ θρόνου ἔμεινε νὰ χρονίζει.⁵⁹⁰

Καμία ἀναφορὰ δὲν ὑπάρχει, φυσικά, γιὰ τὸν Δημήτριο καὶ τὶς δικές του ἀντιδράσεις. Εἶναι βεβαίως ἀξιοσημείωτο ὅτι ὁ νεκρὸς τῆς δικῆς του συζύγου δὲν ἐτάφη⁵⁹¹ στὸ κοινὸ μαυσωλεῖο τῶν Παλαιολόγων, τὴν μονὴ Παντοκράτορος,⁵⁹² ἀλλὰ σὲ μία ἄλλη μονή, αὐτὴν τῆς κυρᾶς Μάρθας.⁵⁹³ Ἦσαν ἄραγε μόνον πρακτικοὶ λόγοι

⁵⁸⁶ «Καὶ δεκεμβρίον ἱς^{ου} τοῦ μην^{ου} ἔτους ἀπέθανεν ἡ δέσποινα κυρὰ Μαρία ἡ ἀπὸ τῆς Τραπεζοῦντος, καὶ... ἡ δέσποινα κυρὰ Εὐγενία... αἱ καὶ ἐτάφησαν ἐν τῇ τοῦ Παντοκράτορος μονῇ, καὶ σφοδρῶς εἶπερ ποτὲ χειμῶνος τότε γενομένου. καὶ τῇ ἱς^{ου} τοῦ αὐτοῦ ἰανουαρίου μηνός ἀπέθανεν ἡ βασίλισσα κυρὰ Ζωή, καὶ ἐτάφη ἐν τῇ τῆς κυρᾶς Μάρθας μονῇ.» Σφραντζῆς, XXIV, 3, 86.

⁵⁸⁷ Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁵⁸⁸ Συρόπουλος, IB΄, 1, 546-7.

⁵⁸⁹ Συρόπουλος, IB΄, 3, 548-9.

⁵⁹⁰ Συρόπουλος, IB΄, 4, 548-9.

⁵⁹¹ Περὶ τῶν ἐν γένει ταφικῶν ἐθίμων ἐν Βυζαντίῳ γενικῶς ἰδὲ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Δ΄, 148-248.

⁵⁹² Περὶ τῆς Μονῆς Χριστοῦ Παντοκράτορος γενικῶς καὶ ὡς χώρου ταφῆς τῶν Παλαιολόγων ἰδὲ Σοφίας Κατζάμπαση, “The Monastery of Pantokrator between 1204 and 1453”, ἐν *The Pantokrator Monastery in Constantinople*, ἐπιμ. ἐκδ. Σοφία Κατζάμπαση, *Byzantinisches Archiv* 27, Göttingen, 2013, 57-70, ὅπου καὶ πλήρως ἐνημερωμένη βιβλιογραφικὴ ἀναφορὰ.

⁵⁹³ Σφραντζῆς, XXIV, 3, 86. Περὶ τῆς Μονῆς τῆς Κυρᾶς Μάρθας ἰδὲ τὸ κλασσικὸ ἄρθρο τοῦ V. Laurent, “Kyra Martha, Essai de topographie et de prosopographie byzantine”, *Échos d’Orient* 38 (1939), 296-320. Ἐπίσης, George P. Majeska, *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, *Dumbarton Oaks Studies*, 19, Washington DC, 1984, 306-9.

πού επέβαλαν μια τέτοια απόφαση, αφού έναν μήνα πριν είχε χρησιμοποιηθεί πάλι το μαυσωλείο για να δεχθεί την σωρό της αυτοκράτειρας του Ιωάννου Η΄; Μήπως ή σύζυγος του Δημητρίου πλήρωνε έστω μετά θάνατον την άρνητικότητα της αύλης απέναντι στον σύζυγό της; Έρωτήματα που προβληματίζουν, αλλά μένουν αναπάντητα. Πάντως, σέ ένα άλλο επίπεδο, αν δεχθούμε ότι επρόκειτο για τον δεύτερο γάμο του Δημητρίου και ότι η πρώτη σύζυγός του είχε επίσης αποβιώσει πρόωρα, τότε είναι όπωσδήποτε ένα δεύτερο τραγικό γεγονός στην προσωπική του ζωή. Υποθέτουμε πως ο γάμος του Δημητρίου με την Ζωή Παρασπονδύλου ήταν ένα υπαγορευμένο γεγονός. Είναι όμως πιθανό κάποια αίσθήματα να πρόλαβαν να αναπτυχθούν μεταξύ των δύο αυτών νέων. Κατά την διάρκεια της αποδημίας του Δημητρίου στην Ιταλία έχουμε τουλάχιστον μία ένδειξη ότι μεταξύ των συζύγων υπήρχε επιστολική επικοινωνία,⁵⁹⁴ άδηλης πάντως περιοδικότητας. Έδω θα πρέπει να σημειώσουμε και μία σημαντική, κατά την γνώμη μου, διαφορά στο πένθος των δύο αδελφών. Το όμολογουμένως βαρύ πένθος του Ιωάννου Η΄, δεν το επέτεινε μόνο η έκμηδενιση των πιθανών προσδοκιών του για διαδοχή του στον θρόνο από δικό του τέκνο, αφού σέ ηλικία 48 ετών, το 1440, είχε ήδη τρεις γάμους στο ενεργητικό του και παρέμενε άκληρος. Ήταν επίσης η κλιμακούμενη αντίδραση των υπηκόων του στην επιχειρούμενη ένωση με τους Λατίνους που του μεγιστοποιούσε τον ψυχικό πόνο και τον βύθιζε σέ απελπισία. Η κοινή γνώμη θεωρούσε πως διά της ενώσεως με τους αίρετικούς Λατίνους προδιδόταν η πατροπαράδοτη βυζαντινή θρησκευτικότητα.⁵⁹⁵ Η αντίδραση εναντίον όσων είχαν πρωτοστατήσει στην ένωση και όσων είχαν υπογράψει το *Laetentur caeli* έβαινε κλιμακούμενη, όσο οι έκκλησιολογικές συνέπειες γίνονταν έμφανεις.⁵⁹⁶

Αντίθετα, ο Δημήτριος, μέσα στον θρήνο του, συνειδητοποιούσε ότι έχαιρε μεγαλύτερης λαϊκής εκτιμήσεως και αποδοχής. Μια σειρά από σχετικές με εκείνον λεπτομέρειες του διετούς ταξιδιού στην Ιταλία θα πρέπει να άρχισαν να γίνονται ευρύτερα γνωστές με την επιστροφή της αποστολής στην Κωνσταντινούπολη. Χαρακτηριστικοί είναι οι έγκωμιαστικοί, αν και μάλλον υπερβολικοί, λόγοι του Γεωργίου Σχολαρίου διά των όποιων προσπαθεί μεταγενέστερα (1450) να περιγράψει

⁵⁹⁴ «Έν τοῦτοις δὲ ὄντων ἡμῶν, πρέσβεις ἐπεδήμησεν εἰς τὸν βασιλέα Καντακουζηνὸς ὁ Φακρασῆς μετὰ γραμμιάτων τῶν τε δεσποινῶν καὶ τοῦ δεσπότη καὶ τῶν μεσαζόντων» Συρόπουλος, Η΄, 7, 396-7.

⁵⁹⁵ Πρβλ. ένδεικτικῶς Ostrogorsky, *Ιστορία*, 266-7, Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 561, καὶ Βλ. Φειδᾶ, *Εκκλησιαστικὴ Ιστορία*, τ. β΄, έκδ. Διήγηση, Ἀθήναι, 2002, 622-3.

⁵⁹⁶ Marie - Hélène Blanchet, "Les divisions de l'Eglise byzantine après le concile de Florence (1439) d'après un passage des *Antirrétiques* de Jean Eugénikos", *Hommage à Alain Ducellier: Byzance et ses périphéries*, έκδ. B.Doumerc - C.Picard, Toulouse, 2004, 17-39.

τὴν πολιτεία τοῦ Δημητρίου στὴν Ἰταλία. Ὡς βασικὰ ἠθικὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ δεσπότη ἀναφέρονται ἡ εὐθύτητα καὶ ἡ τόλμη, ἡ μετριοπάθεια καὶ τὸ ἰσχυρὸ αἶσθημα δικαιοσύνης, τὸ ἀξιοπρεπὲς καὶ φιλάνθρωπον τοῦ χαρακτήρος.⁵⁹⁷ Οἱ χαρακτηρισμοὶ ἔρχονται σὲ πλήρη ἀντίθεση μὲ τὴν ὥς τώρα ἐπικρατοῦσα ἀντίληψη.

Ὁ Δημήτριος, ὥς σήμερα, θεωρεῖται ἓνα εἶδος μαύρου προβάτου ἀνάμεσα στοὺς τελευταίους Παλαιολόγους. Οἱ ἱστορικοὶ διαχρονικὰ φαίνεται πὼς στηρίχθηκαν μὲ εὐκολία στὴν μαρτυρία τοῦ Σφραντζῆ, αὐλικοῦ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄. Ἄν ὅμως δεχθοῦμε ὡς ἔντιμες τὶς εὐάριθμες ἀναφορὲς τοῦ μεγάλου ἐκκλησιάρχῃ Συρόπουλου,⁵⁹⁸ μιὰ διαφορετικὴ εἰκόνα ἔρχεται νὰ σχηματισθεῖ γιὰ τὸν παρεξηγημένο Δημήτριο. Οἱ συνεχεῖς προσβολὲς καὶ ταπεινώσεις, ἀνοίκειες γιὰ τὴν ἡλικία καὶ τὴν θέση του, στίς ὁποῖες τὸν ὑπέβαλλε ὁ Ἰωάννης Η΄, οἱ πράξεις καλωσύνης ἀπέναντι στὸν Ἐφέσου καὶ στὸν Σταυρουπόλεως, οἱ ὁποῖοι ἦσαν καὶ οἱ μόνοι ἀρχιερεῖς ποὺ δὲν ὑπέγραψαν τὸν ὄρο τῆς ἐνώσεως, ἡ φιλία του μὲ τὸν Γεμιστὸ καὶ τὸν Σχολάριο, οἱ ὁποῖοι ἐπίσης δὲν ἦσαν ἔνθερμοι τῆς ἐνώσεως, ἡ κάθετη ἄρνησή του νὰ ἀνεχθεῖ τὶς ἐνωτικὲς πρωτοβουλίες τοῦ Κυζίκου Μητροφάνους καὶ τέλος τὸ γεγονὸς πὼς καὶ τοῦ ἰδίου ἡ ὑπογραφή δὲν εἶχε μπεῖ σὲ κανένα ἐνωτικὸ κείμενο,⁵⁹⁹ μετατρέπουν τὸν Δημήτριο σὲ ἐν δυνάμει πολιτικὸ ἐπικεφαλῆς καὶ ἐκφραστὴ τῆς ἀνθενωτικῆς πλευρᾶς σὲ μιὰ τελευταία ἐσωτερικὴ ἀντιπαράθεση, ἡ ὁποία θὰ ἔλθει νὰ συγκλονίσει τὸ ἀδύναμο Βυζάντιο λίγο πρὶν τὴν πτώση του στίς ὁρδὲς τῶν Ὀθωμανῶν καὶ τῶν συμμάχων τους.

⁵⁹⁷ «Ἄ δέ σου μάλιστα ἐν θαύματι ἦγον, ἥ τ' ἀλήθεια ἦν καὶ ἡ γενναιότης καὶ τὸ μήτε τῶν ὑπαρχόντων μείζω φρονεῖν διὰ τὸ βασιλεῖον αἶμα, μήτ' ἀνασχέσθαι ἂν αἰσχροῦ τινος διὰ τὸ ἐν ἀλλοτρίᾳ εἶναι καὶ τὸ τοῖς συνεκπεπλεκόσιν ὥσπερ ὅρμον ἀνεῖσθαι κοινὸν ἅπασιν οὐ διακρίνοντα τῶν τάδελεφῶ ἐπομένων τοὺς σοὶ ἡκολουθηκότας, ἀλλὰ διὰ πάντων τὸ εὐμενὲς ὁμοίως ἐκχέοντα, ὥστε μηδένα μὲν προσελθόντα ὑπὲρ ὅτουοῦν ἀποτυγχάνοντα καὶ ἀλγοῦντα ἐπανιέναι, ὧν δ' ἂν αἰσθοιο πεινόντων σιωπῇ ὑπ' αἰδοῦς, τοῦτοις γενέσθαι τὴν ἐν σοὶ κατανόησιν τοῦ ἐν σφίσι κακοῦ πρὸς οἶκτον αὐτάρκη ἄνευ βοῆς τε καὶ ἱκεσίας. Καὶ ταῦτα οὐκ ἐκ περιουσίας σοὶ ἐφιλανθρωπεύετο, ἀλλὰ τῶν κειμηλίων πάντων μεριζομένων, ὥστε μηδὲν ὧν ἐπέφερον σχεδὸν ὑπολελειφθαί σοι τελευταῖον, δι' ἃ καὶ ἐπὶ μὲν ὑπὸ τῶν οἰκείων, ἐθαυμάζου δὲ ὑπὸ τῶν ξένων τῶν ἐκεῖ, τοῦ λόγου τῆς φιλάνθρωπίας εἰς τὰς ἀπάντων ἀκοὰς διατρέχοντος.» Γεννάδιος - Γεώργιος Σχολάριος, «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως καὶ τῶν τοῦ πατρῖου καὶ ἀληθοῦς δόγματος ἀντιποιοιμένων», Π.Π., τ. Β΄, 53, 5-19. Ἐπίσης πρβλ. καὶ I. Κ. Βογιατζίδου, «Νέα πηγὴ βυζαντινῆς ἱστορίας (1437 - 1450)», ΝΕ XVIII (1924), 72-5.

⁵⁹⁸ «Οἶδεν οὖν ὁ Θεὸς ὁ τὰ πάντα ἐφορῶν, ὅτι πάντα οὕτω προέβησαν ὥς ὁ λόγος φθάσας ἐδήλωσε, καὶ οὐ παραλλάσσω τι τῶν γεγονότων ἐκεῖσε, οὐδὲ ἄλλο τι παρὰ τὴν ἀλήθειαν ἐν τῷδε συγγράφομαι τῷ συγγράμματι.» Συρόπουλος, ΙΑ΄, 9, 530-1.

⁵⁹⁹ Βεβαίως σὲ κάποια στιγμή κάποις φορτισμένη, σὲ μιὰ ἀπὸ τὶς συναντήσεις τοῦ αὐτοκράτορος μὲ τὸν πατριάρχη στὴν Φλωρεντία, ὁ Δημήτριος ἐξέφρασε κάποια γνώμη ἐπὶ τοῦ θέματος τῆς ἐνώσεως, τὴν ὁποία διασφάζει ὁ μέγας ἐκκλησιάρχης: «...εἴπερ ἡρώτησέ με τις ἐὰν συμφέρῃ ἡμῖν ἡ ἔνωσις ἐν τοῖς ἐξωτερικοῖς τε καὶ κοσμικοῖς πράγμασιν, εἶπον ἂν ὅτι λυσιτελεῖ ὅσον εἰς τὰ πραγματικά.» Συρόπουλος, Θ΄, 25, 460-1. Ἐπιφυλάσσεται ὅμως ἐδῶ νὰ ἐκφράσει τὴν γνώμη του, ὁ Δημήτριος, «ἐν τοῖς ἐσωτερικοῖς τε καὶ ἐκκλησιαστικοῖς πράγμασιν».

ΚΕΦΑΛΑΙΟ Ε΄.

Δύο μεγάλες ευκαιρίες

Ὅσον καιρὸ οἱ ιεράρχες καὶ οἱ λόγιοι τοῦ Βυζαντίου ἀπουσίαζαν στὴν Δύση, ἀκολουθῶντας τὸν αὐτοκράτορα Ἰωάννη Η΄ καὶ τὸν ἀδελφὸ του, Δημήτριο, οἱ Ὀθωμανοὶ δὲν εἶχαν σχεδὸν καθόλου ἐνοχλήσει τὴν πρωτεύουσα. Βεβαίως τὴν Ἄνοιξη τοῦ 1438 ἔφθασαν εἰδήσεις στὴν Φερράρα πὼς ὁ σουλτάνος ἐτοίμαζε ἐπίθεση στὴν Βασιλεύουσα καὶ πὼς γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν συγκέντρωνε στρατεύματα.⁶⁰⁰ Τὸ μόνο ποὺ συνέβη τελικῶς ἦταν μία σχεδιασμένη ἐπίδειξη δύναμης τοῦ σουλτάνου μπροστὰ στὰ τείχη τῆς Πόλεως.⁶⁰¹ Ὅμως τὸ πιθανότερο ἦταν ὅτι οἱ φοβισμένοι κάτοικοι τῆς Κωνσταντινούπολης παρερμήνευσαν τὶς πολεμικὲς προετοιμασίες τοῦ Μούραντ II. γιὰ ἀκόμη μία στρατιωτικὴ ἐξόρμησή του σὲ ἄλλες περιοχὲς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου.⁶⁰²

Ἀπὸ τὸ 1421 καὶ τὴν ἐπεισοδιακὴ διαδοχὴ τοῦ Μέχμεντ I., τὴν ὁποία ἀκολούθησε τὸ 1422 ἡ πολιορκία τῆς Πόλης, εἶχε διαφανεῖ ἡ σκλήρυνση τῆς ἐπιθετικῆς στρατιωτικῆς πολιτικῆς τῶν Ὀθωμανῶν.⁶⁰³ Ἡ κατάκτηση τῆς Θεσσαλονίκης τὸ 1430 λειτούργησε ὡς ἓνας ἡχηρὸς κώδωνας κινδύνου καὶ πυροδότησε μιὰ σειρὰ ἀμυντικῶν καὶ ἐπιθετικῶν ἐνεργειῶν ὅσων ἐνιωθάν πὼς ἀπειλοῦνταν ἀπὸ τὴν ἐκ νέου κλιμακούμενη ὀθωμανικὴ ἐπιθετικότητα. Ἰδιαίτερα ἐνοχλημένοι ἦσαν οἱ Βενετοί, οἱ ὁποῖοι καὶ εἶχαν χάσει τὴν Θεσσαλονίκη, ἀλλὰ καὶ οἱ Οὐγγροι, ποὺ αἰσθάνονταν τὴν ἀπόλυτη κυριαρχία τους ἐπὶ τῶν παραδουναβίων χωρῶν νὰ ἀμφισβητεῖται σοβαρὰ πλέον ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ κατακτητικὴ φρενίτιδα.⁶⁰⁴ Πεδίον ἀντιπαράθεσης ἀπετέλεσε ἀρχικῶς ἡ Σερβία.⁶⁰⁵ Περὶ τὰ μέσα τῆς δεκαετίας τοῦ 1430 μιὰ πρώτη εἰσβολὴ τῶν Ὀθωμανῶν στὰ σερβικὰ ἐδάφη ὁδήγησε τὸν Σέρβο ἡγεμόνα Γεώργιο Μπράνκοβιτς

⁶⁰⁰ Συρόπουλος, Ε΄, 19, 272-5.

⁶⁰¹ Περὶ τῶν ἀντιδράσεων τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς ἀποδημίας τοῦ Ἰωάννου Η΄ στὴν Ἰταλία ἰδὲ Harris, *The End*, 136.

⁶⁰² Donald Nicol, *The Immortal Emperor*, University Press, Cambridge, 1992, 15-6.

⁶⁰³ Γενικῶς περὶ τῆς περιόδου αὐτῆς τῆς ὀθωμανικῆς ἱστορίας ἰδὲ Caroline Finkel, *Ὀθωμανικὴ Αυτοκρατορία 1300 - 1923*, μτφρ. Μ. Δελέγκος, ἐκδ. Διόπτρα, Ἀθήνα, 2007, 75-7. Ἐπίσης, Halil Inalcik, *Ἡ Ὀθωμανικὴ Αυτοκρατορία, Ἡ κλασικὴ περίοδος 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα, 1995, 43-4. Ἀλλὰ καὶ Mehmet Maksudoğlu, *Osmanlı History and Institutions*, Ensar, İstanbul, 2011, 133-5, γιὰ μιὰ ἀναφανδὸν φιλο-ὀθωμανικὴ ἐποψη.

⁶⁰⁴ Περὶ τῆς ὀξείας ἀντιπαλότητος καὶ τοῦ οὐγγρο-ὀθωμανικοῦ ἀνταγωνισμοῦ γιὰ τὴν τελικὴ κυριαρχία ἐπὶ τῶν βορείων ἐδαφῶν τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου, ἰδὲ J. Jefferson, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad, The Ottoman - Christian Conflict from 1438-1444*, History of War, 76, ἐκδ. Brill, Leiden, 2012.

⁶⁰⁵ Norman Itzkowitz, *Ὀθωμανικὴ Αυτοκρατορία καὶ Ἰσλαμικὴ Παράδοση*, μτφρ. Στ. Π. Παπαγεωργίου, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα, 2008, 72.

στην ύποτελεια και την δεκαεξάχρονη κόρη του Μάρα στο σουλτανικό χαρέμι. Τò 1438 ó Μούραντ II. εἰσέβαλε γιὰ δεύτερη φορὰ στὴν ὑποτελῆ Σερβία καὶ τò 1439 κατέλαβε τὸ ὄχυρò τῆς παραδουναβίου πόλεως Smederevo, πολὺ κοντὰ στὸ Βελιγράδι. Τὴν ἴδια περίοδο καὶ κινούμενος μὲ ταχύτητα ὁ Μούραντ II. κατέβηκε μὲ τμήμα τοῦ στρατοῦ του μέχρι τὴν σημερινὴ Ἡπειρο καὶ ἀπὸ ἐκεῖ κινήθηκε βόρεια πρὸς τὴν σημερινὴ Ἀλβανία, ὅπου ὁ παλαιὸς συμπολεμιστῆς του, Γεώργιος Καστριώτης, ἀνθίστατο ἥρωικὰ καὶ μὲ ἐπιτυχία στὸν ὀθωμανικὸ ἐπεκτατισμό. Ἐπειτα, ὁ σουλτάνος ἐπέστρεψε στὴν Σερβία γιὰ νὰ πολιορκήσῃ, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1440, τὸ ἴδιο τὸ Βελιγράδι.⁶⁰⁶

Ὅμως, τὴν ἴδια περίπου περίοδο προβλήματα σοβοῦσαν καὶ στὸ ἀνατολικὸ σύνορο τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Μιὰ πρώτη ἀλλὰ διαρκῇ ἐνόχληση προξενοῦσε στοὺς Ὀθωμανοὺς τὸ ἀνυπότακτο ἐμιράτο τοῦ Καραμάν (τουρ. Karaman). Ὡς δυνητικὴ ἀπειλὴ ἀκολουθοῦσε τὸ φιλόδοξο σουλτανάτο τῶν Μαμελούκων τῆς Αἰγύπτου,⁶⁰⁷ ποὺ ἐκτεινόταν ὥς τις Κιλίκιες Πύλες (σημ. Adana bölgəsi), ἐνῶ ὑπέφωσκε καὶ ἡ ἱστορικὴ ἀπειλὴ ποὺ συνιστοῦσε ἡ μακρινή, ἀλλὰ τεραστίων διαστάσεων καὶ δυνατοτήτων, αὐτοκρατορία τῶν Μογγόλων ὑπὸ τὸν διάδοχο τοῦ Τιμ-Οὔρ-Λένγκ, Σάχ Ρόχ. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, τὸ Βυζάντιο δὲν ἀποτελοῦσε φυσικὰ σοβαρὴ ἀπειλή, ἀλλὰ δὲν ἦταν καὶ ἐντελῶς ἀμελητέος παράγων μὲ τὴν πρωτεύουσά του νὰ βρίσκεται γεωγραφικὰ ἀκριβῶς στὴν καρδιὰ τῶν ὀθωμανικῶν κτήσεων, ἀλλὰ καὶ μὲ μακρὰ παράδοση ἐπιτυχημένων διπλωματικῶν μηχανορραφιῶν.

Οἱ ἴδιοι οἱ Βυζαντινοὶ φαινόταν πὼς κατ' ἀνάγκην πλέον ἀρκοῦνταν στὴν ἔστω προσωρινὴ ἡσυχία ποὺ ἀπελάμβαναν, ὅσο οἱ Ὀθωμανοὶ ἦσαν ἀπασχολημένοι σὲ ἄλλα μέτωπα. Οἱ πυρετώδεις, ὅμως, ἐνωτικὲς προσπάθειες μὲ τὴν Δυτικὴ Ἐκκλησία ἀποτελοῦσαν ἀσφαλῆ ἐνδειξὴ πὼς οἱ Βυζαντινοὶ δὲν εἶχαν ἀκόμη ἀποδεχθεῖ πλήρως τὴν φαινομενικὰ προδιαγεγραμμένη μοίρα τους. Ἐπίσης ἦταν σαφὲς πὼς, σὲ στιγμὴ ποὺ θὰ τοὺς φαινόταν κατάλληλη, δὲν θὰ δίσταζαν νὰ προσπαθήσουν νὰ προξενήσουν μιὰν ἀκόμη ἐνδοδυναστικὴ σύγκρουση ἀπογόνων τοῦ Ὁσμαν. Ἐνας ἐγγονὸς τοῦ σουλτάνου Μπέιαζιντ I. καὶ πιθανὸς διεκδικητῆς τοῦ ὀθωμανικοῦ θρόνου, ὁ Ὁρχάν, φαίνεται, ἄλλωστε, πὼς εἶχε ἤδη ζητήσῃ καὶ βρεῖ καταφύγιο στὴν αὐλὴ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτο-

⁶⁰⁶ John Freely, *The Grand Turk, Sultan Mehmet II – Conqueror of Constantinople, Master of an Empire and Lord of Two Seas*, ed. I.B.Tauris, 3rd ed., New York, 2010, 10.

⁶⁰⁷ Περὶ τῶν σχέσεων τῶν δύο αὐτῶν κρατῶν γενικῶς ἰδὲ τώρα Cihan Yüksel Muslu, *The Ottomans and the Mamluks, Imperial Diplomacy and Warfare in the Islamic World*, I. B. Tauris, London, 2014.

κράτορα. Οί Βυζαντινοί θα χρησιμοποιήσουν την παρουσία του ως μοχλό πίεσεως με-
χρι και τις παραμονές της άλωσης.

Όμως, τὸ ἴδιο τὸ Βυζάντιο εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει δικά του βαθιά, ἐσωτερικὰ προβλήματα. Ἡ ἐπιστροφή τῆς πολυπρόσωπης βυζαντινῆς ἀποστολῆς ἀπὸ τὴν Δύση εἶχε ἀφυπνίσει, ὅπως ἦταν ἀναμενόμενο, τὴν παλαιὰ σκληρὴ ἐνδο-ὀρθόδοξη ἔριδα μεταξὺ ἐνωτικῶν καὶ ἀνθενωτικῶν.⁶⁰⁸ Ὁ αὐτοκράτορας, οἱ ἱεράρχες καὶ λοιποὶ κληρικοί, καὶ γενικῶς ὅσοι εἶχαν μεταβεῖ στὴν Ἰταλία καὶ εἶχαν ὑπογράψει τὸν Ὅρο τῆς Ἐνώσεως, ἔγιναν ἀποδέκτες ἀρνητικῶν ἀντιδράσεων.⁶⁰⁹ Ὅσο οἱ ἡμέρες περνοῦσαν καὶ ὁ Ἐφέσου Μᾶρκος κήρυττε δημόσια τὴν σφοδρὴ του ἀντίθεση στὴν ἔνωση, τὴν ὁποίαν θεωροῦσε προῖον κρατικῆς ἔμπνευσης, ἐπέμβασης καὶ ἐπιβολῆς, ἀλλὰ καὶ πράξῃ προδοσίας τῶν δογμάτων τῆς ὀρθοδοξίας καὶ τῆς πατερικῆς παράδοσης τῆς Ἐκκλησίας, τὰ αἰσθήματα τῆς ἀνθενωτικῆς πλειοψηφίας μετατρέπονταν ἀπὸ ἔντονη ἀντίθεση σὲ ἐχθρότητα καὶ ἀπὸ καχυποψία σὲ ἀδελφικὸ μῖσος.⁶¹⁰ Τὴν ἴδια περίοδο ὁ Ἰωάννης Η΄ πενθοῦσε εἰλικρινὰ τὸν θάνατο τῆς συζύγου του⁶¹¹ καὶ εἶχε πάλι ἀσθενήσει.⁶¹² Μέχρι καὶ τὸν Ἀπρίλιο δὲν εἶχε καμία διάθεση νὰ ἀσχοληθεῖ μὲ ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα.⁶¹³ Τότε μόλις, φαίνεται πὼς συνειδητοποίησε ὅτι ἔπρεπε νὰ καλυφθεῖ ἐπιτέλους τὸ κενὸ στὴν ἡγεσία τῆς βυζαντινῆς Ἐκκλησίας καὶ ἄρχισε μεθοδεύσεις γιὰ τὴν ἀνάδειξη στὸν πατριαρχικὸ θρόνο προσωπικότητος φιλενωτικῆς.⁶¹⁴ Τελικῶς, κατάφερε νὰ ἐπιβάλλει τὸν Κυζίκου Μητροφάνη καὶ στίς 4 Μαΐου 1440 τὸν ἀνεκήρυξε ἐπίσημα οἰκουμενικὸ πατριάρχη στὰ ἀνάκτορα.⁶¹⁵ Τὴν ἴδια ἐκείνη μέρα ὁ Μᾶρκος Εὐγενικὸς ἐγκατέλειπε τὴν Πόλη καὶ κατέφυγε στὴν ἐπαρχία του, τὴν Ἔφεσο (τουρ. Selçuk), στὰ δυτικὰ παράλια τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε τότε τμῆμα τῆς ἐπικρατείας τοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους. Τὸ ἴδιο ἔπραξε καὶ ὁ Ἡρακλείας Ἀντώνιος, διαφεύγοντας στὴν δική του θρακῶ ἐπαρχία.⁶¹⁶ Παράλληλα,

⁶⁰⁸ Πρβλ. ἐνδεικτικῶς Ἀ. Ε. Βακαλοπούλου, *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ, Ἀρχές καὶ διαμόρφωσή του*, τ. Α΄, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 42007, 181-7.

⁶⁰⁹ Πρβλ. ἐνδεικτικῶς, Δούκας, XXXI. 9, 269-71, ἢ *Ἱστορία Πολιτικὴ*, 9, 16-20.

⁶¹⁰ Πρβλ. ἐνδεικτικῶς Ostrogorsky, *Ἱστορία*, 266-7, Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 561 καὶ Nicol, *Immortal Emperor*, 16-7.

⁶¹¹ Περὶ τοῦ «βασιλικοῦ πένθους» ἐν Βυζαντίῳ καὶ κυρίως κατὰ τοὺς τελευταίους αἰῶνες ἰδὲ Φ. Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν Βίος καὶ Πολιτισμός*, τ. Δ΄, 243-8.

⁶¹² Συρόπουλος, IB΄, 1 καὶ 4, 546-7 καὶ 548-9 ἀντιστοίχως. Ἀλλὰ καὶ *Ἐκθεσις Χρονικὴ*, 563, 7-8.

⁶¹³ Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁶¹⁴ Συρόπουλος, IB΄, 4-6, 548-55.

⁶¹⁵ Συρόπουλος, IB΄, 8, 554-5.

⁶¹⁶ Συρόπουλος, IB΄, 10, 556-7.

στην πρωτεύουσα, οί «χριστιανικότατοι» πιστοί «λίαν ἀηδῶς τὴν εὐλογίαν τοῦ πατριάρχου ἐδέχοντο» καί «ὕπεχώρουν ἵνα μὴ θεωρῶσι τὴν εὐλογίαν αὐτοῦ». ⁶¹⁷

Τὸ Καλοκαίρι τοῦ 1440 βρῆκε τὴν πόλη τοῦ Βυζαντίου μὲ ἓναν αὐτοκράτορα πενθοῦντα, μὲ νέο ἐνωτικὸ πατριάρχη, ὁ ὁποῖος περίμενε ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα νὰ ἐπιβάλει στοὺς ὑπηκόους του τὴν ἀποδοχὴ τῆς ἑνώσεως, καὶ μὲ τοὺς Βυζαντινοὺς, ἀφενὸς νὰ διχάζονται λόγῳ τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ ζητήματος, ἀφετέρου νὰ παρακολουθοῦν παθητικὰ τὶς στρατιωτικὰς ἐξελίξεις στὶς βόρειες περιοχὰς τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου. Ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1440 οἱ Ὀθωμανοὶ εἶχαν θέσει σὲ πολιορκία τὸ ἴδιο τὸ Βελιγράδι, ⁶¹⁸ πόλη κλειδί γιὰ τὴν περαιτέρω ἐπέκταση τοῦ κράτους τοὺς πρὸς τὴν Οὐγγαρία. Ἐπειτα, συνέχισαν μὲ ἐπιδρομὰς στὴν πέραν τοῦ Δουνάβεως Τρανσυλβανία. Παράλληλα καὶ ταυτόχρονα ἀξίζει νὰ ἐπισημανθεῖ ἐδῶ πὼς καὶ οἱ τρεῖς γυιοὶ τοῦ Μανουὴλ Β΄, ποὺ παρέμεναν στὴν Κωνσταντινούπολη, εἶχαν καθένας τὰ προβλήματα του. Ὁ Ἰωάννης Η΄ ἀπεῖχε οὐσιαστικὰ ἀπὸ τὴν διοίκηση. Ὁ Κωνσταντῖνος παρέμενε στὴν Βασιλεύουσα ⁶¹⁹ προφανῶς ἀναπληρώνοντας ἀκόμη τὸν ἀπρόθυμο αὐτοκράτορα, ἐνῶ ὁ Δημήτριος φαίνεται πὼς παρὰ τὸ πένθος του σχεδίαζε ἤδη τὶς ἐπόμενες κινήσεις του.

Θεωρῶ πιθανὸ πὼς ὁ δεσπότης, ἔχοντας ἐπιδείξει συνετὴ συμπεριφορὰ κατὰ τὰ δύο ἔτη τῆς ἀποδημίας του στὴν Ἰταλία, ἐναρμονιζόμενος συνήθως μὲ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ αὐτοκράτορος, ἀλλὰ καὶ ἔχοντας ἀποκτήσει σημαντικὰ ἠθικὰ ἐρείσματα στὴν λαϊκὴ συνείδηση καὶ ὄντας σὲ ἡλικία ὥριμη γιὰ τὴν ἐποχὴ – 33 περίπου ἐτῶν τὸ 1440, θὰ πρέπει νὰ ζήτησε φορτικά, σχεδὸν νὰ ἀπαίτησε, ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η΄, ἐν εἵδει ἀναγνωρίσεως τῆς ὡς τότε θετικῆς του συμβολῆς στὰ δημόσια πράγματα, τὴν διοικητικὴ του χειραφέτηση, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα. Αὐτὸ δὲν μποροῦσε νὰ γίνῃ παρὰ μόνον διὰ τῆς ἐκχωρήσεως στοῦ πρόσωπό του τῆς διοικήσεως ἐνὸς σημαντικοῦ τμήματος τοῦ κράτους. ⁶²⁰ Ἀντίστοιχες συζητήσεις εἶναι λογικὸ νὰ εἰκάσουμε πὼς γίνονταν ἐκ παραλλήλου καὶ μὲ τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο, τοῦ ὁποῖου τὸ ἐνδιαφέρον θὰ πρέπει, τοῦλάχιστον σὲ ἐκείνη τὴν συγκυρία, νὰ ἦταν ἐστραμμένον περισσότερο στὸν Μορέα καὶ ὄχι στὴν Μεσημβρία, τῆς ὁποίας παλαιότερα εἶχε διατελέσει δεσπότης. ⁶²¹ Ἐτσι, θὰ

⁶¹⁷ Συρόπουλος, IB΄, 8, 554-7.

⁶¹⁸ Norman Itzkowitz, ὁ.ἀ. .

⁶¹⁹ Nicol, *Immortal Emperor*, 17.

⁶²⁰ J.W. Barker, "The problem of appanages in Byzantium during the Palaiologan period", *Byzantina* 3 (1971), 103-22.

⁶²¹ Ἀπὸ μία ἀποστροφὴ τοῦ Σφραντζῆ καθίσταται σαφὲς πὼς ὁ Κωνσταντῖνος ὑπῆρξε κάποτε δεσπότης Μεσημβρίας (καὶ Σηλυβρίας). «...αὐτὸς δὲ πάλιν (ἐνν. ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος) ἐλθὼν εἰς τὴν Πόλιν ἔχη τὴν Σηλυμβρίαν καὶ τὸν πρόωγον τόπον αὐτοῦ τὴν Μεσέμβριαν...» Σφραντζῆς, XXV, 1, 90. Πρβλ. καὶ I. K. Βογιατζίδου, «Νέα πηγὴ βυζαντινῆς ἱστορίας (1437 - 1450)», *NE* XVIII (1924), 78. Ὡστε, μπο-

πρέπει να δεχθούμε ως λογική την υπόθεση ότι, το πιθανότερο πριν το τέλος του 1440, συμφωνήθηκε μεταξύ αδελφών ή επιστροφή του Κωνσταντίνου στον Μορέα⁶²² και ή εκχώρηση της διοικήσεως των θρακικών περιοχών του κράτους, με έδρα την Μεσημβρία, στον δεσπότη Δημήτριο.⁶²³ Φαίνεται πως στην πράξη ή διοίκηση των θρακικών και ευρωπαϊκών παρευξείνων κτήσεων του βυζαντινού κράτους⁶²⁴ ανετίθετο εν συνόλω σε έναν δεσπότη κάθε φορά. Έτσι τουλάχιστον φαίνεται πως είχε συμβεί στην περίπτωση του δεσπότη Κωνσταντίνου, όταν ανέλαβε τις περιοχές αυτές κατά την διάρκεια της αποδημίας του Ιωάννου Η' και του Δημητρίου στην Ιταλία (1437 - 1440),⁶²⁵ καί, λογικά, έτσι θα συνέβη και στην περίπτωση της συμφωνίας με τον Δημήτριο τώρα.

Είναι ανάγκη να σημειώσουμε ότι ο Jonathan Harris⁶²⁶ εικάζει, αντίθετα, πως ή διοίκηση της Μεσημβρίας παραχωρήθηκε οικειοθελώς από τον Ιωάννη Η' στον Δημήτριο, ως μία φιλική κίνηση, έντεταγμένη σε κάποιου είδους μεθοδευμένη προσπάθεια του πρώτου να προσεγγίσει τον δεύτερο. Η σχέση όμως των δύο αδελφών, όπως

ροῦμε πλέον να διευκρινίσουμε ότι κάποια στιγμή, πριν την αναχώρηση του Ιωάννου Η' για την Ιταλία και την Κεντρική Ευρώπη, το φθινόπωρο του 1423, ο Κωνσταντίνος ανακηρύχθηκε - ίσως από τον ίδιο τον Μανουήλ Β' - δεσπότης Μεσημβρίας (Το 1425, αναφέρει ο Nicol, *Immortal Emperor*, 7). Τον τίτλο αυτόν τυπικά κράτησε ο Κωνσταντίνος και μετά την μετάβασή του, το 1427, στον Μορέα, μαζί με τον Ιωάννη Η'. Δεσπότης Μορέως αναγνωρίζεται επισήμως ο Κωνσταντίνος μόνον κατόπιν κάποιου ήμειπίσιμου διακανονισμού μεταξύ των τριών Παλαιολόγων που βρίσκονταν τότε στον Μορέα, το έτος 1432 (Runciman, *Μυστράς*, 90). Το 1437 προσκαλείται από τον Ιωάννη Η' να αναλάβει καθήκοντα τοποτηρητού του βυζαντινού θρόνου και είναι ένδεχομένο τότε τύποις να έλαβε και πάλι τον τίτλο του δεσπότης Μεσημβρίας. Τον τίτλο του είναι βέβαιον πως de facto τον χάνει μετά την μετάβαση του Δημητρίου στην Μεσημβρία το 1441.

⁶²² Ο Κωνσταντίνος ωστόσο θα παρατείνει ακόμη την αναχώρησή του για τον Μορέα. Σχετικώς ιδε Nicol, *Immortal Emperor*, 17 κ.εξ.

⁶²³ Πράγματι γραπτή συμφωνία παραχωρήσεως της διοικήσεως της Μεσημβρίας στον Δημήτριο μαρτυρείται, χωρίς να εντοπίζεται χρονικά, από τον Σχολάριο εν «Εκ προτροπής της ιερᾶς συνάξεως και των του πατρίου και αληθοῦς δόγματος αντιποιοιμένων», Π.Π., τ. Β', 57, 16-17: «...και τὰς πόλεις ἐκείνας (Μεσημβρίαν και λοιπὰς ἐνν.) παραδιδόναι (Δημητρίῳ ἐνν.)· γραφὴ γὰρ πάλαι ἐδέδοντο » Φρονῶ πως πιθανότερη χρονική συγκυρία για την διαφαινόμενη γραπτή παραχώρηση της Μεσημβρίας στον Δημήτριο είναι ακριβώς ή περίοδος μετά την επάνοδό του από την Ιταλία και πριν την αναχώρησή του για την ίδια την Μεσημβρία. Πρβλ. και Ι. Κ. Βογιατζίδης, «Νέα πηγή», 77-8.

⁶²⁴ Ός τέτοιες περιοχές, περί τὰ μέσα του ιε' αἰῶνος, θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσουμε περισσότερο ὀχρὲς πόλεις ὅπως τὴν Μεσημβρία (σημ. Nesebar) καὶ ἐνδεχομένως τὴν Ἀγχίαλο (σημ. Pomorie) ἢ τὴν Σωζόπολη (σημ. Sozopol) στὶς εὐρωπαϊκὲς ἀκτὲς τῆς Μαύρης Θάλασσας στὴν σημερινὴ Βουλγαρία, ἀλλὰ καὶ τὴν Δέρκο (τουρ. Durusu) στὶς εὐξείνιες ἀκτὲς τῆς σημερινῆς εὐρωπαϊκῆς Τουρκίας, καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν Σηλυβρία (τουρ. Silivri) στὶς θρακικὲς ἀκτὲς τῆς Μαρμαρίδος. Ἐπὶ τοῦ θέματος ιδε τὴν λεπτομερὴ ἐργασία τοῦ Α. Βακαλοπούλου, «Les limites de l' Empire byzantin depuis la fin du XIVe siècle jusqu'à la chute (1453)», BZ 55 (1962), 56-65.

⁶²⁵ Σύμφωνα με μία διατύπωση του Σφραντζή, ο Κωνσταντίνος διοικούσε «...ἅπαντα τὸν τόπον, [...] τὴν Σηλυβρίαν καὶ [...] τὴν Μεσεμβρίαν καὶ τὰ ἄλλα (ἐνν. μέρη) ἕως τῆς Δέρκου», Σφραντζής, XXV, 1, 90.

⁶²⁶ Harris, *The End*, 162. Είναι ἀλήθεια πως πρὸς τὴν ἴδια κατεύθυνση, ὅχι τόσο τοῦ φιλικοῦ διακανονισμοῦ, ὅσο τοῦ συμβιβασμοῦ, κινήθηκε παλαιότερα καὶ ὁ δικός μας, Ι. Κ. Βογιατζίδης, ἐν «Νέα πηγή», 77-8. Ὡστόσο ὁ Βογιατζίδης συγγέει κάποτε τὰ γεγονότα. Γιὰ παράδειγμα στὶς ἴδιες σελίδες ποὺ παραπέμπω ἐδῶ ἀναφέρει ὡς ὀρθὴ τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Δημήτριος ἐπέστρεψε στὴν Κωνσταντινούπολη ἀπὸ τὴν Ιταλία πρὶν τὸν αὐτοκράτορα.

τὴν μελετήσαμε ὥς τώρα, δὲν νομίζω ὅτι ἐπιτρέπει νὰ προσχωρήσουμε στὴν ἄποψη αὐτή. Ἀπὸ τὴν μελέτη τῶν πηγῶν καθίσταται προφανὴς ὁ συνεχῶς ὑποτιμητικὸς, καὶ καθόλου φιλικὸς, τρόπος ἀντιμετώπισεως τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα. Κάποτε μάλιστα δίδεται ἡ ἐντύπωση πὼς ὁ Ἰωάννης Η΄ παρουσίαζε κάτι σὰν σύμπτωμα κοινωνικῆς δυσανεξίας κάθε φορὰ πού θὰ ἔπρεπε νὰ συνυπάρξει στὸν ἴδιο χώρο μὲ τὸν μικρότερο ἀδελφὸ του. Κατὰ τὴν γνώμη μου, ὁ Ἰωάννης Η΄ δὲν ἔπαυσε ἴσως ποτὲ νὰ εἶναι καχύποπτος ἀπέναντι στὸν Δημήτριο.⁶²⁷ Ἡ ἐπίσημη συμφωνία του στὴν ἐκχώρηση τῆς Μεσημβρίας στὸν Δημήτριο πρέπει νὰ θεωρήσουμε πὼς ἐκμαιεύθηκε ἔξυπνα ἀπὸ τὸν Δημήτριο. Κύριος λόγος πιστεύω πὼς ἦταν ἡ κακὴ ψυχολογία τοῦ πενθοῦντος αὐτοκράτορος. Γεγονὸς πού ὅπωςδήποτε ἔκαμπε τὶς ἀντιστάσεις του. Σημαντικὸ ὅμως ρόλο πρέπει νὰ ἔπαιξε καὶ ἡ σὲ γενικὲς γραμμὲς συνετὴ καὶ μετριοπαθὴς πολιτεία τοῦ Δημητρίου τόσο στὴν Ἰταλία, ὅσο καὶ στὴν Κωνσταντινούπολη, ὅπως πιστεύω, μετὰ τὴν ἐπιστροφή τῆς βυζαντινῆς ἀποστολῆς. Δὲν ἔχομε ἄλλωστε μαρτυρίες περὶ τοῦ ἀντιθέτου. Ἐπίσης, οἱ πιθανὲς παράλληλες διαπραγματεύσεις μὲ τὸν Κωνσταντῖνο γιὰ τὴν ἐπιστροφή του στὸν Μορέα λειτούργησαν καὶ ἐκεῖνες ὑπὲρ τοῦ Δημητρίου. Τὸ δίκαιον⁶²⁸ ἐπέβαλλε ἴση ἀντιμετώπιση τῶν δύο δεσποτῶν ἀπὸ τὸν αὐτοκράτορα καὶ εἶναι βέβαιον πὼς ἐνδεχομένη ξεκάθαρη ἄρνηση ἱκανοποίησης μόνον τοῦ αἰτήματος τοῦ Δημητρίου θὰ ἀποτελοῦσε ὅπωςδήποτε σκάνδαλο. Ἄλλωστε, ὁ Ἰωάννης Η΄ ἴσως πίστευε πὼς, ὅπως εἶχε πράξει στὴν Ἰταλία,⁶²⁹ ὅμοια θὰ μπορούσε καὶ πάλι νὰ ἐλέγξει τὸν Δημήτριο. Ἰσως μάλιστα νὰ εὑρίσκε καὶ τρόπο κατάλληλο, ὥστε ἐμμέσως νὰ τοῦ ἐπιβάλλει τὴν παράταση τῆς παραμονῆς του στὴν πρωτεύουσα καὶ τὴν ἐπ' ἀόριστον ἀναβολὴ τῆς μετάβασής του στὴν Μεσημβρία.

Παρὰ ταῦτα, περὶ τὰ τέλη τοῦ 1440 μὲ ἀρχὲς τοῦ 1441, ὁ Δημήτριος κατάφερε νὰ ἀναχωρήσει γιὰ τὴν Μεσημβρία (σημ. Nesebar)⁶³⁰ τῆς Μαύρης Θάλασσας. Ἀπὸ τὴν

⁶²⁷ Πρβλ. καὶ τῆς Nevra Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, 140-1.

⁶²⁸ Περὶ τῆς ἐννοίας τοῦ *θείου νόμου* εἰς τὸν ὁποῖον ὑπόκειται ὁ ἐκάστοτε Βυζαντινὸς αὐτοκράτωρ, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐννοίας τοῦ *κοινοῦ περὶ δικαίου αἰσθήματος*, τὸ ὁποῖον ὀφείλει νὰ ὑπηρετεῖ καὶ νὰ ἱκανοποιεῖ ὁ *δίκαιος* μονάρχης, ἰδὲ ἐξαιρετικὴ διατύπωση τοῦ Δ. Α. Ζακυθνοῦ, ἐν *Βυζαντινῇ Ἱστορίᾳ 324 – 1071*, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθῆναι, 1999, 291-3. Πρβλ. ἐπίσης πιὸ συγκεκριμένα γιὰ τὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε, Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς*, 189-92.

⁶²⁹ Ἐκεῖ ὁ Ἰωάννης Η΄, *οἰκονομία βασιλική* χρώμενος, εἶχε δώσει ὑποσχέσεις στὸν Δημήτριο, τὶς ὁποῖες προκειμένου νὰ μὴν τὶς τηρήσει σκηνοθέτησε ἕνα ὁλόκληρο ἐπεισόδιο μὲ πρωταγωνιστὲς κάποιους καρδινάλιους. Τελικῶς διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ εἶχε καταφέρει νὰ ἀναβληθεῖ ἡ ἀναχώρηση τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τὴν Φλωρεντία. Συρόπουλος, Θ΄, 25, 460-1.

⁶³⁰ Περὶ τῆς Μεσημβρίας ἰδὲ Μ. Κωνσταντινίδου, *Ἡ Μεσημβρία τοῦ Εὐξείνου*, ἐπιμ. Γ. Α. Μέγα, Ἀθῆναι, 1945, τ. Α΄: *Ἱστορία*. Γενικῶς γιὰ τοὺς Μέσους Χρόνους, 27-48 καὶ εἰδικῶς γιὰ τὴν περίοδο διοικήσεως

διατύπωση της εΐδησης⁶³¹ καθίσταται βέβαιον πώς ὁ Δημήτριος οὔτε διέφυγε ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, οὔτε ἀνεχώρησε λάθρα. Στὴν πραγματικότητα δὲν ὑπῆρχε κάποιος λόγος νὰ ἐκδοθεῖ ἐπίσημη ἀπαγόρευση ἐξόδου τοῦ ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη. Ὁ ἴδιος θὰ πρέπει νὰ θεώρησε πὼς μὲ τὴν συμφωνία γιὰ τὴν ἐκχώρηση τῆς Μεσημβρίας σὲ ἐκεῖνον εἶχε κατ' οὐσίαν δοθεῖ καὶ ἡ ἄδεια γιὰ πιθανὴ ἀναχώρησή του γιὰ τὴν ἔδρα τῶν νέων περιοχῶν διοίκησής του. Καὶ ἔτσι νὰ μὴν ἦταν, ὅμως, γνώριζε ἀσφαλῶς πὼς κανεὶς δὲν νομιμοποιεῖτο νὰ τὸν ἐμποδίσει. Σὲ κάθε περίπτωση πάντως ἡ ἀναχώρηση τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα θὰ πρέπει νὰ θεωρηθεῖ ὡς γεγονὸς μᾶλλον μὴ ἀναμενόμενο ἀπὸ τὴν αὐλή. Θὰ πρέπει νὰ φανταστοῦμε πὼς πιθανότατα ἡ κυβέρνηση αἰφνιδιάστηκε, ἐνῶ τὸ ἴδιο τὸ γεγονὸς θὰ ἀπετέλεσε σίγουρα καὶ ἀφορμὴ γιὰ ἀκόμη περισσότερες καχύποτες σκέψεις ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ αὐτοκράτορος.

Ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος, πάντως, καταφεύγοντας στὴν ὀχυρὴ Μεσημβρία, αἰσθάνθηκε σίγουρα γιὰ πρώτη φορὰ πραγματικὸς κύριος τοῦ ἑαυτοῦ του. Πρέπει νὰ θεωρήσουμε βέβαιον πὼς στὴν παρευξείνια βυζαντινὴ πόλη τονώθηκε ἡ αὐτοπεποιθήσή του. Βρισκόταν ἄρκετὰ μακριὰ ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του, Ἰωάννη Η' καὶ Κωνσταντῖνο, τὰ σχέδιά τους,⁶³² καθὼς καὶ ἀπὸ τὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ καὶ τὴν γενικότερη ἀτμόσφαιρα τῆς πρωτεύουσας.⁶³³ Ἦδη τὸν προηγούμενο καιρὸ, καὶ ἰδίως μετὰ τὴν ἐπιστροφή του ἀπὸ τὶς ἐργασίες τῆς ἐνωτικῆς συνόδου, θὰ πρέπει νὰ εἶχε ἄρκετὲς εὐκαιρίες γιὰ νὰ ἀντιληφθεῖ τὴν εὐνοία τῶν ἀπλῶν ἀνθρώπων καὶ τῶν κληρικῶν πρὸς τὸ προσωπὸ του. Ἐπιπροσθέτως, μοῦ εἶναι ἀδύνατο νὰ πιστεύσω πὼς, στὴν Ἰταλία καὶ κυρίως κατὰ τὸ ταξίδι τῆς ἐπιστροφῆς στὴν Ἀνατολή, δὲν μετεῖχε πολιτικῶν καὶ φιλο-

ἀπὸ τὸν Δημήτριο, 46-7. Ἐπίσης γιὰ μιὰ πιὸ σύγχρονη προσέγγιση V. Gjuzev, "Die mittelalterliche Stadt Mesembria (Nesebâr) im 6.-15. Jh.", *Bulgarian Historical Review* 6.1 (1978), 50-9.

⁶³¹ Ὁ Συρόπουλος ἀναφέρεται στὸ γεγονὸς μεταχειριζόμενος τὴν λέξη *ἀποδημία*: «... ἡ ἐντεῦθεν ἀποδημία τοῦ δεσπότη κῆρ Δημητρίου...», Συρόπουλος, IB', 17, 568-9. Δὲν θὰ πρέπει φυσικὰ νὰ ἐρμηνευθεῖ ἡ λέξη *ἀποδημία* ὡς φυγή. Τέτοιο περιεχόμενο ἔχει ἡ φράση «*λαθραία ἐξέλευσις*», τῆς ὁποίας μετέρχεται ὁ Συρόπουλος ἕναν στίχο πρὶν, ἀναφερόμενος ὅμως σὲ ἄλλη περίπτωση. Ἄρα ὁ Δημήτριος ἐξῆλθε τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὴν δεδομένη στιγμή, πιθανότατα ὅχι ἐν γνώσει τοῦ Ἰωάννου Η', ἔχοντας ὅμως ἕνα τέτοιο νόμιμο δικαίωμα, τοῦλάχιστον τύποις.

⁶³² Πρβλ. ὅπως ἐνδεικτικῶς «... ἐλθὼν εἰς τὴν Πόλιν (ἐνν. ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος) ἔχῃ τὴν Σηλοβρίαν... εἰς ἐλπίδα εἶναι τῆς βασιλείας, ὡς ἡγάπα ὁ βασιλεὺς (Ἰωάννης Η' ἐνν.), ἐκεῖσε ἐδρισκόμενον.», Σφραντζῆς, XXV, 1, 90.

⁶³³ Περὶ τῆς νοσηρᾶς ἀτμοσφαιρᾶς καὶ ψυχολογίας ποὺ ἐπικρατοῦσε στὴν αὐτοκρατορικὴ αὐλὴ καὶ τὴν κοινωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως στοὺς χρόνους πρὶν τὴν ἄλωση ἰδὲ ἐνδεικτικῶς Κιουσσοπούλου, *Βασιλεὺς*, 102-7, Angold, *Η ἀλωση*, 72 καὶ 92, ἀλλὰ καὶ D. M. Nicol, *Τὸ Τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, μτφρ. Μ. Μπλέτας, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα, 1997, 155-6.

σοφικῶν συζητήσεων με τὸν Πλήθωνα περισσότερο,⁶³⁴ ἀλλὰ καὶ με τὸν Σχολάριο.⁶³⁵ Ἐκεῖνες οἱ συζητήσεις ἤσκησαν ἀσφαλῶς ἰσχυρὴ ῥοπή τόσο στὴν διαμόρφωση καὶ ἐμπέδωση κάποιων σημαντικῶν πολιτικῶν ιδεῶν, ὅσο, ὅμως, καὶ στὴν παγίωση συγκεκριμένων προσωπικῶν φιλοδοξιῶν τοῦ πορφυρογέννητου δεσπότη. Θὰ πρέπει κάποια δεδομένη στιγμή νὰ ἄρχισε νὰ θεωρεῖ τὸν ἑαυτό του φύσει καὶ θέσει ὑπεύθυνο γιὰ τὴν πολιτικὴ ἔκφραση τῆς ξεκάθαρα πλειοψηφικῆς ἀνθενωτικῆς πλευρᾶς τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας.

Μακριὰ ἀπὸ τὸ ἐπίσημο κέντρο τοῦ κράτους, εἶχε γιὰ πρώτη φορὰ τὴν εὐκαιρία νὰ ἀσκήσει πραγματικὴ διοίκηση, νὰ ἀναμετρηθεῖ με τὰ προβλήματα καὶ νὰ ἀποδείξει τὴν ἀξία του. Δὲν διαθέτομε φυσικὰ λεπτομέρειες γιὰ τὰ προβλήματα ποὺ θὰ ἀντιμετώπισε ὁ Δημήτριος ὡς διοικητὴς τῆς Μεσημβρίας, οὔτε μαρτυροῦνται οἱ λύσεις τίς ὁποῖες πιθανῶς ἐπέβαλε. Ὅμως γιὰ τίς διοικητικές του ἱκανότητες γενικὰ ἢ, πιὸ σωστά, γιὰ τὸν ἀντίκτυπο ποὺ εἶχε ἡ διοίκησή του στοὺς κατοίκους τόσο τῆς Μεσημβρίας καὶ τῶν ὑπολοίπων ὑπὸ τὴν εὐθύνη του περιοχῶν, ὅσο ὅμως καὶ ἄλλων περιοχῶν ποὺ ἀργότερα κλήθηκε νὰ διοικήσει, διαθέτομε τὴν μεροληπτικὴ ἔστω μαρτυρία τοῦ Γενναδίου:

«... τῶν πρὸς ἡμῖν παραλίῳ τοῦ Πόντου ἡρξας οὕτω καλῶς τε καὶ εὖ, ὥστε τοὺς ταύτη οἰκοῦντας καὶ νῦν ἔτι (1450) τὸ σὸν βοᾶν ὄνομα καὶ ὑπ' οὐδενὸς ἄρχεσθαι βουλευθῆναι ἂν ἡ σοῦ, εἴπερ οἶόν τε ἦν, ὥσπερ, καὶ ὅτε ὑπὸ τοῦ νῦν βασιλέως (Κωνσταντίνου ΙΑ' ἐνν.) ἐκυβερνῶντο, οὐδέποτε ἐδόκει αὐτοῖς εὐτυχέστερον τοῦδε συμβεβηκέναι.»⁶³⁶

Ὅσο καὶ ἂν πρόκειται περὶ συνήθους ὑπερβολῆς, φιλοφρονήσεως ἢ ῥητορικῆς κοινοτυπίας, δὲν παύει νὰ ἀποτελεῖ μία σημαντικὴ μαρτυρία.⁶³⁷ Ἄν οἱ πληροφορίες

⁶³⁴ Περί τῆς πολιτικῆς σκέψεως τοῦ Πλήθωνος ἐνδεικτικῶς ἰδὲ Β. Ν. Τατάκη, *Ἡ Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*, μτφρ. Εὐά Κ. Καλπουρτζή, ἐπ. Λ. Γ. Μπενάκης, ἐκδ. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Ἀθήνα, 1977, 267-9.

⁶³⁵ Περί τῶν πολιτικῶν στοιχείων στὴν σκέψη τοῦ Σχολαρίου ἰδὲ Marie - Hélène Blanchet, *Georges Gennadios Scholarios (vers 1400 - vers 1472): un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'Empire byzantin*, Paris, 2008.

⁶³⁶ Γεννάδιος - Γεώργιος Σχολάριος, «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως καὶ τῶν τοῦ πατρίου καὶ ἀληθοῦς δόγματος ἀντιποιοιμένων», *Π.Π.*, τ. Β', 53, 28-32.

⁶³⁷ Τὴν ἐνθουσιώδη αὐτὴ καταγραφὴ συμπληρώνουν καὶ δύο ἀκόμη, ἴσως ἐξίσου μεροληπτικῆς, ῥητορικῆς μαρτυρίες. Μία προγενέστερη, ὁ προσφωνηματικὸς λόγος κάποιου ἀταύτιστου Ἰωσήφ, ὁ ὁποῖος πρέπει νὰ ἐκφωνήθηκε στὰ χρόνια περὶ τὸ 1428, καὶ ὅπου διαβάζουμε «Καὶ πρῶτον μὲν ἀδικίαν τε καὶ ἀταξίαν ἐκ μέσου πεποίηκας, τοὺς δὲ ταύτης ἐργάτας παρήνεις σοῖς ἐργοῖς τῆς πλεονεξίας ἀπέχεσθαι ὅσοι μὴ τελέως ἀπαλλαγέντες ἦσαν...», (Ἰωσήφ [Ἀνωνύμου], «Προσφωνηματικός...», *ΠΠ*, τ. Δ', 214, 6-8), ἐνῶ στὴν ἴδια σελίδα ἀκολουθοῦν οἱ κλασσικὲς παρομοιώσεις τοῦ δεσπότη - διοικητοῦ ὡς ἀρίστου ἱατροῦ (214, 8-12) καὶ ὡς κυβερνήτου νηὸς (214, 12-16). Τέλος δὲ καὶ ἡ σύγκρισή του με τὸν ἰδανικὸ κυβερνήτη τὸν Περικλῆ τὸν Ἀθηναῖο (214, 16-24). Ἡ δὲ μεταγενέστερη εἶναι ἓνα βραχὺ ἐγκωμιαστικὸ

αὐτὲς εἶναι ἀξιόπιστες, καθίσταται σαφὲς πὺς ὁ Δημήτριος, μὲ τονωμένη πλέον τὴν αὐτοπεποίθησή του, ἀναγνώριζε ὅλο καὶ περισσότερο στὸν ἀδελφὸ του, Ἰωάννη Η΄, ἓναν ἄνθρωπο μεγάλων καὶ πολλῶν λόγων καὶ ὁραματισμῶν,⁶³⁸ χωρὶς ὅμως οὐσιαστικὸ πρακτικὸ ἀντίκρουσμα. Ὁ Δημήτριος συνειδητοποιοῦσε σίγουρα τὴν καταστροφικὴ πορεία τῆς αὐτοκρατορίας καὶ προβληματιζόταν σοβαρά. Ὡς μόνη ἐνδεδειγμένη ἀντίδρασή του ἔβλεπε τὴν ἐνεργὸ ἀνάμειξη στὴν ἀπέλπιδα προσπάθεια γιὰ διάσωση καὶ ἐπιβίωση τοῦ κράτους. Ἡ λύση, κατὰ τὴν γνώμη του, θὰ ἦταν νὰ ἀναλάβει ἐκεῖνος τὰ ἡνία. Νὰ ἀπαλλάξει τὴν αὐτοκρατορία ἀπὸ τοὺς ἐπικινδύνων ἀπόψεων ἀδελφούς του καὶ νὰ τὴν ὁδηγήσει μὲ ἀσφάλεια, ὅπως ὁ πατέρας του, Μανουὴλ Β΄, ἢ ὁ προπάππος του, Ἰωάννης Στ΄, στὸ μέλλον, ἐγκαινιάζοντας μία νέα περίοδο, ἐμπιστοσύνης, φιλίας καὶ συνεργασίας μὲ τὸν ἰσχυρὸ ὀθωμανικὸ παράγοντα.⁶³⁹

Ἔχομε, δηλαδή, ἐδῶ, κατὰ τὴν γνώμη μου, ἓναν γνήσιο ἐκφραστή τῆς μίας ἐκ τῶν δύο προτεινομένων λύσεων στὸ βυζαντινὸ καὶ νεοελληνικὸ δίλημμα ἐν ᾧ τῆς ὁρμῆς τῶν Ὀθωμανῶν. Ὁ Δημήτριος, δειλὰ στὴν ἀρχή, καθαρῶτερα ἔπειτα, ὑπῆρξε πολέμιος τῆς ἐκζήτησης βοήθειας ἀπὸ τὴν Δύση διὰ τῆς ὑποταγῆς τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας στὴν Δυτικὴ. Ἦσως πίστευε στὴν ἐσωτερικὴ δύναμη τῶν Βυζαντινῶν ποὺ πῆγαζε ἀπὸ τὴν μακρὰ παράδοση τοῦ κράτους τους. Μέχρις ὅτου ὅμως ἀφυπνισθεῖ καταλλήλως ἡ βυζαντινὴ ψυχὴ, ἦταν ἀνάγκη νὰ ὑπάρξει διπλωματικὴ καταλλαγὴ καὶ συμφιλίωση μὲ τὸν ἰσχυρὸ καὶ ὁρμητικὸ ἀντίπαλο. Ἄν δεχθοῦμε ὅτι αὐτὲς περίπου ἦσαν οἱ πολιτικὲς ἀντιλήψεις τοῦ δεσπότη Δημητρίου περὶ τὸ 1440 - 1441, εὐκόλα μποροῦμε νὰ τὸν φανταστοῦμε νὰ σχεδιάζει τὴν ὑλοποίησή τους.

Πρῶτο μέλημά του ἦταν ἀσφαλῶς νὰ διασφαλίσαι τὴν ἰσχυροποίησι τῆς δυναστικῆς του θέσης διὰ τῆς ἀποκτήσεως ἀπογόνων. Ἦταν ἓνας ἄμεσος τρόπος νὰ βελτιώσει σημαντικὰ τὴν θέση του ἔναντι τῶν ἄλλων ἀδελφῶν του, Ἰωάννη Η΄ καὶ

προσφώνημα, τὸ ὁποῖον φαίνεται νὰ συνθέτει ὁ Ἰωάννης Δοκιανὸς ἐκ προσώπου τῆς ἀθηναιοπούλας, δηλαδή τῆς Ἑλένης Παλαιολογίνας, τῆς κόρης τοῦ Δημητρίου καὶ τῆς Θεοδώρας Ἀσανίνας. Στὸ κείμενο αὐτό, ποὺ γράφηκε ὅταν ὁ Δημήτριος ἦταν πλέον δεσπότης Μυστρᾶ, συναντοῦμε καὶ πάλι, μὲ διαφορετικὴ διατύπωση, λόγους ἐπαινετικούς γιὰ τὶς διοικητικὲς του ικανότητες: «Σοὶ προσηκόντως μάλα τὸ ἄρχειν ὑπὸ τῆς τοῦ δημιουργοῦ προνοίας δεδορήται. Σοὶ καὶ βασιλεύειν εἴπερ τῷ προσήκει περιφανῶς καὶ λαὸν ἐξουσιάζειν τὸν ὑπερούσιον, ἅτε καὶ ἐκόντα καὶ ποθοῦντα παρὰ τῆς σῆς ἄρχεσθαι γαληνότητος.» (ΠΠ, τ. 1, 239, 12 κ. ἐξ.). Φυσικὰ δὲν θὰ πρέπει σὲ καμμία περίπτωση νὰ μᾶς διαφεύγει ὅτι τέτοιου εἶδους ῥητορικὲς ἀποστροφὲς ἀποτελοῦν κοινὸ τόπο καθ' ὅλη τὴν διάρκεια τοῦ Μεσαίωνα καὶ δὴ πρὸς τὸ τέλος του.

⁶³⁸ Γιὰ τὴν φιλόδοξη ἐξωτερικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰωάννου Η΄ πρβλ. καὶ Μ. Angold, *Η ἀλωση*, 58-60.

⁶³⁹ Ἐνδιαφέρον, νομίζω, ἔχει ἐδῶ νὰ παραβληθεῖ ἡ ἄποψη τοῦ μεγάλου Nicolae Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, τ. I, Gotha, 1900, 382-3, συμφωνοῦσα μὲ τὴν ὁποίαν ὁ Δημήτριος προσπαθοῦσε νὰ ἀκολουθήσει τὰ βήματα τῶν Ἀνδρονίκου Δ΄ καὶ Ἰωάννου Ζ΄, προκειμένου νὰ κερδίσει τὴν εὐνοία καὶ ὑποστήριξη τῶν Ὀθωμανῶν ὡς σφετεριστῆς τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου.

Κωνσταντίνου, οί όποιοι δέν είχαν άκόμη άποκτήσει τέκνα. Έφόσον δέ τὸ τέκνο του ήταν άρρεν, ή θέση τοῦ Δημητρίου θα βελτιωνόταν καί έναντι τοῦ Θεοδώρου Β΄ καί τοῦ Θωμᾶ, οί όποιοι είχαν άποκτήσει τέκνα, άλλα θήλεα.⁶⁴⁰ Έτσι κι άλλιῶς, στὰ μάτια τοῦ μεσαιωνικοῦ άνθρώπου, ή τεκνογονία καί δὴ ή άρρενογονία ήταν ένδειξη θείας εὐαρεσκείας.⁶⁴¹ Άν ό Δημήτριος άποκτοῦσε άρρεν τέκνο, ένῶ οί άδελφοί του παρέμεναν άκληροι ή είχαν μόνον θήλεα τέκνα, αὐτὸ τότε θα ήταν μία σαφής ένδειξη ότι έκείνος, καί όχι οί φιλοπαπικοί άδελφοί του, έχει τὴν θεία εὐνοια καί επίνευση ὥστε νὰ συνεχίσει τὴν βασιλεύουσα δυναστεία τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας. Άλλωστε, ὅπως μᾶς μαρτυρεῖ ἐμέσως ό Σφραντζῆς, άκριβῶς στὸ ἴδιο σκεπτικὸ φαίνεται πὼς ἐκινεῖτο καί ό Κωνσταντῖνος.⁶⁴² Ό Δημήτριος λοιπὸν είχε μᾶλλον ἔλθει σὲ συνεννόηση μὲ έναν ἐπιφανῆ ὑποστηρικτὴ του, τὸν Παῦλο Ἀσάν, ὥστε νὰ νυμφευθεῖ τὴν κόρη του, Θεοδώρα.

Τὸ άπόγευμα τοῦ Μεγάλου Σαββάτου τοῦ 1441 κατὰ τὸν Συρόπουλο,⁶⁴³ ή τὴν Κυριακὴ τοῦ Πάσχα, στίς 16 Ἀπριλίου, κατὰ τὸν Σφραντζῆ,⁶⁴⁴ πατέρας καί κόρη ἐγκατέλειψαν τὴν πρωτεύουσα καί μετέβησαν στὴν Μεσημβρία, ὅπου τοὺς περίμενε ό Δημήτριος. Έκεῖ, λίγες ἡμέρες μετὰ, ἱερολογήθηκε ή ένωση τοῦ ζεύγους.⁶⁴⁵ Ἡ προφανῆς αὐτὴ ἐπὶ γάμῳ συμμαχία τῶν Ἀσάν μὲ τὸν Δημήτριο εὐνοοῦσε φυσικὰ καί τίς δύο πλευρές. Ό μὲν Δημήτριος βρισκόταν καί πάλι νυμφευμένος καί ἔτοιμος νὰ άποκτήσει διάδοχο, ένῶ ταυτόχρονα ένωνε τίς δυνάμεις του μὲ μία ἐκ τῶν ἐμβληματικὰ άνθενωτικῶν ἰσχυρῶν οἰκογενειῶν τῆς πρωτεύουσας μὲ μεγάλη γαιοκτησία καί στὸν Μορέα. Οἱ Ἀσάν, πάλι, κατάφερναν νὰ συνδεθοῦν μὲ τὸν βασιλεύοντα αὐτοκρατορικὸ οἶκο τῆς αὐτοκρατορίας γιὰ μία άκόμη φορὰ⁶⁴⁶ καί μάλιστα νὰ βρεθοῦν καί πάλι ἀρκετὰ κοντὰ άκόμη καί στὸν ἴδιο τὸν θρόνο.

⁶⁴⁰ Μόνος ό Θωμᾶς είχε άποκτήσει μία κόρη, τὴν Ἑλένη, τὸ 1432, χωρίς ὅμως νὰ άποτελεῖ σοβαρὴ ἀπειλὴ γιὰ τὸν Δημήτριο, σὲ σχέση μὲ τοὺς άλλους άδελφούς, γιὰ λόγους καθαρὰ ἡλίκιακούς, άλλα καί γιατί, φυσικὰ, τὸ τέκνο ήταν θήλυ. Πρβλ. καί fr. A. Th. Papadopoulos, *Γενεαλογία τῶν Παλαιολόγων, 1259 – 1453*, μτφρ. Χ. Π. Μπαλόγλου, ἐκδ. Ἐλεύθερη Σκέψις, Ἀθήνα, 2007, 141-2.

⁶⁴¹ Κατερίνα Νικολάου, *Η γυναίκα στη Μέση Βυζαντινὴ Εποχὴ, Κοινωνικά πρότυπα καί καθημερινὸς βίος στα αχολογικά κείμενα*, Μονογραφίες 6, Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 2005, 27 κ.ἐξ., ἰδίως δὲ 31-33.

⁶⁴² Σφραντζῆς, XXIV, 7, 88. Πρβλ. καί Nicol, *Immortal Emperor*, 17.

⁶⁴³ «Κατ' αὐτὴν δὲ τὴν ἡμέραν τοῦ μεγάλου σαββάτου μικρὸν πρὸ τῆς ἐσπέρας ἀπέδρα τῆς Πόλεως κῆρ Παῦλος ό Ἀσάν...» Συρόπουλος, IB', 17, 570-1.

⁶⁴⁴ «Καί τῇ αὐτῇ ἡμέρα [σ.σ. : 15' Ἀπριλίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους], λαβὼν τὴν αὐτοῦ θυγατέρα Ἀσανίναν Θεοδώραν, Παῦλος ό Ἀσάνης ἐφυνεν ἀπὸ τῆς Πόλεως καί ἀπῆλθεν εἰς Μεσημβρίαν, καί δέδωκεν αὐτὴν εἰς νόμιμον γυναικα τῷ δεσπότη κῆρ Δημητρίῳ.» Σφραντζῆς, XXIV, 9, 88. Πρβλ. καί Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. II, 459.

⁶⁴⁵ «...καί τὴν θυγατέρα αὐτοῦ συνεπαρόμενος, ἦν καί πρὸς τὸν δεσπότην κῆρ Δημήτριον ἀγαγὼν, εἰς γυναικα νόμιμον αὐτῷ συνέζευξεν.» Συρόπουλος, ὁ.ἀ. .

⁶⁴⁶ Donald M. Nicol, *Ιωάννης Καντακουζηνός, ο απρόθυμος αυτοκράτορας, αυτοκράτορας του Βυζαντίου καί μοναχός, c. 1295 - 1383*, μτφρ. Κατερίνα Χαλμούκου, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα, 2008, 39, καί, τοῦ ἰδίου, *Οἱ Βυζαντινὲς Δεσποσύνες: Δέκα πορτραῖτα 1250-1500*, μτφρ. Σ. Κομνηνός, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα,

Για την βυζαντινή οικογένεια τῶν Ἀσάν γνωρίζουμε πὼς ὑπῆρξε μία ἀπὸ τὶς σημαντικὲς οἰκογένειες δυνατῶν, τοῦλάχιστον κατὰ τὸν 11^ο αἰῶνα.⁶⁴⁷ Ἡ ἐθνικὲς ρίζες τῆς οἰκογένειας, ἂν αὐτὸ ἔχει κάποια ἀξία γιὰ τὴν ἐποχὴ τὴν ὁποία ἐξετάζουμε, εἶναι κατὰ πάσα πιθανότητα βουλγαρικὲς. Πλέον γνωστὸς μᾶς εἶναι ὁ Παῦλος Ἀσάν,⁶⁴⁸ τόσο ἀπὸ τὴν συμμετοχὴ του στὴν βυζαντινὴ πρεσβεία τοῦ 1437 στὸν σουλτάνο Μούρατ II.,⁶⁴⁹ ὅσο καὶ κυρίως ἀπὸ τὸ ἀξίωμά του ὡς *κεφαλῆς* τῆς Κωνσταντινουπόλεως κατὰ τὸ διάστημα τῆς ἀποδημίας τοῦ αὐτοκράτορος στὴν Δύση γιὰ τὴν ἐνωτικὴ σύνοδο (1438-1440). Φαίνεται πὼς καὶ ἄλλα μέλη τῆς οἰκογενείας τῶν Ἀσάν ὑπηρέτησαν ὡς *κεφαλαί*, κυρίως σὲ νησιὰ τοῦ Θρακικοῦ πελάγους.⁶⁵⁰ Τὸ ἀξίωμα, σύμφωνα μὲ τὴν Τόνια Κιουσοπούλου, θὰ πρέπει νὰ εἶχε ὡς κύριο ἀντικείμενο τὴν συλλογὴ φόρων.⁶⁵¹ Ὁ Παῦλος Ἀσάν μὲ τὴν σύζυγό του, τῆς ὁποίας τὸ ὄνομα δὲν μᾶς παραδίδεται, ἀπέκτησε τρία τέκνα, ἓνα ἄρρεν, τὸν Ματθαῖο Ἀσάν († 29 Μαρτίου 1467),⁶⁵² καὶ δύο θήλεα, τὴν Θεοδώρα Ἀσάν, σύζυγο τῶρα τοῦ Δημητρίου, καὶ τὴν Σιμωνίδα Ἀσάν. Φαίνεται πὼς παράλληλα μὲ τὰ διοικητικὰ του καθήκοντα ὡς *κεφαλῆς* τῆς πρωτεύουσας, ὁ Παῦλος Ἀσάν εἶχε ἐπὶ ἔτη ἀναπτύξει καὶ ἐμπορικὲς σχέσεις, κυρίως μὲ Ὀθωμανούς.⁶⁵³ Τὸ κατὰ τὴν γνώμη μου πιθανότερο εἶναι πὼς ἀπὸ τὸ Πάσχα τοῦ

1996, 123 κ. ἐξ.. Ἐπίσης, Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς*, 126, ὅπου ὁ Κωνσταντῖνος Ἀσάν μνημονεύεται ὡς συγγενὴς τοῦ αὐτοκράτορος Μανουὴλ Β'. Πρβλ. καὶ "#1503 Ἀσάνης Κωνσταντῖνος", *PLP* 1 (1976), ἀλλὰ καὶ τοῦ Th. Ganchou, "Le mésazon Démétrius Paléologue Cantacuzène a-t-il figure parmi les défenseurs du siege de Constantinople (29 mai 1453)?", *REB* 52 (1994), 269.

⁶⁴⁷ Ἴδὲ τὴν ὁλοκληρωμένη μονογραφία τοῦ I. Božilov, *Familijata na Asenevci (1186-1460), Genealogija I Prosopografija*, Sofia, 1985, ἀλλὰ καὶ B. Krekić, "Contribution à l' étude des Asanès à Byzance", *Travaux et Mémoires* 5 (1973), 347-55.

⁶⁴⁸ "#1518 Ἀσάνης Παῦλος", *PLP* 1 (1976).

⁶⁴⁹ Ἡ πρεσβεία ἐκείνη εἶχε προσπαθήσει νὰ καθιστάσει τὸν ἐκδηλο προβληματισμὸ τῶν Ὀθωμανῶν γιὰ τὶς ἐνωτικὲς πρωτοβουλίες τοῦ βυζαντινοῦ αὐτοκράτορα. Σχετικὰ ἰδὲ Συρόπουλος, Γ', 21, 182-3, καὶ Σφραντζῆς, XXIII, 8, 84. Εἶναι, πάντως, πιθανὸν νὰ πρόκειται περὶ δύο διαφορετικῶν ἀποστολῶν ποὺ ἐστάλησαν διαδοχικῶς στὸν σουλτάνο, ἡ μία ὑπὸ τὸν Παῦλο Ἀσάν καὶ ἡ δευτέρη ὑπὸ τὸν Ἰάγαρη.

⁶⁵⁰ Πρβλ. π.χ. Μανουὴλ Ἀσάν, *κεφαλὴ* τῆς Ἰμβρου ca. 1444. Ἰσαάκιος Ἀσάν, *κεφαλὴ* τῆς Λήμνου, ἐν Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς*, 130-1.

⁶⁵¹ Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς*, ὁ.ἀ. . Ὁ Ἰ. Ἐ. Καραγιαννόπουλος, *Ἡ Πολιτικὴ Θεωρία τῶν Βυζαντινῶν*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1992, 79, σημειώνει, ὥστόσο, πὼς «οἱ κεφαλές ἢ κεφαλαικεῖοντες τῶν κάστρων καὶ περιοχῶν τοῦ κράτους, βοηθούμενοι βέβαια ἀπὸ κατάλληλα πρόσωπα ποὺ ἀσκούσαν χρέη κριτῶν, ἦταν ἀρμόδιοι» γιὰ τὶς δίκες.

⁶⁵² "#1508 Ἀσάνης, Ματθαῖος Παλαιολόγος", *PLP* 1 (1976).

⁶⁵³ Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς*, 131.

1441 και ὡς τὸν θάνατό του,⁶⁵⁴ τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1442, παρέμεινε στὴν Μεσημβρία μὲ τὸν γαμβρό του καὶ τὴν κόρη του Θεοδώρα.⁶⁵⁵

Ἀξίζει, νομίζω, ἐδῶ νὰ καταγράψουμε ὀρισμένες σκέψεις σχετικὲς μὲ τὸν τρίτο αὐτὸν γάμο τοῦ Δημητρίου. Ἄν ἐμμείνουμε στὸ ἀξιόπιστο τῆς μοναδικῆς εἰδήσεως ποὺ ἔχουμε γιὰ τὸν εἰκαζόμενο πρῶτο γάμο τοῦ Δημητρίου μὲ τὴν κόρη τοῦ ἄρχοντος Ζη-
τουνίου (σημ. Λαμίας) Καντακουζηνοῦ Στραβομύτη,⁶⁵⁶ ὁ ὁποῖος θὰ πρέπει νὰ τελέ-
σθηκε ὅταν ὁ Δημήτριος ἦταν σὲ ἡλικία 20 περίπου ἐτῶν, ἀλλὰ καὶ ἐὰν προσέξωμε τὴν
λεπτομέρεια ὅτι ἡ Ζωὴ Μεγάλου Δουκὸς Παρασπονδύλου, δεύτερη ἐνδεχομένως σύζυ-
γός του, προσέρχεται ὡς νύφη στὴν Κωνσταντινούπολη διὰ θαλάσσης ἀπὸ τὸν Μορέα
ἐπιβάτης τοῦ ἰδίου πλοίου ποὺ μετέφερε τὸν δεσπότη Μυστρά Θεόδωρο Β΄,⁶⁵⁷ εὐκόλα
φθάνομε στὸ συμπέρασμα πὼς καὶ οἱ δύο πρῶτοι γάμοι τοῦ Δημητρίου ἦσαν προῖον
οἰκογενειακῆς ἐπιβολῆς καὶ πολιτικῶν σχεδιασμῶν μελῶν τῆς εὐρύτερης ἴσως αὐτο-
κρατορικῆς οἰκογενείας. Ὅχι πλέον. Τὴν φορὰ αὐτὴ ὁ Δημήτριος, σὲ ἀπόσταση ἀσφα-
λείας ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα καὶ τὶς οἰκογενειακὲς ἐπιρροές, ἀποφασίζει μόνος του καὶ
μὲ βάση μόνον τοὺς προσωπικοὺς του πλέον πολιτικοὺς σχεδιασμοὺς ποῖα θὰ εἶναι ἡ
ἐπομένη σύζυγός του. Οἱ πηγὲς εὐτυχῶς μᾶς ἀφήνουν ἓνα μικρὸ ἔστω περιθώριο νὰ
φαντασθοῦμε τὸν τρόπο μὲ τὸν ὁποῖον ἔγινε δεκτὴ στὴν πρωτεύουσα ἡ ἀπόφαση τοῦ
Δημητρίου νὰ προχωρήσει σὲ γάμο ἄνευ τῆς ἐγκρίσεως ἢ καὶ ὑποδείξεως τῶν ἀνα-
κτόρων. Στὴν ὑπ' ἀριθμὸν 29 βραχεῖα σημείωση στὸν κώδικα Vaticano Graeco 162
διαβάζουμε:

⁶⁵⁴ Ἄξιο νὰ ὑπογραμμισθεῖ ἐδῶ εἶναι καὶ τὸ καταφανὲς εἰρωνικὸ καὶ ὑποτιμητικὸ ὕφος ποὺ ἐπιφυλάσσει ὁ Σφραντζῆς γιὰ τὸν πενθερὸ τοῦ Δημητρίου. Τὰ χαρακτηριστικὰ αὐτὰ τοῦ ὕφους συνάγονται τόσον ἀπὸ τὸ σημεῖο ὅπου ὁ Σφραντζῆς ἐπιλέγει νὰ καταχωρίσει τὴν πληροφορία τοῦ θανάτου τοῦ Ἀσάν, μετὰ ἀπὸ ἀναφορά στὰ φιλόδοξα σχέδια τοῦ Δημητρίου, στὰ ὁποῖα πρωταγωνιστικὸ ρόλο ἦταν ὅπωςδήποτε προγραμματισμένο νὰ διαδραματίσει καὶ ὁ Παῦλος Ἀσάν, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ἀναφορά τοῦ ἐπώδυνου καὶ μὴ φυσιολογικοῦ αἰτίου θανάτου, *ἀποπληξία δεινῇ* (Σφραντζῆς, XXV, 2, 90). Ταυτόχρονα, ἄλλες σημαντικὲς πληροφορίες, ὅπως ὁ τόπος θανάτου, δὲν ἀναφέρονται. Ἡ ἀναφορά αὐτῆς τῆς αἰτίας θανάτου θὰ μπορούσε νὰ μᾶς παραπέμπει στὸ ἀρχαῖο *κακοὶ κακῶς ἀπωλοῦνται*. Γιὰ τὸν Σφραντζῆ, ὁ Παῦλος Ἀσάν δὲν ἀπέθανε, οὔτε *ἐκοιμήθη*, ἀλλ' *ἐναπέψυξεν*. «*Ξεράθηκε*», ὅπως θὰ λέγαμε σὲ ἀντίστοιχη διάθεση εἰρωνίας σήμερα. Ἡ ἐμπάθεια εἶναι καταφανής. Τὸ βέβαιον αἴτιο εἶναι φυσικὰ ἢ ἀπειλητικὴ γιὰ τὰ σχέδια τοῦ Ἰωάννου Η΄ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου ἐπιγαμία Δημητρίου καὶ Ἀσάν. Ἐνδιαφέρον ἔχει ὅτι ἀκριβῶς τὸ ἴδιο ῥῆμα, *ἐναπέψυξεν*, μεταχειρίζεται ὁ Σφραντζῆς καὶ στὴν ἀντίστοιχη σημείωσή του γιὰ τὸν θάνατο τοῦ *τῶν κακῶν πάντων τοῦ Μορέως αἰτίου*, Ματθαίου Ἀσάν (Σφραντζῆς, XLIV, 1, 180).

⁶⁵⁵ Ὁ Σφραντζῆς μᾶς πληροφορεῖ μόνον γιὰ τὸ γεγονὸς τοῦ θανάτου τοῦ Παύλου Ἀσάν, χωρὶς νὰ δίδει ἄλλες λεπτομέρειες γιὰ τὸν τόπο ὅπου ἐπισυνέβη ὁ θάνατος αὐτός. «*Ἐν ᾧ μηνὶ (ἐνν. Ἰανουαρίῳ) καὶ ἐν ἀποπληξίᾳ δεινῇ περιπεσὼν Παῦλος ὁ Ἀσάνης ἐναπέψυξεν*», Σφραντζῆς, XXV, 2, 90. Εἶναι ὅμως, θεωρῶ, πιθανότατο ὁ Παῦλος Ἀσάν, πρῶην *Κεφαλὴ* τῆς Πόλεως, νὰ παρέμεινε ὡς σύμβουλος στὸ πλευρὸ τοῦ Δημητρίου μέχρι καὶ τὸν θάνατό του.

⁶⁵⁶ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.22, #39, 186.

⁶⁵⁷ Σφραντζῆς, XXII, 6 καὶ 7, 76.

*«...καὶ λαμβάνει ὁ Δημήτριος τοῦ Ἀσάνη τὴν θυγατέρα εἰς τὴν Μεσημβρία, παρὰ τῆς γνώμης τῆς μητρὸς καὶ τοῦ βασιλέως, καὶ ἐὺλογεῖται αὐτήν.»*⁶⁵⁸

Ἐνῶ καὶ στὸ *Chronicon Majus* τοῦ ψευδο-Σφραντζῆ διαβάζουμε ὅτι:

«...ἐρώμενος αὐτῆς ὁ δεσπότης κὺρ Δημήτριος εἰς λέχος ἐζήτει αὐτήν· ὁ δὲ βασιλεὺς καὶ κὺρ Κωνσταντῖνος ὁ δεσπότης καὶ οἱ αὐτάδελφοι αὐτοῦ ἅμα τῇ δεσποίνῃ καὶ μητρὶ οὐκ ἠνέσχοντο ἀκοῦσαι...»,⁶⁵⁹

πληροφορία ἡ ὁποία ἔρχεται ἀπλῶς νὰ ἐπιβεβαιώσῃ τὴν προηγούμενη πηγή. Μπορῶ νὰ εἰκάσω πὼς εἰδικὰ ἡ δυναμικὴ βασίλισσα - μητέρα δὲν ξέχασε ποτὲ τὴν «αὐθάδη» ἀπόφαση τοῦ Δημητρίου νὰ νυμφευθεῖ σὲ τρίτο γάμο ἓνα πρόσωπο τῆς ἀπολύτου δικῆς του ἐπιλογῆς. Ἔτσι, ἡ ἐπερχόμενη ἀνοικτὴ ρήξη τοῦ Δημητρίου μὲ τὰ ἀνάκτορα προαναγγέλεται, μποροῦμε νὰ ποῦμε, τόσο μὲ τὴν διακριτικὴ ἀποχώρηση τοῦ δεσπότη ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα τοὺς πρώτους μῆνες τοῦ 1441 καὶ μὲ τὴν ἐπιλογή του νὰ παραμείνῃ στὴν ἐρυμνὴ Μεσημβρία, τὴν ὁποία καθιστᾷ βάση του, ὅσο καὶ μὲ τὴν ἐπιλογή τοῦ τρίτου γάμου του, περὶ τὰ τέλη Ἀπριλίου 1441, διὰ τοῦ ὁποίου καθίσταται πλέον σαφέστατη ἡ αὐτονόμησή του ἀπὸ τὴν λοιπὴ οἰκογένεια.

Εἶναι βέβαιον πὼς οἱ ἄνθρωποι τῆς αὐτοκρατορικῆς αὐλῆς εἶχαν τὴν ἀπαραίτητη πολιτικὴ ἐμπειρία, ὥστε νὰ ἀναγνώσουν καταλλήλως τὰ προειδοποιητικὰ αὐτὰ σημάδια ποὺ κατέφθαναν ἀπὸ τὴν Μεσημβρία στὴν πρωτεύουσα καὶ δὲν ἄργησαν νὰ ἀντιληφθοῦν ὅτι ἡ σχέση μὲ τὸν Δημήτριο τρεπόταν σταδιακά, ἀλλὰ μεθοδευμένα, σὲ σύγκρουση. Ἦδη μὲ τὴν εἵδηση τῆς φυγῆς τοῦ Παύλου Ἀσάν, στὰ μέσα Ἀπριλίου τοῦ 1441, ἐπεκράτησε, καθὼς μᾶς μαρτυρεῖ ὁ Συρόπουλος,⁶⁶⁰ ἀναστάτωση στὰ ἀνάκτορα καὶ ξαφνικὰ ἄλλαξαν οἱ προτεραιότητες τῆς αὐλῆς μὲ τὸ ζήτημα τῆς ἐνώσεως τῶν Ἐκκλησιῶν νὰ τίθεται προσωρινὰ σὲ δεύτερη μοίρα. Ἡ σχεδὸν αὐτόματη ἀντίδραση τῆς κυβερνήσεως τοῦ Βυζαντίου⁶⁶¹ ἦταν ἡ ἄρνηση παραδόσεως στοὺς ἐκπροσώπους τοῦ Δημητρίου ὅλων τῶν καστροπόλεων ποὺ κατὰ τὴν συμφωνία μὲ τὸν Ἰωάννη Η'⁶⁶² θὰ

⁶⁵⁸ R.- J. Loenertz, "Chronicon brève de Graecorum imperatoribus, ab anno 1341 ad annum 1453 e codice Vatican graeco 162," *E.E.B.S.* 28 (1958), #29, 213. Καὶ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ.Ι, Ch. 22, #44, 187.

⁶⁵⁹ I. Bekker, *Georgius Phrantzes*, Bonn, 1838, 193, 6 κ. ἐξ..

⁶⁶⁰ «Ἐντεῦθεν οὖν σύγχυσις ἐγγόνει μεγάλῃ, καὶ ἐπελάθοντο τῶν περὶ τὴν ἔνωσιν ὑποσχέσεων καὶ προθεσμίας.» Συρόπουλος, IB', 17, 570-1.

⁶⁶¹ Τὴν κίνηση αὐτὴ θὰ πρέπει, κατὰ τὴν γνώμη μου, νὰ τὴν τοποθετήσουμε χρονικὰ ἐντὸς τοῦ Μαΐου τοῦ 1441.

⁶⁶² Πρβλ. I. K. Βογιατζίδη, «Νέα πηγή», 77-8.

ἔπρεπε νὰ τοῦ παραχωρηθοῦν διοικητικῶς ὡς δεσπότης Μεσημβρίας.⁶⁶³ Ὁ Σχολάριος στὴν πολύτιμη γιὰ τὴν ἐργασία μας ἔκθεσή του ἐγκαλεῖ τὸν Ἰωάννη Η΄ γιὰ *δαιμονικὴν* καὶ *οὐκ ἀνεκτὴν ὑπεροψίαν* ἔναντι τοῦ Δημητρίου⁶⁶⁴ καὶ τὸν κατηγορεῖ ἀνοικτὰ γιὰ δύο ἀκόμη λόγους. Ἀφενὸς ἐπειδὴ δὲν ἐνέμεινε στὰ συμπεφωνημένα ὡς ὄφειλε⁶⁶⁵ καὶ ἀφετέρου ἐπειδὴ δὲν ὑπελόγισε τὴν κρίσιμη κατάσταση τῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὁδήγησε τὰ πράγματα σὲ σύγκρουση ἀδικῶντας τὸν Δημήτριο.⁶⁶⁶ Παράλληλα, ὁ Σχολάριος παρουσιάζει τὸν Δημήτριο κατὰ πολὺ ἀγαθότερο τῶν αὐλικῶν μηχανορραφῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως,⁶⁶⁷ ἀφοῦ φαίνεται πὼς δὲν εἶχε ἀντιληφθεῖ ὅτι ἡ κυβέρνησις εἶχε ἤδη τροποποιήσει τὸν πολιτικὸ σχεδιασμὸ τῆς στοχοποιῶντας τὸν ἴδιο ὡς ὑπ' ἀριθμὸν ἓνα κίνδυνο στὴν δεδομένη χρονικὴ συγκυρία.

Ἐντὸς τῶν ὁρίων τῆς τακτικῆς καὶ πολιτικῆς αὐτῆς πολεμικῆς θὰ πρέπει, κατὰ τὴν γνώμη μου, νὰ τοποθετηθεῖ καὶ μία σειρὰ γεγονότων τὰ ὁποία, ὅπως μᾶς τὰ παρουσιάζει ὁ Σφραντζῆς, ἔχουν ὡς πρωταγωνιστὴ τοὺς τὸν εὐνοούμενο ἀπὸ τὴν κυβέρνησις τοῦ Βυζαντίου ἐπίδοξο διάδοχο, δεσπότη Κωνσταντῖνο. Ὡς πρῶτο τέτοιο γεγονὸς χρονικὰ ἔρχεται ὁ ἀπὸ καιροῦ προγραμματιζόμενος⁶⁶⁸ γάμος τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου μὲ τὴν Κατερίνα τῶν Γατελούζων τῆς Μυτιλήνης, περὶ τὰ τέλη Ἰουλίου τοῦ 1441,⁶⁶⁹ κίνησις ἡ ὁποία χωρὶς ἀμφιβολία ἐντάσσεται στὸν ἀγῶνα δρόμου γιὰ τὴν κατὰ τρόπο ἄμεσο ἐξασφάλισις ἄρρενος διαδόχου γιὰ τὸν θρόνο. Ἐπειτα, ὡς δευτέρη κίνησις ὑπολογίζω τὴν μετάβασιν καὶ πάλιν τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου στὸν Μορέα, τὸν Σεπτέμβριον τοῦ 1441.⁶⁷⁰ Εἰκάζω ὅτι βασικὸς σκοπὸς τοῦ Κωνσταντίνου ἦταν ἡ μεθόδευσις τῆς ἄμεσης μετακίνησιν τοῦ ἐνοχλητικοῦ Δημητρίου στὰ κατωτικὰ μέρη, διὰ τῆς ὁποίας θὰ ἐπιτυγχανόταν ἡ σίγουρα σφόδρα ἐπιθυμητὴ ἀποξένωσις τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τὴν πρωτεύουσαν καὶ τοὺς ἀνθενωτικοὺς κύκλους. Ὁ Κωνσταντῖνος γιὰ τὸν σκοπὸ αὐτὸν μηχανεύθηκε, ἴσως καὶ μὲ τὴν κάλυψιν τῶν αὐλικῶν μηχανισμῶν, ἓναν

⁶⁶³ Ὁ Χαλκοκονδύλης κάνει μία σύντομη σχετικὴ ἀναφορά, «... ὁ δὲ νεώτερος τούτων ἀδελφὸς Δημήτριος ἐς διαφορὰν τῷ βασιλεῖ ἀφικόμενος ἀφελομένῳ αὐτοῦ τὰ πλείω τῆς χώρας, ὡς οὐδὲν αὐτῷ τῶν δεόντων...». Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 42-4.

⁶⁶⁴ «... οὐκ εἰς μακρὰν ἐβάσκηγε τὸ δαιμόνιον καὶ τὴν ὑπεροψίαν σοι ἐπεγεῖραν τὰδελφοῦ καὶ βασιλέως οὐκ ἀνεκτὴν ἀμύνεσθαι σε παρώξυνε.» Σχολάριος, «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως», III, τ. Β΄, σ.53, στ.34 – σ.54, στ.1-2.

⁶⁶⁵ «...μὴ συγχωρῶν ἅ τε ὑπέσχετο πάσαι, ὡς ἅπαντες ἴσμεν, καὶ ἅ δίκαια ἦν ἴσως,...» Σχολάριος, ἐ.ἀ., σ.54, στ.12-3.

⁶⁶⁶ «...ἔδει δὲ καὶ μὴ ὄντα τοιαῦτα (δίκαια δηλ.) μὴ ἀνανεῖν δέει τῶν ἐσομένων δεινῶν.» Σχολάριος, ἐ.ἀ., σ.54, στ.13-4.

⁶⁶⁷ «Καὶ ἐβούλου μὲν τὴν ἀρχὴν ἐκείνον λυπεῖν καὶ ἄκοντα ἐφ' ἃ ἐνόμιζες δίκαια ἔλκειν.» Σχολάριος, ἐ.ἀ., σ.54, στ.2-3.

⁶⁶⁸ Σφραντζῆς, XXIV, 7, 88.

⁶⁶⁹ Σφραντζῆς, XXIV, 10, 88.

⁶⁷⁰ Σφραντζῆς, XXIV, 11, 88.

ολόκληρο διπλωματικό σχεδιασμό, τὸν ὁποῖον θὰ ἔφερε εἰς ἱκανοποιητικὸν πέρας μετὰ τὴν βοήθεια τοῦ ἐμπείρου σὲ τέτοιες ὑποθέσεις καὶ ἀφοσιωμένου συνεργάτη του, Γεωργίου Σφραντζῆ. Ἀρχικὰ ἔπρεπε νὰ ξεκινήσει ἀπὸ τὸν τύποις δεῦτερο στὴν διαδοχὴ καὶ ἐπίσης ἄκληρο, τὸν λόγιον δεσπότη Μορέως, Θεόδωρο Β'.⁶⁷¹ Ἔτσι, ἀμέσως μετὰ τὸν γάμον τοῦ στὴν Μυτιλήνη, ὁ Κωνσταντῖνος ἔπλευσε στὸν Μορέα. Φαινομενικὰ ἡ ὑπηρεσία του ὡς ἀντιβασιλέως στὴν Κωνσταντινούπολιν εἶχε ὀλοκληρωθεῖ καὶ ὁ δεσπότης, κατόπιν τῆς σχετικῆς του συμφωνίας μετὰ τὸν αὐτοκράτορα ἀδελφὸ του, ἐπέστρεφε πλέον καὶ πάλιν στὸν Μορέα, στὶς παλαιὰς του κτήσεις. Ὅμως, ἀπώτερος σκοπὸς ἦταν ἄλλος. Ὅπως πιστεύω, μόλις συναντήθηκε μετὰ τὸν Θεόδωρον Β', τοῦ παρουσίασε τὶς ὅπωςδήποτε ἀνησυχητικὰς ἐνδείξεις γιὰ τὶς εἰκαζόμενες προθέσεις τοῦ Δημητρίου. Τοῦ ἐπεσήμανε ἀσφαλῶς καὶ τὸν κίνδυνον παράκαμψης του σὲ πιθανὴ προσπάθεια τοῦ μικρότερου ἀδελφοῦ γιὰ βίαιη κατάληψη τοῦ θρόνου. Τέλος δέ, τοῦ παρουσίασε ὡς ιδεώδη καὶ πλέον διακριτικὴ λύση ἓνα σχέδιον ἀνταλλαγῆς διοικητικῶν δικαιοδοσιῶν.

Σύμφωνα μετὰ τὴν πρότασιν αὐτήν, ὁ Κωνσταντῖνος, ὁ ὁποῖος εἶχε ἐπιστρέψει στὸν Μορέα ὡς διεκδικητὴς τοῦ δικοῦ του παλαιοῦ τριτημορίου τῶν ἐκεῖ βυζαντινῶν κτήσεων, θὰ ἐπέστρεφε καὶ πάλιν στὴν Μεσημβρίαν, τὴν ὁποία ὡς δεσπότης εἶχε τύποις διοικήσει ἀπὸ τὸ 1437 μέχρι τὸ 1440, ἐνῶ ὁ Δημήτριος θὰ ἐρχόταν στὸν Μορέα ὡς δεσπότης, ἐξουσιάζοντας τὸ τριτημόριον ποὺ κανονικὰ ἀνήκε στὸν Κωνσταντῖνον. Σύμφωνα πάντα μετὰ τὸ σχέδιον αὐτό, ὁ Κωνσταντῖνος θὰ ἐνεργοῦσε πρὸς ὄφελος τῶν συμφερόντων τοῦ Θεοδώρου Β', διασφαλίζοντας διὰ τῆς παρουσίας του στὴν Θράκην τὴν ὁμαλὴ μετάβασιν τοῦ θρόνου ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η' στὸν Θεόδωρον Β', ὅποτε ἐτίθετο θέμα διαδοχῆς. Ὁ Θεόδωρος Β', ὁ ὁποῖος φυσικὰ ὡς πρεσβύτερος στὴν ἡλικίαν δὲν ἀπηνεῖτο τὰ δικαιώματα τοῦ στὴν διαδοχὴ τοῦ θρόνου, ἀντελήφθη τὴν σοβαρότητα τῶν καταγγελιῶν σχετικὰ μετὰ τὰ φιλόδοξα σχέδια τοῦ Δημητρίου. Ἴσως μάλιστα κατ' ἀρχὴν νὰ ἔδωκε καὶ τὴν ἔγκρισίν του στὸ σχέδιον ποὺ τοῦ παρουσιάσθηκε. Μᾶς εἶναι, ὅμως, παντελῶς ἀδηλοῦν, ταυτόχρονα, ὁ λόγιος δεσπότης Μυστρά ἀντελήφθη καὶ τὴν δυναστικὴν παγίδα ποὺ τοῦ ἐτοίμαζε μεθοδικὰ ὁ Κωνσταντῖνος, καθὼς ἀπὸ τὸ προτεινόμενον σχέδιον μόνος πραγματικὰ ὠφελημένος ἔβγαινε ὁ ἐμπνευστὴς του, ὁ ἴδιος ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος. Ὁ

⁶⁷¹ Πρβλ. καὶ «*ξυνέβη δὲ οὐ πολλῶ ὕστερον τὸν μέντοι Κωνσταντῖνον τοῦ βασιλέως ἀδελφὸν ἐπὶ Πελοπόννησον ἀφικόμενον παρακαλεῖν τὸν ἀδελφόν (τὸν Θεόδωρον Β' ἐνν.) ἐπὶ τὴν τῆς βασιλείας διαδοχὴν, καὶ ἀπεσπασμένον ὀρμήσθαι μὲν αὐτὸν ἐπὶ Βυζάντιον πλέοντα,...*» ἐν Χαλκοκονδύλῃ, VI. 31, 42. Ἡ σύγχυσις τῶν γεγονότων ἀπὸ τὸν Χαλκοκονδύλῃ εἶναι γιὰ ἄλλην μίαν φορὰ σαφής. Ὅμως, πίσω ἀπὸ τὶς παρηλλαγμένους πληροφορίες ποὺ μᾶς παραδίδει, ἀποκαλύπτεται ἓνα τμήμα τῶν κινήσεων τοῦ Κωνσταντίνου τὴν ἴδιαν περίοδον.

Δημήτριος θὰ ἀπομακρυνόταν στὸν Μορέα, διοικῶντας μία λωρίδα γῆς, ἀνάμεσα σὲ δύο ἄλλους φιλόδοξους ἀδελφούς του, τοὺς ὁποίους σχεδὸν δὲν γνώριζε. Ὁ Θεόδωρος Β΄ θὰ παρέμενε καὶ αὐτὸς μακριὰ ἀπὸ τὸ κέντρο, βέβαιος γιὰ τὴν ὑπὲρ του ὑποτιθέμενη αἴσια ἔκβαση τῆς διαδοχῆς. Ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος, ὡς δεσπότης Μεσημβρίας - Σηλυμβρίας, θὰ ἦταν παρὼν σὲ ὅλες τὶς ἐξελίξεις μὲ σχεδὸν μηδενικὴ γεωγραφικὴ ἀπόσταση τόσο ἀπὸ τὴν βυζαντινὴ, ὅσο καὶ ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ αὐλή, ἂν δὲν διάλεγε νὰ μείνει ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς ἴδιας τῆς πρωτεύουσας.

Ὁ ἴδιος ὁ Σφραντζῆς, στενότατος συνεργάτης τοῦ Κωνσταντίνου, μᾶς ἀποκαλύπτει μὲ καθαρότητα ποὺ ἐκπλήσσει τὸ παιγνίδι ἐξουσίας ποὺ ἐκτυλίχθηκε τὸ Φθινόπωρο τοῦ 1441.⁶⁷² Τὸν Σεπτέμβριο, λοιπόν, ὁ Κωνσταντῖνος συνοδευόμενος ἀπὸ τὸν Σφραντζῆ φθάνει στὸν Μορέα. Τὰ περὶ τῶν ἐπαφῶν καὶ συζητήσεων τοῦ Κωνσταντίνου μὲ τὸν Θεόδωρο Β΄, ἂν καὶ δὲν ἀναφέρονται ρητῶς, πιθανολογοῦνται νομίζω ἰσχυρῶς. Στις 20 Ὀκτωβρίου, ὁ Σφραντζῆς, μὲ τὸ σχέδιο τοῦ Κωνσταντίνου ἐγκεκριμένο πλέον κατ' ἀρχὴν καὶ ἀπὸ τὸν Θεόδωρο Β΄, θὰ σταλεῖ καὶ πάλι πίσω στὴν Θράκη γιὰ διπλωματικὲς ἐπαφὲς πρῶτα μὲ τὴν Ἀδριανούπολη. Ἀκολούθως, καὶ ἐφόσον κατάφερνε νὰ ἀποσπάσει θετικὴ σουλτανικὴ ἀπάντηση, θὰ ἔθετε τὴν κοινὴ πρόταση στὴν ἔγκριση τοῦ Ἰωάννου Η΄. Τέλος, ὁ Σφραντζῆς θὰ μετέβαινε καὶ στὴν Μεσημβρία, ὅπου ἐπὶ τῆς οὐσίας θὰ ἀνεκοίνωνε τὴν κοινὴ ἀπόφαση ὅλων στὸν Δημήτριο, φέροντάς τον πρὸ τετελεσμένων.

Τοῦ πῆρε ὥς τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1442 γιὰ νὰ ὁλοκληρώσει ὅλες του τὶς ἐμπιστευτικὲς ἐπαφὲς ἐπιτυχῶς καὶ νὰ βρεθεῖ ἐπιτέλους στὴν Μεσημβρία ὑποβάλλοντας στὸν δεσπότη Δημήτριο τὸ ἐγκεκριμένο πλέον ἀπὸ ὅλες τὶς πλευρὲς σχέδιο τοῦ Κωνσταντίνου. Ἐπειδὴ πρῶτα ὁ Σφραντζῆς εἶχε ὑποβάλει τὸ σχέδιο στὴν ἔγκριση τῆς ὀθωμανικῆς ἀρχῆς, εἶναι πολὺ πιθανὸ ἢ ὑπαρξή του νὰ εἶχε ἤδη κοινοποιηθεῖ παρασκευαστικῶς στὸν Δημήτριο ἀπὸ τὴν ὀθωμανικὴ πλευρά. Ἔτσι ἢ ἀλλιῶς, ὁ Δημήτριος φαίνεται πὼς εἶχε πλέον χάσει τὴν ὑπομονή του καὶ δὲν μπῆκε κἂν στὸν κόπο νὰ διαπραγματευθεῖ ἢ νὰ συζητήσει καθόλου τὸ σχέδιο τῆς ἀνταλλαγῆς. Ἀντιθέτως, *ἀπέπεμψε* τὸν Σφραντζῆ,⁶⁷³ ὁ ὁποῖος ἐπέστρεψε στὴν πρωτεύουσα ἐν ἀναμονῇ νέων

⁶⁷² «Καὶ τῇ κ^α ὀκτωβρίου τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὀρισθεῖς διέβην ἐγὼ εἰς τὸν ἀμνηρᾶν καὶ τὸν βασιλέα ἀποκρισιάριος, ἔχοντός μου καὶ ἀπόκρυφον μυστήριον ὅτι, ἐὰν ἐνδώσῃ τοῦτο καὶ ὁ βασιλεὺς, νὰ ἀπέλθω εἰς τὸν δεσπότην κῆρ Δημήτριον ἄνω εἰς τὴν Μεσέμβριαν καὶ δώσω ἐκεῖνῳ ἅπαντα τὸν τόπον, ὃν ὁ αὐθέντης μου εἰς τὸν Μορέαν εἶχεν, αὐτὸς δὲ πάλιν ἐλθὼν εἰς τὴν Πόλιν ἔχῃ τὴν Σηλυμβρίαν καὶ τὸν πρῶτον τόπον αὐτοῦ [...]» Σφραντζῆς, XXV, 1, 90.

⁶⁷³ «...ὁ δὲ καλῶς ἀποδεξάμενος ὁ βασιλεὺς, τὸν Ἰανουάριον μῆνα εἰς τὴν Μεσέμβριαν πρὸς τὸν δεσπότην κῆρ Δημήτριον ἀπῆλθον. ἐκεῖνος δέ, ἐνεργῶν τὰ κατὰ τῆς Πόλεως, ἢ μᾶλλον τὰ κατ' ἐκεῖνον, ἀπέπεμψε μὲ ἄπρακτον.» Σφραντζῆς, XXV, 1, 90.

έντολῶν.⁶⁷⁴ Στὸ κείμενό του ὁ Σφραντζῆς σημειώνει ὅτι ὁ Δημήτριος ἤδη προετοιμαζόταν γιὰ ἐπιθετικὲς κινήσεις. Ἄν ἡ ἀναφορά του αὐτὴ δὲν συμπληρώθηκε ἀπὸ τὸν ἴδιο σὲ χρόνο μεταγενέστερο, ὅταν δηλαδὴ γνώριζε πλέον τὴν ἔκβαση τῶν γεγονότων, τότε θὰ πρέπει νὰ δεχθοῦμε τὴν ὑπαρξὴ ἐντόνων φημῶν ἢ καὶ πληροφοριῶν σχετικῶν μὲ τὶς πολεμικὲς προετοιμασίες τοῦ δεσπότη Μεσημβρίας.

Τὶς ὅπωςδὴποτε ὑφιστάμενες αὐτὲς προετοιμασίες σκίασε σίγουρα λίγο ἀργότερα, τὸν Ἰανουάριο τοῦ 1442, ὁ θάνατος τοῦ Παύλου Ἀσάν.⁶⁷⁵ Ὁ πενθερὸς τοῦ Δημητρίου, ἐκτὸς τοῦ γεγονότος ὅτι ὡς πρώην ὑψηλόβαθμος ἀξιωματοῦχος τῆς αὐτοκρατορικῆς κυβερνήσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως διέθετε σίγουρα εὐρύτερο κύρος, διέθετε μετὰ βεβαιότητος καὶ ιδιαίτερες διασυνδέσεις τόσο μὲ τὴν ἀνθενωτικὴ παράταξη ἐντὸς Πόλεως, ὅσο καὶ μὲ ἰσχυροὺς παράγοντες τῆς ὀθωμανικῆς κυβερνήσεως τῆς Ἀδριανουπόλεως.⁶⁷⁶ Πέραν τούτου σίγουρα θὰ ὑπῆρξε πολύτιμος σύμβουλος τοῦ δεσπότη σὲ ζητήματα διπλωματικῶν καὶ πολιτικῶν χειρισμῶν.⁶⁷⁷ Τὴν σημαντικὴ ὁμως αὐτὴ ἀπώλεια ἀντιστάθμιζε σίγουρα ἡ εὐχάριστη εἶδηση ὅτι ἡ νέα σύζυγος τοῦ Δημητρίου κυοφοροῦσε. Ἐνα ἄρρεν τέκνο θὰ ἐνίσχυε ὅπωςδὴποτε τὶς φιλοδοξίες τοῦ πατέρα του καὶ θὰ περιέβαλε τὶς ἀξιώσεις του μὲ μεγαλύτερο πολιτειακὸ κύρος. Παρὰ τὴν εὐχάριστη εἶδηση, ὁ Δημήτριος ἀπεφάσισε νὰ κινηθεῖ ἄμεσα καὶ νὰ μὴν περιμένει τὸν τοκετό.⁶⁷⁸ Εἶναι ἐνδεχόμενον νὰ αἰσθάνθηκε ἰσχυρὸς πρὸς στιγμὴν, ἢ ἴσως νὰ δεχόταν κλήσεις ἀπὸ ἐνθερμούς ὁπαδούς του ἐντὸς Κωνσταντινουπόλεως νὰ προβεῖ ἄμεσα σὲ ἐνέργειες. Εἶναι ὁμως πολὺ πιθανὸ νὰ θέλησε νὰ προλάβει καὶ πιθανὴ ἄνοδο τοῦ δυναμικοῦ ἀδελφοῦ του, Κωνσταντίνου, στὴν πρωτεύουσα, ἀλλὰ καὶ νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴν σταθερὰ ἄσχημη ψυχολογικὴ καὶ βιολογικὴ κατάσταση τοῦ ἴδιου τοῦ αὐτοκράτορα. Ἀκόμη, εἰκάζουμε ὅτι μία ἐπιθετικὴ ἐνέργεια θὰ ἦταν πάντα ἀναμενόμενη στὴν πρωτεύουσα ἀργὰ τὴν Ἀνοιξὴ ἢ νωρὶς τὸ Καλοκαίρι. Λίγοι ὁμως θὰ περίμεναν ἐπίθεση μέσα στὸν Ἀπρίλιο, λαμβανομένων ὑπόψη κυρίως τῶν καιρικῶν συνθηκῶν ποὺ γενικῶς ἐπικρατοῦν στὴν Κωνσταντινούπολη.

Τὶς ὑπαρκτὲς ἀσφαλῶς φιλοδοξίες καὶ ἐπιδιώξεις τοῦ Δημητρίου ἐνίσχυσαν μετὰ βεβαιότητος καὶ οἱ Ὀθωμανοὶ ποικιλοτρόπως.⁶⁷⁹ Ἡ Ἀδριανούπολη δὲν εἶδε ποτὲ μὲ

⁶⁷⁴ Σφραντζῆς, XXV, 3, 90.

⁶⁷⁵ Σφραντζῆς, XXV, 2, 90.

⁶⁷⁶ Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς*, 52.

⁶⁷⁷ Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς*, 99-100.

⁶⁷⁸ Σφραντζῆς, ὁ.ἀ., 3, 90.

⁶⁷⁹ «...διαπρεσβενσάμενος πρὸς βασιλέα Αἰμουράτην καὶ ξυμπαλαβὼν παρ' αὐτοῦ στράτευμα ἐπέλασέ τε καὶ ἐπολιόρκει Βυζάντιον.» Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44.

θετικὸ μάτι τὶς ἐνωτικὲς ἐκκλησιαστικὲς κινήσεις τοῦ Ἰωάννου Η΄⁶⁸⁰ καὶ σὰν ἀπὸ ἐν-
 στικτο δὲν ἐμπιστευόταν καθόλου τὸν δραστήριο Κωνσταντῖνο. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, εἶχαν
 σίγουρα ἐγκαίρως πληροφορηθεῖ τὴν ἀνθενωτικὴ τοποθέτηση τοῦ δεσπότη Μεσημ-
 βρίας, μὲ τὸν ὅποιο εἶχε συνταχθεῖ ὁ ἀπὸ παλαιότερα γνωστός τους, Παῦλος Ἀσάν.
 Αὐτός, πέραν πάσης ἀμφιβολίας, θὰ πρέπει νὰ ὑπῆρξε καὶ ὁ ἀρχικὸς σύνδεσμος μεταξὺ
 Δημητρίου καὶ Ἀδριανουπόλεως. Μὲ τὴν ὑποστήριξη τῶν φιλοδοξίων τοῦ Δημητρίου,
 θὰ ἦταν γιὰ πρώτη φορὰ στὰ χρόνια μετὰ τὸν Μανουὴλ Β΄ ποὺ οἱ Ὀθωμανοὶ θὰ εἶχαν
 τὴν εὐκαιρία νὰ ἀναμειχθοῦν σὲ βυζαντινὴ ἐνδοδυναστικὴ διαμάχη. Ἔτσι, δὲν μᾶς προ-
 ξενεῖ ἰδιαίτερη ἐντύπωση ἢ ἐκ μέρους τῶν Ὀθωμανῶν στρατιωτικὴ ἐνίσχυση τοῦ Δη-
 μητρίου στὴν προσπάθειά του νὰ εἰσέλθει στὴν πρωτεύουσα καὶ νὰ σφετερισθεῖ τὸν
 θρόνο.⁶⁸¹ Ἐκ τοῦ ἀποτελέσματος κρίνοντας, φαίνεται, πάντως, πὼς ἡ ὑποστήριξη ἀπὸ
 τοὺς Ὀθωμανοὺς δὲν ἦταν τελικὰ ἐντυπωσιακὴ, οὔτε ἰδιαίτερα ἐνθουσιώδης ἢ ἀποφα-
 σιστικὴ, ἀλλὰ μᾶλλον σχετικὰ περιορισμένη καὶ διστακτικὴ. Ἐπιπροσθέτως ἡ συμπερι-
 φορὰ τοῦ ὀθωμανικοῦ στρατεύματος ἔπληξε ἀνεπανόρθωτα τόσο τὸ ἴδιο τὸ ἐγχεῖρημα,
 ὅσο καὶ κυρίως τὸ κῦρος καὶ τὴν ὑστεροφημία τοῦ ἰδίου τοῦ Δημητρίου. Σὲ σχέση,
 βέβαια, μὲ τὸ διαφαινόμενο μικρὸ μέγεθος τῆς ὀθωμανικῆς στρατιωτικῆς βοήθειας, θὰ
 πρέπει νὰ ἀναφερθεῖ νομίζω τὸ ἐνδεχόμενο ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος νὰ μὴν ἐπιθυμοῦσε
 σκανδαλωδῶς μεγάλη στρατιωτικὴ ὑποστήριξη τοῦ ἐγχειρήματός του ἀπὸ τοὺς Ὀθω-
 μανούς, κυρίως γιὰ νὰ μὴν ἐγείρει διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ τὰ ἀντι-ὀθωμανικὰ καὶ ἀντι-
 ἰσλαμικὰ ἀντανακλαστικὰ τόσο τῶν διακεκριμένων ὑποστηρικτῶν του ἐντὸς τῆς πρω-
 τεύουσας, ὅσο καὶ τῶν ἀπλῶν κατοίκων τῆς Πόλεως. Τὸ πλέον πιθανὸν εἶναι, ὅμως,
 ὅτι καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ὀθωμανοὶ ἐπιφυλάσσονταν στρατιωτικὰ ἀναμένοντες ἐπιθετικὲς
 ἐνέργειες ἀπὸ τὰ βορειοδυτικὰ τους σύνορα.⁶⁸²

Σὲ κάθε περίπτωσι, σύμφωνα μὲ δύο τοὐλάχιστον σύγχρονες πηγές,⁶⁸³ ὁ Δη-
 μήτριος ἐμφανίσθηκε μπροστὰ στὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως στίς 23 Ἀπριλίου

⁶⁸⁰ Εἶναι ἀπολύτως λογικὸ νὰ συμπεραίνουμε κάτι τέτοιο, ὡστόσο πρβλ. καὶ τὸ ἤδη γνωστὸ μας χωρίο Δούκας, XXXI, 8, 269.

⁶⁸¹ Πρβλ. Harris, *The End*, 162-4, ὅπου καὶ συνοπτικὰ διαλαμβάνονται τὰ γεγονότα τῶν ἐτῶν 1441-1444. Ἴδὲ καὶ Nevra Necipoğlu, "Circulation of People between the Byzantine and Ottoman Courts", *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, ἐκδ. Κοζ Üniversitesi Yayınları, Istanbul, 2016, 107.

⁶⁸² Βεβαίως, ὁ μεγάλος Ῥουμάνος βυζαντινολόγος, Nicolae Iorga, ἀνιχνεύει στὴν συμπεριφορὰ τοῦ Δημητρίου στοιχεῖα, τὰ ὅποια τὸν ὀδηγοῦν στὴν ὑπόθεσι πὼς, ὡς ἐπίδοξος σφετεριστὴς τοῦ βυζαντινοῦ θρόνου, ὁ Δημήτριος προσπαθοῦσε στίς σχέσεις του μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς νὰ ἀκολουθήσει τὸ παράδειγμα τῆς πολιτείας τοῦ Ἀνδρονίκου Δ΄ καὶ τοῦ Ἰωάννου Ζ΄, προκειμένου νὰ κερδίσει τὴν εὐνοία καὶ τὴν πολὺτιμη ὑποστήριξή τους. N. Iorga, *Geschichte des osmanischen Reiches*, Gotha, 1900, τ. I, 382-3.

⁶⁸³ «...τῇ κγ^η τοῦ ἀπριλίου μηνὸς τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐπιτάλλησε μετὰ Τοῦρκων καὶ ἀπέκλεισε καὶ ἔφθειρε τὰ τῆς Πόλεως ὁ δεσπότης κῆρ Δημήτριος» Σφραντζῆς, XXV, 3, 90, καὶ «ἐν ἔτει δὲ ς' ἦν', ἰνδικτιῶνος ε΄,

1442, μαζί μὲ τὸν γιὸ τοῦ Παύλου Ἀσάν, Ματθαῖο. Τὸ στράτευμα ποὺ τὸν συνόδευε εἶχε ἀσφαλῶς ὡς κύριο κορμὸ τοῦ Ὁθωμανοῦ στρατιῶτες, μᾶλλον ἐλαφροῦ πεζικοῦ καὶ ἄτακτου ἵππικοῦ,⁶⁸⁴ καὶ θὰ πρέπει νὰ πλαισιωνόταν σίγουρα – ἂν καὶ δὲν μνημονεύονται – καὶ ἀπὸ κάποιους τυχοδιῶκτες μισθοφόρους ἀλλὰ καὶ ἀπὸ τὴν προσωπικὴ σωματοφυλακὴ τοῦ δεσπότη Δημητρίου. Ὁ Δημήτριος θὰ πρέπει, ὅπως καὶ ἄλλοι σφετεριστὲς πρὶν ἀπὸ αὐτόν, νὰ ὑπολόγιζε σὲ αἰφνιδιασμὸ τῆς ἄμυνας τῆς πρωτεύουσας καὶ ταυτόχρονη ἄμεση λαϊκὴ ὑποστήριξη ὑποδαυλιζόμενη τόσο ἀπὸ τὰ ἔντονα ἀνθενωτικὰ αἰσθήματα τῆς πλειοψηφίας τοῦ λαοῦ τῆς Πόλεως, ὅσο καὶ ἀπὸ τοὺς ἔνθερους ὑποστηρικτὲς τοῦ ἐντὸς τῶν τειχῶν. Γιὰ κάποιο λόγο φαίνεται πὺς οὔτε ἡ λαϊκὴ ὑποστήριξη ὑπῆρξε ἄμεση καὶ καθολικὴ, οὔτε ὅμως καὶ ἡ ἄμυνα τῆς Πόλεως αἰφνιδιάστηκε. Ἦταν ἓνα προμήνυμα τῆς ἀποτυχίας. Ἡ ταχεία ἐνέργεια αἰφνιδιασμοῦ εἶχε ἀποτύχει καὶ τὸ στράτευμα ποὺ συνόδευε τὸν Δημήτριο θὰ καθηλωνόταν ἀναγκαστικὰ στὰ περίχωρα τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Κατόπιν τούτου οἱ Ὁθωμανοὶ δὲν ἔχασαν τὴν εὐκαιρία γιὰ δηλώσεις περιουσιῶν καὶ πρόκληση θανάτων. Ἄμεσα φυσικὰ θύματά τους ὑπῆρξαν οἱ ἄθωοι Βυζαντινοὶ ἀγρότες ποὺ καλλιεργοῦσαν τὴν γῆ στὰ περίχωρα τῆς πρωτεύουσας.⁶⁸⁵ Εἶναι σαφὲς καὶ αὐτονόητο, νομίζω, πὺς τοὺς Ὁθωμανοὺς τοὺς ἐνδιέφερε περισσότερο τὸ προσωπικὸ κέρδος, παρὰ ἡ ἐπίτευξη τοῦ ἀντικειμενικοῦ τους σκοποῦ, ποὺ ἀσφαλῶς ἀρχικὰ ἦταν ἡ ἐπιχειρησιακὴ ὑποστήριξη τῆς ἐνέργειας τοῦ Δημητρίου.

Τὸ γεγονὸς, πάντως, τῶν δηλώσεων ὑπῆρξε ἐξαιρετικὰ ἀρνητικὸ καὶ καταλυτικῆς σημασίας τόσο γιὰ τὴν ἀποτυχία τῆς ἀπόπειρας τοῦ Δημητρίου, ὅσο καὶ γιὰ τὴν διαμόρφωση τῆς γνώμης τῆς σύγχρονης βυζαντινῆς κοινωνίας κατὰ τοῦ Δημητρίου στὸ ἐξῆς.⁶⁸⁶ Ὁ ἀντίκτυπος δὲ ἦταν τέτοιος καὶ τόσος ποὺ φαίνεται πὺς ὅσοι στὸ ἐξῆς εἶχαν συμφέρον νὰ τὸν πλήξουν ἠθικὰ πάνω ἀκριβῶς σὲ αὐτὸ τὸ περιστατικὸ στηρίζονταν.⁶⁸⁷

ἀπριλλίῳ κγ', ἠπιδάλησαν οἱ Τοῦρκοι τὴν Πόλιν, συνόντος καὶ τοῦ δεσπότη κυροῦ Δημητρίου. καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, ἀγούστῳ ς', πάλιν ἀπελθόντες ἐδηώσαντο καὶ ἀγροὺς καὶ ἀμπελῶνας.» ἐν «Χρονικὸν τῆς Μεσημβρίας», P. Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.29, #11, 216 καὶ γιὰ σχολιασμὸ τ. II, 461.

⁶⁸⁴ Περὶ τοῦ συχνῶς ἀτάκτου χαρακτήρος τῶν συγχρόνων ὀθωμανικῶν στρατιωτικῶν σωμάτων ἰδὲ D. J. Petrovie, "Fire arms in the Balkans on the Eve and after the Ottoman conquest of the 14th-15th centuries", *War Technology and Society in the Middle East*, ed. V. J. Parry, M. E. Yapp, London, 1975, 164-94, ἐπίσης X. I. Κονταρίδης, *Ὁ Ὁθωμανικὸς Στρατός (1299-1922), Ὁργάνωση, Ὀπλισμός, Τακτικὲς μάχης καὶ στρατιωτικὲς μεταρρυθμίσεις*, ἐκδ. Εὐρασία, Αθήνα, 2012, 44-8 καὶ 127, ἀλλὰ καὶ Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300 - 1650, The Structure of Power*, ἐκδ. Palgrave Macmillan, New York, 2002, 257 κ. ἐξ..

⁶⁸⁵ Χαρακτηριστικὴ ἐνδεικτικῶς ἡ μαρτυρία τοῦ Σχολαρίου: «...οἱ δὲ (Βυζαντινοὶ ἀγρότες ἐνν.) μηδὲν ἀδικοῦντες ἠνδραποδίζοντό τε καὶ ἐκτείνοντο οὐκ ὀλίγοι, καὶ ἡ χώρα ἐκείρετό τε καὶ ἐνεπίμπρατο.» Σχολάριος, «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως», *III*, τ. Β', σ.54, στ.5-7.

⁶⁸⁶ Βογιατζίδης, «Νέα πηγή», 102-3.

⁶⁸⁷ Σχολάριος, ἔ.ἀ., «Ἐκεῖνο δὲ τὸ ἀτύχημα πλέον ἢ ἀδίκημα, καθάπερ τι νέφος τοῖς σοῖς ἐπιπροσθῆσαν καλοῖς, ἔτι καὶ νῦν τοῖς ἀδίκους κριταῖς κατὰ σοῦ δίδωσι παρρησίαν. Ἐτερον γὰρ οὐδὲν ἔχοντες ἐγκαλεῖν,

Ὁ Σφραντζῆς πρῶτος στὸ κείμενό του μὲ χαιρέκακη εὐκολία ἀποδίδει τὶς ἐκτεταμένες λεηλασίες στὸν ἴδιο τὸν Δημήτριο καὶ σὲ ἐνδεχόμενες ἐντολές του.⁶⁸⁸ Στὸ *Χρονικὸν τῆς Μεσημβρίας* μπορεῖ ἡ διατύπωση νὰ εἶναι τέτοια ποὺ νὰ ἀπαλλάσσει οὐσιαστικὰ τὸν Δημήτριο ἀπὸ τὴν εὐθύνη γιὰ τὶς καταστροφές ποὺ προξένησαν οἱ Ὀθωμανοὶ στρατιῶτες στὰ προάστια τῆς πρωτεύουσας,⁶⁸⁹ ὅμως ἡ μαρτυρία τοῦ φίλου τοῦ Δημητρίου, Γενναδίου Σχολαρίου, στὴν περίφημη πλέον ἔκθεσή του εἶναι ξεκάθαρη. Ὁ λόγιος συγγραφέας ἐπιρρίπτει μὲν σαφῶς τὴν εὐθύνη στὸν *πολεμιώτατον* αὐτοκράτορα⁶⁹⁰ ὁ ὁποῖος ἀδίκησε τὸν Δημήτριο μὴ τηρῶντας τὰ μεταξὺ τους ὑπεσχημένα,⁶⁹¹ ὡστόσο, καθιστᾷ σαφές πέραν πάσης ἀμφιβολίας ὅτι οἱ Βυζαντινοὶ χωρικοὶ τὴν εὐθύνη γιὰ τὶς καταστροφές τὴν ἐπέρριψαν κατευθείαν καὶ ὀλοκληρωτικὰ στὸν ἴδιο τὸν Δημήτριο καὶ ἔφθασαν μάλιστα μέχρι τοῦ σημείου νὰ τρέφουν καὶ *μίσος* γιὰ τὸ πρόσωπό του.⁶⁹² Ἀμέσως, βέβαια, ὁ ἔμπειρος ρήτορας σπεύδει νὰ μετριάσει τὴν βαρύτητα τῆς μαρτυρίας του καὶ νὰ δηλώσει τὴν διαφορετικὴ δική του ἀντίληψη γιὰ τὰ πράγματα, μεμφόμενος ἐμμέσως τοὺς ἀφελεῖς χωρικοὺς γιὰ ἀπλοϊκὸ τρόπο προσεγγίσεως τοῦ θέματος.⁶⁹³ Παρ' ὅτι οὐσιαστικὰ πρόκειται γιὰ τρεῖς διαφορετικὲς ἀπόψεις σὲ σχέση μὲ τὶς εὐθύνες τοῦ Δημητρίου, εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐπισημάνουμε ὡς ἐντελῶς παράλογη τὴν ὑπόθεση τοῦ Σφραντζῆ ὅτι θὰ μπορούσε ὁ ἐπίδοξος ἐπόμενος αὐτοκράτορας τῆς Κωνσταντινουπόλεως νὰ εἶχε δώσει ἄδεια, πολλῶ μᾶλλον ἐντολὴ γιὰ δηώσεις. Ἀπλῶς ὁ φιλόδοξος Παλαιολόγος, ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὁ Ἰωάννης Στ' Καντακουζηνὸς κατὰ τὰ ἔτη 1341-1347,⁶⁹⁴ δὲν ἦταν, πιστεύω, δυνατόν νὰ ἐλέγξει τὰ ὀθωμανικὰ τμήματα στὴν ἀποφασιστικὴ βοήθεια τῶν ὁποίων καὶ μόνον στήριζε πλέον τὴν ὑλοποίηση τῶν φιλοδοξιῶν του.

Προσωπικὰ μπορῶ, λοιπόν, νὰ φαντασθῶ τὸν Δημήτριο νὰ πραγματοποιεῖ ἀρχικῶς, στὶς 23 Ἀπριλίου, κάποιο εἶδος ἀνεπιτυχὸς αἰφνιδιαστικῆς ἐπιθέσεως στὴν Κωνσταντινούπολη. Μετὰ τὴν πρώτη αὐτὴ ἀποτυχία δὲν ἐγκατέλειψε τὴν προσπάθεια

ἐκ τοῦ ἀτυχήματος ἐπιφύονται, ...» σ.54, στ.17-20, ἐπίσης «Σοὶ δὲ οὐδὲν ἔχοντες τοιοῦτον ἐπιτιμᾶν, ἐκεῖθεν ἀφίᾳσι τὸ κέντρον. Εἰ γὰρ ἦσθα τᾶλλα οὐκ ἐπαινετός, ἐντεῦθεν ἂν μᾶλλον οἱ βάσκανοι ἐπειρῶντό σοι τὴν δόξαν κωλύειν» σ.54, στ.28-30, ἀλλὰ καὶ «..., ἀφίστανται μὲν σου τῶν ἰδίων πλεονεκτημάτων, ἐπὶ δὲ τὸ ἄλλων ἀδίκημα μᾶλλον, σὸν δὲ ἀτύχημα τρεπόμενοι, θορυβοῦσιν,...», σ.55, στ.15-17.

⁶⁸⁸ Σφραντζῆς, XXV, 3, 90.

⁶⁸⁹ P. Schreiner, «Χρονικὸν τῆς Μεσημβρίας», *Kleinchroniken*, τ. I, ὅπ.ἀ..

⁶⁹⁰ Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.54, στ.3-5.

⁶⁹¹ Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.54, στ.11-4.

⁶⁹² «Οἱ δὲ ταῦτα πάσχοντες καὶ οἱ συναλγοῦντες [...] σὲ δὲ μόνον ἐμίσουν.» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.54, στ.7-8 καὶ 14. Πρβλ. καὶ Ἰ.Κ.Βογιατζίδου, «Νέα πηγὴ», 81-2.

⁶⁹³ «...οὐτ' ἔμελεν αὐτοῖς περὶ τῶν δικαίων, οὐτ' ἐφρόντιζον τοῦ τὴν πρώτην τῶν συμβαινόντων αἰτίαν ἀνιχεῖν τε καὶ εὐρίσκειν καὶ ταύτη ὡς μάλιστα ἀπεχθάνεσθαι.» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.54, στ.14-17.

⁶⁹⁴ Πρβλ. G. Ostrogorky, *Ἱστορία*, 216-7, καὶ Ἐλισάβετ Ζαχαριάδου, *Ἱστορία καὶ Θρόνοι τῶν Παλαιῶν Σουλτάνων (1300-1400)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1999, 53-4.

καὶ αὐτὸ θεωρῶ πὼς ὑπῆρξε τὸ σημαντικότερο σφάλμα του. Φαίνεται πὼς στὴν συνέχεια ὑπέβαλε τὴν Βασιλεύουσα σὲ κάποιο εἶδος χαλαροῦ ἀποκλεισμοῦ⁶⁹⁵ καὶ ἤλεγχε λίγο ἔξω ἀπὸ τὰ τείχη τὴν εἴσοδο καὶ ἔξοδο ἀνθρώπων καὶ ἐμπορευμάτων. Ἐν τῷ μετὰ οἱ ἀνυπόμονοι καὶ ἐνδεχομένως ἀπλήρωτοι Ὀθωμανοὶ στρατιῶτες διέφυγαν τὸν ἔλεγχο τοῦ δεσπότη, ἂν δεχθοῦμε πὼς στ' ἀλήθεια ὑπῆρξε ποτὲ τέτοιος, καὶ ἄρχισαν νὰ προβαίνουν σὲ καταστροφές καὶ λεηλασίες τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Τότε ἢ λίγο ἄργότερα θὰ πρέπει νὰ τοποθετήσουμε χρονικὰ καὶ τὴν ἀποχώρηση τοῦ Ματθαίου Ἀσάν ἀπὸ τὴν ἐπιχείρηση.⁶⁹⁶ Ἐπρόκειτο φυσικὰ γιὰ σημαντικό πλῆγμα στὸν Δημήτριο. Ὁ Ματθαῖος Ἀσάν δὲν ἦταν μόνον γυναικαδελφὸς τοῦ Δημητρίου καὶ παιδικὸς του φίλος. Ἦταν ἐπίσης πρόσωπο μὲ ἰσχυρὲς διασυνδέσεις στὴν Κωνσταντινούπολη⁶⁹⁷ καὶ θὰ ἀποτελοῦσε σίγουρα δεξὶ χέρι τοῦ Δημητρίου σὲ περίπτωση ποὺ ἡ ἐνέργεια τῆς 23^{ης} Ἀπριλίου εὐδοκούνταν.⁶⁹⁸ Ὁ Χαλκοκονδύλης πάντως ἐδῶ τὸν παρουσιάζει ὡς ψυχρὸ ὑπολογιστὴ καὶ συμφεροντολόγο.⁶⁹⁹ Στις 6 Αὐγούστου 1442, καὶ ἐνῶ ὁ χαλαρὸς ἀποκλεισμὸς τῆς Πόλεως συνεχίζεται, οἱ Ὀθωμανοὶ προέβησαν καὶ πάλι σὲ καταστροφὲς ἔκτασης ἄξιας ὥστε νὰ δικαιολογεῖται ἡ σχετικὴ ἀναφορὰ στοῦ λεγόμενου *Χρονικὸν τῆς Μεσημβρίας*.⁷⁰⁰ Πιστεύω, λοιπόν, πὼς ὁ ἀποκλεισμὸς τῆς Πόλεως, ἂν δεχθοῦμε ὅτι τελικῶς ὑπῆρξε τέτοιος, θὰ πρέπει νὰ συνεχίσθηκε μὲ ἕναν τρόπο τοῦλάχιστον μέχρι καὶ τὶς 6 Αὐγούστου,⁷⁰¹ ὁπότε καὶ πιθανότατα λύθηκε.⁷⁰² Φυσικὰ δὲν μπορῶ νὰ πιστεύσω πὼς ἡ πιθανὴ ἀπόφαση τῆς λύσης τοῦ ἀποκλεισμοῦ ἐλήφθη ἀπὸ τὸν δεσπότη, ὁ ὁποῖος μᾶλλον εἶχε χάσει κάθε ἔλεγχο ἐπὶ τῶν Ὀθωμανῶν στρατιωτῶν ποὺ τὸν συνόδευσαν ἀρχικῶς. Τὸ πλέον πιθανό, κατὰ τὴν γνώμη μου, εἶναι πὼς οἱ Ὀθωμανοὶ ἀνεκλήθησαν ἀπὸ τὴν Ἀδριανούπολη γιὰ νὰ χρησιμοποιηθοῦν ἄλλοι.

Ἐχει βεβαίως ἐνδιαφέρον ὅτι τὸ ὅλο ἐγχεῖρημα τοῦ Δημητρίου, στις 23 Ἀπριλίου τοῦ 1442, παρουσιάζεται τόσο ἀπὸ τὸν συνήθως ἀκριβῆ Σφραντζῆ, ὅσο καὶ

⁶⁹⁵ Πρβλ. καὶ «...ὁ μὲν (Ἰωάννης Η' ἐνν.) συνεκέκλειστο ἔνδον πύλων, ...» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.54, στ.5.

⁶⁹⁶ «μετ' οὐ πολὺ δὲ τοῦ Ἀσάνεω τοῦ γαμβροῦ, (...) ἀπεχώρει.» Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44.

⁶⁹⁷ Ὁ Λαόνικος Χαλκοκονδύλης ἀποκαλεῖ τὸν Ματθαῖο Ἀσάν «ἄνδρα μέγα δυνάμενον ἐν Βυζαντίῳ» Χαλκοκονδύλης, ἔ.ἀ..

⁶⁹⁸ «...δοκοῦντος συμπράξιν αὐτῷ τὰ πρὸς τὴν βασιλείαν, ...» Χαλκοκονδύλης, ἔ.ἀ..

⁶⁹⁹ «...ὥς οὐδὲν ἠνόετο αὐτῷ...» Χαλκοκονδύλης, ἔ.ἀ..

⁷⁰⁰ P. Schreiner, ὁ.ἀ. .

⁷⁰¹ Πρὸς τοῦτο συνηγορεῖ κυρίως ἡ διατύπωση τῆς εἰδήσεως ἀπὸ ἑνα ἄλλο βραχὺ χρονικόν: «ἐν ἔτει, ζ' ἔν, ἰνδικτιῶνος ε', ἀπριλλίῳ κγ', ἠπιδάλησαν οἱ Τοῦρκοι τὴν Πόλιν καὶ κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος, αὐγούστῳ ς', ἀπελθόντες ἐδήσαντο τοὺς ἀγροὺς καὶ ἀμπελῶνας.» Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch. 62, #10, 463.

⁷⁰² Στὴν διάρκεια τῆς ἐνέργειας ὡς τὶς 6 Αὐγούστου συμφωνεῖ καὶ ἡ Nevra Necipoğlu στὸ ἄρθρο της "Circulation of People between the Byzantine and Ottoman Courts", ἐν *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, Koç Üniversitesi Yayınları, Istanbul, 2016, 107.

ἀπὸ δύο βραχέα χρονικά ὡς ἐπιδρομή.⁷⁰³ Πιστεύω πὼς καὶ οἱ τρεῖς πηγές ἐκφράζουν ἀσυνείδητα τὸ λαϊκὸ αἶσθημα τῶν Βυζαντινῶν, στὸ θυμικὸ τῶν ὁποίων ἡ κίνηση τοῦ Δημητρίου νομίζω πὼς κατεγράφη περισσότερο ὡς ἐπιδρομή, παρὰ ὡς πολιορκία ἢ κίνημα σφετερισμοῦ τοῦ θρόνου. Μάλιστα, τὸ *Χρονικὸν τῆς Μεσημβρίας* ἀφήνει νὰ ἐννοήσουμε πὼς ἡ «ἐπιδρομή» ἦταν ἐνέργεια καὶ πρωτοβουλία τῶν Ὀθωμανῶν, τὴν ὁποίαν ἀκολούθησε ὁ Δημήτριος.⁷⁰⁴ Ὁ Χαλκοκονδύλης πάλι, ὁ ὁποῖος πάντως ὡς γνωστὸν καταγράφει τὰ γεγονότα μεταγενέστερα καὶ συγχέει συχνὰ ἡμερομηνίες καὶ συμβάντα, κάνει λόγο γιὰ πράξη *πολιορκίας* τῆς πόλεως τοῦ Βυζαντίου.⁷⁰⁵ Φαίνεται, λοιπόν, πὼς αὐτὸ πὺν ἀρχικῶς ξεκίνησε ὡς φιλόδοξος αἰφνιδιασμός κατέληξε σὲ χαλαρὸ ἀποκλεισμό καὶ κατεγράφη στὴν λαϊκὴ συνείδηση ὡς ἐπιδρομή.

Γεγονός, πάντως, εἶναι πὼς ἡ κίνηση τοῦ Δημητρίου νὰ ἐπιτεθεῖ στὴν Πόλη δὲν ἐστέφθη ἀπὸ ἐπιτυχία. Ὁ Σχολάριος ἀποκαλεῖ κατ' ἐπανάληψιν τὸ ὅλο γεγονός *ἀτύχημα*,⁷⁰⁶ κάποτε καὶ *ἀδίκημα*.⁷⁰⁷ Εἶναι νομίζω προφανές πὼς ὁ δεσπότης ἔχασε εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς τὸ λεγόμενο πλεονέκτημα τοῦ αἰφνιδιασμοῦ. Παρὰ ταῦτα διέπραξε τὸ λάθος νὰ ἐπιμείνει στὴν προσπάθεια. Ὁ ἴδιος δὲν διέθετε οὔτε τὸ ἀπαιτούμενο ψυχικὸ σθένος, οὔτε ἱκανὲς στρατιωτικὲς δυνάμεις, ὥστε νὰ ἀπειλήσει σοβαρὰ τὴν πρωτεύουσα. Παράλληλα, λόγῳ τῶν καταστροφῶν πὺν προξένησε ἡ παρουσία τῆς στρατιωτικῆς του δυνάμεως, ἔχασε ἀμέσως τὴν πιθανὴ ὑποστήριξη ἢ ἔστω ἀνοχή τῶν Βυζαντινῶν τῶν περιχώρων τῆς Βασιλεύουσας, οἱ ὁποῖοι ὄχι μόνον παρέμειναν πιστοὶ στὸν νόμιμο αὐτοκράτορα, ἀλλὰ καὶ ἀντελήφθησαν τὸν Δημήτριο ὡς ἐχθρόν τους. Ἡ ἐμφανεῖς αὐτῆς ἀδυναμίας τοῦ ἐγχειρήματός του θὰ πρέπει νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ βασικὴ αἰτία καὶ γιὰ τὴν χλιαρὴ ἢ ἀσθενικὴ καὶ ἐκ τῶν ἔσω τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὑποστήριξή του, ἀλλὰ καὶ γιὰ τὴν ἀτυχή τελικὴ κατάληξη τῆς ὅλης προσπάθειας.

Ἀξιοσημεῖωτο πάντως εἶναι ὅτι, σύμφωνα πάντα μὲ τις πηγές, τὴν ἴδια ἡμέρα τῆς ἀφίξεως τοῦ Δημητρίου πρὸ τῶν τειχῶν τῆς Πόλεως, ἡ Θεοδώρα Ἀσάν γέννησε τελικῶς μία θυγατέρα.⁷⁰⁸ Δὲν διαθέτουμε φυσικὰ περαιτέρω πληροφορίες, ἂν, δηλαδή, ἡ Θεοδώρα Ἀσάν εἶχε ἀκολουθήσει τὸν Δημήτριο στὴν πορεία του πρὸς τὴν Πόλη, σίγουρη γιὰ θετικὴ ἔκβαση τῆς κίνησης, ἢ ἂν ἀντίθετα εἶχε μείνει στὴν ἀσφάλεια τῆς

⁷⁰³ «ἐπιλόλησε» Σφραντζῆς, XXV, 3, 90, «ἠπιλόλησαν» P. Schreiner, *Kleinchroniken*, Ch.29, #11, 216 ἀλλὰ καὶ Ch.62, #10, 463.

⁷⁰⁴ «...συνόντος καὶ τοῦ δεσπότην κυροῦ Δημητρίου...» P. Schreiner, *Kleinchroniken*, Ch.29, #11, 216.

⁷⁰⁵ Χαλκοκονδύλης, VI, 32, 44.

⁷⁰⁶ Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.54, στ.17, 20, 25, ἀλλὰ καὶ σ.55, στ.16.

⁷⁰⁷ Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.54, στ.17.

⁷⁰⁸ «...ἐν ᾧ δὴ μηνὶ καὶ ἡμέρᾳ ἐγενήθη αὐτῷ καὶ ἡ θυγάτηρ αὐτοῦ.» Σφραντζῆς, XXV, 3, 90. «ἐν ἔτει τῷ αὐτῷ καὶ κατὰ τὴν αὐτὴν ἰνδικτιῶνα καὶ μῆνα, (κγ'), ἡμέρᾳ β', ἐγεννήθη ἡ αὐθεντοπούλα κυρὰ Ἐλένη.» P. Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.29, #12, 216.

Μεσημβρίας προκειμένου να ολοκληρώσει τον αναμενόμενο τοκετό με ήρεμία,⁷⁰⁹ τὸ κατὰ τὴν γνώμη μου πιθανότερο. Εικάζουμε, πάντως, σὲ σχέση πάντοτε μὲ τοὺς πολιτικούς σχεδιασμοὺς τοῦ Δημητρίου, πῶς, ὅποτε κὶ ἂν πληροφορήθηκε τὴν εἶδηση ὅτι τελικῶς ἡ γυναῖκα του κυοφοροῦσε καὶ γέννησε παιδί γένους θηλυκοῦ, θὰ ἔνιωθε σίγουρα, ἀρχικῶς ἔστω, κάποια ἀπογοήτευση, καθὼς ὁ πολυπόθητος διάδοχος δὲν εἶχε ἔλθει. Αὐτὴ τὴν ἀπογοήτευση θέλει, ὅπως πιστεύω, νὰ τονίσει ἐμμέσως καὶ ὁ Σφραντζῆς καταγράφοντας λακωνικὰ τὸ γεγονὸς χωρὶς νὰ δίδει καμία σημασία σὲ λοιπὲς πληροφορίες, ὅπως λόγου χάριν τὸ ποῦ ἀκριβῶς γεννήθηκε τὸ βρέφος τὸ ὁποῖον θὰ ὀνομαζόταν ἀργότερα Ἑλένη Παλαιολογίνα,⁷¹⁰ πρὸς τιμὴν προφανῶς – καὶ κατευνασμὸν ἴσως – τῆς αὐτοκράτειρας - μητέρας, Ἑλένης Dragaš.⁷¹¹

Ἀξίζει ἐπίσης νὰ ἀναφερθεῖ ἐδῶ πῶς ὁ ὑποτυπώδης ἀποκλεισμός τῆς πρωτεύουσας ἀπὸ τὶς δυνάμεις τοῦ Δημητρίου ἔγινε σύντομα γνωστὸς στὸν Μορέα. Ὁ Κωνσταντῖνος, ἀντιλαμβανόμενος τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως σὲ μεγαλύτερες ἴσως διαστάσεις ἀπὸ ἐκεῖνες ποὺ στὴν πραγματικότητα τῆς ἀντιστοιχοῦσαν, ἀπέπλευσε τὸν Ἰούλιο τοῦ 1442 πρὸς βοήθεια τῆς πρωτεύουσας.⁷¹² Ὁ ὀθωμανικὸς στολίσκος ποὺ περιπολοῦσε τακτικὰ στὸ Θρακικὸ πέλαγος, ἐνήμερος γιὰ τὸ ἐν ἐξελίξει ἐγχείρημα τοῦ Δημητρίου, ἐντόπισε στὰ ἀνοικτὰ τῆς Λήμνου τὸ κάτεργο τοῦ Κωνσταντίνου καὶ ἔσπευσε πρὸς ἀποκλεισμό του.⁷¹³ Ἦταν, ἴσως, ἡ μόνη ἐπιτυχὴς κίνηση τῶν ὀθωμανικῶν δυνάμεων ὑπὲρ τῆς προσπάθειας τοῦ Δημητρίου. Φαίνεται πῶς σκοπὸς

⁷⁰⁹ Περὶ τοκετοῦ ἐν Βυζαντίῳ ἰδὲ Κατερίνα Νικολάου, *Ἡ γυναῖκα στη Μέση Βυζαντινὴ Εποχὴ, Κοινωνικά πρότυπα καὶ καθημερινὸς βίος στα ἀγιολογικὰ κείμενα*, Μονογραφίαι 6, Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 2005, 113-21, ἰδίως δὲ 113-4, ὅπου καὶ ἀναφορὲς στὴν μεγάλη θνησιμότητα νεογνῶν καὶ ἐπιτόκων γυναικῶν.

⁷¹⁰ Περὶ τῆς Ἑλένης Παλαιολογίνας, κόρης τοῦ δεσπότη Δημητρίου καὶ τῆς Θεοδώρας Ἀσάν, ἰδὲ Ἀπ. Ε. Βακαλοπούλου, «Δύο Βυζαντινὲς συνονόματες, πρωτεξάδελφες πριγκίπισσες, νῦφες σὲ ξένες Αὐλές, ἡ Ἑλένη τοῦ Θεοδώρου Β' καὶ ἡ Ἑλένη τοῦ Δημητρίου Παλαιολόγου», *Βυζάντιον (ἀφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στράτο)*, τ.Ι: *Ἱστορία-τέχνη καὶ ἀρχαιολογία*, Ἀθήναι, 1986, 165-84.

⁷¹¹ Ἀλλωστε τὸ ὄνομα τῆς συζύγου τοῦ Παύλου Ἀσάν, γιὰ κάθε περίπτωση, δὲν μᾶς εἶναι γνωστὸ, ἐνῶ καὶ τοῦ Θεοδώρου Β' ἡ κόρη εἶχε ὀνομασθεῖ Ἑλένη. Πρβλ. καὶ Βακαλοπούλου, «Πριγκίπισσες», ὁ.ἀ., 165-8.

⁷¹² «Καὶ τὸν ἰούλιον μῆνα τοῦ αὐτοῦ ἔτους ἐρχομένου τοῦ αὐθέντου μου καὶ δεσπότη κῆρ Κωνσταντίνου εἰς βοήθειαν τῆς Πόλεως...» Σφραντζῆς, XXV, 4, 90. Ὁ Harris (*The End*, 163) ἀναφέρει ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ἐκλήθη ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η' νὰ ἔλθει ἀρωγὸς του στὴν Βασιλεύουσα, χωρὶς νὰ μᾶς παραπέμπει στὴν πηγὴ του. Εικάζω πῶς πρόκειται γιὰ λογικὴ ὑπόθεση βάσει τῆς ἀγγλικῆς μεταφράσεως τῆς πηγῆς. Τὴν ὑπόθεση αὐτὴ οὔτε ἀπορρίπτω, οὔτε καὶ ἀποδέχομαι. Κατὰ τὴν γνώμη μου, πάντως, τὸ «ἐρχομένου (...) εἰς βοήθειαν τῆς Πόλεως» δὲν ὑποκρύπτει, οὔτε ὑπονοεῖ λανθάνουσα πρόσκληση τοῦ αὐτοκράτορος πρὸς τὸν Κωνσταντῖνο. Ἀντιθέτως, ἡ ἀκολουθοῦσα σχεδὸν ἀμέσως μετὰ διατύπωση τῆς ἰδίας πηγῆς «προστάξας ἵνα καὶ (ἀπὸ) αὐτὸν δὴ τὸν δεδωκότα βασιλέα φυλάττω (ἐνν. τὴν Σηλυβρίαν)» [Σφραντζῆς, XXV, 6, 92] προδίδει, κατὰ τὴν γνώμη μου, τὴν βαθεῖα ἔλλειψη ἐμπιστοσύνης ἀκόμη καὶ μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννου Η' καὶ Κωνσταντίνου. Ὡστε, θεωρῶ πῶς ὁ Κωνσταντῖνος αὐτόκλητος βοηθὸς ἐκκίνησε ἐκ Μορέως καὶ ἐνεφανίσθη ἀργότερα στὴν Βασιλεύουσα ἀγωνίων γιὰ τὴν διαδοχὴ τοῦ Ἰωάννου Η', περὶ τῆς ὁποίας ὠρέγετο ὁ ἴδιος.

⁷¹³ «...καὶ διὰ τῆς Μιτυλήνης (sic) διελθόντος καὶ λαβόντος τὴν ἑαυτοῦ γυναῖκα τὴν βασίλισσαν, εἰς τὴν Λήμνον ἦλθε. καὶ εὐρεθέντος ἐκεῖσε ἐπολεμήθη εἰς τὸν Κότζινον ἡμέρας πολλὰς ὑπὸ τοῦ στόλου παντὸς τῶν Τούρκων.» Σφραντζῆς, XXV, 4, 90.

τῶν Ὀθωμανῶν δὲν ἦταν κάποια ἀληθινὰ ἐχθρική ἐνέργεια, ἡ σύλληψη τοῦ Κωνσταντίνου ἢ ἡ κατάληψη τῆς Λήμνου. Ἀρκοῦσε ἀπλῶς νὰ ἀποκλεισθεῖ ὁ δεσπότης στὸ θρακικὸ νησί καὶ νὰ μὴν φθάσει ἐγκαίρως στὴν Κωνσταντινούπολη. Τὸ πλῆγμα ἦταν ὅμως μεγάλο γιὰ τὸ δυναστικὸ μέλλον τοῦ δεσπότη, ἀφοῦ κατὰ τὴν περίοδο τοῦ ἀποκλεισμοῦ τοῦ στὴν Λήμνο ἡ σύζυγός του ἀπέβαλε καὶ ἔχασε καὶ τὴν ζωὴ της.⁷¹⁴ Τελικῶς ὁ Κωνσταντῖνος, μᾶλλον λόγῳ κακῆς ψυχολογίας καὶ πένθους, παρὰ διότι πληροφορήθηκε τὴν ἀποτυχία τῆς κίνησης τοῦ Δημητρίου, δὲν βρέθηκε στὴν πρωτεύουσα πρὶν τὸν Νοέμβριο τοῦ 1442.⁷¹⁵

Ἐν τῷ μεταξύ, μέχρι καὶ τὰ μέσα Αὐγούστου, κάθε ἐλπίδα τοῦ Δημητρίου νὰ εἰσέλθει στὴν πρωτεύουσα θὰ πρέπει νὰ ἀτόνισε πλήρως. Ὁ σουλτάνος, ποὺ ἐν τῷ μεταξύ εἶχε νὰ ἀντιμετωπίσει τὶς ἀνυπότακτες δυνάμεις τοῦ Οὐνιάδη στὴν Τρανσυλβανία⁷¹⁶ ἀλλὰ καὶ τὶς ἐντεινόμενες φήμες γιὰ ἐπικείμενη δυτικὴ ἀντι-ὀθωμανικὴ σταυροφορία μὲ ἐπικεφαλῆς τοὺς Οὐγγρους⁷¹⁷ καὶ ποὺ γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν μᾶλλον εἶχε ἀποσύρει τὰ στρατεύματά του ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη, βρῆκε τὴν εὐκαιρία νὰ προτείνει μία λύση. Ὁ Σχολάριος, στὴν πολύτιμη γιὰ τὴν βιογραφία τοῦ Δημητρίου ἔκθεσή του, ἀναλύει πλήρως τόσο τὴν ἄλλως ἄγνωστη πρόταση τοῦ σουλτάνου ὅσο καὶ τὶς ἀπώτερες πολιτικές του προθέσεις. Ὁ Μούραντ II. φαίνεται πὼς ἀπέβλεπε στὴν διττὴ χρησιμότητα τοῦ Δημητρίου. Ὁ δεσπότης ἀφενὸς ἀποτελοῦσε διηγετὴ μοχλὸ πίεσεως τοῦ Ἰωάννου Η',⁷¹⁸ ἀφετέρου γιὰ τὸν σουλτάνο ἐνδεχομένη συμμαχία του μὲ τὸν γνωστὸ στὴν Δύση ἀδελφὸ τοῦ Βυζαντινοῦ αὐτοκράτορος θὰ ἦταν καὶ ἓνα πρώτης τάξεως ἠθικὸ πλεονέκτημα ἔναντι τῶν Δυτικῶν σταυροφόρων.⁷¹⁹ Ἔτσι, ἀφοῦ πρώτα προσπάθησε νὰ καθησυχάσει τὸν δεσπότη ὑποσχόμενος ἐκ νέου ὑποστήριξη μετὰ τὸ πέρασ τῆς σταυροφορικῆς περιπέτειας, τοῦ ζήτησε νὰ παραχωρήσει οἰκειοθελῶς τὶς διαφιλονικούμενες γαῖες στὸν Ἰωάννη Η', ἐνῶ γιὰ προσπορισμὸ τοῦ ἰδίου, τῆς οἰκογενείας καὶ τῶν ἀνθρώπων του θὰ τοῦ ἐκχωροῦσε ἴσης

⁷¹⁴ «...ἀπελθόντος δ' ἀπράκτου τοῦ στόλου βοηθεία Θεοῦ, ἡ βασίλισσα ἀπὸ τῆς περιστάσεως ἀσθενήσασα καὶ ἐκτρωθεῖσα τὸν αὐγούστον τοῦ αὐτοῦ ἔτους εἰς τὸ Παλαιόκαστρον τοῦ νησίου τῆς Λήμνου ἀπέθανε καὶ ἐτάφη.» Σφραντζῆς, XXV, 4, 90.

⁷¹⁵ Σφραντζῆς, XXV, 6, 92.

⁷¹⁶ Babinger, *Mehmed*, 18 κ. ἐξ., κυρίως δὲ 20-2, καὶ J. Freely, *The Grand Turk, Sultan Mehmet II – Conqueror of Constantinople, Master of an Empire and Lord of Two Seas*, ed. I.B. Tauris, 3rd ed., New York, 2010, 11.

⁷¹⁷ «Ὁ βάρβαρος (...) ἐπυνθάνετο ἀκριβῶς ἐπιόντας τοὺς Οὐγγρους...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 55, στ.20 καὶ 23.

⁷¹⁸ «...σὲ δὲ θεραπεῖν καὶ ἐτοίμῳ χρῆσθαι ἂν πρὸς τὴν κατὰ βασιλέως ἄμυναν, εἴπερ αἰσθοίτο αὐτοῦ ἐννοίας τι τοῖς ἐχθροῖς εἰσενηνοχότος καὶ βοηθείας.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 55, στ.24-26.

⁷¹⁹ «...ἅμα δὲ καὶ σὲ πολὺ τι αὐτῷ συμβαλέσθαι ἤλπιζε πρὸς τὸν πόλεμον συστρατεύοντα οὐ προσθήκη δυνάμεως, ἀλλὰ τῇ φήμῃ τοῦ καὶ τὸν βασιλέως ἀδελφὸν αὐτῷ συμμαχεῖν.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 55, στ.26-29.

ἐκτάσεως περιοχῆς ἐντὸς τῆς ὀθωμανικῆς ἐπικράτειας.⁷²⁰ Εἶναι φανερό πὺς θὰ ἐπρόκειτο γιὰ ἔμμεσο κατ' οἶκον περιορισμὸ τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς, οἱ ὁποῖοι διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ὅχι μόνον θὰ ἐξασφάλιζαν ἀπόλυτα γιὰ λογαριασμὸ τοὺς τὸν χρήσιμο Δημήτριο, ἀλλὰ ταυτόχρονα θὰ ἐμφανίζονταν σὲ μιὰ κρίσιμη γιὰ ἐκείνους στιγμή ὡς παρέχοντες ἐκδούλευση στὸν Βυζαντινὸ αὐτοκράτορα.⁷²¹ Ἀπὸ τὸν Σχολάριο πληροφοροῦμεθα ἐμμέσως πὺς ὁ Δημήτριος φάνηκε συνετὸς καὶ ἀρνήθηκε εὐγενικὰ τὴν σουλτανικὴ πρόταση.⁷²² Ὁ λόγιος συγγραφέας ἀποδίδει κολακευτικὰ τὴν ἄρνηση τοῦ Δημητρίου στὴν συναίσθηση τῆς μεγάλῃς του εὐθύνης ἔναντι τοῦ χριστιανικοῦ Κόσμου⁷²³ καὶ παραγνῶριζει τὸ γεγονὸς πὺς ἡ φαινομενικὰ δελεαστικὴ πρόταση τῶν Ὀθωμανῶν θὰ ἀποδεικνυόταν ἐνδεχομένως χειρότερη ἀκόμη καὶ ἀπὸ ἓνα ταπεινωτικὸ συμβιβασμὸ μὲ τὸν Ἰωάννη Η'. Γιὰ τὴν ἥταν σαφὲς ὅτι μετὰ τὴν ἄρνηση τῆς σουλτανικῆς προσφορᾶς ἐπιλογὴ ἄλλη δὲν ὑπῆρχε παρὰ ἡ καταλλαγὴ μὲ τὸν αὐτοκράτορα.

Φαίνεται, λοιπόν, τελικὰ πὺς ὁ ἀπογοητευμένος Δημήτριος ἀπετόλμησε κάποιου εἴδους ἐπικοινωνία μὲ τὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα.⁷²⁴ Ἐκπλήσσει ἀρχικῶς τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Ἰωάννης Η' φάνηκε ἀμέσως διαλλακτικὸς. Εἶναι ὅμως βέβαιον πὺς προτιμοῦσε νὰ συμβιβασθεῖ μὲ τὸν Δημήτριο καὶ νὰ τὸν κρατήσῃ ὑπὸ τὸν ἔλεγχό του στὴν πρωτεύουσα, παρὰ νὰ τὸν ὠθήσῃ στὴν ἀγκαλιὰ τοῦ σουλτάνου, ὅπου δὲν ἀσκοῦσε κανενὸς εἴδους ἔλεγχου. Ἔτσι, ὁ Δημήτριος, μᾶλλον περὶ τὰ μέσα ἢ τὰ τέλη Σεπτεμβρίου 1442 εἰκάζω, ἐν ἰκέτου τάξει πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτομολήσας καὶ βασιλέα,⁷²⁵ ἤκέ τε ἐς Βυζάντιον.⁷²⁶ Θὰ πρέπει νὰ φαντασθοῦμε μαζὺ του νὰ εἰσέρχονται στὴν Πόλη ἡ σύζυγος καὶ ἡ νεογέννητη κόρη του, ὁ Ματθαῖος Ἀσάν ἐνδεχομένως⁷²⁷ καὶ ἓνας εὐάριθμος κύκλος πιστῶν συνεργατῶν, σωματοφυλάκων καὶ ὑπηρετῶν τοῦ δεσπότη.⁷²⁸ Ὁ πολιτικώτατος Ἰωάννης Η' ὑπεδέχθη τὸν μεταμεληθέντα ἀδελφό του

⁷²⁰ «Ὁ βάρβαρος ἡξίου μὲν παραχωρεῖν τὰδελφῶ τῆς χώρας, ἐδίδου δὲ ἀντ' αὐτῆς ἑτέραν οὐκ ἐλάττω ἐν μεσογείᾳ, ὑπισχυόμενος μετὰ τὸν πόλεμον βοηθήσειν.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 55, στ.20-22.

⁷²¹ «...τὸν μὲν βασιλέα δεῖν οὐκ ἔγνω λυπεῖν, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 55, στ.23-24.

⁷²² Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 55, στ.32 καὶ ἐξ. .

⁷²³ «Ἀλλὰ σοί γε τοῦ πᾶσι Χριστιανοῖς συνοίσοντος μᾶλλον ἢ τῆς ἰδίας ἐμέλησεν ὠφελείας, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 55, στ.32-33.

⁷²⁴ «...μετ' οὐ πολὺ δὲ διαπρεσβευσάμενος πρὸς τὸν ἀδελφὸν αὐτοῦ βασιλέα...» Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44. Προσωπικὰ θὰ πρότεινα ὡς χρόνον τῆς πρώτης ἐπικοινωνίας τοῦ Δημητρίου μὲ τὴν κυβέρνησιν τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὰ τέλη Αὐγούστου ἢ τὶς ἀρχὲς Σεπτεμβρίου 1442.

⁷²⁵ Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.56, στ.4-5.

⁷²⁶ Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44.

⁷²⁷ Μετὰ τὴν οἰκειοθελῆ ἀποχώρησιν τοῦ Ματθαίου Ἀσάν ἀπὸ τὴν ἐπιχείρησιν τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1442, εἶναι λογικὸ νὰ ὑποθέτουμε ὅτι οἱ σχέσεις του μὲ τὸν Δημήτριο εἶχαν κλονισθεῖ καὶ παρέμειναν ψυχρῆς. Ἄν ὁ Ματθαῖος Ἀσάν, μετὰ τὴν ἀπομακρυνσί του ἀπὸ τὸν Δημήτριο, ταξίδευσε ὡς τὴν ἀδελφὴν του στὴν Μεσημβρία, εἶναι λογικὸ νὰ ἐπέστρεφε τώρα μαζὺ τῆς. Ἄν ὅμως εἶχε ζητήσῃ ἄσυλο νωρίτερα τὸ καλοκαίρι ἐντὸς τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τότε θὰ βρέθηκε ἐκεῖ πρὶν τὸν Δημήτριο καὶ πρὶν τὴν ἀδελφὴν του, Θεοδώρα Ἀσάν.

⁷²⁸ *Ἐόμπασα ἡ οἰκία*, Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.56, στ.15.

δημοσίως με άνοικτες άγκάλες,⁷²⁹ αλλά προνοητικά άρνήθηκε νά δείξει έμπράκτως έμπιστοσύνη καί νά άποκαταστήσει πλήρως τόν Δημήτριο στην αύλή.⁷³⁰ Φαίνεται πώς ό Δημήτριος είχε περιέλθει ούσία σέ μία κατάσταση κατ' οίκον περιορισμού, ένῳ ή έλλειψη οίκονομικών πόρων καθιστούσε την καθημερινότητα την δική του καί τών οικείων του του δύσκολη. Οί δυνατότητές του νά άντιδράσει ήσαν φυσικά περιορισμένες καί ό Σχολάριος τόν παρουσιάζει νά έλπίζει παθητικά μόνον στην θεία εϋνοια.⁷³¹ Αυτό φυσικά δέν άποκλείει, κατá την γνώμη μου, τó ένδεχόμενο ό Δημήτριος νά έστελνε τακτικά αιτήματά του στόν αύτοκράτορα για άποκατάστασή του, περιγράφοντάς του καί την δεινή κατάσταση τοϋ οίκου του. Μπορῶ όμως καί πάλι νά φαντασθῶ τόν Ίωάννη Η', όχι μόνον νά κωφεύει στα αιτήματα, αλλά καί νά θεωρεΐ δίκαιη τιμωρία την έμπερίστατη κατάσταση τοϋ άδελφοϋ του.

Έν τῷ μεταξύ, τόν Νοέμβριο τοϋ 1442, φθάνει στην πρωτεύουσα άπό την Λήμνο ό Κωνσταντίνος,⁷³² ὅπου παρέμεινε μάλλον έκ λόγων πένθους επί άρκετούς μήνες έρχόμενος άπό τόν Μορέα. Μπορούμε νά φαντασθοϋμε πώς ή παρουσία του ίσχυροποίησε τούς ένδοιασμούς τοϋ αύτοκράτορα πρὸς τó πρόσωπο τοϋ Δημητρίου. Ταυτόχρονα ό ίδιος θά πρέπει νά θεώρησε πώς ήταν κατάλληλη στιγμή νά ζητήσει για τόν έαυτό του την Σηλυβρία. Θα παρουσίασε σίγουρα την άξίωσή του αύτή ως δίκαιη ήθική άμοιβή, καθώς είχε σπεύσει άπό τόν Μορέα σέ βοήθεια τοϋ Ίωάννου Η', μόλις είχε μάθει τόν άποκλεισμό τής πρωτεύουσας άπό τόν Δημήτριο, καί μάλιστα κατá την προσπάθειά του εκείνη είχε χάσει γυναίκα καί κυοφορούμενο παιδί. Επίσης, θά πρέπει νά είχε την εύκαιρία νά τονίσει στόν αύτοκράτορα άδελφό του πώς, σέ περίπτωση πού κατείχε ό ίδιος την Σηλυβρία, αύτὸ τὸ γεγονός άπό μόνο του θά λειτουργούσε σίγουρα άποτρεπτικά οίασδήποτε μελλοντικής κίνησης τοϋ άδελφοϋ τους, Δημητρίου, ένῳ παράλληλα θά άποτελοϋσε καί μία πρώτη γραμμή άμυνας κατá μιās ένδεχομένης όθωμανικής έπιθετικής κινήσεως πρὸς την Πόλη. Έστω καί άπρόθυμα, ό Ίωάννης Η' άναγκάσθηκε τελικά νά ύποχωρήσει στὸ πιεστικό αίτημα τοϋ Κωνσταντίνου. Εΐναι ὅμως πιθανόν, καχύποπτος πλέον, νά έθεσε ως ὄρο την παραμονή τοϋ ιδίου τοϋ δεσπότη στην Κωνσταντινούπολη. Έτσι, στις άρχές Μαρτίου τοϋ 1443 ή Σηλυβρία

⁷²⁹ «...ήδέσθη γάρ σου την άρετήν καί χάριν ώμολόγει, τὰ πᾶσι λυσιτελέστατα ήρημένῳ. Έφίλει μὲν οὖν σε καί έτίμα τότε' εύθύς, ...» Σχολάριος, Έκ προτροπής, σ.56, στ.6-8.

⁷³⁰ «...τῶν δέ περπόντων οὐκ οἶδ' ὅπως καί μέχρι πλείστον έφείδετο.» Σχολάριος, Έκ προτροπής, σ.56, στ.8-9.

⁷³¹ «Σὺ δὲ ήνείχου ζυμπάσης σοι τής οίκειάς ένδεία πιεζομένης, καί ταῖς εἰς τὸ θεῖον έλπίσι προσεΐχες.» Σχολάριος, Έκ προτροπής, σ.56, στ.14-16. Πρβλ. καί Ί. Κ. Βογιατζίδου, «Νέα πηγή», 84-5.

⁷³² Σφραντζής, XXV, 6, 92.

πέρασε στην διοίκηση του Κωνσταντίνου, ο οποίος όμως έστειλε εκεί τον στενό του συνεργάτη, Σφραντζή, για να την διοικήσει ως *κεφαλή* της.⁷³³

Από τον ίδιο τον έμπιστο άνθρωπο του Κωνσταντίνου, τον Σφραντζή, γνωρίζουμε για τις αγωνίες του Κωνσταντίνου. Αρχικά υπήρχε ο όθωμανικός κίνδυνος, καθώς ο Σηλυβρία γειτνίαζε με το άδηφάγο κράτος του σουλτάνου. Έπειτα υπήρξε ο φόβος ότι ο Ιωάννης Η΄, μην έχοντας ένδεχομένως συμβιβασθεί απολύτως με την ιδέα ότι μια όχυρη πόλη σε απόσταση αναπνοής από την πρωτεύουσα θα ελεγχόταν ουσιαστικά από τον δυναμικό και φιλόδοξο Κωνσταντίνο, θα μπορούσε να αφαιρέσει την διοίκησή της ανά πάσα στιγμή. Ενδιαφέρον όμως είναι πώς εκφράζονται φόβοι και για τον ήττημένο Δημήτριο ως ικανό να αποπειραθεί να διεκδικήσει σύντομα την Σηλυβρία για τον εαυτό του,⁷³⁴ είτε δια της νομίμου οδού, μέσω δηλαδή του αυτοκράτορος, είτε άκομη και εξ ιδίας πρωτοβουλίας. Είναι πάντως γνωστό πώς οι καχύποτες σκέψεις του δεσπότη Κωνσταντίνου και του Γεωργίου Σφραντζή δεν επαληθεύθηκαν, αφού επί μήνες δεν έχουμε καμμία είδηση για κινήσεις του Δημητρίου ή του περιβάλλοντός του.

Αξίζει, παράλληλα, να αναφερθεί ακριβώς στο σημείο αυτό πώς, όπως είναι γνωστό, εντός του 1443 συνεκλήθη στα Ίεροσόλυμα, τότε έδαφος του αιγυπτιακού σουλτανάτου των Μαμελούκων, μία τοπική εκκλησιαστική σύνοδος με σκοπό την καταδίκη της ένωτικής συνόδου της Φερράρας - Φλωρεντίας.⁷³⁵ Στην τοπική αυτή σύνοδο των Ίεροσολύμων, όπου από την τετραρχία των παλαιφάτων ορθοδόξων πατριαρχείων της Ανατολής συμμετείχαν ο πατριάρχης Αλεξανδρείας Φιλόθεος, ο πατριάρχης Αντιοχείας Διόδωρος και ο πατριάρχης Ίεροσολύμων Ίωακείμ, και όπου ως εκπρόσωπος της Έκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως είχε γίνει δεκτός ο πρώτος τη τάξει ιεράρχης των ανθενωτικών, ο Καισαρίας Αρσένιος, όχι μόνον κατεδικάσθη ή

⁷³³ «... και τῇ α' μαρτίου ἔλαβεν (ἐνν. ὁ Κωνσταντῖνος) ἀπὸ τὸν βασιλέα τὴν Σηλυμβρίαν. καὶ ἀπέστειλεν ἐμὲ ἐκεῖσε ὡς κεφαλὴν...», Σφραντζῆς, XXV, 6, 92.

⁷³⁴ «... καὶ ἀπέστειλεν ἐμὲ ἐκεῖσε (...), ἵνα καὶ ἀπὸ τὸν ἀμυρᾶν καὶ τὸν δεσπότην κῆρ Δημήτριον καὶ αὐτὸν δὴ τὸν δεδωκότα βασιλέα προστάξας φυλάττω.» Σφραντζῆς, XXV, 6, 92.

⁷³⁵ Βλασίου Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. β΄, *Απὸ τὴν Εἰκονομαχίᾳ μέχρι τῇ Μεταρρύθμιση*, ἐκδ. Διήγηση, Ἀθῆναι, 2002, 624, ἐπίσης λίγα περισσότερα στοιχεῖα ἐν ἀρχιεπισκόπου Ἀθηνῶν Χρυσόστομου Παπαδοπούλου, *Τὸ Πρωτεῖον τοῦ Ἐπισκόπου Ρώμης, Ἱστορικὴ καὶ κριτικὴ μελέτη*, Ἀθῆναι, 1930, 283, καὶ τοῦ ἰδίου *Ἡ Ὁρθόδοξος Ἀνατολικὴ Ἐκκλησία, Γενικὴ ἱστορικὴ ἐπισκόπησις*, Ἀποστολικὴ Διακονία τῆς Ἐκκλησίας τῆς Ἑλλάδος, Ἀθῆναι, 1954, 183, ἀλλὰ καὶ Προκοπίου Τσιμάνη, *Απὸ ὕψηλῃ σκοπιᾷ οἱ Πατριάρχαι Κωνσταντινουπόλεως*, τ. Α΄, 55, καὶ Μανουὴλ Γεδεών, *Πατριαρχικοὶ Πίνακες, Εἰδήσεις ἱστορικαὶ βιογραφικαὶ περὶ τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακείμ Γ΄ τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης (36 - 1884)*, ἐπιμ. Ν. Λ. Φοροπούλου, ἐκδ. Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, Ἀθῆναι, 1996², 349-51. Πρβλ. ὅπωςδήποτε καὶ τὸ πόνημα τοῦ ἀρχιμ. Ν. Δ. Καρσιώτου, *Ἡ Σύνοδος Φερράρας - Φλωρεντίας ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὅρου ἐνώσεως ἕως καὶ τῆς καταργήσεως αὐτοῦ*, ἐκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι, 2020, ἰδίως ἀπὸ σ. 218 κ. ἐξ..

ένωτική σύνοδος Φερράρας - Φλωρεντίας ως *ληστρική*, ἀλλ' ἀνεθεματίσθησαν καὶ ὅσοι συνετάσσοντο μετὰ τὸν συνοδικὸ Ὅρο πὺν συνετάγη ἐκεῖ καὶ ἐξαπολύθηκε στὴν Οἰκουμένη διακηρύσσοντας τὴν ἐνότητα τῶν Ἐκκλησιῶν. Ἐπιπροσθέτως, ἡ τοπικὴ ἐκείνη σύνοδος τῶν Ἱεροσολύμων καθαιροῦσε τὸν ὡς τότε πατριάρχη Κωνσταντινουπόλεως, Μητροφάνη Β' τὸν ἀπὸ Κυζίκου, ὁ ὁποῖος ἐξεμέτρησε τὸ ζῆν τὴν 1^η Αὐγούστου τοῦ 1443,⁷³⁶ γεγονὸς πὺν ἐπιβεβαιώνει τὴν σύγκληση τῆς συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων νωρίτερα.⁷³⁷

Θεωρῶ πὺς ἡ ἀνθενωτικὴ μερίδα τῶν ἱεραρχῶν τοῦ Βυζαντίου εἶχε στηρίζει πολλὰς ἀπὸ τὶς ἐλπίδες τῆς στὸν Δημήτριο Παλαιολόγο⁷³⁸ καὶ στὴν σχεδιαζόμενη καὶ ἀναμενόμενη ἀπόπειρά του νὰ ἐκθρονίσει τὸν ἐνωτικὸ αὐτοκράτορα, Ἰωάννη Η'.⁷³⁹ Κατὰ τὴν γνώμη μου τρεῖς διαδοχικὲς ἀρνητικὲς γιὰ ἐκείνους ἐξελίξεις ὁδήγησαν τὴν ἀνθενωτικὴ μερίδα στὴν σύγκληση τελικὰ τῆς τοπικῆς συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων. Πρώτη ἀπαριθμῶ τὴν ἀποτυχία τοῦ δεσπότη Δημητρίου, ὡς στὸν Αὐγούστο τοῦ 1442, νὰ νοσφισθεῖ τὸν θρόνο. Δεύτερη τὴν καταλλαγὴ μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν Ἰωάννου Η' καὶ Δημητρίου, πὺν θεωρῶ πὺς ἐπισυνέβη περὶ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1442. Τρίτη τὴν γνωστοποίηση τῆς πολεμικῆς προπαρασκευῆς τῆς Δύσης γιὰ μιὰ σταυροφορία ὑπὲρ τοῦ Βυζαντίου. Ὅταν ἔφθασε στοὺς ζηλωτὲς ὀρθοδόξους ἱεράρχες ἡ εἶδηση ὅτι ὁ Δημήτριος ἡττημένος εἶχε πλέον ἡσυχὰ καὶ ταπεινὰ ἐπιστρέψει στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ εἶχε τεθεῖ κατ' οὐσίαν σὲ κατ' οἶκον περιορισμό, ἐθεώρησαν πὺς εἶχε ἔλθει ἡ ὥρα νὰ ἀρουν τὴν κατάστασι στὰ χέρια τους. Ἔτσι, προχώρησαν στὴν σύγκληση τῆς τοπικῆς συνόδου τῶν Ἱεροσολύμων, πιστεύω μετὰ τὸν Μάρτιο τοῦ 1443 καὶ σίγουρα πρὶν τὴν λήξη τοῦ Θέρους τοῦ ἰδίου ἔτους. Ὅποτε, τελικῶς, ἡ ἐνέργειά τους αὐτὴ ἀποτελεῖ μιὰ σπασμωδικὴ ἀντίδρασι σὲ ἐξελίξεις πὺν ποτὲ τους δὲν περίμεναν. Πρόκειται, ταυτόχρονα καὶ σαφῶς, γιὰ ἔμμεσι ἀναγνώρισι ὑποχώρησης, τοῦλάχιστον τὴν στιγμὴ ἐκείνη, τῆς δυναμικῆς τοῦ ἀνθενωτικοῦ κινήματος,⁷⁴⁰ καθὼς ἐν τοῖς πράγμασι εἶχε ἀπωλέσει τὸν πολιτικὸν τὸν ἡγέτη.

⁷³⁶ Συρόπουλος, XII, 17, 572-3.

⁷³⁷ Ἰδὲ ἀρχμ. (τότε) Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, Ἀλεξάνδρεια, 1910, σελ. 439-42, ὅπου παρατίθενται οἱ σχετικὲς πηγὲς καὶ δημοσιεύεται χρονολογημένο ἀπόσπασμα τοῦ Ὁρου, ἐκ τοῦ ὁποῖου ἡ σύγκληση τῆς συνόδου τοποθετεῖται στὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1443. Πρβλ. καὶ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 563.

⁷³⁸ Πρβλ. «...ἡ ἐνστασις ἦν εἶχεν ἀεὶ ὁ δεσπότης ὑπὲρ τοῦ ὀρθοδόξου καὶ πατρὶου δόγματος, ...» Συρόπουλος, XII, 17, 568-9.

⁷³⁹ Κιουσοπούλου, *Βασιλεὺς*, 99-100.

⁷⁴⁰ Πρβλ. καὶ Κιουσοπούλου, *Βασιλεὺς*, 66. Ἐπίσης, D. Th. Vachaviolos, "Byzantine Requests for an Ecumenical Council in the Years after the Council of Ferrara-Florence (1438/9)", *OCP* 88 (2022), 503-16.

Δεχόμενοι τὴν ἐρμηνεία αὐτή, διευκολυνόμαστε κάπως στὴν ἀναζήτηση τοῦ αἰτίου τῆς τόσο μεγάλης καθυστέρησης στὴν σύγκλιση αὐτῆς τῆς ἀντιρρητικῆς συνόδου τοῦ 1443. Ἀλλιῶς, πάντως, εἶναι πραγματικά δυσεξήγητη ἡ μεγάλη ἀργοπορία ἔκφρασης ἀρνητικῆς συνοδικῆς διαγνώμης ἐκ μέρους τῶν κατὰ τὰ ἄλλα ἐξοργισμένων καὶ ἀνυπόμονων ἀνθενωτικῶν ἱεραρχῶν.⁷⁴¹ Ἰδίως δὲ ἐφόσον, ὡς γνωστόν, οἱ ἐργασίες τῆς συνόδου τῆς Φλωρεντίας ἔληξαν τὸ Καλοκαίρι τοῦ 1439 καὶ ἡ βυζαντινὴ ἀντιπροσωπεία βρισκόταν στὴν Κωνσταντινούπολη ἤδη ἀπὸ τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1440. Ἐνῶ, παράλληλα, καὶ ἡ Ἐκκλησία τῆς Ρωσσίας ἔσπευδε νωρίς, τὸ 1441, νὰ τοποθετηθεῖ ἐπὶ τοῦ θέματος μὲ τρόπο καταδικαστικό.⁷⁴² Προσωπικά, ἔχω πεισθεῖ πῶς, ὄχι μόνον ὑπῆρχε συνεννόηση τῶν ἡγετῶν τῆς ἀνθενωτικῆς μερίδος μὲ τὸν ἴδιο τὸν Δημήτριο καὶ σχεδὸν ἀνοικτὴ ὑποστήριξή του – περισσότερο σὲ ἐπίπεδο λόγων ἴσως, ἀλλὰ ἔτι περαιτέρω ὁλόκληρη ἡ ὀργανωμένη ἀντίδραση τῆς μερίδος αὐτῆς δὲν ἐκδηλωνόνταν πλήρως, ἕως καὶ τὸ Θέρος τοῦ 1443, ἔχοντας ἐνδεχομένως στηρίξει τὶς ἐλπίδες της γιὰ μία εὐνοϊκὴ πρὸς ἐκείνους ἀλλαγὴ στὸν βυζαντινὸ θρόνο, μέσῳ τῆς πολυ-ἀναμενόμενης ἐνέργειας τοῦ γνωστοῦ ὡς συμμεριζόμενου τὶς ἀνθενωτικὲς ἐνστάσεις καὶ ἀντιρρήσεις, δεσπότη Μεσημβρίας. Ἡ ἀπογοήτευση ποὺ προξένησε, λοιπόν, ἡ ἀποτυχία τοῦ Δημητρίου εἶναι αὐτὴ ποὺ ὁδήγησε, κατὰ τὴν γνώμη μου, τόσο στὴν σύγκληση τῆς καταδικαστικῆς συνόδου τοῦ 1443, ὅσο καὶ στὴν ἔνταση τῶν τρόπων ἀντίδρασης τῆς ἀνθενωτικῆς μερίδας.

Τὴν ἴδια πάντως περίοδο γεγονότα εὐρύτερα καὶ μὲ μεγάλη σημασία λαμβάνουν χώρα βορείως τῆς χερσονήσου τοῦ Αἴμου.⁷⁴³ Ἡ στρατιωτικὴ αὐτοπεποίθηση τῶν Ὀθωμανῶν⁷⁴⁴ καὶ ἡ ἀκόρεστη δίψα τους γιὰ περισσότερα ἐδάφη τοὺς ἔχει ὁδηγήσει στὴν ἀπόπειρα εἰσβολῆς στὴν ἐπέκεινα τοῦ Δουνάβεως

⁷⁴¹ Ὑπενθυμίζω ἐδῶ τὴν φυγὴ ἐκ τῆς Πόλεως λάθρα τόσο τοῦ μητροπολίτου Ἐφέσου, ὅσο καὶ τοῦ Ἡρακλείας, σχεδὸν ἀμέσως μετὰ τὴν ἐπιστροφὴ τους ἀπὸ τὴν Ἰταλία στὴν πρωτεύουσα. Συρόπουλος, XII, 10, 556-7, ἀλλὰ καὶ XII, 17, 568-9. Περὶ τῆς ἀκυρώσεως τῆς ὅποιας ἰσχύος τῶν ἀποφάσεων τῆς ἐνωτικῆς συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας, ἰδὲ καὶ Δ. Γ. Αποστολοπούλου, *Ὁ «Ἱερὸς Κῶδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ β' μιστὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνα, Τὰ μόνον γνωστὰ σπαράγματα*, Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 1992, 123-33.

⁷⁴² Βλασίου Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. β', *Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχίᾳ μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, ἐκδ. Διήγηση, Ἀθήναι, 2002, 624-5.

⁷⁴³ Elizabeth A. Zachariadou, "Europe and the Ottoman Empire around 1444", *550th Anniversary of the Istanbul University, International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth Century)*, ἐκδ. S. Atasoy, Istanbul, 2004, 69-74.

⁷⁴⁴ Περὶ τῆς ἰστορίας τῆς ὀθωμανικῆς αὐτοκρατορίας στὴν ἐποχὴ ποὺ ἐξετάζουμε ἰδὲ τὸ εἰδικὸ ἔργο τοῦ Colin Imber, *The Ottoman Empire 1300 - 1650, The Structure of Power*, ἐκδ. Palgrave Macmillan, New York, 2002, 24-7. Πρβλ. ἐπίσης τὴν γενικότερη ὀπτικὴ τῆς Caroline Finkel, ἐν *Ὀθωμανικὴ Αὐτοκρατορία 1300 - 1923*, μτφρ. Μ. Δελέγκος, ἐκδ. Διόπτρα, Ἀθήνα, 2007, 77-9, ὅπως καὶ τοῦ Franz Babinger, *Mehmed the Conqueror and his Time*, μτφρ. R. Mannheim, ἐκδ. W. C. Hickman, Princeton, New Jersey, 1978, 20 κ.ἐξ. .

Τρανσυλβανία ήδη από το 1441.⁷⁴⁵ Έκεϊ, όμως, δύο φορές τὰ ὀθωμανικὰ στρατεύματα γνωρίζουν τὴν ἥττα ἀπὸ τὸν Βοεβόδα Ἰωάννη Κορβίνο Οὐνιάδη.⁷⁴⁶ Ἡ δεύτερη ἥττα τῶν Ὀθωμανῶν ἐπισυμβαίνει στὴν Βλαχία, τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1442. Ταυτόχρονα, τὸν Χειμῶνα τοῦ 1442 - 1443, ὁ σουλτάνος Μούραντ II. θὰ διαπεραιωθεῖ στὴν Μικρὰ Ἀσία προκειμένου νὰ ἀντιμετωπίσει μιὰ ἄλλη δυσάρεστη ἐξέλιξη, μιὰν ἐξέγερση στὴν περιοχὴ τοῦ Καραμάν.⁷⁴⁷ Ἡ Εὐρώπη ἔχει ἀναθαρρήσει. Φαίνεται πὼς εἶναι ἡ κατάλληλη στιγμή γιὰ σύμπληξη μιᾶς συμμαχίας κατὰ τοῦ ἐνοχλητικοῦ ὀθωμανικοῦ κράτους.⁷⁴⁸ Τὴν πρώτη τοῦ νέου ἔτους 1443, ὁ πάπας Εὐγένιος IV διακηρύσσει *urbi et orbi* σταυροφορία ἐναντίον τῶν Ὀθωμανῶν.⁷⁴⁹ Στὸ κάλεσμά του φαίνεται νὰ συσπειρώνονται οἱ ἡγεμόνες τῆς Βουργουνδίας, τῆς Πολωνίας, τῆς Οὐγγαρίας καὶ τῆς Βλαχίας, καθὼς καὶ ἡ γαληνοτάτη ναυτικὴ δημοκρατία τῆς Βενετίας.⁷⁵⁰ Περὶ τὰ μέσα τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1443 εἰδήσεις φθάνουν στὴν Ἀδριανούπολη ὅτι μιὰ μεγάλη χριστιανικὴ στρατιὰ 25.000 περίπου ἀνδρῶν ἐτοιμάζεται νὰ διαβεῖ τὸν ποταμὸ Δούναβη καὶ νὰ κινηθεῖ νότια.⁷⁵¹ Εἶναι μιὰ ἐξέλιξη πὺρ φαίνεται πρὸς στιγμὴν νὰ δικαιώνει ὅλες τὶς προσπάθειες τοῦ Ἰωάννου Η΄ γιὰ βοήθεια ἀπὸ τὴν Δύση⁷⁵² καὶ φέρνει τὴν ἀνθενωτικὴ μερίδα σὲ θέση ἀμηχανίας.

Ἐνὸς ἡ Κεντρικὴ καὶ ἡ Νοτιοανατολικὴ Εὐρώπη βρίσκονται σὲ ἀναβρασμό, οἱ γιοὶ τοῦ Μανουὴλ Β΄ ἐξακολουθοῦν νὰ ἀγωνίζονται ἀκατάπαυστα γιὰ τὴν νομὴ τῶν ἐδαφῶν ποὺ ἀπέμεναν στὸ κράτος ποὺ κληρονόμησαν ἀπὸ τὸν πατέρα τους. Ἐνῶ, δηλαδή, στὶς ἀρχὲς τῆς ἀνοίξεως τοῦ 1443 φαίνονταν νὰ ἔχει διαμορφωθεῖ ἓνα καλῶς - κακῶς δεδομένο status quo μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν, μὲ τὸν Ἰωάννη Η΄ αὐτοκράτορα στὴν πρωτεύουσα, τὸν Θεόδωρο Β΄ δεσπότη στὸν Μυστρά, τὸν Κωνσταντῖνο δεσπότη Σηλυβρίας, τὸν Δημήτριο ξανὰ πίσω στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ τὸν βενιαμὶν Θωμᾶ δεσπότη στὶς δυτικὲς χῶρες τοῦ Μορέα, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1443 φαίνεται πὼς

⁷⁴⁵ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 564.

⁷⁴⁶ Περὶ τοῦ Ἰωάννου Οὐνιάδου (ca.1407 - 1456) ἰδὲ L. Elekes, "János Junyadi", *Encyclopaedia Britannica*, <https://www.britannica.com/biography/Janos-Hunyadi>.

⁷⁴⁷ Colin Imber, ὁ.ἀ., 24.

⁷⁴⁸ Ἰδὲ τὴν ἐξαιρετικὴ ἐργασία τοῦ J. Jefferson, *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad, The Ottoman - Christian Conflict from 1438-1444*, History of War 76, ἐκδ. Brill, Leiden-Boston, 2012, 25-38.

⁷⁴⁹ Ἰδὲ Colin Imber, *The Crusade of Varna, 1443-1445*, ἐκδ. Ashgate, Aldershot, 2006, καὶ φυσικὰ τὸ παλαιότερο, ἀλλὰ ἀκόμη ἐξαιρετικὰ χρήσιμο ἔργο τοῦ Oskar Halecki, *The Crusade of Varna, A Discussion of Controversial Problems*, Polish Institute of Arts and Sciences in America, New York, 1943.

⁷⁵⁰ John Freely, *The Grand Turk, Sultan Mehmet II – Conqueror of Constantinople, Master of an Empire and Lord of Two Seas*, ed. I.B.Tauris, 3rd ed., New York, 2010, 11.

⁷⁵¹ Babinger, *Mehmed*, 24.

⁷⁵² Caroline Finkel, ὁ.ἀ. .

συμφωνήθηκε στην Κωνσταντινούπολη ή ανταλλαγή διοικήσεων μεταξύ του πρεσβυτέρου δεσπότη Θεοδώρου Β', ο οποίος θα ανέλάμβανε την Σηλυβρία, και του Κωνσταντίνου, ο οποίος θα μετέβαινε στον Μυστρά.⁷⁵³ Έχει υποστηριχθεί πως ο Θεόδωρος Β' μάλλον ένιωσε την ανάγκη να βρίσκεται κοντά στην πρωτεύουσα προκειμένου να διασφαλίσει την θέση του ως διαδόχου του θρόνου.⁷⁵⁴ Σε εφαρμογή της συμφωνίας του καλοκαιριού ο Κωνσταντίνος ανέχθηκε δια θαλάσσης για τον Μορέα την 1^η Οκτωβρίου του 1443 και τον Δεκέμβριο του ίδιου έτους το ίδιο εκείνο πλοίο έφερε επιστρέφοντας στην πρωτεύουσα τον Θεόδωρο Β',⁷⁵⁵ δεσπότη Μυστρά από το 1408. Ο Θεόδωρος, όμως, δεν φαινόταν καθόλου να βιάζεται να παραλάβει την διοίκηση της Σηλυβρίας. Αντιθέτως παρέτεινε την διαμονή του στην πρωτεύουσα.

Την ίδια περίοδο και καθ' όλη τη διάρκεια του φθινοπώρου του 1443, οι χριστιανοί σύμμαχοι που έχουν διαπεραιωθεί στην νότια όχθη του Δουνάβεως βαδίζουν νικηφόρα σε όλες τις χώρες της λεγόμενης κεντρικής Βαλκανικής. Καταλαμβάνουν μάλιστα και πόλεις στρατηγικής σημασίας, όπως την Ναϊσό (σημ. Niš) και την Σόφια της σημερινής Βουλγαρίας.⁷⁵⁶ Σχεδόν ταυτόχρονα, από τον Νοέμβριο του 1443, στα βόρεια της σημερινής Αλβανίας ο Γεώργιος Καστριώτης (άλβ. Skënderbeu)⁷⁵⁷ οργανώνει μία πολύ δυναμική και επιτυχημένη αντίσταση στην οθωμανική παρουσία στην δυτική πλευρά της χερσονήσου του Αΐμου.⁷⁵⁸ Τον χειμώνα του 1443 - 1444 η στρατιά των χριστιανών συμμάχων αναγκάζεται κυρίως λόγω καιρικών συνθηκών να αναδιπλωθεί στις Παραδουνάβιες περιοχές,⁷⁵⁹ αλλά έχει ήδη επιτύχει μία μεγάλη νίκη στο επίπεδο της ψυχολογίας. Οι ειδήσεις αυτές έπρεπε να βρίσκουν όποσδήποτε την Κωνσταντινούπολη σε πανηγυρική διάθεση. Όμως, όπως διαφαίνεται από την έκθεση του Σχολαρίου, οι σχέσεις του αυτοκράτορος με τον Θεόδωρο Β' γρήγορα διεταράχθηκαν για λόγους που δεν διευκρινίζονται και ο δεσπότης προτίμησε την ρήξη. Έτσι την άνοιξη του 1444 ο διάδοχος του βυζαντινού

⁷⁵³ Σφραντζής, XXVI, 7, 92, και Χαλκοκονδύλης, VI, 47, 62-4.

⁷⁵⁴ Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 575-6, Harris, *The End*, 163-4.

⁷⁵⁵ Σφραντζής, XXVI, 1, 92.

⁷⁵⁶ Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 565-6.

⁷⁵⁷ H. Inalcik, "Iskender Beg", *The Encyclopaedia of Islam*, τ. IV, έκδ. E. J. Brill, Leiden, 1997, 138-40.

⁷⁵⁸ Περὶ τῆς ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρουσας περιπτώσεως τοῦ Γεωργίου Καστριώτου ἰδὲ ἐνδεικτικῶς τὴν σχετικῶς πρόσφατη ἐργασία τοῦ H. Hodgkinson, *Skanderbeg*, ἔκδ. Bejtullah Destani, Westrow Cooper, London, 1999, ἐπίσης τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ Con. A. Chekrezi, *Albania, Past and Present*, Arno Press and The New York Times, New York, 1971, 26-35, ἀλλὰ καὶ τὸ πρῶτο μέρος τοῦ βιβλίου τοῦ Τίτου Π. Γιολάλα, *Ὁ Γεώργιος Καστριώτης – Σκεντέρμπεης εἰς τὴν νεοελληνικὴν ἱστοριογραφίαν καὶ λογοτεχνίαν*, IMXA, Θεσσαλονίκη, 1975, γιὰ μίαν ἐπισκόπηση τῆς ἀντιμετώπισης τοῦ θέματος ἀπὸ τὴν σκοπιά τῆς παλαιότερης ἐλληνικῆς ἱστοριογραφίας.

⁷⁵⁹ Caroline Finkel, *Οθωμανική Αυτοκρατορία 1300 - 1923*, μτφρ. Μ. Δελέγκος, έκδ. Διόπτρα, Ἀθήνα, 2007, 78-9.

θρόνου ἦρθε σὲ διάσταση καὶ σύγκρουση μὲ τὸν αὐτοκράτορα, ἐξῆλθε τῶν τειχῶν τῆς Πόλεως καὶ κατευθύνθηκε στὴν πόλη τῆς ὁποίας ἡ διοίκηση δικαιωματικὰ πλεόν τοῦ ἀνῆκε.⁷⁶⁰ Ἡ Σηλυβρία παραδόθηκε στὸν νέο της κύριο ἀπὸ τὸν Σφραντζῆ τὸν Μάρτιο μόλις τοῦ 1444.⁷⁶¹

Τὴν παραδιδόμενη ἀπὸ τὸν Σχολάριο διαμάχη μεταξὺ Ἰωάννου Η΄ καὶ Θεοδώρου Β΄ ὁ Ἰ. Κ. Βογιατζίδης ἀποκαλεῖ – μὲ κάποια δόση ὑπερβολῆς, πιστεύω – *ἐμφύλιο πόλεμο*.⁷⁶² Ἀνεξαρτήτως ὅμως τῆς φύσεως τῆς σύγκρουσης, τὸ δεδομένο εἶναι ὅτι ὁ Δημήτριος βρέθηκε καὶ πάλι, μᾶλλον ἀκούσια τὴν φορὰ αὐτή, περιπεπλεγμένος. Ἀπὸ τὴν προσεκτικὴ ἀνάγνωση τῆς ἐκθέσεως τοῦ Σχολαρίου συνάγεται τὸ συμπέρασμα ὅτι μᾶλλον στὸν ἤδη καχύποπτο Ἰωάννη Η΄⁷⁶³ ἔφθασαν ἐμβόλιμες καὶ κακόβουλες πληροφορίες⁷⁶⁴ γιὰ πιθανὴ συνεργασία τοῦ δυσареστημένου, πιεζόμενου καὶ ἀπομονωμένου Δημητρίου μὲ τὸν ἀποφασισμένο γιὰ σύγκρουση Θεόδωρο Β΄.⁷⁶⁵ Κατὰ τὴν γνώμη μου, ἐφόσον ὁ Δημήτριος βρισκόταν ἐπὶ τῆς οὐσίας σὲ κατ’ οἶκον περιορισμό, εἶναι πιθανὸν ἀκόμη καὶ νὰ μὴν πληροφορήθηκε ἄμεσα τὴν ρήξη μεταξὺ τῶν δύο μεγαλυτέρων ἀδελφῶν του καὶ τὴν ἐν συνεχείᾳ ἔξοδο τοῦ Θεοδώρου Β΄ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα, τὸν Μάρτιο τοῦ 1444. Θεωρῶ ἀκόμη πιθανό, μέσα στὴν ἀναστάτωση τῶν ἐξελίξεων, ὁ Θεόδωρος Β΄ νὰ μὴν σκέφθηκε κἂν νὰ ἐπικοινωνήσῃ τότε μὲ τὸν πράγματι δυσареστημένο ἀδελφό του Δημήτριο. Ὅπως καὶ νὰ ἔχει ἡ ὑπόθεση, τὸ γεγονὸς εἶναι πὼς οἱ διαβολὲς βρῆκαν εὐήκοον τὸ οὖς τοῦ Ἰωάννου Η΄⁷⁶⁶ μὲ ἄμεση συνέπεια τὴν σύλληψη καὶ φυλάκιση πλεόν τόσο τοῦ δεσπότη Δημητρίου, ὅσο καὶ τοῦ στενότερου συνεργάτου του, Ματθαίου Ἀσάν, ὅπως μᾶς παραδίδει καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης.⁷⁶⁷

Οἱ σύγχρονοί μας ἱστορικοὶ φαίνεται, βέβαια, νὰ συγγέουν τὰ σχετικὰ μὲ τὴν τύχη τοῦ Δημητρίου μετὰ τὸ ἀποτυχημένο του ἐγχείρημα τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1442 γεγονότα. Ὁ κύριος ἱστορικὸς τῆς περιόδου, Donald Nicol, ἀναφέρει οὐσιαστικὰ πὼς

⁷⁶⁰ Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 56, στ.17-18.

⁷⁶¹ Σφραντζῆς, ὁ.ἀ. .

⁷⁶² Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 85 κ.ἐξ. .

⁷⁶³ «...μικροψυχίαν δὲ καὶ δέος ἀδελφῶν τοῦ πιστεύσαντος (ἐνν. Ἰωάννου Η΄).» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 57, στ.2-3.

⁷⁶⁴ «...ἔδειξας ἐκεῖνα συκοφαντίαν μὲν ὡς ἀληθῶς τῶν κατηγορηκότων καὶ σκευωρίαν ἀσύστατον, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 56, στ.1-2.

⁷⁶⁵ «Ὁ δὲ βασιλεὺς ἀδικεῖσθαι μὲν σε εἰδώς, λύειν δὲ τὴν ἀδικίαν οὕτω βουλόμενος, δεδιώς δὲ μή τι καὶ ἀντιλυπεῖν προαχθεῖν καὶ τὰδελφῶν συνεξεργάσαι τὴν ἄμυναν μάλα ῥαδίως, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 56, στ.17-18.

⁷⁶⁶ «Καὶ ἡ παρὰ τῶν ὄρκων ἀσφάλεια, φεῖ, δεινῶς ὑπεχώρει τῷ δέει, ὑφορμοῦντι μᾶλλον ἐξ ὧν ἔφερες πάσχων κακῶς ἢ ἐξ ὧν ἠγανάκεις.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ. 56, στ.23-25.

⁷⁶⁷ «...καὶ οὐ πολλῶ ὕστερον ἐάλω αὐτός τε καὶ ὁ τῆς γυναικὸς ἀδελφὸς ὑπὸ βασιλέως Ἑλλήνων Ἰωάννου.» Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44.

μετά τὸ 1442 στὸν Δημήτριο ἐπεβλήθη ἓνα εἶδος κατ' οἶκον περιορισμοῦ,⁷⁶⁸ χωρὶς νὰ ἀναφέρει τίποτε γιὰ φυλάκιση. Ὁ νεώτερος Jonathan Harris, ἐπίσης,⁷⁶⁹ ἀκολουθώντας ἴσως τὴν αὐθεντία τοῦ Nicol, ἀναπαραγάγει τὴν πληροφορία καὶ παραπέμπει μὲ τὴν σειρά του στὸν Συρόπουλο, ὅπου, ὅμως, δὲν ὑπάρχει ἡ παραμικρὴ ἀναφορὰ περὶ οἰασδὴποτε τιμωρίας τοῦ Δημητρίου μετὰ τὴν ἐνέργειά του, τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1442.⁷⁷⁰ Ὁ Harris ἐπίσης ἐπικαλεῖται καὶ τὴν μαρτυρία τοῦ Ἰσπανοῦ περιηγητοῦ Pero Tafur,⁷⁷¹ ὁ ὁποῖος, ὡς γνωστόν, τὴν περίοδο ποὺ διαδραματίζεται ἡ σύγκρουση τοῦ Ἰωάννου Η' μὲ τὸν Δημήτριο βρισκόταν ἤδη πίσω στὴν Ἰσπανία ἀπολαμβάνοντας τὸν ἔγγαμο βίο μὲ κάποια Dona Juana de Horozco.

Ἐδῶ θὰ πρέπει λοιπὸν νὰ ξεκαθαρίσουμε ὅτι ἡ παραμονὴ τοῦ Δημητρίου στὴν Κωνσταντινούπολη μετὰ τὸ θέρος τοῦ 1442 περιελάμβανε καὶ ἓνα εἶδος κατ' οἶκον περιορισμοῦ, ἀλλὰ καὶ ἐγκλεισμό σὲ φυλακή. Εἶναι γιὰ ἐμᾶς πλέον σαφές, ὅπως τὸ ξεκαθαρίζει καὶ ὁ Ἰ. Κ. Βογιατζίδης ἤδη ἀπὸ τὸ 1924,⁷⁷² στηριζόμενος φυσικὰ στὴν πολύτιμη μαρτυρία τοῦ Σχολαρίου, ὅτι μετὰ τοῦ Ἰωάννου Η' καὶ τοῦ Δημητρίου, μετὰ τὴν σύγκρουση τοῦ 1442, ὑπῆρξε τυπικὰ τοῦλάχιστον *διαλλαγὴ καὶ ἀγάπη*.⁷⁷³ Ἡ παραμονὴ τοῦ Δημητρίου ὅμως ἔκτοτε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1442, ὅπως ὑπολογίζω, ὡς καὶ τὸν Μάρτιο τοῦ 1444, καὶ δὲν ἐκπληροῦσε τὶς ἐπιθυμίες του, καθὼς ἤλπιζε σὲ ἐκ νέου ἀποκατάστασή του στὴν Μεσημβρία, καὶ ἦταν μᾶλλον ἀναξιοπρεπὴς μὲ ἄσχημα οἰκονομικὰ καὶ μὲ τὴν ἀπαξίωση ἀπὸ πλευρᾶς τοῦ Ἰωάννου Η' καὶ τῆς αὐλῆς.⁷⁷⁴ Αὐτὴ τὴν κατάστασι τῆς οὐσιαστικῆς ἀπαγόρευσης ἐξόδου ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα καὶ τῆς κοινωνικῆς ἀπαξίωσης εἶναι ποὺ θὰ πρέπει νὰ τὴν ἐρμηνεύσουμε ὡς ἓνα εἶδος τιμωρίας. Ὡς ἴσως ἓνα εἶδος κατ' οἶκον περιορισμοῦ. Ὅμως, τὸν Μάρτιο τοῦ 1444, λόγῳ τῆς σύγκρουσης Ἰωάννου Η' καὶ Θεοδώρου ἡ κατάσταση τοῦ Δημητρίου ἐπιδεινώνεται δραματικά, ἀφοῦ συλλαμβάνεται καὶ φυλακίζεται ὡς πιθανὸς ἢ ἐνδεχόμενος συνεργάτης τοῦ δεσπότη Θεοδώρου Β'. Περὶ

⁷⁶⁸ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 562, ὑπόσημ. 29, ὅπου παρατίθεται ὡς πηγὴς τῆς πληροφορίας νεώτερα ἔργα (τοῦ fr. Gill καὶ τοῦ Runciman), ἀλλὰ καὶ σύγχρονες πηγές, ὅπως ὁ Σφραντζῆς, ὁ ὁποῖος πουθενὰ δὲν ἀναφέρει τίποτε περὶ συλλήψεως, φυλακίσεως ἢ περιορισμοῦ, καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης, ὁ ὁποῖος ὅμως κάνει σαφῶς λόγο γιὰ κανονικὴ σύλληψη καὶ φυλάκιση τοῦ Δημητρίου καὶ τοῦ Ματθαίου Ἀσάν, ἀποσιωπώντας πλήρως τὸν λεγόμενο κατ' οἶκον περιορισμό. Τὸ λεγόμενο *Χρονικὸν τῆς Μεσημβρίας*, Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, 213 κ.ἐξ., στὸ ὁποῖον ἐπίσης παραπέμπει ὁ Nicol, σιγᾷ κὶ ἐκεῖνο.

⁷⁶⁹ J. Harris, *The End*, 163, καὶ 270, σημ. 12.

⁷⁷⁰ Ἀπεναντίας, ὁ Συρόπουλος κάνει σαφῶς λόγο περὶ *διαλλαγῆς καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν δεσπότην*. Συρόπουλος, XII, 17, 570-1.

⁷⁷¹ Pero Tafur, *Travels and Adventures, 1435 - 1439*, μτφρ. Malcolm Letts, London, 1926, 137-8.

⁷⁷² Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 83-5.

⁷⁷³ «...μετὰ τὴν διαλλαγὴν καὶ τὴν ἀγάπην πρὸς τὸν δεσπότην...» Συρόπουλος, ἔ.ἀ., 570-1.

⁷⁷⁴ Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, 56.

τοῦ εἴδους τοῦ ἐγκλεισμοῦ τοῦ Δημητρίου ἔχομε ἀλληλοσυμπληρούμενες πληροφορίες ἀπὸ τὸν Χαλκοκονδύλη καὶ ἀπὸ τὸν Σχολάριο. Ἔτσι, ὁ Χαλκοκονδύλης, σὲ μία ἀπὸ τὶς σπάνιες φορὲς ποὺ εἶναι σχετικὰ σαφής, κάνει λόγο καθαρὰ γιὰ φυλάκιση τοῦ δεσπότη Δημητρίου καὶ τοῦ Ματθαίου Ἀσάν, ἀλλὰ σὲ χωριστὰ κελιά.⁷⁷⁵ Φαίνεται πὼς ὁ Ἀσάν ἐθεωρεῖτο ἄνθρωπος τοῦ Δημητρίου καὶ ὡς ἐκ τούτου πιθανὸς συνεργάτης του. Τὴν φήμη αὐτὴ πλήρωσε διὰ τῆς φυλακίσεώς του. Ὁ Σχολάριος συμπληρώνει ὅτι ὁ Δημήτριος φυλακίσθηκε⁷⁷⁶ στὰ ἀνάκτορα, φυλασσόμενος ἀπὸ εἰδικὴ πρὸς τοῦτο φρουρά.⁷⁷⁷ Μπορῶ νὰ εἰκάσω πὼς πρόκειται γιὰ τὴν διαβόητη *φυλακὴ τοῦ Ἀνεμᾶ*,⁷⁷⁸ ἢ ὁποία βρισκόταν ὡς γνωστὸν ἐντὸς τοῦ περιβόλου τῆς ἀνακτορικῆς περιοχῆς τῶν Βλαχερνῶν.⁷⁷⁹

Οἱ δύο πηγὲς συμφωνοῦν ἐπίσης πὼς ὁ Δημήτριος ἀπέδρασε κάποτε τῆς εἰρκτῆς του. Κανένα ἀπὸ τὰ δύο κείμενα, ὥστόσο, δὲν κατονομάζει τοὺς βοηθοὺς τοῦ δεσπότη, οὔτε καὶ τοποθετεῖ χρονικὰ ἐπακριβῶς τὸ γεγονὸς τῆς ἀποδράσεως. Ὁ Χαλκοκονδύλης διηγεῖται πὼς ὁ Δημήτριος, ἐν ἀντιθέσει μὲ τὸν Ματθαῖο Ἀσάν, ὁ ὁποῖος ἔμεινε πίσω, κατάφερε μέσα στὴν νύκτα νὰ διαφύγει καὶ διεπεραιώθη στὸν Γαλατᾶ.⁷⁸⁰ Ὁ Σχολάριος, πάλι, ἀναφέρεται σὲ βοήθεια ποὺ δόθηκε στὸν Δημήτριο καὶ

⁷⁷⁵ «...ἐν φυλακῇ χωρὶς ἀπ' ἀλλήλων...», Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44.

⁷⁷⁶ Περὶ τῶν φυλακῶν γενικῶς στὸ Βυζάντιο, ἰδὲ Φαίδωνος Κουκουλέ, *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, Ἀθῆναι, 1948-1957, τ. Γ', 224-9.

⁷⁷⁷ «... εἶργει τε ἐν τοῖς βασιλείοις καὶ φρουρὰν ἐφίστησι.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.56, στ.22-23.

⁷⁷⁸ Περὶ τοῦ Πύργου τοῦ Ἀνεμᾶ, χρῆσιν εἰρκτῆς ἐπέχοντος, ἰδὲ ἀρχικῶς Α. Γ. Πασπάτη, *Βυζαντιναὶ Μελέται Τοπογραφικαὶ καὶ Ἱστορικαί, μετὰ πλείστων εἰκόνων*, Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν 208, Κωνσταντινούπολις, 1877, ἀνατύπωση Βιβλιοπωλείου Δ. Ν. Καραβία, Ἀθήνα, 1986, 24-7. Φαίδωνος Κουκουλέ, *ἐνθ. ἀν.*, τ. Γ', 229. Ἔπειτα, περὶ τοῦ οἰκογενειακοῦ, ἐνδεικτικῶς, Α. Kazhdan, "Anemas", *ODB*, τ. 1, 96. Ἐπίσης, R. Janin, *Constantinople byzantine, Développement urbain et répertoire topographique*, Paris, 1964, 126, 172-3, 265-6 καὶ 284-5. Ἀκόμη τὸ σημαντικὸ ἔργο τοῦ Ἀριστείδου Πασαδαίου, *Ἡ πόλις τοῦ Βοσπόρου, Σύντομος Συστηματικὸς Ὁδηγός*, Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρ. 96, Ἀθῆναι, 1981, 33-4 μαζὺ μὲ τὸ σχεδιάγραμμα τῆς σ. 27, ἀλλὰ καὶ τὴν ἐξαιρετικὴ νεώτερη προσπάθεια, ἀπὸ τουρκικῆς πλευρᾶς, τοῦ Doğan Kuban, *Istanbul, An Urban History, Byzantion, Constantinopolis, Istanbul*, T.I.B. - Kültür Yayınları, Istanbul, 1996, 55-8 καὶ 180-4.

⁷⁷⁹ Ὁ μέγας Φ. Κουκουλές, *ἐνθ. ἀν.*, τ. Γ', 229, ὡς ἐν χρήσει φυλακὲς κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τοῦ Βυζαντίου καὶ ἥδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ ἰδ' αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν ἀναφέρει τόσο τὸ παλαιότερο καὶ ἐρειπωμένο πιά, *Ἱερὸν Παλάτιον*, ὅσο καὶ ἕνα ἀκόμη κτίσμα στὴν περιοχὴ τῶν Μαγγάνων, σημερινὸ Τορ Καρὶ Sarayı. Ἡ φράσις τοῦ Σχολαρίου «... εἶργει τε ἐν τοῖς βασιλείοις...» (Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.56, στ.22-23) δὲν διασαφηνίζει ὅπωςδὴποτε ἂν ἡ ἀναφορὰ γίνεται στὰ παλαιὰ ἀνάκτορα τοῦ *Ἱεροῦ Παλατίου* ἢ στὰ νεώτερα τῶν Βλαχερνῶν. Θεωρῶ ὅμως πὼς πιὸ γενικευμένη στοὺς χρόνους ποὺ ἐξετάζουμε ἦταν ἡ χρῆσις τοῦ πύργου τοῦ Ἀνεμᾶ ὡς εἰρκτῆς, παρὰ τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων. Ἐπίσης θὰ μπορούσαμε νὰ σκεφθοῦμε ὅτι ὁ ἔλεγχος τοῦ φυλακισμένου Δημητρίου ἦταν εὐκολότερος καὶ ἀμεσότερος, ἂν εἶχε περιορισθεῖ στὴν φυλακὴ τῶν Βλαχερνῶν, παρὰ στὸ *Ἱερὸν Παλάτιον*. Βεβαίως τὸ μαρτυροῦμενο γεγονὸς τῆς διαφυγῆς του ἐνισχύει τὸ ἐνδεχόμενο τῆς φυλάκισής του τελικὰ στὴν ἀσφαλῶς ὀλιγότερον καλῶς φυλασσόμενη εἰρκτὴ τῶν παλαιῶν ἀνακτόρων.

⁷⁸⁰ «...ὑποτιθεμένου τοῦ Ἀσάνεω ἀπέδρα τε νυκτὸς ἐς τὴν καταντικρὸν πόλιν τὴν Γαλατίνην...» Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44. Τὸ γεγονὸς θὰ πρέπει σίγουρα νὰ θύμιζε στὸν Δημήτριο τὴν παλαιότερη ἀντίστοιχη περιπέτειά του, τὸ 1423, ὁπότε καὶ πάλι εἶχε διαπεραιωθεῖ στὸν Γαλατᾶ γιὰ νὰ καταλήξει τότε στὴν Οὐγγαρία. Πρβλ. Κεφ. Γ' παρόντος.

σκιαγραφεί τὸν βοηθό. Νομίζω, ἂν κατανοῶ ὀρθῶς τὸ κείμενο,⁷⁸¹ πὼς τὸ πρόσωπο ποὺ εἶχε διαμεσολαβήσει γιὰ τὴν καταλλαγὴ Ἰωάννου Η΄ καὶ Δημητρίου, μετὰ τὰ γεγονότα τοῦ θέρους τοῦ 1442, καὶ τὸ ὅποῖον εἶχε ἐγγυηθεῖ καὶ στοὺς δύο ὅτι ἡ ἄλλη πλευρὰ θὰ τηροῦσε τὰ συμπεφωνημένα ἔκτοτε, αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ πρόσωπο ἦταν ποὺ βοήθησε κάποια νύκτα τὸν Δημήτριο νὰ δραπετεύσει ἀπὸ τὶς βασιλικὲς φυλακὲς καὶ ἐν συνεχείᾳ νὰ περαιωθεῖ στὸν Γαλατᾶ. Ὁ Βογιατζίδης μεταφράζει τὸ *ὑποτιθέμενον τοῦ Ἀσάνεω* τοῦ Χαλκοκονδύλη⁷⁸² ὡς δηλωτικὸ τοῦ ἐμπνευστοῦ τῆς ἀποδράσεως.⁷⁸³ Ὅμως, γεννᾶται τὸ εὐλογο, νομίζω, ἐρώτημα πῶς ὁ κατὰ Βογιατζίδη ἐμπνευστὴς τοῦ σχεδίου, Ἀσάν, φυλακισμένος καὶ φρουρούμενος καὶ ὁ ἴδιος, ἐνορχήστρωσε τὴν φυγὴ ἀπὸ τὴν φυλακὴ. Προσωπικὰ θεωρῶ πὼς τὸ *ὑποτιθέμενον* τοῦ Χαλκοκονδύλη δηλοῖ ὅτι τελικῶς ὁ Ἀσάν, ὡς πρόσωπο ποὺ εἶχε προδώσει τὴν ἐμπιστοσύνη τοῦ δεσπότη,⁷⁸⁴ παρέμεινε στὴν φυλακὴ. Ὁ μόνος ποὺ βοηθήθηκε νὰ δραπετεύσει ἦταν τελικὰ ὁ Δημήτριος. Ἐνορχηστρωτὴς δὲ τῆς φυγῆς καὶ βοηθὸς τοῦ Δημητρίου ἦταν κάποιος ἔξω ἀπὸ τὴν φυλακὴ, μὲ δυνατότητα πρόσβασης στὴν φυλακὴ καὶ στὰ ἀνάκτορα, καὶ ἐπίσης πρόσωπο κύρους γνωστὸ καὶ στὸν Ἰωάννη Η΄ καὶ στὸν Δημήτριο, ἀφοῦ εἶχε ὑπάρξει ἐνδιάμεσος καὶ ἐγγυητὴς στὴν μεταξύ τους πρὸ ἀρκετῶν μηνῶν καταλλαγὴ. Ἐπειδὴ ὁ Σχολάριος, ὅπως φαίνεται, γνωρίζει καὶ τὸ περιστατικὸ καὶ τὸ πρόσωπο-κλειδί· ἐπειδὴ ἀποφεύγει νὰ κατονομάσει τὸ πρόσωπο, ποὺ εἶναι φυσικὰ γνωστὸ καὶ στὸν Δημήτριο· ἐπειδὴ καταδεικνύει τὴν ὅλη ἐπιχείρηση τῆς ἀπελευθέρωσης ὡς πρᾶγμα *χαλεπώτατον*, τονίζοντας τὴν δυσκολία τοῦ ἐγχειρήματος· ἀλλὰ καὶ ἐπειδὴ, τέλος, ταπεινὰ ἀποδίδει τὴν ἀπαλλαγὴ τοῦ Δημητρίου στὸν Θεό.⁷⁸⁵ νομίζω ὅτι δὲν θὰ ἦταν ἐξαιρετικὰ παρακεκινδυνευμένο νὰ ταυτίσουμε τὸ πρόσωπο-κλειδί τῆς ἀπόδρασης τοῦ Δημητρίου κείνη τὴν νύκτα τοῦ 1444 μὲ τὸν ἴδιο τὸν Γεώργιο Σχολάριο. Ἄλλωστε γνωρίζουμε ὅτι ὁ Σχολάριος⁷⁸⁶ δὲν εἶχε καρεῖ ἀκόμη μοναχός,⁷⁸⁷ ἀντιθέτως διαβιοῦσε ὡς λαϊκὸς στὴν μονὴ Παντοκράτορος. Διέθετε ὅμως πρόσβαση στὰ ἀνάκτορα λόγω τῶν πολλαπλῶν

⁷⁸¹ «Ρύεται δέ σε ὁ τῆς δικαιοσύνης ἔφορος καὶ τῶν ὀρκῶν, δρᾶμα ἐπὶ νοῦν ἐμβαλὼν, συνετώτατον μὲν διανοηθῆναι, ἀνῶσαι δὲ χαλεπώτατον, μὴ σὺν θεῷ καὶ τῇ παρ' ἐκείνου ροπῇ.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.56, στ.25-28.

⁷⁸² Χαλκοκονδύλης, ἔ.ἀ. .

⁷⁸³ Βογιατζίδης, «Νέα πηγή», 87.

⁷⁸⁴ Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44.

⁷⁸⁵ «...καὶ ἔξω δεινῶν ὑπὸ θεοῦ γεγονώς...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.56, στ.28.

⁷⁸⁶ *Περὶ Γεωργίου - Γενναδίου Σχολαρίου γενικῶς ἰδὲ τώρα καὶ τὴν μονογραφία τῆς Marie - Hélène Blanchet, Georges Gennadios Scholarios (vers 1400 - vers 1472), un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'empire byzantin, Paris, 2008.*

⁷⁸⁷ Αὐτὸ θὰ συνέβαινε τὸ 1450 στὴν μονὴ Χαρσιανίτου. Πρβλ. ἐνδεικτικῶς Κ. Μπόνη, «Γεννάδιος ὁ Β΄, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *Θ.Η.Ε.*, τ. 4, 274-89, ἀλλὰ καὶ Hunger, *Λογοτεχνία*, τ. Α΄, 226-7.

κοσμικῶν ιδιοτήτων του.⁷⁸⁸ Ἀκόμη, παρὰ τὶς ἐνδείξεις, ἤδη ἀπὸ τὸ 1439, ὅτι μᾶλλον εἶχε ἀρχίσει νὰ ῥέπει πρὸς τὴν πλευρὰ τῶν ἀνθενωτικῶν, ἡ ἐπίσημη ἐκδήλωση τῆς μεταστροφῆς τοῦ Σχολαρίου δὲν θὰ γινόταν παρὰ λίγο καιρὸ μετὰ τὸν θάνατο τοῦ ἡγέτη τῶν ἀνθενωτικῶν, τοῦ πρώην Ἐφέσου Μάρκου Εὐγενικοῦ, στίς 23 Ἰουνίου τοῦ 1444 στὴν Κωνσταντινούπολη.⁷⁸⁹ Ὅποτε ὁ Σχολάριος θεωρῶ πὼς πληρεῖ ὅλες τὶς προϋποθέσεις νὰ εἶναι ὁ μυστικὸς ἰσχυρὸς συνεργάτης τοῦ Δημητρίου μέσα στὰ ἀνάκτορα, ὁ ὁποῖος μὲ κίνδυνο καὶ φόβο ἀπετόλμησε τὸ ἐγχείρημα τῆς ἀπελευθέρωσης τοῦ Δημητρίου μόνον, καὶ ὄχι τοῦ Ἀσάν, καθὼς φυσικὰ καὶ τῆς φυγάδευσής του στὸν πέραν τοῦ Κερατίου Γαλατᾶ. Ἴσως, μάλιστα, ἡ προτεινόμενη ἐδῶ ἀνάμειξή του σὲ αὐτὴ τὴν ἱστορία δίδει καὶ μιὰν ἐξήγηση γιὰ τὸ γεγονὸς ὅτι τὸν Σεπτέμβριο τοῦ 1444 βρίσκουμε τὸν Σχολάριο στὴν Ἰμβρο, μακριὰ ἀπὸ τὴν ἀνασφάλεια τῆς πρωτεύουσας.⁷⁹⁰

Παράλληλα, θεωρῶ πὼς, ἂν ὁ Θεόδωρος Β΄ μετέβη ὀργισμένος στὴν Σηλυβρία τὸν Μάρτιο τοῦ 1444,⁷⁹¹ ὁ Δημήτριος ἐπακόλουθα κατηγορήθηκε, συνελήφθη καὶ φυλακίστηκε, λογικὰ πρὶν καὶ λήξει ὁ μήνας. Ὅμοια ὥστόσο σιγὴ τῶν πηγῶν παρατηροῦμε καὶ γιὰ τὸν χρόνο κατὰ τὸν ὁποῖον ἔλαβε χώρα ἡ ἐπιχείρηση ἀπελευθέρωσης τοῦ Δημητρίου καὶ ἡ φυγάδευσή του στὸν Γαλατᾶ. Τεῖνω νὰ πιστεύσω πὼς ὁ ἐγκλεισμὸς τοῦ Δημητρίου στὴν φυλακὴ δὲν θὰ πρέπει νὰ κράτησε πολὺ. Μία εἰκασία θὰ ἦταν νὰ τοποθετήσουμε χρονικὰ τὴν διαφυγὴ τοῦ Δημητρίου ἐντὸς τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1444. Ἀνεξάρτητα ὅμως ἀπὸ τὴν πιθανὴ χρονολογικὴ τοποθέτηση τῶν γεγονότων εἶναι λογικὸ καὶ ἐπόμενο πὼς μὲ τὸν Δημήτριο ἐλεύθερο ὁ Ἰωάννης Η΄ ἄρχισε καὶ πάλι νὰ ἀνησυχεῖ. Ὁ Σχολάριος, πάντως, ἐμφανίζει τὸν Δημήτριο ἀπρόθυμο νὰ προβεῖ σὲ κινήσεις ἐχθρικὲς κατὰ τοῦ ὡς πρὶν δεσμώτου ἀδελφοῦ του, ἂν καὶ εἶχε τὸ χρονικὸ περιθώριο νὰ κινηθεῖ ἀντίστοιχα.⁷⁹² Ὁ Θεόδωρος Β΄, πάλι, ἐνημερωμένος γιὰ τὶς ἐξελίξεις, φαίνεται πὼς πίεσε τὰ πράγματα ζητώντας ἀπὸ τὸν Δημήτριο δημόσια

⁷⁸⁸ «...ἐνεκα τῆς παιδείας αὐτοῦ προέστη τῆς ἐν τῷ παλατίῳ οἰκουμενικῆς σχολῆς τῆς ἄλλως λεγομένης Ἀκαδημίας, ὑπῆρξε δὲ καὶ «καθολικὸς σεκρετάριος» τοῦ βασιλέως Ἰωάννου Η΄ καὶ «καθολικὸς κριτὴς τῶν Ῥωμαίων καὶ διδασκὼν ἐν τῷ Τρικλινίῳ τοῦ βασιλέως κατὰ Παρασκευὴν ἐκάστην, παρούσης τῆς συγκλήτου» Σ.Λάμπρου, *Π.Π.*, τ. Β΄, εἰσαγωγή, σελ. γ΄, καὶ ὑποσημ.3.

⁷⁸⁹ Fr. J. Gill, "The year of the Death of Mark Eugenicus", *BZ* 52 (1952), 23-31. Γιὰ μιὰ νεώτερη - ἀναθεωρητικὴ ὀπτικὴ τῆς στάσεως τοῦ Γενναδίου ἐναντι τοῦ ζητήματος τῆς ἐνώσεως, ἰδὲ τὴν εἰσαγωγὴ στὴν πρόσφατη ἐκδόση τοῦ Χρ. Ἀραμπατζῆ καὶ ἄλλων, *Αἰγίου Γενναδίου Σχολαρίου, Ἡ ἔργα ἀντιλατινικά*, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη, 2023, 15-30.

⁷⁹⁰ Ἰδὲ Cyriac of Ancona, *Later Travels*, ἐπιμ. ἔκδ. - μτφρ. E. W. Bodnar, The I Tatti Renaissance Library 10, Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts, 2004, 95 κ. ἐξ..

⁷⁹¹ Σφραντζῆς, XXVI, 1, 92.

⁷⁹² «...καὶ ἔξω (...), οὔτε ἐμνησικάκησας, οὔθ' ὑπ' ὀργῆς προήχθης τι καὶ ἀμύνασθαι, καιρὸν ἔχων ταῦτα ποιεῖν.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.56, στ.28-30.

στήριξή του στην αντιπαλότητά του με τὸν Ἰωάννη Η΄ καὶ χαρίζοντάς του ἀπλόχερα ὑποσχέσεις.⁷⁹³ Στὴν τελικὴ πάντως ἀπόφαση τοῦ Δημητρίου πρέπει νὰ βάρυνε τὸ γεγονὸς ὅτι, λογικά, ἡ σύζυγος, ἡ κόρη καὶ ἕνας ἀριθμὸς πιστῶν συνεργατῶν του διέμεναν ἀκόμη στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἐπίσης, φαίνεται πῶς, μετὰ τὴν ἀποτυχία τοῦ 1442 καὶ τὶς ταπεινώσεις ποὺ βίωσε στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ ἐγωῖσμός του εἶχε τρωθεῖ, τὸ ἀγωνιστικὸ του φρόνημα εἶχε καμφοθεῖ καὶ οἱ ὅποιες φιλοδοξίες εἶχαν ξεθωριάσει. Ἔτσι, ὅπως μαθαίνουμε ἀπὸ τὸν Χαλκοκονδύλη, ὁ Δημήτριος ἔστειλε ἀνθρώπους του στὸν Ἰωάννη Η΄, προκειμένου νὰ συζητηθοῦν οἱ λεπτομέρειες τῆς ἐπιστροφῆς του.⁷⁹⁴ Πρὶν, ὅμως, τελικῶς ἐπιστρέψει στὴν πρωτεύουσα, φρόντισε νὰ ἀποκαθάρει τοῦλάχιστον τὸ ὄνομά του ἀπὸ τὶς διαβολὲς καὶ τὶς ψευδεῖς κατηγορίες ποὺ τὸν βάραιναν. Ἐφθασε μάλιστα ὥς τοῦ σημείου νὰ ζητήσει ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η΄ νὰ παραδεχθεῖ πῶς τὶς εἰς βάρος τοῦ ἀδελφοῦ του κατηγορίες τὶς εἶχε ἀποδεχθεῖ ἐξαιτίας τοῦ φόβου καὶ τῆς μικροψυχίας του.⁷⁹⁵ Ὁ πολιτικότατος Ἰωάννης Η΄ ἦταν φυσικὰ διατεθειμένος νὰ ἀποδεχθεῖ προκαταβολικῶς ὅλες τὶς ἀπαιτήσεις τοῦ ἀδελφοῦ του, προκειμένου νὰ τὸν δεῖ καὶ πάλι ἐντὸς τῶν τειχῶν τῆς Βασιλεύουσας.

Ὡστε, κάποια στιγμή, στὶς ἀρχὲς τοῦ Θέρους τοῦ 1444 πιστεύω, τὰ δύο ἀδελφία, ἔστω τυπικὰ καὶ κατ' ἀνάγκην, τελικὰ συμφιλιώθηκαν. Στὴν δευτέρη αὐτὴ συμφιλίωση, μετὰ ἀπὸ ἐκείνη τοῦ 1442, φάνηκε ὅπωςδῆποτε νὰ ἐπιτυγχάνεται σὲ μεγαλύτερο βαθμὸ εἰλικρινῆς ἐπίλυση τῶν ἀδελφικῶν διαφορῶν. Οἱ συνεχεῖς εἰδήσεις τῆς σοβαρῆς προετοιμασίας τῆς Δύσης γιὰ μία σταυροφορία ὑπὲρ τῶν χριστιανῶν τῆς Ἀνατολῆς ἄσκησε, θεωρῶ, μεγάλη ροπή στὴν ἀπόφαση τοῦ Ἰωάννου Η΄ νὰ φανεῖ διαλλακτικὸς καὶ νὰ δεῖξει πῶς εἰλικρινῆς ἐπιθυμία του ἦταν ἡ ἄμεση καταλλαγή μετὰ ἕναν ταπεινωμένο συγγενή του, ιδίως τώρα ποὺ ἡ ἐνωτικὴ του πολιτικὴ φαινόταν νὰ δικαιώνεται. Ἀπὸ τὴν ἄλλη, ὁ Δημήτριος ἦταν ἀναμενόμενο καὶ λογικὸ ὡς ἡττημένος νὰ ἐπιδιώκει στοιχειώδη διασφάλιση καὶ ἀνάκτηση τῆς θέσεώς του στὴν διοίκηση τῆς αὐτοκρατορίας. Ὡς ἄμεση συνέπεια αὐτῆς τῆς ἀδελφικῆς συμφιλίωσης θὰ πρέπει νὰ δοῦμε τόσο τὴν ἀπελευθέρωση τελικὰ τοῦ Ματθαίου Ἀσὰν ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η΄, ὅσο καὶ τὴν ἐπίσημη ἀποκατάσταση τοῦ Δημητρίου ὡς δεσπότη Μεσημβρίας καὶ πάλι.⁷⁹⁶

⁷⁹³ «Ὁ γὰρ ἀδελφὸς (ὁ Θεόδωρος Β΄ ἐνν.) ἐδεῖτό σου αὐτῷ (τῷ Ἰωάννῃ Η΄ ἐνν.) συμμαχεῖν, πολλὰ ὑπισχνούμενος, εἰ διὰ σοῦ τετυχηκῶς ὧν ἐπεθύμει δύναιτό σε ἀμείβεσθαι τὰ εἰκότα.» Σχολάριος, Ἐκ προτροπῆς, σ.56, στ.30-32.

⁷⁹⁴ «...καὶ διαπρεσβευσάμενος ἔτυχέ τε εἰρήνης...» Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44.

⁷⁹⁵ «Ἀλλὰ τότε μᾶλλον ἢ πρόσθεν ἐνόησε τε τῷ βασιλεῖ καὶ ὠφέλιμος πεφηνώς, ἐδειξας ἐκεῖνα σκυφαντίαν μὲν ὡς ἀληθῶς τῶν κατηγορηκόντων καὶ σκευωρίαν ἀσύστατον, μικροψυχίαν σὲ καὶ δέος τοῦ πιστεύσαντος (τοῦ Ἰωάννου Η΄ ἐνν.).» Σχολάριος, Ἐκ προτροπῆς, σ.56, στ.30-32.

⁷⁹⁶ «...καὶ διαπρεσβευσάμενος ἔτυχέ τε εἰρήνης καὶ ἐς τὴν ἀρχὴν αὐθις τὴν ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἀφίκετο, καὶ ὁ γυναικαδελφὸς αὐτοῦ ἀπελύθη ὑπὸ βασιλέως.» Χαλκοκονδύλης, VI. δ.α..

Όπως εξάγεται από αποστροφές του λόγου στην έκθεση του Σχολαρίου, ήδη από την καταλλαγή του 1442, ο Δημήτριος και το περιβάλλον του ανέμεναν – με κάποια υπερβολική αισιοδοξία είναι ή αλήθεια – την αποκατάσταση του δεσπότη και πάλι στην Μεσημβρία «καὶ με τὸ παραπάνω».⁷⁹⁷ Πιθανότερη ἐξήγηση τοῦ «παραπάνω» αὐτοῦ, μπορεῖ νὰ εἶναι οἱ καστροπόλεις, πού ἐνῶ εἶχε συμφωνήσει γραπτῶς ὁ Ἰωάννης Η΄ ὅτι θὰ διοικουῖντο ἀπὸ τὸν ἀδελφό του, ἡρνεῖτο νὰ παραχωρήσει. Τώρα, μετὰ τὴν νέα συμφιλίωση, πρέπει νὰ θεωροῦμε βέβαιο πὼς ὁ Δημήτριος ζήτησε καὶ πάλι τὴν διοίκηση τῆς Μεσημβρίας καὶ τῶν λοιπῶν πόλεων, πλὴν προφανῶς τῆς Σηλυβρίας, τὴν ὁποίαν κατεῖχε πλέον ὁ Θεόδωρος Β΄. Μάλιστα, ὁ Χαλκοκονδύλης, γράφοντας μεταγενέστερα, μεταφέρει τὴν μαρτυρία ὅτι τὸ αἶτημα ἔγινε δεκτὸ καὶ ὁ Δημήτριος ἀμέσως μετέβη στὴν παρευξείνια πόλη.⁷⁹⁸ Ὁ Σχολάριος, ἀντιθέτως, ἔχοντας ζήσει ὁ ἴδιος τὰ γεγονότα, μᾶς πληροφορεῖ πὼς ὁ αὐτοκράτορας, παρ' ὅτι γνώριζε ὁ ἴδιος ποῖο ἦταν τὸ δίκαιο νὰ πράξει, ὥστόσο ἄμεσα παρεχώρησε στὸν Δημήτριο τὴν διοίκηση τῶν νήσων τοῦ Θρακικοῦ πελάγους,⁷⁹⁹ ἐνῶ συνεχῶς μετέθετε γιὰ χρόνον μεταγενέστερον τὴν ἐκ νέου ἐκχώρηση τῆς διοικήσεως τῆς Μεσημβρίας.⁸⁰⁰ Τελικά, μποροῦμε νομίζω νὰ φαντασθοῦμε τὴν σειρὰ τῶν γεγονότων συνθέτοντας τὶς μαρτυρίες τοῦ Χαλκοκονδύλη καὶ τοῦ Σχολαρίου ἐπὶ τοῦ θέματος.

Ὁ βαριὰ ἄρρωστος, ἀλλὰ πολιτικὰ ἱκανότατος καὶ ἔμπειρος πλέον Ἰωάννης Η΄ πρέπει στοὺς ἀπεσταλμένους τοῦ Δημητρίου νὰ εἶχε δελεαστικὰ ὑποσχεθεῖ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ ἀδελφοῦ του στὴν Μεσημβρία, ἀμέσως μὲν ἐκεῖνος θὰ ἐμφανιζόταν στὴν Κωνσταντινούπολη.⁸⁰¹ Ὁ Δημήτριος δὲν εἶχε ἐπιλογή ἄλλη ἀπὸ τὸ νὰ πεισθεῖ καὶ πάλι στὶς αὐτοκρατορικὲς ὑποσχέσεις. Τὴν φορὰ αὐτή, ἄλλωστε, ἦταν ἀποφασισμένος νὰ εἶναι προσεκτικός. Μόλις ὁ Δημήτριος ἔγινε δεκτὸς στὴν πρωτεύουσα, ἀνεκοινώθη δημόσια ἡ ἀποκατάστασή του ὡς δεσπότη στὴν Μεσημβρία

⁷⁹⁷ «Προσῆκε δὲ ἄρα μὴ πεπανμένῳ λυπεῖν μόνον, ἀλλὰ καὶ σύνεσιν ἐπιδεδειγμένῳ μεγίστην καὶ ἐν ἔργῳ πλείστον ἐξενηνοχότι τεκμήρια ἀρετῶν **τά τε ὑπάρχοντα ἀποδοῦναι μετὰ προσθήκης** καὶ τὰ λοιπὰ κεχρησθαι ὡς πιστοτάτῳ.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.56, στ.9-12.

⁷⁹⁸ «...καὶ ἐς τὴν ἀρχὴν αὐθις τὴν ἐπὶ τοῦ Εὐξείνου Πόντου ἀφίκετο,...» Χαλκοκονδύλης, ἔ.α., VI. 32, 44. Ὁ Βογιατζίδης, ἐν «Νέα πηγὴ», 89, θεωρεῖ ὅτι ὁ Χαλκοκονδύλης βρίσκεται σὲ σύγχυση ὡς πρὸς τὴν πληροφορία αὐτὴ πού μᾶς παραδίδει.

⁷⁹⁹ Σωστὰ ὁ Ἱ. Κ. Βογιατζίδης ταυτίζει τὰς νήσους τοῦ Σχολαρίου μετὰ τὶς βυζαντινὰς νήσους τοῦ Θρακικοῦ πελάγους, δηλαδὴ τὴν Λήμνο, τὴν Σαμοθράκη, τὴν Ἰμβρο (καὶ ἴσως τὴν Θάσο). Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 87-8.

⁸⁰⁰ «Καὶ ὁ βασιλεὺς ᾤετο μὲν δεῖν ὅψε τὰ δίκαια πράττειν, τὴν δὲ τὰδελφοῦ θεραπείων νέμεσιν, ἐν δεινῷ τὴν σὴν εὐδοκίμῳ ποιούμενον, ἐδίδου μὲν αὐτίκα τὰς νήσους, τὴν δὲ προτέραν ἀρχὴν ἀνέβαλεν.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.3-6.

⁸⁰¹ Πρόκειται γιὰ τὴν πρεσβεΐα πού ἀναφέρει ὁ Χαλκοκονδύλης στὸ γνωστὸ χωρίο, VI. 32, 44.

καὶ στὶς Θρακῶες νήσους, ὡς ἀντιστάθμισμα προφανῶς γιὰ τὴν Σηλυβρία.⁸⁰² Ὅταν, ὁμως, τὰ δύο ἀδελφία συναντήθηκαν γιὰ νὰ συζητήσουν τὶς λεπτομέρειες, ὁ Ἰωάννης Η΄ ἀπεκάλυψε τὶς πραγματικὲς τοῦ ἀποφάσεις. Ὁ Δημήτριος ψιλῶ ὀνόματι θὰ ἦταν καὶ πάλι δεσπότης Μεσημβρίας. Ἡ ἐξουσία τοῦ ἐκεῖ θὰ γινόταν ὁμως οὐσιαστικὴ σὲ χρόνο εὐθετώτερο, τὸν ὁποῖον φυσικὰ θὰ ὀρίζε ὁ αὐτοκράτορας. Παράλληλα, τοῦ ἐκχωροῦνταν καὶ οἱ Θρακῶες νῆσοι. Ὁ Δημήτριος, μάλιστα, μαζὺ μᾶλλον μὲ τὴν οἰκογένειά του, θὰ ἔπρεπε νὰ ἐγκαταλείψει ἀμέσως τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ νὰ μεταβεῖ στὶς νήσους αὐτές, τὶς ὁποῖες στὸ ἐξῆς θὰ διοικοῦσε. Εἶναι σαφές, ἀκόμη καὶ ἂν τὰ γεγονότα δὲν ἐξελίχθησαν ἀκριβῶς ἔτσι, πὼς ὁ Δημήτριος ἐξοριζόταν ἀπὸ τὸ κέντρο τῶν πολιτικῶν πραγμάτων καὶ τοῦ κράτους καὶ ἐξαναγκαζόταν νὰ μεταβεῖ στὸ Αἰγαῖο, ὅπου ὑπὸ τὴν στενὴ παρακολούθηση ἀνθρώπων τοῦ αὐτοκράτορα, θὰ ζοῦσε σὲ μία ψευδαίσθηση ἐλευθερίας. Ἀπὸ τὸν Σχολάριο καὶ πάλι μαθαίνουμε τὴν συμμόρφωση τοῦ Δημητρίου στὰ αὐτοκρατορικὰ κελεύσματα.⁸⁰³ Ἔτσι, ἀπὸ τὸ θέρος τοῦ 1444 καὶ ἔπειτα, βρίσκουμε τὸν Δημήτριο σὲ κάποιο ἀπὸ τὰ νησιὰ τοῦ βορειοδυτικοῦ Αἰγαίου, πιθανότατα στὴν καλύτερα ὁχυρωμένη Λήμνο.⁸⁰⁴

Πραγματικὰ δυσκολεύεται, πάντως, κανεὶς νὰ παρακολουθήσει τὶς συνεχεῖς ἐναλλαγές τῶν ἰδίων δεσποτῶν στὶς ἴδιες καὶ τὶς ἴδιες περιορισμένες περιοχές τῆς μικρῆς αὐτοκρατορίας. Εἶναι λοιπὸν ἀνάγκη νὰ γίνε, σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο, μία συνοπτικὴ ἀναφορὰ στὸ σύστημα κρατικῆς - διοικητικῆς διαρθρώσεως τοῦ Βυζαντίου, ἰδίως κατὰ τὴν βασιλεία τῶν τριῶν τελευταίων Παλαιολόγων. Καὶ ἀρχικὰ εἶναι, νομίζω, ἀνάγκη νὰ διευκρινισθεῖ ὅτι ἡ αὐτοκρατορία, ὡς κρατικὴ ὄντοτητα, θεωρητικὰ δὲν ἔπαυσε ποτὲ νὰ ἔχει ἐνιαία διοικητικὴ ἀναφορὰ στὸν ἴδιο τὸν αὐτοκράτορα.⁸⁰⁵ Ἀπὸ τὴν ἐλέω Θεοῦ βασιλεία του πῆγαζε φύσει καὶ θέσει κάθε ἐξουσία καὶ κάθε ἀξίωμα ἢ τίτλος.⁸⁰⁶ Ἐπιπροσθέτως, κατὰ τὸ ἔθος τῶν Παλαιολογείων ἰδίως χρόνων, μετὰ τὸν

⁸⁰² Αὐτὴ τὴν πανηγυρικὴ ἀποκατάσταση τοῦ δεσπότη Δημητρίου στὴν Μεσημβρία καταγράφει ὁ Χαλκοκονδύλης, VI. 32, 44.

⁸⁰³ «Υπακούσαντι δέ σοι καὶ ἐν ταῖς νήσοις ὄντι...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.6-7.

⁸⁰⁴ Πρβλ. Βογιατζίδης, «Νέα πηγή», 87-8. Ἀξιοσημεῖωτο εἶναι ὅτι ἡ πληροφορία αὐτὴ τοῦ Σχολαρίου, ἡ ὁποία φυσικὰ εἶναι κατὰ τεκμήριο ἢ πλεόν ἀξιόπιστη, δὲν ἔχει ἀξιοποιηθεῖ ἀπὸ σύγχρονές μας ἀξιόλογες ἐργασίες γιὰ τὴν ἐποχὴ πού ἐξετάζουμε. Λ.χ. πρβλ. Harris, *The End*, 163 καὶ 168, ὅπου ὁ Δημήτριος ἐμφανίζεται νὰ ἐπιστρέφει καὶ πάλι ὡς δεσπότης στὴν Μεσημβρία.

⁸⁰⁵ Περὶ τῆς δομῆς, τοῦ ὕφους καὶ τοῦ εἶδους διαχρονικὰ τῆς βυζαντινῆς κρατικῆς δομῆς καὶ διοικήσεως, ἰδὲ τὸ καίριο, συνοπτικὸ καὶ ἐκφραστικὸ κλασσικὸ καὶ ἀξεπέραστο ἔργο τοῦ μεγάλου Διονυσίου Α. Ζακυνθνοῦ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324 - 1071*, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθῆναι, 1999, 323-41. Λεπτομερέστερα ἰδὲ Ἰ. Ἐ. Καραγιαννοπούλου, *Τὸ Βυζαντινὸ Κράτος*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001, 317-344, καὶ ἰδίως 337-8. Πιὸ συγκεκριμένα γιὰ τὴν περίοδο πού ἐξετάζουμε ἰδὲ Κιουσοπούλου, *Βασιλεὺς*, 117-37, ὅπου γενικὴ ἀνάλυση ἀλλὰ καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ ἀρθρογραφία.

⁸⁰⁶ Πρβλ. καὶ τὸ κλασσικὸ ἔργο τῆς Helen Ahrweiler, *L'ideologie politique de l'Empire Byzantin*, Paris, 1975.

πρωτότοκο, ὁ ὁποῖος δικαιωματικὰ στέφεται κάποια στιγμή συναυτοκράτωρ τοῦ πατρός του,⁸⁰⁷ σχεδὸν κάθε νόμιμο ἄρρεν τέκνο τοῦ αὐτοκράτορος λαμβάνει σὲ χρόνο πὺν ποικίλει τὸν τίτλο τοῦ *δεσπότη*.⁸⁰⁸ Ὅπως, ὡστόσο, γνωρίζομε ἤδη ἀπὸ τοὺς Μέσους Βυζαντινοὺς Χρόνους,⁸⁰⁹ κάθε ἀπονεμόμενος τίτλος, *ἄξια*, δύναται νὰ εἶναι εἴτε *ἄξια διὰ βραβείου*, δηλαδὴ ἄνευ διοικητικοῦ ἀντικειμένου - *ἄνευ χαρτοφυλακίου*, ὅπως θὰ λέγαμε σήμερα, εἴτε *ἄξια διὰ λόγου*, ὅποτε ὁ τίτλος συμπίπτει καὶ μὲ ὀρισμένα κάθε φορὰ διοικητικὰ καθήκοντα. Συνήθως τὰ καθήκοντα αὐτὰ συνίσταντο στήν, πάντοτε ἐκ μέρους τοῦ αὐτοκράτορος, ἐπιτροπικῶς παραχωρηθεῖσα διοίκηση ἑνός, συνήθως ἀπομεμακρυσμένου, τμήματος τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ περίπτωση τῶν βυζαντινῶν κτήσεων στὸν Μορέα μὲ ἄτυπη πρωτεύουσα τὸν Μυστρά καὶ πρῶτο *δεσπότη* τὸν γιὸ τοῦ Ἰωάννου ΣΤ', Μανουὴλ Καντακουζηνό (1349 - 1380),⁸¹⁰ ἀποτελεῖ σίγουρα τὸ ἀντιπροσωπευτικότερο παράδειγμα αὐτῆς τῆς πρακτικῆς.⁸¹¹ Ὡστόσο, ἤδη πρὶν τὴν βασιλεία τοῦ Μανουὴλ Β' ἄρκετοὶ *πορφυρογέννητοι αὐθεντόπουλοι* λαμβάνουν τὸν τίτλο τοῦ *δεσπότη* καὶ διορίζονται διοικητὲς καὶ σὲ ἄλλες περιοχὲς ἢ πόλεις πὺν δὲν εἶναι τόσο ἀπομεμακρυσμένες. Χαρακτηριστικότερο παράδειγμα ἡ πόλη τῆς Θεσσαλονίκης πρῶτα καὶ τῆς Σηλυβρίας ἔπειτα.⁸¹² Τὸ παράδειγμα τοῦ Δημητρίου, ὁ ὁποῖος εἴτε γιὰ ἡλικιακούς, εἴτε γιὰ ἄλλους λόγους, ὀνομάσθηκε *δεσπότης* (ca. 1427 - 1429) καὶ ἔλαβε ἐπιτροπικῶς τὴν διοίκηση τῆς νήσου Λήμνου, ὅπου πιθανότατα, ὅμως, δὲν μετέβη ὡς διοικητής, εἶναι χαρακτηριστικὸ ἑνὸς εἶδους *δεσποτείας*, ἡ ὁποία ἀποτελοῦσε περισσότερο *ἄξια διὰ βραβείου* καὶ ἀπονεμόταν τύποις στὰ ἐνήλικα ἄρρενα τέκνα τοῦ αὐτοκράτορος.

Κατὰ τὸ παρελθὸν εἶχε δημιουργηθεῖ γενικῶς ἡ ἐσφαλμένη εἰκόνα, λόγῳ μᾶλλον τοῦ ὑψηλοῦ βαθμοῦ διοικητικῆς αὐτονομίας κυρίως τῶν περιοχῶν τοῦ Μορέα, ὅτι οἱ περιοχὲς διοικητικῆς ἀρμοδιότητος ἑνὸς δεσπότη ἀποτελοῦσαν ἓνα εἶδος ἡμι-ἀνεξάρτητων αὐτοδιοικουμένων κρατιδίων ἐξαρτωμένων μάλιστα, κατὰ τὰ πρότυπα τοῦ τιμαριωτικοῦ συστήματος τῆς Δύσης, ἀπὸ τὴν κεντρικὴ ἐξουσία τύποις μόνον.⁸¹³

⁸⁰⁷ Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος*, Ἀθῆναι, 1956, 214-5.

⁸⁰⁸ Περὶ τῆς ἱστορίας τοῦ ὅρου *δεσπότης*, τοῦ περιεχομένου του καὶ τῆς χρήσεώς του ἰδὲ τὸ ἐξαντλητικὸν ἄρθρο τοῦ R. Guillard, "Etudes sur l'histoire administrative de l'empire byzantine: Le Despote, *Δεσπότης*", *REB* 17 (1959), 52-89.

⁸⁰⁹ Διον. Α. Ζακυθνοῦ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324 - 1071*, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθῆναι, 1999, 324.

⁸¹⁰ S. Runciman, *Mistra Byzantine capital of the Peloponnese*, London, 1980, 53.

⁸¹¹ Χρύσα Μαλτέζου, «Τὸ Δεσποτᾶτο τοῦ Μορέως (1262-1461)», *ΙΕΕ*, τ. Θ', 284.

⁸¹² Guillard, "Le Despote", 64.

⁸¹³ Ἰδὲ ἐξαιρετικὴ ἀνάλυση τοῦ θέματος ἀπὸ τὸν B. Ferjančić, *Despoti u Vizantiji I južnoslovenskim zemljama*, Srpske akademije nauka i umetnosti, Posebna izdanja, 336, Beograd, 1960, 126 κ.ἑξ. .

Ἐπεκράτησε δὲ καταχρηστικῶς ὁ ὅρος *δεσποτᾶτο*, προερχόμενος ἀπὸ τὴν ὀνομασία τοῦ ὁμωνύμου βυζαντινογενοῦς κράτους τῆς Ἡπείρου τοῦ 19^{ου} αἰῶνος, ἐν χρήσει καὶ γιὰ τὴν βυζαντινὴ διοικητικὴ περιοχὴ τοῦ Μορέα, προκειμένου αὐτὴ ἢ σκιώδης κρατικὴ ὄντοτητα νὰ λάβει κάποια δόκιμη διακριτὴ ὀνομασία. Ὅμως, τὸ παράδειγμα τῶν τελευταίων χρόνων τῆς αὐτοκρατορίας δείχνει πὼς οὐσιαστικά, χωρὶς σὲ θεωρητικὸ ἐπίπεδο νὰ ἔχει κάτι ἀλλάξει πολιτειακά, τὸ κράτος συνδιοικεῖτο ἱεραρχικὰ ἀπὸ τοὺς γιουὺς τοῦ Μανουὴλ Β΄.⁸¹⁴ Ἡ ἀδυναμία τῆς κεντρικῆς κυβέρνησης νὰ ἐπιβάλλει τὶς πολιτικὲς της, ὁδηγοῦσε πρακτικὰ σὲ ἀσάφεια τῶν διοικητικῶν ὁρίων καὶ ἀρμοδιοτήτων μεταξὺ τῶν θεσμῶν τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ δεσπότη, ἃν καὶ τυπικὰ πάντοτε ἀναγνωρίζοταν τὸ ἀπόλυτο προβάδισμα τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θεσμοῦ. Ἰσχυρὴ ἔνδειξη τὶς σύγχυσης ποὺ ἐπικρατεῖ στὰ χρόνια ποὺ ἐξετάζουμε ἀποτελεῖ ἡ κατάχρηση τῆς λέξεως *βασιλεὺς* καὶ *βασίλισσα*, οἱ ὁποῖες πλέον χρησιμοποιοῦνται ὡς προσφώνηση καὶ γιὰ τὸ ἀξίωμα τοῦ δεσπότη καὶ τῆς συζύγου του.⁸¹⁵ Ἀξιοσημεῖωτη δὲ εἰρωνία τῆς ἱστορίας εἶναι ὅτι, ἐνῶ ὁ αὐτοκρατορικὸς θεσμὸς ἀποτελοῦσε πηγή, ἀναφορὰ καὶ ἔμπνευση γιὰ τὸν ἀπονεμόμενο τίτλο τοῦ *δεσπότη*, τελικῶς ὁ θεσμὸς τοῦ *δεσπότη* εἶναι ποὺ ἐπεβίωσε ἱστορικὰ περισσότερο, ἔστω καὶ κατ' ὀλίγον, μετὰ τὴν κατάλυση τοῦ θεσμοῦ τοῦ αὐτοκράτορος.

Ἐφόσον συνδυάσουμε τὸ παράδειγμα τοῦ δημοσίου βίου τοῦ Δημητρίου καὶ μὲ τὶς ὑπόλοιπες περιπτώσεις δεσποτῶν ποὺ γνωρίζουμε ἢ ποὺ ἔχουμε ὡς τώρα συναντήσῃ καὶ στὴν ἀνὰ χεῖρας μελέτη, δυνάμεθα, κατὰ τὴν γνώμη μου, νὰ συνοψίσουμε σχετικὰ σὲ τρία βασικὰ συμπεράσματα, ἰσχύοντα κυρίως κατὰ τὴν ἐποχὴ μὲ τὴν ὁποίαν ἀσχολοῦμεθα. Ἀρχικῶς, φαίνεται πὼς κάθε πορφυρογέννητος ὡς ἔθος ἔπρεπε νὰ λαμβάνει τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη. Ἐνδεχομένως μετὰ τὴν συμπλήρωση κάποιου δεδομένου ἔτους τῆς ἡλικίας του.⁸¹⁶ Ἐπειτα, ἡ διοικητικὴ εὐθύνη γιὰ μία περιοχὴ φαίνεται πὼς μπορούσε νὰ εἶναι καὶ ὀνομαστικὴ. Σὲ αὐτὴν τὴν περίπτωσιν τὴν ἐξουσία εἴτε ἀσκοῦσε ἐπιτόπου κάποιος ἔμπειρος τοῦ δεσπότη,⁸¹⁷ εἴτε ὁ ἴδιος ὁ δεσπότης ἐξ ἀποστάσεως,⁸¹⁸ εἴτε καὶ πρόσωπα τρίτα σχετιζόμενα περισσότερο μὲ τὴν

⁸¹⁴ Évelyne Patlagean, *Ο Ελληνικός Μεσαίωνας, Βυζάντιο, 9^{ος} - 15^{ος} αἰώνας*, μτφρ. Δέσποινα Λαμπαδά, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα, 2014, 423-5.

⁸¹⁵ Σπ. Λάμπρου, *Π.Π.*, τ. Α΄, λβ΄ καὶ λς΄. Guillard, “Le Despot”, 73. Zakythinos, *Le Despotat*, τ. II, 76 καὶ ὑποσημ. 5. Πρβλ. καὶ *Νέος Ἑλληνομνημῶν*, τ. Α΄, 39 κ. ἑξ..

⁸¹⁶ Πρβλ. καὶ κάποιες σχετικὲς ἀποστροφές ἐν Guillard, “Le Despot”, 54-5.

⁸¹⁷ Περίπτωση λ.χ. Γεωργίου Σφραντζῆ στὴν Σηλυβρία, Σφραντζῆς, XXV, 6, 92.

⁸¹⁸ Ἰωσήφ [Ἀνώνυμος], «Προσφωνηματικὸς εἰς τὸν εὐσεβέστατον καὶ θειότατον δεσπότην αὐτάδελφον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κῦρ Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον», *ΠΠ*, τ. Δ΄, 214, στ.20-24.

κεντρική κρατική διοίκηση.⁸¹⁹ Τρίτον, ή εκάστοτε περιοχή ευθύνης του κάθε δεσπότη μάλλον έποίκιλε, αναλόγως με τις συνθήκες, τις οικογενειακές ισορροπίες, τις προσωπικές φιλοδοξίες, τις ανάγκες του κράτους ή και τις επιθυμίες κάθε δεσπότη. Φαίνεται λοιπόν πώς θεσμικά δέν ήταν πλήρως και αύστηρως κατοχυρωμένος ό ακριβής χαρακτήρας του θεσμού των δεσποτών. Ύπηρχε ασάφεια, σύγχυση και μεγάλη έλευθερία στις προσωπικές απαιτήσεις, τις φιλοδοξίες και τις προτεινόμενες αντικειμενικά έπιλογές. Δέν είναι λοιπόν, κατά την γνώμη μου, μόνον ό δύσκολος χαρακτήρας των δεσποτών ή των αυτοκρατόρων κατά τους τελευταίους χρόνους της αυτοκρατορίας που ευθύνεται για την εικόνα διάλυσης και αναρχίας που καταγράφεται. Ούτε ή συναίσθηση της βαθιάς παρακμής και ή άγωνία της ολοκληρωτικής ήττας και της συνολικής κατάρρευσης και συντριβής οδηγούν αποκλειστικά και μόνες τους σε παράλυση της όποιας προσπάθειας για τάξη και διοικητική συνοχή στους χαλεπούς εκείνους χρόνους. Είναι μέσα στ' άλλα και τὰ έγγενή θεσμικά προβλήματα, οί πρακτικές αδυναμίες που εμφάνιζε άφ' έαυτού του ό θεσμός των δεσποτών, όπως τον καταγράφουμε, και ό όποιος, όπως είχε διαμορφωθεί και έφαρμοζόταν, οδηγούσε αντικειμενικά τους γιους του Μανουήλ Β' σε συνεχείς διοικητικές τριβές και δυναστικές έριδες. Έτσι, όταν, τó θέρος του 1444, ευχάριστες ειδήσεις φθάνουν στην Κωνσταντινούπολη από τὰ μέτωπα της χερσονήσου του Αΐμου, λίγοι ίσως αντιλαμβάνονται ότι έπί της ούσίας τίποτε δέν είναι ικανό να αναστρέψει την πορεία προς τó όριστικό τέλος της αυτοκρατορίας.

Τόν Ιούνιο του 1444 οί όθωμανικές δυνάμεις υφίστανται σοβαρή ήττα από τους άνδρες του Γεωργίου Καστριώτη στα έδάφη της σημερινής Αλβανίας.⁸²⁰ Η εξέλιξη αυτή συμβάλλει ώστε ό θορυβημένος σουλτάνος Μούραντ II. να υπογράψει με την πρώτη ευκαιρία, τον ίδιο μήνα, συνθήκη δεκαετούς μη επιθέσεως με τις χριστιανικές δυνάμεις της Κεντρικής Ευρώπης.⁸²¹ Ωστόσο, ένα σημαντικό τμήμα των χριστιανών συμμάχων θα πεισθεί, μάλλον από ανθρώπους της Ρώμης, να εισβάλει και πάλι στα όθωμανικά έδάφη, τον Σεπτέμβριο του 1444.⁸²² Την φορά αυτή, όμως, οί Όθωμανοί είναι και έξοργισμένοι και καλύτερα προετοιμασμένοι. Στην σκληρή και πολύνεκρη

⁸¹⁹ Περίπτωση Θεσσαλονίκης έπί ανηλίκου δεσπότη Ανδρονίκου Παλαιολόγου, Ν. Μελβάνι, «Ο Δεσπότης Θεσσαλονίκης Ανδρόνικος Παλαιολόγος και το Άγιον Όρος», *Τό Άγιον Όρος στον 15^ο και 16^ο αιώνα, Πρακτικά ΣΤ' Διεθνούς Έπιστημονικού Συνεδρίου*, Α.Π.Θ. - Άγιορείτικη Έστία, Θεσσαλονίκη, 2012, 417.

⁸²⁰ John Freely, *The Grand Turk, Sultan Mehmet II – Conqueror of Constantinople, Master of an Empire and Lord of Two Seas*, ed. I.B.Tauris, 3rd ed., New York, 2010, 13.

⁸²¹ Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 566.

⁸²² Nicol, ό.ά. .

μάχη της Παρευξείνιας Βάρνας (10 Νοεμβρίου 1444), στην σημερινή Βουλγαρία, οι χριστιανικές δυνάμεις υπέστησαν τελικά συντριπτική ήττα.⁸²³ Θα μπορούσε να πει ίσως κανείς πώς ιστορικά επρόκειτο για την τελευταία ουσιαστική απόπειρα των χριστιανών της Δύσης να απαλλάξουν το Βυζάντιο από τον θανάσιμο εχθρό του. Ο Ιωάννης Η΄, που τόσο είχε διακινδυνεύσει με την ένωτική εκκλησιαστική του πολιτική και είχε τόσο ελπίζει στην βοήθεια από την χριστιανική Δύση, υποχρεώθηκε τώρα να συγχαρεί παθητικά τον Όθωμανό ηγεμόνα για την περιφανή του νίκη.⁸²⁴ Οι Βενετοί υπέγραψαν συνθήκη με τους Όθωμανούς με την πρώτη ευκαιρία, τον Φεβρουάριο του 1446.⁸²⁵ Τον Νοέμβριο του ιδίου έτους όθωμανικές δυνάμεις έφθασαν στον Ίσθμο της Κορίνθου. Μέχρι τον Δεκέμβριο ή όποια αντίσταση του Κωνσταντίνου και του Θωμά είχε καμφθεί και οι Όθωμανοί εισήλθαν στον βυζαντινό Μορέα λεηλατώντας και καταστρέφοντας.⁸²⁶ Όταν απεχώρησαν, οι δύο δεσπότες ήταν ήδη πλέον ύποτελες φόρου στο όθωμανικό κράτος.⁸²⁷ Τον Οκτώβριο του 1448 ο άμετανόητος Ιωάννης Ουνιάδης βρέθηκε με στρατεύματά του στην γνωστή και από την πολύνεκρη μάχη του 1389⁸²⁸ πεδιάδα του Κοσσυφοπεδίου. Περίμενε την έλευση των ανδρών του Γεωργίου Καστριώτη και υπολόγιζε ίσως σε κάποια βοήθεια και από τους Σέρβους. Τίποτε από τα δύο δεν συνέβη. Οι Όθωμανοί σε μία τριήμερη μάχη κατήγαγαν άλλον ένα θρίαμβο.⁸²⁹ Ήταν το τελειωτικό χτύπημα για τον άρρωστο και απογοητευμένο Ιωάννη Η΄.

Πάντως, ήδη από αυτά τα δραματικά γεγονότα οι αδελφοί του άρρωστου και άκληρου αυτοκράτορα έτοιμάζονταν για την μάχη της διαδοχής. Ο καθένας με τον τρόπο του. Μία σειρά επιθετικών διπλωματικών, πολιτικών κινήσεων, κάποτε και στρατιωτικών ενεργειών, καταδεικνύουν την νευρική κατάσταση των δελφίνων αδελφών και προοιδιαίνουν για μία σοβαρή διεκδικητική εξουσία, όταν ο άρρωστος Ιωάννης Η΄ θα έφευγε από την ζωή. Ως γνωστόν, ο Κωνσταντίνος είχε, καιρό πριν (Σεπτ. 1441 - Ιαν. 1442), προσπαθήσει με μέσα διπλωματικά να αναλάβει την Σηλυβρία ως δεσπότης.⁸³⁰

⁸²³ Ostrogorsky, *Ιστορία*, 268-70 και για περισσότερες λεπτομέρειες Babinger, *Mehmed*, 37-40.

⁸²⁴ Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 567-8.

⁸²⁵ D. Nicol, *Βυζάντιο και Βενετία, Μελέτη των διπλωματικών και πολιτιστικών σχέσεων*, μτφρ. Χριστίνα - Άντωνία Μουτσοπούλου, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2004, 478-9, και Babinger, *Mehmed*, 43.

⁸²⁶ Babinger, *Mehmed*, 48-50

⁸²⁷ Nicol, *Οι τελευταίοι αιώνες*, 568-70.

⁸²⁸ H. Inalcik, *Η Οθωμανική Αυτοκρατορία, Η κλασική περίοδος 1300-1600*, μτφρ. Μ.Κοκολάκης, έκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 1995, 35.

⁸²⁹ Babinger, *Mehmed*, 54-6, όπου και λεπτομερή στοιχεία για την μάχη.

⁸³⁰ Σφραντζής, XXV, 1, 90.

Κάτι πού τελικῶς κατάφερε μόνον στίς ἀρχές Μαρτίου τοῦ 1443.⁸³¹ Στόχος του, φυσικά, ἦταν νά βρίσκεται σέ μικρή ἀπόσταση ἀπὸ τὴν ἔδρα τοῦ κράτους, ὥστε μὲ τὴν πρώτη δυναστική κρίση νά ἐπωφεληθεῖ. Ὁ Δημήτριος πάλι εἶχε προβεῖ στὴν ἀτυχὴ στρατιωτικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1442 μὲ προφανῆ στόχο τὴν ἐκθρόνιση τοῦ Ἰωάννου Η΄. Τέλος, τὸν Ἰούνιο τοῦ 1443, ὁ κατ' οὐσίαν μεγαλωμένος στὸν Μορέα, Θεόδωρος Β΄, ζήτησε ἀπὸ τὸν Κωνσταντῖνο καὶ τελικῶς κατάφερε νά ἀνταλλάξει τὴν διοίκηση τοῦ Μυστρᾶ μὲ ἐκείνην τῆς Σηλυβρίας.⁸³²

Ὅπως μᾶς παραδίδει ὁ Σχολάριος, ὁ Θεόδωρος Β΄, εἴτε εὐθέως, εἴτε, ὅπως ὑποστηρίζει ὁ Βογιατζίδης,⁸³³ μέσῳ τοῦ Θωμᾶ, δὲν σταμάτησε νά ζητεῖ ἀπὸ τὸν ἡμιεξόριστο, στὴν Λήμνο ἴσως, Δημήτριο ὑποστήριξη. Φαίνεται πὼς μετὰ τὴν ἀναχώρηση τοῦ Δημητρίου γιὰ τὰ νησιά τοῦ Θρακικοῦ πελάγους, τὸ θέρος τοῦ 1444, ἢ μεταξὺ Ἰωάννου Η΄ καὶ Θεοδώρου Β΄ διαμάχη συνεχίσθηκε καὶ σίγουρα μετὰ τὴν ἦττα τῶν χριστιανικῶν δυνάμεων στὴν Βάρνα, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1444, ἐντάθηκε.⁸³⁴ Ἔτσι, ὁ Θεόδωρος Β΄ ἐνέτεινε καὶ τὶς ὀχλήσεις πρὸς τὸν Δημήτριο, διανθίζοντάς τες μὲ δελεαστικὲς ὑποσχέσεις γιὰ τὸ μέλλον.⁸³⁵ Ὅμως ὁ Δημήτριος, εἴτε μὴν ἔχοντας ἐνδιαφέρον γιὰ ξένες φιλοδοξίες, εἴτε μὴν ἔχοντας τὴν διάθεση νά ἐμπλακεῖ σὲ νέες περιπέτειες, ἀπαξίωσε νά δώσει οἰαδήποτε ἀπάντηση στίς κρούσεις τοῦ Θεοδώρου Β΄.⁸³⁶ Παρὰ ταῦτα, μεταξὺ 1445 καὶ 1446 φαίνεται πὼς ἡ κατάσταση στὴν Κωνσταντινούπολη ἔγινε ὀριακή. Ἡ ἀδυναμία τοῦ ἀσθενοῦς αὐτοκράτορος, ἡ ἐκκλησιαστικὴ κρίση, οἱ ἥττες τῶν Δυτικῶν σταυροφόρων εἶχαν ὀδηγήσει τὴν

⁸³¹ Σφραντζῆς, XXV, 6, 92.

⁸³² Σφραντζῆς, XXV, 7, 92.

⁸³³ Βογιατζίδης, «Νέα πηγή», 88. Προσωπικᾶ δὲν στιχίζομαι στὴν ὑπόθεση τῆς ἀναμείξεως τοῦ Θωμᾶ στὰ περιστάτικα αὐτά.

⁸³⁴ Πρβλ. Χαλκοκονδύλης, VII, 16, 100-2. Ὅπου πληροφορίες περὶ τῶν ἐπιθετικῶν προθέσεων καὶ τῶν στρατιωτικῶν προεργασιῶν τοῦ Θεοδώρου Β΄ ὡς δεσπότη Σηλυβρίας κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ του, Ἰωάννου Η΄.

⁸³⁵ «...σοι (...) ἐν ταῖς νήσοις ὄντι οὐκ ἐπαύετο ἐπιστέλλων αὐθις καὶ πρεσβευόμενος ὁ νεώτερος, τί μὲν οὐ διδούς, τί οὐκ ἐπαγγελλόμενος εἰς τὸ μέλλον;» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.6-8. Στὸ σημεῖο αὐτό, ἀλλὰ καὶ σὲ ἄλλα σημεία παρακάτω, ὁ λόγος τῆς ἐκθέσεως γίνεται ἀσαφής καὶ ἡ διατύπωση κάπως νεφελώδης. Ὁ Σχολάριος λ.χ. δὲν κατονομάζει Θεόδωρο Β΄ ἢ Ἰωάννη Η΄. Κάνει λόγο ἀντωνυμικᾶ γιὰ νεώτερο καὶ πρεσβύτερο ἀδελφό. Στὴν δική μου ἀντίληψη εἶναι προφανὲς ὅτι ὡς πρεσβύτερος ὑπονοεῖται ὁ ἡλικιακᾶ μεγαλύτερος, Ἰωάννης Η΄, καὶ ὡς νεώτερος νοεῖται ὁ Θεόδωρος Β΄. Ὅμως, ὁ Βογιατζίδης, ἔ.ά., θεωρεῖ πὼς ὁ Σχολάριος ὡς νεώτερο ἀδελφὸ ὑπονοεῖ τὸν νεώτερο ἡλικιακᾶ ὅλων τῶν ἐν ζωῇ γιῶν τοῦ Μανουὴλ Β΄ καὶ ὅπωςδήποτε νεώτερο τοῦ Δημητρίου, δηλαδὴ τὸν δεσπότη Μορέως Θωμᾶ. Καταλαβαίνει πὼς τυχὸν ἀνάμειξη τοῦ Θωμᾶ στὰ γεγονότα αὐτά προσφέρει καὶ μιὰν ἐξήγηση γιὰ τὴν ἐμφάνιση τοῦ Θωμᾶ στὴν Κωνσταντινούπολη τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1448. Ὅμως, νομίζω πὼς πρόκειται γιὰ καθαρὴ εἰκασία, ἀφοῦ οἱ συγκριτικοὶ νεώτερος καὶ πρεσβύτερος χρησιμοποιοῦνται στὸ ἐν προκειμένῳ χωρίο μεταξὺ τῶν δύο ὡς τώρα πρωταγωνιστῶν τῶν περιγραφομένων ἐξελίξεων, δηλαδὴ τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τοῦ δεσπότη Σηλυβρίας, καὶ ὄχι μεταξὺ ὅλων τῶν ἀδελφῶν.

⁸³⁶ «Ἄλλ' ἐκεῖνῳ μὲν (τῷ νεωτέρῳ ἐνν.) οὐδ' ἡξίωσας ἀποκρίνασθαι, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.9.

κατασταση στα πρόθυρα εξεγέρσεως,⁸³⁷ ίσως υπέρ του δεσπότη Σηλυβρίας. Ο Ιωάννης Η΄ είχε ασφαλώς πληροφορηθεί την προσεκτική στάση του Δημητρίου. Δεν ήταν όμως και βέβαιος πόσο ακόμη θα τηρούσε την ίδια στάση ο αδελφός του. Σίγουρα θεώρησε πως θα ήταν πιο ασφαλής, αν ο Δημήτριος επέστρεφε και πάλι κοντά του, εντός των τειχών της πρωτεύουσας. Έτσι, μετά και την εισβολή των Οθωμανών στον Μορέα (τέλη 1446 - αρχές 1447) υπολογίζω, ο Ιωάννης Η΄ απεφάσισε να μετακαλέσει τον Δημήτριο στην Κωνσταντινούπολη.⁸³⁸ Ο Δημήτριος απάντησε κατ' αρχήν θετικά *καλῶς ποιῶν*,⁸³⁹ όμως, όπως φαίνεται, ακολούθησε με την σειρά του τακτική παρελκυστική, μεταθέτοντας συνεχώς τον χρόνο της αναχωρήσεως από τα νησιά για την Πόλη, αφού τελικώς δεν τον βρίσκουμε στην πρωτεύουσα παρά στα μέσα του θέρους του 1448.⁸⁴⁰ Τò πιθανότερο είναι να παρέμεινε όλον αυτό τον καιρό, μαζί με την σύζυγο και τὸ παιδί του, στην ήσυχία τῆς Λήμνου.

Οι περιπέτειές του την διετία 1442 με 1444 είναι μάλλον εἰ βέβαιον πὼς εἶχαν κλονίσει σημαντικά τὴν ἐμπιστοσύνη του στοὺς ἀνθρώπους – συγγενεῖς, κληρικούς, υποστηρικτές, συμμάχους. Εἶχαν συνθλίψει κάθε ἔχνος φιλοδοξίας καὶ εἶχαν ἀπογοητεύσει ὀλοκληρωτικὰ τὸν περίπου σαραντάρη πλέον (τὸ 1447) Δημήτριο. Εἶχε ἀποτύχει στὴν προσπάθεια τοῦ Ἀπριλίου τοῦ 1442, διότι οἱ Ὀθωμανοὶ σύμμαχοι εἶχαν προκρίνει τὶς λεηλασίες, καὶ οἱ πολλὰ ὑποσχόμενοι ἐκ τῶν ἔσω τῆς Πόλεως ὑποστηρικτὲς δὲν ἔπραξαν τὰ ὅσα ὑπεσχέθησαν. Στὴν ἴδια προσπάθεια φαίνεται πὼς τὸν ἐγκατέλειψε ἀκόμη καὶ ὁ στενότερός του συνεργάτης, Ματθαῖος Ἀσάν. Τῆς ταπεινωτικῆς ἀποτυχίας ἀκολούθησαν οἱ ἀπαξιωτικὲς προτάσεις τοῦ σουλτάνου. Τελικὰ ἀναγκάσθηκε σὲ συμβιβασμὸ μετὰ τὸν ἀδελφὸ τὸν ὁποῖον πρωτίτερα σχεδίαζε νὰ ἐκθρονίσει, καὶ δέχθηκε σωρὸ τὶς ψευδεῖς ὑποσχέσεις γιὰ ἀποκατάστασή του στὴν Μεσημβρία. Ἀντὶ ἀποκατάστασης ἦλθε ἡ δυσφήμιση, ἡ κοινωνικὴ ἀπομόνωση, ἡ πενία, ἡ φυλακὴ στὸ τέλος. Καὶ μετὰ τὴν ἀπόδραση καὶ τὴν ἐκ νέου συμφιλίωση, ἦλθε ἄλλη μία διάψευση τῶν μεγάλων ὑποσχέσεων. Φαίνεται πὼς ὁ Δημήτριος εἶχε πλέον κουρασθεῖ. Προτιμοῦσε τὴν ἡρεμία τῆς νησιωτικῆς του ἐπαρχίας καὶ τὴν εὐτυχία τῆς οἰκογενειακῆς ζωῆς. Ἐπὶ τοῦ παρόντος τοῦλάχιστον δὲν τὸν ἀπασχολοῦσαν τὰ παιγνίδια τῆς διαδοχῆς.

⁸³⁷ «...ἐπεὶ ἑώρα (ὁ Ἰωάννης Η΄ ἐνν.) πολλοὺς ἀποστασίαν ὠδίνοντας...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.9.

⁸³⁸ «...τῷ δὲ πρεσβυτέρῳ (τῷ Ἰωάννῃ Η΄ ἐνν.) μεταπεμπομένῳ σε ἐπὶ τῇ αὐτοῦ ὠφελείᾳ, (...), καὶ ἔδει δὴ τῆς σῆς συνοσίᾳς αὐτῷ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.9-10 καὶ 12.

⁸³⁹ «...σὺ μὲν ἐπείθου καλῶς ποιῶν, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.12-13.

⁸⁴⁰ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.9, #52, 100.

Ὡς πρὸς αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ θέμα, τὴν διαδοχὴ στὸν αὐτοκρατορικὸ θρόνο, εἶναι ἀνάγκη νὰ ὑπενθυμίσω ἐδῶ κάποια ἀπὸ τὰ πορίσματα τῶν μελετῶν σπουδαίων ἱστορικῶν ἐπὶ δεκαετίες. Ἀρχικῶς εἶναι γνωστὸ πὼς ἡ διαδοχὴ στὸ Βυζάντιο δὲν ὑπῆρξε ποτὲ θεσμοθετημένα κληρονομικὴ.⁸⁴¹ Θεωρητικὰ κάθε Βυζαντινὸς εἶχε τὸ δικαίωμα νὰ προσπαθῇ νὰ διεκδικήσῃ τὸν θρόνο. Ἄν τελικῶς ἐπετύγχανε, ἡ ἐπιτυχία αὐτῇ, σύμφωνα μὲ τὴν ἀντίληψη τῶν Βυζαντινῶν, δὲν ὀφειλόταν στίς ἱκανότητες τοῦ ἐπιτυχόντος, ἀλλὰ σὲ θεία εὐνοία πρὸς τὸ πρόσωπό του.⁸⁴² Σταθερὰ ὑπόμνηση τῆς θεοκρατικῆς αὐτῆς πολιτικῆς ἀντιλήψεως ἀποτελοῦσε ἡ πάντοτε παρούσα δίπλα στὸ ὄνομα τοῦ αὐτοκράτορος φράση *ἐλέω Θεοῦ*. Γνωρίζουμε καλῶς πὼς πολλοὶ αὐτοκράτορες, ἀκριβῶς γιὰ νὰ ἀποφευχθοῦν ἀνεπιθύμητες ἐμφύλιες συγκρούσεις ἢ καὶ ἐνδοδυναστικὲς ἔριδες, ἔστεφαν συνήθως τὸν πρωτότοκο υἱὸ τους συναυτοκράτορα, διασφαλίζοντας ἔτσι μὲ τρόπο ἐναργῆ καὶ ἀπόλυτο τὰ τῆς διαδοχῆς τους.⁸⁴³ Τούτων δοθέντων μποροῦμε νὰ συνοψίσουμε λέγοντες πὼς, ἂν καὶ ἤδη ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ 10^{ου} αἰῶνος εἶχε ἀρχίσει νὰ δημιουργεῖται στὴν βυζαντινὴ κοινωνία ἰσχυρὸ ἔθος κληρονομικότητος στὴν αὐτοκρατορικὴ διαδοχὴ καὶ μάλιστα κατὰ σειρὰν πρωτοτοκίας τῶν ἀρρένων τέκνων τοῦ βασιλεύοντος αὐτοκράτορος,⁸⁴⁴ καὶ τέτοιο νομικῶς καὶ θεολογικῶς παρέμενε παντελῶς αἰόλο καὶ ἀστήρικτο.

Στὸ Βυζάντιο τῶν μέσων τοῦ 10^{ου} αἰ., μὲ τὸν θάνατο τοῦ ἄκληρου Ἰωάννου Η΄ νὰ θεωρεῖται ἀπὸ καιρὸ ἄμεσα πιθανός, εἶχε ἀτύπως ἀπὸ ἐτῶν ἀνοίξει ἡ διαδικασία τῆς λεγομένης σήμερα διαδοχολογίας. Θεωρητικῶς, ἀπὸ τοὺς τέσσαρες δεσπότες - ἐπιδόξους διαδόχους, ὁ Θεόδωρος Β΄, ὡς μεγαλύτερος ἡλικιακὰ καὶ κατὰ τεκμήριο ἐμπειρότερος διοικητικά, θεμελίωνε σίγουρα μεγαλύτερο ἠθικὸ προβάδισμα στὴν συνείδηση τῆς βυζαντινῆς κοινωνίας. Μειονεκτοῦσε ὡς πρὸς τὴν ἡλικία του, ἀφοῦ θὰ πρέπει τὸ 1448 νὰ ἦταν πάνω ἀπὸ 50 ἐτῶν. Στὸ παθητικὸ του προσεμετράτο ἐπίσης τὸ

⁸⁴¹ Ἴδὲ γενικῶς τὸ ἀξεπέραστο πόνημα τῆς Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέμνις τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος*, Ἀθῆναι, 1956, ιδίως δὲ 214-226. Πρβλ. ἐπίσης ἐνδεικτικῶς καὶ Δ. Α. Ζακυθνοῦ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324 – 1071*, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθῆναι, 1999, 291-3, ἐπίσης τοῦ ἰδίου, *Βυζάντιον, Κράτος καὶ Κοινωνία, Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις*, ἐκδ. Ἰκαρος, Ἀθῆναι, 1951, 33 κ. ἐξ., ὅπως καὶ Ἰ. Ε. Καραγιαννοπούλου, *Τὸ Βυζαντινὸ Κράτος*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001, 300-1, καὶ Hans - Georg Beck, *Ἡ Βυζαντινὴ Χιλιετία*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1990, 81 κ. ἐξ..

⁸⁴² Πρβλ. τὸ σημαντικότερο ἴσως ἔργο τῆς Helen Ahrweiler, *L'ideologie politique de l'Empire Byzantin*, Paris, 1975, ἀλλὰ καὶ, ἐνδεικτικὰ, τοῦ Hans - Georg Beck, *Ἡ Βυζαντινὴ Χιλιετία*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1990, 105-15.

⁸⁴³ Πρβλ. καὶ Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, Νεότερος Ἑλληνισμός, Συμβολὴ στὴν Ἑρευνα*, τ. Α΄, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθῆναι, 2006, 57 κ. ἐξ. .

⁸⁴⁴ Περὶ τοῦ ἔθους αὐτοῦ καὶ τοῦ ἰσχυροῦ δυναστικοῦ αἰσθήματος τῶν Βυζαντινῶν ἰδὲ ἐνδεικτικῶς G. Ostrogorky, *Ἱστορία*, τ. 2, 212-3, Ἰ. Ε. Καραγιαννοπούλου, *Τὸ Βυζαντινὸ Κράτος*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2001, 301, Δ. Α. Ζακυθνοῦ, *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324 – 1071*, ἐκδ. Δωδώνη, Ἀθῆναι, 1999, 473, καὶ ἐσχάτως Judith Herrin, *Τι εἶναι τὸ Βυζάντιο*, μτφρ. Χριστιάννα Σαμαρά, ἐκδ. Ὠκεανίδα, Ἀθήνα, 2008, 363-4.

γεγονός ότι μεγάλωσε και επί δεκαετίες έζησε εκτός Κωνσταντινουπόλεως, μὴν έχοντας έτσι έπακριβή γνώση τῶν ἀναγκῶν καὶ τῶν προβλημάτων στὴν διοίκησή της. Περισσότερο ὅμως βάραινε τὸ γεγονός ὅτι δὲν διέθετε ἄρρενα διάδοχο.⁸⁴⁵ Ὁ Κωνσταντῖνος, δεύτερος ἡλικιακὰ μετὰ τὸν Θεόδωρο, φαινόταν σίγουρα ὡς ὁ ἱκανότερος στρατιωτικὰ γιὰ νὰ ἀντιμετωπίσει τὴν θανάσιμη ὀθωμανικὴ ἀπειλή.⁸⁴⁶ Εἶχε ἐπίσης κατὰ τεκμήριο τὴν εὐνοία τοῦ αὐτοκράτορος, ὁ ὁποῖος δύο φορές, τὸ 1423-1424 καὶ τὸ 1437-1440, τὸν εἶχε ἀφήσει ἀντιβασιλέα στὴν θέση του. Μειονεκτοῦσε ὅμως σίγουρα στὴν ἀνθροπικὴ λαϊκὴ συνείδηση, καθὼς ποτέ του δὲν εἶχε ἀνοικτὰ διαφωνήσει μὲ τὴν ἐνωτικὴ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ τοῦ Ἰωάννου Η΄, ἀλλ’ ἀντιθέτως ὑπῆρξε μᾶλλον συναντιλήπτωρ καὶ διακριτικὸς θιασώτης τῆς πολιτικῆς ἐκείνης.⁸⁴⁷ Μάλιστα, συνεπεία αὐτοῦ, ἀλλὰ καὶ τῆς μαχητικῆς του διοικήσεως στὸν Μορέα, ἔχαιρε μεγάλης ἀναγνωρίσεως καὶ ἐκτιμήσεως καὶ στὴν Δύση.⁸⁴⁸ Ὡστόσο, σχετικὰ πρόσφατα ἦταν ἡ κατὰ κράτος ταπεινωτικὴ του ἥττα ἀπὸ τὰ προελαύνοντα στὸν Μορέα ὀθωμανικὰ στρατεύματα (τέλος τοῦ 1446),⁸⁴⁹ γεγονός πού στὴν συνείδηση τῶν Βυζαντινῶν βάραινε σίγουρα ἀρνητικὰ. Τέλος, εἶχε νυμφευθεῖ ἤδη δύο φορές καὶ ἦταν ἄτεκνος.⁸⁵⁰ Ὁ Δημήτριος διέθετε, φαίνεται, μεγαλύτερο λαϊκὸ κεφάλαιο ὡς ὁ ἀνθροπικὸς υἱὸς τοῦ Μανουὴλ Β΄. Μειονεκτοῦσε ὅμως σὲ τέσσαρα σοβαρὰ σημεία. Πρῶτον, εἶχε προσπαθήσει νὰ ἐκθρονίσει τὸν ἀδελφό του χωρὶς ἐπιτυχία, κᾶτι πού γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς σήμαινε θεῖα ἀπαρέσκεια.⁸⁵¹ Δεύτερον, εἶχε συνεργασθεῖ μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς, χωρὶς παράλληλα νὰ καταφέρει νὰ τοὺς ἀποτρέψει στὴν πραγματοποίηση φόνων καὶ λεηλασιῶν. Τρίτον, δὲν διέθετε συμπάθειες στὴν αὐτοκρατορικὴ οἰκογένεια καὶ στὴν αὐλή. Καὶ τέταρτον, στὴν ἡλικία τῶν 40 περίπου ἐτῶν (τὸ 1448) δὲν διέθετε ἄρρενα διάδοχο. Ὁ Θωμᾶς, ὡς ὁ ἡλικιακὰ μικρότερος, μεγαλωμένος στὸν Μοριά καὶ

⁸⁴⁵ Νομίζω ὅτι ἡ ἔλλειψη σήμερα μονογραφίας ἢ ἐκτενοῦς ἄρθρου μὲ θέμα τὸν βίو τοῦ Θεοδώρου Β΄ εἶναι πλέον αἰσθητὴ. Μέχρι ἀναπληρώσεως τοῦ κενοῦ ἰδὲ D. A. Zakynthinos, *Le Despotat*, τ. I, 165-204, γιὰ τὰ γεγονότα τῆς πρώτης περιόδου τῆς δεσποτείας τοῦ Θεοδώρου Β΄ στὸν Μορέα, καὶ 204-25, γιὰ τὴν περίοδο τῆς συν-δεσποτείας μὲ Κωνσταντῖνο καὶ Θωμᾶ. Στὸ τελευταῖο αὐτὸ τμῆμα καὶ ἀπλὴ ἀναφορά γιὰ τὰ τῆς Σηλυβρίας.

⁸⁴⁶ Πρβλ. καὶ Margaret Carroll, “Constantine XI Palaeologus: “Some Problems of Image”, *Maistor, Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, ed. Ann Moffatt, Canberra, 1984, 329-43.

⁸⁴⁷ Margaret Carroll, ἑ.ἂ., 333-8.

⁸⁴⁸ Nicol, *Immortal Emperor*, 33-4.

⁸⁴⁹ Περὶ τῆς πολιτείας τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου στὸν Μυστρά μετὰ τὴν διαδοχὴ τοῦ Θεοδώρου Β΄ ἰδὲ Donald Nicol, *Immortal Emperor*, 21-35, καὶ ἰδίως περὶ τῆς ἐκ νέου καραστροφῆς τοῦ Ἐξαμιλίου καὶ τῆς ἐν συνεχείᾳ ἐπιδρομῆς τῶν Ὀθωμανῶν στὸν Μορέα, 30-33. Ἐπὶ τῆς ἰδίας περιόδου ἰδὲ ἐπίσης ἀναλυτικότερον D. A. Zakynthinos, *Le Despotat*, τ. I, 226-40. Πρβλ. καὶ Δούκα, XXXII. 7, 279, ἀλλὰ καὶ Χαλκοκονδύλη, VII.17-28, 102-16.

⁸⁵⁰ Nicol, *Immortal Emperor*, 35.

⁸⁵¹ Πρβλ. Καλλιόπης Α. Μπουρδάρη, *Καθοσίωνες καὶ Τυραννίς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους. Μακεδονικὴ Δυναστεία 867 - 1056*, ἐκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθῆναι, 1981, 133-4.

ἐπὶ δεκαετίες μακριὰ ἀπὸ τὰ συμβαίνοντα στὴν πρωτεύουσα, εἶχε ἀκόμη μικρότερη νομιμοποίηση στὴν διεκδίκηση τοῦ θρόνου, ἐνῶ μέχρι καὶ τὸ 1448 δὲν εἶχε καὶ αὐτὸς ἄρρενα ἀπόγονο. Μὲ τέτοιους ἐπιδόξους διαδόχους ἦταν, πράγματι, ὡς ἐὰν ὁ Θεός νὰ εἶχε ἄρει τὴν προστασία Του καὶ σὰν νὰ μὴν ἐπιθυμοῦσε τὴν συνέχεια τῆς οἰκουμενικῆς αὐτοκρατορίας ἢ πάντως τῆς βασιλεύουσας δυναστείας.⁸⁵²

Ἐν μέσῳ τέτοιου εἶδους προβληματισμῶν, σκέψεων καὶ διεργασιῶν, φαίνεται πὼς ἀπέπλευσε στὶς ἀρχὲς τοῦ καλοκαιριοῦ τοῦ 1448 ἀπὸ τὴν Λῆμνο ὁ Δημήτριος, ἔχοντας πλέον ἀποφασίσει πὼς ἦταν καιρὸς νὰ ἀνταποκριθεῖ στὶς συνεχεῖς καὶ ἀγωνιώδεις κλήσεις τοῦ Ἰωάννου Η΄ καὶ νὰ μεταβεῖ στὴν Κωνσταντινούπολη. Φαίνεται πὼς ἡ στιγμή ἦταν ἐξαιρετικῶς κρίσιμη. Μιὰ μαρτυρία σὲ βραχὺ χρονικὸ κάνει λόγο γιὰ κάποιου εἶδους θρασεῖα καὶ αἰφνιδιαστική, ἀλλ' ἀνεπιτυχή ἐπίθεση ἐνὸς ὀθωμανικοῦ στολίσκου στὴν πρωτεύουσα, τὸν Ἰούνιο ἀκριβῶς τοῦ 1448.⁸⁵³ Ἕνας σημαντικὸς ἀριθμὸς ἀπλῶν πολιτῶν καὶ ἀξιωματούχων τῆς αὐτοκρατορίας,⁸⁵⁴ θεώρησαν πὼς πλέον ἡ παραμονὴ τοῦ Ἰωάννου Η΄ στὸν θρόνο ἦταν ἀπολύτως ἀλυσιτελής καὶ ἔσπευσαν νὰ στρατολογηθοῦν στὸ περιβάλλον τοῦ δεσπότη Σηλυβρίας Θεοδώρου. Ὅλα ἔδειχναν πὼς ἡ σύγκρουση μεταξὺ τῶν δύο ἀδελφῶν ἦταν πολὺ κοντά.⁸⁵⁵ Γιὰ τὸν λόγο αὐτόν, θεωρῶ πὼς ἡ ἀπόφαση τοῦ Δημητρίου⁸⁵⁶ νὰ ἀποπλεύσει τὴν δεδομένη στιγμή ἀπὸ τὴν Λῆμνο γιὰ τὴν Κωνσταντινούπολη ἦταν μεγάλης συμβολικῆς σημασίας γιὰ τὸν ἴδιο τὸν Ἰωάννη Η΄. Ὡστόσο, τὴν πλέον κρίσιμη στιγμή, στὶς 23 Ἰουνίου τοῦ 1448,⁸⁵⁷ ὁ Θεόδωρος Β΄ ἀπεβίωσε.⁸⁵⁸ Ἡ χρονικὴ συγκυρία

⁸⁵² S. Runciman, *Ἡ Βυζαντινὴ Θεοκρατία*, μτφρ. Ἰωσήφ Ροηλίδης, ἐκδ. Δόμος, Αθήνα, 1982, 12 καὶ 156-7. Πρβλ. ἐπίσης ἐνδεικτικῶς καὶ τὴν ἀναδημοσίευση στὰ ἑλληνικὰ παλαιότερης σημαντικῆς ἐργασίας τοῦ Philip Sherrard, μὲ τίτλο «Ἡ καταστροφὴ μιᾶς εἰκόνας», ἐν *Ἡ ἄλωση τῆς Πόλης*, ἐπιστ. ἐπιμ. Εὐαγ. Χρυσοῦ, ἐκδ. Ἀκρίτας, Αθήνα, 1994, 19-60.

⁸⁵³ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.9, #50, 99. Ἐνδιαφέρον ἔχει πὼς μὴν ἐπίθεση τῶν Ὀθωμανῶν στὴν πρωτεύουσα ἀναφέρει καὶ ὁ Χαλκοκονδύλης, ἐν VII. 61, 156. Τοποθετεῖ ὁμως χρονικὰ τὸ γεγονός στὸ χρονικὸ διάστημα μεταξὺ τῆς β΄ μάχης τοῦ Κοσσυφοπεδίου καὶ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννου Η΄, δηλαδὴ ἐντὸς Ὀκτωβρίου τοῦ 1448. Φυσικά, ὅπως ἔχει κατ' ἐπανάληψιν τονισθεῖ, ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικὸς συχνὰ συγχέει πρόσωπα, καταστάσεις καὶ κυρίως χρονολογίες - ἡμερομηνίες. Ὡστόσο, κάποτε θὰ πρέπει νὰ ἐξετάσουμε τὴν πιθανότητα ἡ Κωνσταντινούπολις νὰ παρενοχλεῖτο τακτικὰ ἀπὸ διαφορές, μᾶλλον ἄτακτες, ὀθωμανικὲς δυνάμεις. Στὴν περίπτωσή αὐτὴ καὶ οἱ δύο μαρτυρίες ἐνδέχεται νὰ ἀληθεύουν.

⁸⁵⁴ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.9, #51, 99, ὅπου καὶ τὰ ὀνόματα πολλῶν ἐκ τῶν συνωμοτῶν.

⁸⁵⁵ «...Θεόδωρος (...) ἐς πόλεμόν τε καθίστατο τῷ ἀδελφῷ καὶ ἐστρατεύετο.» Χαλκοκονδύλης, VII. 16, 100-2.

⁸⁵⁶ Ὁ Βογιατζίδης (Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 88-9) ἔχοντας, ὅπως ὑπεστήριξα ἀνωτέρω (ὑπόσημ. 833 καὶ 835), παρερμηνεύσει τὸ κείμενο τοῦ Σχολαρίου θεωρεῖ - μὲ κάποιον δισταγμὸ, εἶναι ἡ ἀλήθεια - ὅτι ὁ Δημήτριος εἶχε προσχωρήσει στὸ κίνημα τοῦ Θεοδώρου καὶ τὸ Καλοκαίρι τοῦ 1448 βρέθηκε πρῶτα στὴν Σηλυβρία καὶ ἀπὸ ἐκεῖ, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ δεσπότη, εἰσῆλθε στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὅμως, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ Σχολαρίου - ἂν αὐτὴ ἀναγνωσθεῖ σωστά, ὑπάρχει καὶ μίᾳ ἐνθύμηση (Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.9, #52, 100), ἡ ὁποία ἀναφερόμενη στὴν ἐπιστροφή τοῦ Δημητρίου στὴν Κωνσταντινούπολη δὲν κάνει λόγο γιὰ παρουσία τοῦ Δημητρίου στὴν Σηλυβρία.

⁸⁵⁷ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.33, #22, 246.

⁸⁵⁸ Σφραντζῆς, XXVIII, 5, 98. Χαλκοκονδύλης, VII. 16, 102.

τοῦ θανάτου μεγιστοποίησε, ὅπως εἶναι φυσικό, τοὺς ψιθύρους γιὰ πράξη φαρμακείας.⁸⁵⁹ Ὁ νεκρὸς τοῦ Θεοδώρου μετεφέρθη ἀπὸ τοὺς ὑποστηρικτές του στὴν πρωτεύουσα καὶ ἐτάφη στὴν Μονὴ Παντοκράτορος.⁸⁶⁰ Ἡ ἀτμόσφαιρα στὴν κηδεία θὰ ἦταν σίγουρα βαριά, ἀλλὰ τίποτε δὲν φαινόταν πλέον ἱκανὸ νὰ κλονίσει τὴν θέση τοῦ αὐτοκράτορος.⁸⁶¹ Ὁ Θεὸς εἶχε μιλήσει.

Ὁ Σχολάριος στὴν ἐκθεσὴ του παρουσιάζει τὸν Ἰωάννη Η΄ σχεδὸν εὐγνωμονοῦντα νὰ ὑποδέχεται μὲ κάθε προβλεπόμενη τιμὴ τὸν Δημήτριο,⁸⁶² ὅταν τελικῶς ἐκεῖνος φθάνει στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Ἰούλιο μᾶλλον τοῦ 1448.⁸⁶³ Ὁ θάνατος τοῦ Θεοδώρου Β΄ ὡς πιθανότερο διάδοχο εὐνοοῦσε χωρὶς ἀμφιβολία τὸν δεσπότη Μορέως Κωνσταντῖνο.⁸⁶⁴ Ἀκριβῶς, ὅμως, γιὰ τὸν λόγο αὐτὸν δημιουργοῦσε καὶ μεγαλύτερη νευρικότητα μεταξὺ ὅλων τῶν ἐν ζωῇ ἀδελφῶν, μὲ τρεῖς δελφίνους τώρα, ἔναντι τεσσάρων πρίν. Ὁ Ἰωάννης Η΄ γνώριζε καλὰ τὴν ψυχολογία τῶν ἀδελφῶν του πλέον. Ἐνιωθε σχετικὰ ἀσφαλῆς μὲ τὸν Κωνσταντῖνο καὶ τὸν Θωμᾶ στὸν Μορέα. Τὸν Δημήτριο πάλι, ὁ ὁποῖος μὲ πρόσκληση τοῦ ἰδίου βρισκόταν ξανὰ πίσω στὴν Βασιλεύουσα, ἤξερε καλὰ πῶς νὰ τὸν μεταχειρισθεῖ. Δὲν δίστασε νὰ ἐπαναλάβει τὶς παλαιᾶς ὑποσχέσεις γιὰ ἀποκατάστασή του στὴν Μεσημβρία καὶ τὶς λοιπὲς θρακικὲς βυζαντινὲς καστροπόλεις.⁸⁶⁵ Ἀλλωστε στὸ παρελθὸν εἶχε καὶ γραπτῶς δεσμευθεῖ γιὰ τὴν ἀπόδοσή τους. Καὶ εἶναι ἀκριβῶς πάνω στὶς σκέψεις αὐτὲς ποὺ ἔρχεται νὰ τεθεῖ τὸ ζήτημα μιᾶς ἀκόμη γριφώδους ἐνθυμήσεως. Τὸ κείμενο τῆς ἀναγραφῆς, τὸ ὁποῖον ἔχει ὡς ἐξῆς:

⁸⁵⁹ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.22, #41, 186, καὶ Raymundus J. Loenertz, O.P., “Chronicon breve de Graecorum imperatoribus, ab anno 1341 ad annum 1453, Codice vaticano graeco 162”, *Ἑπετηρίς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 28 (1958), #26, 213.

⁸⁶⁰ P. Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. II, 471-2.

⁸⁶¹ «...ἡ δὲ χρεια καὶ πρὸ τῆς σῆς καθόδου ἐπέπαντο, θανάτῳ κεκριμένης τῆς μάχης.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.13-14.

⁸⁶² «Ὁ δὲ (Ἰωάννης Η΄ ἐνν.) καὶ οὕτως ἄσμενος ὑπεδέχετό σε, καὶ οὐδὲν ὃ τι οὐκ ἐποίει βασιλικῶς εἰς ἐννοίᾳς ἐπίδειξιν.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.14-16.

⁸⁶³ «τῷ αὐτῷ ἔτει, μηνὶ *** ἦλθεν ὁ δεσπότης ὁ κδρ Δημήτριος ὁ Παλαιολόγος, τοῦ βασιλέως ὁ ἀδελφός.» *Χρονικὸν μερικὸν ἐν* Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.9, #52, 100, καὶ τ. II, 473, ὅπου ἀναπαραγάζεται ἡ θέσις τοῦ Βογιατζίδου, ἐν «Νέα πηγῇ», 88-9, περὶ πολιτικῆς συμπλεύσεως Δημητρίου μὲ τὸν Θεόδωρο καὶ μετάβασής του πρῶτα στὴν Σηλυβρία καὶ ἔπειτα, μετὰ θάνατον Θεοδώρου, στὴν Κωνσταντινούπολη. Τυχὸν ἀποδοχὴ αὐτῆς τῆς πλήρως ἀστήρικτης, κατὰ τὴν γνώμη μου, ἀπόψεως δὲν δικαιολογεῖ ἐξ ἄλλου σὲ καμμία περίπτωσι καὶ τὸν τιμητικὸ, σχεδὸν πανηγυρικὸ, τρόπο ὑποδοχῆς τοῦ Δημητρίου ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η΄ στὴν πρωτεύουσα, ὅπως σαφῶς μαρτυρεῖται ἀπὸ τὸν Σχολάριο στὴν ἐκθεσὶ του. Σὲ ἕνα ἄλλο ἐπίπεδο ὁ Schreiner πιθανολογεῖ χρονολογώντας τὴν ἐνθύμησι αὐτὴ στοὺς μῆνες Ἰούλιο ἢ Αὐγουστο τοῦ 1448, λογικὰ προκρίνοντας τὸν πρῶτο.

⁸⁶⁴ Ἦδη ἀπὸ τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1441 ὁ πάπας ἀλληλογραφοῦσε μὲ τὸν Κωνσταντῖνο, τὸν ὁποῖον θεωροῦσε πιθανότερο ἐπόμενο αὐτοκράτορα. Περὶ τούτου ἰδὲ Donald M. Nicol, *Immortal Emperor*, 19-20.

⁸⁶⁵ «Ἐμελλε δὲ αὐτίκα καὶ τὰς ὑποσχέσεις ἔργῳ πληροῦν καὶ τὰς πόλεις ἐκεῖνας παραδιδόναι· γραφὴ γὰρ πάσαι ἐδέδοντο.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.16-17.

«παρακληθεῖς δὲ ὑπὸ τοῦ βασιλέως δέδωκεν αὐτῷ τὸν Μωρέαν
μετὰ τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ κυροῦ Θωμᾶ. τὸν δὲ Δράγασιν εἶχεν ἐν τῇ
Πόλει τοῦ βασιλεύσαι.»⁸⁶⁶

νομίζω θὰ τὸ μετέφραζα ἐλεύθερα: Ἀφοῦ ὁ Ἰωάννης Η΄ κάλεσε τὸν Δημήτριο (ἐνν. ἀπὸ
τὴν Λήμνο),⁸⁶⁷ τοῦ προσέφερε τὴν ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸν ἀδελφὸ του, τὸν μακαρίτη Θωμᾶ,
διοίκηση τοῦ Μορέως. Τὸν δὲ Δραγάση (Κωνσταντῖνο ἐνν.) τὸν προόριζε γιὰ διάδοχό
του στὴν Πόλη ὡς βασιλέα.

Καὶ οἱ δύο ἐκδότες τοῦ βραχέως αὐτοῦ χρονικοῦ χρονολογοῦν τὴν ἐν
προκειμένῳ ἐνθύμηση στὸ ἔτος 1449. Ὁ ἓνας μεταξὺ Αὐγούστου καὶ Νοεμβρίου⁸⁶⁸ καὶ
ὁ ἄλλος μεταξὺ Αὐγούστου καὶ Σεπτεμβρίου.⁸⁶⁹ Τὸ βραχὺ αὐτὸ χρονικὸ γνωρίζουμε⁸⁷⁰
πὼς εἶναι κατὰ πολὺ μεταγενέστερο τῶν γεγονότων ποὺ καταγράφει. Ἴσως εἶναι ἔργο
τοῦ 15' αἰῶνος. Σὲ ἀρκετὰ σημεία του φαίνεται πὼς ὁ καταγραφεὺς τῶν ἐνθυμήσεων
ἔχει ὑπόψιν του κάποιο ἀντίγραφο τοῦ λεγομένου χρονικοῦ τοῦ Ψευδο-Δωροθέου καὶ
σὲ ἀρκετὰ σημεία παρατηρεῖται χρονολογικὴ σύγχυση στὴν παράθεση τῶν γεγονότων.
Ἐπίσης, εἶναι τὸ ἴδιο βραχὺ χρονικὸ ποὺ μᾶς δίδει τὴν ἐνθύμηση περὶ τοῦ ὑποτιθεμένου
πρώτου γάμου τοῦ Δημητρίου μὲ τὴν κόρη τοῦ Δημητρίου Καντακουζηνοῦ
Στραβομίτη.⁸⁷¹ Ἐπίσης – μόνο αὐτό – μᾶς πληροφορεῖ γιὰ τὴν φαρμακεία τοῦ
Θεοδώρου Β΄ στὴν Σηλυβρία.⁸⁷² Μᾶς ἐνημερώνει ὅτι «...ὁ δὲ Δημήτριος ἦν μετὰ τοῦ
βασιλέως καὶ ἦν κατὰ τῶν Χριστιανῶν ἐπίβουλος»,⁸⁷³ στὴν ἴδια ἐνθύμηση ὅπου
ἀναφέρονται τὰ γεγονότα τῆς εἰσβολῆς τῶν Ὀθωμανῶν στὸν Μορέα περὶ τὰ τέλη τοῦ
1446, ὅταν ἀπὸ τὴν ἀξιόπιστη πηγὴ τοῦ Σχολαρίου γνωρίζουμε ὅτι τὴν ἴδια περίοδο ὁ
Δημήτριος ἐφησύχαζε στὸ Αἰγαῖο. Τούτων δοθέντων, εἶναι σαφὲς πὼς θὰ πρέπει νὰ
γίνεται ἰδιαίτερα προσεκτικὴ καὶ λελογισμένη χρῆση τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 22 βραχέως
χρονικοῦ.

⁸⁶⁶ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch. 22, #45, 187.

⁸⁶⁷ Ὡς ἐννοούμενο ὑποκείμενο τῆς μετοχῆς *παρακληθεῖς* ἐπιλέγω τὸ ὁ Δημήτριος, τὸ ὁποῖον εἶναι σαφὲς
τὸ ὑποκείμενο τῆς ἀμέσως προηγούμενης ἐνθυμήσεως τοῦ ἰδίου βραχέως χρονικοῦ. - Schreiner,
Kleinchroniken, τ. I, Ch. 22, #44, 187.

⁸⁶⁸ Raymundus - J. Loenertz O.P., "Chronicon breve de Graecorum imperatoribus, ab anno 1341 ad
annum 1453, Codice vaticano graeco 162", *Ἑπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 28 (1958), #30,
214.

⁸⁶⁹ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. II, 476.

⁸⁷⁰ Ὁ φιλολογικὸς σχολιασμὸς γιὰ τὸ βραχὺ χρονικὸ ὑπ' ἀριθμ. 22 ἀπὸ τὸν Schreiner, ἐν *Kleinchroniken*,
τ. II, 178-9.

⁸⁷¹ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch. 22, #39, 186.

⁸⁷² Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch. 22, #41, 186.

⁸⁷³ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch. 22, #42, 187.

Ἄν ὁμως ἡ ἐνθύμηση εἶναι ἀξιόπιστη; Ἄν ἡ χρονολόγησή της τοποθετηθεῖ ἓνα ἀκριβῶς ἔτος πρὶν; Δηλαδή Αὐγουστο με Νοέμβριο, ὅπως προτείνει ὁ πρῶτος ἐκδότης, ἢ Αὐγουστο με Σεπτέμβριο, ὅπως προτείνει ὁ δεύτερος, ἀλλὰ τοῦ ἔτους 1448;

Τότε, με βάση καὶ τὸν χαρακτήρα τοῦ αὐτοκράτορος, ὅπως τὸν σκιαγραφοῦμε γενικῶς ἀπὸ τὴν ἔκθεση τοῦ Σχολαρίου, μποροῦμε, νομίζω, νὰ ὑποθέσουμε πῶς ὁ Ἰωάννης Η΄, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Θεοδώρου Β΄ (23 Ἰουνίου 1448) καὶ τὴν ἐπάνοδο τοῦ Δημητρίου στὴν πρωτεύουσα (Ἰούλιος ἢ Αὐγουστος 1448), ἀπεφάσισε νὰ ἀμυνθεῖ προληπτικὰ κρατῶντας καὶ τοὺς τρεῖς ἐν ζωῇ ἀδελφούς του ἀπησχολημένους. Αὐτὸ θὰ τὸ ἐπετύγχανε ἐπιχειρῶντας νὰ ἀλλάξει γιὰ μία ἀκόμη φορὰ τὶς διοικήσεις τῶν ἐναπομεινασῶν χωρῶν τῆς αὐτοκρατορίας. Ἡ δικαιολογία ἦταν, φυσικά, ἡ ἀπώλεια τοῦ Θεοδώρου, ἡ ὁποία ἐπέτρεπε καὶ ἐπέβαλλε τὸ ἐκ νέου μοίρασμα. Ὁ Σχολάριος δηλώνει βέβαιος πῶς τὴν φορὰ αὐτὴ ὁ Ἰωάννης Η΄ θὰ τηροῦσε τὰ ὑπεσχημένα, ἂν δὲν τὸν εὑρίσκε ὁ θάνατος.⁸⁷⁴ Ὅμως, μποροῦμε πλέον νὰ φαντασθοῦμε τὸν βαριὰ ἄρρωστο αὐτοκράτορα νὰ ἐμπαίζει ἀπὸ τῆς κλίνης τὸν Δημήτριο γιὰ ἀκόμη μία φορὰ. Ἐχοντας ἤδη ἐκ νέου ὑποσχεθεῖ τὴν ἀποκατάσταση τοῦ δεσπότη στὴν Μεσημβρία, τώρα θὰ τοῦ ζήτησε νὰ σκεφθεῖ σοβαρὰ τὸ ἐνδεχόμενο τῆς μετάβασής του στὸν Μορέα, ὡς δεσπότης Μυστρά. Ἄλλωστε, ὁ μεγαλύτερός του Κωνσταντῖνος θὰ ἔπρεπε τώρα, μετὰ δηλαδή τὸν θάνατο τοῦ Θεοδώρου, νὰ ἀναλάβει Μεσημβρία καὶ Σηλυβρία, ὥστε ὡς διάδοχος νὰ βρίσκεται κοντὰ στὴν πρωτεύουσα. Μποροῦμε νὰ φαντασθοῦμε καὶ τὸν προγραμματισμὸ πὺν θὰ πρότεινε ὁ Ἰωάννης Η΄ κατὰ τὸ προηγούμενο τῆς προγενέστερης ἀλλαγῆς μεταξὺ Θεοδώρου Β΄ καὶ Κωνσταντίνου, τὸ 1443 – 1444. Ὁ Δημήτριος μετὰ τὴν ὀλοκλήρωση τῶν διαπραγματεύσεων θὰ κατερχόταν στὸν Μορέα γιὰ νὰ ἀναλάβει τὴν διοίκηση τοῦ Μυστρά, ἐνῶ ὁ Κωνσταντῖνος μετὰ τὴν σειρά του θὰ ἀνέβαινε, ἴσως καὶ μετὰ τὸ ἴδιο πλοῖο, στὴν Κωνσταντινούπολη, προκειμένου νὰ ἀναλάβει τὴν Σηλυβρία. Ὁ πολιτικώτατος Ἰωάννης Η΄ ἐνδέχεται νὰ ζήτησε ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του νὰ παραμείνει μυστική ἢ νέα του αὐτὴ πρόταση. Καὶ αὐτὸς θὰ μπορούσε νὰ εἶναι ἓνας λόγος πὺν ὡς πρόταση δὲν μαρτυρεῖται ἀπὸ καμμία ἄλλη πηγή, πλὴν τῆς ἐνθυμήσεως 45 τοῦ ὑπ' ἀριθμὸν 22 βραχέως χρονικοῦ. Μάλιστα, ὁ ἀλλιῶς ἀνεξήγητος ἀπόπλους τοῦ Θωμᾶ γιὰ Κωνσταντινούπολη⁸⁷⁵ θὰ πρέπει νὰ ἀποδοθεῖ σὲ πρόσκληση

⁸⁷⁴ «Ἐμελλε δὲ αὐτίκα καὶ τὰς ὑποσχέσεις ἔργῳ πληροῦν καὶ τὰς πόλεις ἐκεῖνας παραδιδόναι· γραφὴ γὰρ πάλαι ἐδέδοντο· ἀλλ' ἐν τούτοις καὶ αὐτὸς θανάτῳ ἀνῆρπαστο.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.16-18.

⁸⁷⁵ Μία γενικόλογη ἀναφορά σὲ αἷτια φαινομενικὰ ἔχουμε ἀπὸ τὸν Χαλκοκονδύλη, VII. 62, 158 «καὶ Θωμᾶς ὁ νεώτερος ἀδελφός, περιόντα ἔτι οἰόμενος καταλήψεσθαι τὸν βασιλέα, καὶ χρηματίσων περὶ ἐνίων, ὧν προσεδεῖτο τοῦ βασιλέως. οὗτος μὲν οὖν ἐτελεύτα, καὶ οὐκέτι ζῶντα κατέλαβεν, ...».

πού θα ἀπηύθυνε ὁ αὐτοκράτορας στὰ δύο ἀδελφία του γιὰ συμμετοχὴ τους σὲ ἐνδοδυναστικὲς διαπραγματεύσεις ἐπὶ τῆς προτάσεώς του. Ὁ Θωμᾶς, ὡς νεώτερος, θὰ ταξίδευε ὡς τὴν πρωτεύουσα ἐκπροσωπώντας καὶ τὸν Κωνσταντῖνο.

Πρόκειται ἀσφαλῶς γιὰ ἄλλη μία ὑπόθεση. Γεγονὸς εἶναι ὅτι τὴν ἴδια περίπου περίοδο, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1448, ὅταν λογικὰ ὁ Θωμᾶς θὰ ἐτοιμαζόταν γιὰ τὸ ταξίδι του στὴν Κωνσταντινούπολη, ὁ Ἰωάννης Οὐνιάδης ἠττάτο κατὰ κράτος στὴν πεδιάδα τοῦ Κοσσυφοπεδίου ἀπὸ τοὺς Ὁθωμανοὺς. Τὰ νέα τῆς ἀρνητικῆς γιὰ τὸ μέλλον τοῦ Βυζαντίου ἐκβάσης τῆς μάχης ἔφθασαν γοργὰ στὴν Κωνσταντινούπολη. Μέρους μόνο μετά, στὶς 31 Ὀκτωβρίου 1448, ὁ ταλαιπωρημένος αὐτοκράτορας ξεψύχησε.⁸⁷⁶ Μποροῦμε νὰ ποῦμε πὼς σχεδὸν κάθε φιλόδοξο σχεδιασμὸ πού εἶχε συλλάβει στὴν ζωὴ του εἶχε ἀποτύχει νὰ τὸν ὑλοποιήσει.⁸⁷⁷ Μόνη ἴσως ἐξαίρεση ἀπετέλεσε ἡ ἐνωτικὴ σύνοδος Φερράρας - Φλωρεντίας, ἐξαιτίας τῆς ὁποίας ὅμως ἀπὸ τὴν τοπικὴ σύνοδο τῶν Ἱεροσολύμων (1443)⁸⁷⁸ εἶχε ἐμμέσως πλὴν σαφῶς ἐπιτραπεῖ ἡ διαγραφὴ του ἀπὸ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δίπτυχα. Οἱ περισσότερες ὀρθόδοξες Ἐκκλησίες, μὲ τὴν ἐξαίρεση ἐλαχίστων ναῶν στὴν πρωτεύουσα, θὰ πρέπει ὡς τὸν θάνατο τοῦ αὐτοκράτορα νὰ εἶχαν παύσει πλήρως τὴν ἐκκλησιαστικὴ του μνημόνευση. Φανταζόμαστε τοὺς πολλοὺς νὰ ἀπέχουν ἀκόμη καὶ ἀπὸ τὴν κηδεία τοῦ ἐνωτικοῦ αὐτοκράτορα. Τούλάχιστον, τὴν 1^η Νοεμβρίου⁸⁷⁹ ἐτάφη στὸν τάφο τῆς ἀγαπημένης του συζύγου, Μαρίας Κομνηνῆς.⁸⁸⁰ Μπορῶ νὰ φαντασθῶ τὸν Δημήτριο νὰ συνοδεύει ὡς προεξάρχων τὸν νεκρὸ τοῦ αὐτοκράτορα ὡς τὸ μνήμα, ὅμοια ὅπως εἶχε πράξει 9 περίπου χρόνια πρὶν μὲ τὴ σορὸ τοῦ πατριάρχου Ἰωσήφ στὴν Φλωρεντία.⁸⁸¹

Τὴν δεδομένη στιγμή ἡ Πόλις τοῦ ἀνῆκε. Πρὸς στιγμὴν ὅλα τὰ ἐνδεχόμενα φάνηκαν πιθανά. Φαίνεται πὼς ἡ ἡγεσία τῶν ἀνθενωτικῶν, ὁ ἴδιος ὁ Σχολάριος,⁸⁸²

⁸⁷⁶ Σφραντζῆς, XXVIII, 7, 100, Δούκας, XXXIII, 1, 279, καὶ Χαλκοκονδύλης, VII, 61-62, 156-8.

⁸⁷⁷ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 575. Ἀντίθετη ἀποψη διατυπώνει ὁ καταξιωμένος M. Angold. Ἴδὲ Angold, *Η ἀλωση*, 58-60.

⁸⁷⁸ Βλ. Ἀρχμ. (τότε) Χρυσοστόμου Παπαδόπουλου, *Ἱστορία τῆς Ἐκκλησίας Ἱεροσολύμων*, Ἀλεξάνδρεια, 1910, σελ. 439-42. Ἐπίσης, Ἰ. Φειδᾶ, *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία*, τ. β', *Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχίᾳ μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, ἐκδ. Διήγηση, Ἀθῆναι, 2002, 624, ἀλλὰ καὶ Β. Σταυρίδου, «Σύνοδος Φερράρας - Φλωρεντίας», *ΘΗΕ*, τ. ΙΑ', 1020, καὶ Ἰ. Δ. Ζηζιούλα, «Ἱερουσαλήμ», *ΘΗΕ*, τ. Στ', 836.

⁸⁷⁹ Σφραντζῆς, XXVIII, 7, 100.

⁸⁸⁰ P. Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. II, 474-5.

⁸⁸¹ Συρόπουλος, Θ', 25, 460-1. Καὶ, ἂν ἔτσι ἔχουν τὰ πράγματα, εἶναι νομίζω ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέρον ὅτι ὁ Δημήτριος θὰ πρέπει νὰ βρέθηκε στὴν δύσκολη θέση νὰ ἀκούσει ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Δημητρίου Καταδουκινού ["#11411-92341 Καταδουκινὸς Δημήτριος", *PLP* 5 (1981)], ἀπευθύνοντος ἐπικήδειο πρὸς τὸν θανόντα Ἰωάννη Η', τὰ περὶ τῆς ἐπονειδίστου συνεργασίας του μὲ τοὺς Ὁθωμανοὺς, ὅπως μαρτυρεῖται στὴν *Κωμωδία τοῦ Καταβλατᾶ* τοῦ Ἀργυροπούλου. Ἴδὲ ἐν P. Canivet καὶ N. Oikonomides (ἐκδ.), "[Jean Argyropoulos] La comédie de Katablattas. Invective byzantine du XVe siècle", *Δίπτυχα* 3 (1982-1983), 85.

⁸⁸² Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 563.

θεωρώντας πώς ο Δημήτριος, ως νέος αυτοκράτωρ, μάλλον θα ἐρρύθμιζε με τρόπο ὀρθόδοξο τὸ ἐκκλησιαστικὸ πρόβλημα τῆς ἐνώσεως με τοὺς παπικούς,⁸⁸³ δὲν ἔχασε στιγμή καὶ πίεσε φορτικὰ τὸν Δημήτριο νὰ δεχθεῖ τὸ στέμμα.⁸⁸⁴ Τὰ ἐπιχειρήματά τους συνοψίζονταν στὴν ἐπαρκῆ νομιμοποίηση τοῦ ἰδίου ὡς πορφυρογεννήτου δεσπότη, υἱοῦ καὶ ἀδελφοῦ αυτοκράτορος, στὴν θεία πρόνοια νὰ εἶναι ὁ ἐκ τῶν ἐν ζωῇ ἀδελφῶν μόνος παρὼν κατὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννου Η΄ - μεταφράζεται περίπου ὡς *θέλημα Θεοῦ*, ἀλλὰ καὶ στὴν πλήρη ἐμπειριῶν πολιτεία του, ἡ ὁποία κατὰ τὴν γνώμη τους ἀντιστάθμιζε τὴν ὑστέρηση στὰ πρεσβεία γεννήσεως.⁸⁸⁵ Ὅμως, γιὰ ἄλλη μία φορὰ φαίνεται πὺς οἱ φιλοδοξίες τοῦ Δημητρίου εἶχαν με τὸν καιρὸ ξεθωριάσει, ὅπως καὶ ἡ αὐτοπεποίθησή του. Ὁ Δημήτριος τοῦ 1448 εἶναι ὅπωςδὴποτε ἓνας ἄλλος Δημήτριος, με ἐλάχιστα στοιχεία ἀπὸ ἐκεῖνον τοῦ 1442. Ἴσως κάπως ἀμφιταλαντεύθηκε, γρήγορα ὅμως ἔδωσε ἀρνητικὴ ἀπάντηση στὶς προτάσεις τῶν καλοθελητῶν ποὺ τὸν προσήγγιζαν.⁸⁸⁶ Ἐν τῷ μεταξὺ ἡ εἶδηση τοῦ θανάτου τοῦ αυτοκράτορος εἶχε βρεῖ τὸν Θωμᾶ στὴν Καλλιούπολη (τουρ. Gelibolu). Μόλις στὶς 13 Νοεμβρίου κατάφερε νὰ φθάσει στὴν Κωνσταντινούπολη.⁸⁸⁷ Οἱ ἀνθενωτικοὶ κύκλοι φαίνεται πὺς στὸ διάστημα αὐτό, ἀπὸ τὸν θάνατο δηλαδὴ τοῦ Ἰωάννου Η΄ μέχρι καὶ τὴν ἄφιξη τοῦ δεσπότη Θωμᾶ στὴν Πόλη, ἀσκούσαν ἐντεινόμενες πιέσεις στὸν Δημήτριο. Πολλοὶ ἔφθασαν μέχρι καὶ τοῦ σημείου νὰ διαβάλουν στὸν Δημήτριο τοὺς ἀδελφούς του, προκειμένου νὰ ἐρεθίσουν τὸν ἐγωϊσμό του. Ὅμως ὁ ἴδιος ἐνέμεινε στὶς ἀποφάσεις του.⁸⁸⁸

⁸⁸³ Πρβλ. καὶ D. M. Nicol, *Τὸ Τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, μτφρ. Μ. Μπλέτας, ἐκδ. Καρδαμίτσα, Ἀθήνα, 1997, 155.

⁸⁸⁴ «Ἔρχετο μὲν γὰρ ὁ βασιλεὺς· σοὶ δὲ πλὴν ὀλίγων ἅπαντες συνεβούλευον τὴν μεῖζω λαμβάνειν προσηγορίαν ἐν χεροῖν οὖσαν, ἣν καὶ ἰδιώταις ἀρπάσασιν ἔσθ' ὅτε οὐ μετεμέλησε, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.29-31.

⁸⁸⁵ «...σοὶ δὲ ἔφασκον βασιλεὺς μὲν ὁ πατήρ, ἀδελφὸς δὲ ὁ πρὸ μικροῦ βεβασιλευκῶς, τῷ δὲ θνήσκοντι παρόντα τυχεῖν καὶ τὸ τῶν πραγμάτων ἄχθος διενεγκεῖν οὐδὲν ἦτον εἰς δικαίωμα ἔσται σοὶ τῶν ἐκ τοῦ χρόνου πρεσβείων, καὶ τοιοῦτοις τισὶν ἡρέθιζόν σου τὴν γνώμην φανερώς ἐπιχειρήσαι τοῖς μεῖζουσιν.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.57, στ.29-33 καὶ σ.58, στ.1-3.

⁸⁸⁶ «Ἀλλὰ σύ γε (...) τὴν μὲν βασιλείαν προσῆκεν μάλλον τῷ τοῦς ἀρχομένους προαιρουμένῳ σῶζειν ὑπειληφώς, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.58, στ.3 καὶ 5-7.

⁸⁸⁷ Σφραντζῆς, XXIX, 1, 100.

⁸⁸⁸ «...συνέπλαττον μὲν οἱ συκοφάνται πολλὰ, ταραῖσαι τὴν σὴν γνώμην βουλόμενοι, ἀλλὰ σύ γε ἀκλόνητος ἦσθα.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.58, στ.16-17.

Προτίμησε μάλιστα να ασχοληθεῖ με τὰ τρέχοντα διοικητικά ζητήματα τῆς πρωτεύουσας⁸⁸⁹ καὶ νὰ ἐπιθεωρήσει τὰ τείχη καὶ τὴν ἄμυνα,⁸⁹⁰ ἔχοντας συναίσθηση ἀφενὸς τοῦ διαρκοῦς ὀθωμανικοῦ κινδύνου, ἀφετέρου τῆς υπεύθυνης θέσεώς του ὡς προσωρινοῦ καὶ μεταβατικοῦ ἄρχοντος.⁸⁹¹ Ἀπετέλεσε δηλαδὴ πρὸς στιγμὴν καὶ ἐξ ἀνάγκης ἓνα εἶδος ἀντιβασιλέως - ἐπιτρόπου.⁸⁹² Θεωρῶ δὲ βέβαιον πῶς, ἐφόσον οἱ Βυζαντινοὶ τυπικῶς ἦσαν ὑποχρεωμένοι νὰ ἐνημερώσουν τὸν Ὀθωμανὸ σουλτάνο γιὰ τὸν θάνατο τοῦ αὐτοκράτορος καὶ ἡ ἐνημέρωση γιὰ ἓνα τέτοιο σημαντικὸ γεγονὸς γινόταν κατ' ἔθος διὰ μικρῆς πρεσβευτικῆς ἀποστολῆς,⁸⁹³ φαίνεται πῶς ἡ πρεσβεία αὐτὴ ὀρίσθηκε καὶ ἐστάλη στὴν Ἀνδριανούπολη ἐπὶ ἡμερῶν αὐτοῦς ἀντιβασιλείας τοῦ Δημητρίου.⁸⁹⁴ Προφανῆς σκοπὸς τῆς θὰ ἦταν, φυσικά, ἡ ἐπίσημη ἐνημέρωση τοῦ Ὀθωμανοῦ ἡγεμόνα γιὰ τὸν θάνατο τοῦ αὐτοκράτορος, ταυτόχρονα ὅμως θὰ ὑπῆρξαν σίγουρα καὶ ἐντολὲς καὶ γιὰ διερεύνηση τῶν ἀμέσων προθέσεων τῶν Ὀθωμανῶν καὶ προσπάθεια ἀποτροπῆς ἐπιθετικῶν ἐκ μέρους τους ἐνεργειῶν. Ὡστόσο, ὅπως φαίνεται, ἄτακτες ὀθωμανικὲς δυνάμεις προέβησαν τελικὰ σὲ ληστρικὲς καὶ ἐπιδρομικὲς ἐνέργειες κατὰ περιοχῶν πέριξ τῆς Πόλεως. Ὁ Δημήτριος φαίνεται νὰ μὴν ἔδωσε τὴν

⁸⁸⁹ Ὁ Ἱ. Κ. Βογιατζίδης, ἐν «Νέα πηγὴ», 91-2, φθάνει νὰ ὑποθέτει ὅτι ἡ Κωνσταντινούπολις μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννου Η' ἐδέχθη στρατιωτικὴ ἐπίθεση ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς. Εἶναι βέβαια σαφές ὅτι στὴν ἐκθεσὶ τοῦ ὁ Σχολάριος ἀναφέρεται σὲ στρατιωτικὲς προετοιμασίαις, γενναιότητα τοῦ Δημητρίου καὶ *σωτηρία καὶ φυλακὴ ὅλων* (σ.58, στ. 12-13 καὶ 15), ἀλλὰ δὲν γίνεται λόγος γιὰ ἐπιδρομὴ ἢ ἐπίθεση κατὰ τῆς Πόλεως. Γνωστὸ εἶναι καὶ τὸ χωρίο τοῦ Χαλκοκονδύλη (VII. 61, 156), ὅπου γίνεται ἀναφορὰ σὲ ἐπίθεση τοῦ σουλτάνου μᾶλλον λίγο πρὶν τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννου Η'. Εἶναι ὅμως γνωστὸ ὅτι ὁ κίνδυνος μιᾶς ἐπιθέσεως τῶν Ὀθωμανῶν ἦταν συνεχῆς καὶ δεδομένος γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς καὶ ἡ ἀμυντικὴ ἐγρήγορη θὰ ἔπρεπε νὰ εἶναι πάντοτε δεδομένη. Ἀσφαλῶς, μετὰ τὸν θάνατο τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τὸ προσωρινὸ κενὸ στὴν διαδοχὴ, ὁ κίνδυνος ἐπιθετικῆς ἐνεργείας ἐντάθηκε. Αὐτὸ φαίνεται καθαρὰ πῶς τὸ συνειδητοποιοῦσε ὁ Δημήτριος, *ἐπιμελούμενος τῆς τῶν τειχῶν φυλακῆς*, καὶ στέλνοντας ἴσως καὶ κάποια εἰρηνικὴ πρεσβεία στὸν σουλτάνο. Πιστεύω λοιπὸν πράγματι ὅτι ὑπῆρξε κίνδυνος κάποιων ἐπιθέσεων ἢ ἴσως ἔγιναν καὶ κάποιες ἐπιδρομὲς, ὅμως θεωρῶ πῶς καμμία μεγάλῃς κλίμακος ὀργανωμένη ἐπίθεση δὲν ἔλαβε χώρα τὶς ἡμέρες ἐκεῖνες. Ἐν πράγματι ἡ Πόλις τελοῦσε ὑπὸ στρατιωτικὴ ἐπίθεση ἢ ἀποκλεισμὸ ἀπὸ πλευρᾶς τῶν Ὀθωμανῶν κατὰ τὶς μετὰ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννου Η' ἡμέρες, ὅχι μόνον τὸ σημαντικὸ γεγονὸς θὰ ἐμαρτυρεῖτο καὶ ἀπὸ ἄλλες πηγές, ἀλλὰ καὶ ὁ Σχολάριος θὰ τὸ ἀνέφερε ῥητῶς. Τέλος, καὶ ὁ δεσπότης Κωνσταντῖνος δὲν θὰ ἐβράδυνε τὴν ἔλευσίν του στὴν πρωτεύουσα ὡς τὸν Μάρτιο τοῦ 1449.

⁸⁹⁰ Πρβλ. «Ἄλλωστε, ἡ ἐπισκευὴ τῶν λιμανιῶν καὶ τῶν τειχῶν ἀποδεικνύονται οἱ μόνες μαρτυρούμενες ευκαιρίαι πού εἶχε ἡ πολιτικὴ ἐξουσία γιὰ νὰ διαχειρισθῇ τὸν δημόσιο χώρο τῆς πόλης.» Κιουσοπούλου, *Βασιλεύς*, 41.

⁸⁹¹ «...τὸ σχῆμα δὲ οὐ συνόισιν τῷ φιλονεικίᾳ καὶ φθορὰν μνωμένῳ τοῖς πράγμασιν, ἐκ τῆς τῶν ὅλων σωτηρίας καὶ ασφαλείας ᾧ δὲ λαμβάνειν μᾶλλον τὴν εὐκλειαν καὶ τὴν δόξαν, καὶ διὰ τοῦθ' εἰρμῷ τινὶ θαυμασίῳ πᾶσιν ἐπεξῆλθε τοῖς πράγμασιν, ἀψάμενος μὲν οὐδαμῇ τῶν κοινῶν, πρεσβευόμενος δὲ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, ἀντεπεξίον δὲ τοῖς πολεμίοις γενναίως καὶ τῆς τῶν τειχῶν ἐπιμελούμενος φυλακῆς καὶ τῷ μεῖζονι τῶν ἀδελφῶν τὴν βασιλείαν συγκατακτῶμενος, ὥσπερ ἐπίτροπος τῆς τῶν ὅλων σωτηρίας καὶ φυλακῆς τῇ πόλει καταστάς ἐκ θεοῦ.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.58, στ.3 καὶ 5-7.

⁸⁹² Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 90.

⁸⁹³ Περὶ τῆς συχνῆς ἀνταλλαγῆς ἐθιμοτυπικῶν διπλωματικῶν ἐπισκέψεων μεταξὺ Βυζαντινῶν καὶ Ὀθωμανῶν κατὰ τὴν τελευταία περίοδο τῆς αὐτοκρατορίας, ἀλλὰ καὶ γενικῶς περὶ βυζαντινο-ὀθωμανικῶν σχέσεων, ἰδὲ γενικῶς Necipoğlu, *Byzantium*, 119-48.

⁸⁹⁴ «...πρεσβευόμενος δὲ ὑπὲρ τῆς εἰρήνης, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.58, στ.11-12.

δέουσα προσοχή. Ἡ περαιτέρω ἀποστασιοποίησή του ἦταν, κατὰ τὸν Σχολάριο, ἓνας τρόπος νὰ δείξει τὴν ἐνόχλησή του στὶς διαμαρτυρίες ἀρκετῶν κυβερνητικῶν ἀξιωματούχων, οἱ ὅποιοι διέβλεπαν στὴν ἔστω προσωρινὴ ἀνάληψη κυβερνητικῶν καθηκόντων ἀπὸ ἐκεῖνον τὴν διακριτικὴ προσπάθεια σφετερισμοῦ τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας.⁸⁹⁵

Πάντως ἐξαιρετικὰ σημαντικὸ εἶναι πὼς μετὰ τὴν ἐκδοχὴ τοῦ σχεδὸν ἀμέτοχου στὴν ὑπόθεση τῆς διαδοχῆς Δημητρίου συμφωνεῖ ἐπὶ τῆς οὐσίας καὶ ἡ μαρτυρία τοῦ Σφραντζῆ. Ἄν καὶ συνήθως ἀρνητικὰ διακείμενος, τώρα, παρὼν καὶ ὁ ἴδιος τὴν ἴδια ἐποχὴ στὴν Κωνσταντινούπολη,⁸⁹⁶ παρουσιάζει τὰ γεγονότα χωρὶς τὴν γνωστὴ ἐμπάθεια κατὰ τοῦ Δημητρίου. Ὁμολογεῖ λοιπὸν καὶ ἐκεῖνος, ἔστω μετὰ δυσκολία, πὼς περισσότερο αὐτόκλητοι ὑποστηρικτὲς τοῦ Δημητρίου κινήθησαν ὑπὲρ αὐτοῦ καὶ ἀντ' αὐτοῦ στὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς. Ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος δὲν προεξῆρχε τῶν ὑποστηρικτῶν του καὶ δὲν διεκδίκησε τίποτε. Φυσικά, μετὰ τὴν ἔλευση τοῦ Θωμᾶ ἡ ὅποια πρὸς τὸν Δημήτριο πίεση καὶ ὑποστήριξη χάνει, ὅπως εἶναι ἀναμενόμενο, τὴν ἔντασή της.⁸⁹⁷ Ἐπιπροσθέτως, φαίνεται πὼς, ὅταν τελικῶς μέρες ἀργότερα τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς διευθετήθηκε ὀριστικῶς, αὐλικοὶ κυρίως κύκλοι, ποὺ ποτὲ δὲν συμβιβάσθησαν μετὰ τὸ γεγονὸς τῆς δημοφιλίας τοῦ ἀνθροπικοῦ Παλαιολόγου, ἐπέρριψαν τὴν εὐθύνη τῆς ὑποκίνησης ζητήματος διαδοχῆς στὸν ἴδιο τὸν Δημήτριο. Ἡ μομφὴ διεδόθη⁸⁹⁸ καὶ εἶναι αὐτὴ μᾶλλον ποὺ ἀναγκάζει τὸν Σχολάριο, δύο χρόνια μετὰ (1450), νὰ ἀναφερθεῖ στὸ θέμα καταγγέλλοντας ἀθλιότητες καὶ κακότητες συκοφαντῶν.⁸⁹⁹ Τέτοιου εἶδους πρέπει νὰ εἶναι καὶ οἱ σχετικὲς μετὰ τὸ θέμα πληροφορίες ποὺ φθάνουν στὸν Χαλκοκονδύλη, ὁ ὁποῖος γράφοντας σὲ χρόνον πολὺ μεταγενέστερον ἀπὸ τὰ γεγονότα, παρουσιάζει τὸν

⁸⁹⁵ «καὶ οἶδα πάντ' καλῶς, ὥς εἰ μὴ τῶν συκοφαντῶν αἱ βοαὶ καὶ προσενοχλήσεις ἐκώλουν, κἂν ἐρρωμένε-
στερον τῶν πραγμάτων ἡμῖνος συνθήκας τε ἐποίεις πρὸς τοὺς πολεμίους ἡμῖν καὶ τὴν ἀρχὴν ὑγιαίνουσιν
τοῖς ὅλοις ἀπεδίδους ἂν ἦκοντι ἐκ Πελοποννήσου τὰ δελφῶ τε καὶ βασιλεῖ, καὶ οὐτ' ἂν ἡ περιοικὶς ἐκείρετο
πᾶσα, οὔτε ταῖς νήσοις ἂν τὸ δεινὸν ἐπῆει ἐκεῖνο, οὐδέποτε αὐταῖς ὁμοίως ἐφ' ἡμῶν ἐπεληλυθός. Ἀρχὴ δὲ
τῶν μετὰ ταῦτα δεινῶν ἐκεῖνα ἦν τὰ συμπλάσματα.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.58, στ.21-28.

⁸⁹⁶ Σφραντζῆς, XXVIII, 4 καὶ 5, 98, καὶ XXIX, 3, 100.

⁸⁹⁷ «Ἐκεῖνον δὲ ἐλθόντος (ἐνν. τοῦ Θωμᾶ), ἔπαυσαν πολλῶ πλεον, ἅπερ ὁ δεσπότης κῆρ Δημήτριος, ἡ
μᾶλλον οἱ αὐτοῦ σφετεριζόμενοι, ἐνεργούσαν ἵνα βασιλεύσῃ, ...» Σφραντζῆς, XXIX, 2, 100

⁸⁹⁸ Χαρακτηριστικὲς εἶναι οἱ δύο ἐκδοχὲς ἐνθυμήσεως ἀπὸ βραχὺ χρονικὸ, ὅπως δημοσιεύονται ἀπὸ τὸν
Schreiner, ἐν *Kleinchroniken*, τ. I, Ch. 34, #15, 269. Ἐκδοχὴ AB¹B², στ. 4-6, «ὁ δὲ δεσπότης ὁ κῆρ Δημή-
τριος ἐργάσθη ἵνα ἀρπάξῃ τὴν βασιλείαν.» καὶ ἐκδοχὴ C, στ. 5-7, «ὁ δὲ κῆρ Δημήτριος, ὁ δεσπότης, διερ-
γάζετο λαβεῖν τὴν βασιλείαν.»

⁸⁹⁹ «Πῶς δὲ οὐκ ἀθλίους χρὴ τοὺς συκοφάντας ἡγεῖσθαι, εἴ τις τὴν σὴν βουλὴν καὶ γνώμην εἰδὼς ἀκριβῶς,
παρὰ ταύτην τὰ ὑπ' αὐτῶν ἐσκευωρημένα τιθεῖ καὶ δεικνύει τὸ ἀφαρμόζον; Ἀθλιώτεροι δ' ἂν φαίνοντο
δικαίως ὅσοι αὐτῶν ἐθελοκακοῦσιν. Ὅσοι γὰρ αὐτοῖς πειθόμενοι ἐξηπάτηντο ἀμαθία μὲν χεῖρους,
φαιλότῃ δὲ ἐλάττους εἰσί.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.58, στ.34-35 καὶ σ.59, στ.1-4.

Δημήτριο ὄχι μόνον ὡς ἐνδιαφερόμενο, ἀλλὰ καὶ ὡς ἀδημόνως δρῶντα ὑπὲρ τοῦ νοσφισμοῦ τοῦ θρόνου.⁹⁰⁰

Μάλιστα ὁ Χαλκοκονδύλης σημειώνει πὼς καὶ ὁ Θωμᾶς ἐμφανίσθηκε φιλόδοξος καὶ πρὸς στιγμὴν ἀπειλήθηκε σύγκρουση μεταξὺ τῶν δύο δελφίνων.⁹⁰¹ Ἄν δεχθοῦμε τὴν μαρτυρία αὐτή, τότε πρόκειται περὶ τῆς πρώτης ἀπὸ σειρὰ μαρτυριῶν διαφόρων μορφῶν σύγκρουσης τῶν δύο νεωτέρων ἀδελφῶν, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ. Ἡ ἅπαξ μαρτυρούμενη αὐτὴ διαμάχη ἐνδέχεται νὰ προσέφερε στοὺς παράγοντες τῆς αὐλῆς τὴν ποθούμενη εὐκαιρία δυναμικότερης ἐπέμβασης στὸ ἐνδοδυναστικὸ ζήτημα.⁹⁰² Μπορῶ νὰ φαντασθῶ, τὶς ἡμέρες μετὰ τὴν ἄφιξη τοῦ δεσπότη Θωμᾶ στὴν πρωτεύουσα, καὶ μὲ δικαιολογία ἀκριβῶς τὴν ἐπαπειλούμενη διαμάχη μεταξὺ πορφυρογεννῆτων ἀδελφῶν, νὰ σχηματίζεται αὐτοβούλως ἓνα κυβερνητικὸ συμβούλιο περὶ τὴν βασιλίσσα-μητέρα. Τὸ προσωρινὸ αὐτὸ ἀνακτορικὸ διοικητικὸ ὄργανο σχηματίσθηκε μᾶλλον κατόπιν διακριτικῆς πρωτοβουλίας τῶν αὐλικῶν καὶ σίγουρα, ἀπὸ κάποιο σημεῖο καὶ ἔπειτα, μὲ τὴν σύμφωνη γνώμη τῶν δύο ἀδελφῶν Παλαιολόγων. Ἐξετέλεσε δέ, ὅπως φαίνεται, χρῆ ἀντιβασιλείας καὶ λειτούργησε ὡς συμβούλιον ὁμαλῆς μετάβασης τῆς αὐτοκρατορικῆς ἐξουσίας.⁹⁰³ Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἔληξε καὶ ἡ ἀρχικὴ ἄτυπη ἀντιβασιλεία τοῦ Δημητρίου, ἡ ὁποία λογικὰ δὲν θὰ εἶχε διαρκέσει πάνω ἀπὸ δύο ἐβδομάδες καὶ πρέπει νὰ εἶχε θορυβήσει πολλούς.

Ἔχει γραφεῖ⁹⁰⁴ καὶ ὑποστηρίζεται καὶ ἀπὸ τὶς πηγὲς ὅτι ἡ ἡλικιωμένη αὐτοκράτειρα-μητέρα, Ἑλένη Dragaš, διεδραμάτισε ρόλο πολὺ σημαντικὸ στὴν ὁμαλὴ διαδοχὴ. Φαίνεται πὼς ἡ χήρα τοῦ Μανουὴλ Β΄ εἶχε βρεῖ τὸν τρόπο νὰ ἐλέγχει τὰ συναισθήματά της καὶ νὰ διαχωρίζει τὸν ρόλο τῆς μητέρας, ἀπὸ τὴν θεσμικὴ εὐθύνη τῆς Βυζαντινῆς αὐτοκράτειρας. Ἀναμφίβολα ὁ ἀγαπημένος της γιὺς ἦταν ὁ

⁹⁰⁰ «... ἐπεὶ τε γὰρ ἐτελεύτησεν (ἐνν. ὁ Ἰωάννης Η΄), ὥρμητο μὲν ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ Δημήτριος ἐπὶ τὴν βασιλείαν...» Χαλκοκονδύλης, ὁ.ἀ. . Στὶς ἀναφορὰς αὐτὲς στηρίχθηκαν πιθανότατα καὶ τρεῖς γενεὲς Βρετανῶν ἱστορικῶν, ἐκπροσωπούμενες ἀπὸ τοὺς Runciman, Nicol καὶ Harris διαδοχικά, οἱ ὁποῖοι θέλουν τὸν Δημήτριο ἀπόντα κατὰ τὴν στιγμὴ τοῦ θανάτου τοῦ Ἰωάννου Η΄ καὶ σπεύδοντα κατόπιν στὴν πρωτεύουσα πρὸς διεκδίκηση τοῦ θρόνου. Βλ. Runciman, *Μυστράς*, 99, Nicol, *Immortal Emperor*, 36, ἐπίσης, τοῦ ἰδίου, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 577-8, καὶ Harris, *The End*, 168.

⁹⁰¹ «ἔτυχε δὲ τότε προπαραγενόμενος ἐς Βυζάντιον καὶ Θωμᾶς, ὁ νεώτερος ἀδελφός, (...) εὔρε δὲ τὰ πράγματα καταστάνατα ἐς διαφορὰν καὶ αὐτὸς τε κατέστη ἐς διαφορὰν Δημητρίῳ τῷ ἀδελφῷ περὶ τῆς βασιλείας.» Χαλκοκονδύλης, VII. 62, 158. Πρβλ. καὶ Βογιατζίδου, «Νέα πηγὴ», 90, καὶ ὑποσημ. 2.

⁹⁰² Ὁ ἀπόηχος τῆς εἰκαζόμενης ἀνάμειξης τῶν παραγόντων τῆς αὐλῆς στὴν διαδικασία διαδοχῆς τοῦ προτελευταίου αὐτοκράτορος ἐντοπίζεται λόγου χάριν στὴν συνέχεια τοῦ κειμένου τῶν δύο ἐκδοχῶν ἐνθυμήσεως ἀπὸ βραχὺ χρονικὸ, ὅπως τὴν εἶδαμε ἀνωτέρω (ὑποσημ. 898). Ἐκδοχὴ AB¹B², στ. 6-8, «οἱ δὲ ἄρχοντες τῆς Πόλεως ἔστησαν βασιλεῖα τὸν κῆρ Κωνσταντῖνον...» καὶ ἐκδοχὴ C, στ. 7-9, «οἱ δὲ μεριστᾶνες ἔστησαν βασιλεῖα κῆρ Κωνσταντῖνον...», Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch. 34, #15, 269.

⁹⁰³ «ὅμως τὸ πρέπον καὶ δίκαιον ἴσχυσαν ὀρισμῶς τῆς ἀγίας δεσποίνης (Ἑλένης Dragaš ἐνν.) καὶ τῶν νιῶν αὐτῆς τῶν δεσποτῶν καὶ τῶν ἀρχόντων βουλῇ καὶ γνώμῃ.» Σφραντζῆς, XXIX, 2, 100.

⁹⁰⁴ Runciman, *Μυστράς*, 99. Nicol, *Immortal Emperor*, 35.

Κωνσταντῖνος, ἀφοῦ μὲ ὑπερηφάνεια ἔφερε τὸ σερβικό της ἐπώνυμο μετὰ τὸ βυζαντινὸ του.⁹⁰⁵ Ὅμως, ὡς μητέρα εἶναι φυσικὸ νὰ ἔτρεφε κάποια αἰσθήματα ἀγάπης καὶ τρυφερότητος καὶ γιὰ τὸν Δημήτριο. Ἐπίσης, γνωρίζουμε πὼς ἡ ἐκκλησιαστικὴ της ἄποψη ἦταν ἀνθενωτικὴ, κᾶτι ποὺ τὴν εἶχε σίγουρα ἀποστασιοποιήσει κάπως καὶ ἀπὸ τὸν Ἰωάννη Η΄.⁹⁰⁶ Τὸν Νοέμβριο τοῦ 1448 κήδευσεν τὸν μεγάλο της γυιὸ καὶ ἔλαβε ἀπὸ τὸν μικρότερο Δημήτριο διαβεβαιώσεις γιὰ μὴ ἀνάμειξή του στὴν διαδοχὴ. Μὲ τὴν ἔλευση τοῦ Θωμᾶ πλήθυναν οἱ φωνές τῶν αὐλικῶν ποὺ ζητοῦσαν ἀπὸ τὴν αὐτοκράτειρα-μητέρα νὰ ἀναλάβει δράση. Ὅλο τὸ αὐλικὸ κατεστημένο τῆς Κωνσταντινουπόλεως εἶχε ἀπὸ ἐτῶν ταχθεῖ καθαρὰ ἀπέναντι στὸν Δημήτριο καὶ τώρα εἶχε σίγουρα θορυβηθεῖ ἀπὸ τὴν αἰφνιδιαστικὴ λαϊκὴ ὑποστήριξη τοῦ Δημητρίου.⁹⁰⁷ Ὁ μόνος θεσμικὸς παράγων ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἐξασφαλίσαι τὴν ἀπομακρυνση τοῦ ἐνδεχομένου τῆς διαδοχῆς τοῦ θρόνου ἀπὸ τὸν Δημήτριο ἦταν κατὰ τὴν γνώμη τους ἡ ἴδια του ἡ μητέρα.⁹⁰⁸ Ἡ ἴδια ἐνδέχεται νὰ εἶδε τὸν ἑαυτὸ της ὡς ἄλλη Ἄννα τῆς Σαβοΐας.⁹⁰⁹ Ἐτσι, ἐπικουρούμενη ἀπὸ ὅλους τοὺς ἀξιωματούχους τῆς κυβέρνησης τοῦ Ἰωάννου Η΄ ἀνέλαβε τὴν ἀντιβασιλεία.⁹¹⁰ Ὁ Δημήτριος ἀπεδέχθη τὸ τετελεσμένο ὡς φυσικὸ γεγονός. Κατέστη, ἄλλωστε ἤδη σαφές, πὼς ὁ ἴδιος μᾶλλον δὲν ἔτρεφε πλέον αὐτοκρατορικὲς φιλοδοξίες.

Πάντως, εἴτε ἔτσι, εἴτε ἀλλιῶς, φαίνεται πὼς τέθηκε στὰ σοβαρὰ θέμα διαδοχῆς τοῦ Ἰωάννου Η΄,⁹¹¹ ὑπῆρξε κάποια ἀναταραχὴ καὶ ἀβεβαιότητα στὴν μικρὴ κοινωνία τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ κατάληξη τοῦ στέμματος στὸ κεφάλι τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου γιὰ πολλοὺς συγχρόνους του δὲν ὑπῆρξε μᾶλλον αὐτονόητη. Ὁ Σφραντζῆς, ἐκ τῶν σημαντικότερων παραγόντων τοῦ περιβάλλοντος τοῦ δεσπότη Κωνσταντίνου καὶ αὐτόπτης μάρτυρας τῶν γεγονότων, παρουσιάζει τὸν λαὸ τῆς πρωτεύουσας, πιστὸ τελικὰ στὴν δυναστικὴ νομιμότητα. Οἱ πολῖτες τῆς πρωτεύουσας,

⁹⁰⁵ Nicol, *Immortal Emperor*, 36.

⁹⁰⁶ I. Djurić, *Le Crépuscule de Byzance*, Paris, 1996, 271-4.

⁹⁰⁷ Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 90.

⁹⁰⁸ «ὅμως τὸ πρέπον καὶ δίκαιον ἴσχυσαν ὁρισμῶ τῆς ἀγίας δεσποίνης καὶ τῶν υἱῶν αὐτῆς τῶν δεσποτῶν καὶ τῶν ἀρχόντων βουλῇ καὶ γνώμῃ.» (sic) Σφραντζῆς, XXIX, 2, 100, καὶ «..., διεκωλύθη δὲ ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πόλει καὶ τῆς μητρὸς καὶ μεσιτῶν καὶ τοῦ δήμου καὶ τῶν μεσαζόντων, Καντακουζηνοῦ τε καὶ Νοταρᾶ, ...» Χαλκοκονδύλης, VII, 61, 156, καὶ ἀκόμη «Τὸν δὲ Κωνσταντῖνον πέμψαντες οἱ τῆς Κωνσταντίνου ἡγάγον αὐτὸν ἐν τῇ πόλει» Δούκας, XXXIII, 1, 279.

⁹⁰⁹ Ostrogorsky, *Ἱστορία*, 205, καὶ Alice-Mary Tulbot καὶ A. Cutler, "Anna of Savoy", *ODB*, τ.1, 105, ὅπως καὶ, γιὰ περισσότερες λεπτομέρειες, Donald M. Nicol, *Οἱ Βυζαντινὲς Δεσποσύνες: Δέκα πορτραῖτα 1250-1500*, μτφρ. Σ. Κομνηνός, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα, 1996, 139 κ. ἐξ. καὶ δὴ, 147 καὶ 153.

⁹¹⁰ Πρβλ. S. Runciman, *Mistra Byzantine capital of the Peloponnese*, London, 1980, 84-5, ἐπίσης Donald Nicol, *Immortal Emperor*, 36, Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 577-8, καὶ Harris, *The End*, 168-9.

⁹¹¹ Παρὰ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Δούκας σιωπᾷ πλήρως σὲ σχέση μετὰ τὴν βραχεῖα δυναστικὴ ἀναστάτωση ποὺ ἔλαβε χώρα στὴν Κωνσταντινούπολη, τὸν Νοέμβριο τοῦ 1448. Δούκας, XXXIII, 1, 279.

σύμφωνα με τὸν Σφραντζῆ, ἀντελήφθησαν ὅτι ὁ Δημήτριος, ἂν καὶ δεσπότης καὶ πορφυρογέννητος, ἐφόσον ζοῦσε ὁ μεγαλύτερος ἀδελφός του Κωνσταντῖνος, ὁ «ἐπὶ πᾶσιν ἀγαθοῖς» πρῶτος, δὲν θὰ μπορούσε νὰ προκριθεῖ ὡς αὐτοκράτωρ.⁹¹² Ἀπὸ τὴν ἄλλη ὁ Χαλκοκονδύλης, ποὺ ὡς γνωστὸν δὲν διακρίνεται πάντοτε γιὰ τὴν ἀκρίβεια τῶν πληροφοριῶν του,⁹¹³ μᾶς παρουσιάζει μία σαφῶς διαφορετικὴ εἰκόνα. Ὁ λαὸς τῆς πρωτεύουσας θὰ μπορούσε ἴσως νὰ εἶχε ἀναγορεύσει τὸν Δημήτριο αὐτοκράτορα. Ἐκεῖνο ποὺ τοὺς ἀπέτρεψε τελικά, ἰσχυρίζεται ὁ Ἀθηναῖος ἱστορικός, ἦταν ὁ φόβος τῶν βεβαίων ἀντιποίνων ἀπὸ τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο καὶ τὶς δυνάμεις του. Ὁ φόβος γιὰ ἓναν νέο κύκλο ἐσωτερικῶν δυναστικῶν ἀντιπαραθέσεων σὲ περιόδους ἐξαιρετικῶς κρίσιμες γιὰ τὴν ἴδια τὴν ὕπαρξη τῆς αὐτοκρατορίας ἦταν τελικὰ ὁ βαθύτερος λόγος ποὺ ὁδήγησε τοὺς κατοίκους τῆς Πόλεως νὰ συνηγορήσουν στίς ἀποφάσεις τοῦ παλατιοῦ καὶ νὰ στηρίζουν τὸν πλέον ἰσχυρὸ καὶ ἀποφασισμένο δελφίνο.⁹¹⁴

Ὁ Κωνσταντῖνος εἶχε καλλιιεργήσει γύρω ἀπὸ τὸ πρόσωπό του τὴν φήμη τοῦ ἱκανότερου, τοῦ δυναμικότερου καὶ τοῦ πλέον ἀποφασισμένου ἐκ τῶν τριῶν ἀδελφῶν. Ὅλα ἔδειχναν πῶς, μετὰ τὴν αὐτὴ νὰ εὐνοεῖ ἀνοικτὰ καὶ πιεστικὰ τὸν Κωνσταντῖνο, ὅπως ἦταν ἀπὸ καιρὸ ἀναμενόμενο, καὶ μετὰ τὸν λαὸ νὰ ἔχει, γιὰ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο λόγο, ἀποδεχθεῖ τὶς κυβερνητικὲς ἀποφάσεις, εἶχε ὀριστικῶς ἀποτύχει καὶ ἡ δευτέρη αὐτὴ εὐκαιρία τοῦ Δημητρίου νὰ ἀνέλθει στὸν θρόνο τοῦ Βυζαντίου. Τὸ ὑπὸ τὴν Ἑλένη Dragaš ἀνακτορικὸ συμβούλιο μετὰ μοναδικὴ διοικητικὴ καὶ διπλωματικὴ μαεστρία ἔστειλε στίς ἀρχὲς Δεκεμβρίου τοῦ 1448 τὸν μὲν Σφραντζῆ στὴν Ἀδριανούπολη γιὰ νὰ ἀναγγεῖλει στοὺς Ὀθωμανοὺς τὴν ἀπόφαση τῆς ἡγεσίας τῶν Βυζαντινῶν,⁹¹⁵ τοὺς δὲ Ἀλέξιο Φιλανθρωπῆν - Λάσκαρη καὶ Μανουὴλ Παλαιολόγο - Ἰαγρο στὸν Μυστρά γιὰ νὰ καλέσουν στὴν πρωτεύουσα τὸν δεσπότη Κωνσταντῖνο καὶ νὰ συμμετάσχουν στὴν ἀναγόρευσή του σὲ αὐτοκράτορα.⁹¹⁶ Στίς 6 Ἰανουαρίου 1449⁹¹⁷ στὸν Μυστρά ὁ

⁹¹² «... τὸν (ἐνν. Δημήτριον) οὐχὶ καὶ δεσπότην καὶ πορφυρογέννητον παρὰ τῶν Κωνσταντινουπολιτῶν ἄξιον ὄντα κρίνεσθαι, ζῶντος τοῦ πρώτου καὶ τοιοῦτου ἀδελφοῦ του καὶ ἐπὶ πᾶσιν ἀγαθοῖς πρωτεύοντος ἄνευ τοῦ δυστυχῆς εἶναι.» Σφραντζῆς, XXIX, 2, 100

⁹¹³ H. Hunger, *Λογοτεχνία*, τ. Β', 344.

⁹¹⁴ «... διεκωλύθη δὲ (ἐνν. ὁ Δημήτριος) ὑπὸ τῶν ἐν τῇ πόλει (...), δεδιότων μὴ ἀφικομένου ἐπὶ τὴν βασιλείαν τοῦτον ἐπαγάγη ὁ Κωνσταντῖνος στρατὸν ἐπὶ ἡλύδα, καὶ σφίσιν ἀπόλοιτο ἡ ἀρχὴ τε καὶ τὰ πράγματα. ἀνέμενον δὲ διὰ ταῦτα ἐλθεῖν τὸν Κωνσταντῖνον, καὶ οὐχ ἐπέτρεπον τῷ Δημητρίῳ περιέναι ἐς τὴν βασιλείαν.» Χαλκοκονδύλης, VII. 61, 156-8.

⁹¹⁵ Σφραντζῆς, XXIX, 3, 100.

⁹¹⁶ Σφραντζῆς, XXIX, 4, 102.

⁹¹⁷ Σφραντζῆς, ὁ.ἀ. .

πέμπτος κατὰ σειράν γιὸς τοῦ Μανουὴλ Β΄ θὰ ἀναγορευθεῖ⁹¹⁸ αὐτοκράτωρ τοῦ ἀνατολικοῦ ρωμαϊκοῦ κράτους ὡς Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ καὶ στὶς 12 Μαρτίου θὰ ἀφίχθεῖ στὴν Πόλη διὰ θαλάσσης.⁹¹⁹

⁹¹⁸ Περὶ τοῦ ἐνδιαφέροντος ζητήματος τῆς ἀναγορεύσεως, ἀνακηρύξεως, ἀναρρήσεως ἢ στέψεως τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ στὸν Μυστρά ἰδὲ γενικῶς Donald Nicol, *Immortal Emperor*, 36-40, καὶ Αἰκατερίνης Χριστοφιλοπούλου, *Βυζαντινὴ Αὐτοκρατορία, Ἐκλογή, ἀναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος*, Ἀθῆναι, 1956, 204-6. Ἐπίσης τὴν σχετικὴ ἀρθρογραφία, Ἰ. Βογιατζίδου, «Τὸ ζήτημα τῆς στέψεως Κωνσταντίνου τοῦ Παλαιολόγου», *Λαογραφία* 7 (1923), 449-56. - Κ. Γ. Πιτσάκη, «Ἡ στέψη στὸν Μυστρά τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου», *Βυζαντιναὶ Μελέται* 2 (1990), 116-33. - Μ. Kordoses, "The question of Constantine Palaiologos' coronation", *The making of Byzantine History, Studies dedicated to D. M. Nicol*, ed. R. Beaton - Ch. Roueché, London (Variorum), 1993, 137-41. - Κ. Γ. Πιτσάκης, «Καὶ πάλι γιὰ τὴν "Στέψη" τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου», *Πρακτικὰ Διεθνοῦς Συνεδρίου Ἡ συμβολὴ τοῦ Sir Steven Runciman στὴν ἀνάδειξη τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ*, Ἀθήνα-Μυστράς, 2005, 145-165.

⁹¹⁹ Σφραντζῆς, XXIX, 5, 102.

Ἡ μετάβαση στὸ Μυστρά

Ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ θέρους τοῦ 1448 ὁ Δημήτριος βρίσκεται στὴν Κωνσταντινούπολη.⁹²⁰ Ἡ σύντομη δυναστική ἀμχανία ποὺ διεδέχθη τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννου Η' († 31 Ὀκτωβρίου 1448) πρέπει νὰ διήρκεσε τὸ ἀργότερο ὡς τὰ τέλη Νοεμβρίου. Ὁ σουλτάνος ἐνημερώθηκε ἐπίσημως γιὰ τὴν ἐξέλιξη στὶς ἀρχὲς Δεκεμβρίου καὶ ἕναν μῆνα μετὰ ὁ Κωνσταντῖνος ἀναγορευόταν αὐτοκράτωρ στὸν Μυστρά.⁹²¹ Φαίνεται πὼς ὁ νέος ἡγεμόνας εἴτε δὲν βιαζόταν νὰ πλεύσει γιὰ τὴν πρωτεύουσα, εἴτε ἦταν ἀνάγκη νὰ διευθετήσει πρῶτα κάποιες τελευταῖες ὑποθέσεις στὸν Μορέα, ἐνῶ καὶ ἡ εὕρεση διαθεσίμου πλεύσιμου μέσου γιὰ τὸ ταξίδι δὲν ἦταν εὐκόλη ὑπόθεση. Τελικῶς, μᾶλλον περὶ τὶς ἀρχὲς ἢ τὰ μέσα Φεβρουαρίου, ἐπιβιβάσθηκε σὲ καταλανικὸ πλοῖο, τὸ ὁποῖον ἔφθασε στὴν Κωνσταντινούπολη στὶς 12 Μαρτίου τοῦ 1449.⁹²² Καθ' ὅλη αὐτὴν τὴν περίοδο τόσο ὁ Δημήτριος, ὅσο καὶ ὁ Θωμᾶς, διέμεναν στὴν Πόλη. Μπορῶ νὰ φαντασθῶ τὶς σχέσεις τοὺς ψυχρὲς, ἐφόσον ἦσαν ἐπὶ τῆς οὐσίας δύο ξένοι.⁹²³

Ὁ Σχολάριος πάντως μαρτυρεῖ πὼς ἀρκετὰ νωρὶς ὁ Δημήτριος ἔγινε ἀποδέκτης πιεστικῶν εἰσηγήσεων, οἱ ὁποῖες τοῦ ζητοῦσαν νὰ ἐκμεταλλευθεῖ τὴν συγκυρία καί, ἀφοῦ δὲν διεκδίκησε τὸν θρόνο, τοῦλάχιστον νὰ διεκδικήσει μὲ τρόπο ἐπιτακτικὸ τὶς περιοχὲς ποὺ ἀπὸ καιρὸ τοῦ εἶχε ὑποσχεθεῖ ὁ ἀποθανὼν Ἰωάννης Η'.⁹²⁴ Ἀπὸ τὴν μαρτυρία αὐτὴ ἐξάγεται πὼς, ὅπως εἶναι φυσικὸ, ὁ κύκλος τοῦ Δημητρίου, ἀφοῦ ἀπέτυχε νὰ τὸν ὠθήσει σὲ νέα δυναστική ἀντιπαράθεση, ἀπέβλεπε τώρα τοῦλάχιστον στὴν παραμονὴ τοῦ δεσπότη σὲ ἀπόσταση κοντινὴ στὴν πρωτεύουσα. Ὁ Σχολάριος σπεύδει, ὡστόσο, νὰ διευκρινίσει ὅτι γιὰ τρεῖς λόγους ὁ Δημήτριος δὲν ἀπεδέχθη τὶς εἰσηγήσεις. Ἀρχικῶς, προτιμοῦσε νὰ διεκδικήσει μὲ παρρησία, μπροστὰ στοὺς

⁹²⁰ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.9, #52, 100

⁹²¹ Περὶ τῶν ὅλων αὐτῶν τῶν γεγονότων ἰδὲ ἰδίως τὸ τέλος τοῦ προηγουμένου Κεφ. Ε' τοῦ παρόντος.

⁹²² Ἀναλυτικὴ περιγραφὴ τῶν γεγονότων αὐτῶν ἐν Nicol, *Immortal Emperor*, 40.

⁹²³ Ὁ Σφραντζῆς ἀποφεύγει νὰ δώσει λεπτομέρειες γιὰ τὶς σχέσεις τῶν δύο ἀδελφῶν. «Εἰ καί, πὼς πρὸς ἀλλήλους διετέθησαν, οὔτε τῶν ἀναγκαίων διηγείσθαι, οὔτε ἐν τῇ Πόλει εὐρισκόμην, ἵνα καλῶς αὐτὰ ἐπίσταμαι.» Σφραντζῆς, XXIX, 7, 17-19, 102.

⁹²⁴ «Καίτοι πολλοὶ συνεβούλευον ἐν ἀσφαλείᾳ ὄντα τὰ δίκαια ἀπαιτεῖν σὺν ἀνάγκῃ.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.11-12.

ἀδελφούς του, ὅσα θεωροῦσε πὼς ἐδικαιοῦτο.⁹²⁵ Εἶναι σαφές πὼς τὸ δέος τοῦ μεγάλου ἀδελφοῦ εἶχε ἐκλείψει μὲ τὸν θάνατο τοῦ Ἰωάννου Η΄. Ἐπειτα, θεωροῦσε πὼς ὁ ἀσφαλέστερος πρακτικὰ καὶ ἠθικὰ τρόπος γιὰ νὰ περιέλθουν καὶ νὰ παραμείνουν στὴν διοίκησή του οἱ ἐπίμαχες περιοχές ἦταν μέσῳ αὐτοκρατορικῆς παραχωρήσεως.⁹²⁶ Μιὰ τέτοια παραχώρηση θὰ λειτουργοῦσε ἀπολύτως νομιμοποιητικὰ γιὰ τὸν Δημήτριο, ὡς δεσπότη στὴν Θράκη, τόσο ἔναντι τῆς κοινῆς γνώμης, ὅσο καὶ ἔναντι ὅσων ἐνδεχομένως ἐπιχειροῦσαν στὸ μέλλον νὰ τοῦ ἀφαιρέσουν τὶς ὑπὸ τὴν διοίκησή του περιοχές. Τέλος, οἱ ὅποιες ἀποφάσεις γιὰ τὴν κατανομή ἀξιομάτων στὸ ὑπὸ τὸν νέο αὐτοκράτορα κράτος ἔπρεπε νὰ ληφθοῦν ἀπὸ κοινού,⁹²⁷ ἐφόσον κοινὴ ἐπιθυμία ὅλων ἦταν ἡ καταλλαγὴ μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν καὶ ἡ εἰρηνικὴ συμβίωση. Σὲ κάθε περίπτωση, θὰ πρέπει νομίζω νὰ δεχθοῦμε πὼς ἀρκετὲς παρασκηνιακὲς ζυμώσεις καὶ σημαντικὲς διαβουλεύσεις ἔλαβαν χώρα ἴσως ἤδη κατὰ τὴν περίοδο Δεκεμβρίου 1448 - Ἰανουαρίου 1449. Πάντως ἐπισήμως οἱ δύο ἀδελφοί, Δημήτριος καὶ Θωμᾶς, ἀνέμεναν τὴν ἄφιξη τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ προκειμένου νὰ διευθετήσουν ὀριστικὰ τὶς μεταξὺ τους ὑποθέσεις.⁹²⁸

Ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα τοῦ Σφραντζῆ,⁹²⁹ φαίνεται πὼς ἡ τελικὴ συμφωνία τῶν τριῶν ἀδελφῶν σφραγίσθηκε δημόσια. Ὡστόσο, ὁ Σχολάριος κάνοντας λόγο δύο φορὲς γιὰ τὴν ὑπαρξὴ *συνεδρίου*,⁹³⁰ ὑποστηρίζει οὐσιαστικὰ πὼς τὸ σύνολο τῶν συζητήσεων καὶ διαπραγματεύσεων ἔγινε παρουσίᾳ ἀρκετῶν προσώπων. Μπορῶ νὰ φαντασθῶ στοὺς παρόντες. Ἀρχικὰ θὰ σχηματίσθηκε μία ἐπιτροπὴ⁹³¹ μὲ πυρῆνα τὰ ἔμπιστα πρόσωπα τὰ ὁποῖα συναποτελοῦσαν τὸ ἄτυπο συμβούλιο ἀντιβασιλείας περὶ τὴν αὐτοκράτειρα - μητέρα. Τὰ πρόσωπα αὐτὰ θὰ πλαισιώνονταν σίγουρα καὶ ἀπὸ κάποιους ἔμπειρους ἀνλικούς, ἀλλὰ καὶ ἀπὸ ὑψηλόβαθμους κρατικούς ἀξιωματοῦχους. Ἐνδεχομένως κάποιοι μέσα σὲ ὅλους αὐτοὺς κρατοῦσαν καὶ πρακτικὰ, τὰ ὁποῖα

⁹²⁵ «Ποίαν γὰρ οὐ παρελαίνει γενναιότητα καὶ μεγαλοψυχίαν τὸ (...) μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν καθήμενον καὶ τοῖς τῶν συκοφαντῶν αὐθις ἐκκείμενον στόμασιν, (...), περὶ τῶν δικαίων διαγωνίζεσθαι, ὅπερ οὐδεὶς ἂν ἐθάρρησεν, οὐκ οὐκ γὰρ ὡς ἡμεῖς ἴσμεν, ἀρχόντων;» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.6-11.

⁹²⁶ «... σὺ γὰρ τῶν βασιλέως ὅρκων οὐδεμίαν νομίσας εἶναι μείζω ἀσφάλειαν· οὕτω γὰρ σοὶ τε χρῆναι διανοηθῆναι περὶ ἐκείνου καὶ αὐτῷ περὶ ἑαυτοῦ, μὴδ' ὑποβαλέσθαι ἂν ποτε κρηπίδα τὴν τῶν ὅρκων ὑπεροψίαν, τῷ δὲ τὰ δίκαια ἀπαιτοῦντι μὴδένα ἂν μέμψασθαι, μὴδ' εἴ τι καὶ γένοιτο κακὸν τῷ οὕτω διακειμένῳ τῷ πεπονθότι μᾶλλον τὸ αἶσχος ἔχειν ἢ τοῖς ἐπείγουσι καὶ θεὸν πρὸ πάντων ὑπερασπίσειν.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.12-19.

⁹²⁷ «... ἔδει κοινῇ βουλευσασθαι συνελθόντας, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.24-25.

⁹²⁸ Πρβλ. μὲ ἐπιφύλαξη – γιὰ τοὺς γνωστοὺς λόγους – καὶ Χαλκοκονδύλη, VII. 62, 158, ... «ἀφικόμενον δὲ αὐτοῦ ἐς Βυζάντιον οὐ πολλῷ ὕστερον τοῦ Κωνσταντίνου, ...».

⁹²⁹ Σφραντζῆς, XXIX, 7, 102.

⁹³⁰ Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.60, στ.10 καὶ 20.

⁹³¹ Ὁ Ἱ. Κ. Βογιατζίδης ὁμιλεῖ περὶ «συσκέψεως», στὴν ὁποίαν ὑποθέτει πὼς ἔλαβαν μέρος ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄, ὁ Δημήτριος καὶ ὁ Θωμᾶς, ἀλλὰ καὶ ἡ «σύγκλητος», δηλαδή «ἡ σύνοδος τῶν ἀνωτέρων ἀρχόντων τοῦ κράτους». Βογιατζίδης, «Νέα πηγή», 93.

φυσικά δὲν σφύζονται. Ὁ Σχολάριος δὲν ἀποφεύγει νὰ τονίσει μὲ σημασία τὴν παρουσία χαιρέκακων συκοφαντῶν καὶ ἐπικίνδυνων δολοπλόκων στοὺς κύκλους τῆς αὐλῆς.⁹³² takis Ὅπως μπορούμε νὰ διακρίνουμε διαβάζοντας προσεκτικὰ καὶ ἀνάμεσα ἀπὸ τὶς γραμμὲς τοῦ πυκνογραμμένου, σύνθετου ῥητορικοῦ λόγου του,⁹³³ οἱ συζητήσεις ὁλοκληρώθηκαν σὲ δύο ἐπίπεδα.

Ἐνας πρῶτος κύκλος συνομιλιῶν πρέπει νὰ ξεκίνησε διερευνητικὰ καὶ προπαρασκευαστικὰ ἤδη πρὶν τὴν ἄφιξη τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄. Οἱ δύο δεσπότες ἐκλήθησαν νὰ ἀναπτύξουν τὶς σκέψεις καὶ τὶς ἐπιθυμίες τους. Φαίνεται πὼς κανεὶς δὲν ἔδωσε ἰδιαίτερη σημασία στὸν νεώτερο Θωμᾶ. Πιὸ πολὺ ἐνδιέφεραν οἱ διεκδικήσεις τοῦ Δημητρίου.⁹³⁴ Ἐκεῖνος πάλι προσῆλθε ἀποφασισμένος νὰ ἐκθέσει καθαρὰ τὶς διεκδικήσεις του, ἀκόμη κι ἂν γνώριζε πὼς δὲν θὰ ἐγίνοντο εὐμενῶς δεκτές.⁹³⁵ Ἀρχικὰ, πρέπει νὰ ἐδήλωσε ὅτι ἐπιθυμοῦσε νὰ τοῦ ἀποδοθοῦν οἱ θρακικὲς περιοχές, τὶς ὁποῖες εἶχε παλαιότερα διοικήσει.⁹³⁶ Ὅταν εἶδε ὅτι ἡ ἀξίωση δὲν γίνεται δεκτὴ, ὑπεχώρησε τακτικὰ. Θὰ δεχόταν τελικὰ νὰ ὀνομασθεῖ δεσπότης Μορέως, μὲ τὸν ὄρο νὰ παραμείνει στὴν Πόλη, προσποριζόμενος ἀπὸ τὶς πελοποννησιακὲς ἐπαρχίες του.⁹³⁷ Προκειμένου μάλιστα νὰ προλάβει νέες ἀντιρρήσεις, κατέθεσε ἓνα ὁλόκληρο σκεπτικὸ, σύμφωνα μὲ τὸ ὁποῖο ἡ παραμονὴ του στὴν πρωτεύουσα θὰ ἐξυπηρετοῦσε καὶ δυναστικούς λόγους, ἀλλὰ πρωτίστως θὰ κατέτεινε στὴν ἐνίσχυση τῆς ἄμυνάς της.⁹³⁸ Πρότεινε δὲ καὶ τὸν σχηματισμὸ ἐνὸς σώματος 300 Βυζαντινῶν πολεμιστῶν μὲ δική του φροντίδα, τοῦ ὁποῖου τὰ ἔξοδα θὰ ἐκάλυπταν καὶ πάλιν οἱ χῶρες τῆς Πελοποννήσου.⁹³⁹ Τὰ ἐπιχειρήματα καὶ οἱ προτάσεις τοῦ Δημητρίου δὲν ἐστάθησαν, ὥστόσο, ἱκανὰ νὰ

⁹³² «...καὶ τοῖς τῶν συκοφαντῶν αἰθῶν ἐκκείμενον στόμασιν, ὑφ' ὧν πολλὰ ἐπεπόνθεις,...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.8-9, καὶ «...οὐκ ἠξίωσας χαρίσασθαι τοῖς εὐχομένοις διεστῶτας βλέπειν τοὺς ἀδελφούς, ὡς ἂν αὐτοὶ τὰ αὐτῶν ἄμεινον διαθεῖν, χεῖρον μὲν οὖν, εἰ δεῖ τάληθες εἰπεῖν· τῷ γὰρ κοινῷ καὶ τὰ αὐτῶν δῆπου συγκαταβάπτουσιν.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.21-24.

⁹³³ Ἀναφέρομαι στὸ ἀπόσπασμα «Ἐπεὶ δὲ ἔδδει κοινῇ...», Σχολάριος, *ἔ.ἀ.*, σ.59, στ.24, ἕως «...μὴ ἀμφίβαλλε.», Σχολάριος, *ἔ.ἀ.*, σ.61, στ.2.

⁹³⁴ «... πότερον δεῖ σε εἰς Πελοπόννησον ἀπιέναι ἢ μένειν ἀπολαύοντα τῆς προτέρας ἀρχῆς...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.25-26.

⁹³⁵ «...τὸ μὲν τῷ ὄντι συμφέρον οὐκ ὥκνησας προτιθέναι, καίτοι γε ἐγίνωσκες οὐκ ἀρέσων, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.26-27.

⁹³⁶ «...μένειν ἀπολαύοντα τῆς προτέρας ἀρχῆς...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.26.

⁹³⁷ «Ἐξὸν οὖν μένοντά σε ἐν τῇ πατρίδι ἐκ Πελοποννήσου τὰ ἀναλώματα ἔχειν...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.29-30.

⁹³⁸ Θεωρητικὴ λεπτομερὴ ἀνάλυση τῶν ἐπιχειρημάτων τοῦ Δημητρίου, ὅπως αὐτὰ ἀφήνονται νὰ ἐννοηθοῦν ἀπὸ τὰ συμφραζόμενα τοῦ Σχολαρίου, ἰδὲ ἐν Βογιατζίδου, «Νέα πηγὴ», 93-4.

⁹³⁹ «...καὶ πρῶτον μὲν (...) ἔργῳ τῇ πόλει προσεῖναι μετὰ τοῦ εὐσεβεῖν ἄνδρας ὑπὲρ τριακοσίους τοῖς ἐκ Πελοποννήσου χρήμασι τρεφομένους, οἳ διπλάσιον ἂν δύναιτο τῶν ἐξωθέν ποθεν εἰσιόντων, ὄντες ἡμεδαποί, ἔπειτα καὶ εἴ τι ἀπεκτὸν μὲν οὐ μέντοι γε καὶ παρὰ δόξαν συμβαίῃ, εἶναι αὐτίκα ἐν ἡμῖν ὅς ἂν ἀντιλήφαιτο τῶν πραγμάτων, καὶ μὴ, ἃ ἡλγοῦμέν τε ἐπὶ τοῦ προτέρου βασιλέως καὶ ὠνειδίζομεν.» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.59, στ.30-33 καὶ σ.60, στ.1-5.

μεταστρέψουν τὴν μᾶλλον ἤδη διαμορφωμένη γνώμη τῶν συνομιλητῶν του.⁹⁴⁰ Ὁ Σχολάριος ἀντίθετα παρουσιάζει τὸν δεσπότη προετοιμασμένο νὰ μὴν ἐξαντλήσει τὰ ὅρια, ἀποδεχόμενος ἐν ἀνάγκῃ καρτερικὰ ὅ,τι θὰ ἔκριναν οἱ ἄλλοι ὡς συμφερότερο.⁹⁴¹ Παράλληλα, ὁ λόγιος συγγραφέας, σημειώνει ὅτι ὁ Δημήτριος, ὅπως καὶ ἄλλοι – καὶ ἐδῶ μᾶλλον ἐννοεῖ καὶ τὸν ἑαυτοῦ, προέβλεψε τὴν δύσκολη συνύπαρξή του μὲ τὸν νεώτερο ἀδελφό του, Θωμᾶ, στὴν Πελοπόννησο.⁹⁴²

Ἐνῶ, λοιπόν, οἱ διαβουλεύσεις τῶν δύο ἀδελφῶν κατέληγαν σὲ συμφωνία μὲ τὴν κοινὴ παραδοχὴ τῆς ἀνάγκης νὰ συνυπάρξουν καὶ οἱ δύο τοὺς στὸν Μορέα σὲ χωριστὲς δικαιοδοσίες, ἐπόμενο σημαντικό ζήτημα ἀνεφύετο. Ὁ ἀκριβὴς ὁρισμὸς καὶ ἡ χάραξη τῶν ὁρίων τῶν δύο ἐκείνων δικαιοδοσιῶν. Ἀκριβῶς σὲ αὐτὸ τὸ σημεῖο τῶν διαπραγματεύσεων θὰ πρέπει, κατὰ τὴν γνώμη μου, νὰ τοποθετήσουμε τὴν ἄφιξη τοῦ νέου αὐτοκράτορος στὴν Κωνσταντινούπολη. Ἡ παρουσία τοῦ αὐτοκράτορος⁹⁴³ καὶ ἡ περαιτέρω ἐξειδίκευση τῶν συζητήσεων ὁρίζει ἀκριβῶς τὸ δεύτερο στάδιο ἢ ἐπίπεδο τῆς διαβούλευσης τῶν ἀδελφῶν. Ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄, λοιπόν, ἐμφανίσθηκε στὶς συζητήσεις ὡς ὁ θεματοφύλακας τοῦ δικαίου. Ἀνεκοίνωσε πῶς ἀποδεχόταν τὶς ἀποφάσεις στὶς ὁποῖες ἡ διαβούλευση εἶχε ὡς τότε καταλήξει. Ἀνεγνώρισε τὶς ὑποχωρήσεις στὶς ὁποῖες εἶχε ὑποχρεωθεῖ ὁ Δημήτριος στὸ προηγούμενο διάστημα. Διευκρίνισε παρεμπιπτόντως καὶ ἐνέκρινε τὰ σχετικὰ μὲ τὴν μετάβαση τοῦ ἀδελφοῦ του στὶς νέες περιοχὲς ποὺ τοῦ ἐκληρώθησαν, ἐνῶ παράλληλα κατέστησε σαφὲς ὅτι ὁ Δημήτριος, ὡς πρεσβύτερος ἀδελφός, θὰ εἶχε ὅπωςδὴποτε τὸ τιμητικὸ προβάδισμα στὴν Πελοπόννησο.⁹⁴⁴ Στόχος ὅλων αὐτῶν τῶν δημοσίων παραδοχῶν ἦταν, νομίζω, ἡ προετοιμασία τοῦ Δημητρίου, ὥστε ἀδιαμαρτύρητα νὰ δεχθεῖ περαιτέρω ὑποχωρήσεις. Ἔτσι, δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήσσει ἡ συνέχεια. Διότι ζητήθηκε ἀπὸ τὸν Δημήτριο νὰ ἀποδεχθεῖ ἐπιπλέον καὶ εὐνοϊκότερη γιὰ τὸν Θωμᾶ διευθέτηση τῶν ὁρίων τῶν δύο ζωνῶν κυριαρχίας. Μιὰ τέτοια διευθέτηση, ἐπέμεναν ὅλοι, θὰ ἦταν καὶ δίκαιη καὶ θὰ διασφάλιζε ὅπωςδὴποτε καὶ τὴν καλύτερη συνεργασία καὶ συμβίωση τῶν δύο στὸν

⁹⁴⁰ «ἐπεὶ μὴ ταῦτα ἐδόκει τῷ συνεδρίῳ, ἀλλ' ἃ ἐγίνετο, ...» Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.60, στ.9-10.

⁹⁴¹ «ἔτοιμος δὲ ἦσθα πράττειν ὅ τι ἂν τοῖς ἄλλοις συμφέρον κριθεῖ.» Σχολάριος, *ἔ.ἀ.*, σ.59, στ.28, καὶ «ἐπεὶ (...) ταῦτα (...) εἶη γε ἐπ' ὠφελείᾳ, ὑπήκουσάς τε.» Σχολάριος, *ἔ.ἀ.*, σ.60, στ.9 καὶ 10-11.

⁹⁴² «Σὺ τε οὖν προήδεις ἃ νῦν ἐγεγόνει, τοῦτ' οἶδα καλῶς, καὶ πολλοὶ προῦλεγον, ἀλλ' οὐδὲν ἦπτον ἀπήεις φέροντι τῷ θυμῷ.» Σχολάριος, *ἔ.ἀ.*, σ.61, στ.3-5, καὶ «Τῇ μὲν γὰρ φρονήσει προεώρας τὸ μέλλον, ...» Σχολάριος, *ἔ.ἀ.*, σ.61, στ.6-7.

⁹⁴³ «τῷ μέντοι γε συνεδρίῳ συγκαθίεις...» Σχολάριος, *ἔ.ἀ.*, σ.60, στ.19-20.

⁹⁴⁴ «Ὁ δὲ βασιλεὺς, πάννυ ἐννοῶν τὰ δέοντα καὶ πράττειν βουλόμενος· οὐ γὰρ ἐλελήθει αὐτόν, εἴ γε μὴδὲ πάντας οἷς τι τοῦ δικαίου ἐμέλυσεν, οἶφ' σε σχήματι ἔδει ἐπὶ τὴν τῆς Πελοποννήσου ἀρχὴν ἐκπέμπεσθαι, ἀντὶ τῶν ἐνταῦθα δικαίων ἢ, εἰ βούλει γε, καὶ διὰ τὸ τοῦ χρόνου πρεσβεῖον, ὃ τοσαῦτα δύνανται, ὡς εἰκός.» Σχολάριος, *ἔ.ἀ.*, σ.60, στ.15-19.

Μορέα.⁹⁴⁵ Από την πληροφορία αυτή μπορούμε να υποθέσουμε με αρκετή ασφάλεια ότι ο Θωμάς θα πρέπει έξ αρχής να είχε αντιδράσει έντονα στο ένδεχόμενο της επιστροφής του στον Μορέα ή, ακόμη περισσότερο, στην έκ νέου συνδιοίκηση των εκεί επαρχιών με έναν ακόμη αδελφό του. Προκειμένου να καμφθούν οι αντιρρήσεις του, πρέπει να του είχαν υποσχεθεί σημαντικά ευνοϊκότερη για εκείνον χάραξη των ορίων των δύο διοικητικών δικαιοδοσιών. Ο Σχολάριος παρουσιάζει τον Δημήτριο να αποδέχεται τελικώς όλες τις προτάσεις, πνίγοντας την όργη του.⁹⁴⁶ Μετά την ολοκλήρωση της διαπραγμάτευσης, οι δύο πλέον δεσπότες Μορέως εκλήθησαν να επισφραγίσουν και ενόρκως την συμφωνία τους.⁹⁴⁷ Σύμφωνα με τις πηγές, οι δύο αδελφοί υπό το άγρυπνον όμμα της αυτοκράτειρας - μητέρας είχαν πλέον αποδεχθεί επισήμως συγκεκριμένη διοικητική διαίρεση των βυζαντινών επαρχιών του Μορέως και δημοσία είχαν ώμόσει ότι θα τηρούσαν τα συμφωνημένα και ότι θα συμβιούσαν αρμονικά διοικώντας καθένας το δικό του τμήμα.⁹⁴⁸

Έτσι έληξε ή δύο κύκλων ένδοδυναστική δραπραγμάτευση μεταξύ των έν ζωή τριών γιւών του Μανουήλ Β΄. Αν δεχθούμε πώς οι πρώτες και σημαντικότερες συνομιλίες, κατά τις όποιες όριστικοποιήθηκε ή τοποθέτηση του Δημητρίου ως δεσπότη Μορέως μαζί με τον Θωμά, άρχισαν έντός του χειμώνα του 1448 - 1449, θα πρέπει να υπολογίσουμε την περάτωσή τους περί τά μέσα Μαρτίου 1449, όποτε και έφθασε στην πρωτεύουσα ό νέος αυτοκράτορας. Ο δεύτερος κύκλος συνομιλιών, με άντικείμενο την διευθέτηση των ορίων των δύο τμημάτων στα όποία θα χωριζόταν ξανά ό βυζαντινός Μορέας, θα πρέπει να τοποθετηθεί έντός του πιεστικού χρονικού όρίου των δύο έβδομάδων περίπου. Πρόκειται ούσιαστικά για τον χρόνο που μεσολάβησε από την έλευση του Κωνσταντίνου ΙΑ΄ στην Κωνσταντινούπολη (12 Μαρτίου 1449)⁹⁴⁹ ως την μαρτυρούμενη διπλωματική άποστολή του νέου αυτοκράτο-

⁹⁴⁵ «τῷ μέντοι γε συνεδρίῳ συγκαθιείς ἃ τοῖς συνεδρεύουσιν ἐδόκει, δίκαιά τε ὁμοῦ καὶ τῇ πρὸς τὸν ἀδελφὸν εἰρήνῃ συνοίσοντα, ταῦτ' ἐπειρᾶτό σε πείθειν, καὶ αὐτὸς ἐπείθου εὐνοίᾳ τῇ πρὸς αὐτόν, καὶ τῷ νεωτέρῳ συνεχώρεις ἃ ἔχειν ἐβούλετο.» Σχολάριος, ἔ.ά., σ.60, στ.19-23.

⁹⁴⁶ Σχολάριος, ἔ.ά., σ.61, στ.5.

⁹⁴⁷ «Καὶ οἱ ὅρκοι δὴ ἐπὶ τοῦτοις ἐγίνοντο φρίκης μεστοί, τὰ θειότατα τῶν Χριστιανοῖς πρεσβενομένων ἡμῖν λόγῳ τε καὶ γραφῇ καὶ ἔργῳ παρειλημμένα, ἃ μὴδ' ὑπὲρ τῆς ξυμπάσης γῆς ἔδει παραβαίνεσθαι, μὴ ὅτι γε ἀρχῆς οὕτω μικρᾶς, τοῖς γε ὡς ἄληθῶς ἐπ' αὐτοῖς τὴν τῆς εὐδαιμονίας τιθεμένοις ἐλπίδα καὶ οἷς τι μέλει τοῦ καὶ ἔργῳ τιμᾶν ἃ γλῶττι σέβομεν.» Σχολάριος, ἔ.ά., σ.60, στ.23-28.

⁹⁴⁸ «... εἰς τὴν Πόλιν συμβιβασθέντων ἐμπροσθεν τῆς κυρίας καὶ ἁγίας μητρὸς αὐτῶν καὶ τοῦ βασιλέως καὶ ἀδελφοῦ αὐτῶν καὶ ἡμῶν τῶν ἐκκρίτων ἀρχόντων καὶ ὅρκους πεποιηκότων, ...» Σφραντζῆς, XXIX, 7, 102, ἀλλὰ καὶ «... διείλοντο (ένν. οἱ Δημήτριος καὶ Θωμάς) σφίσι τὴν Πελοπόννησον, καὶ ὅρκια ἐπὶ τῇ νομῇ ταύτῃ πρὸς ἀλλήλους ἐτάμοντο, ἐμπεδοῦντες τὴν διανομήν.» Χαλκοκονδύλης, VII, 62, 158.

⁹⁴⁹ Σχολάριος, Ἐκ προτροπῆς, σ.59, στ.24-25, καὶ σ.60, στ.19-20. Ἐπίσης, Χαλκοκονδύλης, ὅ.ά.

ρα στὸν σουλτάνο,⁹⁵⁰ τὶς 25 Μαρτίου 1449.⁹⁵¹ Ὁ σκοπὸς τῆς ἀποστολῆς αὐτῆς ἦταν διττός.⁹⁵² Ἀφενὸς ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ ὄφειλε νὰ ὑποβάλει τὸ συντομότερο τὰ διπλωματικά του διαπιστευτήρια στὸν ἐπικυρίαρχο σουλτάνο, ἀφετέρου θὰ ἔπρεπε νὰ τὸν καταστήσει γνώστη τῶν τελευταίων ἐνδοδυναστικῶν διευθετήσεων, σὲ σχέση κυρίως μὲ τὶς ἐπαρχίες τοῦ Μορέως. Ἔτσι, φαίνεται πὼς ὁ χρόνος πίεζε τὸν Κωνσταντῖνο ΙΑ΄, ὁ ὁποῖος ἐπιθυμοῦσε νὰ ὁλοκληρωθοῦν οἱ συζητήσεις μὲ τοὺς ἀδελφούς του, ὥστε νὰ μπορέσει τὸ συντομότερο δυνατὸν νὰ ἀποστείλει τὴν ἀναγκαία διπλωματικὴ ἀποστολὴ στὸν νικητὴ τῆς Βάρνας (1444) καὶ τοῦ Κοσσόβου (1448).

Παράλληλα, ὁ Δημήτριος, μᾶλλον ἀθύμως, εἶχε ἀρχίσει τὶς προετοιμασίες γιὰ τὸ ταξίδι τῆς μετάβασης ἀπὸ τὸν Κεράτιο στὸν κατωτικὸ Μορέα.⁹⁵³ Γιὰ τὸ ταξίδι του αὐτὸ δὲν διαθέτουμε φυσικὰ λεπτομέρειες. Γνωρίζουμε πάντως ὅτι ὁ δεσπότης θὰ ταξίδευε *μετὰ παντὸς τοῦ γιγνομένου*, τὸ ὁποῖον ὡς φράση πρέπει νὰ ὑποδηλοῖ τόσο τὴν στενῶς ἐννοούμενη οἰκογένειά του, δηλαδὴ τὴν σύζυγό του, Θεοδώρα Ἀσάν, καὶ τὴν κόρη του Ἑλένη, 7 ἀκριβῶς ἐτῶν τὸν Ἀπρίλιο τοῦ 1449, ὅσο καὶ τὸν *οἶκο* του,⁹⁵⁴ δηλαδὴ κάποιους συμβούλους καὶ στενοὺς συνεργάτες, τοὺς ἀκολουθοῦς του, κάποιον παιδαγωγὸ γιὰ τὴν θυγατέρα του, τοὺς ὑπηρέτες του καὶ τοὺς πιστοὺς του σωματοφύλακες. Ἡ μετάβαση τόσων προσώπων διὰ θαλάσσης σὲ ἀπόσταση σχετικὰ μακρὰ γιὰ τὴν ἐποχὴ δὲν ἦταν πρᾶγμα εὐκόλο καὶ ἐξ ἀπόψεως οἰκονομικῆς, ἀλλὰ καὶ πρακτικῆς. Ἦδη ὁ νέος αὐτοκράτορας, ὅταν πρὸ μηνῶν προσπαθοῦσε νὰ πραγματοποιήσει τὴν ἀντίθετη διαδρομὴ, ἀντιμετώπισε δυσκολίες στὴν εὔρεση διαθεσίμου μέσου.⁹⁵⁵ Φαίνεται λοιπὸν πὼς οἱ προετοιμασίες τράβηξαν σὲ χρόνο καὶ ὁ Δημήτριος κατάφερε τελικῶς νὰ ἀποπλεύσει τὴν 1η Σεπτεμβρίου τοῦ 1449.⁹⁵⁶ Λίγο

⁹⁵⁰ «...καὶ πρέσβεις στείλεις (ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ ἐνν.) εἰς τὸν Μουράτ καὶ δεξιῶσας αὐτὸν σὺν δώροις καὶ μειλιχίοις λόγοις, εἰρήνευσεν αὐτόν, ἄρας ἐκ μέσου πάντα [τὰ] παρεληλυθότα σκάνδαλα.» Δούκας, XXXIII. 1, 279.

⁹⁵¹ Περὶ τῆς ἡμερομηνίας τῆς πρεσβείας αὐτῆς καὶ ἄλλων λεπτομερειῶν, Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. II, 475 καὶ ὑποσημ. 61.

⁹⁵² Πρβλ. D. Nicol, *Immortal Emperor*, 40-1.

⁹⁵³ «καὶ ὅπως ἂν εἰς Πελοπόννησον μετὰ παντὸς ἀφίκοιο τοῦ γιγνομένου ἐσπούδακας.» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.60, στ.11-13.

⁹⁵⁴ Γιὰ τὸν ὅρο *οἶκος* καὶ τὴν χρῆση του στὸ Βυζάντιο ἰδὲ P. Magdalino, "The Byzantine Aristocratic Oikos", *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, ἐπιμ. M. Angold, British Archaeological Reports s. 221, Oxford, 1984, 92-111. Πρβλ. καὶ A. Kazhdan, λήμματα "Oikiakos" καὶ "Oikeios", ἐν *ODB*, τ. 3, 1515.

⁹⁵⁵ Ἰδὲ καὶ πάλι Nicol, *Immortal Emperor*, 40.

⁹⁵⁶ «Καὶ τῇ α' Σεπτεμβρίου τοῦ νη^{ου} ἔτους ἐξῆλθε καὶ ὁ δεσπότης ὁ καὶ πορφυρογέννητος κῆρ Δημήτριος καὶ ἀπῆλθε κάκεῖνος εἰς τὸν Μορέαν, ...» Σφραντζῆς, XXIX, 7, 102.

νωρίτερα, τὸν Αὐγουστο τοῦ 1449,⁹⁵⁷ εἶχε ἀποπλεύσει γιὰ τὸν Μορέα ὁ Θωμᾶς *τιμηθείς*⁹⁵⁸ σύμφωνα μὲ τὸν Σφραντζῆ.

Ὁ Χαλκοκονδύλης, καλύτερα πληροφορημένος ἀπὸ ὅλες τὶς σύγχρονες μαρτυρίες γιὰ τὰ γεγονότα τοῦ Μορέως, μᾶς ἐξηγεῖ καθαρὰ ποιὸς ἦταν ὁ πιθανότερος λόγος τῆς ὀλίγον προγενέστερης ἀναχώρησης τοῦ Θωμᾶ γιὰ τὴν Πελοπόννησο. Σημειώνει χαρακτηριστικά:

«Ὁ μέντοι νεώτερος ἀδελφὸς πρότερος ἀφικόμενος νηὶ ἐπὶ Πελοπόννησον ἀφίστα τε τὰς ἐν Πελοποννήσῳ πόλεις πρὸς ἑαυτὸν παρὰ τοὺς ὄρκους, καὶ προσλαβόμενος τοὺς Πελοποννησίους τοὺς συναφεστῶτας ἐπολέμει πρὸς Δημήτριον τὸν ἀδελφόν.»⁹⁵⁹

Τὴν ἴδια στιγμή, ὁ Σφραντζῆς ἐπιλέγει νὰ μὴν ἀναφερθεῖ σὲ λεπτομέρειες, τὶς ὁποῖες διατείνεται πὼς δὲν γνωρίζει.⁹⁶⁰ Ἀντίθετα, ὁ Σχολάριος δίδει καὶ πάλι λεπτομερεῖς ἐξηγήσεις γιὰ τὰ γεγονότα. Ἐκ τῶν ὑστέρων γράφοντας, ὑποστηρίζει ὅτι οἱ προθέσεις τοῦ Θωμᾶ ἦσαν προφανεῖς ἤδη πρὶν κατέλθει στὴν Πελοπόννησο, τόσο στοὺς ὑποστηρικτὲς τοῦ Δημητρίου, ὅσο καὶ στὸν ἴδιο τὸν Δεσπότη,⁹⁶¹ ὁ ὁποῖος ὄχι μόνον δὲν ἐξεπλάγη ἀπὸ τὴν ἐξέλιξη, ἀλλὰ σὰν ἔτοιμος προχώρησε στὴν ἄμεση ἀντιμετώπισή της.⁹⁶² Ἀρχικῶς, δὲν ἐδίστασε νὰ ἀποπλεύσει κατευθυνόμενος στὸν Μορέα, ὅπου φαίνεται πὼς οἱ περισσότερες φρουρὲς τῶν μικρῶν καστροπόλεων εἶχαν προσχωρήσει στὴν πλευρὰ τοῦ Θωμᾶ,⁹⁶³ ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ μεταγενέστερη πηγὴ εἶχε, ἀρχικῶς τοῦλάχιστον, ἐπιλέξει ὡς ἔδρα του τὴν Κόρινθο.⁹⁶⁴ Ἐπειτα, ἀφοῦ μᾶλλον ἐσχημάτισε ἰδίαν γνώμη γιὰ τὴν σοβαρότητα τῆς καταστάσεως, ἀπεφάσισε νὰ ἀποταθεῖ

⁹⁵⁷ Πρβλ. Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.34, #16, 270, ὅπου καταγράφεται ἡ 1η Σεπτεμβρίου ὡς ἡ κοινὴ ἡμέρα ἀφίξεως τῶν δύο δεσποτῶν στὸν Μορέα. Ἀλλὰ καὶ τ. II, 476, ὅπου σχολιάζεται τὸ γεγονός.

⁹⁵⁸ Σφραντζῆς, XXIX, 6, 102. Ἀξιοσημεῖωτο ὅτι, ἐνῶ ὁ ἱστορικὸς χρησιμοποιοῖ σχεδὸν πανομοιότυπη φράση γιὰ νὰ καταγράψει τὴν ἀναχώρηση τῶν δύο ἀδελφῶν γιὰ τὸν Μυστρά, στὴν φράση ποὺ ἀναφέρεται στὸν Θωμᾶ προσθέτει καὶ τὴν μετοχὴ *τιμηθείς*. Δὲν ἐννοῶ πὼς εἶναι δυνατὸν νὰ ἀπέπλευσε μὲ τιμὲς μόνον ὁ ἕνας ἐκ τῶν δύο ἀδελφῶν καὶ ὄχι ὁ ἄλλος.

⁹⁵⁹ Χαλκοκονδύλης, VII. 62, 158.

⁹⁶⁰ «...ὄρκους (...), οὓς καὶ κακῶς ἔστερξαν καὶ κακῶς ἀπέλαβον, ὡς εἶδον ὕστερον κάγω, εἰ καί, πὼς πρὸς ἀλλήλους διετέθησαν, οὔτε τῶν ἀναγκαίων διηγεῖσθαι, οὔτε ἐν τῇ Πόλει εὐρισκόμην, ἵνα καλῶς αὐτὰ ἐπίσταμαι.» Σφραντζῆς, XXIX, 7, 16-19, 102.

⁹⁶¹ «Σὺ τε οὖν προήδεις ἃ νῦν ἐγγέγονει, τοῦτ' οἶδα καλῶς, καὶ πολλοὶ προῦλεγον,...», Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.3-4, «Τῇ μὲν γὰρ φρονήσει προεώρας τὸ μέλλον,...», σ.61, στ.6-7, «...εἰς προῦπτον πόλεμον ἐθέλησαι ἐλθεῖν...», σ.61, στ.9.

⁹⁶² «Ὁ γὰρ ἀπροσδόκητὰ σοι ἀπῆντηκεν, ὥστε καὶ καταπληχθέντα ὑπ' αὐτῶν ἄλλο τι βουλευέσασθαι, ἀλλ' οἷά τε προσδέχον καὶ ἃ ὑπομένειν καὶ οἷς διαμάχεσθαι σοι ἐκέκριτο μάλα γε συνετῶς τοιοῦτοις ἀντετυχηκῶς, ἐπράττει ἃ ἐκεκύρωτο, σαντῶ μὲν πρέποντα, τῷ δὲ βασιλεῖ ἡδέα, ἡμῖν δὲ πᾶσι συμφέροντα. Οὐ γὰρ περὶ τῶν σὼν δικαίων ἡγόνισαι μόνον, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ δυστυχοῦς τοῦτου τῶν Ἑλλήνων λειψάνου (τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνν.),...» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.17-24.

⁹⁶³ «...δι' ἃ δὴ καὶ εἰς τὴν νῆσον (Πελοπόννησον ἐνν.) ἐζήεις εὐθύς, πρᾶγμα ὀλίγοις ἂν τολμηθέν, κατειλημμένων μὲν τῶν πολυχίων πάντων σχεδόν,...» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.14-16.

⁹⁶⁴ *Ἱστορία Πολιτικὴ*, 15, 9-10.

στον σουλτάνο στέλνοντάς του τον αδελφό της γυναίκας του, Ματθαῖο Ἀσάν, ὡς πρέσβυ.⁹⁶⁵ Ὁ Μούραντ II. ἀπέστειλε εὐχαρίστως καὶ ἀμέσως μία στρατιωτικὴ δύναμη στὸν Μορέα, ἡ ὁποία ἐπελήφθη τοῦ ὅλου ζητήματος.⁹⁶⁶ Χρειάσθηκαν ὁμως νέες συνθήκες τώρα, καὶ φαίνεται πὼς ὁ νικητὴς τοῦ πρώιμου αὐτοῦ ἐπεισοδίου, Δημήτριος, εἶχε τώρα τὴν ἀπαίτηση νὰ τοῦ παραχωρηθοῦν ἐπιπλέον ἐδάφη σὲ σχέση μετὰ τὸν ἀρχικὸ διακανονισμὸ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Ἄλλωστε, τότε εἶχε ὑποχωρήσει στίς ὑπερβολικὲς ἐδαφικὲς διεκδικήσεις τοῦ Θωμᾶ. Ἔτσι ἐρμηνεύεται ἡ πληροφορία ποὺ ἔχουμε ἅπαξ πάλι ἀπὸ τὸν Χαλκοκονδύλη, καὶ τὴν ὁποία θὰ πρέπει μᾶλλον νὰ κρίνουμε ὡς ἀξιόπιστη, ὅτι οἱ δύο ἀδελφοί, ἀφοῦ προσήλθαν στίς μεταξύ τους διαπραγματεύσεις, συμφώνησαν σχεδὸν ἀμέσως νὰ δεχθοῦν ἐκ νέου τὴν ἐπιδιαιτησίαν⁹⁶⁷ τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ ἀπὸ τὴν πρωτεύουσα.⁹⁶⁸ Ἦταν ἄλλωστε τὸ λογικότερο, ἀφοῦ ὁ νέος αὐτοκράτορας εἶχε προστεῖ καὶ τῶν πρώτων διαπραγματεύσεων τοῦ Μαρτίου τοῦ 1449.

Σύμφωνα μετὰ τὴν νέα ὀριοθέτηση τῶν δικαιοδοσιῶν τῶν δύο ἀδελφῶν, ἡ ὁποία πρέπει νὰ ἐπῆλθε ὡς συνέπεια τῶν νέων διαπραγματεύσεων, ἡ βυζαντινὴ ἐπαρχία διαμοιραζόταν πλέον σὲ δύο ἴσας σχετικὰ ἐκτάσεως τμήματα. Ὅπως διαφαίνεται ἀπὸ τὰ μετέπειτα γεγονότα, ὁ Δημήτριος, μετὰ τὸν Μυστρά καὶ τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα, θὰ εἶχε ὑπὸ τὴν διοίκησίν του τὴν Κόρινθο, τὴν Κεχρεές, τὴν κοιλάδα τῶν Σκορτῶν μετὰ τὴν Καρύταινα καὶ τὸ Λεοντάρι, τὴν χερσόνησο τῆς Μάνης, τὸ Γεράκι καὶ τὴν λεγομένη Λιμηρὰ Ἐπίδαυρο, ὅπου ἡ Μονεμβασία. Ὁ Θωμᾶς, μετὰ τὴν Γλαρέτσα, θὰ διοικοῦσε τὴν Σικυώνα, τὰ Καλάβρυτα, τὴν Πάτρα, τὴν περιοχὴ τῆς Ἡλίδος, τὴν Ἀνδρίτσαινα, τὴν Ἀρκαδιὰ (σημ. Κυπαρισσία), τὴν Ἀνδρούσα καὶ τὴν Καλαμάτα μετὰ τὸν Μεσσηνιακὸ κάμπο.⁹⁶⁹ Καὶ αὐτὴ τὴν δευτέρη συμφωνία τοὺς ἀπεφάσισαν νὰ τὴν διασφαλίσουν, ὅχι μόνον μετὰ νέους ὅρκους, ἀλλὰ πλέον καὶ διὰ τῆς ἀνταλλαγῆς προσώπων τοῦ περιβάλλοντός τους, ὡς ὁμήρων τρόπον τινα.⁹⁷⁰

⁹⁶⁵ «...ἐπιδιαπραξαμένον τοῦ τῆς γυναικὸς ἀδελφοῦ Ἀσάνεω, ...» Χαλκοκονδύλης, ὁ.ἀ. .

⁹⁶⁶ «μεταπεπτωκότων δὲ τῶν ταύτῃ βαρβάρων, τῆς δὲ συνηθείας πρὸς τῶν ἀντιτεταγμένων οὔσης, ὁ μέγα δύναται.», Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.16-17. Ἐπίσης, «ὁ δὲ ἐπαγόμενος τοῦ βασιλέως (σουλτάνου ἐνν.) στρατόν, ἐπιδιαπραξαμένον τοῦ τῆς γυναικὸς ἀδελφοῦ Ἀσάνεω, τὸν τε ἀδελφὸν ἠνάγκασεν...» Χαλκοκονδύλης, ὁ.ἀ. VII. 62, 158.

⁹⁶⁷ Περὶ τῆς ἐπιδιαιτησίας αὐτῆς καὶ τῆς σχέσεώς της μετὰ τὴν ἔκθεση τοῦ Σχολαρίου, ἡ ὁποία ἀπετέλεσε ὡς τώρα σπουδαία πηγὴ μας, ἐνδιαφέρουσες εἶναι οἱ σκέψεις ποὺ καταθέτει ὁ Ἱ. Κ. Βογιατζίδης, ἐν «Νέα πηγὴ», 98-101.

⁹⁶⁸ «...τὸν τε ἀδελφὸν ἠνάγκασεν ἐς ὁμολογίαν αὐτῷ γενέσθαι, καὶ ἐπετράποντο διαιτητῇ σφῶν τῷ ἀδελφῷ Βυζαντίου βασιλεῖ, ...», Χαλκοκονδύλης, ὁ.ἀ..

⁹⁶⁹ Μία ἀντίστοιχη περιγραφὴ τῶν περιοχῶν τοῦ κάθε δεσπότη ἐν Runciman, *Μυστράς*, 100, καὶ φυσικὰ ἐν Zakythinos, *Le Despotat*, 242.

⁹⁷⁰ «...περὶ τε τῆς χώρας ὁμήρους δόντες ἀλλήλοις καὶ πιστά.» Χαλκοκονδύλης, ὁ.ἀ..

Εἶναι σαφὲς πὼς ὅλες οἱ πηγές, ἀκόμη καὶ ὁ Σχολάριος, διαλαμβάνονται τῶν γεγονότων αὐτῶν μὲ τρόπο συνοπτικό.⁹⁷¹ Ἔτσι, δὲν γνωρίζομε πόσον καιρὸ διήρκεσε τὸ πρῶτο αὐτὸ μαρτυρούμενο ἐπεισόδιο μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν. Δὲν γνωρίζομε τὸν ἀκριβῆ χρόνον ἀφίξεως τοῦ Θωμᾶ καὶ ἐκεῖνον τοῦ Δημητρίου στὸν Μορέα. Ἄν ὁ Δημήτριος βρῆκε μὲ εὐκολία κάποιο λιμάνι γιὰ νὰ ἀποβιβασθεῖ αὐτὸς καὶ ἡ οἰκογένειά του ἢ ἂν χρειάστηκε νὰ καταφύγει στὴν βοήθεια τῶν Βενετῶν.⁹⁷² Ἄν οἱ ὀθωμανικὲς δυνάμεις ποὺ ἐστάλησαν σὲ βοήθειά του ἀφίχθησαν διὰ θαλάσσης ἢ ξηρᾶς. Ἄν παρέμειναν ἐπὶ κάποιο χρονικὸ διάστημα ἢ ἂν ἀπεχώρησαν σχεδὸν ἀμέσως. Ὡστόσο, μὲ λίγη προσοχὴ εἶναι δυνατόν μέσα ἀπὸ τὶς ἀναφορὰς ποὺ διαθέτουμε νὰ ἐξαγάγουμε κάποια ἐξαιρετικῶς ἐνδιαφέροντα συμπεράσματα. Ἀρχικῶς, ἐντυπωσιάζει τὸ μαρτυρούμενο ἀπὸ τὸν Σχολάριο ὅτι ὁ Δημήτριος γνώριζε τὶς προθέσεις τοῦ Θωμᾶ νὰ μὴν τηρήσει τὰ συμπεφωνημένα.⁹⁷³ Ὁ λόγιος συγγραφέας σπεύδει νὰ διευκρινίσει ὅτι καὶ ἄλλοι εἶχαν τὴν ἴδια ἐντύπωση καὶ ὅτι ἡ ἐκ τῶν προτέρων γνώση τοῦ Δημητρίου ὠφείλετο στὴν φρόνησή του.⁹⁷⁴ Ὅμως δὲν θεωρῶ ἀπίθανα δύο ἀκόμη ἐνδεχόμενα. Ὁ Θωμᾶς, δηλαδή, ἐνδέχεται διὰ τῆς πολιτείας του, ὅσο ἔμεινε στὴν Κωνσταντινούπολη, ἢ καὶ μὲ ἀποστροφὴς τοῦ λόγου του κατὰ τὴν διάρκεια τῶν ἐνδοοικογενειακῶν διαπραγματεύσεων νὰ δημιούργησε τὶς προϋποθέσεις ὥστε τέτοιου εἶδους συμπεράσματα νὰ ἐξαχθοῦν ὄχι μόνον ἀπὸ τὸν Δημήτριο, ἀλλὰ ἀπὸ ἀρκετοὺς ἄλλους. Ταυτόχρονα δὲν θεωρῶ ἀπίθανο πρόσωπο ἢ πρόσωπα, ἀπὸ τὸν κύκλο τοῦ Θωμᾶ καὶ ὄχι μόνον, τὰ ὁποῖα ἐνδέχεται νὰ διαφωνοῦσαν μὲ τὴν φιλενωτικὴ στάση του,⁹⁷⁵ νὰ ἔσπευσαν νὰ δώσουν πληροφορίες στὴν πλευρὰ τοῦ Δημητρίου γιὰ τοὺς ἄμεσους σχεδιασμοὺς τοῦ ἀδελφοῦ του. Φαίνεται πὼς ὁ Δημήτριος, ὅταν ταπεινὰ δεχόταν τὶς σχετικὰ περιορισμένους περιοχὲς ποὺ τοῦ ἐπεδίκασε τὸ συμβούλιο τῆς Κωνσταντινουπόλεως τὸν Μάρτιο τοῦ 1449, γνώριζε τὶς μύχιες σκέψεις τοῦ Θωμᾶ καὶ

⁹⁷¹ Πρβλ. «Καὶ νῦν μὲν διεξῆλθον μόνον ἀπτόμενος ὡς ἐν κεφαλαίῳ» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.62, στ.1-2.

⁹⁷² Ἀρχικῶς θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ εικάσει ὅτι ὁ Δημήτριος καὶ ἡ συνοδεία του ἀποβιβάσθηκαν σὲ ἓνα ἀσφαλὲς λιμάνι σὰν τὴν ὄχυρὴ Μονεμβασία. Ὅμως ὑπάρχει μία ἀναφορὰ σὲ μαρτυρία ἀπὸ τὰ βενετικὰ ἀρχεῖα, τὴν ὁποία δὲν κατέστη δυνατόν νὰ ἐξετάσω, ὅτι, τὸ φθινόπωρο τοῦ 1449, ὁ Δημήτριος ἀποβιβάσθηκε στὴν εὐρύτερη περιοχὴ τῆς Ἀργολίδος. Ἐνα τέτοιο ἐνδεχόμενο θὰ ἦταν ἴσως δυνατό, ὄχι μόνον λόγῳ τῆς ὑπάρξεως στὴν περιοχὴ τοῦ λιμένος τῶν Κεγχρεῶν, ἀλλὰ καὶ ἐξαιτίας τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ Θωμᾶς μαρτυρεῖται τὴν ἴδια ἐποχὴ νὰ βρίσκεται στὴν πλησιόχωρη Κόρινθο. Ἐνδιαφέρον εἶναι πὼς ἀπὸ τὴν ἴδια πηγὴ μαρτυρεῖται ὅτι μὲ τὴν ἀφίξή του ὁ Δημήτριος κατέλαβε τὰ ὡς τότε βενετικὰ ὄχυρά τοῦ Καστρίου (σημ. Ἑρμιόνης), ὅπου ἐνδεχομένως εἶχε καὶ ἀρχικῶς ἀποβιβάσθει, καὶ τῶν ἀργολιδικῶν Διδύμων. Περὶ ὅλων αὐτῶν πρβλ. Diana Gilliland Wright, «The fair of Agios Demetrios of 26 October 1449: Byzantine - Venetian relations and land issues in mid-century», *Byzantine and Modern Greek Studies* 37/1 (2013), 74.

⁹⁷³ «Σὺ τε οὖν προήδεις ἃ νῦν ἐγγόνει, ...» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.3-4.

⁹⁷⁴ «...τοῦτ' οἶδα καλῶς, καὶ πολλοὶ προῦλεγον, ...», Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.4, «Τῇ μὲν γὰρ φρονήσει προεώρας τὸ μέλλον, ...», σ.61, στ.6-7.

⁹⁷⁵ Πρβλ. Runciman, *Μυστράς*, 92.

ἦταν διατεθειμένος νὰ ὑποχωρήσει προκειμένου νὰ δικαιωθεῖ στὰ μάτια τῶν συγχρόνων του.⁹⁷⁶ Μὲ τὶς σκέψεις αὐτές, ἐνδεχομένως ἀπεφάσισε νὰ εἶναι ὑποχωρητικὸς καὶ ἀπεδέχθη τὰ προτεινόμενα πνίγοντας τὸν θυμὸ του. Ἔτσι, φάνηκε νὰ στέλνει καὶ ἓνα σαφὲς μήνυμα εὐπειθείας καὶ πρὸς τὸν νέο αὐτοκράτορα.⁹⁷⁷ Γνώριζε καλὰ πὼς ἡ ἀρνητικὴ του φήμη, μετὰ τὴν ἀτυχή ἐνέργεια τοῦ 1442, τὸν συνόδευε ἔκτοτε συνεχῶς ὡς ἀνεξίτηλος σπίλος.⁹⁷⁸ Πολλοὶ θὰ πρέπει νὰ ἦσαν ἔτοιμοι νὰ τοῦ ἐπιρρίψουν τὶς εὐθύνες γιὰ ὅποιαδήποτε ἐνδεχόμενη δυσαρμονία στὶς σχέσεις του μὲ τὸν Θωμᾶ στὸν Μορέα.⁹⁷⁹ Τούτων δοθέντων, φαίνεται πὼς οἱ φιλοδοξίες τοῦ ἀδελφοῦ του θὰ μπορούσαν νὰ τοῦ χρησιμεύσουν τελικῶς.

Τὸ δεύτερο, πὺν σὲ μιὰ πρώτη ἀνάγνωση ἐκπλήσσει καὶ φαινομενικῶς τοῦλάχιστον εἶναι καὶ ἓνα ἐπιπρόσθετο ἐπιχείρημα στὴν φανέρωση ὅσων προσδίδουν τὸν χαρακτηρισμὸ *φιλότουρκος*⁹⁸⁰ στὸν Δημήτριο, εἶναι ἡ ἄμεση, ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὶς πηγές,⁹⁸¹ προσφυγὴ του στὸν ὀθωμανικὸ παράγοντα προκειμένου νὰ καταγγεῖλει τὸν ἀδελφὸ του, Θωμᾶ. Φαίνεται πὼς ἡ προσφυγὴ αὐτὴ ὑπαγορευόταν ἀπὸ τὴν λογικὴ. Ὁ Δημήτριος μὲ τὴν ἔλευσίν του ἐνδεχομένως στὸν Μορέα εἶχε βρεθεῖ ἀντιμέτωπος μὲ μιὰ *de facto* κατάσταση⁹⁸² ἢ ἀντιμετώπιση τῆς ὁποίας ἀπαιτοῦσε στρατιωτικὴ ἰσχὺ. Ἀντικειμενικὰ ὁ μόνος παράγων πὺν μπορούσε νὰ παρέχει τὴν ἰσχὺ αὐτὴ ἦταν ὁ ὀθωμανικὸς. Ταυτόχρονα, ὁ σουλτάνος, ἔχοντας ἐπὶ τῆς οὐσίας ἐγκρίνει νωρίτερα, στὶς

⁹⁷⁶ Ὁ ἀπόηχος αὐτῆς τῆς ἐνδεχόμενης δικαίωσης ἐντοπίζεται ἴσως σὲ μεταγενέστερο χρονικὸ, ὅπου ἀναφέρεται ὅτι «...ἀμφότεροι (Δημήτριος καὶ Θωμᾶς ἐνν.) ἐπορεύθησαν ἐν Πελοποννήσῳ. καὶ μεριστάμενοι ταύτην ὁ μὲν ἐν Λακεδαιμονίᾳ ὁ δὲ ἕτερος ἐν Κορίνθῳ ἐκάθηντο, ὡς οὐκ ἔδει.» *Ιστορία Πολιτικὴ*, 15, 8-10. Θεωρῶ πὼς αὐτὸ τὸ ὡς οὐκ ἔδει ἀναφέρεται ἐπικριτικὰ περισσότερο στὸν Θωμᾶ, ὁ ὁποῖος εἶχε μετακινηθεῖ σὲ περιοχὲς πὺν προορίζονταν γιὰ τὸν Δημήτριο, παρὰ καὶ στοὺς δύο ἀδελφοὺς, σὰν νὰ μὴν ἦταν σωστὴ κίνησις συνολικὰ ἢ διοικητικὴ τους συνύπαρξιν στὴν Πελοπόννησο.

⁹⁷⁷ «ἀλλ' οὐδὲν ἦντον ἀπήεις φέροντι τῷ θυμῷ. (...), λυπεῖν δὲ οὐ βουλόμενος τοὺς ἐκπέμποντας (εἰς Πελοπόννησον ἐνν.), εὐπειθείας καὶ φιλίας τῆς πρὸς αὐτοὺς παρείχου μέγα σημεῖον.» Σχολάριος, ἐν.ἀ., σ.61, στ.5 καὶ 7-8.

⁹⁷⁸ Πρβλ. Βογιατζίδου, «Νέα πηγὴ», 102-3.

⁹⁷⁹ «Ἦνέχον δὲ ταῦτα ἅπαντα τὴν ἀρχὴν τῷ μὴ βούλεσθαι δοκεῖν ἐθελοκακεῖν, καὶ ὡς ἂν μὴδὲ βουλομένοις τοῖς πονηροῖς ἐξείη τι καταμέμφεσθαι, ἀλλ' ἐμφράττοιο αὐτοῖς τὰ στόματα, τῶν αἰτιῶν εἰς ἑτέρους μεθισταμένων,...» Σχολάριος, ἐ.ἀ., σ.61, στ.11-14.

⁹⁸⁰ Περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ χαρακτηρισμοῦ *φιλότουρκος* κατὰ τὰ τελευταῖα χρόνια τῆς αὐτοκρατορίας ἰδὲ Μ. Balivet, «Le personnage du "turcophile" dans les sources byzantines antérieures au concile de Florence (1370-1430)», *Travaux et recherches en Turquie* 2 (1984), 111-29. Πρβλ. καὶ Δ. Ζακυθινόυ, «Ἰδεολογικαὶ συγκρούσεις εἰς τὴν πολιορκουμένην Κωνσταντινούπολιν», *Νέα Ἑστία ΜΖ'*, τευχ. 551 (Ἰούν. 1950), 794-799.

⁹⁸¹ Σχολάριος, ἐ.ἀ., σ.61, στ.16. - Χαλκοκονδύλης, VII. 62, 158.

⁹⁸² Ὁ Σχολάριος ἀπορεῖ γιὰ τὴν ἀπόφασις τοῦ Δημητρίου νὰ μεταβεῖ στὸν Μορέα γνωρίζοντας τὴν κατάστασι πὺν τοῦ προετοιμάζε ὁ ἀδελφός του ἐκεῖ. Ἀποκαλεῖ δὲ τὸν Δημήτριο *ἀνδρείοτατον* καὶ *τολμητῖα* καὶ ἀποδίδει τὴν ἀποφασιστικότητά του στὴν ἐμπιστοσύνη του στὴν θεῖα εὐνοία-πρόνοια. Σχολάριος, ἐ.ἀ., σ.61, στ.8-10 καὶ παρακάτω στ.15.

25 Μαρτίου,⁹⁸³ τὴν συμφωνία Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, λειτουργοῦσε θέσει ὡς ἐγγυητῆς τῆς τηρήσεως τῶν συμφωνημένων. Τύποις λοιπὸν ὁ Δημήτριος δὲν ἔπραττε κακῶς.

Φυσικά, κάποιοι, στὴν Κωνσταντινούπολη κυρίως, εἶναι βέβαιον πὼς θὰ ἤγειραν θέμα ἠθικῆς φύσεως. Στὶς ἐνστάσεις αὐτῶν νομίζω πὼς ἐπιχειρεῖ νὰ ἀπαντήσῃ ὁ Σχολάριος ἀναπτύσσοντας μία σειρὰ ἐπιχειρημάτων, τὰ ὁποῖα βοηθοῦν ἀσφαλῶς νὰ δικαιολογηθεῖ ἡ προσφυγὴ τοῦ Δημητρίου στοὺς Ὁθωμανούς. Πρῶτο ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι ὁ Δημήτριος βρέθηκε νὰ ἀδικεῖται κατάφορα, ὁπότε *ἡγωνίσαστο τῶν αὐτοῦ δικαίων*,⁹⁸⁴ προφανῶς ὅπως αὐτὸς νόμιζε καλύτερα.⁹⁸⁵ Δεύτερο ἐπιχείρημα εἶναι ὅτι ὁ Δημήτριος ἔπρεπε νὰ τιμῇσαι ὅσα προέβλεπε ἡ ἔνορκη συμφωνία παρόντος τοῦ αὐτοκράτορος καὶ τῆς αὐτοκράτειρας - μητέρας. Ὅσα ὁ ἐπίορκος Θωμᾶς δὲν ἐτήρησε.⁹⁸⁶ Ἔτσι ἐξηγεῖται καὶ ἡ μὴ ἀνάμειξη τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ στὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ ὑπὲρ τοῦ Θωμᾶ.⁹⁸⁷ Τέλος, σὲ ἓνα ἄλλο ἐπίπεδο, ὁ Σχολάριος, ὑπηρετῶντας τὸν σκοπὸ τῆς συγγραφῆς τῆς ἐκθέσεώς του αὐτῆς, συνδέει τὴν ἀντίδραση τοῦ Δημητρίου στὴν ἀρνητικὴ ὑποδοχὴ ποὺ τοῦ ἐτοίμαζε ὁ Θωμᾶς στὴν Πελοπόννησο μὲ τὸ ζήτημα τῆς πίστεως καὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἑριδας. Ὁ Δημήτριος διὰ τῆς ἀντιδράσεώς του δὲν ὑπηρετοῦσε μόνον τὴν ἔννοια τοῦ δικαίου γενικῶς, ἀλλὰ τελικῶς λειτουργοῦσε ὑπὲρ τοῦ συμφέροντος τῆς πρωτεύουσας καὶ τῶν κατοίκων της⁹⁸⁸ ὄντας τὸ εὐσεβὲς τέκνο τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας,⁹⁸⁹ ὁ φίλος τῆς ὀρθοδοξίας, ὁ ἐκλεκτὸς τοῦ Θεοῦ, ὁ μόνος ποὺ θὰ μπορούσε νὰ ἀποδιώξῃ τὴν θεία ὀργὴ γιὰ πράξεις ὅπως ἡ ἐνωτικὴ σύνοδος τῆς Φερράρας - Φλωρεντίας.

Παρὰ τὴν ἐνθερμὴ αὐτὴ ὑποστήριξη τοῦ Σχολαρίου καὶ τῆς ἀνθενωτικῆς μερίδος, τὸ ζήτημα τῆς διαδοχῆς στὸν θρόνο εἶχε σαφῶς κλείσει καὶ ὁ Δημήτριος βρισκόταν ἤδη στὴν Πελοπόννησο, σὲ ἡλικία πλέον περίπου 42 ἐτῶν (τὸ 1449). Στὴν προχωρημένη αὐτὴ γιὰ τὴν ἐποχὴ του ἡλικία ἐκαλεῖτο νὰ γνωρίσει καὶ νὰ διοικήσῃ ἓνα τμῆμα μιᾶς βυζαντινῆς περιφέρειας, στὴν ὁποία εἶχε βρεθεῖ δύο φορὲς μόνον κατὰ

⁹⁸³ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. II, 475.

⁹⁸⁴ Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.22-23.

⁹⁸⁵ «Οὐ γὰρ δεῖ οὐδένα τοῖς ὑπερβαίνουσι τὰ δίκαια συγχωρεῖν, ἀλλ' ἀνθίστασθαι ὅπως ἂν ἐξείη καὶ εἶργειν, κἂν μὴδὲν αὐτῷ διαφέροι...» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.27-29.

⁹⁸⁶ «...ἢ τί γε θηρίων διοίσομεν ἢ μὴ εὐορκοῦντες ἢ τοῖς τὰ ὁμοσμένα παραλύουσιν οὐκ ἀγανακτοῦντες; Οὐδεμία γὰρ ἂν πρόφασις γένοιτο εὐπρεπῆς ἀνθρώπῳ τῶν τοιούτων ὀλιγώρως ἔχειν ἢ ἔχειν δοκεῖν.» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.29-32.

⁹⁸⁷ «...ἔπραττες ἃ ἐκεκύρωτο, σωτῶ μὲν πρόποντα, τῷ δὲ βασιλεῖ ἡδέα, ἡμῖν δὲ πᾶσι συμφέροντα.» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.21-22.

⁹⁸⁸ «Οὐ γὰρ περὶ τῶν σῶν δικαίων ἡγωνίσαι μόνον, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ δυστυχοῦς τούτου τῶν Ἑλλήνων λειψάνου (τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἐνν.),...» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.22-24.

⁹⁸⁹ «Ἡγωνισ(τ)αι δὲ καὶ ὑπὲρ εὐσεβείας οὐδὲν ἤττον καὶ συμπάσης ἀρετῆς.» Σχολάριος, ἔ.ἀ., σ.61, στ.26-27.

τὸ παρελθόν, περαστικός. Τὴν πρώτη φορά τὸν χειμῶνα τοῦ 1437-1438, με κατεύθυνση πρὸς Ἰταλία,⁹⁹⁰ καὶ τὴν δεύτερη τὸν χειμῶνα τοῦ 1439, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ ἐκεῖ.⁹⁹¹ Σὲ καμία ἀπὸ τὶς δύο αὐτὲς ἐπισκέψεις δὲν εἶχε τὴν εὐκαιρία νὰ δεῖ τὴν ἐνδοχώρα ἢ κάποιες ἀπὸ τὶς σημαντικὲς βυζαντινὲς καστροπόλεις. Καὶ στὶς δύο περιπτώσεις εἶχε διαμείνει στὴν Μεθώνη καὶ μόνον κατὰ τὴν ἐπιστροφή του φαίνεται πὼς ἐξῆλθε τῶν τευχῶν τῆς πόλεως γιὰ νὰ ἱππεύσει στὴν γύρω περιοχή.⁹⁹² Παράλληλα, ὁ βυζαντινὸς Μορέας εἶχε μία πολὺ ἰδιαίτερη ἱστορικὴ πορεία, στὴν ὁποία ἐρχόταν νὰ προστεθεῖ τώρα ἡ περίοδος τῆς παρουσίας ἐκεῖ ὡς κυβερνήτου ἐνὸς ἀκόμη Παλαιολόγου καὶ τῆς οἰκογενείας του.⁹⁹³ Θεωρῶ φυσικὰ δεδομένο πὼς ὁ Δημήτριος εἶχε πολλὰς φορὲς πληροφορηθεῖ πολλὰ γιὰ τὴν Πελοπόννησο, γνώριζε τὴν οἰκογενειακὴ του ἱστορία, ἡ ὁποία ἦταν στενὰ συνυφασμένη με τὶς τύχες τοῦ Μορέως, ἰδίως ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ἰδ' αἰῶνος καὶ μετὰ, ἐνῶ παράλληλα καὶ οἱ τρεῖς σύζυγοί του σχετίζονταν περισσότερο ἢ λιγότερο με τὴν περιοχὴ αὐτή.

Ἱστορικῶς εἶναι γνωστὸ ὅτι, σύμφωνα με τὴν *Partitio Terrarum Imperii Romaniae*,⁹⁹⁴ τὴν γραπτὴ συνομολόγησι τῶν Δυτικῶν σταυροφόρων τὸ 1204 γιὰ τὴν κατάκτηση καὶ νομὴ τῶν ἐδαφῶν τῆς αὐτοκρατορίας, ἡ περιοχὴ τῆς βυζαντινῆς Πελοποννήσου⁹⁹⁵ ἐπρόκειτο στὸ μεγαλύτερο μέρος της νὰ περιέλθει στὴν διοίκηση τῶν Βενετῶν.⁹⁹⁶ Ὡστόσο, στὴν πράξη, τὴν κατάκτηση ἐκλήθησαν νὰ ὑλοποιήσουν οἱ Φράγκοι ὑπὸ τὸν Βονιφάτιο Μομφερρατικό, οἱ ὁποῖοι τὸ 1205 με ἔδρα τὴν Ἀνδραβίδα σχημάτισαν τὸ λεγόμενο πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας.⁹⁹⁷ Τὸ μεγαλύτερο τμῆμα τῆς

⁹⁹⁰ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.104/I, 1, 662.

⁹⁹¹ Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. I, Ch.104/I, 3, 662.

⁹⁹² Schreiner, *Kleinchroniken*, τ. II, 456.

⁹⁹³ Πρβλ. Πίνακα Στ', γ', παρόντος, σ. 224.

⁹⁹⁴ A. Carile, "Partitio terrarum imperii Romanie", *Studi Veneziani* 7 (1965), 125-305.

⁹⁹⁵ Ἀξίζει ἐδῶ νὰ σημειωθεῖ ὅτι, ὅπως μᾶς πληροφοροῦν ἡ Ἄννα Λαμπροπούλου καὶ ἡ Ἀγγελικὴ Πανοπούλου [«Ἡ Φραγκοκρατία καὶ τὸ Δεσποτάτο τοῦ Μορέως», ἐν *Οἱ Μεταμορφώσεις τῆς Πελοποννήσου (4^{ος}- 15^{ος} αι.)*, «Επιστήμης Κοινωνία» - Εἰδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις (σειρά), ἐκδ. Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 2000, 61]: «Κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ ἡ Πελοπόννησος ἀπαντᾷ στὶς πηγές με τὰ ονόματα, Πελοπόννησος, Ἀχαΐα καὶ Μορέας. Οἱ Φράγκοι, σε ἀντίθεση με τοὺς βυζαντινοὺς συγγραφεῖς που χρησιμοποιοῦσαν τὸν ὄρο Πελοπόννησος, υιοθέτησαν τοὺς ὀρους Ἀχαΐα καὶ Μορέας. Ἐτσι, ἡ Πελοπόννησος ονομάστηκε Πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας. Παράλληλα στὴ λαϊκὴ γλῶσσα επικράτησε τὸ τοπωνύμιο Μορέας, τὸ ὁποῖο εμφανίζεται στὶς πηγές ἀπὸ τὸ 13ο ὡς τὸ 15ο αἰῶνα.»

⁹⁹⁶ Γιὰ μιὰν ἐκλαϊκευμένη ἀλλ' ἐξαιρετικὴ ἐξιστόρηση τῶν μετὰ τὸ 1204 γεγονότων στὸν Μορέα ἰδὲ Ἄννας Λαμπροπούλου καὶ Ἀγγελικῆς Πανοπούλου, «Ἡ Φραγκοκρατία καὶ τὸ Δεσποτάτο τοῦ Μορέως», ἐν *Οἱ Μεταμορφώσεις τῆς Πελοποννήσου (4^{ος}- 15^{ος} αι.)*, «Επιστήμης Κοινωνία» - Εἰδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις (σειρά), ἐκδ. Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 2000, 59-87, ὅπου καὶ ἐνημερωμένος κατάλογος με τὴν σπουδαιότερη σχετικὴ βιβλιογραφία καὶ ἀρθρογραφία.

⁹⁹⁷ Γενικῶς περὶ τῆς περιόδου λατινικῆς κυριαρχίας στὸν ἐλλαδικὸ χῶρο καὶ ὅλως ἐνδεικτικῶς ἰδὲ τὸ κλασσικὸ ἔργο τοῦ W. Miller, *Ἡ Φραγκοκρατία στὴν Ἑλλάδα 1204-1566*, μτφρ. Α. Φουριώτης, ἐκδ. ἑλληνικὰ γράμματα, Ἀθήνα, 1997, ἐπίσης τὸ σπουδαῖο ἔργο τοῦ P. Lock, *Οἱ Φράγκοι στὸ Αἰγαῖο, 1204-1500*, μτφρ. Γ. Κουσυνέλος, ἐκδ. Ἐνάλιος, Ἀθήνα, 1998, στὸ σύνολό του, ὅπως ἀκόμη καὶ τῆς Χρύσας Μαλτέζου, «Λατινοκρατούμενη Ἑλλάδα, Βενετικὲς καὶ Γενουατικὲς κτήσεις», ἐν *ΙΕΕ*, τ. Θ', 244-78.

χερσονήσου ως το 1209 είχε πράγματι περιέλθει στην φραγκική κυριαρχία και τότε είναι που επήλθε και η όριστική διευθέτηση του έδαφικού ζητήματος με τους Βενετούς, οι οποίοι εύφυως περιορίστησαν σε κάποιες έμπορικης σημασίας παραθαλάσσιες περιοχές, πόλεις και λιμάνια κυρίως, αφήνοντας την δυσκολοδιοίκητη ενδοχώρα στους Φράγκους. Έπι της ουσίας από το 1209 ως το 1278 το πριγκιπάτο διοικούσε η οικογένεια των Βιλλεαρδουίνων. Ειδικότερα από το 1246 πρίγκιπας είναι ο Γουλιέλμος Β΄ Βιλλεαρδουίνος, ο οποίος τα χρόνια μεταξύ 1248 και 1250 ανήγειρε τα όχυρά του Μυστρά ή Μυζηθρά, με σκοπό τον έλεγχο της κοιλάδος του Εύρώτα, και της Μεγάλης Μαΐνης, με σκοπό την καθυπόταξη των σλαβογενών Μηλιγγών της χερσονήσου της Μάνης.⁹⁹⁸ Στην νικηφόρα για τους Βυζαντινούς μάχη της Πελαγονίας, πλησίον της Καστοριάς, το 1259, ο πρίγκιπας αιχμαλωτίστηκε και προκειμένου να απελευθερωθεί αναγκάστηκε να παραχωρήσει στους Βυζαντινούς, το 1262, τόσο τον Μυστρά και την Μεγάλη Μαΐνη, όσο και την μεγάλης σημασίας Μονεμβασία. Τα τρία αυτά όχυρά απέτελεσαν, όπως ήταν φυσικό, το αρχικό επιχειρησιακό προγεφύρωμα των Βυζαντινών,⁹⁹⁹ οι οποίοι από το 1263 και έπειτα κατέβαλλαν μακροχρόνιες, συστηματικές προσπάθειες για την διεύρυνση των εδαφικών τους κτήσεων και της επιρροής τους στα πράγματα της Πελοποννήσου.¹⁰⁰⁰

Ειδικώς δε για την Πελοπόννησο το κλασσικό έργο του Α. Bon, *La Morée franque*, 2 τόμοι, Paris, 1969, αλλά και το ήδη αναφερθέν άρθρο των Λαμπροπούλου και Πανοπούλου, «Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως», *ε.ά.*, 59-87, για πιο γενικές πληροφορίες. Ίδιως περί της ένδεδειγμένης χρήσεως των όρων λατινοκρατία - φραγκοκρατία, *ΙΕΕ*, τ. Ι΄, σ. 3.

⁹⁹⁸ Μ. Χατζηδάκης, *Μυστράς, Η μεσαιωνική πολιτεία και το κάστρο, Πλήρης οδηγός των παλατιών, των εκκλησιών και του κάστρου*, Έκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000, 15.

⁹⁹⁹ Περί της ιστορίας της βυζαντινής αυτής επαρχίας, η οποία έπεκράτησε να αποκαλείται δεσποτάτο του Μορέως, ιδέ κυρίως το κλασσικό και αναντικατάστατο ακόμη έργο του μεγάλου Διονυσίου Ζακυθηνού, *Le Despotat grec de Morée (1262-1460)*, τ.Ι: *Histoire politique*, τ.ΙΙ: *Vie et institutions*, σέ επιμέλεια Χρύσας Μαλτέζου, London, 1975. Πιο σύντομη και άφηγηματική, εκλαϊκευμένη έξιςτόρηση μās δίδει ο πολὺς Steven Runciman στο βιβλίο του, *Mistra Byzantine capital of the Peloponnese*, London, 1980, μεταφρασμένο από την Πέι Κορρέ και την Τζίνα Καπατσώρη ως *Μυστράς, Βυζαντινή πρωτεύουσα της Πελοποννήσου*, έκδ. Καρδαμίτσα, Αθήναι, 1986. Έπιπροσθέτως, την προσοχή του μελετητή δέν πρέπει να διαφύγει πλέον η διατριβή έπι διδακτορία της Nevra Necipoğlu, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009, όπου μεταξύ άλλων εξιστορούνται και τὰ του δεσποτάτου, 235-284. Σύντομη διαπραγμάτευση του θέματος έχουμε από τον P. Topping, "The Morea, 1311-1364, 1364-1460", έν *A History of the Crusades*, έπιμ. K. M. Setton, University of Wisconsin Press, Madison, 1975, τ.3, 104-66, την Χρύσα Μαλτέζου, «Το δεσποτάτο του Μορέως», *ΙΕΕ*, τ. Θ΄, 282-91, και τον Δ. Σαπικά, «Δεσποτάτο του Μορέως: Μονεμβασία – Μάνη – Μυστράς (Ίδρυση - Άκμή - Τέχνη - Παρακμή) 14^{ος} μ.Χ. αιώνας», έν *Βυζαντινὰι Μελέται* 6 (1995), 559-69, κυρίως όμως έδω, όπως είναι σαφές, για την πρωιμότερη περίοδο. Άκόμη πιο περιεκτική, ακριβή διαπραγμάτευση από τον σπουδαίο Μανόλη Χατζηδάκη, *Μυστράς, Η μεσαιωνική πολιτεία και το κάστρο, Πλήρης οδηγός των παλατιών, των εκκλησιών και του κάστρου*, Έκδοτική Αθηνών, Αθήνα, 2000 (σχεδόν ακριβής ανάπτυψη από την α΄ έκδοση του 1987), 13-20, και, πιο πρόσφατα, από τους Θ. Μ. Προβατάκη και Γεωργία Μυλωνάκου - Σαϊτάκη, *Θησαυροί και Κειμήλια Μουσείου Έκκλησιαστικής Τέχνης Ίερās Μητροπόλεως Μονεμβασίας και Σπάρτης*, έκδ. Ί. Μ. Μονεμβασίας και Σπάρτης, Σπάρτη, 1998, 16-7.

¹⁰⁰⁰ Miller, *Φραγκοκρατία*, 165 και 168.

Ἐν τῷ μεταξύ, ἀπὸ τὸ 1278 καὶ ὥς τὸ 1383 τὸ πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας θὰ περιέλθει στὶς κτήσεις τοῦ βασιλέως τῆς Νεαπόλεως Καρόλου Α΄ τοῦ Ἀνδεγαυοῦ (γαλ. Αἰῶν),¹⁰⁰¹ ἐνῶ σὲ μία σειρὰ συγκρούσεων καὶ μαχῶν ἀπὸ τὸ 1275 μέχρι τὸ 1320 οἱ Βυζαντινοὶ ἀποσποῦν συνεχῶς φραγκικὰ ἐδάφη. Τὸ 1330 ἡ βυζαντινὴ ἐπικράτεια φθάνει ὥς τὰ Καλάβρυτα τῆς ὀρεινῆς Ἀχαΐας. Στὰ μέσα τοῦ ἰδ' αἰῶνος θὰ ἐγκατασταθεῖ στὴν Ἠλεία καὶ ἡ οἰκογένεια τῶν Ατζαγιόλι ἀπὸ τὴν Φλωρεντία, ἐνῶ ὁ τότε Βυζαντινὸς αὐτοκράτορας, Ἰωάννης ΣΤ΄, θὰ ἀποστείλει στὸν Μορέα τὸν γιὸ τοῦ Μανουὴλ Καντακουζηνὸ (1348-1380) ὡς διοικητὴ μὲ τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη. Τὸν Μανουὴλ διαδέχονται ὡς δεσπότες Μορέως ὁ ἀδελφός του, Ματθαῖος Καντακουζηνός (1380-1383), καὶ γιὰ βραχὺ διάστημα ὁ γιὸς τοῦ Ματθαίου, Δημήτριος Α΄ Καντακουζηνός (1383).¹⁰⁰² Ἀπὸ τὰ τέλη τοῦ ἰδ' αἰῶνος ἡ διοίκηση περνᾷ πλέον στὰ χέρια τῶν Παλαιολόγων¹⁰⁰³ μὲ πρῶτο δεσπότη τὸν γιὸ τοῦ Ἰωάννου Ε΄, Θεόδωρο Α΄ (1383-1407),¹⁰⁰⁴ ἀδελφὸ τοῦ μετέπειτα αὐτοκράτορος, Μανουὴλ Β΄. Μέχρι τὸ 1395 ὁ νέος δεσπότης θὰ ἀνακτήσει γιὰ τοὺς Βυζαντινοὺς τὸν ἔλεγχο τῆς Κορινθίας, τῆς Ἀργολίδος, ἀλλὰ καὶ σημαντικοῦ τμήματος τῆς Μεσσηνίας.

Ἐπὶ δεσποτείας τοῦ διαδόχου του, Θεοδώρου Β' Παλαιολόγου (1407-1443),¹⁰⁰⁵ αὐξάνεται ἡ ἐπιθετικότητα τῶν Βυζαντινῶν κατὰ τῶν Φράγκων. Τὸ 1415, ἐντὸς σαράντα ἡμερῶν, ὁ Μανουὴλ Β΄, ὁ ὁποῖος ἐπέδειξε ἰδιαίτερο ἐνδιαφέρον γιὰ τὸν Μορέα, κατάφερε νὰ ἀνοικοδομήσει τὸ ἀρχαῖον ἀμυντικὸ *Ἐξαμίλιον τεῖχος* κατὰ μῆκος τοῦ Ἰσθμοῦ τῆς Κορίνθου. Κατὰ τὰ ἔτη 1417 - 1418 τὰ ἐναπομείναντα ἐδάφη τῆς Μεσσηνίας καὶ μέγα τμῆμα τῆς Ἠλείας κατακτῶνται ἀπὸ βυζαντινὲς δυνάμεις. Τὸ 1427 ὁ αὐτοκράτορας Ἰωάννης Η΄ καὶ οἱ ἀδελφοί του Κωνσταντῖνος καὶ Θωμᾶς κατέρχονται στὴν Πελοπόννησο καὶ ἀρχίζουν σοβαρὲς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις κατὰ τῶν ὑπολειμμάτων τοῦ λεγομένου πριγκιπάτου τῆς Ἀχαΐας. Τὸ ἴδιο ἔτος νικοῦν σὲ ναυμαχία τὸν τότε ἡγεμόνα τῆς Ἠλείας, Κάρολο Α΄ Τόκκο, καὶ λίγο ἀργότερα

¹⁰⁰¹ Ἰδὲ Μαρίας Ντούρου - Ἡλιοπούλου, *Ἡ ἀνδεγαυικὴ κυριαρχία στὴν Ρωμανία ἐπὶ Καρόλου Α΄ (1266-1285)*, Ἀθήνα, 1987. Γενικῶς δὲ περὶ τοῦ πριγκιπάτου, τῆς ιδίας, *Τὸ Φραγκικὸ Πριγκιπάτο τῆς Ἀχαΐας (1204-1432)*, *Ἱστορία, Οργάνωση, Κοινωνία*, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2005.

¹⁰⁰² Περὶ τῶν Καντακουζηνῶν δεσποτῶν ἰδὲ Runciman, *Μυστράς*, 57-67. Ἔχει ἐπικρατήσει οἱ διατελέσαντες δεσπότες Μορέως νὰ ἀριθμοῦνται ὡς μέλη μιᾶς ἀλληλοδιάδοχης σειρᾶς ἡγεμόνων. Ἀκολουθώντας τὴν πρακτικὴ αὐτή, νομίζω πὼς ὁ ἐπαναστατικῶ ἔστω δικαιώματι δεσπότης, Δημήτριος Καντακουζηνός, δὲν θὰ ἦταν λάθος νὰ ἀναφέρεται ὡς Δημήτριος Α΄, διακρινόμενος ἀπὸ τὸν ἐδῶ βιογραφούμενο, Δημήτριο Β΄.

¹⁰⁰³ Γιὰ μία σύντομη ἐξιστόρηση τῆς παρουσίας τῶν Παλαιολόγων στὴν Πελοπόννησο ἀπὸ τὸν G. Ostrogorsky, "The Palaeologi in the Morea", ἐν *The Cambridge Medieval History*, τ. IV, μέρος 1, 381-83, ἐπίσης Zakythinos, *Le Despotat*, 119-24, Necipoğlu, *Byzantium*, 235-84, καὶ Μ. Χατζηδάκη, *Μυστράς*, ἔν.ἀ., 17-20.

¹⁰⁰⁴ Περὶ Θεοδώρου Α΄, Runciman, *Μυστράς*, 68-78.

¹⁰⁰⁵ Περὶ Θεοδώρου Β΄, Runciman, *Μυστράς*, 79-94.

καταλαμβάνουν την στρατηγικής σημασίας Γλαρέντζα. Δύο χρόνια μετά ο Κωνσταντῖνος θα παραλάβει και την Πάτρα, ή οποία παραδόθηκε κατόπιν αποκλεισμοῦ. Ὡς τὸ 1432 ὁλόκληρη σχεδὸν ή Πελοπόννησος θα ἔχει γίνει και πάλι βυζαντινή ἐπικράτεια.¹⁰⁰⁶ Ὅταν, μετὰ ἀπὸ ὀλιγόχρονη ἀπουσία, ὁ Κωνσταντῖνος (1443-1449)¹⁰⁰⁷ θα ἐπιστρέψει και πάλι στὸν Μορέα τὸ 1443, θα ἐπιχειρήσει νὰ ἀνακατασκευάσει για ἀκόμη μία φορὰ τὸ Ἐξαμίλιον και μαζὺ με τὸν ἀδελφὸ του, δεσπότη Θωμᾶ (1430-1460), θα ἐπιχειρήσει και πέραν αὐτοῦ, στὴν Ἀττική και τὴν Βοιωτία. Ὅμως, στὰ τέλη 1446 οἱ Ὀθωμανοὶ θα πραγματοποιήσουν ἀστραπιαία μιὰ νικηφόρο ἐπιδρομὴ στὸν Μορέα και εὐκόλα θα μετατρέψουν τοὺς δύο Παλαιολόγους σὲ φόρου ὑποτελεῖς τοῦ σουλτάνου. Αὐτὴν τὴν ἐπαρχία ἐστάλη νὰ διοικήσει ὁ Δημήτριος ὡς δεσπότης Μορέως. Ἀκριβολογῶντας, βέβαια, θα πρέπει κανεῖς νὰ παρατηρήσει ὅτι τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη Μορέως ὁ Δημήτριος ἔπρεπε ἐπὶ τῆς οὐσίας νὰ τὸν μοιράζεται με τὸν ἀδελφὸ του Θωμᾶ. Ἔτσι, πὸ σωστὰ θα ἀποκαλούσαμε τὸν μὲν Θωμᾶ, δεσπότη Πατρῶν ή Γλαρέντζης¹⁰⁰⁸ ή Λεονταρίου,¹⁰⁰⁹ ἀπὸ τὶς πόλεις τὶς ὁποῖες ἐκ περιτροπῆς χρησιμοποιοῦσε ὡς βάση τῆς διοικήσεώς του, τὸν δὲ Δημήτριο, δεσπότη Μυστρά.

Ὁ Θωμᾶς, γεννημένος μάλλον τὸ 1409 στὴν Κωνσταντινούπολη, γνωρίζουμε πὼς παιδὶ ἀκόμα, τὸ 1418, ἐστάλη στὸν Μορέα κοντὰ στὸν μεγαλύτερο ἀδελφὸ του Θεόδωρο Β΄.¹⁰¹⁰ Οἱ ἀδελφοὶ Δημήτριος και Θωμᾶς πρέπει λοιπὸν στὰ πρῶτα χρόνια τοὺς νὰ μεγάλωναν μαζὺ στὸ ἀνάκτορο τῶν Βλαχερνῶν.¹⁰¹¹ Ἡ ἡλικιακὴ διαφορὰ ποὺ εἶχαν συνέβαλε σίγουρα, καθὼς πιστεύω, στὴν ἐκ μέρους τοὺς διαφορετικὴ ἀντιμετώπιση τοῦ μεγαλύτερου ἀδελφοῦ τοὺς, Κωνσταντίνου.¹⁰¹² Εἶναι πολὺ πιθανὸν ὁ μικρότερος Θωμᾶς νὰ προσέβλεπε με θαυμασμὸ στὸν ἔφηβο Κωνσταντῖνο, ἐνῶ τὴν ἴδια στιγμὴ ὁ Δημήτριος, ὡς κατὰ διετία μεγαλύτερος, ἄρχιζε νὰ τὸν ἀντιμετωπίζει ἀνταγωνιστικά. Κανεῖς πάντως δὲν γνωρίζει τὴν παιδικὴ σχέση Δημητρίου και Θωμᾶ.

¹⁰⁰⁶ Ἀναλυτικότερα τὰ γεγονότα αὐτὰ στὸ Κεφ. Γ΄ τοῦ παρόντος, σ. 79 κ. ἑξ.

¹⁰⁰⁷ Περί τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ ὡς δεσπότη Μυστρά, Runciman, *Μυστράς*, 93-100, και Nicol, *Immortal Emperor*, 21-35.

¹⁰⁰⁸ Zakythinos, *Le Despotat*, 242.

¹⁰⁰⁹ Runciman, *Μυστράς*, 95.

¹⁰¹⁰ Ἰδὲ Κεφ. Β΄, παρόντος, σ. 56.

¹⁰¹¹ «πέμπτος δὲ Δημήτριος και ἔκτος Θωμᾶς, οἱ και σὺν τῷ πατρὶ διήγον νήπια τυγχάνοντες.», Δούκας, XXIII, 6, 175.

¹⁰¹² Γνωρίζουμε ὅτι ὁ Ἰωάννης εἶχε μεταβεῖ τὸ 1416 στὸν Μορέα, ἐνῶ και ὁ αὐτοκράτορας ἀπουσίασε για μεγάλα χρονικά διαστήματα, ἀλλὰ και ὅταν βρισκόταν στὴν πρωτεύουσα δὲν ἡσχολεῖτο ἰδιαίτερος με οἰκογενειακά ζητήματα. Πρβλ. και τὴν παραδοχὴ τοῦ ἰδίου στὸ ἔργο του, Manuel II Palaiologos, *Dialogue with the Empress-Mother on Marriage, Introduction, Text and Translation*, ἐπιμ. Α. D. Angelou, Byzantina Vindobonensia 19, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 1991, 56-7.

Ἄν μοιράστηκαν ἐμπειρίες καὶ βιώματα, ἂν πρόλαβαν νὰ συμμετέχουν σὲ παιδικὰ παιγνίδια, ἂν εἶχαν τοὺς ἴδιους παιδαγωγούς. Νωρὶς ἄρκετὰ χωρίσθηκαν, αὐτὸ εἶναι γνωστό. Ὁ Θωμᾶς ἀνδρώθηκε στὸν Μυστρᾶ πιθανότατα.¹⁰¹³ Μερικὰ χρόνια ἀργότερα, τὸ 1427, συμμετεῖχε στὶς στρατιωτικὲς ἐπιχειρήσεις τοῦ Ἰωάννου Η΄ καὶ τοῦ Κωνσταντίνου καὶ τὸ 1430 νυμφεύεται καὶ λαμβάνει ταυτόχρονα τὸν τίτλο τοῦ δεσπότη, σὲ ἡλικία 21 ἐτῶν.¹⁰¹⁴ Στὰ χρόνια ποὺ ἀκολουθοῦν, ἐνῶ σχεδὸν ὅλοι οἱ ἀδελφοὶ τοῦ ἀνταλλάσσουν συνεχῶς ἐπαρχίες καὶ ἀξιώματα, ἐκεῖνος θὰ παραμείνει σταθερὸς ὡς δεσπότης στὸν Μορέα, θέσῃ τὴν ὁποία μοιράζεται κατὰ καιροὺς μὲ τὸν Θεόδωρο Β΄, μὲ τὸν Θεόδωρο Β΄ καὶ τὸν Κωνσταντῖνο, μόνον μὲ τὸν Κωνσταντῖνο καί, τώρα, μὲ τὸν Δημήτριο.¹⁰¹⁵

Σαράντα ἐτῶν πλέον ὁ Θωμᾶς εἶναι πολὺ πιθανὸν νὰ θεωροῦσε δικαίωμά του τὴν ἀποκλειστικὴ διοίκηση ὅλου τοῦ Μορέως. Ἐκεῖ εἶχε ἀνδρωθεῖ, εἶχε ζυμωθεῖ μὲ τὴν τοπικὴ ἀριστοκρατία καὶ τὰ λογῆς προβλήματα, εἶχε συμβάλει στὴν ἐδραίωση τῆς βυζαντινῆς κυριαρχίας καὶ εἶχε πολεμήσει στὸ πλευρὸ τοῦ Κωνσταντίνου ζῶντας μοναδικὲς στιγμὲς στρατιωτικῆς δόξας καὶ ἀγωνίας. Ἔτσι θὰ πρέπει νὰ ἐξηγηθεῖ ἡ συμπεριαινόμενη ἀπὸ τὶς πηγὲς πίεση τὴν ὁποίαν ἤσκησε στὸ συμβούλιο τῆς Κωνσταντινούπολης τὴν ἀνοιξή τοῦ 1449, ὥστε, ἂν καὶ νεώτερος ἡλικιακά, νὰ λάβει σημαντικὰ διευρυμένη ἐπικράτεια ὡς δεσπότης.¹⁰¹⁶ Καὶ αὐτό, ὅμως, δὲν πρέπει νὰ ὑπῆρξε ἱκανό. Ἔτσι, μὲ τὴν αὐτοπεποίθηση τοῦ μεγαλωμένου σὲ ἓναν τόπο, ἀπεφάσισε νὰ πάρει ἀθθαίρετα ὅ,τι θεωροῦσε πῶς τοῦ ἀνήκει.¹⁰¹⁷ Καὶ διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ἐξηγεῖται ἐνδεχομένως ἡ ἐπιθετικότητά του κατὰ τοῦ Δημητρίου, μόλις ἐκεῖνος ἔφθασε στὴν Πελοπόννησο.

Προκειμένου, νὰ παρακολουθήσει κανεὶς τὴν πραγματικὰ δυσεξήγητη θεσμικὴ σχέση τῶν δύο ἀδελφῶν, Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, στὸν Μορέα καὶ νὰ κατανοήσῃ στοιχειωδῶς τὰ βαθύτερα θεσμικὰ αἷτια ποὺ τὴν προκαλοῦσαν, εἶναι ἀνάγκη νὰ μελετήσῃ εἰς βάθος τὸ πεδίο ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ἐκλήθησαν οἱ δύο Παλαιολόγοι νὰ πολιτευθοῦν καὶ νὰ συνυπάρξουν. Ἐκ τῶν βασικῶν συστατικῶν χαρακτηριστικῶν τοῦ βυζαντινοῦ Μορέα ἦταν ὅπωςδήποτε ἡ ιδιόμορφη διοικητικὴ παράδοση ποὺ εἶχε διαμορφωθεῖ κατὰ τὰ προηγούμενα χρόνια. Ἔτσι, πρέπει νὰ παρατηρήσουμε πῶς ἡ

¹⁰¹³ Ὁ Σφραντζῆς μαρτυρεῖ ὅτι, τὸν Ὀκτώβριο τοῦ 1428, ὁ Θωμᾶς μετέβη στὰ Καλάβρυτα ὡς διοικητὴς τους, ἐνῶ μέχρι τότε διέμενε μὲ τὸν Θεόδωρο Β΄ στὸν Μυστρᾶ. Σφραντζῆς, XVI, 6, 38.

¹⁰¹⁴ Nicol, *Οἱ τελευταῖοι αἰῶνες*, 541-2.

¹⁰¹⁵ Runciman, *Μυστράς*, συνύπαρξη Θεοδώρου Β΄, Κωνσταντίνου καὶ Θωμᾶ: 90, συνύπαρξη Θεοδώρου Β΄ καὶ Θωμᾶ: 92-3, συνύπαρξη Κωνσταντίνου καὶ Θωμᾶ: 95.

¹⁰¹⁶ Σχολάριος, *Ἐκ προτροπῆς*, σ.60, στ.20-23.

¹⁰¹⁷ Χαλκοκονδύλης, VII. 62, 158.

βυζαντινή διοίκηση τοῦ Μορέως ἦταν ἤδη ἀπὸ τὸ 1262 προσανατολισμένη στὴν ἐπέκταση τῆς ἐδαφικῆς κυριαρχίας τοῦ κράτους, ἐνῶ ταυτόχρονα χαρακτηρίζοταν ἀπὸ συγκεντρωτισμό. Αὐτὰ τὰ δύο ἀποχρῶντα χαρακτηριστικά καθιστοῦσαν τὶς συνεχεῖς θεσμικὲς ἀλλαγές, τὶς προσαρμογές καὶ τὶς μετεξελίξεις ἀναγκαῖες. Παρότι δὲν διαθέτουμε δυστυχῶς λεπτομερῆ στοιχεῖα γιὰ τὰ πρόσωπα ποὺ ὑπηρέτησαν ὡς διοικητὲς τῆς ἐπαρχίας τοῦ Μορέως, οὐσιαστικά ὅλοι οἱ μελετητὲς συμφωνοῦν πὼς μπορούμε σχηματικὰ νὰ διαιρέσουμε τὴν ὕστερη βυζαντινὴ παρουσία στὴν Πελοπόννησο σὲ τρεῖς διοικητικὲς περιόδους.¹⁰¹⁸

Κατὰ τὶς περιόδους αὐτὲς ἔχουμε τρεῖς διαφορετικὲς ὀνομασίες γιὰ τὸ ἴδιο ἀξίωμα, τὸ ὁποῖον ἐπίσης φαίνεται νὰ ἐξελίσσεται συνεχῶς, ἀνάλογα μὲ τὶς στοχεύσεις τῆς κεντρικῆς διοικήσεως, τὶς τοπικὲς ἀνάγκες καὶ τὶς ἐνδοδυναστικὲς ἰσορροπίες. Ἔτσι, γνωρίζουμε πὼς στὰ χρόνια ἀπὸ τὸ 1262 μέχρι τὰ τέλη τοῦ ιγ' ἢ τὶς ἀρχὲς τοῦ ιδ' αἰῶνα ἡ ἐπαρχία τοῦ Μορέως ἐδιοικεῖτο ἀπὸ τὶς *κεφαλές*, διορισμένους δηλαδὴ, κρατικὸς ἀξιωματοῦχος μὲ ἐτήσια θητεία. Ὡς τέτοιοι διοικητὲς μᾶς εἶναι γνωστοὶ κάποιος Μιχαὴλ Καντακουζηνός (1262), ἀλλὰ καὶ ὁ Σεβαστοκράτωρ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος (1262) τὴν ἴδια περίοδο. Οἱ *κεφαλές* εἶχαν ὡς ἔδρα τοὺς τὴν ὀχυρὴ καὶ στρατηγικῆς σημασίας Μονεμβασία. Τὸ 1289, ὥστόσο, φαίνεται πὼς τὸ κέντρο βάρους τῆς βυζαντινῆς διοίκησης μετατοπίζεται μεσόγαια καὶ εἶναι τότε ποὺ ὁ Μυστράς καθίσταται ἔδρα τῶν Βυζαντινῶν ἀξιωματοῦχων καὶ πρωτεύουσα τῆς βυζαντινῆς Πελοποννήσου. Τὰ ἔτη 1308 (ἢ κατ' ἄλλους ἤδη ἀπὸ τὸ 1285) - 1348/9 οἱ διοικητὲς τοῦ βυζαντινοῦ Μορέα ἀναβαθμίζονται σημαντικά. Πλέον ὀνομάζονται *ἐπίτροποι* ἢ *στρατηγοί*, ἡ θητεία τοὺς μεταβάλλεται σὲ ἀορίστου χρόνου καὶ φαίνεται πὼς στὸ πρόσωπό τοὺς συγκεντρώνουν ἀπόλυτη πολιτικὴ καὶ στρατιωτικὴ ἐξουσία. Τέτοιους *ἐπιτρόπους* γνωρίζουμε ἕναν Καντακουζηνό (1308-1316), τὸν Ἀνδρόνικο Παλαιολόγο Ἀσάν (1316-1321) καὶ κάποιον Ἀνδρέα, ὁ ὁποῖος ἴσως ὑπηρετήσε μέχρι τὰ μέσα τοῦ ιδ' αἰῶνα. Ἀπὸ τὸ 1348/9 οἱ Βυζαντινοὶ διοικητὲς τοῦ Μορέως, μὲ πρῶτο τὸν Μανουὴλ Καντακουζηνό (1348/9 - 1380), ἀναβαθμίζονται ἀκόμη περισσότερο. Πλέον τιτλοφοροῦνται *δεσπότες* καὶ εἶναι μέλη τοῦ στενοῦ κύκλου τῆς αὐτοκρατορικῆς

¹⁰¹⁸ Περὶ τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως τοῦ Μορέως μετὰ τὸ 1262 ἰδὲ Zakythinos, *Le Despotat*, τ. II, 46-145 καὶ πρὸς εἰδικά, 59-90, Χρύσας Μαλτέζου, «Τὸ Δεσποτάτο τοῦ Μορέως (1262-1461)», *ΙΕΕ*, τ. Θ', Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1979, 282 κ.ἐξ., Runciman, *Μυστράς*, 57-61, καὶ Ἄννας Λαμπροπούλου καὶ Ἀγγελικῆς Πανοπούλου, «Ἡ Φραγκοκρατία καὶ τὸ Δεσποτάτο τοῦ Μορέως», *Οἱ Μεταμορφώσεις τῆς Πελοποννήσου (4^{ος}- 15^{ος} αἰ.)*, «Ἐπιστήμης Κοινωνία» - Εἰδικὲς Μορφωτικὲς Ἐκδηλώσεις (σείρά), ἐκδ. Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 2000, 63.

οικογενείας.¹⁰¹⁹ Γιοι ἢ ἀδελφοὶ τοῦ αὐτοκράτορος. Ὡς γνωστὸν οἱ *δεσπότες* καὶ οἱ σύζυγοί τους κατέληξαν νὰ ἀποκαλοῦνται στοὺς μετέπειτα χρόνους *βασιλεὺς* καὶ *βασίλισσα*.¹⁰²⁰ Ἐπόμενη ἀλλαγὴ ποὺ σημειώνουμε εἶναι ἡ μετάβαση, ἀπὸ τὸ 1383/4 καὶ ἔπειτα, τῆς διοίκησης ἀπὸ τὰ χέρια τῶν Καντακουζηνῶν στὰ χέρια τῆς βασιλεύουσας δυναστείας τῶν Παλαιολόγων. Ἐπειτα, ὅταν κατὰ τὴν διάρκεια τῆς δεσποτείας τοῦ Θεοδώρου Β΄ Παλαιολόγου ὁλοκληρώθηκε σχεδὸν ἡ κατάκτηση τοῦ Μορέως, καταγράφεται ἡ τελευταία σημαντικὴ ἀλλαγὴ. Ἀπὸ τὸ 1427 *de facto* καὶ ἀπὸ τὸ 1432 ἐπισήμως ἡ Πελοπόννησος χωρίζεται σὲ τρία τμήματα διοικήσεως. Στὸ κάθε τμήμα διοικητὴς μὲ μεγάλη αὐτονομία κινήσεων εἶναι ἀπὸ ἓνας ἐκ τῶν τριῶν ἀδελφῶν, Θεοδώρου Β΄, Κωνσταντίνου καὶ Θωμᾶ, φέροντας φυσικὰ καθένας τους τὸν τίτλο τοῦ *δεσπότη*.¹⁰²¹ Ὁ Μορέας θὰ συνεχίσει νὰ μοιράζεται διοικητικῶς, ἀπὸ τὸ 1443 μέχρι τὸ 1449, μεταξὺ Κωνσταντίνου¹⁰²² καὶ Θωμᾶ καί, ἀπὸ τὸ 1449 μέχρι τὸ 1460, μεταξὺ Δημητρίου Β΄ καὶ Θωμᾶ, ὁ ὁποῖος μένει σταθερὰ δεσπότης στὸ βορειοδυτικὸ τμήμα τῆς Πελοποννήσου.

Γίνεται ἔτσι σαφές, νομίζω, ἡ ρευστότητα ποὺ χαρακτήριζε τόσο τὰ ἐξωτερικὰ στοιχεῖα τῆς βυζαντινῆς διοίκησης τοῦ Μορέως, μετὰ τὸ 1262, ὅπως ἦταν λόγου χάριν ὁ τίτλος τῶν ἐκάστοτε ἐπικεφαλῆς τῶν Βυζαντινῶν, ὅσο καὶ τὴν κατὰ καιροὺς – προσωποπαγῇ θὰ λέγαμε – διοικητικὴ διαίρεση τῆς ἐπαρχίας. Ἡ ἴδια ρευστότητα, φυσικὰ, χαρακτήριζε ἀκόμη καὶ τὰ κατὰ καιροὺς ὅρια ἢ καὶ τὶς ἑδρες τῶν ἐπιμέρους προσωποπαγῶν περιφερειῶν. Γιὰ παράδειγμα ὁ Θωμᾶς, δεσπότης Μορέως ἀδιάρλειπτα ἀπὸ τὸ 1430 μέχρι τὸ 1460, φαίνεται νὰ ἔχει ὡς πρώτη ἑδρα του (1430) τὰ Καλάβρυτα τῆς ὀρεινῆς Ἀχαΐας.¹⁰²³ Τὸ 1432 τὰ ἀνταλλάσσει μὲ τὴν Γλαρέντζα, τὴν ὁποίαν ὡς τότε κατεῖχε ὁ ἀδελφός του, δεσπότης Κωνσταντῖνος.¹⁰²⁴ Τέλος, μετὰ τὸ 1443, φαίνεται νὰ μετακινεῖ τὴν αὐλή του στὸ Λεοντάρι τῆς κεντρικῆς Πελοποννήσου,¹⁰²⁵ ὅπου τὸν

¹⁰¹⁹ Περὶ τοῦ φαινομένου τῆς δεσποτείας ἰδὲ Κεφ. Ε΄ παρόντος, ἰδίως σσ. 174-7, ἀλλὰ καὶ 180-2, ὅπου καὶ ἐνδεικτικὴ ἀρθρογραφία - βιβλιογραφία.

¹⁰²⁰ Σπ. Λάμπρου, *Π.Π.*, τ. Α΄, λβ΄ καὶ λς΄. Guillard, “Le Despotat”, 73. Zakythinos, *Le Despotat*, τ. II, 76 καὶ ὑποσημ. 5. Πρβλ. καὶ *Νέος Ἑλληνομνημῶν*, τ. Α΄, 39 κ. ἐξ..

¹⁰²¹ Ostrogorsky, *Ἱστορία*, τ. Γ΄, 263.

¹⁰²² Ἐνδιαφέρον ἔχει νομίζω νὰ τονισθεῖ ὅτι, κατὰ τὴν διάρκεια τῆς δευτέρας δεσποτείας τοῦ Κωνσταντίνου στὸν Μυστρά (1443-1449), παρατηρεῖται περαιτέρω διοικητικὴ κατάτμηση τῶν δύο διοικητικῶν περιφερειῶν - δεσποτειῶν. Εἶναι ἡ ἐποχὴ ποὺ ὁ Κωνσταντῖνος ἐπιχειρεῖ τὴν κατάληψη περαιτέρω ἐδαφῶν πέραν τοῦ Ἰσθμοῦ. Ἔτσι, παραδίδεται (Σφραντζῆς, XXVII, 2, 3 καὶ 4, 96) πὺς χώρισε τὸ δικό του τμήμα σὲ τρεῖς διοικητικὰς περιφέρειες, μία μὲ *κεφαλὴ* τὸν Γεώργιο Σφραντζῆ καὶ ἑδρα τὴν πρωτεύουσα τοῦ δεσποτάτου, τὸν Μυστρά· μία μὲ ἑδρα τὴν Κόρινθο καὶ *κεφαλὴ* τὸν Ἰωάννη Καντζακουζηνὸ καὶ μία μὲ κέντρο τὴν Πάτρα καὶ *κεφαλὴ* τὸν Ἀλέξιο Λάσκαρη. Πρβλ. καὶ Χρύσας Μαλτέζου, «Τὸ Δεσποτάτο τοῦ Μορέως (1262-1461)», *ΙΕΕ*, τ. Θ΄, Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1979, 289.

¹⁰²³ Runciman, *Μυστράς*, 88.

¹⁰²⁴ Runciman, *Μυστράς*, 90.

¹⁰²⁵ Runciman, *Μυστράς*, 95.

συναντᾷ ὁ Κυριακὸς ὁ Ἀγκωνίτης,¹⁰²⁶ ἀλλὰ καὶ ὁ Γεώργιος Σφραντζῆς μετὰ τὴν ἄλωση.¹⁰²⁷ Ἡ διαπραγμάτευση τῶν ἀδελφῶν Παλαιολόγων στὴν Κωνσταντινούπολη, τὴν ἀνοιξη τοῦ 1449,¹⁰²⁸ ὑπὸ τὸ πρίσμα αὐτῆς τῆς δομικῆς ρευστότητος νομίζω πὼς πρέπει νὰ ἐρμηνευθεῖ. Ἐξηγεῖται, παράλληλα ἔτσι, καὶ τὸ τόλμημα τοῦ Θωμᾶ, νωρὶς τὸ φθινόπωρο τοῦ 1449, νὰ προσπαθήσει, καταπατώντας τὰ πάκτα, νὰ καταλάβει διὰ τῆς βίας τὴν διοίκηση ὁλόκληρης τῆς βυζαντινῆς Πελοποννήσου ἀποκλείοντας ἀπὸ αὐτὴν τὸν Δημήτριο.¹⁰²⁹ Ἐξηγεῖται ὁμως, ἀμέσως μετὰ, καὶ ἡ σκληρή, ὅπως πιστεύω, νέα διαπραγμάτευση τῶν δύο ἀδελφῶν μὲ διαιτητὴ τὸν αὐτοκράτορα,¹⁰³⁰ ἀπὸ τὴν ὁποία πιθανότατα βγήκε καθαρὰ ὠφελημένος, ἐδαφικὰ τοῦλάχιστον, ὁ ἴδιος ὁ Δημήτριος. Ἄν αὐτὴ ἡ τελευταία ὑπόθεσή μου ἰσχύει, εἶναι ἐξ ἀντανακλάσεως δεδομένο πὼς τὸ κῦρος τοῦ Θωμᾶ, ὡς πορφυρογεννήτου δεσπότη, θὰ φαινόταν νὰ ἔχει τρωθεῖ σημαντικά.

Μέσα σὲ ὅλα αὐτά, στὶς 23 Μαρτίου τοῦ 1450, ἡ αὐτοκράτειρα - μητέρα, Ἑλένη Dragaš, ἡ ὁποία εἶχε καρεῖ πλέον μοναχὴ μὲ τὸ ὄνομα Ὑπομονή, ἀπεβίωσε στὴν Κωνσταντινούπολη καὶ ἐτάφη στὸ αὐτοκρατορικὸ μαυσωλεῖο τῶν Παλαιολόγων στὴν μονὴ Παντοκράτορος.¹⁰³¹ Θέλω νὰ πιστεύω ὅτι χρονικά, τόσο τὸ πρῶτο ἐπεισόδιο μεταξὺ Δημητρίου καὶ Θωμᾶ, στὸν Μορέα, ὅσο καὶ ἡ τυπικὴ μετέπειτα πρώτη συμφιλίωσή τους, πρέπει νὰ τοποθετηθοῦν ὡς λίγο πρὶν τὸν θάνατο τῆς μητέρας τους. Θεωρῶ δηλαδὴ πὼς ὁ Θωμᾶς πρέπει νὰ ἀνεχώρησε ἀπὸ τὴν Κωνσταντινούπολη γιὰ τὴν ἐπαρχία του μετὰ τὶς 15 Αὐγούστου 1449. Τὴν 1^η Σεπτεμβρίου ἀνεχώρησε καὶ ὁ Δημήτριος. Ὑπολογίζω ὅτι περὶ τὰ μέσα ἢ τὸ ἀργότερο τέλη Σεπτεμβρίου 1449 θὰ ἔφτασε στὶς ἀνατολικὲς ἀκτὲς τοῦ Μορέα.¹⁰³² Τοῦ πῆρε ὡς τὶς ἀρχὲς Ὀκτωβρίου νὰ

¹⁰²⁶ Zakythinos, *Le Despotat*, τ. II, 91.

¹⁰²⁷ Σφραντζῆς, XXXVII, 4, 144.

¹⁰²⁸ Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 93-5.

¹⁰²⁹ Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 96-8.

¹⁰³⁰ Βογιατζίδης, «Νέα πηγὴ», 98-101.

¹⁰³¹ Σφραντζῆς, XXX, 3, 104. Ἐπίσης, Nicol, *Immortal Emperor*, 46. Ὡς γνωστόν, ἡ μητέρα τοῦ Δημητρίου ἀναγνωρίσθηκε ἀργότερα ὡς Ἁγία τῆς Ἀνατολικῆς Ἐκκλησίας καὶ ἡ κἀρα της φυλάσσεται ὡς σήμερα στὴν Μονὴ Παταπίου στὰ Γεράνια ὄρη. Περὶ τούτου ἰδὲ ἐνδεικτικῶς, Χ. Μπούσια, *Βίος, Ἀκολουθία, Παρακλητικὸς Κανόνας καὶ Ἐγκώμια εἰς τὴν Ἁγίαν Μητέρα ἡμῶν Ὑπομονή*, ἐκδ. I. Μ. Ὁσίου Παταπίου, Λουτράκι, 1999.

¹⁰³² Στὸ σημεῖο αὐτό, παρ'ὅτι δὲν εἶναι ἡ πρώτη φορὰ πού ἀναφερόμαστε σὲ θαλάσσια μετακίνηση τοῦ Δημητρίου, εἶναι νομίζω ἀπαραίτητο νὰ παραπέμψω σὲ κάποιες στοιχειώδεις μελέτες περὶ τῶν μετακινήσεων τῶν Βυζαντινῶν γενικῶς, ἂν καὶ θεωρῶ πὼς τὸ ζήτημα δὲν ἔχει ὁλοκληρωτικῶς καλυφθεῖ ἰδίως γιὰ τὴν περίοδο πού πραγματευόμεθα. Σημαντικὸ γενικὸ βοήθημα ἀποτελεῖ τὸ ἔργο τοῦ Johannes Koder, *Τὸ Βυζάντιο ὡς χώρα, Εἰσαγωγή στὴν ἱστορικὴ γεωγραφία τῆς Ανατολικῆς Μεσογείου στὴν Βυζαντινὴ ἐποχὴ*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, ἐκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2005, καὶ εἰδικῶς τὸ 6^ο κεφάλαιό του. Ἐπίσης, εἰδικότερα, ἰδὲ τὴν πολὺ σημαντικὴ ἀνακοίνωση τοῦ ἰδίου, «Νησιωτικὴ ἐπικοινωνία στὸ Αἰγαῖο κατὰ τὸν ὄψιμο μεσαίωνα», *Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου, Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο, 4-6 Ὀκτωβρίου 1990*, ἐπιμ. Ν. Μοσχονᾶς, Κ.Β.Ε. - Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 1993, 445-55, καὶ ἰδίως γιὰ τὴν πλεύσιμη διαδρομὴ Κωνσταντινουπόλεως - Μορέως, 450-1. Ἀκόμη, Catia Galatariotou, "Travel and Perception in Byzantium", *DOP* 47 (1993), 221-41.

συνειδητοποιήσει τις ακριβείς διαστάσεις της καταστάσεως στην Πελοπόννησο και να στείλει τὸν Ἀσάν στην Ἀδριανούπολη. Ἡ ὀθωμανικὴ κυβέρνησις πρέπει νὰ ἐνημερώθηκε ἀπὸ τὸν Ματθαῖο Ἀσάν γιὰ τὶς ἐξελίξεις τὸ ἀργότερο ὡς τὰ τέλη Ὀκτωβρίου καὶ στὶς ἀρχὲς ἢ, πιὸ πιθανά, στὰ μέσα Νοεμβρίου 1449 μία ὀθωμανικὴ δύναμη, προερχόμενη μᾶλλον ἀπὸ τὴν Θεσσαλία, θὰ ἔκανε τελικῶς τὴν ἐμφάνισή της στὴν περιοχὴ τοῦ Ἰσθμοῦ, ὅπου ἄλλωστε φαίνεται πὺς βρισκόταν προσωρινὰ ἡ ἔδρα τοῦ Θωμᾶ.¹⁰³³ Ὡς τὰ τέλη Νοεμβρίου μὲ ἀρχὲς Δεκεμβρίου θεωρῶ πὺς κάθε μαχητικότητά τῶν πιστῶν τοῦ Θωμᾶ θὰ εἶχε καμφθεῖ, ὅπως καὶ τὸ ἠθικὸ τοῦ δεσπότη. Οἱ διαπραγματεύσεις τῶν δύο ἀδελφῶν θὰ πρέπει νὰ ξεκίνησαν μέσα στὸν Δεκέμβριο τοῦ 1449. Ὑπολογίζω δύο μῆνες ἀκόμη μέχρι τὴν ὁλοκλήρωση τῶν συζητήσεων, τὴν διαμεσολάβηση – δι’ ἐκπροσώπου λογικά – τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ’ καὶ τὴν ἔνορκη συνθηκολόγηση. Ὅποτε μέχρι τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1450 τὰ πράγματα θὰ εἶχαν προσωρινὰ ἡσυχάσει στὸν Μορέα καὶ ἓνα εὐθραυστο *modus vivendi* φάνηκε νὰ ἐμπεδώνεται μεταξὺ τῶν δύο πόλεων διοικήσεως. Τότε εἶναι ποὺ ἡ γραμματεία τοῦ Δημητρίου βρίσκει τὴν εὐκαιρία νὰ ἐξαπολύσει καὶ τὸν πρῶτο σφζόμενο ἀργυρόβουλο ὀρισμὸ τῆς δεσποτείας του στὸν Μορέα.¹⁰³⁴ Διὰ τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ ὁ δεσπότης παραιτεῖται τῶν φορολογικῶν του ἀπαιτήσεων ἀπὸ τὴν πόλιν τῆς Μονεμβασίας, πρὸς ὄφελος τῆς διαρκοῦς συντηρήσεως τῶν τειχῶν της.¹⁰³⁵ Καὶ ἀποτελεῖ φυσικὰ τὸ πρῶτο αὐτὸ ἔγγραφο μιὰν ἀσφαλῆ ἐνδειξὴ ὅτι ὁ Δημήτριος ὡς τὸν Φεβρουάριο τοῦ 1450 εἶχε ἀρχίσει νὰ ἐδραιώνεται, τοῦλάχιστον σὲ ἓνα τμήμα τῶν ἐδαφῶν ποὺ τοῦ ἀναλογοῦσαν, ὡς ἐνεργὸς δεσπότης.

Ἡ προσωρινὴ πρώτη αὐτὴ καταλλαγὴ μεταξὺ τῶν ἀδελφῶν Παλαιολόγων, στὶς ἀρχὲς τοῦ 1450, δὲν στάθηκε ὡστόσο δυνατὴ νὰ ἐπιφέρει γενικότερη ἡρεμία στὰ πράγματα τῆς Πελοποννήσου, ὅπως γνωρίζουμε. Παρὰ τὸ γεγονὸς τῆς σχεδὸν πλήρους ἐπικρατήσεως τῶν Βυζαντινῶν στὴν χερσόνησο, μετὰ τὸ 1427, οἱ ἰσορροπίες τόσο γενικότερα ὅσο καὶ μεταξὺ τῶν κατὰ καιροὺς δεσποτῶν ἦσαν πάντοτε ζητούμενο, ἰδίως τώρα μὲ τὴν συνύπαρξιν Δημητρίου καὶ Θωμᾶ.

¹⁰³³ Σὲ μεταγενέστερη πηγὴ μαρτυρεῖται ὅτι ὁ Θωμᾶς εἶχε μετατρέψει σὲ ἔδρα του τὴν Κόρινθο, ὡς μὴ ὤφειλε, *Ἱστορία Πολιτικὴ*, 15, 9-10. Ἄν ἰσχύει ἡ μαρτυρία αὐτή, ἐκεῖ θὰ τὸν συνήντησαν οἱ πεζοπόροις ὀθωμανικὲς δυνάμεις ποὺ ἔσπευδαν πρὸς βοήθεια τοῦ Δημητρίου.

¹⁰³⁴ *ΠΠ*, τ. Δ', 190-1. Τὸ ἔγγραφο φέρει χρονολογία μηνὸς Φεβρουαρίου τοῦ 1450.

¹⁰³⁵ Περὶ τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ ἰδὲ Ἀπ. Καρποζήλου, «Ἀβιωτικίον», *Δωδώνη* 8 (1979), 73-80, ἀλλὰ καὶ Χάριτος Καλλιγᾶ, *Ἡ Βυζαντινὴ Μονεμβασία καὶ οἱ πηγές της ἱστορίας της*, μτφρ. Μ. Μπλέτας, ἐκδ. Ἑστία, Ἀθήνα, 2003, 145.

ΕΠΙΛΟΓΟΣ

Ἡ μετὰ χειρας ἐργασία δὲν στάθηκε δυνατόν νὰ καλύψει τὰ γεγονότα τῆς δεσποτείας τοῦ Δημητρίου στὸ Μυστρά (1449 - 1460), οὔτε τὸ τελευταῖο διάστημα τῆς ζωῆς του, μετὰ τὴν παράδοση τῆς καστροπολιτείας στὸν πορθητὴ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ 1460, καὶ ὡς τὸν θάνατό του, ὡς μοναχοῦ Δαβίδ, στὴν Ἀδριανούπολη τὸ 1470. Οἱ τελευταῖες δύο δεκαετίες τοῦ βίου τοῦ δεσπότη, ἀλλὰ καὶ τῆς συζύγου καὶ τῆς θυγατρὸς τους Ἑλένης Παλαιολογίνας, ἡ ὁποία ἔμελλε νὰ πεθάνει ὡς σύζυγος τοῦ «Μεγάλου Τούρκου», εἶναι ἐξίσου συναρπαστικὲς καὶ λίαν ἐνδιαφέρουσες, ἀκόμη καὶ μὲ τὰ σημερινὰ δεδομένα.

Ὁ Δημήτριος πιθανολογεῖται ὅτι παντρεύτηκε τρεῖς φορές. Ἐγινε πατέρας μιᾶς κόρης. Διετέλεσε δύο φορές δεσπότης Λήμνου καὶ μία φορὰ διοικητὴς της, μετὰ τὴν ὀθωμανικὴ κατάκτηση. Ὑπῆρξε δεσπότης Μεσημβρίας καὶ ὁ τελευταῖος δεσπότης τοῦ Μυστρά. Ἐξήσσε τὴν προτελευταία πολιορκία τῆς Πόλης (1422). Δύο φορές βρέθηκε πολὺ κοντὰ στὴν κατάκτηση τοῦ αὐτοκρατορικοῦ θρόνου. Καταγράφεται στὴν ἱστορία ὡς ὁ τελευταῖος Βυζαντινὸς στασιαστὴς καὶ ἐπίδοξος σφετεριστὴς τοῦ θρόνου, ὁ τελευταῖος δηλαδὴ Βυζαντινὸς ποὺ ὑπέπεσε στὸ λεγόμενο «ἐγκλήμα καθοσιώσεως».¹⁰³⁶ Ὡς τέτοιος, ὑπῆρξε καὶ ὁ τελευταῖος Παλαιολόγος ποὺ ἐγκλείσθηκε στὴ φυλακὴ τοῦ Ἀνεμᾶ. Περιῆλθε σὲ αὐτοκρατορικὴ καὶ αὐλικὴ καὶ σουλτανικὴ ἀκόμη δυσμένεια. Φυλακίστηκε. Δραπέτευσε. Συμμετεῖχε στὸν τελευταῖο ἐμφύλιο τῶν Παλαιολόγων. Συνόδευσε τιμητικὰ στὸν τάφο τους ἕναν οἰκουμενικὸ πατριάρχη, τὸν Ἰωσήφ Β΄ στὴ Φλωρεντία, καὶ ἕναν αὐτοκράτορα, τὸν Ἰωάννη Η΄ στὴν Κωνσταντινούπολη. Ὑπῆρξε ὁ τελευταῖος Βυζαντινὸς ποὺ ἔγινε πενθερὸς Ὀθωμανοῦ σουλτάνου καὶ τὸ τελευταῖο μέλος βυζαντινῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας, τὸ ὁποῖον οἰκεία του βουλήσει κατέκλεισε τὸν βίον του ὡς μοναχός, ἐνῶ ἦταν καὶ ὁ τελευταῖος ἐπιζῶν ἀπὸ τοὺς ἀδελφούς του καὶ γιουὺς τοῦ Μανουὴλ Β΄.

Στὴν κοινὴ συνείδηση τῶν περισσοτέρων ἱστορικῶν ὁ Δημήτριος ἔχει καταγραφεῖ ὡς *τουρκόφιλος*.¹⁰³⁷ Ὅμως μιὰ πιὸ προσεκτικὴ ματιὰ θὰ καταδείξει ὅτι ὁ

¹⁰³⁶ Περὶ τοῦ λεγομένου ἐγκλήματος καθοσιώσεως στὸ Βυζάντιο γενικῶς καὶ εἰδικότερα στὴν Μακεδονικὴ δυναστεία, ἰδὲ τὴν ἀξεπέραστη ὡς σήμερα διατριβὴ τῆς Καλλιόπης Ἀλκ. Μπουρδάρη, *Καθοσιώσεις καὶ Τυραννίς κατὰ τοὺς Μέσους Βυζαντινοὺς Χρόνους, Μακεδονικὴ Δυναστεία (867-1056)*, ἐκδ. Σάκκουλα, Ἀθῆναι - Κομοτηνὴ, 1981, τώρα καὶ σὲ νέα ἐκδοσὴ ὑπὸ τὸν ἀναθεωρημένο τίτλο, *Καθοσιώσεις καὶ Τυραννίς, Τὸ πολιτικὸ ἀδίκημα στὸ Βυζάντιο (8^{ος} -13^{ος} αἰ.)*, Ἡρόδοτος, Θεσσαλονίκη, 2015.

¹⁰³⁷ Ἐνδεικτικῶς Zakythinos, *Le Despotat*, τ. I, 241, ὅπου ὁ Δημήτριος ἀποκαλεῖται *un personnage médiocre; très ambitieux (...) d'une immoralité profonde*. Ἐνῶ τονίζεται πρῶτον ὅτι *il n'hésita pas à*

Δημήτριος δὲν στράφηκε ἐξαρχῆς ἢ ἀποκλειστικὰ στὸν ὀθωμανικὸ παράγοντα. Τὸν Ἰούλιο μᾶλλον τοῦ 1423 σὲ ἡλικία περίπου 16 ἐτῶν ἐπιλέγει νὰ διαπεραιωθεῖ στὸν γενοβέζικο Γαλατᾶ. Ἀκολούθως μεταβαίνει στὴν Οὐγγαρία καὶ μένει ἐκεῖ πιθανότατα γιὰ μία τετραετία. Δύο περίπου χρόνια θὰ τὰ περάσει στὴν ἰταλικὴ χερσόνησο, κατόπιν ἐντολῆς τοῦ Ἰωάννου Η΄ ἀσφαλῶς καὶ γιὰ τὶς ἀνάγκες τῆς ἐνωτικῆς Συνόδου, ἀλλὰ χρόνια μὲ ἐμπειρίες, μὲ γνώση, μὲ σημαντικὲς γνωριμίες μὲ ἡγετικὰ πρόσωπα τοῦ Δυτικοῦ Κόσμου. Τέλος, ἀπὸ τὸ 1449 ὡς δεσπότης Μυστρᾶ δὲν σταματᾷ νὰ διατηρεῖ συνεχεῖς ἐπαφὲς μὲ ἀρκετοὺς παράγοντες τῆς Δύσης. Φυσικά, ὅσες φορές διεκδίκησε κᾶτι, ἢ θέλησε νὰ προασπίσει τὸν ἑαυτό του ἀπὸ γενομένη ἀδικία, στράφηκε στὸν ὀθωμανικὸ παράγοντα. Αὐτὴ ἡ ροπὴ τοῦ ἦταν ποὺ τοῦ προσέδωσε καὶ τὸν χαρακτηρισμὸ τοῦ *φιλότουρκου*. Θεωρῶ, ὅμως, προσωπικά, πὼς ἡ ἐπιλογή του αὐτὴ ὑπαγορεύθηκε κάθε φορὰ ἀπὸ τὴν λογικὴ του καὶ ἀπὸ πρακτικοὺς λόγους, ἐφόσον κατὰ κύριο λόγο οἱ Ὀθωμανοὶ διέθεταν τὴν ἀπαιτούμενη δύναμη γιὰ νὰ ἐπιβάλλουν πάντοτε τὶς ἐπιθυμίες τους, ἐνῶ ἦσαν διαθέσιμοι γιὰ ἄμεση ἀποστολὴ στρατιωτικῶν δυνάμεων, ὄντας, μεταξὺ τῶν ἄλλων, καὶ οἱ γεωγραφικὰ ἐγγύτεροι στὸ θέατρο τῶν ἐκάστοτε ἀδελφικῶν συγκρούσεων τῶν Παλαιολόγων.

Ὁ Δημήτριος, παρὰ τὸ ἀδιαμφισβήτητο γεγονὸς ὅτι ὑπῆρξε μιὰ ξεχωριστὴ προσωπικότητα, ἦταν τελικὰ πάνω ἀπ’ ὅλα ἓνας Παλαιολόγος. Γιὰ τὴν δυναστεία τῶν Παλαιολόγων καὶ δὴ γιὰ τὰ τελευταία μέλη της ἔχουν διατυπωθεῖ κυρίαρχα δύο ἀπόψεις. Ἡ μία θέλει τοὺς Παλαιολόγους –παρὰ τὶς ἐξαιρέσεις– ἀνίκανους, διεφθαρμένους, ἐγωπαθεῖς καὶ αἰθεροβάμονες. Ἡ ἄλλη τοὺς ἀναγνωρίζει τὶς καλὲς προθέσεις καὶ τὶς σοβαρὲς προσπάθειες, θεωρεῖ ὅμως ἀνθρωπίνως ἀδύνατη τὴν ἀντιστροφή τῆς πτωτικῆς πορείας τῆς πολλαπλῶς κουρασμένης, τῆς ἐξαντλημένης αὐτοκρατορίας.¹⁰³⁸ Ὅσο κι ἂν ἐντρυφήσει κανεὶς στὴν ὑπὸ ἐξέταση δραματικὴ περίοδο

faire cause commune avec les Turcs pour mettre le siege devant Constantinople, καὶ ἔπειτα ὅτι *il préféra suivre le sultan et passer les dernières années de sa vie en fidèle serviteur du plus grand ennemi de son pays*. Πρβλ. ἐπίσης ὅπωςδήποτε καὶ τὴν χαρακτηριστικὴ, λογοτεχνικὴ ἀδεία, ἀφοριστικὴ κρίση τοῦ νεοέλληνα ἀκαδημαϊκοῦ, πολιτικοῦ καὶ συγγραφέως, Π. Κανελλοπούλου, ἐν *Γεννήθηκα στὸ χίλια τετρακόσια δύο*, ἐκδ. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα, 2001, τ. Β΄, 223, ὅπου: *Ὁ Δημήτριος δὲν ἦταν προδότης μόνον ἀπέναντι τοῦ ἀδελφοῦ του· ἦταν προδότης ἀπέναντι τοῦ Γένους. Τὸ σπέρμα τῆς προδοσίας τὸ εἶχε μέσα στὴν καρδιά του*.

¹⁰³⁸ Ὁ σπουδαῖος ἱστορικὸς τοῦ Βυζαντίου Καθ. Βλάσιος Φειδᾶς, στὴν εἰσαγωγὴ τοῦ ἔργου του, *Βυζάντιο, Βίος - Θεσμοί - Κοινωνία - Ἐκκλησία - Παιδεία - Τέχνη*, ἄ.ἔ., Ἀθήνα, 1997, 27, ἀσκεῖ πολὺ αὐστηρὴ κριτικὴ γιὰ τὴν δυναστεία τῶν Παλαιολόγων. «Οἱ Παλαιολόγοι», γράφει χαρακτηριστικά, «..., παρέδωκαν σταδιακὰ καὶ σχεδὸν ἀμαχητὶ τὴν αὐτοκρατορίαν στοὺς Ὀθωμανοὺς Τοῦρκους. Ἐδειξαν περίεργη καὶ πολιτικὰ ἀναιτιολόγητη ἢ μονομερῆ εὐαισθησία στὶς σχέσεις τους μὲ τὴν Δύση. Ὡστόσο, ὅπως ὁ κίνδυνος ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ εἶχε ὑπερεκτιμηθῇ, ἔτσι καὶ ἡ προσδοκία τῆς σωτηρίας ἀπὸ τὴν Δύση εἶχε μυθοποιηθῇ. Ἡ μονόπλευρη στροφή τῆς πολιτικῆς πρὸς τὴν Δύση καὶ ἡ περίεργη ἀδιαφορία γιὰ τὶς συγκλονιστικὲς ἀνακατατάξεις στὴ Μικρὰ Ἀσία ἔσβησαν τὶς ὁποιοσδήποτε ὑφιστάμενες ἢ ἐμφανιζόμενες

δὲν νομίζω πὼς θὰ βρεῖ ἐπιχειρήματα ἱκανὰ πρὸς ἐπαρκῆ ὑποστήριξη μιᾶς ἐκ τῶν δύο ἀπόψεων. Προσωπικά, θεωρῶ πὼς ἡ θέση τῶν τελευταίων Παλαιολόγων ἦταν ἀντικειμενικὰ ἐξαιρετικῶς δυσχερής. Καθίστατο δὲ δυσκολότερη καὶ ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν ἐκπαίδευση, ποὺ ὡς μέλη τῆς αὐτοκρατορικῆς οἰκογενείας ἐλάμβαναν, καὶ ἀπὸ τὶς προσδοκίες ποὺ ἔτρεφαν ὅλοι -γονεῖς, ὑπῆκοοι, δυτικοὶ σύμμαχοι- γιὰ αὐτοὺς. Ἐκπαίδευση καὶ προσδοκίες λειτουργοῦσαν ἐπιβαρυντικὰ καὶ περιορίζαν δραματικὰ τὰ περιθώρια ἐλευθερίας κινήσεων καὶ λήψεως πρωτοβουλιῶν. Φαίνεται πὼς καθυστερημένα κάποιοι Παλαιολόγοι συμβιβάστηκαν μὲ τὴν δραματικὴ πραγματικότητα τῶν ἡμερῶν τους, συνειδητοποίησαν καὶ προσπάθησαν νὰ ἀντιμετωπίσουν τὰ δύσκολα δилήματα: Τὸ προσωπικὸ δилήμμα: βασιλεὺς ἢ οἰκονόμος (διαχειριστής), τὸ δομικὸ δилήμμα: ριζικὲς ἀλλαγές ἢ ἔμμονη σὲ δοκιμασμένες λύσεις, τὸ γεωπολιτικὸ δилήμμα: Ἀνατολὴ ἢ Δύση.

Μὲ βάση αὐτὰ ὅλα, φαίνεται πὼς τοὺς ἡγεμόνες τοῦ Βυζαντίου, ποὺ προήλθαν ἀπὸ τὶς τάξεις τῶν Παλαιολόγων, μπορούμε νὰ τοὺς διακρίνουμε – κάπως ἀπλουστευτικά, εἶναι ἀλήθεια – σὲ δύο κατηγορίες.¹⁰³⁹ Ἀπὸ τὴ μιὰ, ἐκείνους ποὺ πίστευσαν ρομαντικὰ πὼς ἦσαν βασιλεῖς τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας καὶ ὡς μόνον τρόπο διατήρησης αὐτοῦ τους τοῦ χαρακτηριστικοῦ στίς δύσκολες συνθήκες τῆς ἐποχῆς προέκριναν τὴν κατὰ τὸ δυνατόν δυναμικὴ ἐξωτερικὴ πολιτικὴ καὶ τὴν προσπάθεια συνεργασίας μὲ τὴν Δύση, καὶ τέτοιοι μᾶλλον ὑπῆρξαν ὁ Μιχαὴλ Η΄, ὁ Ἰωάννης Ε΄, ὁ Ἰωάννης Η΄, ὁ Κωνσταντῖνος ΙΑ΄, ὡς ἓνα βαθμὸ, καὶ τέλος ὁ Θωμᾶς. Καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη, ἐκείνους ποὺ εἶδαν τοὺς ἑαυτούς τους ὡς πολυεύθυνους διαχειριστὲς μιᾶς πάσχουσας, ἂν ὄχι θνήσκουσας, αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας τὸν βίον ἔπρεπε νὰ μπορέσουν νὰ παρατείνουν ὅσο τὸ δυνατόν περισσότερο καὶ μὲ τὸ δυνατόν μικρότερο κόστος γιὰ τὴν ἴδια της τὴν φυσιογνωμία καὶ τὴν κοινωνικὴ της συνοχή. Τέτοιοι μᾶλλον ὑπῆρξαν ὁ Ἀνδρόνικος Β΄, ὁ Ἰωάννης ΣΤ΄, ὁ Μανουὴλ Β΄, καὶ ὁ Δημήτριος. Αὐτοὶ οἱ τελευταῖοι, ἂν καὶ μὲ δυσθυμία – δὲν χωρεῖ ἀμφιβολία, δὲν θὰ ἐδίσταζαν νὰ ἔλθουν σὲ μιᾶς μορφῆς διπλωματικὴ συνεννόηση ἀκόμη καὶ μὲ τὸν θανάσιμο ἐχθρὸ τῆς αὐτοκρατορίας, τοὺς Ὀθωμανούς.

κατὰ καιροὺς θετικὲς προοπτικὲς τῆς αὐτοκρατορίας γιὰ τὴν ἐπιβίωση. Ἡ πτώση τῆς αὐτοκρατορίας ἀπὸ τὴν Ἀνατολὴ ἦταν τὸ ἀναπόφευκτο τίμημα τῆς ἀνεγμάτιστης δυτικῆς πολιτικῆς τῶν Παλαιολόγων.»

¹⁰³⁹ Οἱ δύο αὐτὲς διαφορετικὲς πολιτικὲς ἀντιλήψεις, σὲ συνδυασμὸ μὲ τὴν φαινομενικὰ ἐκκλησιολογικὴ μόνον ἔριδα ἐνωτικῶν - ἀνθροπωνικῶν, δίχασαν τελικῶς βαθιὰ τὸ Βυζάντιο, λίγο πρὶν τὸ τέλος. Ὁ Ἰ. Φειδᾶς, *Βυζάντιο*, ἐνθ. ἀν., 140, γράφει χαρακτηριστικῶς: «Ἡ αὐτοκρατορία (...) ἦταν φυσικὸ νὰ πέσῃ ὅταν ἡ ἐνότητά διασπάσθῃ καὶ ἡ συνειδήσή της ἀτόνισε. Οἱ συνέπειες γιὰ τὸν διαιρημένον ἑλληνικὸν κόσμον ὑπῆρξαν τραγικὲς.»

Φρονῶ πὼς μπορούμε νὰ ἐντάξουμε στὴν δεύτερη αὐτὴ κατηγορία τὸν Δημήτριο, σὲ μιὰ προσπάθεια περισσότερο νὰ κατανοήσουμε τὴν πολιτεία του, παρὰ νὰ ρίψουμε τὸν πρόχειρο λίθο τοῦ ἀναθέματος, στὸ σχῆμα τῆς εὐκόλης καὶ κατὰ τὴν γνώμη μου ἀνεύθυνης καὶ ἀδίκης μομφῆς τοῦ «φιλότουρκου». Χωρὶς δυστυχῶς νὰ ἔχουμε καμία πληροφορία ἀπὸ τὶς σύγχρονες πηγές, δὲν θὰ ἦταν νομίζω ἄστοχο πολὺ νὰ θεωρήσουμε τὸν Δημήτριο, ἀπὸ ἓνα σημεῖο καὶ ἔπειτα,¹⁰⁴⁰ στοιχισμένο στὴν πολιτικὴ παράδοση τοῦ Ἰωάννου ΣΤ΄ Καντακουζηνοῦ καὶ τοῦ ἴδιου τοῦ πατέρα του Μανουὴλ Β΄ Παλαιολόγου, γιὰ τὴν ἰδιαίτερη ἐξωτερικὴ ὁμοιότητα μὲ τὸν ὁποῖον μᾶς πληροφοροῦν οἱ πηγές.¹⁰⁴¹ Τὴν στοίχιση αὐτὴ πρέπει νὰ ἀρχίσουμε νομίζω νὰ τὴν ἐντοπίζουμε τὸ 1420, μὲ τὴν πρώτη δικαίωση τοῦ Μανουὴλ Β΄ καὶ τῆς πολιτικῆς του στὰ μάτια τοῦ νεαροῦ Δημητρίου. Ἀκολουθεῖ ἡ βίωση τοῦ γεγονότος τῆς πολιορκίας τοῦ 1421, ὅπου γιὰ πρώτη φορὰ ὁ νοῦς τοῦ Δημητρίου συλλαμβάνει τὸ μέγεθος τῆς στρατιωτικῆς δυνάμεις τῶν Ὀθωμανῶν. Τὸ κομβικὸ γεγονὸς εἶναι ὅμως ἡ μετάβαση στὴν Ἰταλία, ὅπου τὸ μάταιο τῶν ἐλπίδων βοήθειας ἐκ δυσμῶν κατέστη σαφές σὲ ὅλους, ἀκόμη καὶ στὸν Ἰωάννη Η΄. Ἐκεῖ συμβαίνουν δύο σημαντικὰ γεγονότα. Τὸ πρῶτο εἶναι ἡ συντροφιά τοῦ Δημητρίου μὲ τὸν πολιτικὸ καὶ ἠθικὸ φιλόσοφο Πλήθωνα καὶ τὸν ἀριστοτελιστὴ Σχολάριο, κἄτι ποὺ σίγουρα ἐπηρέασε τὴν ὅποια πολιτικὴ του σκέψη. Τὸ δεύτερο εἶναι μία σειρά γεγονότων, ὅπως μᾶς τὰ παραδίδει ὁ Μ. Ἐκκλησιάρχης Συρόπουλος, κατὰ τὰ ὁποῖα ὁ Δημήτριος ἀφενὸς ἔδειξε τὸν εὐγενῆ χαρακτήρα του, προστατεύοντας μὲ τὸν ἓνα ἢ τὸν ἄλλο τρόπο ῥέποντα πρὸς τὸν ἀνθενωτισμὸ μέλη τῆς βυζαντινῆς ἀντιπροσωπείας, ἀφετέρου ἄρχισε, σχεδὸν ἀνοικτά, νὰ τοποθετεῖ ἑαυτὸν ἐγγύτερα πρὸς τὴν ἀνθενωτικὴ πλευρά.

Ὁ Δημήτριος πλέον εἶχε ἀρχίσει νὰ ἀποκτᾷ κοινωνικὸ ἠθικὸ κεφάλαιο στοὺς Βυζαντινοὺς, ἐνῶ ὁ ἴδιος πρέπει νὰ εἶχε κατανοήσει τρία πράγματα: τὴν ἐξάντληση τῆς αὐτοκρατορίας, τὴν ἀδυναμία τῆς Δύσης καὶ τὴν δύναμη τῶν Ὀθωμανῶν. Φυσικά, παρὰ τοὺς διαφαινόμενους γεωπολιτικούς του προσανατολισμούς, δὲν ἐδίστασε, ὅταν χρειάσθηκε, νὰ ἔλθει σὲ ἐπαφὴ καὶ μὲ τὸν Δυτικὸ Κόσμο. Νομίζω ὅμως πὼς οἱ ἐπαφές αὐτὲς δὲν εἶχαν τὸν χαρακτήρα τῆς μακροπρόθεσμης στρατηγικῆς ἐπιλογῆς, ὅσο τοῦ πρὸς στιγμὴν χρήσιμου πολιτικοῦ ἐλιγμοῦ. Τὸ οὐσιαστικὸ γιὰ ἐκεῖνον πολιτικὸ πρόταγμα ἦταν σαφές, ὅπως καὶ ἡ ἐνδεδειγμένη στὸ ἐξῆς πορεία ποὺ ἔπρεπε νὰ ἀκολουθήσει τὸ Βυζάντιο. Συνοψιζόταν στρατηγικὰ στὴν φαινομενικὰ παθητικὴ καὶ

¹⁰⁴⁰ Μέλλει στὴν ἔρευνα νὰ καταδείξει μὲ περισσότερη ἀκρίβεια ποῖο θὰ πρέπει νὰ ἦταν τὸ χρονικὸ αὐτὸ σημεῖο.

¹⁰⁴¹ Πρβλ. ὑπόσημ. 263, σ. 69 τοῦ παρόντος.

βέλτιστη κατὰ τὸ δυνατόν διαχείριση τῶν πραγμάτων τῆς αὐτοκρατορίας μὲ ταυτόχρονη καταλλαγή καὶ συνεργασία μὲ τοὺς Ὀθωμανοὺς, μέχρι εἴτε τῆς ἀπαλλαγῆς, εἴτε τῆς ὑποταγῆς. Ἐπρόκειτο περὶ ἐντυπωσιακοῦ βυζαντινοῦ πολιτικοῦ ρεαλισμοῦ, ὁ ὁποῖος, θεωρῶ, ὅτι ἀξίζει νὰ μελετηθεῖ περαιτέρω, ἰδίως σὲ προβολὴ ἐπὶ τοῦ ἐφαρμοσμένου ἀργότερα ἀντίστοιχου «πολιτικοῦ» ρεαλισμοῦ, τοῦ ὁποῖου μετῆλθεν ἐκὸν - ἄκον τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, μετὰ τὴν ἄλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως.¹⁰⁴²

Φυσικὰ σήμερα γνωρίζουμε ὅτι στοὺς χρόνους τοῦ Δημητρίου δὲν ἦλθε τελικὰ ἡ ἀπαλλαγή. Ἦλθε ἀντιθέτως ἡ ὑποταγὴ καὶ ὑπὸ αὐτὴ τὴν ὀπτικὴ νομίζω πὼς θὰ πρέπει νὰ ἀναγνώσουμε τὴν ἀμαχητὶ παράδοση τοῦ Μυστρᾶ στὸν Πορθητὴ ἀπὸ τὸν Δημήτριο. Ὅπως πιστεύω πὼς θὰ καταδείξει ἡ ἔρευνα, κάποια στιγμή, ἡ στάση τοῦ Δημητρίου δὲν ἦταν κατὰ βάσιν «φιλότουρκη». Ὁ Δημήτριος δὲν ἐντάχθηκε στὴν σουλτανικὴ αὐλὴ καὶ ἀκολουθία. Δὲν ἀσπάθηκε τὸν μωαμεθανισμό. Δὲν ἐγίνε ἐξωμότης. Ὑπῆρξε συνεπὴς θιασώτης τῆς, ἐνδεχομένως παθητικῆς, ἀλλὰ σίγουρα ρεαλιστικῆς πολιτικῆς τῆς διαχειρίσεως τοῦ κόστους, τὸ ὁποῖον συνεπάγεται πάντοτε ἡ ἀπονεινομένη σύγκρουση τοῦ ἀδυνάτου μὲ τὸν ἰσχυρό. Ὁ Δημήτριος γνώριζε καλὰ τὴν ὀθωμανικὴ δύναμη, τὴν ἐκδικητικὴ ὁρμὴ τοῦ σουλτάνου καὶ τὴν ἴδια ὥρα συνειδητοποιοῦσε τὴν γεωγραφικὴ καὶ πολιτισμικὴ ἀπόσταση ἀπὸ τὴν χριστιανικὴ Δύση καὶ τὴν ἀπροθυμία τῶν δυτικῶν νὰ θυσιάσουν δυνάμεις γιὰ χάρη τοῦ «διεφθαρμένου» Βυζαντίου. Ὁ Δημήτριος εἶναι σαφὲς πὼς στὴν περίπτωσή τῆς παράδοσης τοῦ Μυστρᾶ προέκρινε τὴν ἀναίμακτη παράδοση, ἀπὸ τὴν αἱματηρὴ ἀγωνιστικότητα. Θυσίασε καὶ τὴν κόρη του σὲ μία προσπάθεια κατευνασμοῦ τοῦ κατακτητοῦ καὶ ἔκλεισε τὸν βίον του ντυμένος τὸ μοναχικὸ τριβῶνιο.

Κατακλείοντας τὴν δοκιμὴ αὐτή, ποὺ σταματᾷ τὴν ἐξιστόρησή στο 1449, εἴκοσι καὶ πλέον ἔτη πρὶν τὸν θάνατο τοῦ δεσπότη Δημητρίου Παλαιολόγου (1470), καὶ στὴν προσπάθειά μου νὰ κατανοήσω πρῶτα καὶ νὰ ἐξηγήσω ἔπειτα, μὲ τὴν βοήθεια τῶν πηγῶν καὶ τῆς βιβλιογραφίας, τὸν χαρακτήρα καὶ τὴν προσωπικότητα αὐτῆς τῆς ἱστορικῆς φυσιογνωμίας τῶν μέσων χρόνων καὶ νὰ ἐντοπίσω τὰ κίνητρα ποὺ

¹⁰⁴² Πρβλ. Δ. Γ. Αποστολοπούλου, *Θεσμοὶ καὶ Ἰδεολογία στὴ νεοελληνικὴ κοινωνία (15ος - 19ος αἰ.)*, (Πρώτος ἀπολογισμὸς ἐνὸς ἐρευνητικοῦ προγράμματος), Ἀθήνα, 2000. Ἀκόμη, τοῦ ἰδίου, *Οἱ ἰδεολογικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως μετὰ τὴν Ἄλωση*, Ἰδρυμα Γουλιανδρῆ-Χόρν, Ἀθήνα, 2000, ἀλλὰ καὶ S. Runciman, *Ἡ Μεγάλῃ Ἐκκλησία ἐν Αἰχμαλωσίᾳ, Τὸ Πατριαρχεῖο τῆς Κωνσταντινουπόλεως λίγους πρὶν ἀπὸ τὴν Ἄλωση τῆς Πόλης μέχρι καὶ τὴν ἐπανάστασιν τοῦ 1821*, μτφρ. Πολυξένη Ἀντωνοπούλου, ἐκδ. Γκοβόστη, Ἀθήνα, 2010, 197 κ. ἐξ.. Ἐπίσης, Π. Μ. Κιτρομηλίδης, *Νεοελληνικὸς Διαφωτισμὸς, Οἱ Κοινωνικὲς καὶ Πολιτικὲς Ἰδέες*, μτφρ. Στέλλα Γ. Νικολοῦδη, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 2009, 26-28.

εύρισκονται πίσω από τις καταγεγραμμένες επιλογές του, βρίσκω πολύ εύστοχη την παρατήρηση του Κάρλ Μάρξ

«Οί άνθρωποι δημιουργούν την ιστορία τους. Δεν την δημιουργούν όμως όπως ακριβώς τους άρεσει. Δεν την δημιουργούν μέσα σε συνθήκες που επιλέγουν οι ίδιοι, αλλά σε συνθήκες που υπάρχουν άμεσα, που είναι δεδομένες και που έχουν κληροδοτηθεί από το παρελθόν»,

όπως την παραθέτει στο βιβλίο του *Η 18^η Μπρυμαίρ του Λουδοβίκου Βοναπάρτη*,¹⁰⁴³ το οποίο γράφει το 1852. Πρόκειται για την καταγραφή ενός κοινού τύπου. Οί άνθρωποι επιλέγουν μία από τις δυνατότητες που τους παρέχει, νομοτελειακά θα έλεγε κανείς, ή συγκεκριμένη χρονική - ιστορική περίοδος εντός της οποίας ζούν και πολιτεύονται. Έτσι, συχνά, οι επιλογές τους καθορίζονται εν πολλοίς από τις έπιταγές του κοινωνικού και πολιτικού περιβάλλοντός τους, όπως αυτό διαμορφώθηκε στο άπώτερο ή στο πιο πρόσφατο παρελθόν. Υπό το πνεύμα αυτό, με ιστορική διάκριση και ανθρώπινο σεβασμό, αλλά και επιστημονική αντικειμενικότητα φυσικά, θα πρέπει ό ιστορικός να προσεγγίζει ιστορικές προσωπικότητες που πρωταγωνίστησαν στο κοινό μας παρελθόν και οι οποίες φωτίζουν το παρόν μας και καθορίζουν κάποτε και το μέλλον μας.

¹⁰⁴³ Ernst Fischer και Franz Marek, *Τί είπε πραγματικά ό Μάρξ*, μτφρ. Μπ. Γραμμένου, έκδ. Γλάρος, Αθήνα, 1975, 178.

Despot Demetrios Paleologos

Porphyrogennitos

His Life from Birth to Assuming Governance of Mystras

(1407/8 - 1449)

by

Panagiotis Magkafas

DEMETRIOS PALEOLOGOS (c. 1407/8 – 1470), the fifth son of Emperor Manuel II and Helena Dragaš, is a fascinating figure of the late Byzantine period. He is remembered in history as Manuel II's son who opposed the union of the Churches. Born after the battle of Ankara, he spent many years in Constantinople and witnessed firsthand, from a central position, the final years of the Byzantine state.

To date, no monograph has been dedicated to Demetrios Paleologos. Consequently, at the suggestion of my professors, I pursued my research for the present thesis, which has been submitted in the form of final dissertation for the conferment of a Master's degree in Medieval Studies from the Department of History and Archaeology at the University of Ioannina. My initial aim was to cover Demetrios's entire life; but for reasons of space, I confined myself to the years from his birth down to 1449, when he was appointed Despot of Mystras and assumed his new administrative duties in Moreas. My thesis does not proceed to a mere recording of events that transpired in the period of concern to us here. It rather attempts to give a new reading of the sources and shed light upon certain subjects of frequent dispute in modern scholarship. Demetrios is approached within the context of the political environment he lived in, with 1449 serving as the terminal date. It is further discussed the influence he exerted on his contemporaries and the events he participated in and witnessed.

The study is structured into six chapters. The first presents a concise, yet informative, history of the Paleologos imperial family, accompanied by a brief account of the most significant events of the final centuries of the Byzantine state. It also traces the rapid development of the new Ottoman emirate of Bithynia into a state—and ultimately an empire.

The second chapter covers the events surrounding the birth of Demetrios and his brothers, offers a reasonably precise reconstruction of his education, and provides

an initial discussion of the relations among members of the Paleologos imperial family, based, as always, on the facts known to us.

The third chapter examines Demetrios's life during the years following the coronation of his brother, John VIII, as co-emperor in 1421. It primarily recounts events such as the siege of Constantinople in 1422; Demetrios's flight to Galata in 1423; his mysterious journey to Hungary; the death of Manuel II in the summer of 1425; his return from Hungary to the capital in the spring of 1427; a possible first marriage; and the conferment of his title as Despot of Lemnos (c. 1428/9), followed by his second marriage to Zoe Paraspondylou in spring of 1436. During this period, Demetrios participated, to some degree, in contemporary events from a behind-the-scenes position.

His role becomes more prominent in 1437, when he is called to participate in the Union Council of Ferrara-Florence. The preparations of and the journey to Italy, the proceedings of the Council, and other noteworthy events connected to Demetrios's stay there — along with his return journey, his reception back home, and the news of the death of his wife Zoe — are presented in detail in the fourth chapter.

In the fifth chapter, we encounter Demetrios in Constantinople, poised to assert the role he believes history has assigned him. We follow him as he assumes the position of Despot of Mesembria in 1441, selects and marries his third wife, Theodora Asan, fathers a daughter, cooperates with the Ottomans, expresses anti-unionist political positions, threatens the emperor with deposition in 1442, fails, reconciles, is imprisoned, escapes, and reconciles once more with John VIII. Eventually, he is sent as Despot to Lemnos, where he remains in relative peace. In the summer of 1448, he is called back to Constantinople by the emperor. At the death of John VIII, Demetrios is the only porphyrogennitos Paleologos in the capital. He faces considerable pressure to seize this second opportunity to claim the imperial throne. However, Demetrios declines these proposals and renounces his claim early. Constantine XI is ultimately crowned emperor at Mystras in January 1449.

In March 1449, an imperial family council convenes in Constantinople and decides that Demetrios will go to Moreas to assume governance of Mystras. This chapter details the decision, his acceptance along with his brother Thomas, the history of the so-called "Despotate of Mystras" up to that point, his journey to the southern territories of the empire, and his installation in the citadel — the seat of his new administration. The chapter is followed by a brief conclusion closing the study.

My research was not able to delve into the events of Demetrios's despotate up to the surrender of Mystras to Mehmet II the Conqueror in 1460, nor the final period of the Despot's life in Adrianople, where he died as monk David in 1470. Equally captivating and intriguing, even by today's standards, are the last two decades of Demetrios's life, as well as those of his wife's Theodora and their daughter's Helena Palaiologina, who died in the sultan's palace as consort of the "Great Turk."

In the collective consciousness of most historians, Demetrios has been recorded as pro-Turkish. Yet, a closer examination shows that he did not, from the outset—or exclusively—turn to Ottoman support. In likely July, 1423, at about sixteen years of age, he chose to move to Genoese Galata. Later, he went to Hungary, where he likely remained for four years. Subsequently, under the orders of John VIII, he spent roughly two years in the Italian peninsula for the needs of the Union Council. These years were filled with experience, knowledge, and significant contacts with leading figures of the Western world. Finally, from 1449 onward, as Despot of Mystras, he maintained continuous contacts with several Western powers. Doubtlessly, whenever he sought something or wished to protect himself from injustices, he turned to the Ottomans for assistance. Because of this relationship with the Ottomans he was branded as "pro-Turkish." I, personally, consider, however, that his choices were each time dictated by reason and practical considerations, since the Ottomans were the primary power capable of imposing their will and of providing military troops instantly, given that geographically they were the closest force to the Paleologos family constant conflicts.

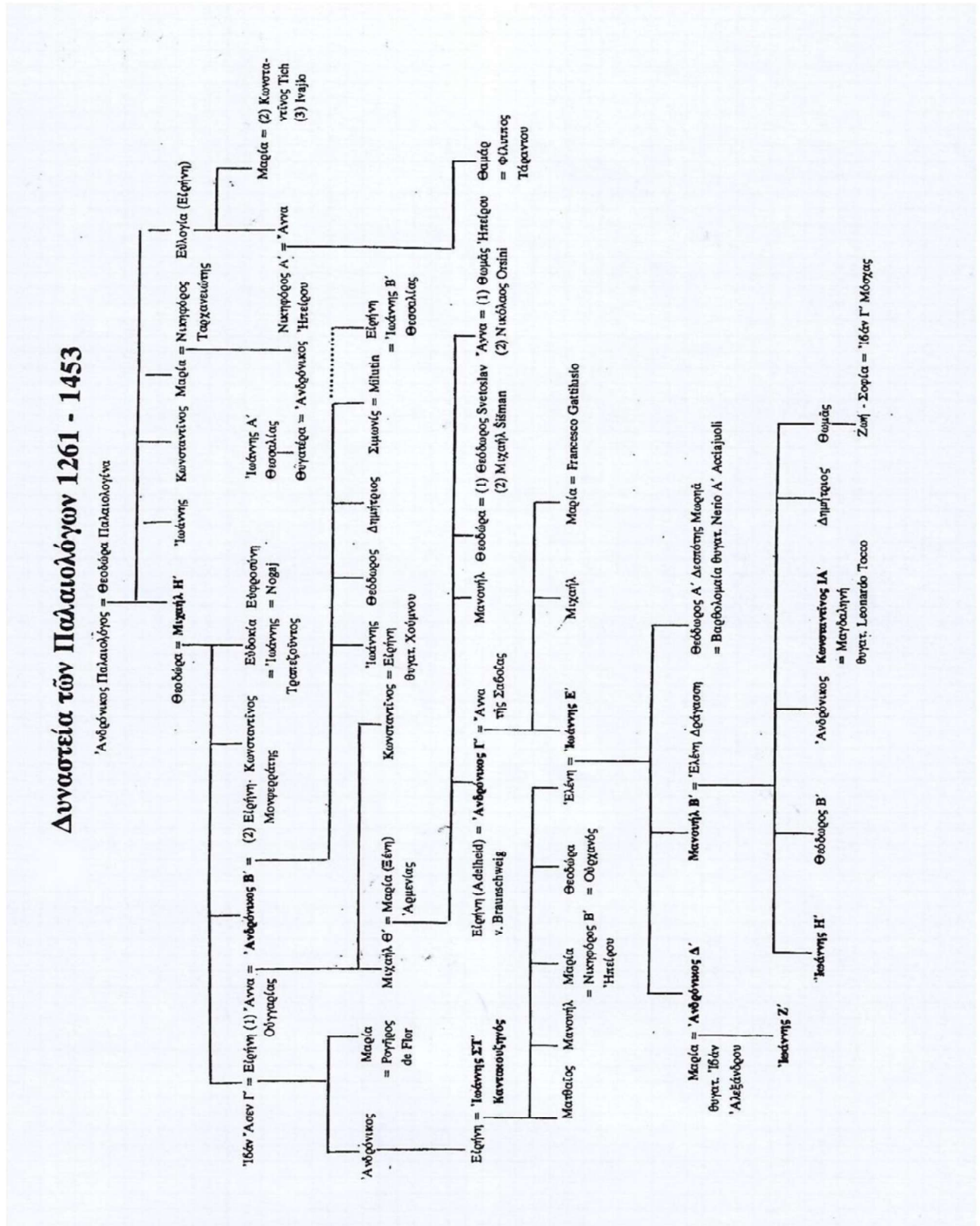
Despite being an unquestionably distinctive personality, Demetrios was, above all, an other Paleologos. As such, although reluctantly, he would have not hesitated to pursue some form of diplomatic understanding even with the Ottomans, the mortal enemies of the empire.

My aim is not to criticise Demetrios or name him "pro-Turkish," but to understand the deeper causes of his overall stance and behavior. In my view, his position was not fundamentally "pro-Turkish." Demetrios did not enter the sultan's court or entourage, nor did he convert to Islam. He did not become a renegade. He remained a consistent advocate of what may have been a passive yet certainly realistic policy of risk management — recognizing that the desperate conflict of the weak against the strong inevitably carries a heavy price. Demetrios understood Ottoman power and the vengeful force of the sultan, while simultaneously realizing the geographic and cultural distance from the Christian West and the West's unwillingness

to commit forces for the sake of “depraved” Byzantium. Even in the case of the surrender of Mystras, it is clear, I believe, that Demetrios preferred a bloodless submission over a violent struggle. He even sacrificed his precious daughter in an attempt to appease the Conqueror and ended his life renouncing worldly existence, choosing the monastic habit.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

Γενεαλογικό δένδρο Παλαιολόγων

ΠΙΝΑΚΕΣ

A. Δυναστεία Παλαιολόγων (1259 - 1453)

Μιχαήλ Η΄ (1259 - 1282)
Ανδρόνικος Β΄ (1282 - 1328)
Ανδρόνικος Γ΄ (1328 - 1341)
Ιωάννης Ε΄ (1341 - 1391)
Ιωάννης Στ΄ Καντακουζηνός (1347 - 1354)
Ανδρόνικος Δ΄ (1376 - 1379)
Ιωάννης Ζ΄ (1390)
Μανουήλ Β΄ (1391 - 1425)
Ιωάννης Η΄ (1425 - 1448)
Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ (1448 - 1453)

B. Όθωμανοί Ήγεμόνες έως τοῦ Μέχμετ Β΄

α΄) Ἐμήριδες

Όσμαν Γκαζή (ca. 1282 - 1326)
Όρχαν Γκαζή (1326 - 1362)
Μούρατ Α΄ (1362 - 1389)

β΄) Σουλτάνοι

Μπέγιαζιτ Α΄ (1389 - 1402)
Σούλειμαν (1402 - 1410)
Μούσα (1411 - 1413)
Μέχμετ Α΄ (1413 - 1421)
Μούρατ Β΄ (1421 - 1444, 1446 - 1451)
Μέχμετ Β΄ (1444 - 1446, 1451 - 1481)

Γ. Πατριάρχες Κωνσταντινουπόλεως (1397-1475)

Ματθαῖος Α΄ ὁ ἀπὸ Κυζίκου (1397-1410)
Εὐθύμιος Β΄ ὁ Στουδίτης (1410-1416)

Ἰωσήφ Β΄ ὁ ἀπὸ Ἐφέσου (1416-1439)

Ἰούνιος 1439 - Μάιος 1440, χηρεία πατριαρχικοῦ θρόνου

Μητροφάνης Β΄ ὁ ἀπὸ Κυζίκου (1440-1443)

Γρηγόριος Γ΄ Μάμμας, ὁ ἀπὸ Πρωτοσυγκέλλων (1443-1450)

1450 - 1454, χηρεία πατριαρχικοῦ θρόνου

Δ. Πάπες Ρώμης (1406 - 1471)

Γρηγόριος XII (1406 - 1415)

1415 - 1417 χηρεία παπικοῦ θρόνου

Μαρτίνος V (1417 - 1431)

Εὐγένιος IV (1431 - 1447)

Νικόλαος V (1447 - 1455)

Κάλλιστος III (1455 - 1458)

Πίος II (1458 - 1464)

Ε. Δεσπότες Σηλυβρίας - Μεσημβρίας (-1453)

---- Ἀλέξιος Ἀπόκαυκος (προστάτης Σηλυβρίας - ἐπιτροπικῶς) ;;;; ----

Ἀνδρόνικος Δ΄ Παλαιολόγος (Σηλυβρία 1382-1385)

Ἰωάννης Ζ΄ Παλαιολόγος (Σηλυβρία 1390-)

---- Οἰκογένεια Λεοντάρη (κεφαλαι Σηλυβρίας) ----

Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος (Μεσημβρία : ca.1423 - ca.1432)

Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος (Σηλυβρία : 1437 - 1441)

Δημήτριος Παλαιολόγος (Μεσημβρία - Σηλυβρία : 1441 - 1442)

-- Απόσπαση τῆς Σηλυβρίας ἀπὸ τὴν διοίκηση τοῦ Δημητρίου --

Κωνσταντῖνος ΙΑ΄ Παλαιολόγος (Σηλυβρία : 1443 - 1444)

(Κεφαλὴ Σηλυβρίας Γεώργιος Σφραντζῆς 1443-1444)

Δημήτριος Παλαιολόγος (Μεσημβρία : 1443 - 1448)

Θεόδωρος Β΄ Παλαιολόγος (Σηλυβρία 1444 - 1448)

Δημήτριος Παλαιολόγος (Σηλυβρία - Μεσημβρία : 1448 - 1449)

ΣΤ. Διοικητὲς Μυστρᾶ (1262 - 1461)

α') *Κεφαλαι* Μορέως (ἀπὸ τοῦ 1262 κ.έξ.)

[*ἡ ἔδρα τῆς βυζαντινῆς διοικήσεως εἰς Μονεμβασίαν*]

Μιχαὴλ Καντακουζηνός, διοικητὴς Μονεμβασίας (1262)

Σεβαστοκράτωρ Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος (1262)

β') *Ἐπίτροποι* Μορέως (ca. 1285 κ.έξ.)

(Ματθαῖος ;) Καντακουζηνός (1285 – 1293 ;)

[1289 μεταφορὰ βυζαντινῆς διοικήσεως εἰς Μυστρᾶν]

[ca. 1293 - ca.1315 δὲν μαρτυρεῖται τὸ ὄνομα τοῦ Ἐπιτρόπου]

Ἀνδρόνικος Παλαιολόγος Ἀσάν (1315 ; - 1321)

Ἀνδρέας (;) (ca.1321 - ;)

γ') *Δεσπόται* Μυστρᾶ (1349 - 1461)¹⁰⁴⁴

Μανουὴλ Καντακουζηνός (1348 - 1380)

Ματθαῖος Καντακουζηνός (1380 - 1383)

Δημήτριος Α' Καντακουζηνός (1383)

Θεόδωρος Α' Παλαιολόγος (1383 - 1407)

Θεόδωρος Β' Παλαιολόγος (1407 - 1443)

Κωνσταντῖνος Παλαιολόγος (1443 - 1449)

Θωμᾶς Παλαιολόγος (1430 - 1460)

Δημήτριος Β' Παλαιολόγος (1449 - 1460)

¹⁰⁴⁴ Elizabeth Jeffreys, J. Haldon, R. Cormack, *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Press, New York, 2008, 965.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Α'. Πηγές

α') Συλλογές Πηγών

Adler, A., *Suidae Lexikon*, τ. I-V, Stuttgart, 1971.

Άμαντος, Κ. - Λάμπρος, Σπ., *Βραχέα Χρονικά, Μνημεία Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ. Α', ἐκδ. Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι, 1932-33.

Chrysostomides, Julian (ed.), *Monumenta Peloponnesiaca, Documents for the History of the Peloponnese in the 14th and 15th Centuries*, Porphyrogenitus, Canberley, 1995.

Crusius, M., *Turcograeciae, Libri Octo*, Basileae, 1584.

Dennis, G.T. (ἐκδ.), *The Letters of Manuel II Palaeologus*, Washington D.C., 1977.

-----, "Two Unknown Documents of Manuel II Palaeologus", *Travaux et Mémoires* 3 (1968), 397-404.

Dölger, F., *Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges*, München, 1948.

-----, *Regesten der Kaiserurkunden des oströmischen Reiches, v: 1341-1453*, München, 1965.

Γεδεών, Μ.Ι., *Πατριαρχικαὶ Ἐφημερίδες*, Ἀθῆναι, 1936.

Jorga, N., *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XVe siècle*, ROC, τ. II, Paris, 1899-1902.

Λάμπρος, Σπ. Π., *Αργυροπούλεια, Ἰωάννου Ἀργυροπούλου Λόγοι, Πραγματεῖαι, Ἐπιστολαί, Προσφωνήματα, Ἀπαντήσεις καὶ Ἐπιστολαὶ πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν υἱὸν Ἰσαάκιον, Ἐπιστολαὶ καὶ ἀποφάσεις περὶ αὐτῶν*, Τύποις Π. Δ. Σακελλαρίου, Ἀθῆναι, 1910.

-----, «Ἐνθυμήσεων, ἥτοι χρονικῶν σημειωμάτων συλλογὴ πρώτη», *NE* 7 (1910), 113-312.

-----, *Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακά*, τ. Α'-Δ', Ἀθῆναι, 1912-1930.

Legrand, E., *Lettres de l'empereur Manuel Paléologue*, Paris, 1893.

Loenertz, R. - J., "Chronicon brève de Graecorum imperatoribus, ab anno 1341 ad annum 1453 e codice Vatican graeco 162," *E.E.B.Σ.* 28 (1958), 204-215.

- , “Correspondance de Manuel Calécas”, *Studi e Testi* 152 (1950).
- Majeska, G.P., *Russian Travelers to Constantinople in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, Dumbarton Oaks Studies, 19, Washington DC, 1984.
- Migne, J. P., *Patrologiae Cursus Completus, Series Graeco-Latina*, 161 τόμοι, Paris, 1857-1865.
- Miklosich, F. – Müller, J. (ed.), *Acta et diplomata graeca medii aevi sacra et profana*, 6 τόμοι, Wien, 1860-1890.
- Moravcik, G., *Byzantinoturcica I, Die byzantinischen Quellen der Geschichte der Türkvölker*, 3^η έκδ., Berlin, 1983.
- Oikonomidès, N. έκδ., *Actes de Dionysiou*, Archives de l’ Athos 4, Lethielleux, Paris, 1968.
- Pertusi, A., *La Caduta di Costantinopoli*, I. *Le testimonianze dei contemporanei*, II. *L’eco nel mondo*, II. *Testi inediti e poco noti sulla caduta di Costantinopoli*, έκδ. A. Carile, Verona, 1976.
- Petit, L., - Siderides, A., - Jugie, M., *Œuvres complètes de Gennade Scholarios*, 8 τόμοι, Paris, 1928-1936.
- Σάθας, Κ. Ν., *Μεσαιωνική Βιβλιοθήκη*, τ. 1 - 7, Βενετία - Παρίσι, 1872 - 1894.
- , *Μνημεία Ἑλληνικῆς Ἱστορίας*, τ. 1 - 9, Παρίσι, 1880 - 1890.
- Schreiner, P., *Die byzantinischen Kleinchroniken (chronica byzantina breviora)*, τ.Ι’- III, Wien, 1975-79 καὶ (CFHB, XII/1-3), Wien, 1976-78.
- Sideras, A., *Die byzantinischen Grabreden. Prosopographie, Datierung, Überlieferung*, Wien, 1994.
- Σιδερᾶς, Ἀ., *25 ἀνέκδοτοι βυζαντινοὶ ἐπιτάφιοι*, Θεσσαλονίκη, 1991.
- Thomas, G. M., – Predelli, R., *Diplomatarium Veneto-Levanticum (1300-1454)*, 2 τόμοι, Venezia, 1880-1899.
- Βακαλόπουλος, Ἀ. Ἐ., *Πηγὲς τῆς ἱστορίας τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, I, 1204-1699, Θεσσαλονίκη, 1965.

β’) Αὐτοτελεῖς Πηγές

- [Ἀνωνύμου], Ἰωσήφ, «Προσφωνηματικὸς εἰς τὸν εὐσεβέστατον καὶ θεϊότατον δεσπότην αὐτάδελφον τοῦ κραταιοῦ καὶ ἀγίου ἡμῶν αὐθέντου καὶ βασιλέως κῦρ Δημήτριον τὸν Παλαιολόγον», *III*, τ. Δ’, 211-20.

- Αραμπατζής, Χρ., καὶ ἄλλοι (ἐκδ.), *Αγίου Γενναδίου Σχολαρίου, II ἔργα αντιλατινικά*, μτφρ. Δ. Χατζημιχαήλ, ἐκδ. Μπαρμπουνάκη, Θεσσαλονίκη, 2023.
- Barry, J. N., - Share, M. J., - Smithies, A., - Westerink, L. G., (ἐπιμ. ἐκδ.), *Mazaris' Journey to Hades: or, Interviews with Dead Men about Certain Officials of the Imperial Court, Greek Text with Translation, Notes, Introduction and Index*, Seminar Classics 609, State University of New York at Buffalo, Arethusa Monographs 5, New York - Buffalo, 1975.
- Bekker, I., *Historia Politica et Patriarchica Constantinopoleos, Epirotica*, CSHB, Bonnae, 1849.
- Bertelè, G., (ἐκδ.), *Il Libro dei Conti di Giacomo Badoer (Constantinopoli 1436-1440), Complemento e indici*, Padova, 2002.
- Βυζαντινὸ Λεξικὸ Σουΐδα, ἐκδ. Θύραθεν, Θεσσαλονίκη, 2002.
- Canivet, P., - Oikonomides, N., “[Jean Argyropoulos] La comédie de Katablattas. Invective byzantine du XVe siècle”, *Δίπτυχα* 3 (1982-1983), 5-97.
- Χαλκοκονδύλης, Λαόνικος, *Historia*, ἐκδ. I. Bekker (CSHB), Bonnae, 1843, -- *Laonici Chalkokondylae Historiarum Demonstrationes (Απόδειξεις Ἱστοριῶν)*, τ. Α΄- Β΄, (ἐκδ.) E. Darkó, Budapest, 1922-27, καὶ Laonikos Chalkokondylis, *The Histories*, μτφρ. A. Kaldellis, Dumbarton Oaks Medieval Library, Harvard University Press, London, 2014.
- Chrysostomides, Julian (ἐκδ.), *Manuel II Palaeologus, Funeral Oration on his brother Theodore*, Θεσσαλονίκη, 1985.
- Cyriac of Ancona, *Later Travels*, ἐπιμ. ἔκδ. - μτφρ. E. W. Bodnar, The I Tatti Renaissance Library 10, Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts, 2004.
- (Ψευδο)Δωρόθεος Μονεμβασίας, *Βιβλίον Ἱστορικόν, περιέχον ἐν συνόψει διαφόρους καὶ ἐξόχους ἱστορίας, ἀρχόμενον ἀπὸ κτίσεως Κόσμου μέχρι τῆς ἀλώσεως Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἐπέκεινα...*, ἔκδ. Νικολάου Γλυκέως, Βενετία, ¹⁹1818.
- Ducas, *Historia Byzantina*, (CSHB), Bonnae, 1843, *Istoria Turco-Bizantina (1341-1462)*, ἐκδ. V. Grecu, București, 1958, καὶ Doukas, *Decline and Fall of Byzantium to the Ottoman Turks*, μτφρ. H. J. Magoulias, Detroit, MI, 1975.
- Εὐστρατιάδης Σωφρόνιος, «Πανδέκτη Νικολάου Καρατζᾶ, λογοθέτου γενικοῦ τῆς τοῦ Χριστοῦ Μεγάλης Ἐκκλησίας», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 6 (1910), 81-111.

- Γεμιστός - Πλήθων, Γεώργιος, «Προσφωνημάτιον πρὸς τὸν κῦρ Δημήτριον δεσπότην τὸν πορφυρογέννητον», *III*, τ. Δ', 207-10.
- Gill, J., (ed.), "Que supersunt actorum graecorum Concilii Florentini", *Concilium Florentinum: Documenta et Scriptores*, ἐπιμ. fr. G. Hofmann, Series B, vol.V, Roma, 1953.
- Inalçık, H., - Murphey, Rh., (ἐκδ.), *The History of Mehmed the Conqueror by Tursun Beg, text published in facsimile with English translation*, Bibliotheca Islamica, Minneapolis, 1978.
- Κανανός, Ἰωάννης, *De Constantinopoli Anno 1422 Oppugnata Narratio*, ἐκδ. I. Bekker (CSHB), Bonn, 1838, 457-479, ἐπίσης *De Constantinopolis Obsidione*, ἐκδ. E. Pinto, Napoli, 1968, καὶ ἐπανεκδ. Giovanni Cananos, *L'assedio di Constantinopoli*, ἐκδ. E. Pinto, Messina, 1977.
- Κριτόβουλος, Μιχαήλ, ἐκδ. M. Müller (FHG, V), 1870, - Critobuli Imbriotae, *De rebus per annos 1451-1467 a Mechemete II gestis*, ἐκδ. V. Grecu, Bucuresti, 1963, καὶ *Critobuli Imbriote Historiae*, ἐκδ. D. R. Reinsch (CFHB, 22), Berlin - New York, 1983.
- Langmantel, V., *Schiltbergers Reisebuch*, Bibliothek des litterarischen Vereins in Stuttgart 172, Tübingen, 1885.
- Laurent, V. (ἐκδ.), *Les "mémoires" du Grand Ecclésiarque de l' Église de Constantinople Sylvestre Syropoulos sur le Concile de Florence (1438-1439)*, Pontificium Institutum Orientalium Studiorum, Roma, 1971.
- Lewis, B. (ἐκδ. - μτφρ.), *Islam, From the Prophet Muhammad to the Capture of Constantinople*, τ. I: *Politics and War*, Oxford University Press, USA, 1987.
- Loenertz O.P., Raymundus - J., "Chronicon breve de Graecorum imperatoribus, ab anno 1341 ad annum 1453, Codice vaticano graeco 162", *Ἐπετηρὶς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν* 28 (1958), 204-15.
- Μαλαξός, Μανουήλ, «Ἐκθεσις Χρονική», *Bibliotheca Graeca Medii Aevi nunc primum edidit*, ἐκδ. C. N. Sathas, τ. 7/7, Venezia - Paris, 1894 καὶ ἀνατ. Ἀθῆναι, 1972.
- Michael of Rhodes, *The Book of Michael of Rhodes, A Fifteenth - Century Maritime Manuscript*, 3 vols., ed. Pamela O. Long, D. McGee, A. M. Stahl, M.I.T. Press, Cambridge - Massachusetts, 2009.

- Mioni, E., "Una inedita cronaca bizantina (dal' Marc.gr.595)", *Rivista di Studi Bizantini e Slavi* 1 (1981), 71-88.
- Mitchell, Ch., - Bodnar, E. W., - Foss, C., (ἐπιμ. ἔκδ. - μτφρ.), *Cyriac of Ancona, Life and Early Travels*, The I Tatti Renaissance Library 65, Harvard University Press, Cambridge - Massachusetts, 2015.
- Palaiologos, Manuel, *Dialogue with the Empress-Mother on Marriage, Introduction, Text and Translation*, ἐπιμ. A. D. Angelou, Byzantina Vindobonensia 19, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Vienna, 1991.
- Palaiologos, Manuel II, *Manuelis Palaeologi Dialogum de Matrimonio: Περὶ Γάμου*, ἐπιμ. C. Bevegni, Saggi e Testi 2, Centro di Studi sul' antico cristianesimo, Catania, 1989.
- Παπάζογλου, Α., «Μωάμεθ Β' ὁ Πορθητὴς κατὰ τὸν Τοῦρκον ἱστορικὸν Ἀσὶκ πασὰ Ζαντέ», *ΕΕΒΣ* 16 (1940), 211-46.
- Πατρινέλης, Χ. Γ. - Σοφιανός, Δ. Ζ. (ἐκδ.), *Μανουὴλ Χρυσολωρᾶ Λόγος πρὸς τὸν αὐτοκράτορα Μανουὴλ Β' Παλαιολόγο*, Ἀθήνα, 2001.
- Schiltberger, Johannes, *Als Sklave im osmanischen Reich und bei den Tataren, 1394-1427*, ἐπιμ. ἔκδ. U. Schlemmer, Alte abenteuerliche Reiseberichte, ἔκδ. Erdmann, Stuttgart, 1983.
- Σχολάριος, Γεννάδιος - Γεώργιος, «Ἐκ προτροπῆς τῆς ἱερᾶς συνάξεως καὶ τῶν τοῦ πατρίου καὶ ἀληθοῦς δόγματος ἀντιποιοιμένων», *Π.Π.*, τ. Β', 52-76.
- Σφραντζῆς, Γεώργιος, *Chronicon Minus: Georgios Sphrantzes, Memorii 1401-1477*, ἔκδ. V. Grecu, București, 1966.
- Sphrantzae, Georgii, *Chronicon*, ἔκδ. R. Maisano (CFHB, 29), [Series Italica, Consilio Academiae Nationalis Lynceorum], Romae, 1990.
- Tafur, Pero, *Travels and Adventures 1435 - 1439*, ἔκδ. - μτφρ. M. Letts, New York - London, 1926.
- Vespasiano da Bisticci, *The Vespasiano Memoirs*, μτφρ. - ἔκδ. W. George - Emily Waters, London, 1926.
- Ζώρας, Γ. Θ. (ἔκδ.), *Χρονικὸν περὶ τῶν Τούρκων σουλτάνων (κατὰ τὸν Βαρβερινὸν ἐλληνικὸν κώδικα III)*, Σπουδαστήριον Βυζαντινῆς καὶ Νεοελληνικῆς Φιλολογίας τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν, Ἀθήναι, 1957.

Β'. Βιβλιογραφία

- Abulafia, D., (έπιμ.) *Η Μεσόγειος στην Ιστορία*, μτφρ. Γ. Σιώρης - Σέβη Σπυριδογιαννάκη, έκδ. Πατάκη, Αθήνα, 2004.
- Ahrweiler, Helen, *Byzance et la mer, La marine de guerre, la politique et les institutions maritimes de Byzance aux VIIIe - XVe siècles*, Paris, 1966.
- , *L'ideologie politique de l'Empire Byzantin*, Paris, 1975.
- , *Πόσο έλληνικò είναι τò Βυζάντιο; Πόσο Βυζαντινοί οί Νεοέλληνες;*, έκδ. Gutenberg, Αθήνα, 2016.
- Άκριτίδης, Ν.Σ., *Η εκκλησιαστική γεωγραφία του Οικουμενικού Πατριαρχείου από τον 9^ο αιώνα μέχρι το 1453*, Α.Δ.Δ., Θεολογική Σχολή Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2003.
- Alberigo, G., *Christian Unity: The Council of Ferrara/Florence (1438/9 - 1989)*, Bibliotheca Ephemeridum Theologicarum Lovaniensium 97, Leuven University Press, Leuven, 1991.
- Alexandrescu-Dersca, M.M., *La champagne de Timur en Anatolie 1402*, București, 1942.
- Άμαντος, Κ., *Σχέσεις Έλλήνων και Τούρκων από τοῦ ένδεκάτου αἰῶνος μέχρι τοῦ 1821*, τ.Α': *Οί πόλεμοι τῶν Τούρκων πρὸς κατάληψιν τῶν έλληνικῶν χωρῶν, 1071-1571*, Αθήναι, 1955.
- Andrews, K., *Castles of the Morea, with a Foreword by G.R.Bugh*, Gennadeion Monographs IV, The American School of Classical Studies at Athens, Princeton, New Jersey, 2006².
- Angelou, A., *Scholorios on Scholarios, The autobiographical Statements of a Late-Byzantine Preceptor*, part 1, Ioannina, 1996.
- Angold, M., *Η άλωση της Κωνσταντινούπολης από τους Οθωμανούς, Τομές και Συνέχεια*, μτφρ. Ά. Παππᾶς, έκδ. Κριτική, Αθήνα, 2013.
- Άποστολόπουλος, Δ. Γ., *Ό «Έρὸς Κῶδιξ» τοῦ Πατριαρχείου Κωνσταντινουπόλεως στὸ β'μισὸ τοῦ ΙΕ' αἰῶνα, Τὰ μόνα γνωστὰ σπαράγματα*, Αθήνα, 1992.
- , *Θεσμοί και Ιδεολογία στη νεοελληνική κοινωνία (15^{ος} – 19^{ος} αι.)*, (Πρώτος απολογισμός ενός ερευνητικού προγράμματος), Αθήνα, 2000.
- Άρνάκης - Γεωργιάδης, Γ., *Οί πρώτοι Όθωμανοί, Συμβολή εἰς τὸ πρόβλημα τῆς πτώσεως τοῦ έλληνισμοῦ τῆς Μικρᾶς Ασίας (1282-1337)*, Αθήναι, 1947. Καὶ ἐ-

- πανέκδοση στην δημοτική, σὲ ἐπιμ. Ἀλεξάνδρας Κατσώνη καὶ Νινέττας Βατικιώτη, ἐκδ. Ἀρχιπέλαγος, Ἀθήνα, 2008.
- Atasoy, S., (ἐκδ.), *550th Anniversary of the Istanbul University, International Byzantine and Ottoman Symposium (XV century), 30-31 May 2003*, Istanbul University Press, Istanbul, 2004.
- Ἀθανασόπουλος, Α. Δ., *Οθωμανικὲς πολιορκίαι τῆς Κωνσταντινούπολης μέχρι καὶ τὴν ἄλωση τοῦ 1453*, Α.Δ.Δ. - Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Πανεπιστημίου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα, 2010.
- Babinger, F., *Mehmed the Conqueror and his Time*, μτφρ. R. Mannheim, ἐκδ. W. C. Hickman, Princeton University Press, New Jersey, 1978.
- Barker, E., *Social and Political Thought in Byzantium from Justinian I to the last Paleologus*, Oxford, 1957.
- Barker, J. W., *Manuel II Palaeologus (1391-1425), A Study in Late Byzantine Statesmanship*, New Brunswick, 1969.
- Bartusis, M.C., *The Late Byzantine Army, Arms and Society, 1204-1453*, Philadelphia, PA, 1992.
- Bearman, P.J., and others (ἐπιμ.), *The Encyclopedia of Islam*, τ. 1-12, Leiden, ²2005.
- Beck, H.- G., *Geschichte der Orthodoxen Kirche im byzantinischen Reich*, Goettingen, 1980.
- , *Ἡ Βυζαντινὴ Χιλιετία*, μτφρ. Δ. Κούρτοβικ, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1990.
- , *Ideen und Realitäten in Byzanz*, Variorum Reprints, London, 1972.
- , *Kirche und theologische Literatur im byzantinischen Reich*, München, 1959.
- Bekker, I., *Historia politica et patriarchica Constantinopoleos*, Epirotica, Vonne, 1849.
- Belting, H., *Das illuminierte Buch in der späthbyzantinischen Gesellschaft*, Heidelberg, 1970.
- Bendall, S.-Donald, P.J., *The Later Palaeologan Coinage*, London, 1979.
- Berger de Xivrey, J., *Mémoire sur la vie et les ouvrages de l'empereur Manuel Paléologue*, (Mémoires de l'Institut de France, Académie des Inscriptions et Belles - Lettres), XIX, Paris, 1853.
- Bidon, D.-A., Lett, D., *Ἡ Καθημερινὴ Ζωὴ τῶν παιδιῶν στο Μεσαίωνα, 5^{ος} - 15^{ος} αιώνας*, μτφρ. Στ. Βλοντάκης, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα, 1999.
- Blanchet, Marie - Hélène, *Georges Gennadios Scholarios (vers 1400 - vers 1472), un intellectuel orthodoxe face à la disparition de l'Empire byzantin*, Archives

- de l' Orient chrétien 20, Institut Français d' Études Byzantines, Paris, 2008.
- Blum, W., *Georgios Gemistos Plethon, Politik, Philosophie und Rhetorik im spätbyzantinischen Reich (1355-1452)*, Bibliothek der griechischen Literatur 25, Stuttgart, 1988.
- Bon, A., *La Morée franque, Recherches historiques, topographiques et archéologiques sur la principauté d'Achaïe (1204-1430)*, 2 τόμοι, Paris, 1969.
- Božilov, I., *Familijata na Asenevci (1186-1460), Genealogija I Prosopografija*, Sofia, 1985.
- Braudel, F., - Coarelli, F., - Aymard, M., *Ἡ Μεσόγειος, ὁ Χῶρος καὶ ἡ Ἱστορία*, μτφρ. Ἐφη Ἀβδελά - Ρίκα Μπενβενίστε, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα, 1990.
- Bréhier, L., *Le monde byzantin, I: Vie e Mort de Byzance; II: Les Institutions de l'empire byzantine, III: La Civilisation byzantine*, Paris, 1969-70.
- Browning, R., *The Byzantine Empire*, London, 1980.
- Brubaker, Leslie, - Tougher, Shaun, (ἐπιμ. ἐκδ.), *Approaches to the Byzantine Family*, Routledge, London - New York, 2013.
- Bryer, A., - Lowry, H. (ἐπιμ.), *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society, Papers Given at a Symposium at Dumbarton Oaks in May 1982*, Birmingham, 1986.
- Bulliet, R., *Conversion to Islam in the Medieval Period. An essay in quantitative history*, Harvard University Press, 1979.
- Cambridge University Press, *Ἡ Ἱστορία τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, ed. J. M. Hussey, μτφρ. Ντ. Σαούλ, ἐκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα, 1979.
- Carr, E. H., *Τι εἶναι ἱστορία;, Σκέψεις για τη θεωρία της ιστορίας και τον ρόλο του ιστορικού*, μτφρ. Α. Παππᾶς, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα, 2015.
- Χατζηδάκης, Μ., *Μυστράς, Ἡ μεσαιωνικὴ πολιτεία και το κάστρο, πλήρης οδηγός των παλατιῶν, των εκκλησιῶν και του κάστρου*, ἐκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 2000.
- , *Μυστράς, Ἱστορία, Μνημεία, Τέχνη*, Ἀθῆναι, 1956.
- Χατζημιχαήλ, Δ.Κ., *Ματθαίος Καμαριώτης: Συμβολή στη μελέτη του βίου, του έργου και της εποχῆς του*, Α.Δ.Δ., Τμήμα Φιλολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2002.
- Χατζόπουλος, Δ., *Ἡ πρώτη πολιορκία τῆς Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ τοὺς Ὀθωμανοὺς (1394-1402)*, Ἀθήνα, 1994.

- Χριστοφιλοπούλου, Αικατερίνη, *Βυζαντινή Αυτοκρατορία, Νεότερος Έλληνισμός, Συμβολή στην Έρευνα*, τ. Α', έκδ. Ήρόδοτος, Αθήναι, 2006.
- , *Έκλογή, αναγόρευσις καὶ στέψις τοῦ Βυζαντινοῦ Αυτοκράτορος*, Αθήναι, 1956.
- Χρυσός, Εὐ. (ἐπιστ. ἐπιμ.), *Η ἄλωση τῆς Πόλης*, έκδ. Ἀκρίτας, Αθήνα, 1994.
- , *Το Βυζάντιο ως Οικουμένη*, Ε.Ι.Ε.-Ι.Β.Ε., Διεθνὴ Συμπόσια 16, Αθήνα, 2005.
- Ćirković, S., *Οἱ Σέρβοι κατὰ τὸν Μεσαίωνα*, Milano, 1992.
- Coleman, Janet, *Ιστορία τῆς πολιτικῆς σκέψης ἀπὸ τὸν Μεσαίωνα μέχρι τὴν Ἀναγέννηση*, μτφρ. Γ. Χρηστίδης, τ. 1-2, Αθήνα, 2006.
- Constantinides, C.N. and others (ἐπιμ.), *ΦΙΛΕΛΛΗΝ: Studies in honour of Robert Browning*, Instituto Ellenico di Studi Bizantini e Postbizantini di Venezia, Venice, 1996.
- , *Higher Education in Byzantium in the Thirteenth and early Fourteenth Centuries (1204-ca.1310)*, Texts and Studies of the History of Cyprus XI, Nicosia, 1982.
- Cook, M. (ἐπιμ.), *A History of the Ottoman Empire to 1730*, Cambridge, 1976.
- Crowley, R., *Constantinople, The Last Siege, 1453*, London, 2005.
- , *1453, The Holy War for Constantinople and the Clash of Islam and the West*, New York, 2005.
- Curcic, S., - Mouriki, D. (ἐπιμ.), *The Twilight of Byzantium: Aspects of Cultural and Religious History in the Late Byzantine Empire*, Princeton, 1991.
- Çelik, Siren, *Manuel II Palaiologos (1350 - 1425): A Byzantine emperor in a time of tumult*, Cambridge University Press, N. York, 2021.
- Delaruelle, E., - Labande, E.- R., - Ourliac, P., *L'Église au temps du Grande Schisme et de la crise conciliaire (1377-1449)*, Paris, 1964.
- Dendrinis, Ch. (ἐπιμ.), *Byzantine Manuscripts, Scholars and Teachers in the Palaeologan Period*, Porphyrogenitus, Camberley, 2015.
- Dendrinis, Ch. and others (ἐπιμ.), *Porphyrogenita: Essays on the History and Literature of Byzantium and the Latin East in Honour of Julian Chrysostomides*, Aldershot, 2003.
- Dennis, G.T., *The Reign of Manuel II Palaeologus in Thessalonica 1382-1387*, *Orientalia Christiana Analecta* 159, Roma, 1960.
- De Vries, Kelly, *Medieval Military Technology*, Canada, 1992.

- Δημαρᾶς, Κ.Θ., *Ιστορία τῆς Νεοελληνικῆς Λογοτεχνίας ἀπὸ τὶς πρῶτες ρίζες ὡς τὴν ἐποχή μας*, ἐκδ. Γνώση, Ἀθήνα, 2000⁹.
- Djurić, I., *Le Crépuscule de Byzance*, Paris, 1996.
- Elâm, Nilgün, *Σχέσεις Βυζαντίου καὶ Ὁθωμανῶν κατὰ τὰ ἔτη 1391-1421*, Α.Δ.Δ., Τμῆμα Ἱστορίας - Ἀρχαιολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2010.
- Esposito, J.L., *The Oxford Dictionary of Islam*, Oxford University Press, New York, 2003.
- Εὐαγγελίδης, Τρ., *Γεννάδιος Β΄ ὁ Σχολάριος πρῶτος μετὰ τὴν ἄλωσιν πατριάρχης*, Ἀθῆναι, 1896.
- Φειδᾶς, Βλ.Ι., *Βυζάντιο, Βίος - Θεσμοί - Κοινωνία - Ἐκκλησία - Παιδεία - Τέχνη*, ἄ.ἔ., Ἀθῆναι, 1997.
- , *Ἐκκλησιαστικὴ Ἱστορία, τ. β΄, Ἀπὸ τὴν Εἰκονομαχία μέχρι τὴ Μεταρρύθμιση*, ἐκδ. Διήγηση, Ἀθῆναι, 2002.
- , *Θεολογικὸς διάλογος Ὁρθοδόξου καὶ Ρωμαιοκαθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπὸ τοῦ Σχίσματος μέχρι τῆς Ἀλώσεως (1054-1453)*, Ἀθῆναι, 1977.
- Ferjančić, B., *Despoti u Vizantiji I južnoslovenskim zemljama*, Srpske akademije nauka i umetnosti, Posebna izdania, 336, Beograd, 1960.
- Fine, V.A., Jr., *The Late Medieval Balkans: A critical Survey from the Late Twelfth Century to the Ottoman Conquest*, Ann Arbor - The University of Michigan Press, 1987.
- Finkel, Caroline, *Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία 1300 - 1923*, μτφρ. Μ. Δελέγκος, ἐκδ. Διόπτρα, Ἀθήνα, 2007.
- Fleet, Kate (ed.), *The Cambridge History of Turkey*, vol. I: *Byzantium to Turkey 1071-1453*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Franzius, F., *History of the Byzantine Empire, mother's of nations*, New York, 1968.
- Freely, J., *The Grand Turk, Sultan Mehmet II – Conqueror of Constantinople, Master of an Empire and Lord of Two Seas*, ed. I.B.Tauris, 3rd ed., New York, 2010.
- Fryde, E., *The Early Palaeologan Renaissance 1261 - c.1360*, Leiden, 2000.
- Gausi, C.A.-Mallat P., *The Palaeologos Family, A Genealogical Review*, Hamrun, Malta, 1985.
- Geanakoplos, D.J., *Byzantine East and Latin West: Two worlds of Christendom in Middle Ages and Renaissance*, Oxford, 1966.

- , *Constantinople and the West, Essays on the Late Byzantine (Palaeologan) and Italian Renaissances and the Byzantine and Roman Churches*, Madison, WI, 1989.
- , *Interaction of the "Sibling", Byzantine and Western Cultures in the Middle Ages and Italian Renaissance*, New Haven-London, 1976.
- Γεδεών, Μ.Ι., *Πατριαρχικοί Πίνακες, Ειδήσεις ιστορικά και βιογραφικά περί τῶν Πατριαρχῶν Κωνσταντινουπόλεως ἀπὸ Ἀνδρέου τοῦ Πρωτοκλήτου μέχρις Ἰωακεῖμ Γ' τοῦ ἀπὸ Θεσσαλονίκης (36 - 1884)*, ἐπιμ. Ν. Α. Φοροπούλου, ἐκδ. Συλλόγου πρὸς Διάδοσιν Ὁφελίμων Βιβλίων, Ἀθῆναι, 1996².
- Γενναδίου, Μητροπολίτου Ἡλίουπόλεως, *Ἱστορία τοῦ Οἰκουμενικοῦ Πατριαρχείου*, τ.Α', Ἀθῆναι, 1953.
- Γεωργακόπουλος, Δ.Σ., *Ὁ βίος καὶ τὸ ἔργο τοῦ λογίου κωδικογράφου Μιχαὴλ Ἀποστόλη (1420/22 - 1478), συμβολὴ στὴ μελέτη τῆς γραμματείας καὶ τῆς παιδείας τοῦ τέλους τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, Α.Δ.Δ., Φιλοσοφικὴ Σχολὴ Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα, 2009.
- Γιανναρᾶς, Χ., *Ὁρθοδοξία καὶ Δύση στὴ Νεώτερη Ἑλλάδα*, Δόμος, Ἀθήνα, 2006⁶.
- Γιαννόπουλος, Π.Α., - Σαββίδης, Α.Γ.Κ., *Μεσαιωνικὴ Πελοπόννησος, Βυζάντιο, Λατινοκρατία, Πρώιμη Τουρκοκρατία*, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 2013.
- Γιარένης, Η.Α., - Μαράς, Α.Γ., - Μπαλόγλου, Χ.Π., - Κυριακίδης, Θ.Α. (ἐπιμ.), *Βησσαρίων ἐκ Τραπεζούντος του Πόντου, Λόγιος του Βυζαντινοῦ καὶ του Δυτικοῦ Αναγεννησιακοῦ 15^{ου} αἰῶνα, Εἰδικό Ἀφιέρωμα*, σειρὰ Βυζαντινὸς Δόμος 25 (2016-2017), ἐκδ. Κ.-Μ. Αντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2017.
- Gill, J., Fr., *Byzantium and the Papacy 1198-1400*, New Brunswick, New Jersey, 1979.
- , *Eugenius IV, Pope of Christian Union*, Newman Press, Westminster, Md., 1961.
- , *Personalities of the Council of Florence and other Essays*, Basil Blackwell, Oxford, 1964.
- , *The Council of Florence*, Cambridge University Press, Cambridge, 1961.
- Gill, Page, *Οἱ Ἕλληνες πρὶν τοὺς Οθωμανοὺς, Ὁ ἐθνισμὸς στο ὕστερο Βυζάντιο*, μτφρ. Γ. Ἀβραμίδης - Α. Παπασυριόπουλος, ἐκδ. Θύραθεν - Cambridge University Press, Θεσσαλονίκη, 2014.
- Goodacre, H., *A Handbook of the Coinage of the Byzantine Empire*, London, 1957.
- Γουναρίδης, Π., *Γένος Ρωμαίων: Βυζαντινὲς καὶ Νεοελληνικὲς ἐρμηνεῖες*, Ἰδρυμα Γουλανδρῆ - Χόρν, Ἀθήνα, 1996.

- Grabar, A., *L'empereur dans l'art byzantin: Recherches sur l'art officiel de l'Empire d'Orient*, Les Belles lettres, Paris, 1936.
- Grierson, Ph., *Βυζαντινή Νομισματοκοπία*, μτφρ. Β. Μαλαδάκης - Κωστούλα Σκλαβενίτη, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα, 2007.
- Guirao Motos, E. - Morfakidis Filactós, M. (ed.), *Κωνσταντινούπολη, 550 χρόνια από την άλωση*, τ.Ι: *Βυζαντινή Κωνσταντινούπολη*, τ.ΙΙ: *Η Άλωση*, τ.ΙΙΙ: *Οθωμανική Κωνσταντινούπολη*, (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου), Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y Chipriotas, Granada, 2006.
- Halecki, O., *The Crusade of Varna*, New York, 1943.
- Χάμμερ, Ί., *Ιστορία της Όθωμανικής Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Κ. Σ. Κροκιδά, τ. Β΄, Αθήναι, 1870.
- Harris, J., *Greek émigrés in the West 1400-1520*, Camberley, 1995.
- , *The End of Byzantium*, Yale University Press, London, 2012.
- Hasluck, F.W., *Christianity and Islam under the Sultans*, 2 τόμοι, Oxford, 1929.
- Hay, D., *Europe in the Fourteenth and Fifteenth Centuries*, London-New York, 1989².
- Hendy, M. F., *Studies in the Byzantine Monetary Economy c.300 - 1450*, Cambridge University Press, London - New York - Melbourne, 1985.
- Herrin, Judith, *Τι είναι το Βυζάντιο*, μτφρ. Χριστιάννα Σαμαρά, έκδ. Ωκεανίδα, Αθήνα, 2008.
- Hodgkinson, H., *Skanderbeg*, έκδ. Bejtullah Destani, Westrow Cooper, London, 1999.
- Holt, P.M., - Lambton, Ann K.S., - Lewis, B. (έπιμ.), *The Cambridge History of Islam*, τ. 2, Cambridge, 1970.
- Houseley, N., *The Later Crusades, from Lyons to Alcazar 1274-1580*, Oxford, 1992.
- Hunger, H., *Βυζαντινή Λογοτεχνία, Ή λόγια κοσμική Γραμματεία τοῦ Βυζαντίου*, τ.1-3, ομάδα μεταφραστών, Μορφωτικό Ίδρυμα Έθνικῆς Τραπεζῆς, Αθήνα, 2001³.
- , *Johannes Chortasmenos (ca. 1370 - 1436/37), Briefe Gedichte und kleine Schriften, Einleitung, Regesten, Prosopographie, Text*, Wiener Byzantinistische Studien VII, έκδ. Hermann Böhlau, Wien, 1969.
- Hussey, J. M., *Church and Learning in the Byzantine Empire 867-1185*, Oxford, 1937.
- (έπιμ.), *Η Ιστορία της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας*, μτφρ. Ντ. Σαούλ, έκδ. Cambridge University Press - Μέλισσα, Αθήνα, 1979.
- , *The Orthodox Church in the Byzantine Empire*, Charendon Press, Oxford, 1986.

- Ἡ καθημερινή ζωή στὸ Βυζάντιο, Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἐλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση, Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Διεθνoῦς Συμποσίου, Κ.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 1989.*
- 1453-1953: Ἡ πεντακοσιοστὴ ἐπέτειος ἀπὸ τῆς ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Ἀναμνηστικὸς Τόμος, L'Hellenisme Contemporain, Ἀθήνα, 1953.*
- Imber, C., *The Crusade of Varna, 1443-1445*, ἐκδ. Ashgate, Aldershot, 2006.
- , *The Ottoman Empire 1300 - 1481*, Istanbul, 1990.
- Inalcık, H., *Essays in Ottoman History*, Istanbul, 1998.
- , *Ἡ Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία, Ἡ κλασικὴ περίοδος 1300-1600*, μτφρ. Μ. Κοκολάκης, ἐκδ. Ἀλεξάνδρεια, Ἀθήνα, 1995.
- , *The Ottoman Empire: Conquest, Organization and Economy*, London, 1998.
- Inalcık, H., - Quataert, D. (ἐπιμ.), *An Economic and Social History of the Ottoman Empire 1300-1914*, Cambridge, 1994.
- Ἰωαννίδης, Ν. Χ. (πρωτοπρεσβύτερος), *Ὁ Ἰωσήφ Βρυέννιος, βίος, ἔργο, διδασκαλία*, Ἀθήνα, 1985.
- Iorga, N., *Geschichte des osmanischen Reiches*, τ. I, Gotha, 1900.
- , *Τὸ Βυζάντιο μετὰ τὸ Βυζάντιο*, μτφρ. Γ.Καρᾶ, ἐκδ. Gutenberg, Ἀθήνα, 1989.
- Ἱστορία τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους*, τ. Θ΄ - Ι΄, ἐκδ. Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν Ἀ.Ε., Ἀθήνα, 1979.
- Itzkowitz, N., *Οθωμανικὴ Αυτοκρατορία καὶ Ἰσλαμικὴ Παράδοση*, μτφρ. Στ. Π. Παπαγεωργίου, ἐκδ. Παπαζήση, Ἀθήνα, 2008.
- Janin, R., *Constantinople byzantine, Développement urbain et répertoire topographique*, Paris, 1964.
- , *La Géographie ecclésiastique de l'empire Byzantin*, Paris, ²1969.
- , *Les Eglises et les monasteries des grands centres byzantins*, Institut Français d'études byzantines, Paris, 1975.
- Jefferson, J., *The Holy Wars of King Wladislas and Sultan Murad, The Ottoman - Christian Conflict from 1438-1444*, History of War 76, ἐκδ. Brill, Leiden, 2012.
- Jeffreys, Elizabeth, - Haldon, J., - Cormack, R., (ἐπιμ. ἐκδ.) *The Oxford Handbook of Byzantine Studies*, Oxford University Press, New York, 2008.
- Jeffreys, Elizabeth, *Rhetoric in Byzantium, Papers from the Thirty-Fifth Spring Symposium of Byzantine Studies*, Aldershot, 2003.

- Kafadar, C., *Between Two Worlds: The Construction of the Ottoman State*, Berkeley, CA, 1995.
- Kalić, J. (έπιμ.), *Ιστορία τοῦ Σερβικοῦ Ἔθνους*, Βελιγράδι, 1982.
- Καμπούρογλου, Δ. Γ., *Οἱ Χαλκοκονδύλαιοι*, μονογραφία, Ἀθήναι, 1926.
- Κανελλόπουλος, Ν.Σ., *Η οργάνωση και η τακτική του βυζαντινοῦ στρατοῦ στην ὕστερη περίοδο (1204-1461)*, Α.Δ.Δ., Τμήμα Ἱστορίας, Ἀρχαιολογίας καὶ Κοινωνικῆς Ἀνθρωπολογίας Πανεπιστημίου Θεσσαλίας, Βόλος, 2010.
- , *Στρατιωτικὲς επιχειρήσεις και τακτικὴ του Βυζαντινοῦ Στρατοῦ (1204-1461)*, έκδ. Ἀσίνη, Ἀθήνα, 2023.
- Κανελλόπουλος, Π.Κ., *Γεννήθηκα στὸ χίλια τετρακόσια δύο*, τ. Α΄-Β΄, έκδ. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Ἀθήνα, ^ο2001.
- Καπετανάκης, Σ. Γ., *Οἱ Μαντίνειες τῆς Μάνης*, Ἀθήνα, 1996.
- Καραγιαννόπουλος, Ἰ. Ἐ, *Η Πολιτικὴ Θεωρία των Βυζαντινῶν*, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 1992.
- , *Το Βυζαντινὸ Κράτος*, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, ⁴2001.
- Καραμπελιᾶς, Γ., *1204, Ἡ διαμόρφωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, Ἑναλλακτικὲς Ἑκδόσεις, Ἀθήνα, 2007.
- Καρπόζηλος, Ἀ., *Βυζαντινοὶ Ἱστορικοὶ καὶ Χρονογράφοι*, τ. Δ΄, έκδ. Κανάκη, Ἀθήνα, 2015.
- Καρσιώτης, Ν.Δ., ἀρχιμ., *Ἡ Σύνοδος Φερράρας - Φλωρεντίας ἀπὸ τῆς ὑπογραφῆς τοῦ ὅρου ἐνώσεως ἕως καὶ τῆς καταργήσεως αὐτοῦ*, έκδ. Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθήναι, 2020.
- Kastritsis, D.J., *The sons of Bayezid, Empire Building and Representation in the Ottoman Civil War of 1402-13*, Leiden - Boston, 2007.
- Kazhdan, A., - Constable, G., *People and Power in Byzantium, An Introduction to Modern Byzantine Studies*, Dumbarton Oaks Center for Byzantine Studies, Washington, 1982.
- Κεφαλαῖς, Νεκτάριος (ἐπίσκοπος Πενταπόλεως), *Περὶ Μεσαίωνος καὶ Βυζαντινοῦ Ἑλληνισμοῦ*, έκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήναι, χ.χ..
- Kelly, J. N. D., *The Oxford Dictionary of Popes*, Oxford University Press, Oxford - New York, ³1989.
- King, C., *The Black Sea, A History*, Oxford, 2004.
- Κιουσοπούλου, Τόνια, *Βασιλεὺς ἢ Οἰκονόμος, Πολιτικὴ Εξουσία και ιδεολογία πρὶν την Ἀλωση*, έκδ. Πόλις, Ἀθήνα, 2007.

- (έπιμ.), 1453, *Η Άλωση της Κωνσταντινούπολης και η μετάβαση από τους Μεσαιωνικούς στους Νεώτερους Χρόνους*, Πανεπιστημιακές Έκδόσεις Κρήτης, Ήράκλειο, 2005.
- Koder, J., *Το Βυζάντιο ως χώρος, Εισαγωγή στην ιστορική γεωγραφία της Ανατολικής Μεσογείου στην Βυζαντινή εποχή*, μτφρ. Δ. Χ. Σταθακόπουλος, έκδ. Βάνιας, Θεσσαλονίκη, 2005.
- Κονταρίδης, Χ.Ι., *Ο Οθωμανικός Στρατός (1299-1922), Οργάνωση, Οπλισμός, Τακτικές μάχης και στρατιωτικές μεταρρυθμίσεις*, έκδ. Εύρασία, Αθήνα, 2012.
- Köprülü, M.F., *The Origins of the Ottoman Empire*, μτφρ. G. Leiser, Albany, New York, 1992.
- Kortepeter, C.M., *The Ottoman Turks: Nomad Kingdom to World Empire*, Istanbul, 1991.
- Katzabassi, Sofia ed., *The Pantokrator Monastery in Constantinople*, Byzantinisches Archiv 27, Göttingen, 2013.
- Κουκουλές, Φ., *Βυζαντινῶν βίος καὶ πολιτισμός*, τ. Α' - ζ', (έπανεκδ. έκδ. Παπαζήση,) Αθήναι, 1947-1955.
- Κωνσταντέλλης, Γ., (έπιμ. - έκδ.), *Λήμνος*, τ.Β', *Ιστορική και πολιτιστική κληρονομιά*, 2010.
- Κωνσταντινίδης, Γ., *Τὰ αἷτια τῆς πτώσεως τῆς βυζαντινῆς αὐτοκρατορίας*, Αθήναι, 1891, καὶ ἀνατ. έκδ. Δημιουργία - Χαρίσης, Αθήνα, 2000.
- Κωνσταντινίδης, Μ., *Η Μεσημβρία τοῦ Εὐζείνου*, τ.Α', έπιμ. Γ.Α. Μέγα, Αθήναι, 1945.
- Κριαρᾶς, Έμ., *Λεξικὸ τῆς Μεσαιωνικῆς Ἑλληνικῆς Δημώδους Γραμματείας, 1100 - 1669*, τ. Α' - ΙΔ', Θεσσαλονίκη, 1969
- Kuban, D., *Istanbul, An Urban History, Byzantion, Constantinopolis, Istanbul*, T.I.B. – Kültür Yayınları, Istanbul, 1996.
- Kyriakides, S., *Warfare in Late Byzantium, 1204-1453*, έκδ. Brill, Leiden - Boston, 2011.
- Κύρου, Κ., *Βησσαρίων ὁ Ἑλλην*, τ. α' - β', Αθήναι, 1947.
- Laiou, Angeliki E., - Morrisson, Cécil, *The Byzantine Economy*, Cambridge University Press, New York, 2007.
- Laiou - Thomadakis, Angeliki E., *Peasant Society in the Late Byzantine Empire: A Social and Demographic Study*, Princeton University Press, Princeton, 1977.

- Lane, F.C., *Le Navi di Venezia*, Torino, 1983.
- , *Venetian Ships and Shipbuilders of the Renaissance*, J. Hopkins University Press, Baltimore, 1934.
- , *Venice: A Maritime Republic*, J. Hopkins University Press, Baltimore-London, 1973.
- Le Goff, J., *Medieval Civilization 400-1500*, trsl. Julia Barrow, Oxford, 1988.
- Lemerle, P., *Histoire de Byzance*, Paris, 1969.
- , *Le premier humanisme byzantin, Notes et remarques sur enseignement et culture à Byzance des origines au Xe siècle*, Presses Universitaires de France, Paris, 1971.
- Likhachova, V.D., *Byzantine Miniature, Masterpieces of Byzantine Miniature of IXth - XVth centuries in Soviet Collections*, Moscow, 1977.
- Lock, P., *Οι Φράγκοι στο Αιγαίο, 1204-1500*, μτφρ. Γ. Κουσούνελος, έκδ. Ένάλιος, Αθήνα, 1998.
- Lowry, H.W., *The Nature of the Early Ottoman State*, Albany, New York, 2003.
- Macrides, Ruth, - Minitiz, J. A., - Angelov, Dimitar. *Pseudo-Kodinos and the Constantinopolitan Court: Offices and Ceremonies*, Birmingham Byzantine and Ottoman Studies 15, Routledge-Ashgate, Farnham, 2013.
- Maksimović, L., *The Byzantine Provincial Administration under the Palaiologoi*, Amsterdam, 1988.
- Maksudoğlu, M., *Osmanlı History and Institutions*, Ensar, İstanbul, 2011.
- Mango, C. A., *Byzantine Literature as a Distorting Mirror, An Inaugural Lecture delivered before the University of Oxford on 21 May 1974*, Oxford at the Clarendon Press, Oxford, 1975.
- , (έπιμ.), *Ιστορία του Βυζαντίου* (Πανεπιστήμιο της Οξφόρδης), μτφρ. Όλγα Καραγιώργου, έπιμ. έλλ. έκδ. Γιασμίνα Μουσειδου, έκδ. Νεφέλη, Αθήνα, 2006.
- , *Studies on Constantinople*, Variorum Collected Studies Series (Book 394), Aldershot, Routledge, 1993.
- , - Dagron, G., - Greatrex, G., (έπιστ. έπιμ.), *Constantinople and its Hinterland, Papers from the Twenty-Seventh Spring Symposium of Byzantine Studies, Oxford, April 1993*, Society for the Promotion of Byzantine Studies, Variorum Collected Studies (Book 3), Aldershot, Routledge, 1995.

- Mansel, P., *Constantinople, City of the World's Desire*, London, 1995.
- Mantran, R., *Istanbul au siècle de Soliman le Magnifique*, Paris, 1994.
- Manz, Beatrice, *The Rise and Rule of Tamerlane*, Cambridge, 1989.
- Μαρίνου, Γεωργία, *Άγιος Δημήτριος, Ἡ Μητρόπολη τοῦ Μυστρᾶ*, ἐκδ. Ταμείου Ἀρχαιο-
λογικῶν Πόρων καὶ Ἀπαλλοτριώσεων, Ἀθήνα, 2002.
- Masai, F., *Pléthon et le platonisme de Mistra*, Paris, 1956.
- Matschke, K.P., *Fortschritt und Reaktion in Byzanz im 14. Jahrhundert*, Berlin, 1971.
- Medvedev, I.P., *Mistra Ocherski istorii i kultury pozdnevizantijsko goroda*, (*Mistra, Essays on the history and culture of a late Byzantine town*), Leningrad, 1970.
- Melichar, Petra, *Empresses of Late Byzantium, Foreign Brides, Mediators and Pious Women*, ἐκδ. Peterlang, Berlin, Bern, Bruxelles, New York, Oxford, Warszawa, Wien, 2019.
- Μεργιαλή - Σαχᾶ, Σοφία, *Γράφοντας Ἱστορία με τοὺς Ἁγίους, Ἀπὸ τὴν Κοινωνία τῶν Ἁγίων στὴν Κοινωνία τῶν Παλαιολόγων (1261-1453)*, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 2014.
- Mergiali, Sophia, *L'enseignement et les Lettrés pendant l'époque des Paléologues (1261-1453)*, Ἑταιρεία Φίλων τοῦ Λαοῦ - Κέντρον Ἑρεῦνης Βυζαντίου 5, Ἀθῆναι, 1996.
- Meyendorff, J., *Byzantine Hesychasm: historical, theological and social problems*, Variorum Reprints, London, 1974.
- , *Byzantine Theology, Historical Trends and Doctrinal Themes*, Fordham University Press, New York, 1974.
- Miller, W., *Ἡ Φραγκοκρατία στὴν Ἑλλάδα 1204-1566*, μτφρ. Α. Φουριώτης, ἐκδ. ἑλληνικὰ γράμματα, Ἀθήνα, 1997.
- , *Trebizond, The Last Greek Empire*, London, 1926.
- Millet, G., *Les monuments byzantins de Mistra*, Paris, 1910.
- Mohler, L., *Kardinal Bessarion als Theologe, Humanist und Staatsmann*, τ.Ι-ΙΙΙ, Aalen, 1967.
- Monfasani, J., *George of Trebizond, A Biography and a Study of his Rhetoric and Logic*, Leiden, 1976.
- Μοσχονᾶς, Ν. Γ. (ἐπιμ.), *Χρήμα και Αγορά στὴν εποχὴ τῶν Παλαιολόγων, Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου*, ἐκδ. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν - Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 2003.

- , *Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο, Πρακτικά Β' Διεθνoῦς Συμποσίου, 4-6 Ὀκτωβρίου 1990*, Κ.Β.Ε. - Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 1993.
- Μπαλάνος, Δ., *Οἱ βυζαντινοὶ ἐκκλησιαστικοὶ συγγραφεῖς ἀπὸ τοῦ 800-1453*, Βιβλιοθήκη Ἀποστολικῆς Διακονίας, Ἀθῆναι, 1951.
- Μπαμπινιώτης, Γ., *Λεξικό της νέας ελληνικῆς γλώσσας*, Κέντρο Λεξικολογίας, Ἀθήνα, 2002.
- Μπενάκης, Α.Γ., – Μπαλόγλου, Χ.Π. (ἐπιμ.), *Πρακτικά Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἀφιερωμένου στον Πλήθωνα και την Εποχή του (Μυστράς, 26-29 Ιουνίου 2002)*, Διεθνῆς Ἐπιστημονικὴ Ἑταιρεία Πληθονικῶν καὶ Βυζαντινῶν Μελετῶν, Ἀθήνα - Μυστράς, 2003.
- Μπουρδάρα, Καλλιόπη Α., *Καθοσίωσις καὶ Τυραννίς κατὰ τοὺς μέσους βυζαντινοὺς χρόνους, Μακεδονικὴ Δυναστεία 867 - 1056*, ἐκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Ἀθῆναι, 1981.
- , *Καθοσίωσις καὶ Τυραννίς, Τὸ πολιτικὸ ἀδίκημα στὸ Βυζάντιο*, Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 2015.
- Μπούσιας, Χ., *Βίος, Ἀκολουθία, Παρακλητικὸς Κανόνας καὶ Ἐγκώμια εἰς τὴν Ἁγία Μητέρα ἡμῶν Ὑπομονή*, ἐκδ. Ἰ. Μ. Ὁσίου Παταπίου, Λουτράκι, 1999.
- Muslu, Cihan Yüksel, *The Ottomans and the Mamluks, Imperial Diplomacy and Warfare in the Islamic World*, I. B. Tauris, London, 2014.
- Müller - Wiener, W., *Bildlexikon zur Topographie Istanbuls, Byzantion - Konstantinopolis - Istanbul bis zum Beginn des 17. Jahrhunderts*, Deutsches Archäologisches Institut, Ernst Wasmuth, Tübingen, 1977, καὶ τουρκικὴ μετάφραση, *İstanbul'un Tarihsel Topografyası, 17. Yüzyıl Başlarına Kadar Byzantion - Konstantinopolis - İstanbul*, μτφρ. Ü. Sayın, ἐκδ. Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 42016.
- Necipoglu, Nevra, *Byzantium between the Ottomans and the Latins: Politics and Society in the Late Empire*, Cambridge University Press, Cambridge, 2009.
- Nicholas, D., *Ἡ ἐξέλιξη τοῦ Μεσαιωνικοῦ Κόσμου, Κοινωνία, διακυβέρνηση καὶ σκέψη στὴν Εὐρώπη, 312 - 1500*, μτφρ. Μαριάννα Τζιαντζῆ, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 2005.
- Nicol, D.M., *Βυζάντιο και Βενετία, Μελέτη των διπλωματικῶν και πολιτιστικῶν σχέσεων*, μτφρ. Χριστίνα - Ἀντωνία Μουτσοπούλου, ἐκδ. Παπαδήμα, Ἀθήνα, 2004.

- , *Byzantium: Its ecclesiastical History and Relations with the Western World*, London, 1972.
- , *Church and Society in the Last Centuries of Byzantium*, Cambridge, 1979.
- , *Ιωάννης Καντακουζηνός, ο απρόθυμος αυτοκράτορας, αυτοκράτορας του Βυζαντίου και μοναχός, c. 1295 - 1383*, μτφρ. Κατερίνα Χαλμούκου, έκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, 2008.
- , *Οι Βυζαντινές Δεσποσύνες: Δέκα πορträίτα 1250-1500*, μτφρ. Σ. Κομνηνός, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 1996.
- , *Οι τελευταίοι αιώνες του Βυζαντίου, 1261-1453*, μτφρ. Στ. Κομνηνός, έκδ. Παπαδήμα, Αθήνα, 2001.
- , *Studies in Late Byzantine History and Prosopography*, Cambridge, 1986.
- , *The Byzantine Family of Kantakouzenos (Cantacuzenus) ca. 1100 - 1460*, Washington, D.C., 1968.
- , *The Byzantine Lady, Ten Portraits, 1200-1500*, Cambridge, 1994.
- , *The Immortal Emperor*, University Press, Cambridge, 1992.
- , *Τὸ Τέλος τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας*, μτφρ. Μ. Μπλέτας, έκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1997.
- Nicolle, D., *Nicopolis 1396, The Last Crusade*, Westport, CT, 2005.
- Νικολάου, Κατερίνα, *Βυζαντινά βασιλικά συνοικέσια «μετ' ἄλλοφύλων καὶ ἄλλογλώσσων»*, Ἰδρυμα Γουλανδρή - Χόρν, Αθήνα, 2000.
- , *Η γυναίκα στη Μέση Βυζαντινή Εποχή, Κοινωνικά πρότυπα και καθημερινός βίος στα αγιολογικά κείμενα*, Μονογραφίες 6, Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2005.
- Νικολούδης, Ν.Γ., *Από την παρακμή του Βυζαντίου στην Οθωμανική επικράτηση, Δέκα μελέτες για τον μετασχηματισμό του ελληνικού χώρου*, έκδ. Ἡρόδοτος, Αθήνα, 2015.
- Νομίσματα καὶ χάρτες στὸν ἐλληνικὸ χῶρο 1204-1900. Κατάλογος*, έκδ. Μουσείο Μπενάκη - Ἑλληνικὴ Νομισματικὴ Ἑταιρεία, Αθήνα, 1983.
- Norwich, J.J., *A History of Venice*, v.I: *Venice: The Rise to Empire*, v.II: *Venice: The Greatness and the Fall*, London, 1982.
- Νταλέγκρ, Ζοέλ, *Ἑλληνες καὶ Οθωμανοί (1453-1923) ἀπὸ τὴν πτώση τῆς Κωνσταντινούπολης ἕως τὴν καταστροφή τῆς Οθωμανικῆς αυτοκρατορίας*, μτφρ. Σοφία Μπίνα - Σωτηροπούλου, έκδ. Ἰ. Ζαχαρόπουλος, Αθήνα, 2006.

- Obolensky, D., *The Byzantine Commonwealth, Eastern Europe 500 - 1453*, London - New York, 1971.
- Ödekan, Ayla, - Necipoğlu, Nevra, - Akyürek, Engin, (έπιστ. έπιμ.), *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, Koç University Press, Istanbul, 2013.
- Oikonomides, N., *Hommes d'affaires Grecs et Latins à Constantinople (XIIIe – XVe siècles)*, Montréal-Paris, 1979.
- Ostrogorky, G., *Ιστορία τοῦ Βυζαντινοῦ Κράτους*, μτφρ. Ἰ. Παναγόπουλος, έπ. έποπ. Εὐ. Κ. Χρυσός, τ. 3., έκδ. Στ. Δ. Βασιλόπουλος, Ἀθήνα, 1993.
- Παλιούρας, Ἀθ. (έπιμ. έκδ.), *Τὸ Οἰκουμενικὸ Πατριαρχεῖο, Ἡ Μεγάλη τοῦ Χριστοῦ Ἐκκλησία*, Ἀθήνα, 1989.
- Παναγιωτίδης, Κ.Σ., *Η Οργάνωση του Στρατοῦ κατά την ὕστερη βυζαντινή περίοδο (1204 - 1453)*, Α.Δ.Δ., Τμήμα Ἱστορίας - Ἀρχαιολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2004.
- Παναγιωτόπουλος, Β., *Πληθυσμὸς καὶ οἰκισμοὶ τῆς Πελοποννήσου 13^{ος} - 18^{ος} αἰῶνας*, Μελέτες Νεοελληνικῆς Ἱστορίας - Ἱστορικὸ Ἀρχεῖο, έκδ. Ἐμπορικὴ Τράπεζα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήνα, 1985.
- Papaconstantinou, Arietta, - Talbot, Alice-Mary, (έπιμ. έκδ.), *Becoming Byzantine, Children and Childhood in Byzantium*, Dumbarton Oaks Research Library and Collection, Harvard University Press, Washington, 2009.
- Papadakis, A. - Meyendorff, J., *Ἡ χριστιανικὴ Ἀνατολὴ καὶ ἡ ἄνοδος τοῦ παπισμοῦ, Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὸ 1071-1453*, μτφρ. Στ.Εὐθυμιάδης, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 2003.
- Papadopoulos, Th.A., fr., *Studies and Documents Relating to the History of the Greek Church and People under Turkish Domination*, Brussels, 1952.
- , *Versuch einer Genealogie der Palaiologen (1259-1453)*, München, 1938, ἀνατύπωση Amsterdam, 1962, καὶ σὲ ἑλληνικὴ μετάφραση ἀπὸ τὸν Χ. Π. Μπαλόγλου, *Γενεαλογία τῶν Παλαιολόγων, 1259 – 1453*, έκδ. Ἐλεύθερη Σκέψις, Ἀθήνα, 2007.
- Παπακοσμᾶ, Κωνσταντίνα, *Η αγροτικὴ ζωὴ στην Πελοπόννησο κατά την ὕστερη βυζαντινὴ εποχὴ (κοινωνικο-οικονομικά στοιχεία για τοὺς 13^ο - 15^ο αἰ.)*, Α.Δ.Δ., Τμήμα Ἱστορίας καὶ Ἀρχαιολογίας Ε.Κ.Π.Α., Ἀθήνα, 2010.

- Παπαναστασίου, Γ., *Νεοελληνική ορθογραφία, ιστορία, θεωρία, εφαρμογή*, Α.Π.Θ./
 Ίνστιτούτο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν [Ίδρυμα Μανόλη Τριανταφυλλίδη],
 Θεσσαλονίκη, 2008.
- Πασαδαῖος, Ἀ., *Ἡ πόλις τοῦ Βοσπόρου, Σύντομος Συστηματικὸς Ὁδηγός*, Βιβλιοθήκη
 τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας ἀρ. 96, Ἀθήναι, 1981.
- Πασπάτης, Α. Γ., *Βυζαντινὰ Μελέται Τοπογραφικαὶ καὶ Ἱστορικαί, μετὰ πλείστων
 εἰκόνων*, Βιβλιοθήκη Ἱστορικῶν Μελετῶν 208, Κωνσταντινούπολις,
 1877, ἀνατύπωση Βιβλιοπωλείου Δ.Ν.Καραβία, Ἀθήνα, 1986.
- Patlagean, Évelyne, *Ο Ελληνικὸς Μεσαίωνας, Βυζάντιο, 9^{ος} - 15^{ος} αἰώνας*, μτφρ. Δε-
 σποινα Λαμπαδά, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα, 2014.
- Πατρινέλης, Χ.Γ., *Πρώιμη Νεοελληνικὴ Ἱστοριογραφία, 1453-1821, Περίληψεις
 μαθημάτων*, Θεσσαλονίκη, ²1989.
- Pears, E., *The Destruction of the Greek Empire and the Story of the Capture of
 Constantinople by the Turks*, London, 1903.
- Pertusi, A., *Fine di Bisanzio e fine del mondo, Significato e ruolo storico delle profezie
 sulla caduta di Constantinopoli in Oriente e in Occidente*, Nuovi Studi
 Storici 3, Istituto Storico Italiano per il Medio Evo, Roma, 1988.
- , (ed.), *La Caduta di Constantinopoli*, v. I: *Le testimonianze dei
 contemporanei*, v. II: *L'eco nel Mondo*, Fondazione Lorenzo Valla ed
 Arnoldo Mondadori editore, 1976.
- Πέτρου, Η.Π., *Ἡ Παιδεία στὴν Κωνσταντινούπολη κατὰ τὸν 15ο αἰ.*, Α.Δ.Δ., Πανεπι-
 στήμιο Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα, 2017.
- Philippides, M., - Hanak, W. K., *The Siege and the Fall of Constantinople in 1453,
 Historiography, Topography and Military Studies*, ἐκδ. Ashgate, Farnham
 - Burlington, 2011.
- Philippides, M., *The Fall of the Byzantine Empire, A Chronicle by George Sphrantzes,
 1407-1477*, Amherst, 1980.
- Pitcher, D.E., *An Historical Geography of the Ottoman Empire from earliest times to
 the end of the sixteenth century*, E.J.Brill, Leiden, 1972.
- Pryor, J.H., *Geography, Technology and War: Studies in the Maritime History of the
 Mediterranean, 649-1571*, Cambridge University Press, London, ²1992.
- Τεράκης, Ἡ.Μ., *Ὁ διάλογος Ἀνατολῆς καὶ Δύσεως γιὰ τὴν ἔνωση τῶν Ἐκκλησιῶν*,
 Α.Δ.Δ., Θεολογικὴ Σχολὴ Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 1985.

- Rice, E.F, Jr., - Grafton, A., *The Foundations of Early Modern Europe 1460-1559*, New York, 1970.
- Ρωμανίδης π., Ί.Σ., *Ρωμιοσύνη, Ρωμανία, Ρούμελη*, έπιμ. έκδ. Δέσποινα Δ. Κοντοστεργίου, έκδ. Πουρναρά, Θεσσαλονίκη, ³2002.
- Romano, D., *The Likeness of Venice: A Life of Doge Francesco Foscari, 1373-1457*, Yale University Press, New Haven-London, 2007.
- Roux, J.- P., *Η Ιστορία των Τούρκων, 2000 χρόνια από τον Ειρηνικό ως τη Μεσόγειο*, μτφρ. Μαρία Σμυρνιώτη, έπιμ. κειμ. Βασιλική Αναστασοπούλου, έκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, 1998.
- Roxburgh, D.J., *Turks, Journey of a Thousand Years, 600-1600*, London, 2005.
- Runciman, S., *Η Βυζαντινή Θεοκρατία*, μτφρ. Ίωσηφ Ροηλίδης, έκδ. Δόμος, Αθήνα, 1982.
- , *Η Μεγάλη Έκκλησία έν Αίχμαλωσία, Τò Πατριαρχείο τής Κωνσταντινουπόλεως λίγο πριν από την Άλωση τής Πόλης μέχρι και την επανάσταση τοῦ 1821*, μτφρ. Πολυξένη Αντωνοπούλου, έκδ. Γκοβόστη, Αθήνα, 2010.
- , *Μυστράς, Βυζαντινή πρωτεύουσα της Πελοποννήσου*, μτφρ. Πέι Κορρέ – Τζίνα Καπατσώρη, έκδ. Καρδαμίτσα, Αθήναι, 1986.
- , *The Fall of Constantinople 1453*, Cambridge, 1965.
- , *Η τελευταία βυζαντινή Αναγέννηση*, μτφρ. Λ. Καμπερίδης, έκδ. Δόμος, Αθήνα, 1991.
- , *The Sicilian Vespers, A History of the Mediterranean World in the Late Thirteenth Century*, Cambridge University Press, Cambridge, 1992.
- Σαββόπουλος, Ν., *Ανατολή και Δύση στην τελευταία τους συνάντηση, Η σύγκληση τής Συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας, Ιστορική προσέγγιση*, έκδ. Κυριακίδη, Αθήνα, 2009.
- Schlumberger, G., *Un Empereur de Byzance à Paris et à Londres*, Paris, 1916.
- Schneider, A.M., *Byzans, Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt*, Berlin, 1936.
- Setton, K. M., *The Papacy and the Levant (1294-1571)*, τ. II, Philadelphia, 1978.
- Σφηκόπουλος, Ι.Θ., *Τὰ μεσαιωνικά κάστρα τοῦ Μορηά*, Αθήνα, ²1987.
- Shaw Stantford, J., *History of the Ottoman Empire and Modern Turkey*, τ.Ι: *Empire of the Gazis, The Rise and Decline of the ottoman Empire*, Cambridge, 1976.
- Σκαρλᾶτος, Βυζάντιος, *Η Κωνσταντινούπολις*, τ.3, Αθήναι, 1851 - 59.

- Σμαρνάκης, Γ., *Αναγέννηση και Βυζάντιο: Το παράδειγμα του Πλήθωνα*, Α.Δ.Δ., Πανεπιστήμιο Αθηνών, 2005.
- Somel, S.A. (έπιμ.), *Historical Dictionary of the Ottoman Empire*, Lanham - Oxford, 2003.
- Sotiriou, M., *Mistra, une ville byzantine*, Athènes, 1935.
- Spatharakis, I., *The Portrait in Byzantine Illuminated Manuscripts*, Leiden, 1976.
- Σπέντζας, Σ.Π., *Γ. Γεμιστός - Πλήθων, ο Φιλόσοφος του Μυστρά, Οι οικονομικές, κοινωνικές και δημοσιονομικές του απόψεις*, έκδ. Καρδαμίτσα, Αθήνα, 1996.
- Σταματόπουλος, Δ.Α., *Το Βυζάντιο μετά το Έθνος, Το πρόβλημα της συνέχειας στις Βαλκανικές Ιστοριογραφίες*, έκδ. Αλεξάνδρεια, Αθήνα, 2009.
- Sturdza, M.D., *Dictionnaire historique et généalogique des grandes familles de Grèce d'Albanie et de Constantinople*, Paris, 1983.
- Sugar, P.F., *Η Νοτιοανατολική Ευρώπη κάτω από Όθωμανική Κυριαρχία (1354 - 1804)*, τ. Α' - Β', μτφρ. Παυλίνα Χρ. Μπαλουζή, έκδ. Σμίλη, Αθήνα, 1994.
- Σβορώνος, Ι. Ν., *Πώς ἐγεννήθη καὶ τί σημαίνει ὁ δικέφαλος ἀετὸς τοῦ Βυζαντίου*, έκδ. Βιβλιοπωλεῖον τῆς «Ἑστίας», Αθήναι, 1914, καὶ ἀνατύπωση Βιβλιοπωλεῖο Δ. Ν. Καραβία, Αθήνα, 2000.
- Σβορώνος, Ν., *Η βυζαντινὴ ἐπαρχία, Πέντε μαθήματα*, Βιβλιοθήκη Γενικῆς Παιδείας 18, Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας – Σχολὴ Μωραΐτη, Αθήνα, 1991.
- , *Το ελληνικό ἔθνος, Γένεση καὶ διαμόρφωση τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, έκδ. Πόλις, Αθήνα, 2004.
- Τα μνημεῖα τοῦ Μυστρά, Το ἔργο τῆς Επιτροπῆς Ἀναστήλωσης Μνημείων Μυστρά*, ἐπιστ. ἐπιμ. Στ. Σίνος, Ὑπουργεῖο Πολιτισμοῦ, Αθήνα, 2009.
- Ταρσούλη, Αθηνᾶ, *Κάστρα καὶ Πολιτεῖες τοῦ Μοριᾶ*, έκδ. Τραπεζῆς Ἐμπορικῆς Πίστεως, Αθήναι, 1971.
- Τατάκης, Β. Ν., *Η Βυζαντινὴ Φιλοσοφία*, μτφρ. Εὔα Κ. Καλπουρτζή, ἐπ. Α. Γ. Μπενάκης, έκδ. Ἑταιρεία Σπουδῶν Νεοελληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ Γενικῆς Παιδείας, Αθήνα, 1977.
- The Encyclopaedia of Islam*, ἐπιμ. Α. Α. R. Gibb, J. H. Kramers, E. Lévi - Provençal καὶ J. Schacht, τ. 1-13, έκδ. E. J. Brill, Leiden, 1986.

- The Oxford Dictionary of Byzantium*, τ. 1-3, έκδ. A. Kazhdan, New York - Oxford, 1991.
- Θρησκευτική καὶ Ἡθικὴ Ἐγκυκλοπαιδεία*, τόμοι 12, Ἀθήναι, 1963.
- Thomas, J.P., *Private Religious Foundations in the Byzantine Empire*, Washington, D.C., 1987.
- Το Βυζάντιο ὅριμο γιὰ ἀλλαγές. Επιλογές, ἐναισθησίες καὶ τρόποι ἐκφράσεως ἀπὸ τὸν 11^ο στὸν 15^ο αἰῶνα*, Πρακτικά τοῦ 12^{ου} Διεθνoῦς Συμποσίου, ἐπ. ἐπιμ. Χριστίνα Ἀγγελίδη, έκδ. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα, 2004.
- Τωμαδάκης, Ν.Β., *Ὁ Ἰωσήφ Βρυνένιος καὶ ἡ Κρήτη κατὰ τὸ 1400*, Ἀθήναι, 1947.
- , *Περὶ ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως, Δούκας, Κριτόβουλος, Σφραντζής;*, Χαλκοκονδύλης, Ἀθήναι, 1953.
- Trapp, E. κ.ἄ., *Prosopographisches Lexicon der Palaiologenzeit*, τ. 1-14, Vienna, 1976-1996.
- Treadgold, W., *A History of the Byzantine State and Society*, Stanford, CA., 1997.
- Τριανταφυλλόπουλος, Δ.Δ., *Ἀπὸ τὸ Βυζάντιο στὸ μετὰ-Βυζάντιο, Οἶνος παλαιὸς εἰς ἀσκοὺς καινοὺς – καὶ ἀντίστροφα*, Ἰδρυμα Γουλανδρῆ - Χόρν, Ἀθήνα, 1998.
- Τσιανκλίδης, Δ.Ι., *Ἡ Μητρόπολις καὶ ὁ ἐλληνισμὸς τῆς Σηλυβρίας*, Α.Δ.Δ., Τμῆμα Ποιμαντικῆς καὶ Κοινωνικῆς Θεολογίας Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 2000.
- Tsirpanlis, Z., *Marc Eugenicus and the Council of Florence, A Historical Re-evaluation of his Personality*, Βυζαντινὰ Κείμενα καὶ Μελέται 14, Κέντρον Βυζαντινῶν Σπουδῶν, Θεσσαλονίκη, 1974.
- Turnbull, S., *The Ottoman Empire 1326-1699*, Osprey Publishing, Oxford, 2008.
- Τζίρας, Ν., *Τὸ ἑβδομὸν τοῦ Βυζαντίου καὶ ἡ ἐλληνικὴ κοινότητα Μακροχωρίου*, Ἀθήνα, 1992.
- Unger, R.W., *The Ship in the Medieval Economy, 600-1600*, London - Montreal, 1980.
- Βακαλόπουλος, Α.Ε., *Ἱστορία τοῦ Νέου Ἑλληνισμοῦ*, τ.Α': *Ἀρχές καὶ διαμόρφωσή του*, τ.Β': *Τουρκοκρατία 1453-1669*, έκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 42007.
- , *Νέος ἐλληνισμός: Οἱ ρίζες, ἡ καταγωγή τῶν Ἑλλήνων καὶ ἡ διαμόρφωσις τοῦ ἔθνους (1204 – μέσα 15^{ου} αἰ.)*, έκδ. Ἀντ. Σταμούλη, Θεσσαλονίκη, 2008.
- Vakalopoulos, A. E., *A History of Thessaloniki*, μτφρ. T. F. Carney, έκδ. Institute for Balkan Studies, Θεσσαλονίκη, 1963.
- Βαρναλίδης, Σ.Λ., *Γρηγόριος ο Γ' καὶ ἡ φιλενωτικὴ πολιτικὴ του*, Θεσσαλονίκη, 2001.

- Vasiliev, A.A., *Ιστορία της Βυζαντινῆς Αυτοκρατορίας (324-1453)*, τ.2, μτφρ. Σαβράμη, ἐκδ. Μπεργαδῆ, Ἀθήνα, 1997.
- Βασιλόπουλος, Δ., *Κωνσταντῖνος εὐχῶν τοῦ Θεοῦ πιστὸς βασιλεὺς καὶ αὐτοκράτωρ Ρωμαίων Παλαιολόγος*, ἐκδ. Εὐρασία, Ἀθήνα, 2011.
- Βασιλοπούλου, Ναυσικὰ Β., *Τα βασιλικά συνοικέσια κατά την εποχή των Παλαιολόγων (1258 - 1453), Πολιτικές προσεγγίσεις*, Α.Δ.Δ. - Ε.Κ.Π.Α., Ἀθήνα, 2016.
- Vickers, Miranda, *The Albanians, A Modern History*, London, 1995.
- Von Grunebaum, G.E., *Islam and Medieval Hellenism, Social and Cultural Perspectives*, Variorum Reprints, London, 1976.
- Vryonis, S. Jr., *Byzantium, Its Internal History and Relations with the Muslim World*, Variorum Reprints, London, 1971.
- , *The Decline of Medieval Hellenism in Asia Minor and the Process of Islamization from the eleventh through the fifteenth Century*, Berkeley-L.Angelos-London, 1971.
- Walter, G., *La Ruine de Byzance, 1204-1453*, Paris, 1958.
- Weitzmann, K., - Loerke, W.C., - Kitzinger, E., - Buchthal, H., *The Place of Book Illumination in Byzantine Art*, Princeton University Press, Princeton, 1975.
- Wells, C., *Sailing from Byzantium, How a lost Empire shaped the World*, ἐκδ. Bantam Dell, New York, 2007.
- Werner, E., *Die Geburt einer Grossmacht-Die Osmanen (1300 bis 1481): Ein Beitrag zur Genesis des türkischen Feudalismus*, Berlin, 1966.
- Whitting, P. (ἐπιμ.), *Byzantium, An Introduction*, Oxford, 1981.
- Wilson, N.G., *Από το Βυζάντιο στην Αναγέννηση, Ελληνικές Σπουδές κατά την Ιταλική Αναγέννηση*, μτφρ. Φωτεινή Πρεβεδοῦρου - Γεωργίνη, ἐκδ. Λιβάνη, Ἀθήνα, 1994.
- , *Scholars in Byzantium*, London, 1983.
- Woodhouse, C.M., *George Gemistos Plethon, The Last of the Hellenes*, Oxford, 1986.
- Ζαχαριάδου, Ἑλισάβετ Α., *Ιστορία καὶ Θρόνοι τῶν Παλαιῶν Σουλτάνων (1300-1400)*, Μ.Ι.Ε.Τ., Ἀθήνα, 1999.
- Zachariadou, Elizabeth, *Studies in pre-Ottoman Turkey and the Ottomans*, Ashgate Variorum, London, 2007.
- Ζαχαριάδου Ἑλισάβετ, *Τὸ Χρονικὸ τῶν Τούρκων Σουλτάνων (τοῦ βαρβερينوῦ ἑλλην. Κώδικα 111) καὶ τὸ ἰταλικό τοῦ πρότυπο, Ἑλληνικά - Περιοδικὸν Σύγ-*

- γραμμα Ἑταιρείας Μακεδονικῶν Σπουδῶν, Παράρτημα 14, Θεσσαλονίκη, 1960.
- Zakythinos, D.A., *Crise monétaire et crise économique à Byzance du XIIIe au XVe siècle*, Αθήνα, 1948.
- , *Le Despotat grec de Morée (1262-1460)*, τ.Ι: *Histoire politique*, τ.ΙΙ: *Vie et institutions*, ἐκδ. Χρύσα Μαλτέζου, London, 1975.
- Ζακυθινός, Δ. Α., *Βυζαντινὴ Ἱστορία 324 – 1071*, ἐκδ. Δωδώνη, Αθήναι, 1999.
- , *Βυζάντιον, Κράτος καὶ Κοινωνία, Ἱστορικὴ Ἐπισκόπησις*, ἐκδ. Ἴκαρος, Αθήναι, 1951.
- , *Μεταβυζαντινὰ καὶ Νέα Ἑλληνικά*, Αθήναι, 1978.
- Ζήσης, Θ., π., *Γεννάδιος Β΄ Σχολάριος, Βίος - Συγγράμματα - Διδασκαλία*, Ανάλεκτα Μονῆς Βλατάδων 30, Θεσσαλονίκη, 1988.
- Ζώρας, Γ.Θ., *Αἱ πρὸ καὶ μετὰ τὴν Ἄλωσιν διαμορφωθείσαι ἰδεολογικαὶ καὶ πολιτικαὶ κατευθύνσεις*, Αθήναι. 1953.
- , *Γεώργιος ὁ Τραπεζούντιος καὶ αἱ πρὸς Ἑλληνοτουρκικὴν συνεννόησιν προσπάθειαι αὐτοῦ*, Αθήναι, 1954.

Γ΄. Ἀρθογραφία

- Ἀγγέλου, Ἀ., «Ὁ Γεννάδιος Σχολάριος καὶ ἡ ἄλωση», *Ἡ Ἄλωση τῆς Πόλης*, ἐκδ. Εὐ. Χρυσός, Αθήνα, 1994, 99-132.
- Angelou, A., “Who am I? Scholarios’ answers and the Hellenic identity”, *ΦΙΛΕΛΛΗΝ, Studies in Honour of Robert Browning*, ἐκδ. E. Jeffreys κ.ἄ., Βενετία, 1-19.
- Angelov, D., “Certains aspects de la conquête des peuples balkaniques par les Turcs”, *Byzantinoslavica* 17 (1956), 220-75.
- Angold, M. J., “Theodore II Laskaris”, *ODB*, τ. 3, 2040-1.
- Αντωνόπουλος, Π. Γ., «Βυζάντιο και Ουγγαρία: Μία πορεία πέντε αιώνων», *Διαλέξεις* I, ἐκδ. Οἱ φίλοι τοῦ Βυζαντινοῦ Μουσείου Ἰωαννίνων, Ἰωάννινα, 2000, 13-29.
- Babinger, F., “Le vicende veneziane nella lotta contro i Turchi durante il secolo XV”, *La civiltà veneziana del Quattrocento*, ἄ.ἔ., 1957, 49-73.

- Baker, Julian, "Later medieval monetary life in Constantinople", *Anatolian Archaeology* 9 (2003), 35-6.
- Balard, M., «Η Μεσόγειος των χριστιανών», *Η Μεσόγειος στην Ιστορία*, ἐπιμ. D. Abulafia, μτφρ. Γ. Σιώρη - Σέβη Σπυριδογιαννάκη, ἐκδ. Πατάκη, Ἀθήνα, 2004, 183-217.
- Balivet, M., "Le personnage du "turcophile" dans les sources byzantines antérieures au concile de Florence (1370-1430)", *Travaux et recherches en Turquie* 2 (1984), 111-29.
- Barkan, Ö. L., "Les forms de l' organization du travail agricole dans l' empire Ottoman aux XVe siècles", *Revue de la Faculté des Sciences Economiques de l'Université d' Istanbul*, τ.Ι (1939), 29-74, καὶ τ.ΙΙ (1940), 198-245.
- Barker, J.W., "The problem of appanages in Byzantium during the Palaiologan period", *Byzantina* 3 (1971), 103-22.
- Bazini, Hélène, "Une première edition des œuvres de Joseph Bryennios: Les *Traitées Adressés aux Crétois*", *REB* 62 (2004), 83-132.
- Beck, H.-G., "Besonderheiten der Literatur in der Palaiologenzeit", *Art et societe a Byzance sous les Paleologues*, Venice, 1971, 41-52.
- Berger, A., "The Byzantine Court as a Physical Space", *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 3-12.
- Bernicolas-Hatzopoulos, D., "The first Siege of Constantinople by the Ottomans (1394-1402) and its repercussions on the civilian population of the City", *Études Byzantines* 10 (1983), 39-51.
- Blanchet, Marie-Hélène, "Les divisions de l'Église byzantine après le concile de Florence (1439) d'après un passage des *Antirrhetiques* de Jean Eugénikos", *Hommage à Alain Ducellier: Byzance et ses périphéries*, ἐκδ. B.Doumerc – C.Picard, Toulouse, 2004, 17-39.
- , "L'Église byzantine à la suite de l' Union de Florence (1439-1445), De la contestation à la scission", *Byzantinische Forschungen* 29 (2005), 79-123.
- Blum, W., "La philosophie politique de Georges Gémiste Pléthon", *Byzantinsche Forschungen* II (1986), 257-67.

- Caroll, Margaret, "Constantine XI Palaeologus: "Some Problems of Image", *Maistor, Classical, Byzantine and Renaissance Studies for Robert Browning*, ed. Ann Moffatt, Canberra, 1984, 329-343.
- Charanis, P., "Economic factors in the decline of Byzantine Empire", *Journal of Economic History* 13 (1953), 412-24.
- , "The monastic properties and the state in the Byzantine Empire", *DOP* 4 (1948), 51-119.
- , "The strife among the Palaeologi and the Ottoman Turks", *Byzantion* 16 (1942-3), 286-314, καὶ 17 (1944), 104-18.
- Χατζηδάκης, Μ., «Ἡ ὕστερη βυζαντινὴ τέχνη 1204 - 1453», *ΙΕΕ*, τ. Θ', Ἀθήναι, 1979, 423-458.
- Χρυσός, Ε., «Το δικαίωμα της αντίστασης στο Βυζάντιο», *Αμφισβήτηση της Εξουσίας*, Ε.Ι.Ε. - Ἐπιστήμης Κοινωνία, Εἰδικές Μορφωτικὲς Ἐκδηλώσεις, Ἀθήνα, 2003, 35-48.
- Chrysostomides, Julian, «Στιγμιότυπα πλούτου και φτώχειας στην Ελλάδα κατά τον 14ο- 15ο αι. μέσα από μαρτυρίες εγγράφων των βενετικών αρχείων», *Πρακτικά Διεθνoῦς Συμποσίου, Πλούσιοι και φτωχοί στην κοινωνία της Ελληνολατινικῆς Ανατολῆς*, ἐπιμ. Χρύσα Α. Μαλτέζου, Βενετία, 1998, 395-402.
- , "Venetian commercial privileges under the Palaeologi", *Studi Veneziani* 12 (1970), 267-356.
- Congourdeau, Marie-Hélène, "Byzance et la fin du monde, Courants de pensées apocalyptiques sous les Paléologues", *Les traditions apocalyptiques au tournant de la chute de Constantinople*, B. Lellouch – St. Yerassimos (ed.), Paris, 1999, 55-97.
- Dendrinis, Ch., "Manuel II Palaeologus in Paris (1400-1402): Theology, Diplomacy and Politics", *Greeks, Latins and Intellectual History 1204-1500*, ἐπιμ. Μ. Hinterberger - C. Schalel, Peeters, Leuven, 2011, 397-422.
- , "Reflections on the failure of the Union of Florence", *Annuario Historiae Conciliorum* 39 (2007), 131-48.
- Dennis, G., "The Byzantine-Turkish Treaty of 1403", *OCP* 33 (1967), 72-88.
- Δημητρακόπουλος, Γ., «Ο αντι-πληθωνισμός του Γεωργίου Γενναδίου-Σχολαρίου ως ρίζα του φιλοθωμισμού του», *Λακωνικά* 198 (2000), 5-8.

- , «Ο αντι-χριστιανισμός του Γεωργίου Πλήθωνος-Γεμιστού ως ρίζα του αντι-αριστοτελισμού του», *Λακωνικά* 199 (2001), 3-5.
- Dirimtekin, F., “La forteresse byzantine de Selymbria”, *Actes du X. congrès international d’études byzantines, Istanbul, 15-21, IX, 1955*, Istanbul, 1957, 127-9.
- Divitçioğlu, S., «Τὸ οἰκονομικὸ μοντέλο τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὸν ΙΔ΄ καὶ ΙΕ΄ αἰ.», *Ἡ Οἰκονομικὴ Δομὴ τῶν Βαλκανικῶν Χωρῶν στὰ χρόνια τῆς Ὀθωμανικῆς Κυριαρχίας ιε΄-ιθ΄ αἰ.*, ἐπιμ. Σ. Ι. Ἀσδραχᾶς, ἐκδ. Μέλισσα, Ἀθήνα, 1979, 115-31.
- Djurić, I., “L’habitat constantinopolitain sous les Paléologues: Les palais et les baraques (quelques remarques)”, *Πρακτικὰ Α΄ Διεθνoῦς Συμποσίου Ἡ καθημερινὴ ζωὴ στὸ Βυζάντιο, Τομὲς καὶ Συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ τὴ ρωμαϊκὴ παράδοση*, Ἀθήνα, 1989, 733-752.
- Dölger, F., “Die Krönung Johannis VIII. Zum Mitkaiser”, *BZ* 36 (1936), 318-9.
- Evert-Kappesowa, H., “La Tiare ou le Turban”, *Byzantinoslavica* 14 (1953), 245-47.
- Γαλανοπούλου, Μ.Ε., «Ὁ Λακεδαιμόνιος βιβλιογράφος ἐπίσκοπος Βρεσθένης Παρθένιος», *ΕΕΒΣ* 12 (1936), 252.
- Galatariotou, Catia, “Travel and Perception in Byzantium”, *DOP* 47 (1993), 221-41.
- Ganchou, T., “Giourgès Izaoul de Ioannina, fils du despote Esau Buondelmonti, ou les tribulations balkaniques d’ un prince d’ Épire dépossédé”, *Medioevo Greco* 8, 2008, 1-42.
- , “Ilario Doria, le gambros génois de Manuel II Palaiologos: beau-frère ou gendre?”, *REB* 66 (2008), 71-94.
- , “Le rachat des Notaras après la chute de Constantinople ou les relations “étrangères” de l’élite byzantine au XVe siècle”, *Migrations et diasporas méditerranéennes (Xe – XVIe siècles)*, ἐπιμ. Μ. Balard - Α. Ducellier, Paris, 2002, 149-229.
- Γεωργούλης, Κ., «Γεώργιος Γεμιστός-Πλήθων, Φιλόσοφος τῆς ἑλληνικῆς καὶ ἐσπεριακῆς ἀναγεννήσεως», *Νέα Ἑστία* 53 (1953), 744-54.
- Gill, J. fr., “The freedom of the Greeks in the Council of Florence”, *University of Birmingham Historical Journal* 12 (1969-70), 226-36.
- , “The year of the Death of Mark Eugenicus”, *BZ* 52 (1952), 23-31.
- Gjuzelev, V., “Die mittelalterliche Stadt Mesembria (Nesebâr) im 6.-15. Jh.”, *Bulgarian Historical Review* 6.1 (1978), 50-9.

- Γουναρίδης, Π., «Ἰωσήφ Βρυέννιος, προφήτης τῆς καταστροφῆς», *1453: Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τοὺς μεσαιωνικοὺς στοὺς νεώτε-
ρους χρόνους*, ἐκδ. Τόνια Κιουσοπούλου, Ἡράκλειο, 2005, 133-145.
- , «Πολιτικὲς διαστάσεις τῆς συνόδου Φερράρας - Φλωρεντίας», *Θησαυρί-
σματα* 31 (2001), 107-129.
- Granstrem, E.E., “Katalog greceskich rukopisej Leningranskich chranilisc”, *VV* 23
(1963), 166-204.
- Guillard, R., “Etudes sur l’histoire administrative de l’empire byzantine: Le Despote,
Δεσπότης”, *REB* 17 (1959), 52-89.
- , “Les empereurs de Byzance et l’attrait du monastère”, *EEBΣ* 21 (1951),
215-34.
- Heath, M.J., “Renaissance scholars and the origins of the Turks”, *Bibliothèque
d’Humanism et Renaissance* 41 (1979), 453-471.
- Herrin, Judith, “Female Space at the Byzantine Court”, *The Byzantine Court, Source of
Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül
Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ.
Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, Koç University Press,
Istanbul, 2013, 79-82.
- Hinterberger, M., «Ο φόβος. Ανθρώπινη αδυναμία και κινητήρια δύναμη», *Το Βυζάν-
τιο ώριμο για αλλαγές, Επιλογές, ευαισθησίες και τρόποι έκφρασης από τον
ενδέκατο στον δέκατο πέμπτο αιώνα*, ἐπ. ἐπιμ. Χριστίνα Γ. Αγγελίδη,
Ε.Ι.Ε. - Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν, Ἀθήνα, 2004, 299-312.
- Ἡλιοπούλου-Ντούρου, Μαρία, «Οι Αραγώνιοι, οι Ανδεγαυοί και οι Βενετοί πριν ἀπὸ
τὴν Ἀλωση τῆς Κωνσταντινουπόλεως», *Κωνσταντινούπολη, 550 χρόνια
ἀπὸ τὴν ἄλωση* (Πρακτικά Διεθνούς Συνεδρίου), (ed.) Guirao Motos, E. -
Morfakidis Filactós, M., Centro de Estudios Bizantinos, Neogriegos y
Chipriotas, Granada, 2006, τ.ΙΙ, 29-34.
- Inalcik, H., “Arnavutluk”, *The Encyclopedia of Islam*, τ.1, 653-8.
- , “Bayazıd I”, *The Encyclopedia of Islam*, τ.Ι, 1117-1119.
- , “The Rise of Ottoman Historiography”, *Historians of the Middle East*, ἐκδ.
B. Lewis - P. M. Holt, London, 1962, 152-67.
- , “Mehmed II”, *İslâm Ansiklopedisi*, τ.Ⅶ, 506-35.
- , “Mehmet the Conqueror (1432-1481) and his time”, *Speculum* 35,
Cambridge, 1960.

- , "Ottoman Methods of Conquest", *Studia Islamica* 2 (1954), 103-29.
- , "The Conquest of Edirne, 1361", *Archivum Ottomanicum* 3 (1971), 185-210.
- Irmscher, J., «Τὸ ταξίδι τοῦ Πλήθωνος ἀπὸ τὸν Μοριά στὴν Ἰταλία», *Πελοπόννησος, Πόλεις καὶ ἐπικοινωνίες στὴ Μεσόγειο καὶ τὴ Μαύρη Θάλασσα, ἐπιλογή ἀπὸ τὰ Ε΄, ΣΤ΄ καὶ Η΄ Συμπόσια Ἱστορίας καὶ Τέχνης τοῦ Μονεμβασιώτικου Ομίλου*, ἐπιμ. Χάρις Καλλιγᾶ - Ἀ.Μάλλιαρης, ἐκδ. Ἑστίας, Ἀθήνα, 2006, 177-180.
- Jacoby, D., "The Encounter of Two Societies: Western Conquerors and Byzantines in the Peloponnese after the Fourth Crusade", *American Historical Review* 78 (1973), 873-906.
- Kantorowicz, E. M., "Pro Patria mori in medieval political thought", *American Historical Review* 56/3 (1953), 472-492.
- Karpozilos, A., "History Writing as Political Propaganda in Late Byzantium", *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 183-7.
- Kayapınar, L., "The Ottoman Conquest of the Morea (1387 - 1460)", *Mésogaios* 17/18 (2002), 5-24.
- Kazhdan, A. P., "Certains Traits of Imperial Propaganda in the Byzantine Empire from the Eighth to Fifteenth Centuries", *Prédication et Propagande au Moyen Âge, Islam, Byzance, Occident*, Paris, 1983, 13-28.
- , "Oikeios", *ODB*, τ. 3, 1515.
- , "Palaiologos", ἐν *ODB*, τ. 3, 1557-60.
- , "Pronoia, the history of a scholarly discussion", *Mediterranean Historical Review* 10 (1995), 133-63.
- Κιουσοπούλου, Ἀντωνία, «Ἡ παρουσία τῶν μοναστηριῶν μέσα στὶς πόλεις κατὰ τοὺς Παλαιολόγειους χρόνους», *Χρήμα καὶ Ἀγορά στὴν ἐποχὴ τῶν Παλαιολόγων*, Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου, ἐπιμ. Ν. Γ. Μοσχονᾶς, ἐκδ. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν - Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 2003, 273-82.
- Kioussopoulou, Antonia, "La notion de ville chez Manuel Chrysoloras: «Σύγκρισις Παλαιᾶς καὶ Νέας Ρώμης»", *Byzantinoslavica* 59 (1998), 71-79.

- Kioussopoulou, Tonia, «Η έννοια της πατρίδας κατά τον 15^ο αιώνα», 1453, *Ἡ ἄλωση τῆς Κωνσταντινούπολης καὶ ἡ μετάβαση ἀπὸ τοὺς μεσαιωνικοὺς στοὺς νεώτερους χρόνους*, ἐκδ. Τόνια Κιουσοπούλου, Ἡράκλειο, 2005, 147-160.
- , «Η κοινωνική διάσταση της σύγκρουσης ανάμεσα στους ενωτικούς και ανθενωτικούς τον 15^ο αιώνα», *Μνήμων* 23 (2001), 25-36.
- , “Identités byzantines”, *Historiein* 2 (2000), 135-142.
- , «Στοιχεία της βυζαντινῆς ενδυμασίας κατά την ὕστερη εποχή. Τα καπέλα», *Το Βυζάντιο ὥριμο γιὰ ἀλλαγές, Επιλογές, ευαισθησίες καὶ τρόποι ἐκφράσεως ἀπὸ τον ἐνδέκατο στον δέκατο πέμπτο αἰῶνα*, ἐπ.ἐπιμ. Χριστίνα Γ. Ἀγγελίδη, Ε.Ι.Ε. - Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἐρευνῶν, Ἀθήνα, 2004, 187-96.
- Kislinger, E., “Johann Schiltberger und Demetrios Palaiologos”, *Byzantiaka* 4 (1984), 97-111.
- Klopf, Margaret, “The army in Constantinople at the accession of Constantine XI”, *Byzantion* 40 (1970), 385-92.
- Koder, J., «Νησιωτικὴ ἐπικοινωνία στὸ Αἰγαῖο κατὰ τὸν ὄψιμο μεσαίωνα», *Πρακτικὰ Β' Διεθνoῦς Συμποσίου, Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο, 4-6 Ὀκτωβρίου 1990*, ἐπιμ. Ν. Μοσχονᾶς, Κ.Β.Ε. - Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 1993, 445-55.
- Κόλιας, Τ., «Η πολεμικὴ τεχνολογία των Βυζαντινῶν», *Δωδώνη* 18.1 (1989), 17-41.
- Kordoses, M., “The question of Constantine Palaiologos’ coronation”, *The making of Byzantine History, Studies dedicated to D.M.Nicol*, ed. R.Beaton-Ch.Roueché, London (Variorum), 1993, 137-41.
- Kotzabassi, Sofia, “The Monastery of Pantokrator between 1204 and 1453”, *The Pantokrator Monastery in Constantinople*, ἐπιμ. ἐκδ. Sofia Katzabassi, Byzantinisches Archiv 27, Göttingen, 2013, 57-70.
- Κουκουλέ, Φ., «Κυνηγετικὰ ἐκ τῆς ἐποχῆς τῶν Κομνηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων», *ΕΕΒΣ* 9 (1932), 3-33.
- Krekić, B., “Contribution à l’ étude des Asanès à Byzance”, *Travaux et Mémoires* 5 (1973), 347-55.
- Laiou, A.E., “A Byzantine prince Latinized, Theodore Palaeologos Marquis of Montferrat”, *Byzantion* 38 (1968), 386-410.
- , “The Byzantine aristocracy in the Palaeologian period, a story of arrested development”, *Viator* 4 (1973), 131-51.

- Λαμπροπούλου, Άννα, - Πανοπούλου, Άγγελική, «Η Φραγκοκρατία και το Δεσποτάτο του Μορέως», *Οι Μεταμορφώσεις της Πελοποννήσου (4^{ος}- 15^{ος} αι.)*, «Επιστήμης Κοινωνία» - Ειδικές Μορφωτικές Εκδηλώσεις (σειρά), έκδ. Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 2000, 59-87.
- Λάμπρος, Σπ., «Ἰγνάτιος Σηλυβρίας ὁ Χορτασμένος», *Νέος Ἑλληνομνήμων* Δ' (1907), 484-6.
- , «Σφραγίδες τῶν τελευταίων Παλαιολόγων», *Νέος Ἑλληνομνήμων* 1/4 (1904), 416-32.
- Lampsides, O., "Georges Chrysococcis, Le medecin et son œuvre", *BZ* 38 (1945), 312-22.
- Laurent, V., "Kyra Martha, Essai de topographie et de prosopographie byzantine", *Échos d' Orient* 38 (1939), 296-320.
- , "Le dernier gouverneur byzantin de Constantinople", *REB* 15 (1957), 196-206.
- Lazaris, S., "La production nouvelle en medecine vétérinaire sous les Paléologues et l'œuvre cynégétique de Δεμήτριος Πέπαγόμενος", *Philosophie et sciences à Byzance de 1204 à 1453: les textes, les doctrines et leur transmission, Actes de la Table Ronde organisée au XXe Congrès International d'Études Byzantines, Paris, Aug. 2001*, ἐπιστ. ἐπιμ. Μ. Cacouros - Μ. Η. Congourdeau, *Analecta Orientalia Lovaniensia* 146, Louvain, 2006, 225-67.
- Lemerle, P., "Byzance et les origins de notre civilisation", *Venezia e l'Oriente fra Tardo Medioevo e Rinascimento*, Firenze, 1966, 1-17.
- , "Une province byzantine, le Peloponnese", *Byzantion* 21 (1951), 341-53.
- Littlewood, A. R., "Palatial Gardens as Symbols of Imperial Power", *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 63-6.
- Loenertz, R.- J., "Chroniques brèves byzantines", *Orientalia Christiana Periodica* 24 (1958), 155 κ. ἐξ..
- , "Pour l'histoire du Péloponnèse au XIVe siècle (1382-1404)", *Byzantina et Franco-Graeca* I, Roma, 1970, 227-65.

- Lowry, H.W., "Ottoman Renaissance, The Conqueror's Dream", *Cornucopia* 32 (2004), 26-9.
- Macrides, Ruth, "Dynastic marriages and political kinship", *Byzantine Diplomacy*, ἐπιμ. J. Shepard - S. Franklin, Aldershot, 1992, 263-80.
- , "Inside and Outside the Palace: Ceremonies in the Constantinople of the Palaiologoi", *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 165-70.
- Magdalino, P., "Byzantine Churches of Selymbria", *Dumbarton Oaks Papers* 32 (1978), 309-318.
- , "Constantinople and the outside world", *Strangers to Themselves, The Byzantine Outsider*, ἐπιμ. D.C.Smythe, Aldershot, 2000, 149-62.
- , "Hellenism and Nationalism in Byzantium", *Tradition and Transformation in Medieval Byzantium*, London, 1991, no. XIV, 1-29.
- , "Medieval Constantinople: Built environment and Urban Development", *The Economic History of Byzantium, From the Seventh through the Fifteenth Century*, ἐκδ. Ἀγγελικὴ Λαΐου, Dumbarton Oaks Studies XXXIX, Washington, 2002, 529-37.
- , "The Byzantine Aristocratic Oikos", *The Byzantine Aristocracy IX to XIII Centuries*, ἐπιμ. M. Angold, British Archaeological Reports s. 221, Oxford, 1984, 92-111.
- Makris, G., "Ships", *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, ἐπιμ. ἐκδ. Angeliki E. Laiou, Dumbarton Oaks Studies, 39, Washington, D.C., 2002, 91-100.
- Malamut, Élisabeth, "Les ambassades du dernier empereur byzantin", *Mélanges Gilbert Dragon*, Paris, 2002, 429-48.
- , "De 1299 à 1451, Au cœur des ambassades byzantines", *Bizanzio, Venezia e il mondo franco-greco (XII-XV secolo)*, ἐκδ. Chryssa Maltezou – P.Schreiner, Benezia, 2002, 79-124.
- Μαλτέζου, Χρύσα, «Τὸ Δεσποτᾶτο τοῦ Μορέως (1262-1461)», *ΙΕΕ*, τ. Θ', Ἐκδοτικὴ Ἀθηνῶν, Ἀθήνα, 1979, 282-91.

- Μαρκόπουλος, Ά., «Βυζαντινή Έκπαίδευση και Οικουμενικότητα», *Το Βυζάντιο ως Οικουμένη*, έπιμ. Εὐ. Χρυσός, Ε.Ι.Ε.-Ι.Β.Ε., Διεθνή Συμπόσια 16, Αθήνα, 2005, 183-200.
- , «Ἡ ὀργάνωση τοῦ σχολείου (Παράδοση καὶ ἐξέλιξη)», *Ἡ καθημερινή ζωὴ στὸ Βυζάντιο, Τομὲς καὶ συνέχειες στὴν ἑλληνιστικὴ καὶ ρωμαϊκὴ παράδοση, Πρακτικὰ τοῦ Α΄ Διεθνοῦς Συμποσίου*, Κ.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1989, 325-33.
- Markopoulos, A., “The School in Byzantium: Structure and Problems”, *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, έπιστ. έπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 189-93.
- Matschke, K. - P., “Builders and Buildings in Late Byzantine Constantinople”, *Byzantine Constantinople, Monuments, Topography and Everyday Life*, εκδ. Nevra Necipoğlu, Leiden, 2001, 316-28.
- , “Notes on the Economic Establishment and Social Order of the Late Byzantine Kephalaí”, *Byzantinische Forschungen* 19 (1993), 139-43.
- Μαυρομάτης, Α., «Ο καρδινάλιος Βησσαρίων καὶ ο ἐκσυγχρονισμὸς τῆς Πελοποννήσου», *Σύμμεικτα* 9β΄ (1994), 41-50.
- Mercati, A., “Le due lettere di Giorgio di Trebizonda à Maometto II”, *Orientalia Cristiana Periodica* 9 (1943), 65.
- Mergiali - Falangas, Sophia, “*Didascale* de l’Eglise: un Titre et deux realites”, *REB* 53 (1994), 175-85.
- Mergiali - Sahas, Sophia, “A Byzantine Ambassador to the West and his Office during the Fourteenth and Fifteenth Centuries: A Profile”, *BZ* 94 (2001), 588-604.
- Μελβάνι, Ν., «Ο Δεσπότης Θεσσαλονίκης Ανδρόνικος Παλαιολόγος καὶ τὸ Ἅγιον Ὅρος», *Τὸ Ἅγιον Ὅρος στὸν 15^ο καὶ 16^ο αἰώνα*, *Πρακτικὰ ΣΤ΄ Διεθνοῦς Ἐπιστημονικοῦ Συνεδρίου*, Α.Π.Θ. - Ἀγιορείτικη Ἑστία, Θεσσαλονίκη, 2012, 417-29.
- Μορφακίδης, Μ., «Ἡ λεγόμενη “Καταλανικὴ Εταιρεία”, Προβλήματα ἐθνικῆς σύστασης καὶ ονοματοδοσίας», *Ἡ ἐπικοινωνία στὸ Βυζάντιο, Πρακτικὰ Β΄ Διεθνοῦς Συμποσίου, 4-6 Ὀκτωβρίου 1990*, έπιμ. Ν. Μοσχονᾶς, Κ.Β.Ε. - Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1993, 419-31.

- Morrisson, Cécile, “Monnaie et finances dans l’ Empire byzantine (X^e-XIVe siècle)”, *Hommes et richesses dans l’ Empire byzantine*, τ.ΙΙ, Paris, 1991, 291-315.
- Μοσχονᾶς, Ν.Γ., «Παρουσία Ραγουσαίων στην Πελοπόννησο (13ος-15ος αιώνας)», *Λακωνικαὶ Σπουδαὶ* 11 (1992), 555-69.
- Μπακιρτζής, Χ., «Βυζαντινὴ Θράκη (330 - 1453)», *Θράκη*, συλλογικὸς τόμος, ἐκδ. Γενικῆς Γραμματείας Περιφερείας Ἀνατολικῆς Μακεδονίας - Θράκης, Ἀθήνα, 1994, 151-209.
- Μπόνης, Κ., «Γεννάδιος ὁ Β΄, Πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως», *Θ.Η.Ε.*, τ. 4, 274-89.
- Mullett, Margaret, “Did Byzantium have a Court Literature”, *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul, 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, Koç University Press, Istanbul, 2013, 173-82.
- Mutafchieva, V., «Περὶ τοῦ ζητήματος τῶν τσιφλικίων εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν κατὰ τὸν ΙΔ΄ - ΙΖ΄ αἰῶνα», μτφρ. Ι. Θ. Λαμπίδη, *Δελτίον Σλαβικῆς Βιβλιογραφίας* 7 (1970), 83-117.
- Nicol D.M. , “A Byzantine emperor in England, Manuel’s visit to London in 1400-1401”, *University of Birmingham Historical Journal* 12 (1969-70), 204-225.
- , “The Byzantine view of Western Europe”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* VIII, (1967), 315-39.
- Νικολούδης, Ν., «Ἡ ζωὴ τοῦ ἱστορικοῦ Λαόνικου Χαλκοκονδύλη ὑπὸ τὸ πρῖσμα νεωτέρων ἐρευνῶν», ἐν *Τετράμηννα* 49 (1991), 3386-94.
- Necipoğlu, Nevra, “Circulation of People between the Byzantine and Ottoman Courts”, *The Byzantine Court, Source of Power and Culture, Papers from The Second International Sevgi Gönül Byzantine Studies Symposium, Istanbul 21-23 June 2010*, ἐπιστ. ἐπιμ. Ayla Ödekan, Nevra Necipoğlu, Engin Akyürek, ἐκδ. Koç Üniversitesi Yayınları, Istanbul, 2016, 105-8.
- Oikonomides, N., “Byzantine Diplomacy, A.D. 1204-1453: means and ends”, *Byzantine Diplomacy, Papers from the Twenty-fourth Spring Symposium of Byzantine Studies, Cambridge March 1990*, ἐκδ. J.Shepard – S.Franklin, Aldershot, 1992, 73-87.

- , “Byzantium between East and West (XIII – XV centuries)”, *Byzantium and the West c.800 - 1200, Proceedings of the XVIII Spring Symposium of Byzantine Studies*, επιμ. J.D. Howard-Johnston, Amsterdam, 1988, 319-32.
- Οικονομίδης, Ν., «Ἡ Ἀναγέννηση καὶ τὸ Βυζάντιο», *Βυζάντιο καὶ Εὐρώπη*, Ἀθήνα, 1987, 247-253.
- Origone, S., “Marriage connections between Byzantium and the West in the age of the Palaiologoi”, *International Contacts in the Medieval Mediterranean: Studies in Honour of David Jacoby*, επιμ. ἐκδ. Β. Arbel, London, 1996, 226-41.
- Ὀρλάνδος, Α., «Τὰ παλάτια καὶ τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ», *Ἀρχεῖον Βυζαντινῶν Μνημείων Ἑλλάδος Γ΄* (1935), 2-114.
- Ostrogorsky, G., “Byzance, état tributaire de l’ empire turc”, *Zbornik Rodova* (1958), 49-58.
- , “The Byzantine Empire and the hierarchical World Order”, *Slavonic and Eastern European Review*, XXXV, 84 (1956), 1-14.
- Ousterhout, R., “Byzantium between East and West and the Origins of Heraldry”, *Byzantine Art, Recent Studies, Essays in Honor of Lois Drewer*, ἐπιστ. επιμ. C. Hourihane, ἐκδ. Arizona Studies in the Middle Ages and Renaissance 33, Tempe, 2009, 153-170.
- Παλιούρας, Ἀθ., «Μυστράς: Τὸ κύκνειο ἄσμα του Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ», *Ἐπιστημονικὴ Ἐπετηρίδα Βελλᾶ Β΄* (2003), 135-45.
- Πανοπούλου, Ἀγγελικὴ, «Παραγωγή καὶ ἐμπόριο αλατιοῦ στην Πελοπόννησο (13^{ος} - 16^{ος} αι.)», *Χρῆμα καὶ Ἀγορά στην εποχὴ των Παλαιολόγων*, Πρακτικὰ Διεθνoῦς Ἐπιστημονικοῦ Συμποσίου, επιμ. Ν. Γ. Μοσχονᾶς, ἐκδ. Ἰνστιτοῦτο Βυζαντινῶν Ἑρευνῶν – Ε.Ι.Ε., Ἀθήνα, 2003, 157-79.
- Papadakis, A., “Byzantine monasticism reconsidered”, *BS* 47 (1986), 34-46.
- , “Gennadius II and Mehmet the Conqueror”, *Byzantion* 42 (1972), 88-106.
- Παπάζογλου, Α., «Μωάμεθ Β΄ ὁ Πορθητὴς κατὰ τὸν Τοῦρκον ἱστορικὸν Ἀσὶκ πασὰ Ζαντέ», *ΕΕΒΣ* 16 (1940), 211-246.
- Patrinelis, C., “Mehmed II the Conqueror and his presumed knowledge of Greek and Latin”, *Viator* 2/2 (1972), 349-54.
- Πέρρα, Φωτεινὴ Β., «Ἡ Πελοπόννησος κατὰ την ἑβδομη δεκαετία του 15^{ου} αἰῶνα: Ἡ μαρτυρία των πηγών», *Ἐκκλησιαστικὸς Φάρος* 93 (2012), 59-71.

- Petrovie, D.J., "Fire arms in the Balkans on the Eve and after the Ottoman conquest of the 14th-15th centuries", *War Technology and Society in the Middle East*, ed. V.J.Parry, M.E.Yapp, London, 1975, 164-94.
- Pistarino, G., "The Genoese in Pera – Turkish Galata", *Mediterranean Historical Review* 1 (1986), 63-85.
- Πιτσάκης, Κ.Γ., «Αντίσταση κατά της εξουσίας και επανάσταση στο Βυζάντιο: Η θέση του δικαίου της Εκκλησίας», *Αμφισβήτηση της Εξουσίας*, Ε.Ι.Ε. - Ἐπιστήμης Κοινωνία, Ειδικές Μορφωτικές Ἐκδηλώσεις, Ἀθήνα, 2003, 49-65.
- , «Καὶ πάλι γιὰ τὴν "Στέψη" τοῦ Κωνσταντίνου ΙΑ΄ Παλαιολόγου», *Πρακτικὰ Διεθνoῦς Συνεδρίου Ἡ συμβολὴ τοῦ Sir Steven Runciman στὴν ἀνάδειξη τοῦ Βυζαντινοῦ Πολιτισμοῦ*, Ἀθήνα-Μυστράς, 2005, 145-165.
- Raby, Julian, "Cyriacus of Ancona and the Ottoman Sultan Mehmed II", *Journal of the Warburg and Courtauld Institutes* 43 (1980), 242-46.
- Radić, R., «Οι πληροφορίες των Βραχέων Χρονικῶν γιὰ τὴν Πελοπόννησο καὶ τὴν Ἰταλία τὸν 16^ο αἰῶνα», *Πελοπόννησος, Πόλεις καὶ ἐπικοινωνίες στὴ Μεσόγειο καὶ τὴ Μαύρῃ Θάλασσα, ἐπιλογή ἀπὸ τὰ Ε΄, ΣΤ΄ καὶ Η΄ Συμπόσια Ἱστορίας καὶ Τέχνης τοῦ Μονεμβασιώτικου Ομίλου*, ἐπιμ. Χάρις Καλλιγᾶ - Ἀ.Μάλλιαρης, ἐκδ. Ἑστίας, Ἀθήνα, 2006, 215-230.
- Radosević, Ninoslava, "The Emperor as the Patron of Learning in Byzantine Basilikoi Logoi", *ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟΝ, Studies in Honor of Speros Vryonis Jr.*, τ.Ι, New Rochelle, New York, 1993, 267-87.
- Reinsch, D.R., "Kritoboulos of Imbros: learned historian, Ottoman raya and Byzantine patriot", *Zbornik Radova Vizantološkog Instituta* 40 (2003), 297-311.
- Ronchey, Silvia, "Malatesta/Paleologi, Un' alleanza dinastica per rifondare Bizanzio nel quindicesimo secolo", *BZ* 93 (2000), 521-67.
- Runciman, St., "Byzantine and Hellene in the fourteenth century", *Τόμος Κωνσταντίνου Ἀρμενοπούλου*, Θεσσαλονίκη, 1952.
- Σαββίδης, Α.Γ.Κ., «Η προ-οθωμανική τουρκική παρουσία στὴν Πελοπόννησο», *Μεσαιωνικὴ Πελοπόννησος, Βυζάντιο, Λατινοκρατία, Πρώιμη Τουρκοκρατία*, Π. Α. Γιαννόπουλος - Α. Γ. Κ. Σαββίδης, ἐκδ. Ἡρόδοτος, Ἀθήνα, 2013, 487-96.
- , «Τὸ ἔργο τοῦ Τούρκου χρονικογράφου Ἀσίκ-Πασᾶ-Ζαδέ (c.1400 - c.1486) ὡς πηγὴ τῆς ὑστεροβυζαντινῆς καὶ πρώιμης ὀθωμανικῆς περιόδου», *Δελτίον Κέντρου Μικρασιατικῶν Σπουδῶν* 3 (1982), 57-70.

- Σαπίκας, Δ., «Δεσποτάτο τοῦ Μορέως: Μονεμβασία – Μάνη – Μυστράς (Ίδρυση - Ἀκμή - Τέχνη - Παρακμή) 14^{ος} μ.Χ. αἰώνας», *Βυζαντιναὶ Μελέται* 6 (1995), 559-69.
- Savvides, A., “Morea and Islam, 8th – 15th Centuries, A Survey”, *Journal of Oriental and African Studies* 2 (1990), 47-75.
- Schlumberger, G., “Un empereur de Byzance à Paris et à Londres”, *Byzance et Croisades*, Pages médiévales, Paris, 1927, 87-138.
- Schreiner, P., “Chronologische Untersuchungen zur Familie Kaisers Manuels II”, *BZ* 63 (1970), 285-299.
- , “Zum Tod des Johannes Chortasmenos”, *JÖB* 45 (1995), 219-21.
- Setton, K. M., “The Byzantine background to the Italian Renaissance”, *Proceedings of the American Philosophical Society* 100 (1956), 1-76.
- , “The Emperor John VIII Slept here...”, *Speculum* 33/2 (1958), 222-8.
- Ševčenco, I., “Intellectual repercussions of the council of Florence”, *Church History* 24 (1995), 291-323.
- , “The decline of Byzantium seen through the eyes of its intellectuals”, *DOP* XV (1961), 167-86.
- , “Theodore Metochites, the Chora, and the Intellectual Trends of His Time”, *The Kariye Djami*, τ. 4: *Studies in the Art of the Kariye Djami and its Intellectual Background*, ἐπιμ. P. A. Underwood, Princeton University Press, Princeton, 1975, 19-55.
- Sideras, A., “Neue Quellen zum Leben des Despoten Andronikos Palaiologos”, *BZ* 80/1 (1987), 3-15.
- Sigalos, L., “Middle and Late Byzantine houses in Greece (10th - 15th centuries)”, *Secular Buildings and the Archaeology of Everyday Life in the Byzantine Empire*, ἐπιμ. K. Dark, Oxford, 2004, 53-81.
- Sinos, S., “Mistras”, *Reallexicon zur byzantinischen Kunst*, 1999, 379-519.
- Soto, R.A., «Μανουήλ Β΄ Παλαιολόγος: Αυτοκράτορας και συγγραφέας (1350-1425)», *Byzantion Nea Hellás* 28 (2009), 69-86.
- Σβορώνος, Ν., «Ἡ ἐλληνικὴ ἰδέα στὴ βυζαντινὴ αὐτοκρατορία», *Ἀνάλεκτα Νεοελληνικῆς Ἱστορίας καὶ Ἱστοριογραφίας*, Ἀθήνα, 1982, 144-61.
- Talbot, Alice - Mary, “Andronikos II Palaiologos”, *ODB*, τ. 1, 94-5.
- , “Andronikos III Palaiologos”, *ODB*, τ. 1, 95.
- , “Andronikos IV Palaiologos”, *ODB*, τ. 1, 95-6.

- , "Apokaukos, Alexios", *ODB*, τ. 1, 134-5.
- , "Constantine XI Palaiologos", *ODB*, τ. 1, 505.
- , "Demetrios Palaiologos", *ODB*, τ. 1, 606-7.
- , "John VI Kantakouzenos", *ODB*, τ. 2, 1050-1.
- , "John VIII Palaiologos", *ODB*, τ. 2, 1053-4.
- , "Michael VIII Palaiologos", *ODB*, τ. 2, 1367.
- , "Thomas Palaiologos", *ODB*, τ. 3, 2077-8.
- Talbot, Alice - Mary, Cutler, A., "John V Palaiologos", *ODB*, τ. 2, 1050.
- , "John VII Palaiologos", *ODB*, τ. 2, 1052.
- Τατάκης, Β. Ν., «Πλατωνισμός και Ἀριστοτελισμός στὸ Βυζάντιο», *Θέματα Χριστιανικῆς καὶ Βυζαντινῆς Φιλοσοφίας* (1952), 147-94.
- Τωμαδάκης, Ν.Β., «Αἱ παρὰ Κριτοβούλῳ δημηγορίαι Μωάμεθ Β΄», *Ἀθνα* 56 (1952), 61-8.
- , «Γεώργιος ὁ Σχολάριος καὶ αἱ πολιτικά του ἀντιλήψεις», *Ἐκκλησία* 31 (1954), 257-61 καὶ 292-5.
- , «Ἰωσήφ Βρυεννίου ἀνέκδοτα ἔργα κρητικά», *ΕΕΒΣ* 10΄ (1949), 130-54.
- , «Ἰωσήφ Βρυέννιος (1350-1432)», *Σύλλαβος Βυζαντινῶν Μελετῶν καὶ Κειμένων*, Ἀθῆναι, 1961, 492-611.
- , «Μανουήλ Β΄ ὁ Παλαιολόγος (+1425), οἱ λόγοι τῶν χρόνων αὐτοῦ καὶ ἡ ἔνωσις τῶν Ἐκκλησιῶν», *Παρνασσός*, τ. Β΄, ἀριθ. 4, (1960), 561-75.
- Trevor - Roper, H. R., "A Case of Co-Existance: Christendom and the Turks", *Men and Events, Historical Essays*, ἔκδ. Harper & Bros, New York, 1957, 173-8.
- Tsaras, J., "La fin d'Andronic Paléologue dernier despote de Thessalonique", *RESEE* 3 (1965), 419-32.
- Τυπάλδος, Γ.Ε., «Εἶχον οἱ Βυζαντινοὶ οἰκόσημα;» *ΕΕΒΣ* 3 (1926), 206-22.
- , «Οἱ ἀπόγονοι τῶν Παλαιολόγων μετὰ τὴν ἄλωσιν», *ΔΙΕΕ* 8 (1922), 129-54.
- Turner, C.J.G., "George - Gennadius Scholarius and the Council of Florence", *Journal of Theological Studies* 18 (1967), 83-103.
- , "The Career of George-Gennadius Scholarios", *Byzantion* 39 (1969), 420-55.
- Vachaviolos, D. Th., "Byzantine Requests for an Ecumenical Council in the Years after the Council of Ferrara-Florence (1438/9)", *OCP* 88 (2022), 503-16.

- Βακαλόπουλος, Άπ. Ε., “Les limites de l’ empire byzantin depuis la fin du XIVe siècle jusqu’à sa chute (1453)”, *BZ* 55 (1962), 56-65.
- Vannier, J.-F., “Les Premiers Paléologues. Etude généalogique et prosopographique”, ἐν J.C.Cheyne και J.F.Vannier, *Etudes prosopographiques*, Paris, 1986, 123-87.
- Βέης, Ν.Α., “Morée”, *Encyclopédie de l’Islam*, Paris, 1931¹, 634-46.
- Viti, P., “Filelfo, Francesco”, *Dizionario Biografico degli Italiani*, Roma, 1997, 624.
- Βλυσίδου, Βασιλική, - Γεωργιάδου, Βασιλική, - Κουντουρά-Γαλάκη, Έλεωνόρα, - Λαμπάκης, Στ., - Λουγκής, Τ., - Πατούρα, Σοφία, - Σαββίδης, Α., «Η εξέλιξη της οικογενειακής ζωής των Βυζαντινών: Μια πρώτη προσέγγιση», *Η καθημερινή ζωή στο Βυζάντιο, Τομές και συνέχειες στην έλληνοιστική και ρωμαϊκή παράδοση, Πρακτικά τοῦ Α΄ Διεθνoῦς Συμποσίου*, Κ.Β.Ε./Ε.Ι.Ε., Αθήνα, 1989, 155-60.
- Βογιατζίδης, Ι., Κ., «Νέα πηγή βυζαντινῆς ιστορίας (1437 - 1450)», *NE* XVIII (1924), 70-105.
- , «Το ζήτημα της στέψεως Κωνσταντίνου του Παλαιολόγου», *Λαογραφία* 7 (1923), 449-56.
- Vryonis, Sp. Jr., “Byzantine Cultural Self-Consciousness in the Fifteenth Century”, *The Twilight of Byzantium, Aspects of Cultural and Religion History in the Late Byzantine Empire*, ἐκδ. Doyla Mouriki – S. Čurčić, Princeton, 1991, 5-14.
- , “Byzantium and Islam, Seven - Seventeenth Century”, *East European Quarterly* 2-3 (1968), 205-40.
- , “The Byzantine Legacy and Ottoman forms”, *DOP* 23-4 (1969-70), 253-308.
- Wilson, N., “The Church and classical studies in Byzantium”, *Antike und Abendland* 16 (1970), 68-77.
- Witteck, P., “De la défaite d’Ankara à la prise de Constantinople”, *Revue des Études Islamiques* 12 (1938), 1-34.
- Yannopoulos, P., “Le couronnement de l’empereur à Byzance: Rituel et fond institutionnel”, *Byzantion* 61 (1991), 71-92.
- Zachariadou, Elizabeth A., “Co-existence and Religion”, *Archivum Ottomanicum* 15 (1997), 119-29.

- , “Europe and the Ottoman Empire around 1444”, *550th Anniversary of the Istanbul University, International Byzantine and Ottoman Symposium (XVth Century)*, ἐκδ. S. Atasoy, Istanbul, 2004, 69-74.
- , “The Conquest of Andrinople by the Turks”, *Studi Veneziani* 12 (1970), 211-217.
- Zakythinos, D.A., “Rome dans la pensée politiques de Byzance du XIIIe au XVe siècle: la *théorie romaine* a l’épreuve des faits”, *Βυζάντιον, Αφιέρωμα στὸν Ἀνδρέα Ν. Στραῦτο*, Ἀθήνα, 1986, 207-21.

Ἔτη τέσσαρα καὶ ἐνιαυτῶν δεκάδας δύο
ζωῆς ἐμῆς τουτὶ ἀναλώσας ἔργῳ,
πείσμων ἰδοὺ πάρειμι καὶ τεταπεινωμένος,
κελεύσει θεία,
τέλος αὐτοῦ ἰδεῖν θελήσας ὁ τλήμων,
εἰ καὶ κεκολωβωμένον.

†

Εὐχου ἀναγνώστα ὑπὲρ μετανοίας τοῦ δούλου Αὐτοῦ
Βοσπορίου Ἱερομονάχου πάντη ἀναξίου.